

Πρακτικά 2ου, 3ου, 4ου Συνεδρίου

Αθήνα 27-28 Απριλίου
Θεσσαλονίκη 10-11 Μαΐου
Διαδικτυακά 3-4 Δεκεμβρίου

2018/19/21

Ελληνικό Παράρτημα της
Διεθνούς Ένωσης Μουσικών
Βιβλιοθηκών, Αρχείων και
Κέντρων Τεκμηρίωσης

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΕΝΩΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ, ΑΡΧΕΙΩΝ ΚΑΙ
ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ (IAML-GR)

Πρακτικά
2ου, 3ου & 4ου Συνεδρίου

Ελληνικό Παράρτημα της IAML
Ωδείο Αθηνών
Αθήνα, 27-28 Απριλίου 2018

Ελληνικό Παράρτημα της IAML
Βιβλιοθήκη Τμήματος
Μουσικών Σπουδών Α.Π.Θ
ΕΕΒΕΠ & ΤΒΣΠ/ΑΤΕΙ
Θεσσαλονίκη, 10-11 Μαΐου 2019

Ελληνικό Παράρτημα της IAML
Διαδικτυακό, 3-4 Δεκεμβρίου 2021

**Πρακτικά του 2ου, 3ου & 4ου Συνεδρίου
Μουσικών Βιβλιοθηκών, Αρχείων και
Κέντρων Τεκμηρίωσης**

**Ελληνικό Παράρτημα της Διεθνούς Ένωσης
Μουσικών Βιβλιοθηκών, Αρχείων και
Κέντρων Τεκμηρίωσης (IAML-GR)**

**Επιμέλεια έκδοσης
*Σοφία Κοντώση, Χριστίνα Θεοδωρίκα
Άρης Μπαζμαδέλης***

**Προσκεκλημένες επιμελήτριες
*Χριστίνα Γιαννέλου, Ευαγγελία Χαλδαιάκη***

**Μακέτα εξώφυλλου
*Ζωή Αγγελοπούλου, Μυρτώ Οικονομίδου***

Αθήνα, 2025

©2025 Ο συγγραφέας. Αυτό είναι ένα βιβλίο ανοιχτής πρόσβασης, που υπόκειται στους όρους και τις συνθήκες των Creative Commons, η οποία επιτρέπει χρήση, διάδοση και αναπαραγωγή σε κάθε μέσο, με δέσμευση αναφοράς στο δημιουργό και αναφοράς αν έχουν γίνει αλλαγές, για μη εμπορική χρήση και μη παραγόμενα έργα (Διεθνές 4.0). Άδεια <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.el> (CC BY-NC-ND 4.0)

ISBN 978-618-87204-1-1

ISSN 3057-4773

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δεύτερο Συνέδριο

Στέλλα Κουρμπανά. Το Αρχείο του Ωδείου Αθηνών ως πηγή κοινωνιολογικής έρευνας. Η κοινωνική ταυτότητα των πρώτων μαθητών	12
Ευαγγελία Χαλδαιάκη. Αξιοποίηση αρχειακών πηγών και δευτερογενών πληροφοριών για τη βιογράφηση του Κ. Α. Ψάχου (1869-1949) Αρχείο Ψάχου, Βιβλιοθήκη Ψάχου, «Ανθέμιον», Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Μουσείο Μπενάκη, Ωδείο Αθηνών	23
Στεφανία Μεράκου. Η συμβολή της Μουσικής Βιβλιοθήκης Λίλιαν Βουδούρη στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης, της μουσικής έρευνας και της πληροφοριακής παιδείας, μέσα από τις συλλογές της, την τεχνολογική της υποδομή και τις στοχευμένες δραστηριότητές της.....	41
Γεράσιμος Μαρτίνης. Τα folios ως πρακτική της συστάχωσης μουσικών έργων: Το σχετικό υλικό στο Αρχείο της Φιλαρμονικής Εταιρείας «Μάντζαρος»	55
Αρης Μπαζμαδέλης, Θεόδωρος Κυρκούδης. Οι μουσικές καταγραφές στα «Θρακικά» και το «Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού» και η συμβολή των Αδελφών Μ. κ Π. Παπαχριστοδούλου και Π. Καβακόπουλου: Μία ιστορική προσέγγιση.....	66
Βάλια Βράκα. Ο ρόλος των δημοσιευμάτων στην τεκμηρίωση της ελληνικής μουσικής πραγματικότητας του 19ου και 20ου αιώνα.....	80
Περίληψεις ανακοινώσεων στα αγγλικά.....	90

Πρόγραμμα 2^{ου} Συνεδρίου:

https://iamlgreece.eu/wp-content/uploads/2018/04/ProgramIAMLGR_12042018.pdf

Τρίτο Συνέδριο

Παναγιώτης Χαρ. Παναγιωτίδης. Η προώθηση της μελέτης των αρχείων της βυζαντινής μουσικής μέσα από τις σύγχρονες μορφές αποθήκευσης, διάδοσης και διοχέτευσης.....	96
Μυρτώ Οικονομίδου. Το αρχείο του Εθνικού Ωδείου της εποχής του Μανώλη Καλομοίρη (1926-1962).....	109

Αθανάσιος Τρικούπης. Το ιδιωτικό Αρχείο του τενόρου Νίκου Χατζηνικολάου (1922-2018).....	120
Σοφία Κοντώση. Η κριτική έκδοση των Τραγουδιών για μία φωνή και πιάνο του Σπύρου Σαμάρα ως ερευνητική πρόκληση.....	134
Δέσποινα Ψαθά. Ρόζα Εσκενάζυ: Μια έρευνα-μελέτη της φωνητικής τεχνικής ερμηνείας και καταγραφή της σε παρτιτούρα.....	155
Τάσος Κολυδάς. Αξιοποίηση της τεχνολογίας blockchain για τη διατήρηση ψηφιακών τεκμηρίων σε μουσικές βιβλιοθήκες και αρχεία.....	169
Σταμάτιος Γιαννουλάκης, Γρηγορία Ευριπίδου, Μάριος Ζέρβας. Ψηφιοποίηση, αρχειοθέτηση και ανάδειξη ιεροψαλτών και βυζαντινής μουσικής μέσα από τις εκπομπές του πρωτοψάλτη Γιώργου Σπανού από τη Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου.....	178
Περιλήψεις ανακοινώσεων στα αγγλικά.....	193

Πρόγραμμα 3^{ου} Συνεδρίου: https://iamlgreece.eu/wp-content/uploads/2019/05/%CE%A0%CF%81%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-3%CE%BF%CF%85-%CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%B5%CE%B4%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%85-%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CE%92%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%B7%CE%BA%CF%8E%CE%BD_TELIKO.pdf.

Τέταρτο Συνέδριο

Άννα Κουλικούρδη. Η μουσική μέσα από τα αρχεία και τις συλλογές της Κεντρικής Υπηρεσίας των ΓΑΚ.....	201
Στεφανία Μεράκου. Θησαυροί των αρχείων για όλους: Οι εκθέσεις ως μέσον προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	219
Olga Kolokytha, Mag. Raffaella Gmeiner. Τα μουσικά αρχεία ως μέρος των πολιτιστικών και δημιουργικών τομέων στην Ευρώπη. Μια μελέτη περίπτωσης από το project CICERONE.....	233
Μαγδαληνή Καλοπανά. Το αρχείο του Δημήτρη Δραγατάκη. Ιστορία και προοπτικές.....	248
Μαρίνα Τζούλη. Αρχείο Θεόδωρου Αντωνίου: Ταξινόμηση της Αρθρογραφίας από το 1958 έως το 1989.....	275

Κώστας Ζερβόπουλος, Γεράσιμος Μαρτίνης, Ελευθέριος Καλόγερος, Χρήστος Παπαθεοδώρου, Σοφία Ζαπουνίδου, Αγγελική Δρακοπούλου, Μιχάλης Σφακάκης, Ματθαίος Δαμίγος, Μανόλης Γεργατσούλης. Ψηφιοποίηση, μεταγραφή, τεκμηρίωση και προβολή σημαντικού τμήματος του ιστορικού μουσικού αρχείου επτά Φιλαρμονικών της περιφέρειας Ιονίων Νήσων.....	290
Σταμάτιος Γιαννουλάκης, Γρηγορία Ευριπίδου, Μάριος Ζέρβας. Στέλιος Πισής: Ανάδειξη του αρχείου του Κύπριου μουσικού με Μυϊκή Δυστροφία από τη Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου και περιγραφή του ιδιαίτερου τρόπου επικοινωνίας και σύνθεσης.....	309
Μιχαήλ Κεφάλας, Πέτρος Κουμπιός. Προτάσεις διδακτικής αξιοποίησης του οπτικοακουστικού υλικού για το Αστικό Λαϊκό Τραγούδι στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση.....	326
Γιάννης Γκλαβίνας. Η προληπτική λογοκρισία τραγουδιών μέσα από το αρχείο της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών της Κεντρικής Υπηρεσίας των Γενικών Αρχείων του Κράτους (1948-1973).....	340
Άννα Χατζηαθανασίου. Ο Ταγματάρχης Γενικός Επιθεωρητής Στρατιωτικών Μουσικών Μανώλης Καλομοίρης μέσα από το αρχείο του Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης».....	357
Νικόλαος Σικλαφίδης. Αναζητώντας στα δεδομένα και μεταδεδομένα της Ψαλτικής Τέχνης.....	372
Μάριος Σταύρου, Άρης Μπαζμαδέλης. Michael Theodore, ένας «άγνωστος» Έλληνας τενόρος μέσα από τη δημιουργία ενός αρχείου για τη ζωή και το έργο του	391
Άρης Μπαζμαδέλης, Βαγγέλης Θεοδωρίκας, Θωμάς Παυλίδης. Η συλλογή ανέκδοτων ηχογραφήσεων της κεντρικής και ανατολικής Χαλκιδικής στο Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής «Δημήτρης Θέμελης» της Βιβλιοθήκης του ΤΜΣ/ΑΠΘ. Αρχειακή επεξεργασία και οργάνωση.....	405
Περιλήψεις ανακοινώσεων στα αγγλικά.....	421

Πρόγραμμα 4ου Συνεδρίου: <https://iamlgreece.eu/wp-content/uploads/2021/11/%CE%A0%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-4%CE%BF%CF%85-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CE%B4%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85-IAML-GR-2021.pdf>.

2ο Συνέδριο

Μουσικών Βιβλιοθηκών Αρχείων και Κέντρων Τεκμηρίωσης

Αθήνα 27-28 Απριλίου 2018

Ωδείο Αθηνών

διοργάνωση: Ελληνικό Παράρτημα της IAML
Ωδείο Αθηνών

διοργάνωση

Το Πρόγραμμα εντάσσεται στο πλαίσιο των δράσεων της
Αθήνα-Παγκόσμια Πρωτεύουσας του Βιβλίου 2018

2ο ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ,
ΑΡΧΕΙΩΝ & ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Αθήνα, 27-28 Απριλίου 2018

Διοργάνωση
Ελληνικό Παράρτημα της IAML, Ωδείο Αθηνών

Οργανωτική και Επιστημονική Επιτροπή

Χριστίνα Θεοδωρίκα (Μέλος ΔΣ)
Σοφία Κοντώση (Αρχείο Λεωνίδα Ζώρα)
Αλέξανδρος Κουλούρης (ΤΕΙ Αθήνας)
Στέλλα Κουρμπανά (Ωδείο Αθηνών)
Βέρα Κριεζή (Μέλος ΔΣ)
Χαρίλαος Λαβράνος (Ιόνιο Πανεπιστήμιο)
Στεφανία Μεράκου (Μέλος ΔΣ)
Άρης Μπαζμαδέλης (Μέλος ΔΣ)
Αγιάτις Μπενάρδου (Ερευνητικό Κέντρο “Αθηνά”)
Χρήστος Παπαθεοδώρου (Ιόνιο Πανεπιστήμιο)
Εύη Σαχίνη (Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης)
Γιάννης Τσάκωνας (Πανεπιστήμιο Πατρών)
Νίκος Τσούχλος (Ωδείο Αθηνών)
Αλέξανδρος Χαρκιολάκης (Μέλος ΔΣ)

Το Αρχείο του Ωδείου Αθηνών
ως πηγή κοινωνιολογικής έρευνας.
Η κοινωνική ταυτότητα των πρώτων μαθητών

Στέλλα Κουρμπανά
skourmpana@athensconservatoire.gr

*Στη μνήμη της μητέρας μου Ιωάννας Κουρμπανά (1947-2024),
η βοήθεια της οποίας, στα πρώτα δύσκολα χρόνια λειτουργίας
του Αρχείου του Ωδείου Αθηνών, υπήρξε ανεκτίμητη*

Το Ιστορικό Αρχείο του Ωδείου Αθηνών ως πηγή κοινωνιολογικής έρευνας. Η κοινωνική ταυτότητα των πρώτων μαθητών.

Στέλλα Κουρμπανά

Περίληψη: Μια από τις συνηθέστερες και ευρέως διαδεδομένες πεποιθήσεις σχετικά με την καλλιέργεια της έντεχνης μουσικής στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα είναι πως η τελευταία αφορούσε ένα μόνο μέρος της κοινωνίας, τα ανώτερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα. Το υλικό του Ιστορικού Αρχείου του Ωδείου Αθηνών, και συγκεκριμένα τα στοιχεία που συνάγονται από τα πρώτα μαθητολόγια του ιδρύματος αποτελούν αδιάψευστο τεκμήριο πως η έντεχνη μουσική στην Ελλάδα και η καλλιέργειά της ενδιέφεραν εξίσου όλα τα κλιμάκια της κοινωνίας. Ειδικά οι μαθητές και μαθήτριες του Ωδείου Αθηνών των πρώτων ετών λειτουργίας του ιδρύματος (δηλαδή μετά το 1871) φαίνεται να προέρχονται μόνο από τις μεσαίες και κατώτερες τάξεις. Στο κείμενο αυτό παρατίθενται και αναλύονται όλα τα σχετικά τεκμήρια του Ιστορικού Αρχείου του Ωδείου Αθηνών που αποδεικνύουν πως η καλλιέργεια της έντεχνης μουσικής, τουλάχιστον στην ελληνική πρωτεύουσα, ήταν μια υπόθεση που αφορούσε ολόκληρη την κοινωνία.

Λέξεις κλειδιά: Ωδείο Αθηνών, Μουσική Παιδεία, Κοινωνιολογία, Ευρυσθένης Γκίζας, Σπυρίδων Μπεκατώρος, Αδέλη Βέσσελ.

Το 1871 ιδρύθηκε στην Αθήνα ο Μουσικός και Δραματικός Σύλλογος, με βασικό στόχο να καλύψει τις ανάγκες της μουσικής και της θεατρικής παιδείας στην ελληνική πρωτεύουσα: «Σκοπὸς τοῦ συλλόγου εἶναι ἡ καλλιέργεια τῆς μουσικῆς καὶ ἡ σύστασις καὶ πρόοδος ἑθνικοῦ θεάτρου», (Έκθεσις 14) σημειώνεται στον πρώτο «διοργανισμό», ενώ βασικό μέλημα για την επίτευξη αυτού του στόχου ήταν η σύσταση Ωδείου, όπου θα διδασκόταν η ωδική (δηλαδή οι βασικές αρχές της μουσικής), η οργανική μουσική, η εκκλησιαστική μουσική, η αρμονία, καθώς και η απαγγελία.¹ Ο στόχος της ίδρυσης αυτού του ωδείου, ήταν να καλύψει την

---

¹ «Ἀναλόγως τῶν πόρων αὐτοῦ, ὁ Σύλλογος θέλει τείνει·α) εἰς σύστασιν ὠδείου (conservatoire), ἐν ᾧ θέλει εἰσαχθῇ ἡ διδασκαλία τῆς ὠδικῆς, τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, τῆς ὁργανικῆς μουσικῆς, τῆς ἀρμονικῆς καὶ τῆς ἀπαγγελίας», Έκθεσις 14).

ανάγκη καλλιέργειας αυτού που σήμερα ονομάζουμε παραστατικές τέχνες, οι οποίες, στη συνείδηση των ιδρυτών του, δεν διαχώριζαν τη μουσική από το θέατρο. Το Ωδείο Αθηνών απευθυνόταν στους φιλόμους νέους και νέες της μέσης και της κατώτερης κοινωνικής τάξης, και όχι όπως ευρέως πιστεύεται, στους εκπροσώπους της λεγόμενης καλής κοινωνίας, η οποία προτιμούσε πάντα τα κατ' οίκον μαθήματα. Το υλικό του Ιστορικού Αρχείου του Ωδείου Αθηνών αποβαίνει ιδιαιτέρως αποκαλυπτικό ως προς αυτή τη θέση, απαλείφοντας και την παραμικρή αμφιβολία για το αντίθετο.

Σχετική με την κοινωνική αναγκαιότητα της καλλιέργειας της μουσικής τέχνης είναι και μια ιδιαίτερη συνθήκη εκείνης της εποχής. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στην Αθήνα, αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο, καθώς δεν είχαν ακόμη εφευρεθεί μηχανήματα αναπαραγωγής του ήχου, υπήρχε ένας και μόνον τρόπος να ακούσει κανείς μουσική: ζωντανά. Η καθημερινότητα των ανθρώπων περιλάμβανε πολύ λιγότερη μουσική, η οποία, ως κάτι σπάνιο, αποτελούσε είδος πολυτέλειας. Πράγματι, για να μάθει κάποιος μουσική έπρεπε να έχει την ανάλογη οικονομική δυνατότητα, γι' αυτό και πιθανόν η καλλιέργεια της μουσικής να συνδυάστηκε, στη συνείδηση πολλών, με τους προνομίους της κοινωνίας. Όπως σημειώνει στα ημερολόγιά του στα 1900, ο για κάποιους μήνες μαθητής του Ωδείου Αθηνών Ίων Δραγούμης, έμαθε να παίζει βιολί γιατί διαφορετικά θα άκουγε τον Beethoven «μόνον στις συναυλίες, στο θέατρο ή σε κανένα σπίτι». (Δραγούμης 57).² Η ίδρυση του Ωδείου, όπως ονόμαζαν την εποχή της δημιουργίας του (και για αρκετά χρόνια ακόμη) το μοναδικό ωδείο της πρωτεύουσας, ήρθε να καλύψει αυτήν την κοινωνική ανάγκη, την καλλιέργεια της μουσικής σε μια εποχή που η μουσική με «η», ήταν οι μουσικοί με «οι».

Κατά τα πρώτα και πολύ δύσκολα, για το ωδείο, έτη λειτουργίας, τα μαθήματα προσφέρονταν σε όλους δωρεάν. Αυτό δεν ήταν καθόλου εύκολο γιατί οι πόροι του συλλόγου, που συντηρούσαν το ωδείο, ήταν περιορισμένοι, ενώ οι ανάγκες πολλές. Τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του ιδρύματος, οι δάσκαλοι ήταν πέντε, εκ των οποίων οι δύο προσέφεραν δωρεάν τις υπηρεσίες τους. Ο τελών χρέη διευθυντού, Έφορος του Ωδείου, Αλέξανδρος Κατακουζηνός, που δίδασκε ωδική και ο ιατρός Αχιλλέας Ηλιάδης, που δίδασκε απαγγελία δεν είχαν αμοιβή. Αμοιβή είχαν ο Επιμελητής Ιούλιος Έννιγγ, ο καθηγητής βιολιού, Φρειδερίκος Βολονίνης και ο καθηγητής φλάουτου Παναγιώτης Ακτύπης. Παρόλα αυτά, δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις όπου οι τρεις αυτοί έμμισθοι δάσκαλοι στο Ωδείο προσφέρονταν να εργασθούν αμισθί, προς όφελος του ωδείου και των μαθητών του. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα του Ιουλίου Έννιγγ, ο οποίος, αιτούμενος προς το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου αύξηση των διδακτικών ωρών του φλάουτου, προτίθετο να διδάσκει ο ίδιος δωρεάν την ωδική σε κάποιες τάξεις, έτσι ώστε να

² Ή όπως σημειώνει αλλού: «παίζω μόνος μου βιολί γιατί δεν έχω έναν να παίζει για μένα, όπως διαβάζω μόνος μου γιατί δεν έχω κάποιον που να διαβάσει για μένα. Αν είχα χρήματα θα είχα έναν αναγνώστη (θα είξερε όπως απαγγελία) και έναν μουσικό (που θα είξερε να παίζει καλά μουσική [...])». (Δραγούμης 56).

μην επιβαρυνθεί το ωδείο οικονομικά.³ Αλλά και ο Παναγιώτης Ακτύπης έκανε πάρα πολλές υπερωρίες για τις οποίες δεν αμειβόταν, ενώ ο Φρειδερίκος Βολονίνης αγόρασε με δικά του έξοδα βιολί στον ταλαντούχο μαθητή του Σπυρίδωνα Μπεκατώρο και ζήτησε οικονομική βοήθεια από τον Σύλλογο έτσι ώστε ο μικρός μαθητής να καταφέρει να εξακολουθήσει τα μαθήματα στο ωδείο και να μη χρειαστεί να εργαστεί. Όπως διαβάζουμε στην Αναφορά του Επιμελητή (Ιουλίου Έννιγγ), της 16^{ης} Μαρτίου 1873:

Ἐνεκα ἐνδείας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ράπτου ὁ δωδεκαετὴς μαθητὴς τοῦ ὠδείου Σπυρίδων Μπεκατῶρος ζητᾷ νὰ ἐμβῇ ὡς ὑπηρετὴς εἰς ἐμπορικόν τι κατάστημα. Ὁ παῖς οὗτος ἔχει τόσην τάσιν καὶ εὐφυΐαν εἰς τὴν μουσικὴν ὥστε κατὰ τὸ λέγειν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ κ. Bolognini δίδει ἐλπίδα νὰ γίνῃ ἐντὸς βραχυτάτου διαστήματος χρόνου ὁ καλλίτερος τεχνίτης τοῦ τετραχόρδου ἐν Ἑλλάδι. Ὁ κ. Bolognini τὸν ἐφοδίαζεν ἤδη ἐξ ἰδίων του μὲ τ' ἀπαιτουμένου ὀργάνου (τόξον καὶ τετράχορδον) καὶ εἶναι πεπεισμένος ὅτι διὰ μηνιαίας περιθάλψεως 20 δρ. ἤθελεν διατηρεῖσθαι διὰ τὴν μουσικὴν μελέτην πρὸς δόξαν τοῦ ὠδείου καὶ συμφέρον τῆς μουσικῆς τέχνης. (Ιστορικό Αρχείο Ωδείου Αθηνών, Έγγραφα 1873, «Αναφορά επιμελητού»).

Ο Σπυρίδων Μπεκατώρος έγινε όντως ένας από τους καλύτερους βιολονίστες στην Ελλάδα, και σύντομα διορίστηκε ως δάσκαλος βιολιού στο Ωδείο. Ήταν όμως μόνο ο Σπυρίδων Μπεκατώρος φτωχός; Ποιά ήταν η κοινωνική ταυτότητα των υπόλοιπων μαθητών εκείνης της εποχής; Αν κοιτάξουμε μια σελίδα μαθητολογίου θα διαπιστώσουμε πως τα επαγγέλματα των μαθητών ήταν σε πολύ μεγάλο βαθμό χειρονακτικά: ωρολογοποιός, κοσμηματογράφος, ράπτης, υποδηματοποιός, σιδηρουργός, βιβλιοδέτης, τυπογράφος, χωρομέτρης, χρωματοποιός, στρατιώτης, κομμωτής, ξυλουργός, κ.τ.λ.

---

³ «Διὰ ταῦτα παρακαλῶ ἐνθέρμως τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον ὅπως, ἀνακαλέσαν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἀπόφασίν του, ἐγκρίνῃ ὅπως, ὡς ἐγένεν ἤδη διὰ τὰς δύο τάξεις τοῦ τετραχόρδου, προστεθῶσι εἰς τὰς ἑξ ὥρας τῶν ἐβδομαδιαίων παραδόσεων τοῦ πλαγιαύλου ἀκόμη ἄλλαι τρεῖς ὥραι, καὶ ἂν λόγοι οἰκονομίας τὸ μέτρον τοῦτο καλύουσιν, ὅπως ἡ μισθοδοσία τῶν προσθετέων τριῶν ὥρῶν γίνῃ ἀντὶ τῆς μισθοδοσίας τῆς ὠδικῆς τάξεως τῶν ὀρφανῶν Χατζηκώνστα, τὰ ὅποια ὁ ὑποφαινόμενος εὐχαρίστως ἀμισθὶ θέλει διδάσκειν», (Ιστορικό Αρχείο Ωδείου Αθηνών, Έγγραφα 1874, «Αναφορά επιμελητού»).

Εικόνα 1

8		Τὸ πρῶτον ἔτος ἀρχόμενον ἐν				
Αὐτ. ἔτος	ἔτος	Ὄνομα	ἔτος	Ἑτάγγημα	Πατρὶς	Ἰδιοκτεία
1872						
103	25 Ἰουλ.	Ἰωάν. Γουσόπουλος	18	ἑταγγεμένος	Ἀθήναι	Μετατόμος
104	"	Γ. Μουζανάκης	20	Μαδ. Πολυτεχν.	Ἰστρούλι	Ἐξάτομος
105	"	Χρ. Α. Χρησόπουλος	19	ὅμι.	Ἀθήναι	Ψοφί
106	"	Νικ. Τσίλιας	15	Κοσμηματογράφος	Σάουροβος	Ψοφί
107	27 Ἰουλ.	Γ. Μήλσοφ	12	Μαδονίης	Ἄργος	Ἀνατολίτης
108	"	Ν. Τζιγγιζόπουλος	12	Μαδονίης	Ἀθήναι	Ἀγ. Οὐδὸς
109	"	Σταυρὸς Παλαιολόγος	20	Σοφ. Σχολ.	Ἐύρος	Παραδοσιακός
110	"	Αἰμ. Περίδης	18	Μαδονίης	Σαυκρά	Μετατόμος
111	"	Γ. Χαλκιδάκης	30	ἑταγγεμένος Πολυτεχν.	Καζανλίκ	Πλάκα
112	"	Γ. Λαυδός	15	Μαδονίης	Ἀθήναι	Πλάκα
113	"	Γ. Μαχισοίδης	16	ὅμι.	Ἀθήναι	Μετατόμος
114	"	Ν. Λαμνιεύς	15	ὅμι.	Ἀθήναι	ὁδ. Ἐρμού
115	"	Δημ. Π. Κουβέρας	15	ὅμι.	Βάρνα	Μετατόμος
116	"	Νίκ. Παραγγός		ὅμι.	Ἀθήναι	Καραγιάννης
117	"	Γ. Καρακλάκης	16	ὅμι.	Ἀθήναι	Μητρόδ.
118	"	Ἰωάν. Ζάρας	15	ὅμι.	Ἀθήναι	Μητρόδ.
119	"	Οὐδ. Γ. Σοφ.	15	ὅμι.	Κυρτζαλί	Ἐμψ. Τόμης
120	"	Αἰγ. Μαρτινίδης	16	ὅμι.	Ἄνω Ἐύρος	Ἐξάτομος
121	"	Αἰγ. Στεφανάκης	14	ὅμι.	Ἀθήναι	Ἀγ. Εὐφροσύνης
122	28 "	Γ. Πέτσας	15	ὅμι.	Ἀθήναι	Καυκασίτης
123	"	Δ. Α. Γουσόπουλος	18	ὅμι. Πολυτεχν.	Κυρτζαλί	Κοζανίτης
124	"	Παρ. Κούρτζης	20	ὅμι. Πολυτεχν.	Κυρτζαλί	Καδονάκης
125	"	Αἰ. Τσαγγαλίδης	19		Καζανλίκ	Μετατόμος
126	"	Δημ. Δημητρόπουλος	19	ἑταγγεμένος	Ἀθήναι	Μετ. Ἀέλι
127	"	Δημ. Δελονίδης	15	Μαδονίης	Ἀθήναι	Καραγιάννης
128	"	Δημ. Λεβαντόπουλος	18	ὅμι.	Καρφενίσι	Μετατόμος
129	"	Γ. Βελένης	17	ὅμι. Πολυτεχν.	Ἀθήναι	Μετατόμος
130	"	Αἰ. Μανούσης	15	ἑταγγεμένος	Ἀθήναι	Τόμης
131	"	Γ. Βασιλόπουλος	15	ὅμι.	Μακεδονία	Πλάκα
132	"	Παρ. Παλιόπουλος	14	ὅμι.	Πέλος	Βρυσηνός
133	"	Ζενοφ. Μήλσοφ	16	Μαδονίης	Ἀθήναι	Μετατόμος
134	"	Οὐδ. Νικητιάδης	18	ὅμι.	ὅμι.	Ἐξάτομος
135	"	Νικ. Σιγανιρίδης	14	ὅμι.	Λεβαδία	Ψοφί
136	"	Αἰγ. Τσαγγαλίδης	15	ὅμι.	Ἀθήναι	Ἀγ. Γεωργίου

Σελίδα του πρώτου μαθητολογίου Αρρένων του Ωδείου Αθηνών, όπου φαίνονται τα επαγγέλματα των πρώτων μαθητών (© Ιστορικό Αρχείο Ωδείου Αθηνών).

Ταυτόχρονα, ήδη από το 1873 (το πρώτο δηλαδή πλήρες σχολικό έτος σπουδών, καθώς τα μαθήματα δεν άρχισαν αμέσως με την ίδρυσή του Ωδείου, το 1871) ηδιοίκηση εγκαινίασε μια συνεργασία με το Ορφανοτροφείο Χατζηκώνστα, ένα

κοινωνικό ίδρυμα που βρισκόταν επίσης στην οδό Πειραιώς, και το οποίο έστελνε ορφανά παιδιά στο ωδείο για να μάθουν μουσική. Ένας από αυτούς, ο δεκάχρονος ράπτης Ευρυσθένης Γκίζας, σημείωσε εξαιρετική πρόοδο και έφυγε το 1883 με υποτροφία για σπουδές τελειοποίησης στο Ωδείο της Βιέννης. Εκεί, στις εισιτήριες εξετάσεις του εξέπληξε τόσο τους καθηγητές του με την επίδοσή του, που δυσκολεύονταν να πιστέψουν ότι επρόκειτο για νεαρό Έλληνα μουσικό που είχε σπουδάσει στην Ελλάδα (Λαυράγκας και <https://www.athensconservatoire.gr/o-γκίζας-μαθητής-1884/>). Ο Γκίζας έκανε διεθνή καριέρα ως φλαουτίστας και έφτασε ως το πρώτο αναλόγιο του φλάουτου στη Φιλαρμονική της Βιέννης (<http://plagiavlia.wixsite.com/aeonas/blank-2>)

Εικόνα 2

22		Δεύτερον όχλοιο στον ελόν					
Αρ.	Αρ.	Αρ. Αποστολ.	Όνομα	Αρ.	Επάγγελμα	Πατρίς	Διεύθυνση
326	1	12 Μαΐου 1873	Αρ. Αντωνιάδης	10	ζυλουργός	Λογιστική	
327	2		Αρ. Αρτζάνης	12	υπόδημα	Σάμος	
328	3		Διερ. Αρτζάνης				
329	4		Διερ. Ράβδης	10	ζυλουργός	Αθήναι	
330	5		Διερ. Ρασιάνης	11	ζυλουργός	Λαυραγιά	
331	6		Δ. Βυλάχης	13	ζυλουργός	Αθήναι	
332	7		Δ. Ρούγγας	13	εσθον.	Καίτη	
333	8		Δ. Ρούγγας	14	Μονίτιος	Σάμος	
334	9		Δ. Ρούγγας	13	ζυλουργός	Εύβοια	
335	10		Διερ. Ρούγγας				
336	11		Διερ. "	12	ζυλουργός	Αθήναι	
337	12		Διερ. "	14	"	Βάρνα	
338	13		Διερ. Ρούγγας	10	Σάμος	Αθήναι	
339	14		Διερ. Ρούγγας				
340	15		Διερ. Ρούγγας	14	ζυλουργός	Καίτη	
341	16		Διερ. Ρούγγας	12	Σάμος	Καίτη	
342	17		Διερ. Ρούγγας	13	υπόδημα	Καίτη	
343	18		Διερ. Ρούγγας	11	ζυλουργός	Αθήναι	
344	19		Διερ. Ρούγγας				
345	20		Διερ. Ρούγγας				
346	21		Διερ. Ρούγγας	11	Σάμος	Καίτη	
347	22		Διερ. Ρούγγας	11	υπόδημα	Αθήναι	
348	23		Διερ. Ρούγγας				
349	24		Διερ. Ρούγγας	13	ζυλουργός	Καίτη	
350	25		Διερ. Ρούγγας				
351	26		Διερ. Ρούγγας				
352	27		Διερ. Ρούγγας	10	Σάμος	Αθήναι	
353	28		Διερ. Ρούγγας				
354	29		Διερ. Ρούγγας				
355	30		Διερ. Ρούγγας	12	Σάμος	Καίτη	
356	31		Διερ. Ρούγγας	14	ζυλουργός	Καίτη	
357	32		Διερ. Ρούγγας	12	υπόδημα	Λαυραγιά	
358	33		Διερ. Ρούγγας	11	ζυλουργός	Αθήναι	
359	34		Διερ. Ρούγγας	14	"	Αθήναι	

Σελίδα του πρώτου μαθητολογίου Αρρένων του Ωδείου Αθηνών με τα ονόματα των τροφίμων του Ορφανοτροφείου Χατζηκλώνστα. (© Ιστορικό Αρχείο Ωδείου Αθηνών).

Εκτός από τη δωρεάν φοίτηση των πρώτων ετών και τη συνεργασία με το Ορφανοτροφείο, αλλά και τα μαθητολόγια που δείχνουν την κοινωνική ταυτότητα των πρώτων μαθητών, στο αρχείο του Ωδείου Αθηνών, έχει βρεθεί και ένα ακόμη τεκμήριο που ενισχύει τον συσχετισμό των σπουδών στο ωδείο με την μέση και κατώτερη κοινωνική τάξη. Σε μια σελίδα για την εγγραφή στην τάξη του κλειδοκυμβάλου, του οποίου η διδασκαλία ξεκίνησε το φθινόπωρο του 1874 (και στην οποία συμμετείχε και ο νεαρός Σπύρος Σαμάρας) εντοπίζεται μια σημείωση του επιμελητού του Ωδείου, που δηλώνει ρητά την κοινωνική ταυτότητα της πλειονότητας των μαθητών του ωδείου: «Ελένη Μητσάκη. 20 [ετών]. Ένεργάφη μὲν ἀλλὰ δὲν ἔδωσεν ἐγγύησιν καὶ φαίνεται ὅτι δὲν καταδέχεται νὰ διδάσκηται μὲ μαθητρίας ὅχι ὑψηλῆς κοινωνικῆς θέσεως» (Ιστορικό Αρχείο Ωδείου Αθηνών, Έγγραφα 1874, «Αναφορά επιμελητού»).

Είναι σημαντικό να τονιστεί πως η προσπάθεια του Ωδείου να προσφέρει ουσιαστική μουσική παιδεία φαίνεται πως είχε πολύ θερμή ανταπόκριση από τους μαθητές, οι οποίοι το καλοκαίρι του 1875 έκαναν αίτηση προς την διεύθυνση του ιδρύματος να μη διακοπούν τα μαθήματα κατά τους θερινούς μήνες διότι αυτό θα έβλαπτε την πρόοδό τους.⁴ Και επειδή η αίτηση, εξ ανάγκης, δεν έγινε δεκτή, κάποιοι μαθητές της θεωρίας ζήτησαν από τον δάσκαλό τους Ένιγγ συμβουλές ώστε να μελετήσουν μόνοι τους το καλοκαίρι. Η τόσο θερμή αυτή ανταπόκριση των πρώτων μαθητών στου Ωδείου στην προσφορά μουσικής και θεατρικής παιδείας από την πλευρά ενός ιδρύματος που φαίνεται πως επιτελούσε συνειδητά και στοχευμένα έναν κοινωνικό στόχο, είχε αντίκτυπο και στην υπόλοιπη κοινωνία. Τον Ιανουάριο του 1879 δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Έφημερίς* ένα εκτενές κείμενο το οποίο ζητούσε από τους φιλόμους αναγνώστες (για την ακρίβεια από τις φιλόμουσες αναγνώστριες) να συνδράμουν οικονομικά σε μια προσπάθεια να συγκεντρωθούν χρήματα έτσι ώστε να αγοραστεί ένα πιάνο για μια ταλαντούχα αλλά οικονομικά ασθενή μαθήτριά του ωδείου. Διαβάζουμε στην *Έφημερίδα* της 26^{ης} Νοεμβρίου 1879:

Ἐκκλησίς πρὸς τὰς φιλομόλπους κυρίας τῶν Ἀθηνῶν περὶ τῆς μαθητρίας τοῦ Ωδείου δεσποινίδος Ἀδέλης Βέσσελ, ἥτις τοσοῦτον ἔθελε τοὺς ἀκροατὰς κατὰ τὴν τελευταίαν συναυλίαν, ἠκούσαμεν ἀπανταχόθεν ἐπαναλαμβανομένους τοσοῦτους ἐπαίνους καὶ τοσαύτας ἐκφράσεις ἐλπίδων περὶ τοῦ μουσικοῦ αὐτῆς μέλλοντος εἰς διάψευσιν τῆς κοινῆς πεποιθήσεως ὅτι στερούμεθα προσώπων κατεχόντων τὸ γλυκὺ τάλαντον τῆς καλῆς φωνῆς, εἰς ἐπίρρωσιν τῆς προσδοκίας περὶ διαπλάσεως ἑλληνικοῦ μελοδράματος, ὥστε ἐσπεύσαμεν νὰ ζητήσωμεν λεπτομερεστέρας πληροφορίας περὶ τῶν κατ' αὐτήν. Ἴδου δ' αὐται:

⁴ Συγκεκριμένα οι μαθητές των τάξεων τετραχόδρου (βιολιού), πλαγιαύλου (φλάουτου) και ωδικής έκαναν τρεις διαφορετικές αιτήσεις προς το Διοικητικό Συμβούλιο του Μουσικού και Δραματικού Συλλόγου. Μεταγράφω εδώ ενδεικτικά την αίτηση της τάξεως τετραχόδρου: «Οί ὑποφαινόμενοι μαθηταὶ τοῦ ὠδείου, μαθόντες ὅτι πρόκειται νὰ γίνουν δύο μηνὼν διακοπαί, καὶ ἐπειδὴ, ὡς γνωρίζετε, κύριε Πρόεδρε, αἱ διακοπαὶ αὗται θὰ μᾶς βλάψουν ἐπαισθητῶς, εὐσεβάστως παρακαλοῦμεν ὑμᾶς νὰ μὴ γίνωσι τοιαῦται διακοπαί, καὶ θὰ εὐγνωμονοῦμεν. Εὐπειθέστατοι οἱ μαθηταὶ τοῦ ὠδείου Ν. Ζαχαριάδης, Σπυρίδων Μπεκατώρος, Στέφανος Δραγῶνας, Ἐδουάρδος Πῶτελ, Σπυρίδων Ζῶης» (Ιστορικό Αρχείο Ωδείου Αθηνών, Αλληλογραφία, Εισερχόμενα 1875).

Ἡ ῥηθεῖσα κόρη εἶνε ὀρφανὴ πατρὸς γερμανικὴν καταγωγὴν ἔχοντος ἀλλὰ γεννηθέντος ἐν Ἑλλάδι καὶ πολίτου Ἑλλήνος. Διατελεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν δευτέρου συζύγου τῆς μητρὸς τῆς, ἐντίμου ἐργάτου ξυλουργοῦ, πᾶν δὲ τὸ δυνατόν ὑπὲρ αὐτῆς ὡς καὶ ὑπὲρ τῆς ἀδελφῆς τῆς θυσιάσαντος καὶ θυσιάζοντος, ἀλλ' οὐχὶ βεβαίως καὶ τὸ ὑπέρμετρον. Εἶνε δὲ κόρη πτωχοτάτη, ἀλλ' ἀφοσιωμένη ὅλη εἰς τὴν μελέτην τῆς μουσικῆς, εὐτύχημα θεωρήσασα τὴν ἴδρυσιν τοῦ Ωδείου καὶ ἤδη τὸ β' ἔτος τῶν σπουδῶν τῆς ἐν αὐτῷ ἀπὸ τὴν θλίψιν πολλῶν ἄλλων στερησέων διανύουσα. Αἱ πρόοδοί τῆς θὰ ἦσαν μεγαλείτεραι καὶ θὰ κατέβαλον καὶ τὴν καταπληκτικωτέραν πενίαν ἂν τὰ μέσα τῇ ἐπέτρεπον νὰ ἔχη ἐν τῷ οἴκῳ τῆς ἐν κλειδοκύμβαλον διὰ νὰ μελετᾷ. Διότι ἡ μελέτη θὰ ἦνε ὁ παραγωγικότερος πλοῦτος δι' αὐτήν, τὴν οἰκογένειάν τῆς καὶ τὴν πατρίδα τῆς. Δυστυχῶς δὲν δύναται οὔτε ν' ἀγοράσῃ, οὔτε νὰ ἐνοικιάσῃ τοιοῦτον.

Ἡ Ἐφημερίς, ἐκ τῶν προτέρων γνωρίζουσα τὰ εὐγενῆ φιλόμουσα καὶ φιλόμυθον αἰσθήματα τῶν κόπων τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας παρὰ πολλῶν ἐκ τῶν ὁποίων (καὶ μάλιστα ἐγκρατῶν τῆς μουσικῆς τέχνης καὶ παντοιοτρόπως ὑποστηρικτῶν ταύτης) ἤκουσε συμπαθεῖς κρίσεις περὶ τῆς ῥηθείσης κόρης, ἀπευθύνεται μετὰ θάρρους πρὸς αὐτάς, ἐπικαλουμένη τὴν συνδρομὴν τῶν πρὸς ἀγορὰν ὑπὲρ τῆς νεαρᾶς ἀλλὰ πτωχῆς ἀοιδοῦ ἐνὸς κλειδοκύμβαλου οὐ μόνον διὰ τὴν εὐεργετικὴν πρᾶξιν ἣτις αὐτὴ καθ' αὐτὴν βέβαια εἶναι μικρὰ πρὸς τοὺς δημοσιογραφικοὺς σκοποὺς, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑποδηλουμένην διὰ τῆς πράξεως ταύτης ζωὴν ὑπὲρ τῆς μουσικῆς προόδου καὶ ἰδίως διὰ τὸ συμπαθὲς καὶ τρυφερόν τοῦ ζητήματος ὡς καλλιτεχνικοῦ ἐπείσοδου.

Απὸ το δημοσίευμα αὐτὸ ἔχουν μεγάλη σημασία δύο σημεία. Το ἓνα ἀφορὰ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς κοινωνίας νὰ ἀποκτήσῃ ὁ τόπος αὐτὸς καλλιτέχνες ποὺ νὰ υπηρετοῦν τὴ μουσικὴ τέχνη («πρὸς ἐπιβόρῳσιν τῆς προσδοκίας περὶ ἑλληνικοῦ μελοδράματος») καὶ τὸ δεύτερο εἶναι ὁ ἀντίκτυπος τῆς κοινωνικῆς προσφορᾶς τοῦ ὠδείου. Το φτωχό, ἀφοσιωμένο στὴ μελέτῃ τῆς μουσικῆς κορίτσι εἶχε θεωρήσῃ «εὐτύχημα» τὴν ἰδρυση τοῦ Ωδείου. Ἡ προσφορὰ μουσικῆς παιδείας ἦταν κάτι γιὰ το ὁποῖο οἱ ἀσθενέστεροι τῆς κοινωνίας ἦταν ευγνώμονες, γιὰτί ἐβρίσκαν στὴ μουσικὴ παρηγοριά ἀλλὰ καὶ επαγγελματικὴ διέξοδο υψηλῆς ποιότητος. Ἀντίστοιχα συναισθήματα ἀποπνέει καὶ τὸ ποίημα τῶν ὀρφανῶν τοῦ ιδρύματος Χατζηκώστα, ποὺ σώζεται σὲ χειρόγραφη μορφή στο ἀρχεῖο μας.

Ἡ ἀθηναϊκὴ κοινωνία δὲν ἔμεινε ἀδιάφορη ἀπέναντι στὴν ἱστορία τῆς Ἀδέλης Βέσσελ. «Εὐήκοον καὶ εὐγενὲς οὗς ἔτειναν αἱ κυρίαί τῆς πρωτευούσης εἰς τὴν ἑκκλησίαν τῆς Ἐφημερίδος ὑπὲρ τῆς νεαρᾶς ἀπόρου ἀοιδοῦ Ἀδέλης Βέσσελ», σημείωνε τὸ ἴδιο ἐντυπο τὴν επομένη, συμπληρώνοντας: «Παρὰ πλείστων ἠκούσαμεν χθὲς ῥητὰς ὑποσχέσεις περὶ συνδρομῆς», (Ἐφημερίς, 27.1.1879), ἐνῶ ὑποσχόταν νὰ δημοσιεύσῃ κατάλογο ὅλων τῶν δωρητῶν αὐτῆς τῆς προσπάθειας. Καὶ πράγματι, τὴν ἐπόμενη ἡμέρα, ξεκίνησε μιὰ σειρά δημοσιεύσεων με τὰ ποσὰ καὶ τὰ ὀνόματα ὅσων συνέβαλαν στὴν ἀγορὰ τοῦ πιάνου. Στις 28 Ἰανουαρίου δεκαπέντε ὀνόματα συγκέντρωσαν 290.20 δραχμῆς. Στις 30 προστέθηκαν ἄλλα τρία ὀνόματα, στις 31 ἄλλα δύο. Τὴν 1^η Φεβρουαρίου ἄλλα ἑξὶ ὀνόματα, τὴν 2^α Φεβρουαρίου, ἡ συνεισφορὰ ἀυξήθηκε ἀπὸ δύο κυρίες ἀλλὰ καὶ τοὺς «ἐργάτες τοῦ τυπογραφείου Πέτρου Περρῆ». Στις 3 τοῦ μηνὸς συνέβαλαν ἄλλοι ἑξὶ, ἐκ τῶν ὁποίων ἓνας «ἀνώνυμος» καὶ δύο «ἀνωνυμώτεροι». Τὸ ποσὸ εἶχε ἤδη ἀνέλθει στις 701 δραχμῆς. Στις 4 Φεβρουαρίου προσετέθη τὸ ὄνομα ἄλλης μιᾶς κυρίας καὶ στις 7 δημοσιεύθηκαν οἱ συνεισφορὲς δεκαῆξι συμμαθητῶν τῆς Βέσσελ ἀπὸ τὸ ὠδεῖο.

Σε αυτούς και ο μετέπειτα διάσημος βιολονίστας Αλκιβιάδης Ανεμογιάννης και ο αδελφός του Περικλής, καθώς και ένας εκ των υιών του Φρειδερίκου Βολωνίνη. Η προσφορά του ίδιου του Βολωνίνη δημοσιεύθηκε μαζί με τα ονόματα εννέα ακόμη καθηγητών του Ωδείου στις 9 Φεβρουαρίου. Οι δημοσιεύσεις συνεχίστηκαν και στις 15 Φεβρουαρίου, και στις 16, και στις 18 Φεβρουαρίου, ενώ στις 24 δημοσιεύθηκαν άλλα έξι ονόματα συμμαθητών της στο Ωδείο. Από αυτά ξεχωρίζουν τα ονόματα του μετέπειτα κιθαρίστα Περικλή Διαμανού και του Θεμιστοκλή Πολυκράτη. Στις 20 Απριλίου του 1879 είχαν συγκεντρωθεί 913 δραχμές, και το κόστος του κλειδοκυμβάλου ανερχόταν στις 1.000 δραχ. Η Εφημερίς χρειάστηκε να κάνει και νέα έκκληση και τελικώς το ποσό συγκεντρώθηκε, ενώ οι προσφορές προς την Βέσσελ συνεχίστηκαν. Εκτός από το πιάνο δωρίθηκε ένα κάθισμα, αλλά και παρτιτούρες. Την ίδια εποχή η Βέσσελ πρωταγωνίστησε στο πρώτο βεβαιωμένο ανέβασμα μελοδραματικής παράστασης αποκλειστικά από τους μαθητές ενός ωδείου, μια προσπάθεια της οποίας ηγήθηκαν ο Κατακουζηνός και ο Μασκερόνη, προετοιμάζοντας οι ίδιοι τους μαθητές στους πρωταγωνιστικούς ρόλους της Βετλή του Donizetti, μεταφρασμένη στα ελληνικά.

Οι προσπάθειες του Ωδείου αγκαλιάστηκαν από την κοινωνία. Ο Τύπος μιλούσε για χρόνια με τρόπο εγκωμιαστικό για τα αποτελέσματα των κόπων διδασκόντων και διδασκομένων στο εσωτερικό του Ωδείου. Το Ωδείο από την πλευρά του, παρότι αναγκάστηκε να βάλει δίδακτρα στα μαθήματα, εξακολούθησε να διατηρεί πρακτικές κοινωνικής πολιτικής, που ισχύουν μέχρι και σήμερα. Εκτός από την πάγια τακτική της δωρεάν διδασκαλίας για κάποιους μαθητές, υπήρχαν και τα εσπερινά μαθήματα, καθώς και τα μαθήματα σε σωφρονιστικά καταστήματα. Το Ωδείο Αθηνών δεν έπαψε ποτέ να θεωρεί πως επιτελεί κοινωνικό λειτουργήμα, ανταποκρινόμενο όσο ήταν εφικτό στην ανάγκη ευαίσθητων μελών της κοινωνίας να μάθουν μουσική δωρεάν. Θα κλείσω με μια συγκινητική αίτηση ενός νεαρού μουσικού από την Ελευσίνα το 1938, αίτηση την οποία εντόπισε κατά την εθελοντική εργασία της στο αρχείο η μητέρα μου Ιωάννα Κουρμπανά –και την οποία ευχαριστώ ιδιαίτερα για την υπόδειξη– διότι συμπληρώνει την εικόνα της κοινωνικής διάστασης των δράσεων του Ωδείου Αθηνών. Και επειδή μια εικόνα είναι όσο χίλιες λέξεις, παραθέτω προς ανάγνωση το σχετικό τεκμήριο:⁵

⁵ Ιστορικό Αρχείο Ωδείου Αθηνών, Αλληλογραφία, Εισερχόμενα 1938. Βλ. και <https://www.athensconservatoire.gr/έτησις-κωνσταντίνου-θωμοπούλου/>

Εικόνα 3

Προς τὴν κ. Διευθυντὴν
 τῆς Ὁδείου Ἀθηνῶν
 ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΚΑΙ ΔΡΑΜΑΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ
 ΩΔΕΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
 208
 Αἰσχύνη καὶ Διευθυντὴ εἰς
 παρακαλῶ ὥστε μου ἐπιτρέψετε
 νὰ πῶρῶ τὸ ὄργανον
 (Ὁργανοδότης ἔσο) ὡς τὴν Ἐλευσίαν
 Ἐλευσίαν ὅπου καὶ νὰ γὰρ νὰ οἰκονομικὰ
 Κυρ/νίου. Δ. μου φέρῃ τὴν ἐργασία μου δὲν
 Θωμόπουλου μου ἐπιτρέψουν νὰ ἐρχομαι ἢ εἰς
 Καίτην Ἀθήναι νὰ μελετῶ με τὴν Βεβίαν
 Ἐλευσίαν ὅτι εἰς πᾶσαν φέρῃ δα ἔμαι
 καὶ νὰ μὴ μὴ νὰ οἰκονομικὰ μου
 μου ἐπιτρέψουν νὰ ἀγώρῃ
 δὲν μου
 μετα Λεβασιῶ
 Κυρ/νίου Θωμόπουλου

Επιστολή του μαθητῆ Θωμόπουλου πρὸς τὸν Διευθυντὴ τοῦ Ωδείου.

© Ἱστορικό Ἀρχεῖο Ωδείου Αθηνῶν.

Δεν ξέρει νὰ γράφει, ξέρει ὅμως, καὶ θέλει, νὰ παίζει μουσική.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Ἐντυπες πηγές

«Διοργανισμός τοῦ ἐν Ἀθήναις Μουσικοῦ καὶ Δραματικοῦ Συλλόγου», στο Μουσικὸς καὶ Δραματικὸς Σύλλογος, Ἐκθεσις τῶν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ Πεπραγμένων, Ἰούνιος 1871-Ἰούλιος 1875, Ἀθήνησι, Τύποις Ἀνδρέου Κορομηλά, 1875.

Ἰων Δραγούμης, Φύλλα Ἡμερολογίου Α' (1895-1902), Ἐπιμέλεια Θεόδωρος Ν.

Σωτηρόπουλος, Ἀρχεῖο, Ἀθήνα, Ἴωνα Δραγούμη, Ἐρμής, 1988.

Λαυράγκας «Καλλιτεχνία. Εὐρυσθένης Γκίζας», Τὰ Παναθήναια, Γ' (15.12.1902), σ. 152.

Διαδικτυακές πηγές

<https://www.athensconservatoire.gr/o-γκίζας-μαθητής-1884/> (τελευταία πρόσβαση 12/1/2024)

<https://www.athensconservatoire.gr/έτησις-κωνσταντίνου-θωμοπούλου/> (τελευταία πρόσβαση 12/1/2024)

<http://plagiavlia.wixsite.com/aeonas/blank-2> (τελευταία πρόσβαση 12/1/2024)

Αρχειακό υλικό

Ιστορικό Αρχείο Ωδείου Αθηνών, Αλληλογραφία, Εισερχόμενα 1875.

Ιστορικό Αρχείο Ωδείου Αθηνών, Αλληλογραφία, Εισερχόμενα 1938.

Ιστορικό Αρχείο Ωδείου Αθηνών, Έγγραφα 1874, «Αναφορά επιμελητού».

Βιογραφικό: Η Στέλλα Κουρμπανά είναι μουσικολόγος και Έφορος του Ιστορικού Αρχείου του Ωδείου Αθηνών. Σπούδασε Θεατρολογία και Μουσικολογία στο ΕΚΠΑ και στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, του οποίου είναι διδάκτωρ (με θέμα: *Οψεις του Βαγκνερισμού στον ελληνικό 19ο αιώνα*). Έχει διδάξει στα Τμήματα Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου (2014-2017) και του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (2019-2021) και έχει επιμεληθεί δεκαέξι αρχειακές εκθέσεις. Αρχισυντάκτρια του επιστημονικού περιοδικού *Νέος Μουσικός Ελληνομνήμων* και συγγραφέας και συνεπιμελήτρια της τρίτομης έκδοσης *Ιστορία της Μουσικής στη Νεώτερη Ελλάδα* (Ωδείο Αθηνών 2022-24), δημοσιεύει άρθρα για το θέατρο, τη μουσική και τη λογοτεχνία στην νεώτερη Ελλάδα. Είναι μέλος του ΔΣ του ΚΣΥΜΕ, Διευθύντρια του Κέντρου Ερευνών και Τεκμηρίωσης του Ωδείου Αθηνών (ΚΕΤΩΑ) και αντιπρόεδρος του ελληνικού παραρτήματος της Διεθνούς Ένωσης Μουσικών Βιβλιοθηκών, Αρχείων και Κέντρων Τεκμηρίωσης (IAML).

Αξιοποίηση αρχειακών πηγών και δευτερογενών
πληροφοριών για τη βιογράφιση του Κ. Α. Ψάχου
(1869-1949)

Αρχείο Ψάχου, Βιβλιοθήκη Ψάχου, «Ανθέμιον»,
Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, Κέντρο
Μικρασιατικών Σπουδών, Μουσείο Μπενάκη, Ωδείο
Αθηνών

Ευαγγελία Χαλδαιάκη
evangelia_ch@yahoo.gr

Αξιοποίηση αρχειακών πηγών και δευτερογενών πληροφοριών για τη βιογράφιση του Κ. Α. Ψάχου (1869-1949)

Ευαγγελία Χαλδαιάκη

Περίληψη: Ο Κ. Α. Ψάχος αποτελεί μια σημαντική μουσική προσωπικότητα του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα, ενώ το έργο του λαμβάνεται ως αντικείμενο μελέτης μέχρι σήμερα, αρκετά χρόνια μετά τον θάνατό του. Κωνσταντινουπόλιτης στην καταγωγή, ήρθε στην Αθήνα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όπου και πέρασε το υπόλοιπο της ζωής του. Είχε αφιερωθεί στη δημιουργία, πρωτίστως, μιας πολύ σημαντικής βιβλιοθήκης που περιλαμβάνει: σπάνια μουσικά χειρόγραφα, θεωρητικά βιβλία της βυζαντινής μουσικής, επιπλέον βιβλία διαφόρων ειδικοτήτων (ιστορικά και λαογραφικά κυρίως), εφημερίδες, περιοδικά αλλά και, δευτερευόντως, στη συγκρότηση ενός αξιοσημείωτου προσωπικού αρχείου, αποτελούμενο από: την αλληλογραφία του, τετράδια με σημειώσεις/ερευνητικό υλικό, ανέκδοτες εργασίες αλλά και μια πληθώρα προσωπικών σημειώσεων που παρεμβάλλονται στις πρωτογενείς πηγές της βιβλιοθήκης του (βιβλία και Τύπος). Οι συλλογές αυτές εναπόκεινται σήμερα στη Βιβλιοθήκη Ψάχου (στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών ΕΚΠΑ) και στο Αρχείο Ψάχου (στην οικία του). Οι ανωτέρω αναφερόμενες δευτερογενείς πληροφορίες (αλληλογραφία, προσωπικές σημειώσεις) που εντοπίστηκαν στο αρχείο του Ψάχου οδήγησαν τη γράφουσα στη σκιαγράφιση της προσωπικότητάς του. Το δε περιεχόμενό τους κατηύθυνε στη μελέτη των εξής επιπρόσθετων αρχειακών πηγών, όπου εντοπίστηκαν συμπληρωματικά δεδομένα: «Ανθέμιον» (Πρόγραμμα Εντοπισμού, Καταγραφής, Φωτογράφισης και Ψηφιοποίησης αρχειακού Υλικού των Ρωμαϊκών Κοινοτήτων της Πόλης), Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Μουσείο Μπενάκη, Ωδείο Αθηνών. Σκοπός της παρούσας εισήγησης είναι να παρουσιάσει την -πλήρη- αξιοποίηση των ανωτέρω αρχειακών πηγών στα πλαίσια δημιουργίας μιας μουσικής βιογραφίας.

Λέξεις κλειδιά: Κωνσταντίνος Αλεξάνδρου Ψάχος, Αρχείο Ψάχου, Βιβλιοθήκη Ψάχου, Μουσικές Συλλογές και Αρχεία, Μουσικές Βιογραφίες.

Εισαγωγή

Ο Κ. Α. Ψάχος αποτελεί μια σημαντική μουσική προσωπικότητα του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα, ενώ το έργο του λαμβάνεται ως αντικείμενο μελέτης μέχρι σήμερα, αρκετά χρόνια μετά τον θάνατό του. Κωνσταντινοπολίτης στην καταγωγή, ήρθε στην Αθήνα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, προκειμένου να ιδρύσει την πρώτη Σχολή Βυζαντινής και Εκκλησιαστικής Μουσικής [στο εξής «ΣΒΕΜ»] στο Ωδείο Αθηνών, έπειτα από πρωτοβουλία του τότε διευθυντή του Ωδείου, Γ. Νάζου, και μετά από συνεννόησή του με τον Μητροπολίτη Αθηνών Θεόκλητο και τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ'. Από την εποχή που ζούσε στην Κωνσταντινούπολη είχε αφιερωθεί στη δημιουργία -πρωτίστως- μιας πολύ σημαντικής βιβλιοθήκης που περιλαμβάνει: σπάνια μουσικά χειρόγραφα, θεωρητικά βιβλία της βυζαντινής μουσικής, επιπλέον βιβλία διάφορων ειδικοτήτων (ιστορικά και λαογραφικά κυρίως), εφημερίδες, περιοδικά, αλλά και -δευτερευόντως- στη συγκρότηση ενός αξιοσημείωτου προσωπικού αρχείου, αποτελούμενο από: την αλληλογραφία του, τετράδια με σημειώσεις/ερευνητικό υλικό, ανέκδοτες εργασίες, αλλά και μια πληθώρα προσωπικών σημειώσεων που παρεμβάλλονται στις πρωτογενείς πηγές της βιβλιοθήκης του (βιβλία και Τύπος). Ήταν, επίσης, ένα αρκετά δραστήριο και δημιουργικό πνεύμα: εξέδωσε πάνω από είκοσι συγγράμματα και δημοσίευσε περί τα διακόσια μελετήματα (άρθρα, ανακοινώσεις, ανοικτές επιστολές, κ.λπ.), τα οποία είχε φυσικά αποθησαυρίσει και στο αρχείο του (για καταλόγους αυτών βλ. Χαλδαιάκη «Ο Κ. Α. Ψάχος»).

Το εν λόγω αρχείο, όσο ο Ψάχος βρισκόταν εν ζωή και για αρκετά χρόνια μετά τον θάνατό του, φυλασσόταν καλά στην οικία του στη Νέα Σμύρνη, απροσπέλαστο στους διάφορους ερευνητές που επιθυμούσαν να το επισκεφτούν. Ωστόσο το 1991, μετά από ενέργειες του καθηγητή Γρηγορίου Στάθη, η χήρα του, Αμαλία Ψάχου, και η ανιψιά της και βαφτιστήρα του, Ελένη Δουρογιάννη-Ντάλλα, αμφότερες ήδη αείμνηστες, αποφάσισαν να παραχωρήσουν στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του ΕΚΠΑ τα μουσικά χειρόγραφα της συλλογής του Ψάχου και την υπόλοιπη βιβλιοθήκη του (θεωρητικά βιβλία της βυζαντινής μουσικής, περιοδικά, εφημερίδες και λοιπά -ιστορικά και λαογραφικά κυρίως- βιβλία). Αυτά συγκροτούν σήμερα τη λεγόμενη *Βιβλιοθήκη Ψάχου*, μια συλλογή που εντάσσεται στην ευρύτερη Βιβλιοθήκη του ίδιου Τμήματος (Στάθης). Η Αμαλία Ψάχου δώρισε επίσης ένα από τα δυο παναρμόνια όργανα του Ψάχου στην Εστία Νέας Σμύρνης. Αντίστοιχα, το 2005 η Ελένη Ντάλλα δώρισε στο Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών το δεύτερο παναρμόνιο του Ψάχου καθώς και τον φωνογράφο και τους κυλίνδρους ηχογράφησης (Πολυμέρου-Καμηλάκη) που ο ίδιος είχε χρησιμοποιήσει στις επιτόπιες έρευνές του στην ελληνική επαρχία (Ψάχος «Δημώδη άσματα Σκύρου» & «Δημώδη άσματα Γορτυνίας»⊕ Συλλογή Ωδείου Αθηνών). Ότι απέμεινε και παραμένει στην οικία του στη Νέα Σμύρνη αποτελεί το εδώ αναφερόμενο ως *Αρχείο Ψάχου* (Λούπας). Πρόκειται κυρίως για την αλληλογραφία του, διάφορα προσωπικά έγγραφα, αντικείμενα και ελάχιστα βιβλία, ήσσονος σημασίας.

Ξεκινώντας την έρευνα για τη συγγραφή της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας (Χαλδαιάκη «Ο Κ. Α. Ψάχος»)¹ εισήλθα αρχικά στη Βιβλιοθήκη και στο Αρχείο Ψάχου αναζητώντας σχετικές πληροφορίες. Εκεί, ξεφυλλίζοντας τα διάφορα συγγράμματα, εφημερίδες και περιοδικά του αείμνηστου μουσικολόγου συνειδητοποίησα ότι δεν είχα μπροστά μου μόνο τις έντυπες, πρωτογενείς, πληροφορίες της κάθε έκδοσης, αλλά και άλλες δευτερογενείς πληροφορίες, επιπρόσθετα (παρενθετικά ή και σχολιαστικά) καταγεγραμμένες από τον ίδιο τον Ψάχο. Συγκεντρώνοντας τα στοιχεία αυτά κατευθύνθηκα στη μελέτη επιπλέον αρχειακών πηγών, όπου και εντοπίστηκαν συμπληρωματικά δεδομένα. Το υλικό που συλλέχθηκε και η κάθε μια από αυτές τις πηγές παρουσιάζονται συνοπτικά στη συνέχεια.

1. Βιβλιοθήκη Ψάχου

Η εν λόγω βιβλιοθήκη εκτός από το μεγάλο μουσικολογικό ενδιαφέρον που την διακρίνει μπορεί επίσης να αξιοποιηθεί πλήρως και για μια βιογραφική μελέτη του κατόχου της: φυλλομετρώντας και παρατηρώντας τα συγγράμματα και λοιπά τεκμήριά της (Τύπος, σπαράγματα) μπορεί κανείς να κατανοήσει την προσωπικότητα του Ψάχου κατά τα διάφορα στάδια της ζωής του (όπως αυτά προσδιορίζονται από τα εκάστοτε ενδιαφέροντά του). Μεγαλύτερη προσοχή ωστόσο πρέπει να δοθεί στις κατεσπαρμένες στο έντυπο υλικό του αρχείου του προσωπικές του σημειώσεις. Σαφέστερα, σε κάθε -σχεδόν- σύγγραμμα, περιοδικό ή εφημερίδα που συνέλεγε ο Ψάχος -και εναπόκειται σήμερα στη Βιβλιοθήκη του- εντοπίζεται μια -τουλάχιστον- καταγεγραμμένη πληροφορία με τον γραφικό του χαρακτήρα. Οι σημειώσεις του αυτές μπορούν να χωριστούν σε τέσσερις κατηγορίες: 1. κτητορικές, 2. αφιερωματικές, 3. διορθωτικές-παρεμβατικές, 4. σχολιαστικές (βλ. πίνακα 1 και εικόνες 1-4).

---

¹ Ευγνωμονώ και από το σημείο αυτό το Πρόγραμμα Υποτροφιών SYLFF (Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund) και το Tokyo Foundation για την πολύτιμη χορηγία του κατά το ακαδημαϊκό έτος 2015-2016.

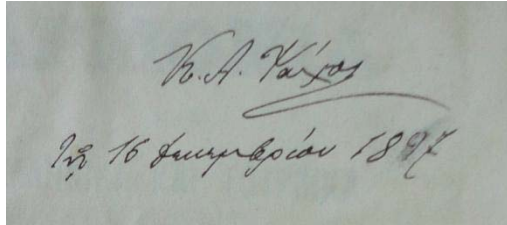

Πίνακας 1

1. **Κτητορικές:** Στο πρώτο φύλλο κάθε αντικειμένου αναγράφεται το ονοματεπώνυμο του Ψάχου και η ημερομηνία κτήσης. Πολλές φορές αναφέρεται και ο τόπος στον οποίο βρισκόταν όταν το απέκτησε.
2. **Αφιερωματικές:** Πρόκειται για σημειώσεις γραμμένες από άλλα πρόσωπα, αφιερώσεις σε βιβλία τα οποία είχαν δωρηθεί στον Ψάχο.
3. **Διορθωτικές-παρεμβατικές:** Σημειώσεις του Ψάχου που παρεισάγονται στα κείμενα των βιβλίων, περιοδικών-εφημερίδων, διορθώνοντας κάποιο τυπογραφικό, γραμματικό ή βιβλιογραφικό λάθος. Πολλές παρεμβάσεις τέτοιου είδους συναντάμε και σε παρτιτούρες, ενώ ανά περιπτώσεις ο Ψάχος είχε ξαναγράψει εξ αρχής κάποια παρτιτούρα που τη θεώρησε εντελώς λανθασμένη. Στην τελευταία περίπτωση η καταγραφή γίνεται σε αυτόνομο φύλλο το οποίο εντοπίζεται τοποθετημένο εντός του συγγράμματος.
4. **Σχολιαστικές:** Αρκετές είναι οι περιπτώσεις που οι σημειώσεις του Ψάχου προσιδιάζουν στη συγγραφή προσωπικού ημερολογίου. Πρόκειται δηλαδή για αναγραφές προσωπικών σκέψεων επί απόψεων των συγγραφέων ή επί ολοκλήρων άρθρων αλλά ακόμη και γνώμες του Ψάχου για τους ίδιους τους συγγραφείς.

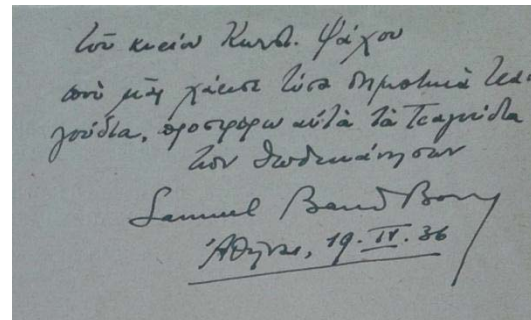
Περιγραφή των κατηγοριών σημειώσεων από τη Βιβλιοθήκη Ψάχου.

Εικόνα 1

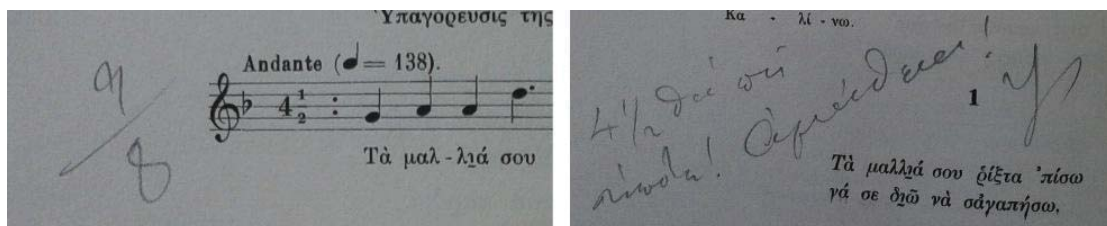
Κτητορική σημείωση σε βιβλίο της Βιβλιοθήκης Ψάχου.
© Βιβλιοθήκη Ψάχου.

Εικόνα 2

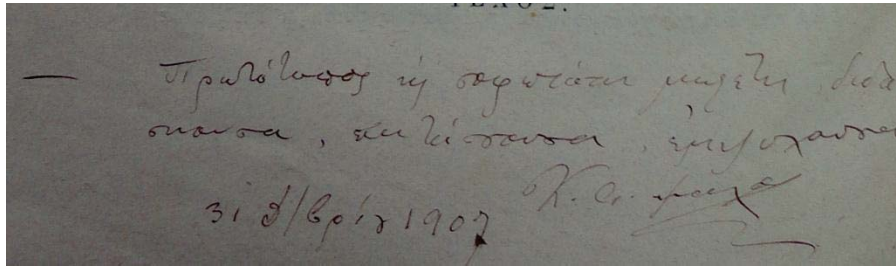
Αφιερωματική σημείωση σε βιβλίο της Βιβλιοθήκης Ψάχου.
© Βιβλιοθήκη Ψάχου.

Εικόνα 3

Διορθωτική/παρεμβατική σημείωση σε βιβλίο της Βιβλιοθήκης Ψάχου.
© Βιβλιοθήκη Ψάχου.

Εικόνα 4

Σχολιαστική σημείωση σε βιβλίο της Βιβλιοθήκης Ψάχου.
© Βιβλιοθήκη Ψάχου.

Ας δοθούν όμως δύο πιο συγκεκριμένα παραδείγματα σχολιαστικών σημειώσεων:

1. Υπήρχε ήδη η πληροφορία (από διηγήσεις της ανιψιάς του, που ανέφερε μάλιστα πως ο Ψάχος είχε μεταφέρει κρυφά αλληλογραφία μεταξύ του βασιλιά της Ελλάδας και του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, καθώς και από δημοσιεύματα του ίδιου) ότι ο Ψάχος ήταν φιλοβασιλικός. Εντός περιοδικού της βιβλιοθήκης του εντοπίστηκε μια σημείωση που επιβεβαιώνει το ανωτέρω και μας πληροφορεί μάλιστα πως κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας του «αποστολής» ο Ψάχος είχε τραυματιστεί, ελαφρώς:

Ἐχων τὴν τιμὴν καὶ τὸ εὐτύχημα νὰ τύχω τῆς εὐνοίας τοῦ τότε Διαδόχου Κωνσταντίνου πλειοδότης εἰς ὅσα γράφει ὁ ἀείμνηστος Λάμπρος. Ἰδιαίτερος διακήρυττε ὅτι τοῦ μακεδονικοῦ ἀγῶνος ἐκεῖνος ὑπῆρξε ὁ κυρίως ἐμψυχωτής. Καὶ γνωρίζω ταῦτα ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, πρὸ τῆς εἰς Ἀθήνας προσκλήσεώς μου, ὅτε τὸ 1900 ἐν μυστικῇ συνεννοήσει αὐτὸς μετὰ τοῦ Π/χου Ἰωακείμ τοῦ Γ', ἀπεστάλην εἰς Μακεδονίαν διὰ σπουδαίαν μυστικὴν ὑπόθεσιν, ὅτε καὶ ἐπυροβολήθη ὑπὸ Βούλγαρον παρὰ τὸ Μελένικον, τραυματισθεὶς ἐλαφρῶς (εὐτυχῶς) εἰς τὸν ἀριστερόν μου βραχίονα. Περί τούτου γράφω λεπτομερῶς εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά μου. Κ. α. Ψάχος²

2. Στο βιβλίο της Μέλπως Μερλιέ *Τραγούδια της Ρούμελης* (Μερλιέ) εντοπίστηκε το ακόλουθο σημείωμα του Ψάχου:

Ἡ κυρία αὐτὴ ὅ,τι γνωρίζει τὸ ἐδιδάχθη ἀπὸ ἐμέ, χωρὶς οὐδὲ ὀβολὸν νὰ δεχθῶ ποτέ. Καὶ αὐτὰ τῆς δῆθεν συλλογῆς ταύτης τὰ ἄσματα ἐγὼ τῆς τὰ ἐπιθεώρησα καὶ τὰ κατέταξα ὡς τρόπους κ.λπ. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη ἐκμεταλλεύτρια τοῦ αἰσχίστου εἶδους, ἀλλὰ καὶ κακοήθης διότι δι' ὅσων ἐν τῷ προλόγῳ τῆς γράφει ἀσυναρτήτων ἀνοησιῶν, ἐμὲ ὑπαινίσσεται. Καλὰ νὰ πάθω. Ἀφ'οὗ τοιούτου εἶδους τέρατα ἐβοήθησα, ἐδίδαξα καὶ ὑπεστήριξα. Κ. α. Ψάχος.

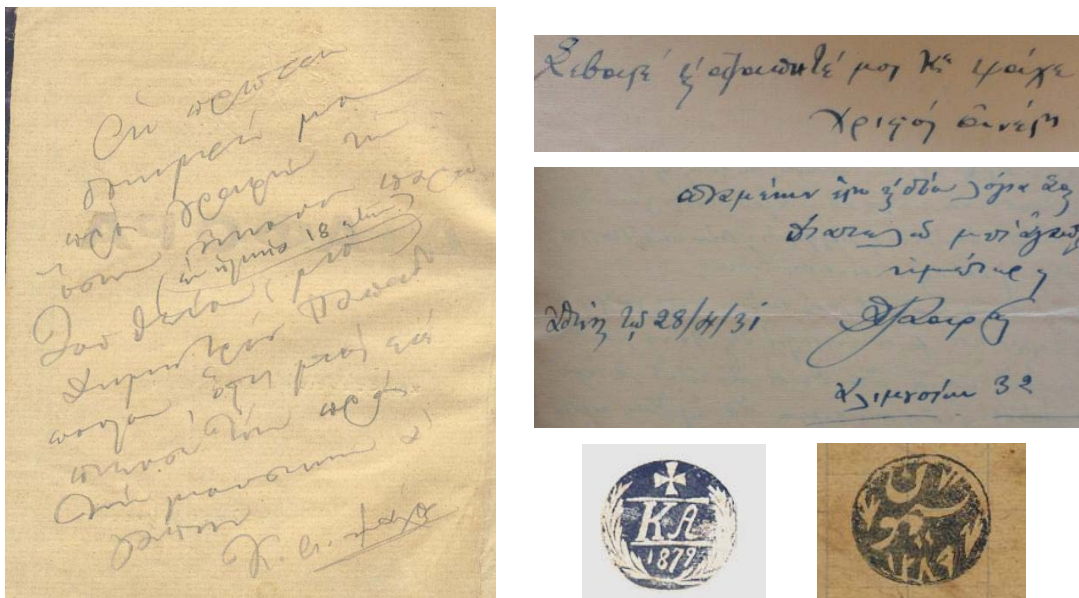
² Στα περιθώρια της εξής δημοσίευσης: [Άγνωστος]. «Απομνημονεύματα και αποκαλύψεις μαρτυρικής πρωθυπουργίας». *Νέος Ελληνομνήμων*, 15/Β'-Γ', 30 Σεπτεμβρίου 1921, σσ. 229-235.

Με βάση το παραπάνω σημείωμα οδηγήθηκα σε περαιτέρω έρευνα στο αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, όπου και όντως εντοπίστηκαν συμπληρωματικά στοιχεία, λεπτομέρειες για τα οποία θα αναφερθούν παρακάτω.

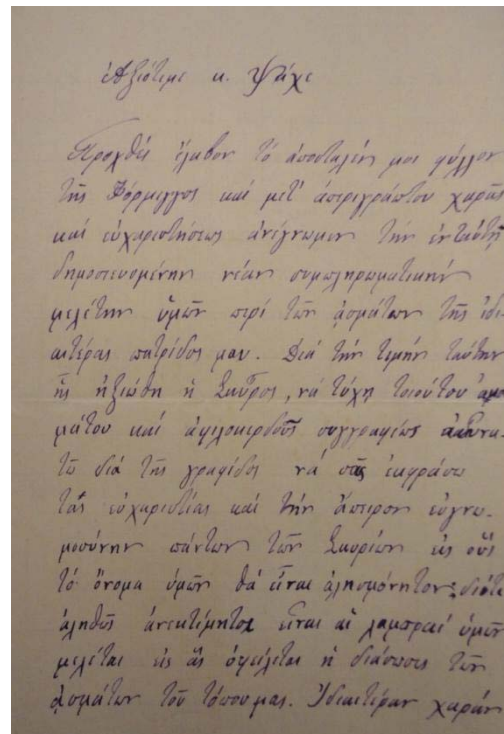
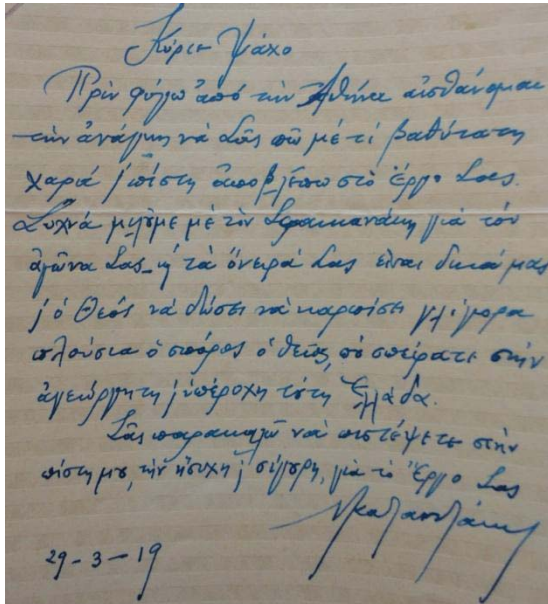
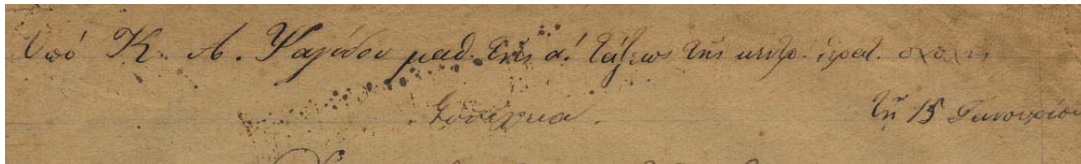
2. Αρχείο Ψάχου

Αναφέρθηκε ήδη τι ακριβώς περιέχει το εν λόγω αρχείο. Στα έγγραφα αυτά είχαν ήδη εντοπιστεί από προγενέστερους ερευνητές διάφορα τεκμήρια που οδήγησαν σε σημαντικές δημοσιεύσεις (Τμήμα Μουσικών Σπουδών^Θ Παπαθανασίου^Θ Χατζηθεοδώρου^Θ Χαλδαιάκης). Στη βιογράφηση του Ψάχου είχε καθοριστικό ρόλο η μελέτη της αλληλογραφίας του, καθώς παρείχε πληροφορίες για τις διαπροσωπικές του σχέσεις (πχ. οι επιστολές του Καρά, του Καζαντζάκη, της οικογένειας Περιστέρη, κ.ά.) αλλά και τις επαγγελματικές/ερευνητικές του δραστηριότητες (πχ. οι επιστολές των Σκυριανών που τον ευγνωμονούν για τις καταγραφές του, επιστολές που ζητούν συνδρομή στην εφημερίδα «Νέα Φόρμιγξ» κ.ά.). Εξίσου πολύτιμες είναι οι δευτερογενείς πληροφορίες που, όπως και στη Βιβλιοθήκη Ψάχου, έχουν αποτυπωθεί στα τετράδια και έγγραφά του: η σημείωση σχετικά με την πρώτη του επαφή με τη βυζαντινή μουσική που βρέθηκε σε σχολικό του τετράδιο, σημειώσεις σχετικές με τη φοίτησή του στην Πατριαρχική Κεντρική Ιερατική Σχολή, κ.ά. (για όλα τα ανωτέρω βλ. εικόνες 5).

Εικόνα 5

Δείγματα τεκμηρίων από το αρχείο Ψάχου.

© Αρχείο Κ. Α. Ψάχου.

3. «Ανθέμιον»: Η Ψηφιακή Βιβλιοθήκη των Ρωμιών της Πόλης

Οι ως τώρα βιογράφοι του Ψάχου γνώριζαν ότι είχε γεννηθεί στην Κωνσταντινούπολη, αλλά τοποθετούσαν τη χρονολογία γέννησής του μεταξύ των δεκαετιών 1860-1870. Η σχετική, με τον προσδιορισμό της ακριβούς χρονολογίας γέννησής του, σύγχυση οφείλεται στο γεγονός ότι ο Ψάχος κατά την εγγραφή του στην Πατριαρχική Κεντρική Ιερατική Σχολή το 1881 πρέπει να δήλωσε ότι γεννήθηκε το 1866, για να θεωρηθεί μεγαλύτερος και να του επιτραπεί η φοίτηση στο ίδρυμα αυτό. Ας σημειωθεί ότι σε όσα άρθρα του περιοδικού Τύπου, συγκεντρωμένα από τον ίδιο στο αρχείο του, δημοσιεύεται το βιογραφικό του, η χρονολογία γέννησής του που αναφέρεται σε αυτά είναι σβησμένη, από τον ίδιο και πάλι, χωρίς ωστόσο προσθήκη κάποιας διόρθωσης, όπως συνήθιζε να πράττει σε αντίστοιχες περιπτώσεις. Πιθανότατα, δηλαδή, προσπαθούσε με κάθε τρόπο να αποκρύψει την πραγματική χρονολογία γέννησής του· ενδεχομένως, από ένα σημείο κι έπειτα, να μη μπορούσε και ο ίδιος να την ανακαλέσει στη μνήμη του.

Ο μόνος τρόπος ασφαλούς προσδιορισμού αυτού του ζητούμενου θα ήταν βέβαια ο εντοπισμός του αρμόδιου πιστοποιητικού γέννησης. Εφόσον στο αρχείο του δεν

διασώθηκε κάτι ανάλογο, πραγματοποιήσα έρευνα στο «Ανθέμιον», όπου διαπίστωσα ότι εναπόκειται ψηφιοποιημένο το «Μητρώον Γεννήσεων και Βαπτίσεων της εν Μεγάλω Ρεύματι Ιεράς Εκκλησίας των Παμμεγίστων Ταξιαρχών»³, όπου ο Ψάχος έχει όντως καταχωριστεί με αύξοντα αριθμό 2190 δηλωμένος ως γεννηθείς στις 18 Μαΐου 1869 (βλ. εικόνες 6). Εκεί αναγράφονται επιπλέον τα ονόματα των γονέων του (Αλέξανδρος Γεωργίου και Εριφύλη Δημητρίου), η ημερομηνία βάπτισής του (6 Ιουλίου 1869), ο ιερέας που τέλεσε το μυστήριο (αρχ. Γεννάδιος) και η ανάδοχος (Ευφροσύνη Νικολάου, αδελφή του πατρός της μητέρας του, όπως προκύπτει από άλλο αρχείο). Η χρονολογία γέννησής του επιβεβαιώνεται σε δυο επιπλέον αρχεία που εντοπίστηκαν στο «Ανθέμιον» (βλ. εικόνες 6):

1. «Μητρώον Κατοίκων Μεγάλου Ρεύματος». Σύμφωνα με αυτό κατοικούσε στην οδό Τσαρσή Μειδάν, αριθμός 75. Στο μητρώο αυτό καταγράφεται ως μαθητής και με τα εξής χαρακτηριστικά: ανάστημα μέτριον, οφθαλμοί καστανοί, μύστακες φυόμενοι και με ημεροχρονολογία γέννησης τις 6 Safar (ο δεύτερος μήνας) 1286, σύμφωνα δηλαδή με το ισλαμικό ημερολόγιο.
2. «Κῶδιξ τῶν ἐν Μ. Ρεύματι καταγεγραμμένων κατοίκων, ὑπηκόων τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας κατὰ τὸ 1882 καὶ Μαΐου 28». Εδώ καταχωρίζεται με αύξοντα αριθμό 1213 και τα εξής στοιχεία: Πουγιούκ Αγίασμα Τζατὲ Νο 44. Κωστὶς Ἀλεξάνδρου, μαθ., 1286.

Εικόνα 6

Ὁδοὶ Τσαρσῆ. Μειδάν. Αἰδίου 75					
Ἐνδύρις ἐκὶ Παιδ. Ὑπερμάρτυρος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	1242
Ἐνδύρις ἐκὶ Παιδ. Ὑπερμάρτυρος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	1252
Ἐνδύρις ἐκὶ Παιδ. Ὑπερμάρτυρος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	1259
Ἐνδύρις ἐκὶ Παιδ. Ὑπερμάρτυρος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	1260
Ἐνδύρις ἐκὶ Παιδ. Ὑπερμάρτυρος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	1263
Ἐνδύρις ἐκὶ Παιδ. Ὑπερμάρτυρος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	1286
Ἐνδύρις ἐκὶ Παιδ. Ὑπερμάρτυρος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	1286
Ἐνδύρις ἐκὶ Παιδ. Ὑπερμάρτυρος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	1286
Ἐνδύρις ἐκὶ Παιδ. Ὑπερμάρτυρος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	Ἄγγελος	1286

Απόσπασμα από Μητρώα και Κώδικες της κοινότητας Μεγάλου Ρεύματος της Κωνσταντινουπόλης, όπου καταχωρούνται ο Ψάχος και η οικογένειά του.

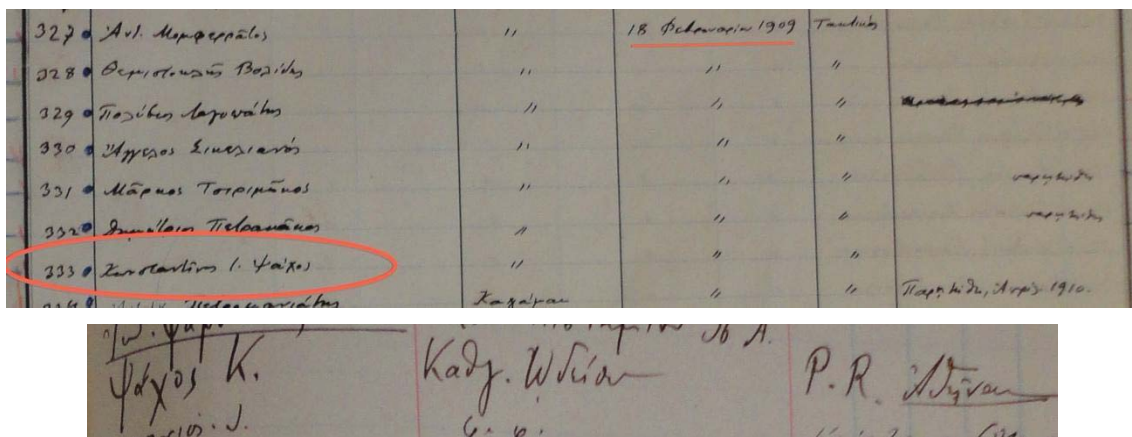
© Ανθέμιον.

³ Ήταν ήδη γνωστό το γεγονός ότι γενέτειρα του Ψάχου ήταν το Μεγάλο Ρεύμα Κωνσταντινουπόλεως. Η ακριβής ενορία του ωστόσο δεν ήταν δεδομένη, για τον λόγο αυτό πραγματοποιήθηκε έρευνα και σε μητρώα άλλων ενοριών της ίδιας περιοχής, μέχρι να εντοπιστεί η καταχώρηση της οικογένειας Ψάχου σε κάποιο από αυτά.

4. Αρχείο Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας

Το αρχείο και οι ερευνητικές ανησυχίες του Ψάχου χαρακτηρίζονται σαφέστατα από λαογραφικό ενδιαφέρον αλλά και η χρονική περίοδος κατά την οποία ίδρυσε τη ΣΒΕΜ στο Ωδείο Αθηνών και ξεκίνησε τις καταγραφές του δημοτικών τραγουδιών συμπίπτει με την ίδρυση της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας. Στον Τύπο εντοπίζεται μάλιστα άρθρο του Ψάχου που μαρτυρά απόπειρα συνεργασίας του με τον Ν. Πολίτη (Ψάχος, «Η ἐπιτροπή τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς»), προτείνοντάς του τρόπους βελτίωσης των μεθόδων της Εθνικής Μουσικής Συλλογής. Για τον λόγο αυτό θεωρήθηκε απαραίτητο να διερευνηθεί το αρχείο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας (Κούζας), σε περίπτωση που περιείχε αλληλογραφία του Ψάχου με τον Πολίτη που να συμπληρώνει την παραπάνω δημοσίευση. Αυτό που επετεύχθη να εντοπιστεί στο εν λόγω αρχείο είναι η εγγραφή του Ψάχου ως μέλος της Εταιρείας, στις 18 Φεβρουαρίου 1909 (με αύξοντα αριθμό 333, όπου και προσδιοριζόταν ως «τακτικό μέλος»)⁴, από την αρχή της ίδρυσής της, καθώς και η συμμετοχή του σε μια συνεδρία αυτής (στις 27 Δεκεμβρίου 1914, στη Φιλοσοφική Σχολή του ΕΚΠΑ βλ. εικόνες 7).

Εικόνα 7

Αποσπάσματα από τα κατάστιχα της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας στα οποία καταχωρείται ο Κ. Α. Ψάχος.

© Αρχείο Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας.

5. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών - Αρχείο Μέλπως Μερλιέ

Αναφέρθηκε παραπάνω το σημείωμα του Ψάχου για τη Μερλιέ που εντοπίστηκε σε ανάλογο βιβλίο της Βιβλιοθήκης του. Τα εκεί γεγραμμένα συμπληρώνονται και από δυο επιστολές που βρέθηκαν στο αρχείο της Μέλπως Μερλιέ στο Κέντρο

⁴ Ευχαριστώ τον Γεώργιο Κούζα, Επίκουρο Καθηγητή Λαογραφίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, που με βοήθησε στον εντοπισμό του σχετικού υλικού στην ΕΛΕ.

Μικρασιατικών Σπουδών. Η μια επιστολή είναι συντεταγμένη από τη Μερλιέ προς τον Ψάχο (πρόκειται, ακριβέστερα, για το προσχέδιο της επιστολής) και η δεύτερη είναι η απάντηση του Ψάχου προς τη Μερλιέ⁵. Η επιστολή της Μερλιέ καταδεικνύει ότι η ίδια είχε γράψει και άλλη μια, πριν από αυτήν, στον Ψάχο, που ωστόσο δεν εντοπίστηκε. Αμφότερες χρονολογούνται πριν την έκδοση του βιβλίου της Μερλιέ, άρα και πριν το ανωτέρω σημείωμα του Ψάχου εντός του στην κατοχή του αντίτυπου του ίδιου βιβλίου.

Από το περιεχόμενο των επιστολών πληροφορούμαστε ότι η Μερλιέ είχε ζητήσει από τον Ψάχο να συνεργαστούν κατά το διάστημα που αυτός έμενε στους Δελφούς, λόγω των εκεί διοργανούμενων εορτών που συντόνιζε το ζεύγος Α. Σικελιανού - Ε. Πάλμερ-Σικελιανού (βοηθώντας την στην εργασία της περισυλλογής τραγουδιών από την Ελλάδα, αναλαμβάνοντας την κοντινή σε αυτόν περιοχή του Παρνασσού). Ο Ψάχος όμως αρνήθηκε αυτή την πρόταση. Από τα γραφόμενα της Μερλιέ φαίνεται ότι την ημέρα που έγραψε σχετικά στον Ψάχο, η εφημερίδα «Εστία» δημοσίευσε ένα προσβλητικό άρθρο για τον συνεργάτη της Η. Pernot, τη συγγραφή του οποίου η Μερλιέ απέδωσε στον Ψάχο. Απόδειξη γι' αυτό θεωρούσε τις συχνές αναφορές στο όνομά του που υπήρχαν στο εν λόγω άρθρο, και πιθανότατα είχε υπόψη της ότι ο Ψάχος δημοσίευε ενίοτε τις απόψεις του ανυπογράφως ή με τη χρήση ψευδώνυμου. Γι' αυτό τον λόγο η Μερλιέ συνέταξε μια δεύτερη επιστολή προς τον Ψάχο (αυτή που εντοπίστηκε στο αρχείο της), με την οποία ζητούσε την αναίρεση της πρώτης: *«Τὸ γράμμα μου αὐτὸ ἔχει σκοπὸ ν' ἀνακρούσῃ προηγούμενο γράμμα μου, πὸν σὰς ἔστειλα στοὺς Δελφούς καὶ πὸν θὰ χαρακτηρίσετε τὸ ἐλάχιστο ὡς ἀφελές»*. Απαντώντας σε αυτό το γράμμα ο Ψάχος ξεκαθαρίζει από την αρχή ότι δεν επρόκειτο να τη βοηθήσει στο έργο της *«δεδομένου ὅτι ἔχω πολλὰς σοβαρωτέρας ἀσχολίας, ὡς αἱ ἑορταὶ τῶν Δελφῶν»*. Σχετικά με τα γραφόμενα εναντίον του Pernot, αρνείται κατηγορηματικά την πατρότητά τους, όπως και το ότι δημοσίευσε ποτέ οτιδήποτε ανυπογράφως:

[...] κακῶς, κάκιστα τὴν σιωπὴν μου ἐπὶ τῶν γραφέντων περὶ τῆς συνεργασίας σας μὲ τὸν κ. Περνώ ἀποδίδετε ὡς συγκατάθεσιν ἢ ὡς ἀπόδειξιν ἰδικήν μου. Ἀνδρικὸν εἶναι νὰ γράφω ἐνυπογράφως ὅ,τι φρονῶ, ὡς πάντοτε ἢ ἐν παντὶ ἔπραξα.

6. Μουσείο Μπενάκη - Αρχείο Εύας Πάλμερ-Σικελιανού (1860-1967)

Μνημονεύθηκαν ήδη συνοπτικά, στο προοίμιο του παρόντος κειμένου, τα σχετικά με το παναρμόνιο του Ψάχου. Είναι γνωστό, από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, ότι η κατασκευή του οργάνου αυτού επετεύχθη χάρις στην Εύα Πάλμερ-Σικελιανού, η οποία οργάνωσε έρανο και χρηματοδότησε η ίδια τις εργασίες. Ο Ψάχος και η Πάλμερ-Σικελιανού, που διετέλεσε επίσης μαθήτριά του, είχαν ακόμη συνεργαστεί στο Ωδείο Εθνικής Μουσικής και στις προμνημονευθείσες Δελφικές Εορτές, για τις οποίες το ζεύγος Σικελιανού κάλεσε τον Ψάχο να συνθέσει μουσική. Ωστόσο, σύμφωνα πάλι με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, κατά

⁵ Εντοπίστηκαν από τον Μάρκο Δραγούμη, ο οποίος και τις παραχώρησε ευγενώς στη γράφουσα.

τη διάρκεια των δευτέρων Δελφικών Εορτών η σχέση του ζεύγους Σικελιανού με τον Ψάχο ήρθε σε ρήξη. Αναζητώντας περισσότερα στοιχεία σχετικά με τα θέματα αυτά, επισκέφτηκα το προσωπικό αρχείο της Πάλμερ-Σικελιανού που βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη (Τσελίκια 76-78). Εκεί εντόπισα αντίγραφο μιας επιστολής του Ψάχου προς την Πάλμερ-Σικελιανού, συντεταγμένης τον Αύγουστο του 1927, λίγους μήνες μετά τις πρώτες Δελφικές Εορτές. Η επιστολή υποδηλώνει την οικειότητα που υπήρχε μεταξύ τους το διάστημα εκείνο:

Αγαπητή μου κ. Εύα! Μὲ μεγάλη μου χαρὰ πήρα σήμερα τὸ γράμμα σας. Ἐγὼ δὲν σὰς ἔγραψα γιατί σ' αὐτὴν τὴν ὀλίγην ἀναύπασίν σας ἤθελα νὰ μείνετε ὅλως διόλου ἀπερίσπαστη καὶ ἡσυχῇ, τουλάχιστον ἀπὸ μένα. Καὶ ὁ νοῦς μου καὶ ἡ καρδιά μου εἶναι μαζὺ σας καὶ σὰς συλλογιέμαι κάθε στιγμή. Καὶ ἂν ἤμποροῦσα θὰ ἐρχόμουν κοντὰ σας λίγες μέρες. Μὰ μοῦ εἶναι πολὺ δύσκολο τὸ πρᾶγμα. Εἶμαι μόνος καὶ δὲν μπορῶ νὰ ἀπομακρυνθῶ ἀπὸ τὸ σπίτι.

Ο Ψάχος περιγράφει επιπλέον στην επιστολή αυτή τη θλίψη που του προκάλεσαν τα αρνητικά σχόλια που δέχτηκαν για τις Δελφικές Εορτές.

Στο ίδιο αρχείο εντοπίστηκαν επίσης μία επιστολή του Δημητρίου Περιστέρη προς την Πάλμερ-Σικελιανού, όπου ο Περιστέρης αναφέρεται στα σχετικά με τη διαμάχη του Ψάχου μαζί της, αλλά και τέσσερις επιστολές του Σίμωνος Καρά, όπου ομοίως εντοπίζεται αναφορά -μεταξύ άλλων- και στον Ψάχο. Αντίστοιχα, πάλι σχετικά με την ίδια διαμάχη, εντοπίστηκε και μια επιστολή του Καρά στο αρχείο Ψάχου. Επιπλέον, στο αρχείο της Πάλμερ-Σικελιανού συμπεριλαμβάνονται τετράδιά της με σημειώσεις στη βυζαντινή μουσική, γραμμένες από το χέρι του Ψάχου, και άλλες με τον γραφικό χαρακτήρα της ίδιας, στις οποίες συχνές είναι οι αναφορές και στο όνομα του Ψάχου⁶.

7. Αρχείο Ωδείου Αθηνών

Στο αρχείο του Ωδείου Αθηνών⁷ πραγματοποιήθηκε αρκετά εκτεταμένη έρευνα για τη βιογράφηση του Ψάχου. Η αλληλογραφία της διοίκησης του Ωδείου, τα πρακτικά συνεδριάσεων και τα λοιπά τεκμήρια του αρχείου που εντοπίστηκαν περιέχουν υλικό που διαφωτίζει:

1. Τη διαδικασία δημιουργίας της ΣΒΕΜ και μετάθεσης του Ψάχου από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα: δύο επιστολές που αντάλλαξε ο διευθυντής του Ωδείου Αθηνών Γ. Νάζος με φίλους του στην Κωνσταντινούπολη (Χατζόπουλο, με ημερομηνία 2/10/1903 και Γ. Παχτίκο, 4/11/1903⁸ βλ. εικόνες 8), προκειμένου να πληροφορηθεί σχετικά με τον Ψάχο, αναφερόμενες και στη μετάβασή του στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να συνεννοηθεί με το

⁶ Σχετικά με τα τεκμήρια αυτά βλ. Χαλδαιάκη «Σίμων Καράς».

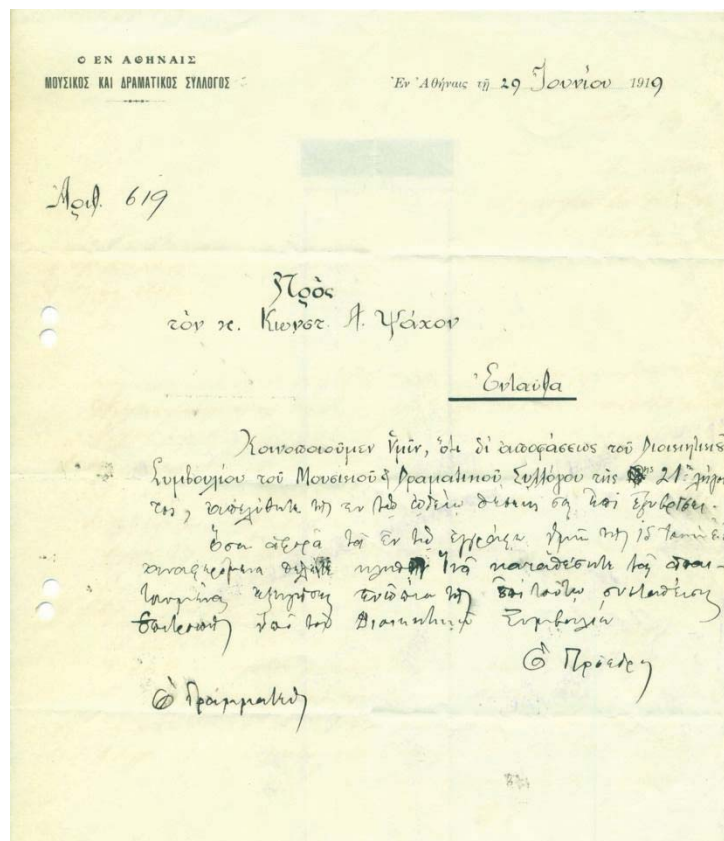
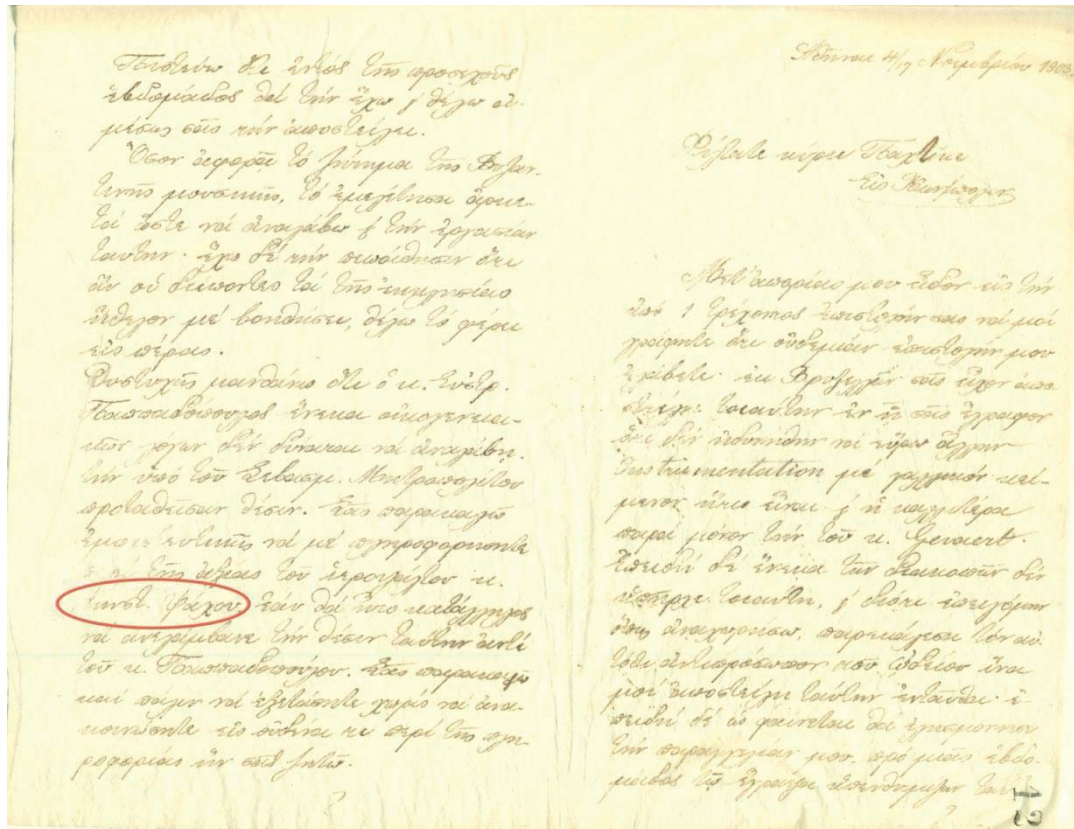
⁷ Ευχαριστώ και πάλι τον Χάρη Ξανθουδάκη, Διευθυντή του ΑΒΕΚΩΑ («Αρχείο, Βιβλιοθήκη, Ερευνητικό Κέντρο του Ωδείου Αθηνών») και την Στέλλα Κουρμπανά, Έφορο του Αρχείου, που μου πρότειναν και επέτρεψαν την πρόσβασή μου σε αυτό.

Πατριαρχείο, αναφορές στα πρακτικά τριών συνεδριάσεων του διοικητικού συμβουλίου του Μουσικού και Δραματικού Συλλόγου του Ωδείου Αθηνών (6/7/1903, 27/11/1903 και 20/10/1904).

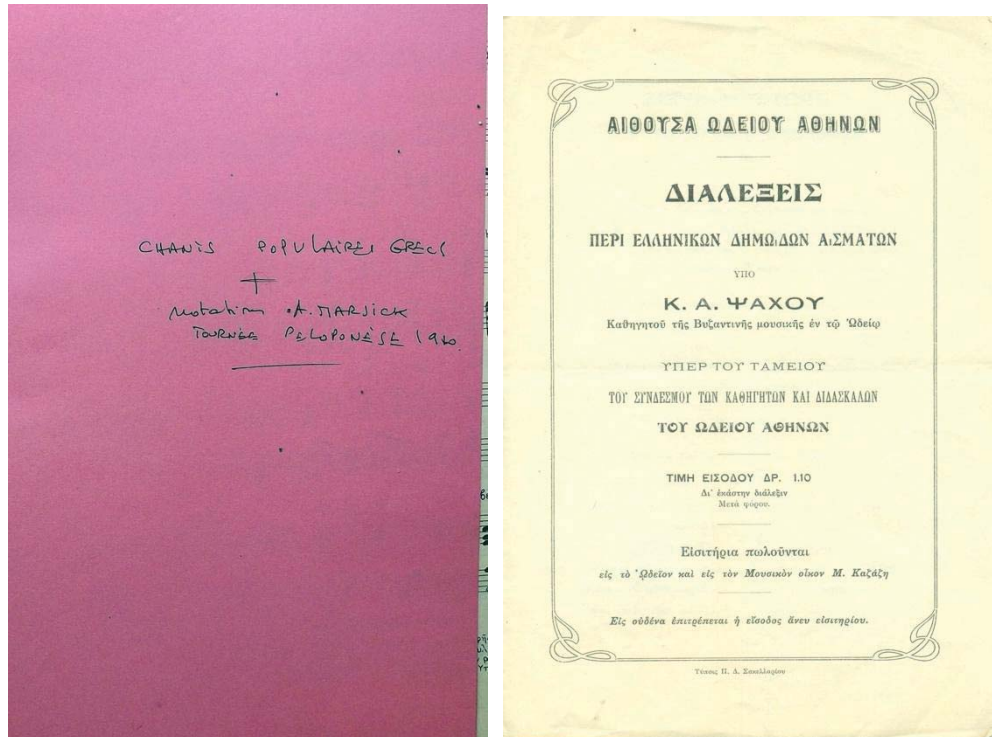
2. Τη λειτουργία της ΣΒΕΜ: μία επιστολή του Νάζου προς τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' (14/9/1905) και δύο προς τον Μητροπολίτη Αθηνών Θεόκλητο (η μία χωρίς ημερομηνία, η άλλη 28/2/1917), τέσσερις επιστολές μεταξύ του Νάζου και του Δ. Περιστέρη όπου αναφέρονται -μεταξύ άλλων- και στη ΣΒΕΜ (8/3/1908, 20/5/1910, 25/5/1910, 25/10/1910), αναφορές στα πρακτικά πέντε συνεδριάσεων (3/6/1911, 3/11/1912, 17/11/1912, 15/6/1913 και 10/10/1916), αφίσες και προγράμματα των εκδηλώσεων της Σχολής (βλ. εικόνες 8).
3. Τις αποστολές του Ωδείου στην Πελοπόννησο και την Κρήτη για την καταγραφή δημοτικών τραγουδιών: αναφορές στα πρακτικά δύο συνεδριάσεων (26/11/1909 και 4/1910), οι καταγραφές του Μαρσίκ από την Κρήτη (εντοπίστηκαν στο αρχείο Μαρσίκ στη Γαλλία από τη Στέλλα Κουρμπανά και αντίγραφό τους φυλάσσεται στο αρχείο του Ωδείου⁸ βλ. εικόνες 8).
4. Την απόλυση του Ψάχου από το Ωδείο και τη διαμάχη που οδήγησε σε αυτή: επιστολή έγγραφης απολογίας του Ψάχου προς το διοικητικό συμβούλιο του Ωδείου (15/6/1919), επιστολή απόλυσης του Ψάχου (29/6/1919 βλ. εικόνες 8), αναφορές στα πρακτικά τεσσάρων συνεδριάσεων (19/4/1919, 3/5/1919, 10/6/1919 και 21/6/1919).
5. Τις δικαστικές διαμάχες του Ωδείου και του Ψάχου για την απόδοση πνευματικών δικαιωμάτων στις αναφερόμενες καταγραφές δημοτικών τραγουδιών και την τελική έκδοση αυτών: δύο επιστολές σχετικές με την έκδοση των καταγραφών (αμφότερες 9/4/1927), αναφορές στα πρακτικά δέκα συνεδριάσεων (28/9/1919, 20/11/1921, 27/11/1921, 10/10/1922, 7/2/1924, 15/6/1925, 9/4/1927, 15/4/1927, 2/5/1927, 12/10/1931) και σε δύο εκθέσεις πεπραγμένων (1/9/1923-31/8/1924 και 1/9/1926-31/8/1927).
6. Αλλά και πτυχές της ζωής του Ψάχου: αλληλογραφία του κατά το διάστημα που διετέλεσε καθηγητής στη ΣΒΕΜ και που παραμένει στο αρχείο του Ωδείου (μια επιστολή με ημερομηνία 10/11/1917 προς τον Γ. Παπαγαρουφάλη σχετικά με το φωνόμετρό του, και ένα σημείωμα -χωρίς ημερομηνία- που αντάλλαξε με τον Γ. Σκλάβο σχετικά με το βιβλίο «Ιστορία της μουσικής» του H. Riemann που μετέφρασε ο δεύτερος και κυκλοφορήθηκε το 1933 από τα «Μουσικά Χρονικά»)⁸.

⁸ Μεταγραφές όλων των ανωτέρω εγγράφων βλ. στο Χαλδαιάκη «Ο Κ. Α. Ψάχος».

Εικόνα 8

Τεκμήρια από το Αρχείο του Ωδείου Αθηνών σχετικά με τη βιογράφηση του Κ. Α. Ψάχου.
© Αρχείο Ωδείου Αθηνών.

Συμπεράσματα

Τα ανωτέρω -ενδεικτικά- παραδείγματα που δόθηκαν τονίζουν, κατά τη γράφουσα, επαρκώς την ουσιαδή σημασία των δευτερογενών πληροφοριών (σημειώσεων, σφραγίδων, αφιερώσεων), αλλά και την ανάγκη διερεύνησης και αξιοποίησης πολλαπλών αρχειακών πηγών προκειμένου για τη μελέτη ενός ζητήματος -εν προκειμένω τη βιογράφηση του Ψάχου. Μελετώντας τις άφθονες προσωπικές σημειώσεις του και αποτιμώντας τα συγγράμματα και τα επισημασμένα από τον ίδιο ή αποκομμένα περιοδικά τεύχη (καθότι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν πρόκειται για ολοκληρωμένες συλλογές) ο ερευνητής αισθάνεται ωσάν να είναι ο ίδιος ο Ψάχος που τον καθοδηγεί να ανακαλύψει και να εξερευνήσει την προσωπικότητά του·ωσάν να του υποδεικνύει να συνεχίσει το έργο που ο ίδιος δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει. Σαφέστερα: οι κτητορικές σημειώσεις συνετέλεσαν στο να επιβεβαιωθούν οι χρονολογίες παρουσίας του σε κάθε τόπο οι αφιερωματικές σημειώσεις φανέρωσαν τις κοινωνικές του συναναστροφές, οι διορθωτικές-παρεμβατικές και οι σχολιαστικές τα ακαδημαϊκά του ενδιαφέροντα, τις γνώσεις και τις απόψεις του. Αποτέλεσαν επίσης παραπομπές στα επιπρόσθετα αρχεία. Επομένως οι εκάστοτε ερευνητές οφείλουν να τους δίνουν την ανάλογη σημασία.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

[Άγνωστος]. «Απομνημονεύματα και αποκαλύψεις μαρτυρικής πρωθυπουργίας». *Νέος Ελληνομνήμων*, 15/Β'-Γ', 30 Σεπτεμβρίου 1921, σσ. 229-235.

Κούζας, Γεώργιος Χ. *Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία. Η Ιστορική Διαδρομή της (1908-2008)*. Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, 2009.

Λούπας, Σωκράτης. «Αυτόγραφα Κωνσταντίνου Ψάχου. Η ψηφιοποίηση των καταλοίπων του αρχείου του». *Κωνσταντίνος Ψάχος: Ο Μουσικός, ο Λόγιος*, Ακαδημία Αθηνών, 2013, σσ. 315-325.

Μερλιέ, Μέλπω Ο. *Τραγούδια της Ρούμελης*. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 1931.

Παπαθανασίου, Μάρω Κ. «Κ. Καραθεοδωρή, Κ. Ψάχος και η βυζαντινή μουσική: Οι επιστολές του Καραθεοδωρή προς τον Ψάχο». *Πάπυροι. Επιστημονικό Περιοδικό Δελτίο*, τόμ. 3, 2014, σ. 101-133.

Πολυμέρου-Καμηλάκη, Αικατερίνη. «Στοιχεία για τις καταγραφές δημοτικών τραγουδιών από τον Κωνσταντίνο Ψάχο στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας». *Κωνσταντίνος Ψάχος: Ο Μουσικός, ο Λόγιος*. Ακαδημία Αθηνών, 2013, σσ. 11-27.

Στάθης, Γρηγόριος Θ. «Αγορά της μουσικής βιβλιοθήκης Κ. Α. Ψάχου». *Τιμή προς τον Διδάσκαλον. Έκφραση Αγάπης στο Πρόσωπο του Καθηγητού Γρηγορίου Θ. Στάθη*. Ανατολής το περιήχημα, 2001, σσ. 772, 778.

Συλλογή Ωδείου Αθηνών. *50 Δημώδη Άσματα Πελοποννήσου και Κρήτης*. Ι. Ν. Σιδέρης, 1930.

Τσελίκια, Βαλεντίνη. *Οδηγός Ιστορικών Αρχείων Μουσείου Μπενάκη*. Μουσείο Μπενάκη, 2006.

Τμήμα Μουσικών Σπουδών. *Ημερολόγιο 2016*. ΕΚΠΑ, 2016.

Χαλδαιάκη, Ευαγγελία Α. *Ο Κ. Α. Ψάχος και η συμβολή του στην καταγραφή και μελέτη ελληνικών δημοτικών τραγουδιών*. Μουσικός Οίκος Παναγιώτας Νικολαΐδου, 2018.

Χαλδαιάκη, Ευαγγελία Α. «Σίμων Καράς αυτοβιογραφούμενος: τέσσερις ανέκδοτες επιστολές του προς την Εύα Πάλμερ-Σικελιανού». *11^ο Διατμηματικό Μουσικολογικό Συνέδριο: «Νεωτερισμός και Παράδοση» (με αφορμή τα 70 χρόνια από τον θάνατο του Νίκου Σκαλκώτα)* [πρακτικά διατμηματικού μουσικολογικού συνεδρίου υπό την αιγίδα της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρείας, Αθήνα 21-23 Νοεμβρίου 2019], Φούλιας, Ιωάννης, Βούβαρης Πέτρος, Καρδάμης, Κώστας &

Σακαλλιέρης, Γιώργος (επιμ.). Ελληνική Μουσικολογική Εταιρεία, 2020, σσ. 123-151.

Χαλδαιάκης, Αχιλλεύς Γ. «Κ. Α. Ψάχος: Ο άνθρωπος, ο διδάσκαλος, ο μουσικός, ο επιστήμων. Πρόδρομη ανακοίνωση». Ο ίδιος, *Βυζαντινομουσικολογικά. Τόμ. Β': Ιστορία*. Άθως, 2014, σσ. 347-370.

Χατζηθεοδώρου, Γεώργιος. «Η ζωή και το έργο του Κωνσταντίνου Αλεξάνδρου Ψάχου». Ψάχος, Κωνσταντίνος Α., *Η Παρασημαντική της Βυζαντινής Μουσικής*, επιμ. Χατζηθεοδώρου Γεώργιος. Διόνυσος, 1978, σσ. ια' -νζ'.

Ψάχος, Κωνσταντίνος Α. *Δημώδη Άσματα Γορτυνίας, εις Βυζαντινήν και Ευρωπαϊκὴν Παρασημαντικὴν (Συλλογὴ Πρώτη)*. 1923.

Ψάχος, Κωνσταντίνος Α. *Δημώδη Άσματα Γορτυνίας, εις Βυζαντινήν και Ευρωπαϊκὴν Παρασημαντικὴν (Συλλογὴ Πρώτη)*. Εκδόσεις Κουλτούρα, 2004 [πρόκειται για επανέκδοση του προηγούμενου].

Ψάχος, Κωνσταντίνος Α. *Δημώδη Άσματα Σκύρου. Τρία Θεσσαλικά, εν της Σαλαμίνας και εν των Ψαρών*. 1910.

Ψάχος, Κωνσταντίνος Α. «Δημώδη Άσματα Σκύρου». *Φόρμιγξ*, Β/Ε/13-14, 15-31 Οκτωβρίου 1909, σσ. 2-4.

Ψάχος, Κωνσταντίνος Α. «Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Ἑθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς». *Νέα Φόρμιγξ*, Α/3, Μάιος 1921, σ. 8.

Ψάχος, Κωνσταντίνος Α. «Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Ἑθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς. Ἡ ἀπορριφθεῖσα γνώμη τοῦ κ. Κ. Ψάχου». *Νέα Φόρμιγξ*, Α/8-9, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1921, σσ. 6-7.

Διαδικτυακές πηγές

Ανθέμιον: Η Ψηφιακή Βιβλιοθήκη των Ρωμιών της Πόλης, anthemion.phs.uoa.gr.

Βιογραφικό: Η Ευαγγελία Χαλδαιάκη είναι πτυχιούχος στην Τουρκική Γλώσσα, Φιλολογία και Ιστορία από το Τμήμα Τουρκικών Σπουδών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών του ΕΚΠΑ (2014), μεταπτυχιακή διπλωματούχος με ειδίκευση στις «Λαϊκές Σπουδές και τον Λαϊκό Πολιτισμό» του Τμήματος Φιλολογίας του ίδιου Ιδρύματος (2017) και διδάκτορας του πρώτου Τμήματος με ειδίκευση στην «Ιστορία της δημοτικής μουσικής κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο» (2022). Σήμερα είναι μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (2022-). Έχει λάβει μέρος σε εκπαιδευτικά προγράμματα, συνέδρια και έχει πραγματοποιήσει διάφορες δημοσιεύσεις, με το ενδιαφέρον της να συγκεντρώνεται γύρω από τον ελληνικό

και τουρκικό λαϊκό πολιτισμό και τις μουσικές παραδόσεις αυτών. Το έργο της έχει δεχτεί διάφορες διακρίσεις. Έχει δίπλωμα στη Βυζαντινή Μουσική (2016) και επίσης διδάσκει ελληνικό παραδοσιακό τραγούδι στο Κέντρο Ελληνικής Μουσικής «Φοίβος Ανωγειανάκης» (2013-).

Η συμβολή της Μουσικής Βιβλιοθήκης "Λίλιαν Βουδούρη" στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης, της μουσικής έρευνας και της πληροφοριακής παιδείας, μέσα από τις συλλογές της, την τεχνολογική της υποδομή και τις στοχευμένες δραστηριότητές της

Στεφανία Μεράκου
smerakos@megaron.gr

Η συμβολή της Μουσικής Βιβλιοθήκης "Λίλιαν Βουδούρη" στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης, της μουσικής έρευνας και της πληροφοριακής παιδείας, μέσα από τις συλλογές της, την τεχνολογική της υποδομή και τις στοχευμένες δραστηριότητές της.

Στεφανία Μεράκου

Περίληψη: Η Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» αποτελεί την υλοποίηση του οράματος του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής για μια ακαδημαϊκού τύπου βιβλιοθήκη με αντικείμενο τη μουσική με στόχο την κάλυψη του κενού που υπήρχε στη χώρα. Σκοπό είχε να ενισχύσει την εκπαίδευση των μουσικών, να δημιουργήσει ένα ερευνητικό κέντρο για τη μουσική και να ευαισθητοποιήσει το γενικό κοινό, δίνοντάς του ευκαιρίες να γνωρίσει, να κατανοήσει και να αποτιμήσει τη μουσική μέσα από εκπαιδευτικά προγράμματα για νέους και ενήλικες. Παρουσιάζεται η συλλογή, η υποδομή και οι υπηρεσίες της Μουσικής Βιβλιοθήκης «Λίλιαν Βουδούρη» του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής από την ίδρυσή της το 1995 μέχρι το 2017.

Λέξεις κλειδιά: βιβλιοθήκες, παρτιτούρες, βάσεις δεδομένων, ψηφιοποίηση, εκπαίδευση, αποθετήριο, ελληνική μουσική, αρχεία, ψηφιακό υλικό.

Η ίδρυση και οι στόχοι¹

Η Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη»² αποτελεί την υλοποίηση του οράματος του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής για μια ακαδημαϊκού τύπου βιβλιοθήκη με αντικείμενο τη μουσική με στόχο την κάλυψη του κενού που υπήρχε στη χώρα. Σκοπό είχε να ενισχύσει την εκπαίδευση των μουσικών, να δημιουργήσει ένα ερευνητικό κέντρο για τη μουσική και να ευαισθητοποιήσει το γενικό κοινό, δίνοντάς του ευκαιρίες να γνωρίσει, να κατανοήσει και να

---

¹ Το άρθρο αναφέρεται στην δραστηριότητα της ΜΒΛΒ μέχρι το 2017 οπότε έγινε η ανακοίνωση στο 2ο συνέδριο του Ελληνικού Παραρτήματος της IAML.

² Στο εξής ΜΒΛΒ.

αποτιμήσει τη μουσική μέσα από εκπαιδευτικά προγράμματα για νέους και ενήλικες. Είναι ένας οργανισμός ανοιχτός για όλους, ειδικά για τους νέους, ζωντανός και αναπτυσσόμενος.

Η υλοποίηση του οράματος του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής ξεκίνησε με την απλόχερη χορηγία του Ιδρύματος Λίλιαν Βουδούρη το 1995 και το έργο της δημιουργίας ανατέθηκε στον αείμνηστο μουσικολόγο Christoph Stroux (1931-2013) και σε μια μικρή ομάδα ειδικών μουσικολόγων και βιβλιοθηκονόμων. Το 1997 άνοιξε για το κοινό, με μια συλλογή που ανερχόταν σε περίπου 70.000 τίτλους, δική της ιστοσελίδα και διαδικτυακά προσβάσιμο ηλεκτρονικό κατάλογο, γεγονός που τότε την κατέτασσε στην πρώτη θέση σχετικά με τη χρήση της τεχνολογίας στις υπηρεσίες βιβλιοθηκών στην Ελλάδα.

Η συλλογή

Η λέξη «βιβλιοθήκη» δεν είναι αρκετή για να περιγράψει την πραγματικότητα του 21^{ου} αιώνα. Οι βιβλιοθήκες σήμερα διαθέτουν πληροφορίες σε πολλά μέσα (έντυπα και ηλεκτρονικά) και αποτελούν χώρους όπου οι πολίτες συναντώνται, μαθαίνουν και ανταλλάσσουν τις γνώσεις τους. Είναι ένας τόπος για ανθρώπους που θέλουν να ερευνήσουν, να μάθουν και να εμπλουτίσουν τις εμπειρίες τους. Πάντα βέβαια ο ρόλος της βιβλιοθήκης είναι εκπαιδευτικός και συμπληρώνει το ρόλο του σχολείου, ενισχύει τις γνώσεις που η εγκύκλια εκπαίδευση προσφέρει και δίνει τη δυνατότητα σε μαθητές, φοιτητές και δια βίου μαθησόντες να εξειδικεύουν τις γνώσεις τους και να αναπτύσσουν κριτική σκέψη. Η χρήση της βιβλιοθήκης δεν εντάσσεται στα αναλυτικά προγράμματα σπουδών της πρωτοβάθμιας ή ακόμη και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην πατρίδα μας. Η προοπτική να χρησιμοποιήσουν οι φοιτητές μια ακαδημαϊκή βιβλιοθήκη αργεί επίσης να ενταχθεί και σε πολλά πανεπιστημιακά τμήματα. Τη σημερινή εποχή μάλιστα που το διαδίκτυο είναι προσιτό σε όλους, η ειδική αγωγή για τη χρήση των πηγών του διαδικτύου και των ειδικών βιβλιοθηκών είναι ακόμη πιο επιτακτική για την βέλτιστη αξιοποίηση των πηγών που διαθέτει προς όφελος των σπουδών των φοιτητών και της έρευνας που διενεργούν, γι' αυτό και στο πρόγραμμα υπηρεσιών μιας βιβλιοθήκης είναι απαραίτητη η ανάπτυξη της πληροφοριακής παιδείας των επισκεπτών της, μαθητών και φοιτητών.

Μια ακαδημαϊκού τύπου βιβλιοθήκη διακρίνεται για τη συλλογή της και τους ποικίλους τύπους υλικού που διαθέτει όπως έντυπα βιβλία, παρτιτούρες, ηχογραφήσεις, βάσεις δεδομένων, οπτικοακουστικό και αρχειακό υλικό. Οι βιβλιοθήκες αυτές, σύμφωνα με το πρότυπο των οποίων συστάθηκε η ΜΒΛΒ σκοπό έχουν να υποστηρίξουν τον κύκλο των μαθημάτων, τις ανάγκες των διδασκόντων, των ερευνητών και των σπουδαστών για τις ανάγκες των μαθημάτων τους σε πτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο. Παρά το γεγονός ότι η ΜΒΛΒ δεν ανήκει σε κάποιο εκπαιδευτικό ίδρυμα μπορεί να συγκριθεί με αντίστοιχες ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες. Είναι άλλωστε η έλλειψη τέτοιου είδους

Βιβλιοθήκης στην χώρα μας που οδήγησε τον Σύλλογο Οι Φίλοι της Μουσικής να δημιουργήσει και να προσφέρει αυτή την υπηρεσία στην Ελλάδα κατά το πρότυπο βιβλιοθηκών του εξωτερικού, όπως προαναφέρθηκε. Η λειτουργία των πανεπιστημιακών μουσικολογικών τμημάτων απαιτεί μια τέτοια συλλογή και υπηρεσίες και κατά κοινή αποδοχή η ΜΒΛΒ έχει συμβάλει στην ποιότητα των μουσικολογικών και μουσικών σπουδών αλλά και της έρευνας στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με την πολιτική ανάπτυξης της συλλογής και των υπηρεσιών της, παρέχει πρόσβαση σε έντυπους και ηλεκτρονικούς πόρους που σχετίζονται με τη μουσική σε ποικίλες μορφές, τη δυνατότητα ανάπτυξης ειδικών δεξιοτήτων για αναζήτηση πληροφοριών που είναι απαραίτητες για τη δια βίου μάθηση και να προσφέρει υψηλής ποιότητας υπηρεσίες σε ένα θετικό και ενημερωμένο περιβάλλον μάθησης (Bayne, 1983). Τα ειδικότερα μουσικά αντικείμενα τα οποία καλύπτει η συλλογή της είναι η ιστορική και συστηματική μουσικολογία, η εθνομουσικολογία, η μουσική τεχνολογία, η μουσική παιδαγωγική και ψυχολογία, η Βυζαντινή μουσικολογία, η σύνθεση, η ανάλυση και η θεωρία (αρμονία, αντίστιξη, μορφολογία, ενορχήστρωση) και η μουσική εκτέλεση και ερμηνεία.

Η αρχική πολιτική ανάπτυξης συλλογής επέτρεψε να καλυφθούν τα παραπάνω αντικείμενα σύμφωνα με τα πρότυπα, ενώ κατόπιν ο εμπλουτισμός της συλλογής γίνεται με αγορές με βάση τον εκάστοτε προϋπολογισμό και τα αντικείμενα των αναγκών του κοινού της. Το υλικό που επιλέγεται είναι στην ελληνική και κυρίως στην αγγλική γλώσσα, αλλά επιλέγονται επιστημονικές εκδόσεις και στην γερμανική, γαλλική ή άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, εφ' όσον υποστηρίζουν τις ανάγκες της συλλογής και του κοινού.

Για την υποστήριξη μουσικών σπουδών απαραίτητα είναι, και η Βιβλιοθήκη διαθέτει:

Εικόνα 1

Σελίδα τίτλου από την μέθοδο για βιολί του Leopold Mozart, έκδοση 1770.

α) Βιβλία στους τομείς οι οποίοι αναφέρθηκαν παραπάνω και ειδικότερα βιβλία αναφοράς, βιβλιογραφίες, δισκογραφίες, βιογραφίες και εκδόσεις που γενικά καλύπτουν το εύρος της δυτικής μουσικής αλλά και τις μουσικές των λαών.

β) Παρτιτούρες, με έμφαση στις συλλογές απάντων που αποτελούν και το θεμέλιο κάθε ακαδημαϊκής βιβλιοθήκης, διαφόρων ειδών κριτικών εκδόσεων, ιστορικές σειρές και μνημεία μουσικής (monuments). Το έτος 1851 αποτελεί μία τομή στην ιστορία των μουσικών εκδόσεων καθώς τότε ξεκινάει στη Γερμανία η πρώτη μεγάλη κριτική έκδοση απάντων του J.S. Bach.³ Στη συλλογή της Βιβλιοθήκης διαφαίνεται και η εξέλιξη της εκδοτικής τακτικής και δραστηριότητας στην Ευρώπη που σχετίζεται με την επιστημονική εγκυρότητα, αλλά και την εξέλιξη των μουσικών εκδόσεων που επηρεάζονται και από τους παράγοντες της αγοράς. Η συλλογή της διαθέτει εκδόσεις για όλα τα είδη μουσικής από τον Μεσαίωνα μέχρι τις μέρες μας⁴. Βιβλία, παρτιτούρες και περιοδικά, κυρίως σπάνιες εκδόσεις διατίθενται πλέον σε μορφή μικροφίλμ ή μικροφίς αλλά και ηλεκτρονική μορφή.

Εικόνα 2

Η συλλογή κριτικών εκδόσεων απάντων συνθετών στο Αναγνωστήριο.

γ) Οπτικοακουστικό υλικό ως επί το πλείστον σε μορφή CD και DVD, αφού η συλλογή της ξεκίνησε το 1995 την εποχή που αυτή ήταν η δημοφιλέστερη πηγή ηχογραφήσεων, ενώ υπάρχουν μέσω κυρίως δωρεών, δίσκοι 78, 45 και 33 στροφών, κασέτες, μαγνητοταινίες κ.ά. Από το 2006 διαθέτει και πρόσβαση σε βάση δεδομένων ήχου, Naxos Music Library και video Naxos Video Library οι οποίες διαθέτουν εκατοντάδες χιλιάδες τίτλους.

δ) Περιοδικά, στους τομείς της μουσικολογίας, εθνομουσικολογίας, μουσικής θεωρίας, μουσικής εκπαίδευσης και εκτέλεσης σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή

³ Έως το 1899 εκδόθηκαν 61 τόμοι.

⁴ Διαθέτει λίγες πάστες ορχήστρας καθώς στόχος της συλλογής είναι πρωταρχικά, η υποστήριξη της έρευνας.

καθώς τα τελευταία χρόνια οι συνδρομές σε πολλά διεθνή περιοδικά γίνεται μέσω διαδικτύου.⁵

Εικόνα 3

Τίτλοι περιοδικών από την συλλογή της ΜΒΛΒ.

Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στην απόκτηση κάθε είδους υλικού που αφορά την ελληνική μουσική και τους Έλληνες συνθέτες. Το Αρχείο Ελληνικής Μουσικής που καταγράφει και τεκμηριώνει οτιδήποτε μπορεί να αφορά την ελληνική μουσική δημιουργία, από την αρχαία εποχή μέχρι και τις μέρες μας.⁶ Παρόμοια, πολύτιμα για την συλλογή της είναι σπάνιες και παλιές εκδόσεις που προέρχονται από αγορές και δωρεές.

Τα ψηφιακά μέσα

Οι ψηφιακές βιβλιοθήκες και τα αποθετήρια άλλαξαν τον τρόπο της μάθησης και της έρευνας σε κάθε γνωστικό αντικείμενο, παρόμοια και στην μουσική. Οι δυνατότητες που προσφέρει η τεχνολογία αυτή παρέχονται από την ΜΒΛΒ στους επισκέπτες της, καθώς η ίδια επιλέγει να δραστηριοποιείται σε αυτό τον τομέα προσφέροντας πρόσβαση σε ειδικές πηγές, ψηφιακά αποθετήρια και βάσεις δεδομένων τόσο στον φυσικό της χώρο όσο και από απόσταση μέσω της ιστοσελίδας της. Βιβλιοθήκες και εκδότες προσφέρουν πλέον άμεσα έναν αμύθητο θησαυρό έγκυρης πληροφορίας και εκδόσεων. Ένα απλό παράδειγμα από το μακρινό παρελθόν, το 1995, είναι το περιοδικό *Journal of Seventeenth Century Music* (JSCM). Το ηλεκτρονικό αυτό περιοδικό πρωτοτύπησε με το να εκδοθεί ελεύθερα στο διαδίκτυο κάνοντας χρήση της τελευταίας τότε τεχνολογίας.⁷

⁵ Η ΜΒΛΒ διαθέτει πρόσβαση στην βάση δεδομένων πλήρους κειμένου περιοδικών JSTOR.

⁶ Παρουσίαση της συλλογής αρχείων έγινε από την υπεύθυνη του αρχείου κα Βάλια Βράκα, στο πλαίσιο του 1ου συνεδρίου του Ελληνικού Παραρτήματος της IAML και είναι διαθέσιμη από την έκδοση των πρακτικών του.

⁷ <https://sscm-jscm.org/v1/no1/sanford.html>

Συμπεριλαμβάνει στο κείμενο των άρθρων του οπτικοακουστικά και ηχητικά παραδείγματα και τα διαθέτει άμεσα στον αναγνώστη. Είναι ένα λαμπρό παράδειγμα, του πόσο η τεχνολογία βοηθά ένα μεγάλο μέρος κοινού να σπουδάσει τόσο εύκολα και ανέξοδα. Το ηλεκτρονικό περιοδικό εξακολουθεί να εκδίδεται σε αυτή την μορφή.⁸ Η ψηφιακή τεχνολογία δίνει την ευκαιρία σε ερευνητές, εκδότες και βιβλιοθηκονόμους να δημοσιεύσουν άρθρα, βιβλία και διατριβές, σε ηλεκτρονική μορφή, αντί να εξαρτώνται από διαμεσολαβητές / παρόχους, να μεταφέρουν άμεσα το έντυπο περιοδικό σε ηλεκτρονική μορφή και να το παρέχουν στους ενδιαφερόμενους. Στους βιβλιοθηκονόμους εναπόκειται το να τα εντοπίσουν, να τα αξιοποιήσουν και να τα κάνουν γνωστά και διαθέσιμα στους επισκέπτες τους. Απόδειξη για το παραπάνω αποτελεί η επιλογή και διάθεση από την MBAB της σχετικής ιστοσελίδας από το πανεπιστήμιο Harvard, Online Resources for Music Scholars,⁹ η οποία συγκεντρώνει, αξιολογεί και ενημερώνει λίστα με βασικές δωρεάν πηγές για την μουσικολογική έρευνα. Ένα καταπληκτικό εργαλείο και έργο αναφοράς για την μουσική και μουσικολογική έρευνα.

Υπηρεσίες κοινού

Η MBAB είναι προσιτή σε κάθε ενδιαφερόμενο νέο ή ενήλικα, μουσικό, ερευνητή, ή απλό φιλόμουσο. Στόχος της είναι να είναι προσιτή εύκολα σε όλο αυτό το κοινό και επίσης να κινητοποιήσει την κοινότητα να ανακαλύψει τους θησαυρούς της και τις υπηρεσίες της για κάθε ανάγκη κάθε προγράμματος σπουδών και μαθήματος. Το απολύτως καταρτισμένο δυναμικό της, είναι πρόθυμο να εντάξει τις ανάγκες του κοινού στο πρόγραμμα λειτουργίας της. Όσο σημαντική είναι η συλλογή και οι τεχνική υπόσταση της βιβλιοθήκης, τόσο είναι και η υποστήριξη του κοινού από έμπειρους και πρόθυμους μουσικούς βιβλιοθηκονόμους που εξυπηρετούν τις ανάγκες των χρηστών της.

Οι υπηρεσίες του κοινού βασίζονται σε διεθνή πρότυπα λειτουργίας και εξαρτώνται από τις ανάγκες των χρηστών της Βιβλιοθήκης. Η ανάπτυξη του κοινού, είναι ένα πολύ σημαντικό μέρος του έργου της και βασίζεται στην συνεργασία της με διδάσκοντες σε ωδεία και πανεπιστημιακά τμήματα, έτσι ώστε να έχει την δυνατότητα και την ευκαιρία να υποστηρίξει τις ανάγκες συγκεκριμένων μαθημάτων ή προγραμμάτων σπουδών. Από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της MBAB, η σχέση και η συνεργασίας της με τα τμήματα μουσικών σπουδών και τα ωδεία είναι στενή, έχει αποδειχθεί χρήσιμη και ευεργετική και κυμαίνεται από την διάθεση του υλικού, σε ξεναγήσεις, κατάρτιση στην χρήση των καταλόγων της, την διεξαγωγή σεμιναρίων και την διάθεση των πηγών της

⁸ Ένα παράδειγμα από τεύχος του 2027 το οποίο σχολιάζει 8 παρουσιάσεις της όπερας *Ορφέας* του Claudio Monteverdi από το 1998 έως το 2011 <https://sscm-jscm.org/jscm-issues/volume-23-no-1/calcagno-staging-history/>

⁹ <https://guides.library.harvard.edu/onmusic>

(βιβλία, παρτιτούρες, βάσεις, περιοδικά κ.λπ.) με ειδικούς όρους. Υποστηρίζει με τις σύγχρονες προδιαγραφές της έναν ευρύ ορίζοντα επιστημονικών πεδίων και γνωστικών αντικειμένων που σχετίζονται με την μουσική.

Εικόνα 4

Όψεις από τα βιβλιοστάσια.

Ιστορικό

Η δημιουργία της ΜΒΛΒ υποστηρίχθηκε από το Ίδρυμα Λίλιαν Βουδούρη έως το 1997. Έκτοτε, η λειτουργία της χρηματοδοτείται από τον Σύλλογο Οι Φίλοι της Μουσικής και το Κληροδότημα Αλεξάνδρας Τριάντη. Όταν το 1997 άνοιξε για το κοινό, η συλλογή διέθετε περίπου 70.000 τίτλους και την είχαν επισκεφθεί 3.700 άτομα. Το 2000 τα αποκτήματα ανήλθαν σε 93.600 και οι επισκέπτες στους 10.000. Το 2005 τα αποκτήματα ήταν 120.700 και οι επισκέπτες 28.500. Το 2010, 132.000 τα αποκτήματα και 44.500 οι επισκέπτες, ενώ το 2017 η συλλογή αριθμεί 145.000 τίτλους και οι επισκέπτες ανέρχονται σε συνολικά 71.000 άτομα.

Το σύντομο χρονολόγιο που ακολουθεί, αποτυπώνει την ανάπτυξη τόσο της συλλογής και των υπηρεσιών της ακαδημαϊκού τύπου βιβλιοθήκης, όσο και των εκάστοτε πολιτιστικών της δράσεων. Διαγράφεται η πορεία της, η οποία έχει άμεση σχέση με την πρόοδο της τεχνολογίας και με τις αλλαγές του κοινωνικού περιβάλλοντος και ακολουθούν πρότυπα ανάλογων φορέων ανά τον κόσμο.

Το 1995 κύριο έργο ήταν η ανάπτυξη της συλλογής και η δημιουργία υποδομής ψηφιακής βιβλιοθήκης, δηλαδή την καταλογογράφηση και την σύσταση ηλεκτρονικού καταλόγου.

Το 1997 έγιναν τα εγκαίνια για το κοινό, με 70.000 τίτλους σε βιβλία, παρτιτούρες και οπτικοακουστικό υλικό, ενώ είχαν βρει την θέση τους στα βιβλιοστάσια δύο αρχεία, με σημαντικότερο αυτό του Μίκη Θεοδωράκη. Λειτουργήσε η ιστοσελίδα η οποία διέθετε τον ηλεκτρονικό της κατάλογο και μια πρωτοποριακή εφαρμογή για την εποχή της, με τίτλο «Εργογραφία» η οποία περιείχε καταλόγους έργων

σημαντικών Ελλήνων και ξένων συνθετών και είναι ακόμη διαθέσιμη μέσω της ιστοσελίδας.¹⁰

Το 2000 ξεκίνησαν οι κύκλοι διαλέξεων, μια δράση της Βιβλιοθήκης με καθαρά εκπαιδευτικό ρόλο που εμπλουτίζει τις σπουδές των ειδικών και εισάγει το γενικό κοινό σε ποιοτικές θεματικές παρουσιάσεις για πολλά μουσικά θέματα. Ο πρώτος κύκλος ήταν αφιερωμένος στον J. S. Bach, καθώς το 2000 ήταν αφιερωμένο σε αυτόν με την ευκαιρία της επετείου 250 χρόνων από τον θάνατό του. Οι κύκλοι διαλέξεων διήρκεσαν περίπου μέχρι το 2012 και η θεματολογία κυμάνθηκε από τη νεοελληνική μουσική, τη μουσική εκπαίδευση, τη μουσικοθεραπεία, τη τζαζ κ.λπ. Ξεκίνησαν επίσης και οι ξεναγήσεις μαθητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στους χώρους και τις συλλογές της ΜΒΛΒ, μετά από συνεννόηση με σχολεία της περιοχής Αττικής.

Το 2003 δημιουργήθηκε νέα ιστοσελίδα, η οποία λειτούργησε έως τον Φεβρουάριο του 2017. Πραγματοποιήθηκε επίσης το πρώτο μεγάλο μουσικολογικό συνέδριο, με τίτλο «Μουσική ανάλυση και ερμηνεία», σε συνεργασία με ένα σύνολο μουσικολόγων που έθεσαν και τα θεμέλια της μουσικολογίας στην Ελλάδα. Τα πρακτικά εκδόθηκαν το 2006.¹¹

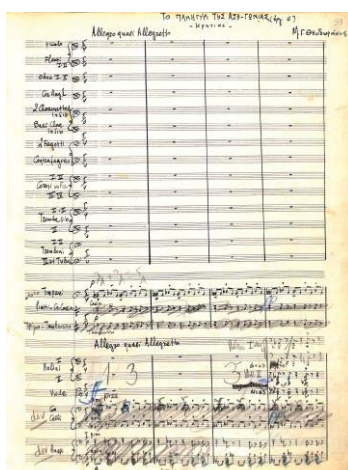
Αυτή είναι η εποχή που έγιναν μεγάλες αλλαγές λόγω των εφαρμογών πληροφορικής στο περιβάλλον των βιβλιοθηκών και συγκεκριμένα την δημιουργία ψηφιακών βιβλιοθηκών και αποθετηρίων. Το 2004 ξεκίνησε ένα πρωτοποριακό πρόγραμμα ψηφιοποίησης αρχειακού υλικού της Βιβλιοθήκης. Αποτέλεσε μεγάλη πρόκληση γιατί, εκμεταλλευόμενοι την ευκαιρία που προσέφερε το ειδικό πρόγραμμα του Υπουργείου Πολιτισμού, ψηφιοποιήθηκε αρχειακό υλικό με τη δέσμευση, σύμφωνα με τις προδιαγραφές του προγράμματος, να αναρτηθεί στο διαδίκτυο. Δεν γίνεται εδώ αναφορά σε τεχνικά θέματα και θέματα προστασίας πνευματικής ιδιοκτησίας που συνδέονται με την ψηφιοποίηση. Επισημαίνεται ότι η ΜΒΛΒ απεδείχθη εξοπλισμένη και τολμηρή να εφαρμόσει τις εξελίξεις της τεχνολογίας και να αποτελεί πρότυπο στο περιβάλλον της από πολύ νωρίς.

---

¹⁰ <https://mmb.org.gr/el/ergografia>

¹¹ Ψυχοπαίδη – Φράγκου, Ολυμπία, Christoph Stroux, Νίκος Τσούχλος, Ιωάννης Φούλιας (επ.). *Μουσική ανάλυση και ερμηνεία: Πρακτικά Β' Συνεδρίου Μουσικολογίας, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών 4-6 Νοεμβρίου 2003*. Οργανισμός Μεγάλου Μουσικής Αθηνών, 2006.

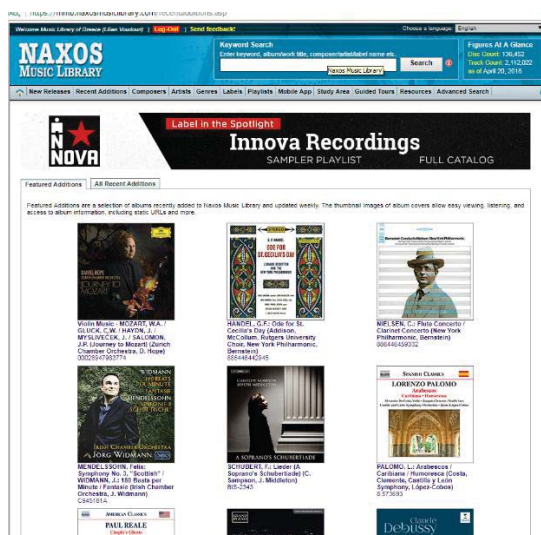
Εικόνα 5

Ψηφιοποιημένη παρτιτούρα του έργου του Μίκη Θεοδωράκη - Το πανηγύρι της Ασή Γωνιάς.

Το 2005 προστέθηκε στις υπηρεσίες της η πρόσβαση σε βάσεις δεδομένων ήχου (Naxos Music Library), πρόσβαση σε βάσεις δεδομένων πλήρους κειμένου λεξικών όπως του Grove Dictionary of Music and Musicians, περιοδικών μέσω του JSTOR και ηλεκτρονικών βιβλίων, και λίγο αργότερα και σε streaming video μέσω του Naxos Video Library. Ιδιαίτερα σημαντική επίσης είναι η πρόσβαση στην βιβλιογραφική βάση RILM (Répertoire International de Literature Musical) το σημαντικότερο βιβλιογραφικό εργαλείο για την μουσικολογική έρευνα. Όλες οι παραπάνω προσβάσεις γίνονται μέσω συνδρομών που η MBAB καταβάλει ετησίως για την βέλτιστη εξυπηρέτηση του κοινού της. Μέχρι στιγμής είναι η μοναδική βιβλιοθήκη που παρέχει αυτές τις υπηρεσίες στην Ελλάδα.

Εικόνα 6

Η βάση δεδομένων ήχου Naxos Music Library.

Οι ψηφιακές εφαρμογές αξιοποιούνται διπλά, αφενός για να δημιουργηθούν τα ψηφιακά αποθετήρια της MBAB και αφετέρου για να παρέχονται υπηρεσίες μέσω

πρόσβασης σε ειδικές, αξιολογημένες και έγκυρες βάσεις δεδομένων που διατίθενται είτε εμπορικά μέσω συνδρομών, είτε μέσω ειδικών φορέων και πανεπιστημίων.

Το 2006, ενώ συνεχίζονταν όλα τα παραπάνω, υλοποιήθηκε ένα αφιέρωμα με αφορμή τα 100 χρόνια από τη γέννηση του Ντμίτρι Σοστακόβιτς, στο οποίο μίλησαν καλεσμένοι από τη Ρωσία και το «Γ' Διεθνές Μουσικολογικό και Ψαλτικό Συνέδριο: Θεωρία και Πράξη της Ψαλτικής τέχνης» σε συνεργασία με το ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας. Παράλληλα ξεκίνησε η προετοιμασία για την μεταφορά στο νέο κτίριο.

Το 2007 η ΜΒΛΒ μετεγκαταστάθηκε στο νέο λαμπρό της χώρο, ο οποίος σχεδιάστηκε και δημιουργήθηκε ειδικά για να την φιλοξενήσει. Στους νέους χώρους των 7.000 τετραγωνικών μέτρων και των 2.400 μέτρων ραφιών στα βιβλιοστάσια, μεταφέρθηκαν 3.500 κιβώτια με βιβλία, παρτιτούρες, οπτικοακουστικό και αρχχειακό υλικό.

Το 2008, με την υποστήριξη του προγράμματος της Κοινωνίας της Πληροφορίας, ολοκληρώθηκε και έγινε διαθέσιμο στο κοινό το ψηφιακό αποθετήριο DiGMA (Digital Greek Music Archive), το οποίο περιείχε ψηφιοποιημένα τεκμήρια από το υλικό που διέθεταν τα αρχεία και συμπεριέλαβε, 300.000 ψηφιακά τεκμήρια.¹²

Το 2009 ήταν χρονιά συνεδρίων. Έγινε το «6^ο Συνέδριο της Ελληνικής Ένωσης για τη Μουσική Εκπαίδευση» και ένα 3ήμερο διεθνές συνέδριο με θέμα την «Ελληνική μουσική δημιουργία για το λυρικό θέατρο και άλλες παραστατικές τέχνες» στο πλαίσιο των Ελληνικών Μουσικών Γιορτών σε συνεργασία με την Κρατική Ορχήστρα Αθηνών, του οποίου εκδόθηκαν τα πρακτικά και είναι διαθέσιμα στο διαδίκτυο.¹³

Το 2010 έγινε άλλο ένα διεθνές συνέδριο, με αφορμή τα 50 χρόνια από το θάνατο του Δημήτρη Μητρόπουλου με τίτλο «Δημήτρης Μητρόπουλος: 50 χρόνια μετά».¹⁴ Εγκαινιάσθηκε το ηλεκτρονικό πρόγραμμα «Μίκης: μια διαδρομή στην ιστορία μέσα από το αρχείο του Μίκη Θεοδωράκη»,¹⁵ που βασιζόταν στο υλικό του αρχείου του Μίκη Θεοδωράκη και σκοπό είχε να χρησιμοποιηθεί από την εκπαιδευτική κοινότητα στα σχολεία. Παράλληλα πραγματοποιήθηκε μια έκθεση για τον Frederic Chopin και μία έκθεση για τον Claude Debussy σε συνεργασία με το Γαλλικό Ινστιτούτο.

---

¹² Η νέα έκδοση διαθέσιμη στην διεύθυνση: <https://mmb.org.gr/el/digital-collections>.

¹³ Τα πρακτικά του συνεδρίου είναι διαθέσιμα στην διεύθυνση: https://mmb.org.gr/sites/default/files/praktika_synedrioy_elliniki_moysiki_dimioyrgia_toy_20o_y_ai_ona_gia_to_lyriko_theatro_kai_alles_parastatikes_tehnes_27_28_29_martioy_2009.pdf

¹⁴ Τα πρακτικά εκδόθηκαν ως: Δημήτρης Μητρόπουλος (1896-1960): Πενήντα χρόνια μετά : Πρακτικά συνεδρίου, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, 12-13 Νοεμβρίου 2010. Επιμέλεια Ιωάννης Φούλιας, Γιάννης Μπελώνης, Γιώργος Βλαστός, Τάσος Κολυδάς. Νικολαΐδης, 2011.

¹⁵ Λειτουργεί η νέα έκδοση στη διεύθυνση <https://mikas.melodisseia.gr/>

Το 2011 ήταν η χρονιά, κατά την οποία ξεκίνησε το Ελεύθερο Εργαστήρι Μουσικής Παιδείας, που βρίσκεται τώρα στον 7^ο κύκλο του. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα επιμόρφωσης ενηλίκων, στους οποίους δίνεται η δυνατότητα, μέσα από τη θεματολογία που προσφέρει, να γνωρίσουν και να αποτιμήσουν την τέχνη της μουσικής. Ομιλητές είναι προσκεκλημένοι ειδικοί επιστήμονες από τον τομέα της μουσικολογίας και της μουσικής. Την σεζόν 2017-2018 υλοποιήθηκαν δύο κύκλοι, ένας για «Τα μουσικά όργανα», όπου πραγματικά εντυπωσίασαν όλοι οι καλλιτέχνες οι οποίοι παρουσίασαν τα όργανα της ειδικότητάς τους, την ιστορία τους, την τεχνική εκτέλεσης κ.λ.π., ενώ ο δεύτερος κύκλος, με τίτλο «Μουσική για την ψυχή μας», διερεύνησε τους τρόπους με τους οποίους η μουσική χρησιμοποιείται ή μάλλον αξιοποιείται για την ψυχική και σωματική μας υγεία.¹⁶ Το 2011 ξεκίνησαν οι συναυλίες «Παρασκευή στις 3», ένα πρόγραμμα με φιλοξενούμενες συναυλίες ωδείων στους χώρους της Βιβλιοθήκης. Ξεκίνησε επίσης η συμμετοχή της ΜΒΛΒ στην Ευρωπαϊκή Ημέρα Μουσικής, η οποία συνεχίζεται μέχρι και τώρα.

Το 2012 η Βιβλιοθήκη έλαβε το βραβείο της Διεθνούς Ένωσης για τη Μουσική Εκπαίδευση "ISME Gibson Award" για το πρόγραμμα «Μελοδύσσεια»,¹⁷ που είχε δημιουργήσει την προηγούμενη χρονιά, ένα ακόμη διαδικτυακό πρόγραμμα που σκοπό είχε την παρουσίαση της δυτικής και της ελληνικής έντεχνης μουσικής και της εξέλιξής τους, με σύγχρονα μέσα σε νέους σχολικής ηλικίας. Όπως προαναφέρθηκε στόχος της ΜΒΛΒ είναι η επικοινωνία με την εκπαίδευση και η ενίσχυση των μέσων που οι εκπαιδευτικοί έχουν στη διάθεσή τους για να παρουσιάσουν τη μουσική στα σχολεία, δημοτικά και γυμνάσια. Την ίδια χρονιά πραγματοποιήθηκε η «Πρώτη Συνάντηση Νέων Επιστημόνων» ένα μουσικολογικό συνέδριο που έδωσε τη δυνατότητα σε υποψήφιους διδάκτορες, μεταπτυχιακούς φοιτητές αλλά και σε φοιτητές μουσικολογίας, να παρουσιάσουν την εν εξελίξει εργασία τους πάνω στα ερευνητικά τους αντικείμενα.

Το 2013 συντελέστηκε μια μεγάλη αλλαγή στις δράσεις της Βιβλιοθήκης σε μια προσπάθεια εξωστρέφειας και προσέγγισης ευρύτερου κοινού. Οργανώθηκε η πολύ ιδιαίτερη δράση «Γίνε Wikipedian». Η ΜΒΛΒ ήταν και πάλι η πρώτη που οργάνωσε τέτοιου είδους δραστηριότητα σε συνεργασία με την ομάδα των Wikipedians, την ομάδα των εθελοντών που εμπλουτίζουν τη Wikipedia με λήμματα στην ελληνική γλώσσα, και που φιλοξένησε ομάδες ενδιαφερομένων οι οποίοι εμπλούτισαν την Wikipedia με λήμματα για την ελληνική μουσική ιδιαίτερα. Διοργανώθηκε με επιτυχία επίσης το διεθνές συνέδριο «The national element in music» σε συνεργασία με το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.¹⁸

¹⁶ Οι περισσότερες ομιλίες και κύκλοι διαλέξεων είναι διαθέσιμοι στο blod.gr.

¹⁷ Η νέα εκδοχή είναι διαθέσιμη σε αυτή την διεύθυνση <https://melodisseia.gr/>

¹⁸ Τα πρακτικά είναι διαθέσιμα στην διεύθυνση <http://nem2013.music.uoa.gr/NEMproc2013.pdf>

Το 2014 σήμανε την συμμετοχή στο μεγάλο και καινοτόμο ευρωπαϊκό πρόγραμμα Europeana Sounds, το οποίο αποτελεί μια ενότητα της ευρωπαϊκής ψηφιακής βιβλιοθήκης Europeana.¹⁹ Ήταν μια μεγάλη ευκαιρία να διαχυθεί το ψηφιακό πολιτιστικό απόθεμα της ΜΒΛΒ. Παράλληλα, ξεκίνησαν τα κυριακάτικα εκπαιδευτικά προγράμματα με τον τίτλο «Ακούω, βλέπω, παίζω με τους συνθέτες» για παιδιά με γονείς και οι θεατρικές παιδικές παραστάσεις, που γίνονται τις καθημερινές για σχολεία και τις Κυριακές για οικογένειες με παιδιά. Άλλη μια ψηφιακού τύπου δράση της Βιβλιοθήκης, είναι το αποθετήριο «Ευτέρπη»,²⁰ απόρροια της συνεργασίας με την Ελληνική Ένωση για τη Μουσική Εκπαίδευση (ΕΕΜΕ), που χρηματοδοτήθηκε από τη Διεθνή Ένωση για τη Μουσική Εκπαίδευση (ISME) λόγω της βράβευσης για το πρόγραμμα «Μελοδύσσεια». Θεσπίσθηκε επίσης ο θεσμός «Φίλοι της Βιβλιοθήκης».²¹

Το 2015 υλοποιήθηκε το διαδικτυακό πρόγραμμα «Μήτιδα»²² το οποίο βασίζεται στις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών και έχει σκοπό τη δημιουργία εκπαιδευτικών σεναρίων με την χρήση ψηφιακού υλικού. Συνεσχίστηκε η συμμετοχή στα ευρωπαϊκά προγράμματα με το πρόγραμμα Europeana Screen, οργανώθηκε ένα αφιέρωμα στο συνθέτη Γιώργο Σισιλιάνο για την επέτειο των 10 ετών από το θάνατό του, μια ημερίδα για τα 150 χρόνια από τη γέννηση του Jean Sibelius σε συνεργασία με τη Φινλανδική Πρεσβεία και ένα σύνολο 500 εκδηλώσεων που περιλαμβάνουν σχολικές επισκέψεις, εκπαιδευτικά προγράμματα, συνέδρια, συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις.

Το 2016 συνεχίζονται όλα τα παραπάνω, προστίθεται το πρώτο καλοκαιρινό παιδικό camp «Βουτιές στην τέχνη» και υλοποιούνται συνολικά 518 εκδηλώσεις που παρακολούθησαν 45.000 θεατές.

Το 2017, σηματοδότησε τα 20 χρόνια λειτουργίας της, και οργανώθηκαν 2 συνέδρια: Το «1^ο Συνέδριο του Ελληνικού Παραρτήματος της Διεθνούς Οργάνωσης Μουσικών Βιβλιοθηκών και Αρχείων» και το «17^ο Συνέδριο του Διεθνούς Οργανισμού Μουσικής Εικονογραφίας» (RIdIM). Το δεύτερο ήταν ένα διεθνές συνέδριο που τονίζει και τη συνεργασία μας με φορείς του τομέα μας από το εξωτερικό. Υλοποιήθηκαν επίσης το πρώτο «Masterclass για φλάουτο» με την διεθνή φήμη φλαουτίστα Ναταλία Γεράκη και μια ημερίδα για τα «100 χρόνια από τη γέννηση της Ρένας Κυριακού», που περιελάμβανε ομιλίες, έκθεση και συναυλία. Το 2017 η ΜΒΛΒ είχε 11.800 εγγεγραμμένα μέλη, 6.000 επισκέπτες με φυσική παρουσία στο Αναγνωστήριο, 145.000 τίτλους στους καταλόγους της, 50 μουσικές συλλογές, 35 αρχεία Ελλήνων συνθετών και καλλιτεχνών,²³ 330.000

¹⁹ <https://www.europeana.eu/en>

²⁰ <http://euterpe.mmb.org.gr/euterpe/>

²¹ <https://mmb.org.gr/el/filoi-tis-vivliothikis>

²² <http://www.mitida.gr/>

²³ Στις αρχές του 2024 οπότε δημοσιεύεται αυτό το κείμενο τα αρχεία Ελλήνων συνθετών και καλλιτεχνών έχουν ανέλθει στα 51 <https://dspace.mmb.org.gr/mmb/handle/123456789/6694>, ενώ πολλά από αυτά έχουν ψηφιοποιηθεί.

ψηφιοποιημένα τεκμήρια και 9.000 περίπου παραλήπτες ηλεκτρονικής ενημέρωσης. Παράλληλα έγιναν 518 πολιτιστικές εκδηλώσεις, τις οποίες παρακολούθησαν ειδικότερα 25.000 παιδιά και γενικότερα 45.000 γενικό κοινό.

Τα παραπάνω σκιαγραφούν συνοπτικά τη δράση και την προσφορά της ΜΒΛΒ και του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής στην ερευνητική, εκπαιδευτική και φιλόμουση κοινότητα με ποικίλες δράσεις. Η ιστοσελίδα της Βιβλιοθήκης www.mmb.otg.gr περιλαμβάνει πληροφορίες και όλες τις εφαρμογές οι οποίες σύντομα περιεγράφηκαν.

Η αφοσίωση και η ενέργεια όλων όσων υπηρετούν τους σκοπούς της ΜΒΛΒ, την έχουν αναδείξει σε ένα πρότυπο πολιτιστικό κέντρο που ενισχύει την εκπαίδευση και που διατηρεί και διαδίδει τη μουσική τέχνη και την ελληνική μουσική κληρονομιά σε κάθε ενδιαφερόμενο.

Βιβλιογραφία

Bayne, Pauline Shaw, Robert Michael, Fling (ed.). *A Basic music library: essential scores and books*. American Library Association, 1983.

Gottlieb, Jane. *Music library and research skills*. Pearson Prentice Hall, 2017.

Βιογραφικό: Η Στεφανία Μεράκου κατέχει πτυχίο από το State University of New York at Buffalo και μεταπτυχιακό στη μουσικολογία από το University of Connecticut των ΗΠΑ. Εργάστηκε στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Κονέκτικατ και αφού πήρε δίπλωμα και πιστοποίηση από το Διεθνές Ινστιτούτο Suzuki δίδαξε τη μέθοδο Suzuki για πιάνο.

Από το 1995 εργάστηκε στη Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» του Συλλόγου Φίλων της Μουσικής, όπου ήταν υπεύθυνη για το Αρχείο Ελληνικής Μουσικής. Ανέλαβε τη διεύθυνση της Βιβλιοθήκης το 2005 και συνταξιοδοτήθηκε στο 2024.

Τα ενδιαφέροντά της περιλαμβάνουν την εφαρμογή της τεχνολογίας προς την κατεύθυνση της διανομής πληροφοριών και ιδιαίτερα εκπαιδευτικού υλικού. Στο πλαίσιο αυτό, έχει εισάγει πολλές ψηφιακές εφαρμογές για τη μουσική εκπαίδευση. Έχει παρουσιάσει το ερευνητικό της έργο σε διεθνή συνέδρια και έχει δημοσιεύσει σε περιοδικά και on-line, με θέματα τη μουσική εκπαίδευση και την ελληνική μουσική και τη διατήρησή της.

Είναι μέλος διεθνών και τοπικών μουσικολογικών και βιβλιοθηκονομικών ενώσεων, IMS, IAML, CSL, RILM. κ.ά.

Τα folios ως πρακτική της συστάχωσης μουσικών
έργων: Το σχετικό υλικό στο Αρχείο της
Φιλαρμονικής Εταιρείας «Μάντζαρος»

Γεράσιμος Μαρτίνης
telegram88@yahoo.gr

Τα folios ως πρακτική της συστάχωσης μουσικών έργων: Το σχετικό υλικό στο Αρχείο της Φιλαρμονικής Εταιρίας «Μάντζαρος»

Γεράσιμος Μαρτίνης

Περίληψη: Η εργασία αυτή καταπιάνεται με την πρακτική της συστάχωσης πολλών και διαφορετικών μουσικών έργων σε τόμους, η οποία ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη, μεταξύ άλλων, στις ορχήστρες πνευστών (μπάντες) και του ελλαδικού χώρου, από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα έως και το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Οι σύμμικτοι αυτοί τόμοι είναι γνωστότεροι ως folios. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η δημιουργία σειρών folios που κάλυπταν ολόκληρα μουσικά σύνολα, εξυπηρετώντας ταυτόχρονα τόσο χρηστικές ανάγκες των οργανοπαιχτών τους, όσο και ανάγκες αρχειοθέτησης/αποθήκευσης του ίδιου του υλικού. Με την πρόσβαση σε εξαρχής βιβλιοδετημένες έντυπες μουσικές εκδόσεις να γίνεται ευκολότερη, η πρακτική των folios σταδιακά εγκαταλείφθηκε. Ωστόσο, αρκετά folios (μεμονωμένα ή σε σειρές) σώζονται μέχρι και σήμερα στα αρχεία διαφόρων μουσικών σωματείων. Ως ενδεικτικό παράδειγμα θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τις σειρές των folios που διασώζονται στο Ιστορικό Αρχείο της Φιλαρμονικής Εταιρίας «Μάντζαρος» και καταγράφηκαν πρόσφατα, επιχειρώντας παράλληλα και μια επισήμανση των ζητημάτων που θα πρέπει να προσέξει τόσο ο αρχειονόμος που θα καταγράψει και θα διαχειριστεί υλικό αυτής της κατηγορίας γενικότερα, όσο και ο ερευνητής που επιθυμεί να το μελετήσει.

Λέξεις κλειδιά: Φιλαρμονική Εταιρία «Μάντζαρος», folios, παρτιτούρες, συστάχωση.

Ο όρος folio

Ο όρος “folio” προέρχεται από την λατινική λέξη “folium” που σημαίνει «φύλλο». Ως εκ τούτου, μιλώντας για έγγραφα, ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα μεμονωμένο φύλλο. Πέραν όμως από την προφανή αυτή ερμηνεία, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη, τόσο στους βιβλιοδέτες όσο και στους παλαιογράφους, η χρήση του όρου αυτού για να περιγράψει την πρακτική της εκ των υστέρων

συστάχωσης πολλών διαφορετικών σκόρπιων φύλλων ή ομάδων φύλλων σε έναν ενιαίο τόμο. Πρόκειται για μια πολύ συχνή πρακτική που εφαρμοζόταν ιδίως στην δυτική Ευρώπη, ήδη από την εποχή της Αναγέννησης. Με τον τρόπο αυτόν, προέκυπταν οι λεγόμενοι σύμμεικτοι τόμοι χειρογράφων. Αυτοί περιείχαν πολλά έγγραφα που συχνά ήταν άσχετα μεταξύ τους ή και προερχόμενα από διαφορετικές χρονικές περιόδους, τα οποία όμως κάποια στιγμή δέθηκαν προκειμένου να διασωθούν. Μάλιστα σύνηθες ήταν και το φαινόμενο της επίσης εκ των υστέρων συνεχούς αρίθμησης τους, κατά κανόνα όμως ανά φύλλο (*recto – verso*) και όχι ανά σελίδα, έτσι ώστε να καθίσταται πιο εύκολη αφενός η αναζήτηση μέσα στον ενιαίο πλέον τόμο, αφετέρου η καταγραφή των περιεχομένων του.

Παρεμφερές είδος τεκμηρίου περιγράφει ο όρος *folio* και στην χρήση του στη μουσική αργκό. Πιο συγκεκριμένα, περιγράφει την πρακτική της συστάχωσης πολλών και διαφορετικών μουσικών έργων σε τόμους, συνήθως ανά όργανο (δηλαδή μέρη-πάρτες για ένα συγκεκριμένο όργανο, από περισσότερα του ενός έργα). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η δημιουργία σειρών *folios* που κάλυπταν ολόκληρα μουσικά σύνολα, εξυπηρετώντας ταυτόχρονα τόσο χρηστικές ανάγκες των οργανοπαιχτών τους κατά την διάρκεια της πρόβας ή της συναυλίας, όσο και ανάγκες αρχειοθέτησης, ταξινόμησης και αποθήκευσης του ίδιου του υλικού. Στον ελλαδικό χώρο η πρακτική αυτή ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη, μεταξύ άλλων, στις ορχήστρες πνευστών (μπάντες), κυρίως από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα έως και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Με την πρόσβαση σε εξαρχής βιβλιοδετημένες έντυπες μουσικές εκδόσεις να γίνεται ευκολότερη, η πρακτική των *folios* σταδιακά εγκαταλείφθηκε. Ωστόσο, αρκετά *folios* (μεμονωμένα ή σε σειρές) σώζονται μέχρι και σήμερα στα αρχεία διαφόρων μουσικών σωματείων.

Ως ενδεικτικό παράδειγμα θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τις σειρές των *folios* που διασώζονται στο Ιστορικό Αρχείο της Φιλαρμονικής Εταιρίας «Μάντζαρος» και καταγράφηκαν πρόσφατα, επιχειρώντας παράλληλα και μια επισήμανση των ζητημάτων που θα πρέπει να προσέξει τόσο ο αρχειονόμος που θα καταγράψει και θα διαχειριστεί υλικό αυτής της κατηγορίας γενικότερα, όσο και ο ερευνητής που επιθυμεί να το μελετήσει. Πριν όμως από αυτό θα μου επιτρέψετε μια σύντομη αναφορά στην πορεία του σωματείου ώστε να έχουμε όλη μια εικόνα για το ποια είναι η Φιλαρμονική «Μάντζαρος».

Η Φ.Ε. «Μάντζαρος» και το Αρχείο της

Πρόκειται για το δεύτερο παλαιότερο μουσικό σωματείο της Κέρκυρας, μετά την Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας (Παλαιά). Η ιστορία της «Μάντζαρος» ξεκινά το 1890, ως διάδοχο σωματείο του «Ψυχαγωγικού Συνεταιρισμού» που είχε ιδρυθεί δύο χρόνια νωρίτερα. Έκτοτε αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της πλούσιας μουσικής παράδοσης των Επτανήσων. Πρώτος πρόεδρος της Φιλαρμονικής

διετέλεσε ο Λεωνίδας Βλάχος. Το Μουσικό Σώμα της πραγματοποίησε την πρώτη του δημόσια εμφάνιση το Νοεμβρίου του 1890, με αρχιμουσικό τον Αναστάσιο Ρινόπουλο. Η ονομασία του σωματείου θεσπίστηκε προς τιμήν του κορυφαίου μουσουργού και συνθέτη του ελληνικού εθνικού ύμνου, Νικόλαου Χαλικιόπουλου-Μάντζαρου, ενώ ως χρώματα της στολής του καθιερώθηκαν εκείνα της ελληνικής σημαίας.

Έτσι ξεκίνησε μια μακρά μουσική πορεία πολυποίκιλης καλλιτεχνικής, εκπαιδευτικής και κοινωνικής προσφοράς η οποία συνεχίζεται αδιάκοπα μέχρι τις μέρες μας. Μεταξύ άλλων, το Μουσικό Σώμα της Φιλαρμονικής έλαβε μέρος και στις εκδηλώσεις για τους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες, στην Αθήνα το 1896. Έκτοτε συμμετέχει ανελλιπώς σε όλες τις εθνικές, θρησκευτικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις στην Κέρκυρα, ενώ πραγματοποιεί με επιτυχία εμφανίσεις, τόσο στην υπόλοιπη Ελλάδα, όσο και στο εξωτερικό. Παράλληλα επιτελεί και σημαντικό μουσικοπαιδαγωγικό έργο με δεκάδες μαθητές να φοιτούν κάθε χρόνο στις Σχολές της. Από τις θέσεις δε του αρχιμουσικού ή του γενικού διευθυντή της, πέρασαν κατά καιρούς σπουδαίες προσωπικότητες της νεότερης μουσικής ιστορίας της Κέρκυρας, όπως οι Λεωνίδας Ραφαήλοβιτς, Αλέξανδρος Γκρεκ, Σπυρίδων Δουκάκης, Σωτήριος Κρητικός, Γεράσιμος Ρομποτής και Στέφανος Δολιανίτης.

Για την προσφορά της στη μουσική παιδεία της χώρας και στον πολιτισμό γενικότερα, η Φιλαρμονική Εταιρία «Μάντζαρος» έχει τιμηθεί με το βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών (1987), με το βραβείο του Ινστιτούτου «Robert Schuman» (2005), καθώς και με το βραβείο του διεθνούς μουσικού σωματείου «Gina Bachauer». Η πλέον πρόσφατη διεθνής διάκρισή της είναι το Χρυσό Βραβείο που απέσπασε στο «World Orchestra Festival 2016» που διεξήχθη στην Βιέννη τον Ιούλιο του 2016, όπου και συμμετείχε ως ο μοναδικός εκπρόσωπος από την χώρα μας. Αρχιμουσικός και καλλιτεχνικός διευθυντής της Φ.Ε. «Μάντζαρος» σήμερα, είναι ο Σωκράτης Άνθης, ο οποίος επίσης διακρίθηκε στο προαναφερθέν διεθνές φεστιβάλ.

Όσον αφορά το μουσικό αρχείο που δημιουργήθηκε μέσα σε αυτές τις δεκαετίες αδιάκοπης δραστηριότητας, η σημερινή καλλιτεχνική ηγεσία του σωματείου από κοινού με την διοικούσα επιτροπή έχουν θέσει ως στόχο την οργανωμένη επιμέλεια και αξιοποίησή του κάτι που δυστυχώς δεν είχε γίνει μέχρι πρότινος. Το ιστορικό κομμάτι του αρχείου της Φιλαρμονικής «Μάντζαρος» περιλαμβάνει μεγάλο όγκο χαρτώου υλικού δύο βασικών κατηγοριών: πάσης φύσεως διοικητικά έγγραφα και μουσικό υλικό, δηλαδή παρτιτούρες και πάρτες οργάνων. Ένα σημαντικό τμήμα αυτού, είναι και τα folios.

Τα folios της Φ.Ε. «Μάντζαρος»

Σήμερα, στο αρχείο της Φιλαρμονικής σώζονται συνολικά 181 folios 11 διαφορετικών σειρών, όλα όμως για όργανα μπάντας όπως είναι αναμενόμενο. Ειδικότερα αυτά κατανέμονται ως εξής:

Πίνακας 1

Σειρά	Αριθμός τόμων	Διαστάσεις
«Σειρά Α»	23	(34x26 εκ.)
«Σειρά 1»	25	(17x25,5 εκ.)
«Σειρά 2 ^α »	22	(28,5x23 εκ.)
«Σειρά 3»	25	(29,5x21,5 εκ.)
«Σειρά IV»	23	(32x24,5 εκ.)
«Σειρά 5»	23	(32x24,5 εκ.)
«Σειρά 6»	27	(32x24,5 εκ.)
[Σειρά άνευ αριθμήσεως]	8	(12x16 εκ.)
[Σειρά άνευ αριθμήσεως]	2	(32x24,5 εκ.)
[Σειρά άνευ αριθμήσεως]	2	(32,5x25 εκ.)
[Σειρά άνευ αριθμήσεως]	1	(29x21,5 εκ.)

Όπως καταγράφεται στον παραπάνω Πίνακα, για 7 από τις 11 σειρές διασώζεται σημαντικό ποσοστό εκ του συνολικού αριθμού των τόμων, κάτι που μας δίνει μια αρκετά ασφαλή εικόνα για το μέγεθος και τη σύνθεση του Μουσικού Σώματος της Φιλαρμονικής «Μάντζαρος» σε δεδομένες χρονικές περιόδους.

Η διαμόρφωση του μεγαλύτερου μέρους του υλικού αυτού κατ' εκτίμηση τοποθετείται χρονικά στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα (αν και κάποια επί μέρους φύλλα μερών έργων που συμπεριλήφθηκαν στους τόμους είναι ακόμη παλαιότερα, σύμφωνα με τις ενδείξεις) και βρισκόταν σε χρήση από το Μουσικό Σώμα μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1960 – αρχές δεκαετίες 1970, όπως προκύπτει από δευτερογενείς πηγές, μεταξύ των οποίων και μαρτυρίες παλαιών μουσικών.

Στην πλειονότητά τους οι τόμοι είναι σκληρόδετοι, κάθετης διάταξης και πολυσέλιδοι. Μόνο σε δύο σειρές οι τόμοι έχουν μαλακό δέσιμο και οριζόντια διάταξη. Στις περισσότερες σειρές τα περιεχόμενα των folios κυμαίνονται στα 25-45 έργα, ενώ υπάρχουν και κάποιες εξαιρέσεις που περιλαμβάνουν μονοψήφιο αριθμό έργων. Ωστόσο, έχουν εντοπιστεί και περιπτώσεις σειρών folios που

διασώζονται σε άλλα αρχεία, όπως αυτό της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κερκύρας, όπου το περιεχόμενό τους υπερβαίνει τα 100 μουσικά έργα.

Το υλικό ως πηγή πληροφοριών

Ας αναφερθούμε όμως τώρα στο τι είδους πληροφορίες μπορεί να εντοπίσει κανείς μελετώντας αντίστοιχο υλικό. Παράλληλα, θα μου επιτρέψετε να επισημάνω κάποια ζητήματα που χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής τόσο από τον ερευνητή που επιθυμεί να το μελετήσει όσο και από τον αρχειονόμο που θα κληθεί να καταγράψει και θα διαχειριστεί υλικό αυτής της κατηγορίας γενικότερα, εργαζόμενος στο αρχείο κάποιου μουσικού σωματείου ή ιδρύματος.

Προς διευκόλυνση της παρουσίασης θα χρησιμοποιήσουμε κάποια ενδεικτικά παραδείγματα από σχετικό υλικό του αρχείου της Φιλαρμονικής «Μάντζαρος».

Σε τέτοιες περιπτώσεις λοιπόν, ο ερευνητής μπορεί να συναντήσει πληροφορίες για έργα που δεν σώζονται αλλού (κυρίως έργα ντόπιων κατά περίπτωση μουσουργών ή διασκευές και προσαρμογές γνωστών έργων).

Εικόνα 1

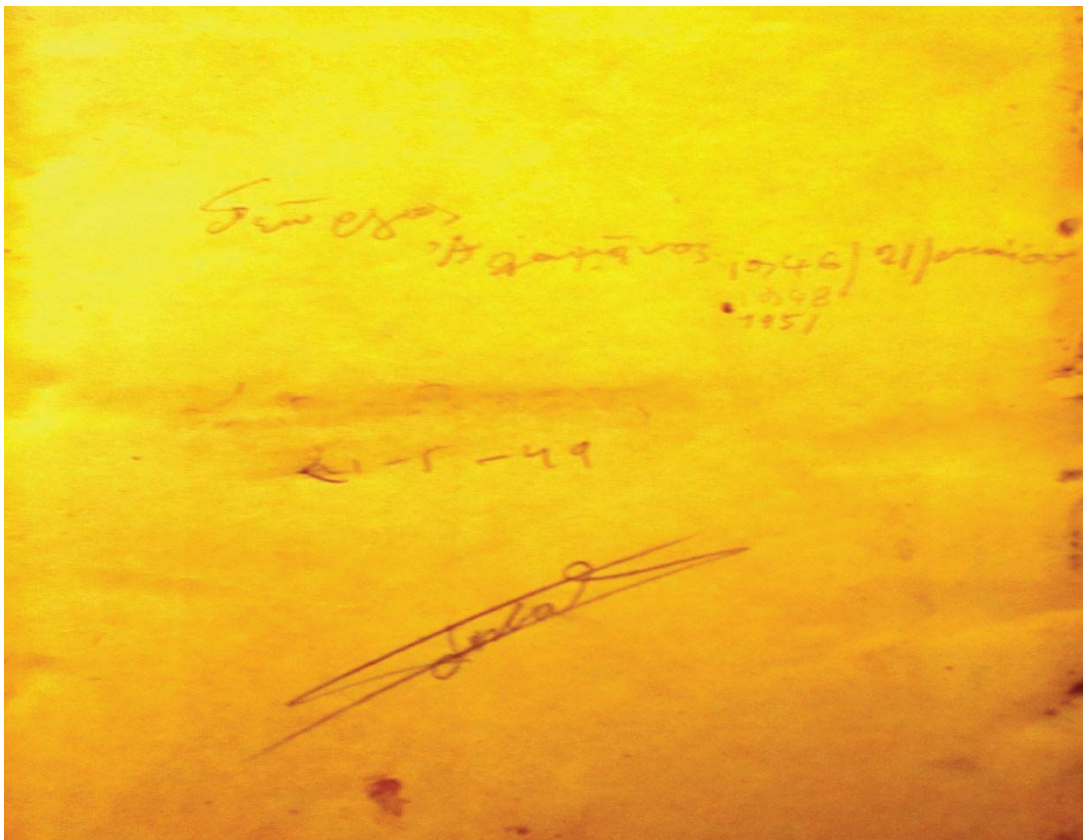
Περιεχόμενα της Ταρτιάς	
1 Polka	26 March
2 Caratima Colombo	27 Intersingimento Op. Roma
3 d'Athènes a Marathon Polka	28 Corso e Terzetto 3 due Focari
4 Michelangelo March	29 Pot-pourri - 3 - 3 -
5 Pot-Pourri Fida	30 Fantasia per Clarino
6 - Gioseffe Gioseffe	31 Pot-pourri L'Ebrea
7 Anna Nabuccodonosor	32 H toi Calse
8 Duetto d'una Miller	33 Polka Magica
9 L'impossible Calzer	34 La Fuga di
10 H Metadeus Magica	35 Pot-pourri Quin-Bla
11 Magica	36 Una Dama di Spirito Polka
12 Pot-pourri nel Op. Saffo	37 Simfonia Roma
13 Simfonia Tutti in Marcha	38 Ouverture d'opéra d'una
14 March	39 Color di Roma Magica
15 Pot-pourri Rigoletto	40 Nabuccodonosor
16 Preludio e Terzetto Final	41 Souvenir d'orientaux Calse
17 Pot-pourri nel Op. Tarantella	
18 Duetto nel Op. Quin-Bla	
19 Concerto per Clarino	
20 Pot-pourri Cavalleria Rustica	
21 - gli Magica	
22 - d'una di Lammerson	
23 March	
24 Opus 300 di Tarantella	
25 New Polka	

Ενδεικτικός πίνακας περιεχομένων μιας σειράς folios. © Αρχείο Φ.Ε.Μ.

Σε αυτόν τον τομέα ωστόσο βρισκόμαστε συχνά αντιμέτωποι με αδυναμία διασταύρωσης των πληροφοριών αυτών, ειδικά αν μιλάμε για περιπτώσεις σπάνιων και δυσεύρετων έργων κάποια άλλη εκδοχή των οποίων όπως είπαμε μπορεί να μη σώζεται ώστε να τα συγκρίνουμε και να βγάλουμε να όποια συμπεράσματα για την αυθεντικότητά τους. Άρα θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί μελετώντας τα folios, έχοντας πάντοτε κατά νου το ότι αυτά αλλά και τα επιμέρους έργα που συσταχώθηκαν για να τα απαρτίσουν, είναι κατά κανόνα προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες δυνατότητες και ανάγκες του συγκεκριμένου μουσικού συνόλου που προορίζονταν να εξυπηρετήσουν.

Σίγουρα όμως μας δίδονται πολύτιμα στοιχεία για το ρεπερτόριο του μουσικού αυτού συνόλου ανά περίσταση ή ανά χρονική περίοδο. Στο σημείο αυτό προκύπτει το δεύτερο πρόβλημα με τα folios, καθώς οι αναγραφόμενες χρονολογίες και ημερομηνίες μπορεί να οδηγήσουν σε εσφαλμένη εκτίμηση όσον αφορά τη χρονολόγηση του υλικού. Πάντως, συχνά μπορεί κάποιος που έχει τις σχετικές γνώσεις να χρονολογήσει κατά προσέγγιση το υλικό βασιζόμενος σε άλλα στοιχεία.

Εικόνα 2

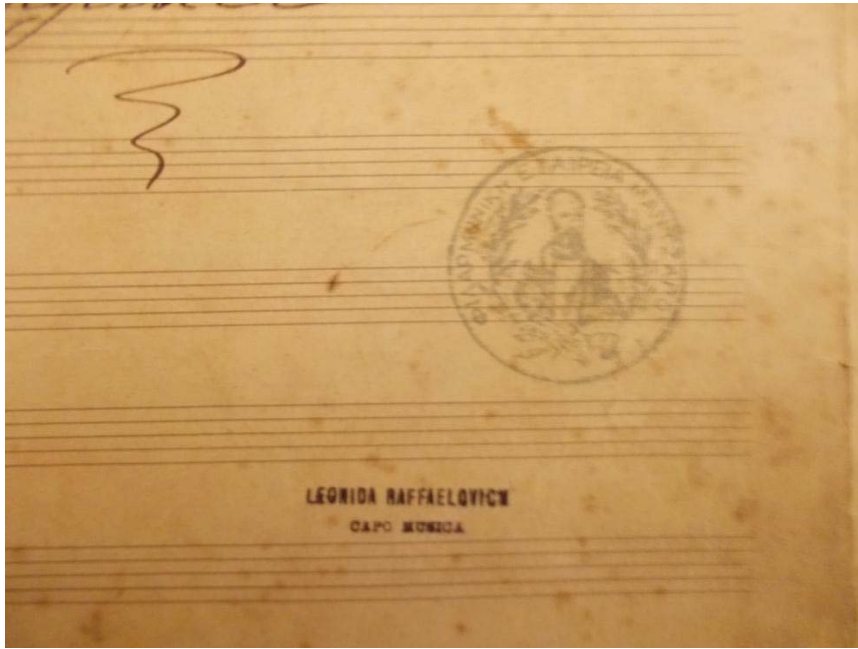

Ενδεικτική καταγραφή ονόματος εκτελεστή καθώς και ημερομηνιών/χρονολογιών εκτέλεσης έργων που περιέχονται σε folio.

©Αρχείο Φ.Ε.Μ.

Εικόνα 3

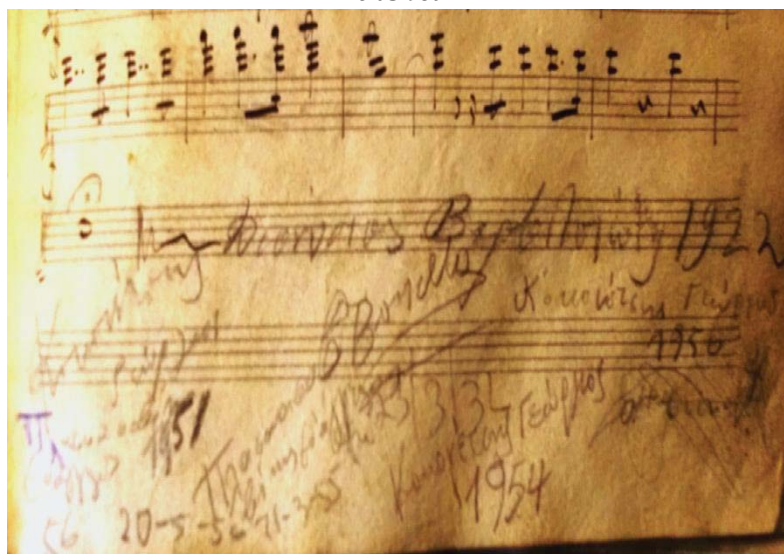

Σφραγίδα του σωματείου και του αρχιμουσικού ο οποίος συχνά ήταν και ο ενορχηστρωτής. Από τέτοια στοιχεία μπορεί κανείς να χρονολογήσει εμμέσως το folio.

© Αρχείο Φ.Ε.Μ.

Επίσης μπορούμε να εντοπίσουμε και πολλές άλλες πληροφορίες με ιδιαίτερη σημασία τόσο για τα ίδια τα μουσικά σωματεία. Επί παραδείγματι, τα ονόματα των ατόμων στα οποία ανατίθεντο οι διασκευές και οι ενορχηστρώσεις και φυσικά ονόματα μουσικών καθώς αυτοί συνήθιζαν να υπογράφουν το folio που χρησιμοποιούσε ο καθένας. Αυτό το τελευταίο είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για περιπτώσεις σωματείων όπου δεν σώζονται μητρώα μουσικών ή μαθητολόγια.

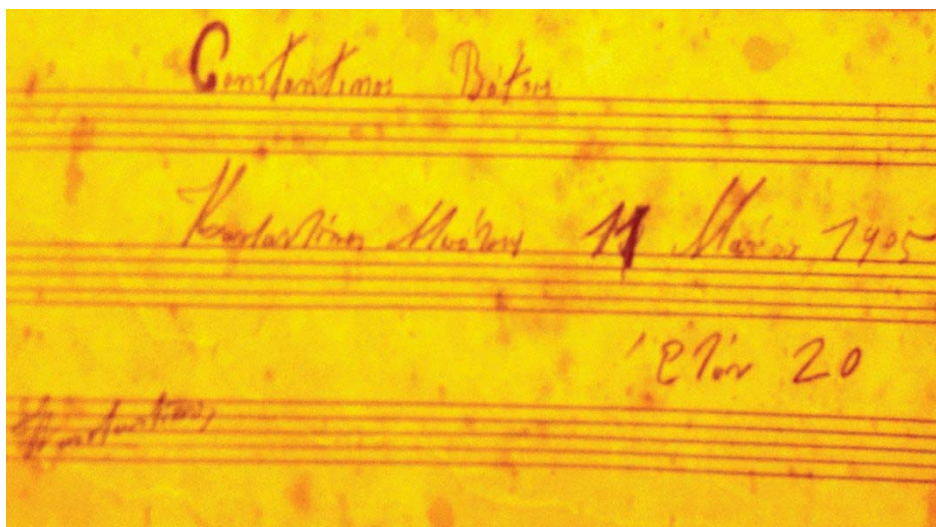
Εικόνα 4

Πληθώρα διαφορετικών εκτελεστών που χρησιμοποίησαν το ίδιο folio σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. © Αρχείο Φ.Ε.Μ.

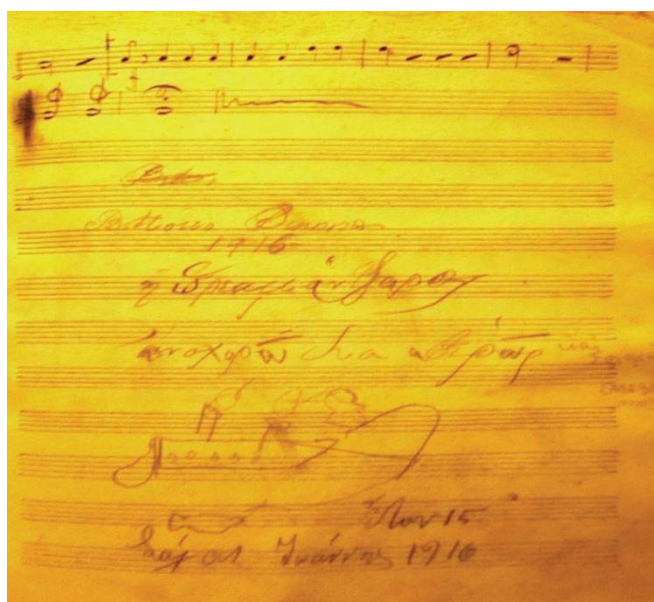
Εικόνα 5

Εκτός από τα ονόματά τους, συχνά οι εκτελεστές που χρησιμοποιούσαν το κάθε folio σημείωναν και άλλα στοιχεία τους (π.χ. ηλικία). © Αρχείο Φ.Ε.Μ.

Πέραν όλων αυτών, πρόκειται για μια πηγή από μπουρεί να αντληθεί πληθώρα παράπλευρων πληροφοριών γενικότερα για την δραστηριότητα του εκάστοτε μουσικού σωματείου και των μελών του.

Εικόνα 6

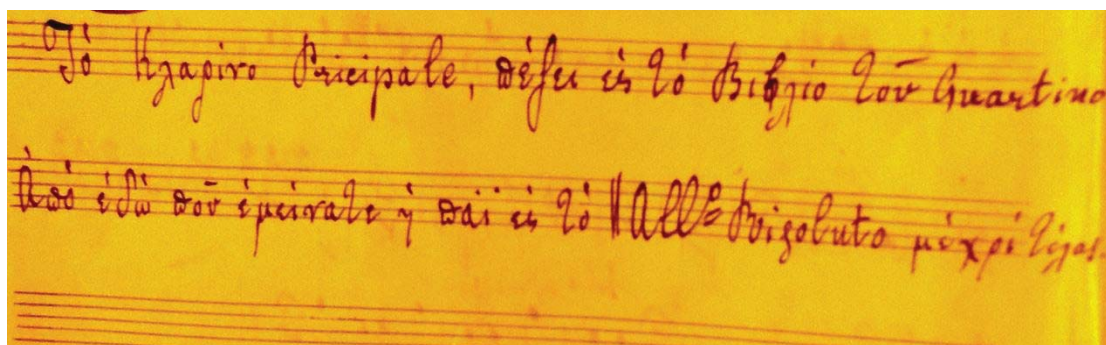
Εκτός από ονοματεπώνυμο και χρονολογία, ο συγκεκριμένος μουσικός της Φ.Ε.Μ. σημείωσε με γλαφυρό τρόπο στο folio που χρησιμοποιούσε και το γεγονός της συμμετοχής του Μουσικού Σώματος αυτής στην υποδοχή του θωρηκτού (sic) «Αβέρωφ» στην Κέρκυρα το 1916.

© Αρχείο Φ.Ε.Μ.

Βεβαίως, πολλές φορές οι πληροφορίες αυτές χαρακτηρίζονται από σποραδικότητα και αποσπασματικότητα. Αυτό όμως είναι κάτι που μετριάζεται για επιμέρους ζητήματα, σε περιπτώσεις όπου σε ένα αρχείο διασώζεται πλήρης μια σειρά από folios ή, έστω, ικανός αριθμός τόμων αυτής.

Τέλος, μία ακόμη κατηγορία πληροφοριών που συναντά κανείς σε folios είναι αυτές που αφορούν ενορχηστρωτικές σημειώσεις ή ερμηνευτικές πρακτικές.

Εικόνα 7

Οδηγίες για την εκτέλεση, σημειωμένες από τον ενορχηστρωτή ή τον μαέστρο.

© Αρχείο Φ.Ε.Μ.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αρχειακό υλικό

Αρχείο Φ.Ε. «Μάντζαρος», Folios Σειρά Α
Αρχείο Φ.Ε. «Μάντζαρος», Folios Σειρά 1
Αρχείο Φ.Ε. «Μάντζαρος», Folios Σειρά 2^α
Αρχείο Φ.Ε. «Μάντζαρος», Folios Σειρά 3
Αρχείο Φ.Ε. «Μάντζαρος», Folios Σειρά IV
Αρχείο Φ.Ε. «Μάντζαρος», Folios Σειρά 5
Αρχείο Φ.Ε. «Μάντζαρος», Folios Σειρά 6

Βιογραφικό: Ο Γεράσιμος Μαρτίνης γεννήθηκε στην Κέρκυρα το 1988. Είναι Υποψήφιος Διδάκτωρ του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου. Πήρε τα πρώτα του μαθήματα μουσικής στο Ωδείο Κέρκυρας. Αποφοίτησε από το Τμήμα Μουσικών Σπουδών/Ι.Π., με ειδίκευση στην Ιστορική Μουσικολογία. Οι μεταπτυχιακές του σπουδές αφορούν την «Ιστορική Μουσικολογία - Νεοελληνική Μουσική» (Τμήμα Μουσικών Σπουδών) και τη

«Μεθοδολογία Κριτικής & Έκδοσης Ιστορικών & Αρχειακών Πηγών» (Τμήμα Ιστορίας). Έχει συμμετάσχει σε διαλέξεις και επιστημονικά συνέδρια, ενώ κείμενά του έχουν δημοσιευθεί σε περιοδικά μουσικού και ιστορικού ενδιαφέροντος, καθώς και σε έντυπα του Οργανισμού Μεγάλου Μουσικής Αθηνών. Έχει παραδώσει διδακτικό έργο στα Τμήματα Μουσικών Σπουδών και Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, ενώ ως μουσικολόγος έχει συνεργαστεί και με το Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας & Μουσειολογίας. Είναι καθηγητής ανώτερων θεωρητικών στο Ωδείο Κέρκυρας και υπεύθυνος του Αρχείου της Φ.Ε. «Μάντζαρος».

Οι μουσικές καταγραφές στα «Θρακικά» και το
«Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού
Θησαυρού» και η συμβολή των Αφων Μόσχου &
Πολύδωρου Παπαχριστοδούλου και Παντελή
Καβακόπουλου: Μία ιστορική προσέγγιση.

Άρης Μπαζμαδέλης

bazma@mus.auth.gr

Θεόδωρος Κυρκούδης

tkirkoud@admin.duth.gr

Οι μουσικές καταγραφές στα «Θρακικά» και το «Αρχείο του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού» και η συμβολή των Αφων Μόσχου & Πολύδωρου Παπαχριστοδούλου και Παντελή Καβακόπουλου: Μία ιστορική προσέγγιση.

Άρης, Μπαζμαδέλης, Θεόδωρος Κυρκούδης

Περίληψη: Ο Πολύδωρος Παπαχριστοδούλου, γεννημένος στις Σαράντα Εκκλησιές της Ανατολικής Θράκης αφιέρωσε τα 43 τελευταία χρόνια της ζωής του, από το 1934 έως το 1967, στη διάσωση της θρακιώτικης παράδοσης και ιστορίας. Με τη συμβολή και σύμπραξη μουσικών και ερευνητών, του Μόσχου Παπαχριστοδούλου και του Παντελή Καβακόπουλου μεταξύ άλλων, διεσώθησαν εκατοντάδες τραγούδια της Ανατολικής Θράκης, της Ανατολικής Ρωμυλίας, αλλά και των περιοχών δυτικά του ποταμού του Έβρου. Στους σαράντα επτά τόμους των περιοδικών «Θρακικά» και τους τριάντα εννέα του «Αρχείο του Θρακικού Γλωσσικού και Λαογραφικού Θησαυρού» (Αρχείο Θράκης)¹, δημοσιεύτηκαν περισσότερες από τριακόσιες μεταγραφές τραγουδιών και πολλά άρθρα για τη μουσική τις παραδόσεις της Θράκης. Η συνεργασία τους οδήγησε στην παραγωγή εβδομαδιαίων ραδιοφωνικών εκπομπών για τη μουσική της Θράκης, στο Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας, που διήρκεσαν για έξι περίπου χρόνια και κατέγραψαν πεντακόσια περίπου θρακιώτικα τραγούδια.

Λέξεις κλειδιά: Μουσική της Θράκης, Θρακικά, Αρχείο Θράκης, Αρχείο του Θρακικού Γλωσσικού και Λαογραφικού Θησαυρού, Πολύδωρος Παπαχριστοδούλου, Μόσχος Παπαχριστοδούλου, Παντελής Καβακόπουλος.

---

¹ Ο Πολύδωρος Παπαχριστοδούλου επιμελήθηκε τους τέσσερις πρώτους τόμους του περιοδικού «Θρακικά» 1928-1933, και το «Αρχείο Θράκης» 1934-1966. Στην εργασία αυτή σχολιάζονται οι δημοσιεύσεις τραγουδιών όταν Διευθυντής Σύνταξης ήταν ο Π. Παπαχριστοδούλου.

Εισαγωγικά

Ήταν το 2016 που στη Βιβλιοθήκη του ΤΜΣ του ΑΠΘ ξεκινήσαμε με τη συνάδελφο Σοφία Τσοπάνη και την εθνομουσικολόγο Αθηνά Κατσανεβάκη την επεξεργασία του αρχείου ηχογραφήσεων της εθνομουσικολόγου Παναγιώτας Χαράς Χριστάρα από την Ιερισσό, την Αρναία και τον Πολύγυρο, το οποίο είχε δωρήσει το 2015, στο Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής «Δημήτρης Θέμελης» της Βιβλιοθήκης του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ. Στα πλαίσια αυτής της εργασίας ο γράφων επισκέφθηκε τον Παντελή Καβακόπουλο, προκειμένου να αντλήσει κάποιες πληροφορίες για την πληρέστερη τεκμηρίωση της συλλογής. Ο Καβακόπουλος είχε διατελέσει Προϊστάμενος του παραδοσιακού τραγουδιού του ΕΙΡ, κατά την περίοδο της διοίκησης Σπυρομήλιου στις αρχές της δεκαετίας του '60, και είχε καταφέρει να δημιουργήσει μικρά οργανικά σύνολα με έμμισθους παραδοσιακούς μουσικούς σε διάφορους ραδιοφωνικούς σταθμούς της χώρας. Η προσπάθεια του αυτή, σήμερα μπορούμε να πούμε πως στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία, μιάς και οι μουσικοί αυτοί περιοδεύανε σε διάφορα χωριά και ηχογραφούσαν παραδοσιακά τραγούδια για να μεταδοθούν από τους κατά τόπους ραδιοφωνικούς σταθμούς. Είχε προηγηθεί η προσπάθεια του Καβακόπουλου με τον Πολύδωρο Παπαχριστοδούλου για την παραγωγή της εκπομπής του ΕΙΡ με θρακιώτικες μελωδίες στη δεκαετία του '50. Κατά τη διάρκεια της εκτενούς συζήτησης για τη μουσική παράδοση της περιοχής της Ιερισσού Χαλκιδικής, ο Καβακόπουλος έδωσε σημαντικές πληροφορίες για την περίοδο που ο ίδιος ήταν Διευθυντής του παραδοσιακού προγράμματος του Ελληνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας (1960-1963), τις αποστολές του στην Αγία Ελένη Σερρών και το Λαγκαδά Θεσσαλονίκης, για τη μελέτη του εθίμου των Αναστεναριών, αλλά και για την εκπομπή «Θρακικές Μελωδίες» την οποία επιμελήθηκε κατά τα έτη 1953 - 1956 σε συνεργασία με τον Πολύδωρο Παπαχριστοδούλου, ιδρυτή και Διευθυντή σύνταξης του περιοδικού «Αρχείο του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού» της Εταιρείας Θρακικών Μελετών. Οι εκπομπές συνεχίστηκαν στον τοπικό ραδιοφωνικό σταθμό Κομοτηνής μέχρι περίπου τα τέλη της δεκαετίας του '50 (Καβακόπουλος 2016). Οι μελέτες του καθώς και οι μεταγραφές των θρακικών τραγουδιών δημοσιεύτηκαν στο «Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού», που αργότερα μετονομάστηκε σε «Αρχείον Θράκης», της Εταιρείας Θρακικών Μελετών, και στο περιοδικό «Θρακικά» του Θρακικού Κέντρου, τα οποία ψηφιοποιήθηκαν το 2017 με την επιμέλεια προσωπικού του Εργαστήριου Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης και το βιβλιοθηκονόμο του Δ.Π.Θ. Δρ Θεόδωρο Κυρκούδη. Η ολοκλήρωση της εργασίας συνέπεσε με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 90 χρόνων από την ίδρυση του Θρακικού Κέντρου και της Εταιρείας Θρακικών Μελετών.

Έχοντας λοιπόν στα χέρια μου αδημοσίευτο υλικό που προερχόταν από το συνεργάτη του Πολύδωρα Παπαχριστοδούλου, στη συλλογή θρακικών τραγουδιών τη δεκαετία του '50, Παντελή Καβακόπουλο, αποτάνθηκα στον συνάδελφο Θεόδωρο Κυρκούδη προκειμένου να ανασύρουμε τα δημοσιευμένα τραγούδια και να περιγράψουμε τους μουσικούς θησαυρούς που είχαν δημοσιευτεί στα περιοδικά κατά τα έτη 1928 - 1967, αλλά και να καταγραφούν αδημοσίευτες πληροφορίες και υλικό, το οποίο παραχώρησε εν ζωή ο αείμνηστος Παντελής Καβακόπουλος, το 2016 και το 2017.

Α. Μπαζμαδέλης

Η μουσική της Θράκης και της Ρωμυλίας στα «Θρακικά» και το «Θρακικό Αρχείο»

Για τους Πολύδωρο Π. Παπαχριστοδούλου και Παντελή Καβακόπουλο, πολλά έχουν γραφεί και είναι γνωστοί στους κύκλους των ερευνητών που ασχολούνται με την ευρύτερη περιοχή της Θράκης και όχι μόνο. Το έργο που άφησε ο Καβακόπουλος στο Ελληνικό Ίδρυμα Ραδιόφωνίας και οι ηχογραφήσεις τις οποίες επιμελήθηκε μέσω των εκπομπών του φυλάσσονται στο Αρχείο της ΕΡΤ². Η συνεργασία του Καβακόπουλου με τον Παπαχριστοδούλου ξεκίνησε το 1952 μετά από την πρόταση του δευτέρου για την παραγωγή ραδιοφωνικής εκπομπής με τραγούδια και σκοπούς της Θράκης. Είχαν προηγηθεί οι επιτυχημένες προσπάθειες του Παπαχριστοδούλου να εντάξει το θρακικό τραγούδι στα δύο περιοδικά τα οποία διηύθυνε (Θρακικά 1928-1933, Αρχείον Θράκης 1934-1967). Στην πλειοψηφία των τόμων που επιμελήθηκε ο Παπαχριστοδούλου περιλαμβάνονται μεταγραφές με τραγούδια και σκοπούς της Θράκης, κυρίως της Ανατολικής Θράκης και της Ανατολικής Ρωμυλίας, ποιητικά κείμενα τραγουδιών από διάφορες πόλεις και χωριά της περιοχής σε άρθρα που περιγράφουν ήθη και έθιμα, ενώ ιδιαίτερη έκταση περιλαμβάνουν άρθρα για το έθιμο των Αναστεναριών. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι σε ξεχωριστό τόμο περιλαμβάνονται 83 τραγούδια σε μεταγραφή του Καβακόπουλου³ και κείμενα των Π. Παπαχριστοδούλου και Κ. Ρωμαίου, ενώ σε έναν από τους τελευταίους τόμους που επιμελήθηκε ο Παπαχριστοδούλου συμπεριλαμβάνονται τα κείμενα 71 ραδιοφωνικών εκπομπών που ηχογραφήθηκαν τη δεκαετία του '50.

---

² Ο ίδιος έδωσε την πληροφορία στον Α. Μπαζμαδέλη το 2017. Οι ηχογραφήσεις που επιμελήθηκε για τη Ραδιοφωνία ήταν υπό ψηφιοποίηση. Δυστυχώς το πολύ σημαντικό προσωπικό του αρχείο με ηχογραφήσεις που ο ίδιος πραγματοποίησε δόθηκε προς φύλαξη από τον ίδιο σε τρίτο, ο οποίος όμως αρνήθηκε να του το επιστρέψει παρόλες τις επίμονες οχλήσεις του. Η τύχη του είναι άγνωστη.

³ Τα τραγούδια αυτά αποτελούν ένα σχετικά μικρό δείγμα του συνόλου των τραγουδιών που ηχογραφήθηκαν και μεταγράφηκαν από τον Καβακόπουλο. Συνολικά πρέπει να ηχογραφήθηκαν τουλάχιστον 300 τραγούδια, ενώ κάποια από αυτά ήταν σε μεταγραφή του Μόσχου Παπαχριστοδούλου και είχαν δημοσιευτεί στα Θρακικά από τον Π. Παπαχριστοδούλου.

Συνολικά ο Πολύδωρος Παπαχριστοδούλου επιμελήθηκε 4 τόμους των Θρακικών και 34 τόμους του Θρακικού Αρχείου. Παράλληλα επέβλεψε την έκδοση τόμων με διαφορετικό θεματικό περιεχόμενο, όπως το 1956 με τα μουσικά κείμενα των δημοτικών τραγουδιών της Θράκης. Ξεφυλλίζοντας τους 38 συνολικά τόμους, το μουσικό υλικό ή υλικό μουσικού ενδιαφέροντος, που δημοσιεύτηκε σε αυτούς, υπάγεται σε τέσσερις κατηγορίες:

- Τραγούδια και σκοποί της Θράκης σε δυτική σημειογραφία και ποιητικό κείμενο
- Τα Αναστενάρια, έρευνα στο πεδίο, περιγραφή, αναλύσεις
- Τα κείμενα και τα τραγούδια των ραδιοφωνικών εκπομπών στο ΕΙΡ
- Ποιητικά κείμενα τραγουδιών σε άρθρα σχετικά με λαογραφικά στοιχεία, ήθη και έθιμα, περιοχών της Θράκης και της Ρωμυλίας.

Τραγούδια και σκοποί της Θράκης

Περιοδικό Θρακικά

τ.1 1928 στα δύο τεύχη δημοσιεύτηκαν τριάντα τρία τραγούδια σε μεταγραφή με δυτική σημειογραφία των Μόσχου Παπαχριστοδούλου, Αστέριου Ζήκου και Δημητρίου Χατζηπαναγιώτη, παράλληλα με πολλά κείμενα τραγουδιών, νανουρισμάτων, ταχταρισμάτων, καλάντων, τραγουδιών των Αναστεναριών κ.λπ.

τ.2 1929 δέκα επτά τραγούδια σε δυτική σημειογραφία του Μόσχου Παπαχριστοδούλου μαζί με ποιητικά κείμενα

τ.3 1932 έξι τραγούδια σε δυτική σημειογραφία του Μόσχου Παπαχριστοδούλου μαζί με ποιητικά κείμενα και κείμενα ακριτικών τραγουδιών της Θράκης, ενώ σε Παράρτημα δημοσιεύτηκε κείμενο για τους Θράκες μουσικούς

τ.4 1933 εννέα τραγούδια της γέννας σε δυτική σημειογραφία του Μόσχου Παπαχριστοδούλου και ερμηνεία του Αριστόβουλου Χρηστίδης⁴ από το 1894. Παρόλο που τη χρονιά αυτή ο Παπαχριστοδούλου αποχωρεί από τη διεύθυνση των Θρακικών, τον επόμενο χρόνο στον τ.5, δημοσιεύτηκε μελέτη του Κ. Οικονόμου για τις μεταγραφές του μεγαλύτερου αδελφού του Πολύδωρου, Μόσχου Παπαχριστοδούλου. Η δημοσίευση παραδοσιακών μελωδιών σε μουσική σημειογραφία συνεχίζει σποραδικά με χαρακτηριστικές δημοσιεύσεις το 1935 τ. 6 με εννέα μεταγραφές του π. Λουΐζου Οικονόμου και το 1939 στον τ. 11 με τριάντα τρία κείμενα τραγουδιών και επτά μεταγραφές σε δυτική σημειογραφία του Δημητρίου Βογιατζή.

---

⁴ Σημαντικός μουσικός της Θράκης, είχε και ο ίδιος συλλέξει πολλά τραγούδια της Θράκης.

Περιοδικό Αρχείο του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού – Αρχείο Θράκης

1934-1935 τ.1 σαράντα έξι μεταγραφές παραδοσιακών τραγουδιών του Μυρτίλου Αποστολίδη, Τραγούδια των Φιλιπποπουλιτών κατά το 19^ο αι., πολλά κείμενα δίστιχων, ερωτικών, αποκριάτικων, νανουρισμάτων κ.λπ.

1935-1936 τ.2 είκοσι επτά αδημοσίευτες μεταγραφές του Μόσχου Παπαχριστοδούλου, μαζί με πολλά ποιητικά κείμενα

1936-1937 και 1937-1938 τ. 3, 4 δημοσιεύονται μόνο κείμενα, ενώ στον τ. 5 του 1937-1938 δημοσιεύονται οι πρώτες μελέτες για τα Αναστενάρια της Θράκης από τους Κ. Κουρτίδη, Β. Δεληγιάννη, Δ. Πετρόπουλο

1939-1942 τ. 6, 7, 8 δημοσιεύονται ποιητικά κείμενα τραγουδιών σε επιμέλεια Δ. Πετρόπουλου

1943-1944 τ. 10 και 1944-1945 τ. 11 κείμενο του Δ. Λουκάτου για τα τραγούδια της βόρειας Θράκης και του Γ. Σπυριδάκη «Η προέλευσις του άσματος του νεκρού αδελφού» αντίστοιχα

1945-1946 τ. 12 μελέτη του Ι. Καπίστρα για τα Αναστενάρια, όπως και το έτος 1948-1949 τ. 15 «Τραγούδια των Αναστεναρίων» της Ιουλίας Αργυριάδου με δύο μεταγραφές και κείμενα

1952 τ. 17 πρώτη δημοσίευση στο Θρακικό Αρχείο του Κ. Ρωμαίου «Δημοτικά Τραγούδια Σέρβων και Βουλγάρων δανεισμένα από Ελληνικά Πρότυπα»

1953 τ. 18 δύο κείμενα του Π. Παπαχριστοδούλου για τα Αναστενάρια και δημοσίευση του Κ. Ρωμαίου «Δύο περίεργα ιστορικά τραγούδια»

1954 τ. 19 Κ. Ρωμαίου «Δύο περίεργα ιστορικά τραγούδια», παράλληλα με οκτώ δημοσιεύσεις για τα Αναστενάρια των Κ. Ρωμαίου, Π. Παπαχριστοδούλου και Π. Καβακόπουλου με μεταγραφές τραγουδιών δικές του

1955 τ. 20 Κ. Ρωμαίος, Π. Παπαχριστοδούλου, Π. Σεγδίτσας «Τ' Αναστενάρια του 1955»

1956 τ. 21 δημοσιεύονται τέσσερα κείμενα σχετικά με τα Αναστενάρια των Κρανιδιώτη Παντ., Κουσιάδη Γεωργίου, Παπαχριστοδούλου Πολύδωρου, Καβακόπουλου Παντελή, όπως και μία κριτική της έκδοσης παραδοσιακών τραγουδιών του Ε. Legrand. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται για το Επίμετρο του τόμου με τα «Μουσικά Κείμενα των Δημοτικών Τραγουδιών της Θράκης» των Π. Καβακόπουλου, Π. Παπαχριστοδούλου, Κ. Ρωμαίου και Προλόγους των S. Baud – Bony και Μ. Βάρβογλη. Στις 250 σελίδες του Επίμετρου δημοσιεύονται 83 μεταγραφές του Π. Καβακόπουλου, ποιητικά κείμενα καθώς και αναλύσεις και σχόλια για τους σκοπούς και τις μελωδίες από τον Κ. Ρωμαίο.

1958 τ. 24 ο Π. Καβακόπουλος δημοσιεύει το κείμενο «Ο Αγιόγιαννος στην Καρωτή και τα Βρυσικά» με επτά μεταγραφές τραγουδιών

1961 τ. 26 Αν. Χουρμουζιάδη «Περί Αναστεναρίων»

1965 τ. 31 Π. Καβακόπουλου «Εισαγωγές Θρακικών Εκπομπών» με κείμενα 71 εκπομπών των Π. Καβακόπουλου και Ε. Μπριλάκη Καβακοπούλου⁵

Σε δύο τόμους του Αρχείου Θράκης εντοπίστηκαν μεταγραφές δύο τραγουδιών χωρίς προφανή λόγο ούτε καμία σχετική παρατήρηση. Συγκεκριμένα στους τ.16 (1951) Συρτός Χορός (Μπάλλος) Αίνου του Π. Κουρτέλλη, τ. 27 (1962) το τραγούδι «Τ' Αηδόνια της Ανατολής».

Εικόνα 1

Ο αρχιαναστενάρης Γιώργος Γιαβάσης και ο Κ. Ρωμαίος, προς την εκκλησία.

Εικόνα 2

Προς τη θυσία του αρνιού (διακρίνεται η λαογράφος Ειρήνη Μπριλλάκη - Καβακοπούλου.

© Π. Καβακόπουλος

⁵ Σύμφωνα με τον Παντελή Καβακόπουλο, η σύζυγος του και λαογράφος Ειρήνη Μπριλλάκη Καβακοπούλου είχε συμβάλει στη συγγραφή κειμένων εκπομπών τα τελευταία χρόνια, κατά παράκληση του Παπαχριστοδούλου, λόγω του γήρατος του.

Εικόνα 3

Οι αναστενάρηδες κυκλώνουν το τρίστρατο χορεύοντας. © Π. Καβακόπουλος.

Εικόνα 4

Πολύδωρος Παπαχριστοδούλου και Παντελής ,
Καβακόπουλος στη Δράμα 1957.

Εικόνα 5

Αρχιαναστενάρισα και Παντελής
Καβακόπουλος στο Λαγκαδά 1956
© Π. Καβακόπουλος.

Η συνεργασία του Π. Παπαχριστοδούλου και του Π. Καβακόπουλου

Οι Παπαχριστοδούλου και Καβακόπουλος ξεκίνησαν να συνεργάζονται το 1954 και να ταξιδεύουν στη Μακεδονία προκειμένου να καταγράψουν το έθιμο των Αναστεναρίων που τελείται μέχρι και τις ημέρες μας στην Αγία Ελένη Σερρών και στο Λαγκαδά Θεσσαλονίκης. Συνέχισαν το έργο της συλλογής για αρκετό

χρονικό διάστημα με αφορμή και την παραγωγή της ραδιοφωνικής εκπομπής «Θρακικές Μελωδίες» Μάζεψαν περίπου 500 δημοτικά τραγούδια τής Θράκης, μερικά απ' αυτά με την οικονομική ενίσχυση τής Θρακικής Εστίας Θεσσαλονίκης. Τα τραγούδια μεταδίδονταν από τό ραδιόφωνο, σέ μία εβδομαδιαία εκπομπή μισής ώρας από τον σταθμό Αθηνών, καί σέ μιάν άλλη εβδομαδιαία εκπομπή μισής ώρας από τον Ραδιοφωνικό σταθμό τής Κομοτηνής, Οι δύο εκπομπές κράτησαν έξι χρόνια, από το 1954 έως το 1960 περίπου. Ο Καβακόπουλος περιγράφει την εμπειρία του αυτή στη συνέντευξη του: *Τους έβαζα καθόντουσαν στη καρέκλα και εγώ σε ένα τραπέζι επάνω έγραφα φράση φράση με νότες αυτά που άκουγα. Τα πρώτα τραγούδια τα θρακιώτικα είναι γραμμένα με το χέρι για αυτό και ορισμένες φράσεις τις λησμόνησε ο αντιγραφέας να τις συμπληρώσει, και έτσι στο βιβλίο των Θρακικών Τραγουδιών του Θρακικού Αρχείου τυπώθηκαν με ελλείψεις. Ο Παπαχριστοδούλου δημοσίευσε το βιβλίο χωρίς να μου δώσει να κάνω τις τελικές διορθώσεις, τις οποίες συμπλήρωσα μετά. Για το λόγο αυτό ο πολύς Baud-Bouy, καταλαβαίνοντας την αβλεψία, αφήνει κάποια υπονοούμενα στην Εισαγωγή του βιβλίου (2017).*

Εικόνα 6

Η Χορωδία παραδοσιακής μουσικής του Π. Καβακόπουλου στο ΕΙΡ. © Π. Καβακόπουλος.

Πέρα από τη συλλογή και μεταγραφή των τραγουδιών ο Καβακόπουλος δίδαξε στη Χορωδία της εκπομπής πολλά από τα τραγούδια που συνέλλεξαν αλλά και αυτά που μετέγραψε στα τέλη του 19^{ου} αι. ο Μόσχος Παπαχριστοδούλου και είχαν δημοσιευτεί στις αρχές της εκδοτικής εργασίας του αδελφού του Πολύδωρου.

Οι ηχογραφήσεις πραγματοποιούνταν στα studios του ΕΙΡ από την ορχήστρα και τη χορωδία που ο Καβακόπουλος είχε δημιουργήσει και χρησιμοποιούσε για την εκπομπή, καθώς και από παραδοσιακούς τραγουδιστές που εντόπιζε στην

περιοχή της πρωτεύουσας αλλά και σε ταξίδια σε προσφυγικούς οικισμούς της Μακεδονίας και στη Δυτική Θράκη.

Έτσι εντόπισε την οικογένεια Αηδονίδη, τα μέλη της οποίας ηχογράφησαν τραγούδια της Θράκης για τις ανάγκες της εκπομπής. Από αυτούς ο Καβακόπουλος, ξεχώρισε τον γιό της οικογένειας Χρόνη Αηδονίδη, τον οποίο και έπεισε να συμμετέχει στη χορωδία της εκπομπής. Γλαφυρά ο Καβακόπουλος στη βιντεοσκοπημένη συζήτηση αναφέρεται στον ντροπαλό και διστακτικό Χρόνη Αηδονίδη πριν ξεκινήσει να τραγουδά δημόσια: Έλα, έλα στην εκπομπή, μην ντρέπεσαι να τραγουδήσεις, έλα..., περιέγραφε με γλαφυρές κινήσεις τη συζήτηση του με το μεγάλο μετέπειτα τραγουδιστή του θρακιώτικου τραγουδιού (Καβακόπουλος 2017). Σε άλλη συνέντευξη είχε αναφέρει: Χρειαζόταν σωστή επιλογή του τραγουδιστή και ικανότητα στην καταγραφή. Έτσι ένας τέτοιος τραγουδιστής, καλός για την καταγραφή ήταν ο Αηδονίδης. Έμαθε τα τραγούδια από τους γονείς του, μα κυρίως από τη μητέρα του, από μικρός. Είχε τα χαρίσματα του καλλιτέχνη λαϊκού τραγουδιστή με λαρυγγισμούς και ωραία τσακίσματα (Καβακόπουλος, 2016).

Εικόνα 7

Εικ. 7, ο Π. Καβακόπουλος και οι γονείς του Χ. Αηδονίδη. © Π. Καβακόπουλος.

Προηγούμενες και επόμενες προσπάθειες

Μετά την καταστροφή τού 1922, τη μετανάστευση τού Θρακικού ελληνισμού στα δυτικά του ποταμού Έβρου ο Μόσχος Παπαχριστοδούλου, φίλος της παραδοσιακής μουσικής και θαυμαστής του θρακιώτικου τραγουδιού, συνέχισε να συλλέγει και να καταγράφει όσα μπορούσε περισσότερα λαϊκά τραγούδια.

Στις δύο περιοδικές εκδόσεις δημοσιεύτηκαν συνολικά 123 μεταγραφές του των θρακικών τραγουδιών, σε σύνολο περίπου 230⁶. Ψάλτης και δάσκαλος, στη Θράκη, είχε βαθιά γνώση της βυζαντινής μουσικής αλλά και της ευρωπαϊκής. Έπαιζε βιολί και βιόλα με ιδιαίτερη δεξιότητα, γεγονός που τον βοήθησε να συλλέξει και να καταγράψει τις «Θρακικές Μελωδίες», όπως ο ίδιος ονόμαζε τα παραδοσιακά τραγούδια της Θράκης και της Ανατολικής Ρωμυλίας. Θα τολμούσε κανείς να τον κατατάξει στους πρωτεργάτες συστηματικούς συλλέκτες και μεταγραφείς των θρακικών παραδοσιακών και αστικών τραγουδιών, επάνω στις οποίες στηρίχτηκαν οι πρώτες εκπομπές που ηχογραφήθηκαν και μεταδόθηκαν στο ΕΙΡ (Καβακόπουλος, 2016)⁷

Πριν απ' αυτόν ο Ιωάννης Παχτικός περιέλαβε στο έργο του «260 Δημώδη Ελληνικά Άσματα από του στόματος του Ελληνικού Λαού», στην έκδοση του 1905, 38 Θρακικές μελωδίες. Στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών⁸ είχαν σταλεί παρόμοιες εκ μέρους του Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, όπου διάφοροι παλαιότεροι ερευνητές λαογραφικών κειμένων έστελναν και τραγούδια συνοδευμένα από το μουσικό τους κείμενο (Θρακικό Αρχείο).

Σημαντική προσπάθεια για την καταγραφή Θρακικών μελωδιών έχει επίσης καταβληθεί από τη Μέλπω Μερλιέ. Στο Επίμετρο του 1956 δημοσιεύονται 42 τίτλοι τραγουδιών της Θράκης τα οποία ηχογραφήθηκαν τη δεκαετία του 30 (Θρακικό Αρχείο).

Τα τελευταία χρόνια διάφορες εκδόσεις εντύπου υλικού και ηχογραφήσεις έχουν κυκλοφορήσει με τραγούδια της Θράκης. Θα σταθούμε όμως ιδιαίτερα σε δύο θεσμικές προσπάθειες, του Τμήματος Μουσικών του ΑΠΘ και του Συλλόγου οι Φίλοι της Μουσικής. Στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης εκπονήθηκαν περί τις 30 διπλωματικές εργασίες για τα τραγούδια και τη μουσική της Θράκης. Οι εργασίες περιλαμβάνουν μεταγραφές και αναλύσεις τραγουδιών, μελέτες για τη μουσική της περιοχής ενώ συνοδεύονται από πρωτότυπο ηχητικό υλικό που οι συγγραφείς συνέλλεξαν στο πεδίο. Οι έρευνες πραγματοποιήθηκαν σε χωριά της Θράκης αλλά και περιοχές της Μακεδονίας στις οποίες εγκαταστάθηκαν κυρίως προσφυγικοί πληθυσμοί από την Ανατολική Θράκη και την Ανατολική Ρωμυλία. Το υλικό είναι διαθέσιμο μέσω του αποθετηρίου του Τμήματος Μουσικών Σπουδών⁹.

⁶ Εάν προστεθούν και οι 83 μεταγραφές του Καβακόπουλου στον τόμο του 1956, τότε τα δημοσιευθέντα τραγούδια ανέρχονται σε 313.

⁷ Ο Καβακόπουλος δε γνώρισε το Μόσχο Παπαχριστοδούλου, γιατί είχε φύγει από τη ζωή πριν συνεργαστεί με τον αδελφό του Πολύδωρο. Ο Κ. Ρωμαίος και ο Π. Παπαχριστοδούλου αναφέρθηκαν αρκετές φορές για αυτόν στον Καβακόπουλο. Το υλικό του αποτέλεσε πολύτιμο οδηγό για την εκπομπή "Θρακικές Μελωδίες".

⁸ Ο Κ. Ρωμαίος στον 30κοστό τέταρτο τόμο του Θρακικού Αρχείου του 1967 περιγράφει αναλυτικά τις προσπάθειες συλλογής και δημοσίευσης των παραδοσιακών μελωδιών της Θράκης.

⁹ <https://sophia.mus.auth.gr/xmlui/>

Το ερευνητικό πρόγραμμα του Συλλόγου Φίλων της Μουσικής (1995-2000) συνέλεξε και επεξεργάστηκε πρωτογενές υλικό που συγκεντρώθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος «Καταγραφή, μελέτη και προβολή της μουσικοχορευτικής παράδοσης της Ελλάδος» με πεδίο έρευνας τη Θράκη. Η δημοσίευση του υλικού εκτός από την ιστοσελίδα στην οποία αναρτήθηκε και μερικώς παραμένει πλοηγήσιμη¹⁰, ολοκληρώθηκε με την έκδοση του τόμου «Μουσικές της Θράκης: μια διεπιστημονική προσέγγιση» (1999).

Εικόνα 8

Αναστενάρια, η ευλογία του αρνιού πριν την πυροβασία, 1955. © Π. Καβακόπουλος.

Επίλογος

Η ψηφιοποίηση των περιοδικών «Θρακικά» και «Αρχεῖον Θράκης» έδωσε άμεση πρόσβαση σε σημαντικές μουσικές και μουσικολογικές προσπάθειες και προσεγγίσεις οι οποίες ήταν μοναδικές για την εποχή στην οποία παρουσιάστηκαν. Δεν είναι μόνο οι σημαντικοί ερευνητές οι οποίοι συνεργάστηκαν, όπως οι Μ. Παπαχριστοδούλου, Α. Ζήκος, Δ. Χατζηπαναγιώτης, Δ. Λουκάτος, Δ. Πετρόπουλος, Κ. Ρωμαίος, Π. Καβακόπουλος, Γ. Σπυριδάκης, αλλά και οι τραγουδιστές-πληροφορητές τα ονόματα των οποίων παρελαύνουν μέσα στα κείμενα των ραδιοφωνικών εκπομπών, όπως οι Κόνα Βδοκία (Ευδοκία Κιάκη), ο λόγος της ο ορισμός του δημοτικού σκοπού σύμφωνα με τον

¹⁰ <http://epth.sfm.gr/default.aspx>

Παπαχριστοδούλου (Αρχεῖον τ. 31, 93), Κόνα Άννα Βρεττού, Κόνα Μερόπη Χρυσοχέρη, οι Αρχιαναστενάρηδες και οι Αρχιαναστενάρισσες, πρόσωπα «ιερά» στις κοινότητες τους, που αντιμετωπίζονταν με σεβασμό και δέος (Καβακόπουλος 2017). Οι μαρτυρίες και οι αφηγήσεις μας δίνουν ένα μέρος του μυστηρίου, της γνώσης, της απόλαυσης. Οι ηχογραφήσεις που διασώθηκαν στο Αρχείο της ΕΡΤ και αυτές του «χαμένου» αρχείου του Π. Καβακόπουλου θα μπορούσαν ίσως, στο μέλλον να συμπληρώσουν το κενό. Ίσως τότε να καταφέρουμε να γεφυρώσουμε τις εποχές και να καταφέρουμε να κατανοήσουμε καλύτερα τη «μυστηριώδη», όπως την αποκάλεσε ο Καβακόπουλος, Θράκη.

Εικόνα 9

Π. Καβακόπουλος, 2017. © Α. Μπαζμαδέλης

Βιβλιογραφία

Αρχείο του Θρακικού Λαογραφικού Θησαυρού = Αρχεῖον Θράκης: Εταιρεία Θρακικών μελετών, 1934-1969/ 1976, <https://www.he.duth.gr/node/10124>
“Θρακικά: Τριμηνιαῖον Επιστημονικόν Σύγγραμμα.” Θρακικόν Κέντρον, 1928- , <https://www.he.duth.gr/node/10123>

Καβακόπουλος, Παντελής. Προσωπική Συνέντευξη, Οκτώβριος 2016.

Καβακόπουλος, Παντελής. Προσωπική Συνέντευξη, Φεβρουάριος 2017.

Μουσικές της Θράκης: Μία Διεπιστημονική Προσέγγιση: Έβρος. Σύλλογος οι Φίλοι της Μουσικής, 1999.

Βιογραφικά

Ο **Άρης Μπαζμαδέλης** είναι Μουσικός Βιβλιοθηκονόμος και Διδάσκων στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ από το 1993. Σπούδασε βιβλιοθηκονομία στο ΑΤΕΙ Θεσσαλονίκης και μουσική στο ΚΩΘ. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου στην Πολιτιστική Διαχείριση. Εργάστηκε ως Μουσικός Βιβλιοθηκονόμος στην Μουσική Βιβλιοθήκη του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης κατά τα έτη 1987-1993 και ως παραγωγός εκπομπών τέχνης στο Δημοτικό Ραδιόφωνο Θεσσαλονίκης 1989-2002. Το 2017 εκδόθηκε το Ευρετήριο Μουσικών Βιβλιοθηκών και Αρχείων στην Ελλάδα, ένα έργο για το οποίο συνεργάστηκε για αρκετά χρόνια με τον Neil Mison Rattliff. Ασχολείται με ιστορικές μουσικές συλλογές καθώς και με την έρευνα, διαχείριση, διοργάνωση και διάδοση προγραμμάτων σχετικών με τα αρχεία και τις συλλογές για την ελληνική παραδοσιακή μουσική. Συμμετέχει με ανακοινώσεις και διοργάνωση σεμιναρίων σε ελληνικά και διεθνή βιβλιοθηκονομικά συνέδρια (Perugia, New York, Roma, Leipzig, Krakow, Prague, Cape Town). Δραστηριοποιείται ενεργά σε θέματα συνηγορίας (advocacy) της επιστήμης της βιβλιοθηκονομίας και δη της μουσικής βιβλιοθηκονομίας, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Είναι μέλος των διεθνών ευρετηρίων RISM και RILM, από το 1993, chair του Archives and Music Documentation Centres Section της International Association of Music Libraries, Archives and Documentation Centres και μέλος του ΔΣ και του Παραρτήματος Βορείου Ελλάδος της Ένωσης Ελλήνων Βιβλιοθηκονόμων και Επιστημόνων της Πληροφόρησης.

Ο **Θεόδωρος Κυρκούδης** του Ιωάννη, γεννήθηκε στην Ελιά Ορεστιάδας, το 1966. Σπούδασε στο Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας, της Σχολής Διοίκησης και Οικονομίας των ΤΕΙ Θεσσαλονίκης ως υπότροφος, διαθέτει μεταπτυχιακό τίτλο Msc στον Οπτικό Πολιτισμό και είναι Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής. Είναι προϊστάμενος στην Βιβλιοθήκη της Ιατρικής Σχολής του ΔΠΘ στην Αλεξανδρούπολη, από το 1991. Είναι υπεύθυνος του Φωτογραφικού Αρχείου της Ιατρικής Σχολής Κρήτης. Συμμετείχε σε πλήθος διεθνών συνεδρίων βιβλιοθηκονομίας και ιστορίας σε Southampton, Norwich , Bath και ως εισηγητής σε Ρόδο, Βόλο, Κέρκυρα, Κωνσταντινούπολη, Κεσσάνη και Αδριανούπολη. Για μία δεκαετία 1998-2008 ήταν υπεύθυνος έκδοσης του Ενημερωτικού Δελτίου της Κεντρικής Βιβλιοθήκης και τώρα είναι μέλος της εκδοτικής ομάδας του περιοδικού *Bibliotherapy Review*. Μιλάει Αγγλικά, Τουρκικά και λίγα Βουλγάρικά. Έχει συγγράψει δεκαπέντε βιβλία ιστορικού ενδιαφέροντος και τα περισσότερα είναι εξαντλημένα.

Ο ρόλος των δημοσιευμάτων στην τεκμηρίωση της ελληνικής μουσικής πραγματικότητας του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα

Βάλια Βράκα
valvraka@gmail.com

Ο ρόλος των δημοσιευμάτων στην τεκμηρίωση της ελληνικής μουσικής πραγματικότητας του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα

Βάλια Βράκα

Περίληψη: Τα δημοσιεύματα στον Τύπο αποτελούν ένα από τα βασικά εργαλεία έρευνας της επιστημονικής κοινότητας, και ανάλογα με το περιεχόμενό τους κατατάσσονται στις πρωτογενείς ή δευτερογενείς πηγές πληροφοριών. Με βάση αυτό το διαχωρισμό, στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται άρθρα εφημερίδων και περιοδικών που αποτυπώνουν τα γεγονότα την περίοδο που εκτυλίχθηκαν και το περιβάλλον μέσα στο οποίο δημιουργήθηκαν, ενώ στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν όσα περιγράφουν ζητήματα και απόψεις για περιστατικά που συνέβησαν στον παρελθόν.

Στην επιστήμη της μουσικολογίας, τα δημοσιεύματα καθίστανται ως ένα απαραίτητο εργαλείο πρωτεύουσας σημασίας και για έναν επιπλέον λόγο. Πολλές φορές ελλείπει άλλων ντοκουμέντων (παρτιτούρων, λιμπρέτων, προγραμμάτων, κ.ά.) αποτελούν την μοναδική πηγή πληροφόρησης των ερευνητών για την μουσική του 19ου και 20ου αιώνα. Έτσι αντλώντας σημαντικά στοιχεία από τον τύπο δίνεται η δυνατότητα να συμπληρωθεί το παζλ της ελληνικής μουσικής πραγματικότητας για αυτή την περίοδο. Για παράδειγμα με αυτό τον τρόπο μπορούν να ταυτοποιηθούν με ακρίβεια οι ημεροχρονολογίες γεγονότων και προσώπων και να αποτυπωθεί η μουσική δραστηριότητα μιας συγκεκριμένης περιόδου. Μπορεί επίσης να προσδιοριστεί το μέγεθος και το είδος της απήχησης που είχε ένα μουσικό συμβάν στην κοινωνία και στη μουσική κοινότητα και να διορθωθούν εσφαλμένες πληροφορίες που για χρόνια είχαν επικρατήσει.

Η παρούσα ανακοίνωση θα εστιάσει σε δύο άξονες: α) στην παρουσίαση των διαφορετικών ειδών δημοσιευμάτων και τις δυνατότητες αξιοποίησής τους στην τεκμηρίωση των γεγονότων, β) στις περιπτώσεις πλήρους και δόκιμης αποδελτίωσής τους ώστε να ανακτάται στο μέγιστο δυνατό η περιεχόμενη πληροφορία.

Λέξεις κλειδιά: δημοσιεύματα, ημερήσιος Τύπος, περιοδικός Τύπος, Ελληνική μουσική 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα.

Εισαγωγή

Τα δημοσιεύματα στον τύπο αποτελούν ένα από τα βασικά εργαλεία έρευνας της επιστημονικής κοινότητας και ανάλογα με το περιεχόμενό τους κατατάσσονται στις πρωτογενείς ή δευτερογενείς πηγές πληροφοριών. Ως πρωτογενείς πηγές θεωρούνται όσες περιλαμβάνουν πρωτότυπο υλικό που δεν έχει φιλτραριστεί μέσω της αξιολόγησης ή της ανάλυσης, καθώς επίσης και έργα που αντιπροσωπεύουν τα γεγονότα στα οποία οι δημιουργοί συμμετείχαν ή ήταν παρατηρητές. Για παράδειγμα σε αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται οι δημοσιευμένες αυτοβιογραφίες και συνεντεύξεις, καθώς επίσης και εκείνα τα δημοσιεύματα που αποτυπώνουν τα γεγονότα την περίοδο που εκτυλίχθηκαν και το περιβάλλον μέσα στο οποίο δημιουργήθηκαν. Στον αντίποδα ως δευτερογενείς πηγές πληροφόρησης θεωρούνται τα δημοσιεύματα που βασίζονται στα επεξεργασμένα αποτελέσματα πρωτογενών δημοσιευμάτων τα οποία έχουν με κάποιο τρόπο δεχτεί επεξεργασία ή έχουν τροποποιηθεί. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν όσα άρθρα περιγράφουν ζητήματα και απόψεις για περιστατικά που συνέβησαν στον παρελθόν, όπως κριτικές, βιογραφίες δημιουργών και σύνταξη ευρετηρίων (Κριεζή 42).

Ειδικά στην επιστήμη της μουσικολογίας, τα δημοσιεύματα καθίστανται ως ένα απαραίτητο εργαλείο πρωτεύουσας σημασίας και για έναν επιπλέον λόγο. Πολλές φορές ελλείπει άλλων ντοκουμέντων (παρτιτούρων, λιμπρέτων, προγραμμάτων, κ.ά.) αποτελούν την μοναδική πηγή πληροφόρησης των ερευνητών για την μουσική του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Τρεις είναι οι μορφές των δημοσιευμάτων για αυτή την περίοδο: α) ο ημερήσιος τύπος, β) ο περιοδικός τύπος, γ) τα αποκόμματα τύπου.

Είδη δημοσιευμάτων

α) Ο ημερήσιος τύπος

Ο ημερήσιος τύπος ανέκαθεν υπήρξε πηγή άμεσης πληροφόρησης για τα γεγονότα που συμβαίνουν σε παρόντα χρόνο. Κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα οι εφημερίδες, ήταν το μέσο στο οποίο ανακοινώνονταν οι προσεχείς εκδηλώσεις, περιγράφονταν άλλοτε με γλαφυρό άλλοτε με αποστασιοποιημένο τρόπο οι πρεμιέρες μουσικών έργων, ενώ συχνές ήταν οι δημοσιεύσεις κριτικών για συναυλίες και άλλες μουσικές παραστάσεις. Πολλές φορές μάλιστα αποτελούσαν και πεδίο δημόσιας αντιπαράθεσης καθώς φιλοξενούσαν επιστολές με αιχμηρό περιεχόμενο για ένα συγκεκριμένο μουσικό γεγονός ή πρόσωπο.

Οι εφημερίδες «Σκριπ», «Καιροί», «Νέα Ελλάς», «Εστία», «Εφημερίς» - ενδεχομένως οι πιο δημοφιλείς της εποχής- αποτύπωναν με ακρίβεια τα

τεκταινόμενα και αφιέρωναν ένα σημαντικό μέρος από την τετρασέλιδη ύλη τους στην πολιτιστική ατζέντα της περιόδου.

Για τον σύγχρονο ερευνητή της ελληνικής μουσικής, το περιεχόμενο των εφημερίδων αυτών αποτελεί πολύτιμο εργαλείο, καθώς μέσα από τα άρθρα τους αναδύονται πολύτιμες πληροφορίες για πρόσωπα που πρωτοστάτησαν στη μουσική ζωή, διασταυρώνονται σημαντικά ιστορικά γεγονότα, ταυτοποιούνται με ακρίβεια ημεροχρονολογίες παραστάσεων και γενικότερα αποτυπώνεται η μουσική δραστηριότητα μιας συγκεκριμένης περιόδου.

Προκειμένου να αντιληφθούμε την αξία των δημοσιευμάτων στον ημερήσιο τύπο, θα χρειαστεί να αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα:

Στις 10 Απριλίου 1914 στο Δημοτικό Θέατρο Αθηνών πραγματοποιήθηκε η πρεμιέρα της όπερας «Πόλεμος εν πολέμω» του Σπυρίδωνος Σαμάρα. Ιστορικά βρισκόμαστε μετά το τέλος του Β' Βαλκανικού Πολέμου και πριν την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και αυτονόητα η πολιτική αυτή κατάσταση μονοπωλούσε τις εφημερίδες της εποχής¹. Παρόλα αυτά οι πολιτιστικές στήλες εξακολουθούσαν να υφίστανται και μάλιστα στην συγκεκριμένη περίπτωση αφιέρωναν μεγάλο μέρος τους και εκτενή άρθρα στη νέα οπερέτα του Σαμάρα. Άλλωστε ήταν ήδη γνωστός ως συνθέτης διεθνών επιτυχιών με τις όπερες «Flora Mirabilis», «Medje» και «Ρέα». Κοινό χαρακτηριστικό όλων των δημοσιευμάτων ήταν η ενθουσιώδης αναφορά στο «Πόλεμος εν πολέμω» ως την πρώτη ελληνική οπερέτα, άποψη που επικράτησε ως ισχύουσα για αρκετά χρόνια. Το εορταστικό αυτό κλίμα διέκοψε η κριτική του έργου από τον Γρηγόριο Ξενόπουλου που δημοσιεύτηκε στο φύλλο της «Εφημερίδας» της 13^{ης} Απριλίου (Ξενόπουλος 1). Εκεί αφού σχολίασε, αρνητικά, το λιμπρέτο των συναδέλφων του Τσοκόπουλου και Δεληκατερίνη, προσπάθησε να επανορθώσει μια ανακρίβεια όπως χαρακτηριστικά ανέφερε:

Πολλαί εφημερίδαι ἔγραψαν ὅτι ὁ «Πόλεμος ἐν Πολέμῳ» εἶναι ἡ πρώτη ἑλληνικὴ οπερέτα. Ὅχι. Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ καὶ ἀθηναϊκὴ μάλιστα οπερέτα εἶναι τὸ Ἀποκρηάτικο ὄνειρο τῆς δ. Ἑλένης Λαμπίρη²».

---

¹ Οι ελληνικές εφημερίδες της εποχής περιέγραφαν το έκρυθμο κλίμα αρκετούς μήνες πριν την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, τον Αύγουστο του 1914.

² Η οπερέτα της Ελένης Λαμπίρη είχε παρουσιαστεί περίπου 10 μήνες νωρίτερα και συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1913. Στα δημοσιεύματα αυτής της περιόδου, διαπιστώνουμε ότι ο ημερήσιος τύπος είχε υποδεχτεί χλιαρά την πρεμιέρα του έργου. Πολλοί κριτικοί δε εστίαζαν αρνητικά στον Ξενόπουλο που υπέγραφε το λιμπρέτο πράγμα που εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την εμπάθεια του για την οπερέτα του Σαμάρα. Επίσης είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι μέσα από τα δημοσιεύματα αυτά επανορθώνεται και μια ανακρίβεια για τους συντελεστές που συμμετείχαν στην πρεμιέρα. Ενώ λοιπόν στο πρόγραμμα της παράστασης είχε καταχωρηθεί πως η συνθέτρια επρόκειτο να διευθύνει και την ορχήστρα πράγμα αρκετά καινοτόμο για την εποχή, τελικά δήλωσε ασθένεια λίγο πριν έναρξη και τον ρόλο του μαέστρου ανέλαβε ο Θεόφραστος Σακελλαρίδης.

Ύστερα από αυτή την τοποθέτηση του Ξενόπουλου, ξεκίνησε μια σειρά δημοσιευμάτων στα οποία διάφορες προσωπικότητες της εποχής προσπαθούσαν να αποδείξουν την ελληνικότητα και την πρωτιά ή μη, της οπερέτας της Λαμπίρη. Αποτέλεσμα ήταν δύο ημέρες αργότερα να απαντήσει η ίδια η συνθέτρια υπό τη μορφή ανοιχτής επιστολής, στην οποία αφού φρόντισε να αποστασιοποιηθεί από τις τοποθετήσεις όλων ακόμα και του Ξενόπουλου, ούτε λίγο ούτε πολύ κατηγορήσε τους συγγραφείς της οπερέτας «Πόλεμος εν πολέμω» για κλοπή μέρους του κειμένου της οπερέτας «Ισόλμα» (Λαμπίρη 1).

Στο πλαίσιο αυτής της ανακοίνωσης δεν είναι δυνατόν να τοποθετηθούμε για την ορθότητα ή μη των γραφομένων. Αντιλαμβανόμαστε όμως μέσα από αυτή την σύντομη αναφορά τις δυνατότητες που δίνονται στον εν δυνάμει ερευνητή να τεκμηριώσει την μια ή την άλλη άποψη μελετώντας αυτό το υλικό.

β) Ο περιοδικός τύπος

Τα μουσικά περιοδικά από την άλλη πλευρά, ανέκαθεν λειτουργούσαν με έναν διαφορετικό τρόπο κυρίως γιατί η κυκλοφορία τους ήταν συνήθως μηνιαία, οπότε δεν πραγματεύονταν τόσο την τρέχουσα μουσική επικαιρότητα αλλά θέματα θεωρητικά, ιστορικά, υφολογικά κ.ά.. Παράλληλα η έκδοσή τους συνέπεσε χρονικά με την κρίσιμη εποχή για την έντεχνη ελληνική μουσική οπότε αναμφισβήτητα στο περιεχόμενό τους μπορεί κανείς να εντοπίσει διάφορες έννοιες που τότε βρίσκονταν στη διαδικασία της αφομοίωσης και της εξέλιξης (Ρωμανού, xii).

Κάνοντας μια μικρή ιστορική αναδρομή θα πρέπει να αναφέρουμε ότι το πρώτο μουσικό περιοδικό η «Μουσική Εφημερίς», εκδόθηκε από το 1893 έως το 1896, οπότε και διέκοψε οριστικά την κυκλοφορία του. Μέχρι τότε η μουσική επικαιρότητα καλύπτονταν από τα λογοτεχνικά περιοδικά της εποχής όπως η «Ευτέρπη», η «Εστία», ο «Νεολόγος», κ.ά.. Το πρώτο αυτό μουσικό δίφυλλο στη σύντομη εκδοτική του πορεία, σε κάθε τεύχος του περιλάμβανε αρκετά μικρά έργα ή αποσπάσματα έργων Ελλήνων και ξένων συνθετών συνοδευόμενα από τον αντίστοιχο σχολιασμό τους, πληροφορίες για ελληνικά και ξένα θεάματα, μουσικές ειδήσεις καθώς επίσης ιστορικά και θεωρητικά κείμενα.

Ο κύριος όγκος του περιοδικού τύπου εντοπίζεται στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα και μπορούμε να διακρίνουμε δύο περιόδους άνθισης (Ρωμανού, xi). Η 1^η διήρκεσε από το 1901-1912 και έχει να επιδείξει αρκετούς τίτλους, όπως τα περιοδικά «Απόλλων», «Εθνική Μούσα», «Αι Μούσαι» που εκδιδόταν στη Σάμο, το περιοδικό «Μουσική» που εκδιδόταν στην Κωνσταντινούπολη, η «Φόρμιγγα», και τέλος ο «Ορφέας» που εκδιδόταν στην Αλεξάνδρεια. Στην πλειοψηφία τους τα περιοδικά αυτά, θεματολογικά, θεωρούνται εξειδικευμένα στην εκκλησιαστική και τη δημοτική μουσική και δευτερευόντως στην νεοελληνική. Η δεύτερη

περίοδος άνθισης χρονολογείται από το 1921 έως το 1933³. Στις δύο αυτές δεκαετίες εκδόθηκαν κατ' αποκλειστικότητα στην Αθήνα τα περιοδικά: «Μουσική Επιθεώρηση», «Νέα Φόρμιγξ», «Μουσική Ανθοδέσμη», «Μουσικά Χρονικά»⁴, «Μουσική Ζωή», «Μουσική Ηχώ» και «Μουσικός Κόσμος». Στα περιεχόμενά τους διακρίνει κανείς μια ισορροπία μεταξύ βυζαντινής, δημοτικής και νεοελληνικής μουσικής, ενώ συχνά θίγονταν καίρια ζητήματα για την εξέλιξή της⁵. Τέλος μετά από μια μακρά εκδοτική ύφεση που συν έπεσε χρονικά με το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τη σκυτάλη παρέλαβε το περιοδικό «Μουσική Κίνησις» το οποίο εκδιδόταν από το Ελληνικό Ωδείο. Τα άρθρα του που υπογράφονταν από σημαντικές προσωπικότητες εκείνης της εποχής όπως ο Αντίοχος Ευαγγελάτος, ο Μάριος Βάρβογλης ο Γεώργιος Σκλάβος, ο Θεόφραστος Σακελλαρίδης κ.ά., σκιαγραφούν τόσο την ατμόσφαιρα της εποχής όσο και την προσωπικότητα των ανθρώπων που πρωταγωνιστούσαν στην μουσική ζωή.

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι η συνέχιση και ο εξευρωπαϊσμός της βυζαντινής μουσικής στην Αθήνα, η διατήρηση της παραδοσιακή δημοτικής μουσικής, η υποδοχή των ελληνικών έργων στην Ευρώπη, η ίδρυση της Εθνικής Μουσικής Σχολής κ.ά, είναι μερικά από τα ζητήματα που απασχολούν την ερευνητική κοινότητα και τεκμηριώνονται ιδανικά μέσα από τα άρθρα αυτών των περιοδικών.

γ) Αποκόμματα τύπου

Τα αποκόμματα είτε ημερήσιου είτε περιοδικού τύπου, αντιμετωπίζονται στην παρούσα ανακοίνωση ως ξεχωριστή κατηγορία. Συνήθως αποτελούν μια στοχευμένη συλλογή τεκμηρίων που σχετίζεται είτε με μια συγκεκριμένη περίοδο, είτε με ένα συγκεκριμένο γεγονός, είτε με ένα πρόσωπο. Το κύριο πλεονέκτημα τους σε ερευνητικό επίπεδο είναι ότι δίνουν τη δυνατότητα στον εκάστοτε ενδιαφερόμενο να έχει ταυτόχρονη πρόσβαση σε διαφορετικές πηγές δημοσιευμάτων με αποτέλεσμα να μπορεί ευκολότερα να συγκρίνει και να διασταυρώσει τις παρεχόμενες πληροφορίες. Παράλληλα όμως συχνά σε συλλογές αποκομμάτων ελλοχεύει ο κίνδυνος της μεροληψίας ή της μη πληρότητας των πληροφοριών. Για παράδειγμα η συνηθέστερη μορφή τέτοιου είδους συλλογών συναντάται στα αρχεία ιδιωτών. Σε αυτές τις περιπτώσεις είτε ο ίδιος ο δημιουργός είτε κάποιο πρόσωπο από το στενό του περιβάλλον, είτε

³ Μετά το 1912 μεσολάβησε μια αρκετά μεγάλη χρονική περίοδος ύφεσης των εκδοτικών προσπαθειών που ιστορικά συνοδεύτηκαν από τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους και τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

⁴ Τα «Μουσικά Χρονικά» ήταν το μακροβιότερο μουσικό περιοδικό της δεύτερης εκδοτικής περιόδου. Πρωτοεκδόθηκαν το 1925, διέκοψαν την κυκλοφορία τους την ίδια χρονιά και επανακυκλοφόρησαν τρία χρόνια αργότερα το 1928, οπότε και συνέχισαν την εκδοτική τους πορεία για 5 συνεχόμενα έτη έως το 1933.

⁵ Για παράδειγμα ο Γεώργιος Λαμπελέτ που υπήρξε και καλλιτεχνικός διευθυντής του περιοδικού «Μουσικά Χρονικά», είχε δημοσιεύσει στο πρώτο τεύχος του περιοδικού κατά την δεύτερη περίοδο κυκλοφορίας του το 1928 κείμενο με τίτλο «Γλώσσα και μουσική» στο οποίο πραγματεύεται και αναλύει το γλωσσικό ζήτημα από μουσικής απόψεως.

κάποια εταιρεία, αναλαμβάνει τη συγκέντρωση των σχετικών δημοσιευμάτων. Αυτό σημαίνει ότι ο ερευνητής δεν γνωρίζει εκ των προτέρων αν ο συλλέκτης ήταν επιμελής στην συλλογή αυτή ή αν δεν ήταν ή αν συγκέντρωνε μόνο τα δημοσιεύματα που τον ενδιέφεραν. Στην πρώτη περίπτωση μπορεί με ευκολία να ολοκληρώσει την έρευνά του, ενώ στη δεύτερη θα πρέπει να προχωρήσει σε μεγαλύτερο βάθος ενδεχομένως και σε άλλες συλλογές.

Ένα παράδειγμα ιδανικής περίπτωσης αποτελεί το «Αρχείο Αποκομμάτων Τύπου» του Μίκη Θεοδωράκη, που αποτελεί τμήμα του Αρχείου Μίκη Θεοδωράκη που φυλάσσεται στη Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» του Συλλόγου «Οι Φίλοι της Μουσικής». Το Αρχείο Αποκομμάτων περιλαμβάνει κάθε είδους δημοσίευμα που αφορά τον συνθέτη από το 1946 έως σήμερα. Μέσα από μια τόσο ολοκληρωμένη συλλογή που αριθμεί εκατομμύρια αποκόμματα γίνεται αντιληπτό ότι ο εν δυνάμει ερευνητής του Μίκη Θεοδωράκη και της μουσικής του, θα βρει ό,τι χρειάζεται στο αρχείο του και μόνο, χωρίς να υπάρχει η ανάγκη να κατευθυνθεί αλλού.

Σύγχρονα εργαλεία έρευνας

Φτάνοντας σε κάποια συμπεράσματα είναι φανερό από όσα αναφέρθηκαν ότι τα δημοσιεύματα στον τύπο αποτελούν ένα από τα βασικά εργαλεία έρευνας για την νεοελληνική μουσική πραγματικότητα. Η συγκέντρωσή τους και μόνο από ερευνητικούς φορείς, βιβλιοθήκες και ενδεχομένως και ιδιώτες, προσφέρει στους ενδιαφερόμενους μια σημαντική πηγή πληροφοριών που τεκμηριώνονται τις περισσότερες φορές αξιόπιστα. Από την άλλη πλευρά η ψηφιοποίησή τους, δίνει άμεση πρόσβαση σε ένα μεγάλο όγκο υλικού και διευκολύνει την έρευνα από απόσταση. Σε αυτό το πλαίσιο η εργασία ψηφιοποίησης των ελληνικών εφημερίδων έως το 1952 από την Βιβλιοθήκη της Βουλής είναι πολύτιμη (Ψηφιακή Βιβλιοθήκη).⁶ Όμως αυτό δεν είναι από μόνο του αρκετό. Ο ερευνητής δεν έχει μόνο ανάγκη από την πρόσβαση στο υλικό, φυσική ή ψηφιακή. Χρειάζεται και τα κατάλληλα μέσα ώστε να μπορέσει να αλιεύσει τα περισσότερα και τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα. Προς αυτή την κατεύθυνση λειτουργεί ψηφιοποίηση εφημερίδων από την Εθνική Βιβλιοθήκη⁷ οι οποίες μετά την εφαρμογή των διαδικασιών της οπτικής αναγνώρισης χαρακτήρων (OCR) είναι όλες αναζητήσιμες, σύμφωνα με τον τίτλο της εφημερίδας, κατά την ημερομηνία δημοσίευσης/έκδοσης του φύλλου και με λέξεις κλειδιά (Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων Και Περιοδικού Τύπου). Επιπλέον τα τελευταία χρόνια το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ) και το Πανεπιστήμιο Κύπρου

⁶ Η Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, όσο και η Εθνική Βιβλιοθήκη παραθέτουν χρονολογικά τα ψηφιοποιημένα τεύχη των εφημερίδων, χωρίς να δίνεται η δυνατότητα αναζήτησης μέσω ευρετηρίων.

⁷ <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

παρέχουν ελεύθερη πρόσβαση σε μια εξαιρετικά σημαντική ψηφιακή συλλογή που περιλαμβάνει 458 τίτλους σπάνιων ελληνικών περιοδικών του 19ου και του 20ού αιώνα, ορισμένοι εξ αυτών μοναδικά αποκτήματα της Βιβλιοθήκης του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου του ΜΙΕΤ, επίσης αναζητήσιμα με το σύστημα OCR (Ψηφιοποιημένα Περιοδικά, Εφημερίδες Και Ημερολόγια).

Παράλληλα, η Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» ανταποκρινόμενη στον ρόλο της και έχοντας ως στόχο το Αρχείο Ελληνικής Μουσικής να αποτελεί το κέντρο τεκμηρίωσης της ελληνικής μουσικής πραγματικότητας, φροντίζει όχι μόνο να πράττει το αυτονόητο που είναι η συλλογή του υλικού, αλλά και να δημιουργεί το μέσο για την πρόσβαση σε αυτό που είναι φυσικά η πλήρης αποδελτίωση. Μέσω της αποδελτίωσης ο ερευνητής επωφελείται πολλαπλά καθώς όχι μόνο η αναζήτηση γίνεται ευκολότερα, αλλά και πολυεπίπεδα, καθώς μπορεί να ψάξει χρονολογικά, ονομαστικά (με βάση το συγγραφέα, ή προσώπων που αναφέρονται στο άρθρο), με τον τίτλο (είτε άρθρου, είτε περιοδικού), θεματικά, με τη γλώσσα του τεκμηρίου κ.ά.

Η αποδελτίωση στη Μουσική Βιβλιοθήκη αντιμετωπίζεται ως ερευνητική εργασία και πραγματοποιείται από ειδικούς επιστήμονες μουσικολόγους και βιβλιοθηκονόμους που εφαρμόζουν πλέον διεθνή πρότυπα στην αρχειακή περιγραφή τους. Εφαρμόζεται δε, σε όλων των ειδών τα δημοσιεύματα του ημερήσιου και του περιοδικού τύπου καθώς επίσης και για όλες τις συλλογές αποκομμάτων που διαθέτουν τα αρχεία της⁸.

Ειδικά όμως για τα περιοδικά, εδώ και αρκετά χρόνια λειτουργεί μια εφαρμογή στην ιστοσελίδα της Βιβλιοθήκης που ονομάζεται «Αποδελτίωση Μουσικών Περιοδικών», και η οποία αριθμεί σήμερα περί τα 6.618 αποδελτιωμένα άρθρα 20 και πλέον περιοδικών δημοσιευμάτων (Αποδελτίωση Ελληνικών Μουσικών Περιοδικών). Ανάμεσα στα περιοδικά αυτά περιλαμβάνονται αποδελτιωμένα άρθρα σημαντικών περιοδικών μουσικού περιεχομένου όπως ο «Λυρικός Κόσμος», η «Μουσική Κίνησης», τα «Μουσικά Χρονικά» και η «Μουσικολογία», αλλά και μη μουσικού περιεχομένου, όπως η «Νέα Εστία», το «Θέατρο» και η «Επιθεώρηση Τέχνης». Η βάση αποδελτίωσης δημιουργήθηκε και λειτούργησε αρχικά σε τοπικό επίπεδο στο χώρο της Βιβλιοθήκης, ενώ πλέον η πρόσβαση είναι εφικτή και από απόσταση μέσω της ολοκληρωμένης πλατφόρμας αναζήτησης ειδικού υλικού που αναπτύσσει η Βιβλιοθήκη, και πλέον είναι προσβάσιμη από την ιστοσελίδα της.

Εξίσου σημαντικό εργαλείο τέλος, αποτελεί και η Ψηφιοποίηση της Συλλογής περιοδικών που με σταθερό ρυθμό εντάσσει στο περιεχόμενο της, σπάνια περιοδικά πλήρως ψηφιοποιημένα και αποδελτιωμένα, συμβάλλοντας έτσι με

---

⁸ Η Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη κατέχει αυτή τη στιγμή το μεγαλύτερο μουσικό αρχείο στην Ελλάδα που αριθμεί 35 αρχεία συνθετών καλλιτεχνών και δασκάλων.

αυτό τον τρόπο στην τεκμηρίωση της ελληνικής μουσικής (Συλλογή Ελληνικών Μουσικών Περιοδικών - Greek Music Journals Collection).

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Κριεζή, Βέρα, «Η πληροφοριακή παιδεία στη μουσική», *Πηγές Μουσικής Πληροφόρησης και Πληροφοριακή Παιδεία*. Fagotto Books, 2015.

Λαμπίση, Ελένη, «Δια την οπερέτταν». *Εφημερίς*, Περίοδος Γ' Αριθ. 862, 18/4/1914, σελ. 1.

Ξενόπουλος, Γρηγόριος, «Χρονογράφημα, Ο Σαμάρας», *Εφημερίς*, Περίοδος Γ'-Αριθ. 860, 13/4/1914, σελ.1.

Ρωμανού, Καίτη, *Εθνικής Μουσικής Περιήγησις 1901-1912. Ελληνικά Μουσικά Περιοδικά ως πηγή έρευνας της ιστορίας της νεοελληνικής μουσικής*. Κουλτούρα, 1996.

Διαδικτυακές πηγές

“Αποδελτίωση Ελληνικών Μουσικών Περιοδικών.” *Μουσική Βιβλιοθήκη “Λίλιαν Βουδούρη”*, *Αρχειό Ελληνικής Μουσικής*, dspace.mmb.org.gr/mmb/handle/123456789/229. Accessed 4 July 2023.

“Συλλογή Ελληνικών Μουσικών Περιοδικών - Greek Music Journals Collection.” *Μουσική Βιβλιοθήκη “Λίλιαν Βουδούρη”*, digital.mmb.org.gr/digma/handle/123456789/17423. Accessed 4 July 2023.

“Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων Και Περιοδικού Τύπου.” *Εθνική Βιβλιοθήκη*, 195.251.59.97/archive/search. Accessed 4 July 2023.

“Ψηφιακή Βιβλιοθήκη.” *Βιβλιοθήκη Της Βουλής*, library.parliament.gr/%CE%A8%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CE%92%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B7/%CE%95%CF%86%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%AC. Accessed 4 July 2023.

“Ψηφιοποιημένα Περιοδικά, Εφημερίδες Και Ημερολόγια (Full Text).” *Ελληνικό Λογοτεχνικό Και Ιστορικό Αρχείο*, www.elia.org.gr/digitized-collections/digitalperiodicals/. Accessed 4 July 2023.

Βιογραφικό: Η Βάλια Βράκα εργάζεται στη Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» από το 2002, αρχικά ως βοηθός μουσικολόγου στο Αρχείο Μίκη Θεοδωράκη και από το 2006 έως το 2024 ως υπεύθυνη του Αρχείου Ελληνικής Μουσικής. Τον Μάρτιο του 2024 ανέλαβε υπεύθυνη του Τομέα Ελληνικής Μουσικής στη Μουσική Βιβλιοθήκη.

Τα καθήκοντά της περιλαμβάνουν την πρόσκτηση και την διαχείριση του αρχειακού υλικού, και παράλληλα τον συντονισμό των εργασιών που απαιτούνται για την τακτοποίηση, την ταξινόμηση, και την ψηφιοποίησή του. Επιπλέον κατά την διάρκεια όλων αυτών των ετών έχει υπό την επίβλεψή της όλα τα προγράμματα ψηφιοποίησης που έχουν εκπονηθεί στη Βιβλιοθήκη, ενώ συμμετέχει ενεργά στη δημιουργία ψηφιακών εκπαιδευτικών εργαλείων και στον σχεδιασμό και την υλοποίηση ψηφιακών εμπειριών. Είναι μέλος της κύριας επιστημονικής ομάδας σε πολλά ερευνητικά έργα που έχουν ως αντικείμενο την αξιοποίηση του αρχειακού υλικού της Βιβλιοθήκης.

Από το 2020 εκπονεί διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

ΑΓΓΛΙΚΕΣ ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ / ENGLISH ABSTRACTS

Stella Kourmpa

The Athens Conservatoire Historical Archives as a source of sociological research. The social identity of the first students.

Abstract: One largely accepted conviction about the Modern Greek Music History is that the Art Music actually never took roots in Greece, as the so-called Classical Music did not interest but the higher class of the society. Researching at the Athens Conservatoire Historical Archives inevitably leads us to plenty of evidence that prove this conviction to be false. The foundation of Athens Conservatoire, in 1871, aimed to the musical cultivation of the middle and lower classes of the society, as one can deduce from the institution's registries of the time: next to high-school pupils and university students one finds pupils originated from the middle and lower class (merchants, engineers, tailors, bookbinders, printers, land-surveyors, cabinet-makers, clock-makers, blacksmiths), who, thanks to the free of charge classes that the Conservatoire offered, could learn to play music.

Keywords: Athens Conservatoire, Music Education, Sociology, Eurysthenes Ghisas, Spiridon Becatoros, Adele Wessel.

Evangelia Chaldaiaki

Use of archival sources and secondary information for the preparation of the biography of K. A. Psachos (1869-1949): Psachos Archive, Psachos Library, "Anthemion", Greek Folklore Society, Centre for Asia Minor Studies, Benaki Museum, Athens Conservatory.

Abstract: Konstantinos Alexandrou Psachos was a distinguished musical identity of the 19th and 20th century, whereas his work is considered to be a subject of research until nowadays, several years after his death. He was of Istanbul origin, and arrived in Athens in the beginning of the 20th century, where he spent the rest of his life. Foremost, he dedicated himself in creating a significant library, which includes: rare musical manuscripts, theoretical books around Byzantine Music, more books on several subject areas (mainly of History and Folklore Studies), newspapers, periodicals. Secondly, he also devoted himself in establishing a remarkable personal archive, consisting of: his correspondence, notebooks with annotations and research material, unpublished works of him, but also a plethora of personal memos that are inserted in the primary sources of his library (books and other publications). These collections are found today in Psachos's Library (in the Department of Music Studies, National and Kapodistrian University of Athens) and in Psachos's Archive (in his house). The

aforementioned secondary information (correspondence, personal memos) that were located in Psachos's Archive led the writer of the present study to draw the personality of Psachos. Furthermore, the content of the collections directed the study of the following additional archival sources, where supplementary data were located: "Athemion" (Program of the Detection, Recording, Microfilm Depiction and Digitalization of the Constantinople Greek-Orthodox Community Archives), Greek Folklore Society, Centre for Asia Minor Studies, Benaki Museum, Athens Conservatoire. The goal of the current study is to present the -full- utilization of the above archival sources in the limits of creating a musical biography.

Keywords: Konstantinos Alexandrou Psachos, Psachos's Archive, Psachos's Library, Musical Collections and Archives, Musical Biographies.

Stephanie Merakos

The contribution of Music Library "Lilian Voudouri" regarding the development of education, music research and information literacy, through its collections, its technological infrastructure and its targeted activities.

Abstract: The Music Library "Lilian Voudouri" is the realization of the vision of the Friends of Music Society to establish an academic-type library that specializes in music with the goal to fill the particular gap that existed in the country. It aimed to enhance the education of musicians, to create a music research center and to raise awareness among the general public, giving them opportunities to know, understand and appreciate music through educational programs for young people and adults. This paper presents the collection, infrastructure, and services of the Music Library "Lilian Voudouri" of the Friends of Music Association from its establishment in 1995 until 2017.

Keywords: libraries, scores, databases, digitization, music education, repositories, archives, Greek music, digital material.

Gerasimos Martinis

Folios as a practice of compiling musical works: The relevant material in the Archive of the "Mantzaros" Philharmonic Society.

Abstract: This work deals with the practice of compiling many different musical works into volumes, which was particularly widespread, among others, in wind bands of the Greek area, from the second half of the 19th century to the early 20th century. These combined volumes are better known as folios. Of particular interest is the creation of series of folios that covered entire musical ensembles, simultaneously

serving both the utilitarian needs of the musicians and the needs of archiving/storage of the material itself. As the access to printed music publications became easier, the practice of folios was gradually abandoned. However, several folios (individual or in series) survive to this day in the archives of various musical societies. As an example, we will briefly present the Philharmonic Society "Mantzaros" Archive's folios, while also attempting to highlight the issues that the archivist who will manage this kind of material or a researcher who will study on it, should pay attention to.

Keywords: Philharmonic Society "Mantzaros", folios, scores, bookbinding.

Aris Bazmadelis &Theodoros Kyrkoudis

The musical recordings in "Thracian" and the "Archive of the Thracian Folklore and Linguistic Treasure" and the contribution of Moschos brothers & Polydoros Papachristodoulou and Pantelis Kavakopoulos: A historical approach.

Abstract: Polydoros Papachristodoulou, born in Saranda Ekklesies (Kirklareli) of Eastern Thrace, dedicated the last 43 years of his life, from 1934 to 1967, to the preservation of Thracian tradition and history. With the contribution and cooperation of musicians and researchers, Moschos Papachristodoulou and Pantelis Kavakopoulos, among others, hundreds of songs of Eastern Thrace, Eastern Rumelia and the regions west of the Evros River were preserved. In the forty-three (43) volumes of the journals "Thracian" (Thrakika) and "Thracian Archive" (Archeion Thrakis), more than 300 transcriptions of songs and many articles on the music and traditions of Thrace were published. Their collaboration led to the production of weekly radio broadcasts on Thracian music at the National Radio Foundation, which lasted for about six years and recorded about five hundred Thracian songs.

Keywords: Music of Thrace, Thrakika, Thracian, Archeion Thrakis, Thracian Archive, Polydoros Papachristodoulou, Moschos Papachristodoulou, Pantelis Kavakopoulos.

Valia Vraka

The role of publications in documenting the Greek musical reality of the 19th and 20th Century.

Abstract: Press publications are one of the fundamental research tools of the scientific community, and depending on their content, they are classified into primary or secondary sources of information. According to this division, the first category includes newspaper and magazine articles that capture the events in the period they

occurred and the environment in which they were created, while the second category includes those that describe issues and opinions about incidents that happened in the past.

In the science of musicology, publications become an indispensable tool of primary importance for an additional reason. Many times, due to the absence of other documents (scores, librettos, programs, etc.), they constitute the only source of information for researchers on the music of the 19th and 20th centuries. Thus, by extracting significant elements from the press, it is possible to complement the puzzle of Greek Music for this period. For example, in this way, the chronologies of events and persons can be precisely identified, and the musical activity of a certain period can be recorded. It is also possible to determine the impact a musical event had on society and the music community and to correct inaccurate information that had prevailed for years.

This announcement will focus on two axes: a) the presentation of different types of publications and their possibilities of use in documenting events, b) cases of complete and reliable documentation to maximize the retrieval of the content information.

Keywords: Publications, daily press, periodical press, Greek music of the 19th and 20th centuries.

3ο Συνέδριο

Μουσικών Βιβλιοθηκών Αρχείων και Κέντρων Τεκμηρίωσης

Θεσσαλονίκη 10-11 Μαΐου 2019

Παρασκευή 10/5 Τμήμα Μουσικών Σπουδών
Θεσσαλονίκης
Σάββατο 11/5 Διεθνής Έκθεση Βιβλίου HELEXPO ΔΕΘ

Διοργάνωση: Ελληνικό Παράρτημα της IAML
Βιβλιοθήκη Τμήματος Μουσικών Σπουδών
Α.Π.Θ.

Σάββατο 11/5 :

Σε συνδιοργάνωση με την Ένωση Ελλήνων Βιβλιοθηκονόμων και Επιστημόνων
Πληροφόρησης και το Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης Α.Τ.Ε.Ι.Θ.

Ένωση Ελλήνων Βιβλιοθηκονόμων
& Επιστημόνων Πληροφόρησης

Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και
Συστημάτων Πληροφόρησης
Αιρέσεων ΤΕΙ Θεσσαλονίκης

Τμήμα Μουσικών Σπουδών
αριστοτέλειο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

3ο ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ,
ΑΡΧΕΙΩΝ & ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Θεσσαλονίκη, 10-11 Μαΐου 2019

Διοργάνωση
Ελληνικό Παράρτημα της IAML
Βιβλιοθήκη Τμήματος Μουσικών Σπουδών Α.Π.Θ
ΕΕΒΕΠ & ΤΒΣΠ/ΑΤΕΙ

Οργανωτική και Επιστημονική Επιτροπή
Αναγνωστοπούλου Σμαρώ, Βογδάνος Κωνσταντίνος
Θεοδωρίκα Χριστίνα, Κριεζή Βέρα
Κυριαζής Ηλίας, Μαργαρίτη Ελένη
Μεράκου Στεφανία, Μπαζμαδέλης Άρης
Τσοπάνη Σοφία, Χαρκιολάκης Αλέξανδρος

Τοπική Οργανωτική Επιτροπή
Μπαζμαδέλης Άρης, Τσοπάνη Σοφία, Διαμαντοπούλου
Ολυμπία

Η προώθηση της μελέτης των αρχείων της βυζαντινής μουσικής μέσα από τις σύγχρονες μορφές αποθήκευσης, διάδοσης και διοχέτευσης

Παναγιώτης Χαρ. Παναγιωτίδης
panagio09@yahoo.gr

Η προώθηση της μελέτης των αρχείων της βυζαντινής μουσικής μέσα από τις σύγχρονες μορφές αποθήκευσης, διάδοσης και διοχέτευσης

Παναγιώτης Χαρ. Παναγιωτίδης

Περίληψη: Η μελέτη των αρχείων της ψαλτικής τέχνης είναι ένας σημαντικός πυλώνας στη σπουδή αυτής της υπερχλιετούς μοναδικής μουσικής παράδοσης. Κατά τα τέλη του 19^{ου} και κατά τον 20^ο αιώνα είχαμε μια σταδιακή και συστηματική οργάνωση του τομέα έρευνας της ψαλτικής τέχνης. Ωστόσο, κατά την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και μέχρι τις ημέρες μας έγινε, με την ανάπτυξη της πληροφορικής και την άμεση πρόσβαση σε άλλοτε δυσεύρετα ή και άγνωστα μουσικά και θεωρητικά αρχεία, ένα άλμα στην έρευνα του κλάδου της εκκλησιαστικής μουσικής. Σκοπός αυτής της παρέμβασης είναι να καταθέσουμε τη συσσωρευμένη προσωπική μας εμπειρία στον κλάδο της βυζαντινής μουσικής. Έτσι, θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε ορισμένες πτυχές που θεωρούμε σημαντικές για την περαιτέρω ανάπτυξη της έρευνας και διάδοσής της μέσω της χρήσης των σύγχρονων μορφών αποθήκευσης, διάδοσης και διοχέτευσης. Επίσης να επισημάνουμε ενέργειες που στο παρελθόν ίσως δυσχέραναν ή και απέτρεψαν την απρόσκοπτη και ομαλή έρευνα και μελέτη της βυζαντινής μουσικής παρακαταθήκης μας.

Λέξεις κλειδιά: Βυζαντινή μουσική, βιβλιογραφία, εκδόσεις, αποθήκευση, διάδοση, διοχέτευση.

Εισαγωγικά

Η έρευνα στα μνημεία της βυζαντινής μουσικής αρχικά είχε ως πηγές κυρίως τους μουσικούς χειρόγραφους κώδικες και τις θεωρητικές μελέτες. Αργότερα προστέθηκαν σε αυτά α) η μελέτη των έντυπων βιβλίων βυζαντινής μουσικής, με την αρχή της χρήσης του τυπογραφείου από το 1820 και β) το ηχητικό υλικό με τις πρωτόλειες ηχογραφήσεις του γραμμοφώνου από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στους ερευνητές της εκκλησιαστικής βυζαντινής μουσικής, που αρχίζει συστηματικά να

μελετάται από τον 19^ο αιώνα και κατά τον 20^ο αιώνα, συμπεριλαμβάνονται κληρικοί, μοναχοί, ψάλτες, ιστορικοί, φιλόλογοι, θεολόγοι, μουσικοί, μουσικολόγοι, λειτουργιολόγοι κ.ά.

Οι πιο σημαντικοί παλαιότεροι έλληνες ερευνητές είναι ο Χρύσανθος εκ Μαδύτων, ένας από τους τρεις διδασκάλους της Νέας Μεθόδου γραφής της ψαλτικής τέχνης, ο ιστορικός Κωνσταντίνος Σάθας, τα μέλη της μουσικής επιτροπής του 1881 (μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται ο Ευστράτιος Παπαδόπουλος, ο άρχων πρωτοψάλτης Γεώργιος Βιολάκης, ο πρωτοψάλτης και εκδότης Γεώργιος Πρωγάκης και ο θεωρητικός Παναγιώτης Γ. Κηλιτζανίδης), ο ιστορικός Γεώργιος Ι. Παπαδόπουλος, ο δάσκαλος και ερευνητής Κωνσταντίνος Α. Ψάχος και ο δάσκαλος και ερευνητής Σίμων Καράς Από τους ξένους ερευνητές αναφέρουμε τον συνθέτη και μουσικολόγο Egon Wellesz, τον μουσικολόγο Henry J.W. Tillyard, τον μουσικολόγο Carsten Høeg, τον συνθέτη και μουσικολόγο Eric Werner, τον μουσικολόγο Oliver Strunk, τους μουσικολόγους Lorenzo Tardo και Bartholomeo di Salvo από την Κρυπτοφέρρη (Grottaferrata) της Ιταλίας.

Ερευνητές μετά το 1960 αναφέρουμε επιλεκτικά μερικούς από τους γνωστότερους: ο Παναγιώτης Χρήστου, ο Ιωάννης Φουντούλης, ο Μάρκος Δραγούμης, ο Αβραάμ Ευθυμιάδης, ο Γεώργιος Αμαργιανάκης, ο Γρηγόριος Θ. Στάθης, ο Αντώνιος Αλυγιζάκης, η Καίτη Ρωμανού, ο Λυκούργος Αγγελόπουλος, ο Milos Velimirovic, ο Jørgen Raasted, ο James W. McKinnon, ο Dimitri Conomos, η Diana Touliatos κ.ά.

Η αρχική μορφή της έρευνας

Οι πρώτοι ερευνητές του κλάδου που ασχολήθηκαν με την εκκλησιαστική βυζαντινή μουσική τον 19^ο αι. δεν μπορούσαν να έχουν στη διάθεσή τους πάντοτε ούτε τα μέσα αλλά ούτε το απαραίτητο υλικό για την πλήρη πληροφόρησή τους. Έτσι, φυσικό ήταν η έρευνά τους να επικεντρωνόταν στη βιβλιογραφία που τους ήταν διαθέσιμη, λ.χ. σε χειρόγραφους κώδικες (μουσικούς και μη) και παλαιότερες έντυπες εκδόσεις μελετών (μουσικών και μη). Οι μελετητές εκείνης της εποχής έπρεπε να ταξιδεύουν σε βιβλιοθήκες εθνικές ή ξένες, μοναστηριακές και ιδιωτικές, για να βρουν το πρωτογενές υλικό για την εργασία τους. Το εγχείρημα αυτό ήταν και πολυδάπανο και χρονοβόρο. Επίσης ακόμη δεν είχαν εκδοθεί κατάλογοι διαθέσιμων κωδίκων και χειρογράφων για να γνωρίζουν τι ακριβώς υπάρχει. Παρ' όλες αυτές τις δυσκολίες είναι αξιοθαύμαστη η δουλειά που μας έχουν κληροδοτήσει. Η οξυδέρκειά τους -σε πολλά σημεία της ερευνάς τους- λειτούργησε ως ένα προζύμι για εμάς τους μεταγενέστερους ερευνητές, οι οποίοι συνεχίσαμε συμπληρώνοντας και προχωρώντας με νέα συμπεράσματα. Έτσι, η δουλειά αυτών των πρωτεργατών θα μπορούσαμε να πούμε πως έδωσε ερεθίσματα για νέες εργασίες πάνω σε καινούργια θέματα έρευνας της ψαλτικής.

Η έρευνα και η μελέτη της βυζαντινής μουσικής θα ωφεληθεί τα μάλα, όπως και άλλοι επιστημονικοί κλάδοι, με την έκδοση καταλόγων κωδίκων και χειρογράφων από τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Σε αυτούς τους καταλόγους θα καταγράφονται μαζί με τους αγιογραφικούς, τους πατερικούς, τους λειτουργικούς, τους ιστορικούς κ.λπ. και οι κώδικες που περιέχουν μουσικό υλικό. Ως πρότυπα των προσπαθειών αυτών είναι οι εκδόσεις καταλόγων των:

1. Σακελλίωνος, Ιωάννης και Αλκιβιάδης. *Κατάλογος των χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος*, Αθήνα, 1892,
2. Λάμπρου, Σπυρίδων. *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους Ελληνικών κωδίκων*. Cambridge, 1895 και 1900 (δύο τόμοι),
3. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Α. *Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*. Τόμοι 1-5, Πετρούπολη, 1891-1915 (κυρίως οι αναφορές εκεί στην Πατριαρχική Βιβλιοθήκη και του Ι. Ναού της Αναστάσεως, της Μονής Αβραάμ, μικράς Γαλιλαίας κ.ά.)

Μερικές εκδόσεις από τις πρώτες έρευνες, οι οποίες ήταν ατομικές εργασίες, είναι οι ακόλουθες:

1. Χρυσανθος αρχιεπίσκοπος Διοραχίου του εκ Μαδύτων. *Θεωρητικόν μέγα της μουσικής*. Εκδοθέν υπό Πελοπίδου Παναγιώτου, Τεργέστη, 1832, «Κ. Σπανού» 1976-7 (βλ. παραπάνω),
2. Φιλοξένης, Κυριακός ο Εφεσιομαγνήτης. *Λεξικόν της εκκλησιαστικής μουσικής*. Κωνσταντινούπολη, 1868 (επανέκδοση: Κουλτούρα, Αθήνα, 2005),
3. Στοιχειώδης διδασκαλία της εκκλησιαστικής μουσικής, εκπονηθείσα επί τη βάσει του Ψαλτηρίου υπό της Μουσικής Επιτροπής του Οικουμενικού Πατριαρχείου 1883. Κωνσταντινούπολη, 1888 (επανέκδοση: Κουλτούρα, Αθήνα, 1978 και 1999).

Άλλες εξίσου αξιοσημείωτες μελέτες για την εποχή τους ήταν και οι εξής:

1. Παπαδόπουλος, Γεώργιος, πρόεδρος του εν Κωνσταντινουπόλει Μουσικού Συλλόγου «Ορφεύς». *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*. Αθήνα, 1890 (επανέκδοση: Κουλτούρα, Αθήνα, 1977),
2. Παπαδόπουλος, Γεώργιος, μέγας Πρωτέκδικος της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας και διευθυντής της Μουσικής Σχολής του εν Κωνσταντινουπόλει Μουσικού Συλλόγου. *Ιστορική επισκόπησις της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*. Αθήνα, 1904 (επανέκδοση: Τέρτιος, Κατερίνη, 1990),
3. *Παράρτημα Εκκλησιαστικής Αληθείας (ΠΕΑ)*, του εν τοις Πατριαρχείοις Εδρεύοντος Μουσικού Συλλόγου. Κωνσταντινούπολη, 1900-1907, τεύχη 1-6

(επανεκδοση: Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών [ΠΙΠΜ]), Θεσσαλονίκη 2000-1).

Αυτό το έργο είναι σημαντικό για τη μελέτη των αρχείων της βυζαντινής μουσικής κατά τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, διότι ο «Εκκλησιαστικός Μουσικός Σύλλογος» εδρεύει στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και οι εγνωσμένοι συνεργάτες του τού προσδίδουν μια ξεχωριστή αίγλη. Στις προσωπικότητες αυτές συγκαταλέγονται ο Γ. Βιολάκης, ο Κ. Ψάχος, ο Γ. Παπαδόπουλος, ο Νηλεύς Καμαράδος, ο Ιάκωβος Ναυπλιώτης, ο Γεώργιος Παχτικός, ο Πέτρος Φιλανθίδης, ο Μάρκος Βασιλείου, ο ξένος ανατολιστής ερευνητής J.-B. Thibaut κ.ά. Το ΠΕΑ περιέχει ιστορικές, επιστημονικές, μουσικολογικές μελέτες πάνω σε θέματα όπως λ.χ., της παλαιάς και νέας μουσικής γραφής, της θεωρίας, του ρυθμού, του χρόνου, του μέτρου, της εκτέλεσης, της αρμονίας, το ίσον κ.ά.

4. Ψάχος, Κωνσταντίνος Α., άρχων έντιμος μουσικοδιδάσκαλος της Πατριαρχικής Αυλής της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, καθηγητής της βυζαντινής μουσικής εν τω Ωδείο Αθηνών. *Η παρασημαντική της βυζαντινής μουσικής*. Αθήνα, 1917 (επανεκδοση: «Διόνυσος», Αθήνα, 1978). Σημαντικές μελέτες και άρθρα επίσης υπάρχουν στην εφημερίδα «Φόρμιγξ» που είχε εκδώσει ο Κ. Ψάχος.

Η έρευνα που διεξήχθη στο εξωτερικό τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα είχε ως κέντρο την Κοπεγχάγη της Δανίας. Η έρευνα κατέστη εφικτή με την ίδρυση στο Τμήμα Λατινικών και Αρχαίων Ελληνικών του Πανεπιστημίου της Κοπεγχάγης της σειράς εκδόσεων Μνημείων της Βυζαντινής Μουσικής Monumenta Musicae Byzantinae (MMB) από το 1935 και εξής. Οι εκδόσεις των MMB είναι χωρισμένες σε πέντε κατηγορίες:

1. Série principale (Facsimilés) – φωτοαναστατική έκδοση χειρόγραφων Στιχηραρίων, Ειρημολογίων κ.ά.),
2. Série Subsidia – μελέτες ερευνητών, π.χ. H.J.W. Tillyard, E. Wellesz, C. Høeg, J. Raasted κ.ά.,
3. Série Transcripta – μεταγραφές στο πεντάγραμμο,
4. Série Lectionaria–Prophetologium – μελέτες για το εκφωνητικό μέλος,
5. Corpus Scriptorum de re Musica (CSRM) – εκδόσεις θεωρητικών έργων.

Στην Ελλάδα δεν υπήρχε μια παρόμοια συλλογική ερευνητική προσπάθεια ούτε από κάποιο κρατικό φορέα. Έχουμε λοιπόν μόνο κάποια αξιόλογα ατομικά έργα, λ.χ.:

1. Καράς, Σίμων. *Η βυζαντινή μουσική σημειογραφία*. Αθήνα, 1933,
2. Βαμβουδάκης, Ε. *Συμβολή εις την σπουδήν της παρασημαντικής των βυζαντινών μουσικών*. Σάμος, 1938,

3. Παναγιωτόπουλος, Δ. Γ. *Θεωρία και πράξεις της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*. Αθήνα, 1947 (επανέκδοση: Αθήνα, 1986⁴).
4. Τρεμπέλας, Π. Ν. *Εκλογή ελληνικής ορθοδόξου υμνογραφίας*. Αθήνα, 1949 (επαυξημένη επανέκδοση: Ο Σωτήρ, Αθήνα, 1978),
5. Αντωνέλλης, Π. *Η βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική*. Αθήνα, 1956,
6. Ψαριανός, Διονύσιος, μητροπολίτης Σεργίων και Κοζάνης. *Η βυζαντινή μουσική εν τη Ορθοδόξω Ελληνική Εκκλησία*. Αθήνα, 1960.

Η έρευνα μετά τη δεκαετία του 1970

Ο μουσικολογiotaτος μητροπολίτης κυρός Διονύσιος Ψαριανός με προσωπικές του ενέργειες κατορθώνει να ιδρυθεί στην Αθήνα το 1970, υπό την εποπτεία της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, το Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας (IBM) και να στεγαστεί στο Διορθόδοξο Κέντρο στην Ι. Μ. Πετράκη. Την διεύθυνση του IBM είχε ο ίδιος, και ως μόνιμος συνεργάτης προσελήφθη ο Γρ. Στάθης. Το IBM ως μέλημα του εξ αρχής είχε την προβολή, προώθηση και μελέτη της βυζαντινής μουσικής. Έτσι, από το 1975 αρχίζει η εκδοτική του δραστηριότητα με:

1. Σειρά καταλόγων μουσικών χειρογράφων κωδίκων (λ.χ. Τα χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής, Άγιον Όρος, του Γρ. Στάθη, τόμοι α' -δ' 1975-2015),
2. Σειρά «μελέται» (λ.χ. Στάθης, Γρ. *Η δεκαπεντασύλλαβος υμνογραφία εν τη βυζαντινή μελοποιία*. Αθήνα, 1977 και Του ιδίου. *Η εξήγησις της παλαιάς βυζαντινής σημειογραφίας*. Αθήνα, 1978),
3. Πρακτικά Συνεδρίων από τα διεθνή επιστημονικά συνέδρια που διοργανώνει από το 2000 με τίτλο «Θεωρία και πράξη της ψαλτικής τέχνης» και
4. Δισκογραφία.

Στη Θεσσαλονίκη υπάρχουν στο ΠΙΠΙΜ, που βρίσκεται στους χώρους της Ι. Μονής Βλατάδων, μουσικά χειρόγραφα του Αγίου Όρους φωτογραφημένα από τις δεκαετίες του 1960-70. Ωστόσο, αρκετά από αυτά τα μικροφίλμ, όπως έχω διαπιστώσει σε προσωπική μου έρευνα, δεν είναι σε καλή κατάσταση. Βεβαίως, τα μικροφίλμ λόγω των ειδικών συνθηκών εκείνης της εποχής μπορεί να μην ήταν εξ αρχής και τόσο καλής ποιότητας.

Από την ίδια εποχή έχουμε την έκδοση από το μορφωτικό ίδρυμα της ΕΤΕ τα *Μουσικά χειρόγραφα τουρκοκρατίας (1453-1832)*, τόμ. α', Αθήνα 1975, του Μανώλη Χατζηγιακουμή.

Το 1986 ιδρύεται στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ) το πρώτο πανεπιστημιακό Τμήμα Μουσικών Σπουδών στην Ελλάδα και στελεχώνεται με ειδικό επιστήμονα της βυζαντινής μουσικολογίας τον Α. Αλυγιάκη. Λίγο αργότερα και στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), με

την ίδρυση αντίστοιχου Τμήματος, θα βρεθεί ο μελετητής της βυζαντινής μουσικής Γρ. Στάθης. Και θα ακολουθήσει σύντομα η ίδρυση των Μουσικών Τμημάτων του Ιόνιου Πανεπιστημίου, του Πανεπιστημίου Μακεδονίας (ΠΑΜΑΚ) και αργότερα του ΤΕΙ της Άρτας, σημερινό Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Προσωπικές ερευνητικές συμμετοχές στον χώρο

Έχοντας παραθέσει όλα τα παραπάνω, στη συνέχεια θα επικεντρωθώ στην προσωπική μου ερευνητική εμπειρία στον κλάδο της βυζαντινής μουσικής και μουσικολογίας. Βεβαίως, ειρήσθω εν παρόδω, η ενασχόληση μου με την ψαλτική τέχνη ξεκίνησε από τα σχολικά μου χρόνια και η πρωτόλεια ενασχόληση με την έρευνα από τα προπτυχιακά μου έτη. Η συστηματική ενασχόλησή μου αρχίζει από το 1993, όταν ήμουν πλέον υποψήφιος διδάκτωρ στη Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ. Κατά τα επόμενα έτη (1993-97) έλαβα μέρος σε ερευνητικά προγράμματα του καθ. Α. Αλυγιζάκη μέσω της Επιτροπής Ερευνών του ΑΠΘ. Η κύρια συνεργασία μου σε αυτά ήταν, μαζί με άλλους προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές, η φωτογράφιση μουσικών χειρογράφων του Αγίου Όρους (Ι.Μ. Διονυσίου, Σταυρονικήτα, Ιβήρων). Επίσης κατά τα έτη 1995-97 είχα συνεργαστεί στην καταγραφή σε studio διαφόρων αργών μελωδιών του ειρμολογίου, του στιχηραρίου και της παπαδικής από τον κυρό άρχοντα μουσικοδιδάσκαλο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Δημ. Σουρλαντζή. Οι ηχογραφήσεις έγιναν στο Εργαστήριο Ηλεκτροακουστικής και Τεχνικών Συστημάτων, στο Τμήμα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών του ΑΠΘ. Το αρχείο αυτό αποτέλεσε αργότερα μέρος του Αρχείου Βυζαντινής Μουσικής (ABM) (βλ. παρακάτω).

Η ενασχόλησή μου με την έρευνα και μελέτη των πηγών της βυζαντινής μουσικής συνεχίστηκε μέσα από τη συνεργασία μου στο πρόγραμμα «Έρευνα-Εκδόσεις-Έκθεση Βυζαντινής Μουσικής» (ΕΕΕΒΜ), του ΑΠΘ. Το ΑΠΘ ήταν ο φορέας υλοποίησης (μέσω της Σχολής Καλών Τεχνών, Τμήμα Μουσικών Σπουδών) και συνεργαζόμενο ιδρύμα το ΠΠΙΜ, με συγχρηματοδότηση από το INTERREG II της ΕΕ του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας και της Γενικής γραμματείας επενδύσεων και ανάπτυξης κατά τα έτη 1997-98 (υπεύθ. Α. Αλυγιζάκης). Στόχοι του έργου ήταν α) η συγκέντρωση και η αρχειοθέτηση παλαιών βιβλίων της βυζαντινής μουσικής (1820-1910) και β) η συλλογή των φωνογραφικών δίσκων του πρωτοψάλτη Ι. Ναυπλιώτου (από το 1911 ως το 1939)· επίσης περιελάμβανε την προβολή τους σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους του ΠΠΙΜ. Η έκθεση αυτή εγκαινιάσθηκε από τον Οικουμενικό Πατριάρχη κ. Βαρθολομαίο στις 29-9-1997. Ακολούθησε η ηλεκτρονική ψηφιοποίηση των βιβλίων της εκθέσεως για λόγους ανάδειξης και αξιοποίησης μέσω έντυπων εκδόσεων· και όντως κατά τη διάρκεια του προγράμματος εκδόθηκαν επτά τόμοι:

1. Χατηζηθεοδώρου, Γεώργιος. Βιβλιογραφία της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής, περίοδος α΄(1820-1899), Ψαλτικά Βλατάδων (ΨΒ) 1. Θεσσαλονίκη, 1998 και οι επόμενοι έξι τόμοι που είναι φωτοαναστατικές επανεκδόσεις των εκδόσεων του 19^{ου} αι.,
  2. Μουσική βιβλιοθήκη, τόμος α΄, Αναστασιματάριον (της ψαλτικής παραδόσεως του ιε΄ αιώνας), Κωνσταντινούπολις 1868, ΨΒ 2, Θεσσαλονίκη 1999,
  3. Μουσική βιβλιοθήκη, τόμος β΄, Αναστασιματάριον Πέτρου του Πελοποννησίου, Κωνσταντινούπολις 1869, ΨΒ 3, Θεσσαλονίκη 1999,
  4. Παράρτημα Εκκλησιαστικής Αληθείας, τεύχη α΄-β΄, Κωνσταντινούπολις 1900, ΨΒ 4, Θεσσαλονίκη 2000,
  5. Παράρτημα Εκκλησιαστικής Αληθείας, τεύχη γ΄-δ΄, Κωνσταντινούπολις 1900-1, ΨΒ 5, Θεσσαλονίκη 2001,
  6. Παράρτημα Εκκλησιαστικής Αληθείας, τεύχη ε΄-στ΄, Κωνσταντινούπολις 1902-07, ΨΒ 6, Θεσσαλονίκη 2001,
  7. Ρήγας, Γεώργιος. Ζητήματα τυπικού. Αθήνα, 1956, στην σειρά Λειτουργικά Βλατάδων, 2, Θεσσαλονίκη 1999,
- και τέλος το τεύχος
8. Αλυγιζάκης, Α. Έκθεσις παλαιτύπων εντύπων εκκλησιαστικής μουσικής, περίοδου 1820-1910. Παράρτημα 1, Θεσσαλονίκη 1997-8.

Ο αρχικός στόχος των προσπαθειών αυτών ήταν να συνεχισθούν οι εκδόσεις και άλλων παλαιών μουσικών βιβλίων, μελετών και μονογραφιών. Αυτό ωστόσο δεν κατέστη δυνατόν. Επίσης οι δίσκοι γραμμοφώνου του Ι. Ναυπλιώτου είχαν αντιγραφεί σε ψηφιακή μορφή και είχαν γίνει αντικείμενο επεξεργασίας, με σκέψη να εκδοθεί αυτό το πρωτογενές υλικό. Όμως και σε αυτήν την περίπτωση δεν μπόρεσε να προχωρήσει αυτή η ενέργεια από έλλειψη χρηματοδότησης. Ας συμπληρώσω εδώ ότι η έκθεση των παλαιών βιβλίων και δίσκων γραμμοφώνου, δεδομένου του ενδιαφέροντος που δημιούργησε, διήρκεσε μέχρι και στις αρχές του 2001.

Η αποκορύφωση των προηγούμενων δραστηριοτήτων μου ήρθε με το επόμενο πρόγραμμα στο πλαίσιο των ενεργειών του ΕΠΕΑΕΚ «Συμπληρωματική Εκπαίδευση» του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, με τίτλο «Έρευνα και διδασκαλία του βυζαντινού, μεταβυζαντινού και παραδοσιακού μουσικού ρεπερτορίου» (ΕΔΒΠΡ), και υπεύθυνο τον Α. Αλυγιζάκη. Το έργο αυτό είχε διδρυματικό και διαπανεπιστημιακό χαρακτήρα με τη συνεργασία του ΑΠΘ ως φορέα υλοποίησης (μέσω της Σχολής Καλών Τεχνών, Τμήμα Μουσικών Σπουδών) και τα συνεργαζόμενα ιδρύματα ΠΑΜΑΚ και ΠΠΜ. Το πρόγραμμα άρχισε τον Ιανουάριο του 1998 και ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 2000.

Το πρόγραμμα αυτό είχε δύο κύριους άξονες, τον ερευνητικό και τον διδακτικό, και κινήθηκε επάνω σε πέντε παραμέτρους:

1. Τη συστηματική και πρότυπη οργάνωση μουσικών συνόλων,
2. Τη χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας στην έρευνα της μουσικής παράδοσής μας,
3. Την έκδοση μουσικών και ποιητικών κειμένων,
4. Τη δημιουργία σύγχρονων εργαστηρίων ήχου, εικόνας και κατασκευής παραδοσιακών μουσικών οργάνων και
5. Την οργάνωση του ABM.

Στον τομέα της έρευνας υπήρξαν διάφορες δραστηριότητες, οι κυριότερες από τις οποίες ήταν ο σχεδιασμός, η συγκρότηση και η υλοποίηση του ABM. Η αρχή είχε ήδη γίνει με τις προηγούμενες ενέργειες στα πρώτα προγράμματα της Επιτροπής Ερευνών του ΑΠΘ και το πρόγραμμα ΕΕΕΒΜ του INTERREG II. Το υλικό αυτών των προγραμμάτων χρησιμοποιήθηκε ως βάση για να αρχειοθετηθούν τα μνημεία της βυζαντινής μουσικής με τη χρήση των νέων τεχνολογιών της εποχής. Αυτό εξασφαλίστηκε με τη σύγχρονη υλικοτεχνική υποδομή του νέου έργου «Συμπληρωματική Εκπαίδευση». Το παραδοτέο υλικό του νέου προγράμματος θα γινόταν πλέον προσβάσιμο στον ευρύτερο επιστημονικό χώρο μέσω του διαδικτύου με τη χρήση ιστοσελίδας του ΠΑΜΑΚ το 2000. Το έργο, εκτός από τα τρία συμβαλλόμενα ιδρύματα και το διαδίκτυο, διαφημίστηκε επίσης με ειδικά έντυπα του προγράμματος και προβλήθηκε από τα τοπικά μέσα της Θεσσαλονίκης, λ.χ. στην εφημερίδα *Αγγελιοφόρος* στις 21 Απριλίου 1998. Επιπροσθέτως υπήρξε προβολή του προγράμματος μέσω της συνεργασίας και με άλλους φορείς στην Ελλάδα και το εξωτερικό, όπως λ.χ. το IBM, τα MMB, τη Βυζαντινή Ακαδημία Κύπρου και πανεπιστημιακά ιδρύματα της Ευρώπης και ΗΠΑ.

Παραδοτέα πακέτα εργασίας και καρποί του έργου αυτού ήταν τα εξής:

1. Η κατασκευή του καθ. Ι. Καϊμάκη του ΑΠΘ, για λογαριασμό του προγράμματος, των παραδοσιακών οργάνων: γκάιντα, κεμανέ, κανονάκι και σύριγγα του Πανός.
2. Το ηχητικό υλικό από το αρχειακό υλικό των δίσκων γραμμοφώνου και των μαγνητοταινιών (που αποκτήθηκε μέσω του έργου) του Ιακώβου Ναυπλιώτου υπέστη επεξεργασία, κατόπιν ειδικής συνεργασίας, στο Τμήμα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών του ΑΠΘ αλλά και στα studio της ΕΡΤ 3. Έτσι παρήχθησαν συμπαγείς δίσκοι (CD) για χρήση και διαφύλαξη. Ωστόσο, ο στόχος ήταν να εκδοθεί αυτό το υλικό από την τότε Πανεπιστημιακή Βυζαντινή Χορωδία Θεσσαλονίκης (ΠΒΧΘ), της οποίας διετέλεσα για ένα χρονικό διάστημα και γραμματέας. Αυτό δεν κατέστη

δυνατόν, ωστόσο το υλικό αυτό εκδόθηκε μερικά χρόνια αργότερα από έναν άλλο ανεξάρτητο φορέα στην Κωνσταντινούπολη.

Στην άλλη ενέργεια του έργου, τη διδασκαλία, που ήταν ενταγμένη στην «Συμπληρωματική Εκπαίδευση», αναπτύχθηκε ένα ταχύρρυθμο πρόγραμμα σπουδών για πτυχιούχους διάρκειας ενός ακαδημαϊκού εξαμήνου. Σε αυτό το Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Εξειδίκευσης Πτυχιούχων, οι σπουδαστές ήταν υποχρεωμένοι να παρακολουθήσουν 208 ώρες μαθημάτων. Η διδασκαλία των μαθημάτων ακολουθούσε τα ακαδημαϊκά εξάμηνα αρχής γενομένης από το εαρινό του 1998 έως και το εαρινό του 2000, δηλαδή συνολικά διεξήχθησαν πέντε κύκλοι σπουδών. Τα μαθήματα ήταν χωρισμένα σε δύο κύκλους. Ο πρώτος κύκλος ήταν τα τακτικά εβδομαδιαία μαθήματα, λ.χ. ρεπερτόριο βυζαντινής μουσικής, χορωδία, ρεπερτόριο παραδοσιακής μουσικής, υμνολογία-λειτουργική, τεχνική καλοφωνίας κ.ά. (διδάσκοντες: Α. Αλυγιζάκης, Ι. Καϊμάκης, Χαρίλαος Ταλιαδώρας, Δ. Σουρλαντζής, Λεωνίδα Αστέρης, Δημήτριος Τσάμης, Χρ. Κοτόπουλος, Ιωάννης Τσεκούρας και ο γράφων) και ο δεύτερος κύκλος ήταν τα έκτακτα μαθήματα που παρέδιδαν οι καθηγητές από τις άλλες πόλεις της Ελλάδας και του εξωτερικού, λ.χ. βυζαντινή μουσική παλαιογραφία, αγωγή του λόγου, μουσική και μαθηματικά, σλαβικές μουσικές πηγές κ.ά. (διδάσκοντες: Γρ. Στάθης, Χαράλαμπος Σπυρίδης, Γ. Αμαργιανάκης, Φώτος Φωτιάδης, Νεκτάριος Πάρης, Δημήτριος Λέκκας, Ch. Hannick, D. Touliatos). Στόχος του προγράμματος ήταν η ταχύρρυθμη μετεκπαίδευση πτυχιούχων και καλλιτεχνών. Οι καταρτιζόμενοι στο τέλος του εξαμήνου ετοίμαζαν εργασίες ή έδιναν εξετάσεις αναλόγως των μαθημάτων και οι επιτυχόντες έλαβαν Πιστοποιητικό Εξειδίκευσης Πτυχιούχων. Το πρόγραμμα παρακολούθησαν συνολικά 104 καταρτιζόμενοι και ακροατές. Από αυτούς 27 έλαβαν το Πιστοποιητικό και οι λοιποί Βεβαίωση Παρακολούθησης.

Στο πλαίσιο των μαθημάτων, ως πακέτα εργασίας και παραδοτέο υλικό του έργου, βιντεοσκοπήθηκαν και ηχογραφήθηκαν για λόγους αρχειοθέτησης και προβολής αρκετά από τα πρακτικά αλλά και τα θεωρητικά μαθήματα. Σημαντική ήταν και η συμμετοχή των καταρτιζομένων στο μάθημα της χορωδίας, όπου είχαν την ευκαιρία, μέσω της σύμπραξης με την ΠΒΧΘ, να ασκηθούν σε ρεπερτόριο από χειρόγραφους κώδικες του Αγ. Όρους. Έτσι, αρκετοί από τους σπουδαστές έγιναν και μέλη της παραπάνω χορωδίας και συνέδραμαν στις προγραμματισμένες ηχογραφήσεις εκείνης της περιόδου (δηλ. στην έκδοση τριών CD της ΠΒΧΘ σε συνεργασία με την Ι.Μ. Διονυσίου Αγ. Όρους 1998-2000).

Αποτέλεσμα των παραπάνω δραστηριοτήτων ήταν τότε, στα τέλη του 20^{ού} αιώνα, να δημιουργηθεί ένα από τα σημαντικότερα σύγχρονα αρχεία για τη βυζαντινή μουσική, έχοντας ως βάση το ΑΒΜ του έργου ΕΠΕΑΕΚ «Συμπληρωματική Εκπαίδευση». Ας επισημάνω εδώ ότι, για τα δεδομένα της εποχής του, είχε ένα άρτια ψηφιοποιημένο πολυάριθμο αρχείο χειρογράφων, κωδίκων, παλαιών βιβλίων και παλαιό ηχητικό υλικό βυζαντινής μουσικής. Σημαντικό, επίσης, ήταν

ότι για πρώτη φορά πολλά από αυτά τα αρχεία αποθηκεύτηκαν ψηφιακώς. Ωστόσο, μετά το τέλος των προγραμμάτων αυτών δεν υπήρξε κάποια συνέχεια. Μια μικρή αναλαμπή, ίσως, θα μπορούσε να θεωρηθεί η συμμετοχή της ειδικότητας της βυζαντινής μουσικής στο Πρόγραμμα Εξειδίκευσης μέσω της «Εταιρείας Αξιοποίησης και Διαχείρισης της Περιουσίας» του ΠΑΜΑΚ. Αυτό έγινε με τη μορφή ταχύρρυθμων δίμηνων προγραμμάτων κατάρτισης σπουδών, διάρκειας 20 ωρών, με διάφορες θεματικές ενότητες πρακτικού και θεωρητικού περιεχομένου. Στο πρόγραμμα είχαν διδάξει ο Α. Αλυγιάκης, ο Δημήτριος Σουρλαντζής και ο γράφων.

Κατά τα έτη 2002-03 χρημάτισα μέλος στον νεοσυσταθέντα φορέα Κέντρο Εκκλησιαστικής Μουσικής (ΚΕΝ), Βυζαντινή Λειτουργική Σκηνή. Ως μέλος της οργανωτικής επιτροπής του ΚΕΝ συνέβαλα στην οργάνωση του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βυζαντινής Μουσικής, που διοργανώθηκε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού, με τίτλο: Διαπανεπιστημιακή Συνεργασία, Έρευνα-Εκπαίδευση-Καλλιτεχνικό έργο, Θεσσαλονίκη 30-31 Οκτωβρίου 2003. Επίσης, συμμετείχα ως εισηγητής στο εν λόγω συνέδριο με θέμα: «Διαθεματική προσέγγιση της διδασκαλίας της ψαλτικής τέχνης», η οποία δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Γρηγόριος ο Παλαμάς* (έτος 89, τεύχος 812, Μάιος Αύγουστος 2006, σελ. 1023-28). Άλλες ερευνητικές δραστηριότητές μου ήταν η έρευνα στο βυζαντινό μουσικό αρχείο της Ι. Μ. Σταυρονικήτα του Αγ. Όρους κατά τα έτη 2004-5 και η σχετική ανακοίνωσή μου που αφορούσε το πρόσωπο του Συνεσίου Σταυρονικητιανού: «Ο εξάσημος ή τρίσημος ρυθμός στη νεώτερη ψαλτική μελοποιία με αφορμή τα ευλογητάρια του Συνεσίου Σταυρονικητιανού (1876-1943)», ανακοίνωση στη Διεθνή Ημερίδα «Η Βυζαντινή Μουσική στον 21^ο αιώνα», Θεσσαλονίκη, 21 Απριλίου 2006. Επίσης, η συνεχιζόμενη συνεργασία μου από το 2014 με τον Άρη Μπαζμαδέλη (μουσικό, βιβλιοθηκονόμο του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ) και την Σοφία Τσομπάνη (βιβλιοθηκονόμος του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ) στο νεοαποκτηθέν αρχείο του Νικολάου Μαυροπούλου, της βιβλιοθήκης του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ. Αποτελέσματα της συνεργασίας αυτής παρουσιάστηκαν σε κοινή εισήγηση των τριών ερευνητών το 2015 με τίτλο: «Νικόλαος Μαυρόπουλος, το έργο του μέσα από το άγνωστο μουσικό του αρχείο», στο 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψαλτικής Τέχνης, Αθήνα, 21-23 Οκτωβρίου 2015, IBM.

Συμπεράσματα

Φθάνοντας τώρα στη σημερινή πραγματικότητα, όσον αφορά την ανάπτυξη της έρευνας της βυζαντινής μουσικής, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε και κάποιες αξιόλογες προσπάθειες σχετικές με ψηφιοποιημένα αποθετήρια που έχουν γίνει από:

1. Το μορφωτικό ίδρυμα της ΕΤΕ, με τα ψηφιοποιημένα χειρόγραφα,

2. Την Ι. Μ. Βατοπαιδίου, με την έκδοση των έργων του Ματθαίου του Βατοπαιδινού,
3. Η Ενιαία Πλατφόρμα Ιδρυματικού Αποθετηρίου/Ψηφιακής Βιβλιοθήκης του ΕΚΠΑ «Πέργαμος»,
4. Την «Εθνική Βιβλιοθήκη Αργυρουπόλεως» που βρίσκεται στην Νάουσα,
5. Το ψηφιοποιημένο αποθετήριο της Κεντρικής Βιβλιοθήκης του ΑΠΘ,
6. Τη Δημόσια Βιβλιοθήκη Βεροίας, που ψηφιοποίησε τα μουσικά χειρόγραφα της Ι.Μ. Αγ. Ιωάννου του Προδρόμου Βεροίας.

Βεβαίως αυτός ο κατάλογος δεν έχει σκοπό να συμπεριλάβει όλες τις ερευνητικές εργασίες στη βυζαντινή μουσική στην Ελλάδα και πολύ μάλλον και στο εξωτερικό σε χώρες όπως λ.χ. η Κύπρος, η Ρουμανία, η Βουλγαρία. Σκοπός μου είναι να προβάλω ενδεικτικά την πρόοδο που έχει επιτευχθεί στην πρόσβαση των αρχείων της βυζαντινής μουσικής μέσω της χρήσης των νέων μορφών αποθήκευσης, διάδοσης και διοχέτευσης.

Εν κατακλείδι, θα ήθελα να σημειώσω ότι το ΑΒΜ μετά από σχεδόν δύο δεκαετίες περιπλάνησής του σε ερμάρια και συρτάρια αποθήκευσης έχει εντοπιστεί και υπάρχει σε μορφή σκληρού δίσκου στην κεντρική Βιβλιοθήκη του ΠΑΜΑΚ. Ωστόσο, όπως με έχει πληροφορήσει ο Ά. Μπαζμαδέλης κατά την άποψη των υπευθύνων της Βιβλιοθήκης του ΠΑΜΑΚ, τίθενται θέματα πνευματικών και συγγενικών δικαιωμάτων ως προς τη χρήση αυτού του υλικού. Έτσι, δυστυχώς, αυτό το υλικό δεν είναι ακόμη στην διάθεση του κάθε ενδιαφερόμενου ερευνητή για μελέτη. Ένα πέπλο μυστηρίου λοιπόν ακόμη καλύπτει το όλο αυτό εγχείρημα, όπου εκτός από τους παραπάνω λόγους τίθεται και το ερώτημα της ιδιοκτησίας του υλικού. Τα τρία συνεργαζόμενα ιδρύματα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ήταν το ΑΠΘ ως ο φορέας υλοποίησης, με το ΠΑΜΑΚ και το ΠΠΠΜ ως συνεργαζόμενους φορείς. Τα συμπεράσματα δικά σας.

Βιβλιογραφία

Αλυγιζάκη, Αντωνίου. *Έκθεση παλαιτύπων έντυπων εκκλησιαστικής μουσικής, περίοδος 1820-1910. Ψαλτικά Βλατάδων, Παράρτημα αρ. 1*, Θεσσαλονίκη 1997-1998.

Αλυγιζάκη, Αντωνίου. *Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Εξειδίκευσης Πτυχιούχων*. Θεσσαλονίκη 1999-2000.

Παναγιωτίδη, Παναγιώτη. «Ερευνητικά προγράμματα βυζαντινής μουσικής στην Θεσσαλονίκη». *Θέματα Ψαλτικής, Μελέτες στην Εκκλησιαστική Μουσική, Ψαλτικά Ανάλεκτα 2*. Επέκταση, 2003. σσ. 43-60. (Ανακοινώθηκε στην ημερίδα «Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην έρευνα και μελέτη του

μουσικού πολιτισμού στον ελλαδικό χώρο», TMET, ΠΑΜΑΚ, Θεσσαλονίκη, 24/5/2003).

Βιογραφικό: Ο Παναγιώτης Χαράλ. Παναγιωτίδης γεννήθηκε στη Μελβούρνη της Αυστραλίας όπου και περάτωσε τις εγκύκλιές του σπουδές. Έλαβε το *Bachelor of Theology (Hons)*, Sydney College of Divinity, Ορθόδοξη Θεολογική Σχολή του Αποστόλου Ανδρέου της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αυστραλίας, και το *Master of Theology, School of Divinity, University of Sydney*. Επίσης, έλαβε το Πτυχίο Βυζαντινής Μουσικής και το Δίπλωμα Βυζαντινής Μουσικής από τη Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Είναι Διδάκτωρ της Θεολογίας, Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ. Ως επιστημονικός συνεργάτης έλαβε μέρος σε πανεπιστημιακά ερευνητικά προγράμματα, δίδαξε ως ειδικός επιστήμων στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεολογική Σχολή ΑΠΘ, στο Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, ΠΑΜΑΚ, ως διδάσκων στα ΔΙΕΚ Νεαπόλεως και «Δημόκριτος» και ως καθηγητής μουσικής στη δημόσια πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Δίδαξε στη δημόσια εκπαίδευση ως αναπληρωτής καθηγητής θεολόγος και τώρα υπηρετεί ως μόνιμος καθηγητής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Έχει συμμετάσχει σε διεθνή επιστημονικά συνέδρια με πρωτότυπες ανακοινώσεις που έχουν εκδοθεί στα πρακτικά των συνεδρίων (peer reviewed) και έχει εκδώσει δύο βιβλία. Είναι ερευνητής, ιεροψάλτης, χοράρχης και δάσκαλος της ψαλτικής με μακροχρόνια καλλιτεχνική δράση. Είναι έγγαμος και έχει δύο παιδιά.

Ευχαριστούμε την κ. Αρσινόη Ιωαννίδου για τη συμβολή της στην επιμέλεια του παρόντος κειμένου.

Το αρχείο του Εθνικού Ωδείου της εποχής του Μανώλη Καλομοίρη (1926-1962)

Μυρτώ Οικονομίδου
myrtoecho@gmail.com

Το αρχείο του Εθνικού Ωδείου της εποχής του Μανώλη Καλομοίρη (1926-1962)¹

Μυρτώ Οικονομίδου

Περίληψη: Το Εθνικό Ωδείο ιδρύθηκε το 1926 από τον Μανώλη Καλομοίρη, μαζί με μια ομάδα προσωπικοτήτων από τον μουσικό και ευρύτερο καλλιτεχνικό χώρο. Για τη μουσική παιδεία της πρωτεύουσας, η ίδρυσή του υπήρξε το τρίτο κατά σειρά σοβαρό εγχείρημα μετά το Ωδείο Αθηνών (1891) και το Ελληνικό Ωδείο (1919). Στο Εθνικό Ωδείο δίδαξαν επιφανείς δάσκαλοι και αποφοίτησαν μουσικοί που διακρίθηκαν και διακρίνονται στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Ιδρύθηκαν παραρτήματα στην ελληνική επαρχία, την Κύπρο και την Αίγυπτο, συστάθηκε συμφωνική ορχήστρα, χορωδία, ένας βραχύβιος μελοδραματικός όμιλος, δίνονταν συναυλίες και ανέβαιναν όπερες και θεατρικά έργα.

Πολύτιμα τεκμήρια για τη λειτουργία και τη δράση του Εθνικού Ωδείου σώζονται και μπορούν να αναζητηθούν στο κεντρικό κτίριο του ιδρύματος, όπου φυλάσσονται τα Πρακτικά Διοικητικών Συμβουλίων και Γενικών Συνελεύσεων, μαθητολόγια, βαθμολόγια, αντίγραφα πτυχίων και διπλωμάτων, καθώς και τα Ετήσια δελτία πεπραγμένων, που προσφέρουν πληθώρα ποικίλων στοιχείων. Αν και σποραδικά έχει χρησιμοποιηθεί το αρχείο από ερευνητές, το υλικό παραμένει ως επί το πλείστον ανεξερεύνητο.

Κάτω από την ίδια στέγη φιλοξενείται και το προσωπικό αρχείο του Καλομοίρη (Αρχείο Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης») παρέχοντας έτσι την ευκαιρία της παράλληλης μελέτης και αξιοποίησης των πληροφοριών και των δύο αρχείων.

Στην παρούσα ανακοίνωση γίνεται μια πρώτη προσπάθεια περιγραφής των τεκμηρίων του αρχείου του Εθνικού Ωδείου και του είδους των πληροφοριών που προσφέρει, στη χρονική περίοδο από την αρχή της λειτουργίας του Ωδείου έως το θάνατο του Καλομοίρη το 1962, καθώς και τα σημεία επικάλυψης ή

---

¹ Τα στοιχεία, αναφορικά με το αρχείο του Μανώλη Καλομοίρη, περιγράφουν τα δεδομένα που ίσχυαν την εποχή της παρουσίασης της ανακοίνωσης στο συνέδριο της IAML, στις 10 Μαΐου 2019. Οποιαδήποτε επικαιροποίησή τους θα αλλοίωνε δραστικά το νόημα και τον στόχο του παρόντος κειμένου καθώς, από την άνοιξη του 2021, το αρχείο του Μανώλη Καλομοίρη δωρήθηκε στη Μουσική Βιβλιοθήκη «Αίλιαν Βουδούρη», του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής, όπου αποτελεί πλέον μέρος του Αρχείου Ελληνικής Μουσικής, μαζί με άλλα ιστορικά αρχεία.

αλληλοσυμπλήρωσης με το προσωπικό του αρχείου, έχοντας ως στόχο να κεντρίσει το ενδιαφέρον των ερευνητών και να προτρέψει την εκμετάλλευσή του.

Λέξεις κλειδιά: Μανώλης Καλομοίρης, Εθνικό Ωδείο, Αρχείο Εθνικού Ωδείου, Σύλλογος «Μανώλης Καλομοίρης», Μουσική εκπαίδευση στην Ελλάδα.

Εθνικό Ωδείο

Το Εθνικό Ωδείο ιδρύθηκε το 1926 από τον Μανώλη Καλομοίρη, μαζί με μια ομάδα προσωπικοτήτων από τον μουσικό και τον ευρύτερο καλλιτεχνικό χώρο. Για τη μουσική παιδεία της ελληνικής πρωτεύουσας, η ίδρυσή του υπήρξε το τρίτο κατά σειρά σοβαρό εγχείρημα μετά το Ωδείο Αθηνών (1891) και το Ελληνικό Ωδείο (1919). Στο Εθνικό Ωδείο δίδαξαν επιφανείς δάσκαλοι και αποφοίτησαν μουσικοί που διακρίθηκαν στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Παραρτήματά του ιδρύθηκαν σε όλη την ελληνική επικράτεια, αλλά και σε Κύπρο και Αίγυπτο, όπου υπήρχε έντονο το ελληνικό στοιχείο. Συστάθηκε συμφωνική ορχήστρα, μεικτή χορωδία, ένας βραχύβιος μελοδραματικός όμιλος, δίνονταν συναυλίες και ανέβαιναν πλήρεις όπερες και θεατρικά έργα.

Μερικές προσωπικότητες από το ιδρυτικό και το διδακτικό προσωπικό, που αξίζει να μνημονευτούν, είναι στη σχολή μονωδίας η Νίνα Φωκά, η Μαρίκα Καλφοπούλου, ο Κίμων Τριανταφύλλου και η Σμαράδα Γεννάδη, στη σχολή πιάνου ο Γεώργιος Ξανθοπουλίδης, η Λύδα Ευλαμπίου-Βωτιέ και η Χαρίκλεια Καλομοίρη, στη σχολή βιολιού η Αντιγόνη Κοψίδα, ο Φρειδερίκος Βολωνίνης και ο Γεώργιος Ψύλλας, στα ανώτερα θεωρητικά ο Διονύσιος Λαυράγκας, ο Μανώλης Καλομοίρης, ο Λεωνίδας Ζώρας και ο Δημήτρης Δραγατάκης, στην ιστορία της μουσικής η Σοφία Σπανούδη, στη μελοδραματική ο Στέφανος Βαλτετσιώτης, στη Δραματική Σχολή η Μαρίκα Κοτοπούλη, ο Αιμίλιος Βεάκης και ο Δημήτρης Ροντήρης και τέλος, στο Εποπτικό Συμβούλιο ο Οδυσσέας Λάμπας.

Τα τεκμήρια

Το αρχείο του κεντρικού Εθνικού Ωδείου βρίσκεται στο κτίριο του ιδρύματος, στην πλατεία Βάθης. Τα τεκμήρια που το απαρτίζουν δεν είναι συγκεντρωμένα σε έναν χώρο και ούτε αντιμετωπίζονται ως ενιαίο σώμα. Στην πραγματικότητα είναι διασκορπισμένα τουλάχιστον σε πέντε διαφορετικά σημεία. Βασικοί λόγοι είναι καταρχάς η έλλειψη αίθουσας ικανού μεγέθους να στεγάσει όλα τα τεκμήρια μαζί και κατά δεύτερον, η αντιμετώπισή τους καθαρά ως χρηστικές πηγές, για την παροχή απαιτούμενων πληροφοριών στην καθημερινή λειτουργία του Ωδείου, οπότε είναι τοποθετημένα σε σημεία εύκολα προσβάσιμα από το προσωπικό της Γραμματείας.

Στο παρόν κείμενο επιλέχθηκε να παρουσιαστεί το σύνολο των τεκμηρίων που παράχθηκε από την ίδρυση του Εθνικού Ωδείου το 1926 έως τον θάνατο του Μανώλη Καλομοίρη το 1962, χρονολογίες που οριοθετούν την επιρροή της πολυσχιδούς αυτής προσωπικότητας στη διοίκηση, την καλλιτεχνική πορεία και την ιστορία του ιδρύματος. Η περίοδος αυτή είναι σημαντική για την ιστορία της ελληνικής μουσικής και δείχνει την ακμή και τη δύση της εθνικής μουσικής σχολής παράλληλα με την πορεία του Εθνικού Ωδείου και των σχολών του, μέσα από πτωχεύσεις, πολέμους, και άλλα σημαντικά ιστορικά γεγονότα.

Πριν επικεντρωθούμε στα συγκεκριμένα τεκμήρια, ας κάνουμε καταρχάς μια συνοπτική περιγραφή των κυριότερων πηγών του αρχείου του Εθνικού Ωδείου της εξεταζόμενης περιόδου (1926-1962).

Ι. Σωζόμενα τεκμήρια

- Καταστατικό ίδρυσης και κανονισμός λειτουργίας
- Πρακτικά Συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και Γενικών συνελεύσεων
- Πρακτικά εποπτικού συμβουλίου
- Πρακτικά καλλιτεχνικής επιτροπής (1926-1929. Συνολικά 12 συνεδρίες)
- Μαθητολόγια
- Βαθμολόγια
- Καρτέλες μαθητών που φοιτούν ή αποφοίτησαν
- Αντίγραφα πτυχίων και διπλωμάτων του κεντρικού και όλων των παραρτημάτων
- Ετήσια δελτία Εθνικού Ωδείου (1927 κ.ε.)
- Ετήσια δελτία Ελληνικού Ωδείου, 1919-1926²
- Θέματα πτυχιακών εξετάσεων ανώτερων θεωρητικών και διπλώματος σύνθεσης
- Φωτογραφικό υλικό (περιορισμένο)

Τα αντίγραφα των πτυχίων και διπλωμάτων συνοδεύονται από τις παρακάτω χειρόγραφες πηγές, όπου η πρώτη ακολουθεί χρονολογική σειρά και η δεύτερη, αλφαβητική.

- Βιβλίο καταγραφής στοιχείων πτυχίων/διπλωμάτων όπως εμφανίζονται και στην περγαμηνή που τυπώνεται και επικυρώνεται από το Υπουργείο Πολιτισμού. Ακολουθείται χρονολογική σειρά. Η καταχώρηση

---

² Η ύπαρξη των Ετήσιων δελτίων του Ελληνικού Ωδείου της συγκεκριμένης περιόδου (1919-1926) θεωρούμε πως πρέπει να προέρχεται από το αρχείο του ίδιου του Καλομοίρη, καθώς αντιστοιχούν στην περίοδο ίδρυσής του -με πρωτοβουλία του συνθέτη- και έως την αποχώρησή του για τη δημιουργία του Εθνικού Ωδείου.

πραγματοποιούνταν όταν ο/η πτυχιούχος εξοφλούσε την εκτύπωση του πιστοποιητικού αποφοίτησης.

- Αλφαβητικό ευρετήριο αποφοίτων ανά σχολή και χρονιά αποφοίτησης.

Από όλα τα παραπάνω, μόνο το καταστατικό ίδρυσης και τα Ετήσια δελτία είναι τυπωμένα σε τευχίδιο. Όλα τα υπόλοιπα είναι χειρόγραφα (εκτός από τα αντίγραφα των πτυχίων/διπλωμάτων).

II. Τεκμήρια που απουσιάζουν

- Διοικητική αλληλογραφία³
- Προγράμματα συναυλιών / εκδηλώσεων / αφιερωμάτων
- Αποκόμματα Τύπου εποχής

Η παντελής απουσία τους δημιουργεί ερωτήματα, που δεν έχουν τεκμηριωμένες απαντήσεις. Σχετικά με τη διοικητική αλληλογραφία, ακόμη και σήμερα δεν φυλάσσεται στα γραφεία του ΕΩ. Αυτό συμβαίνει επειδή όλα τα μέλη της οικογένειας Καλομοίρη που πέρασαν από τη διοίκηση, μετέφεραν –και συνεχίζουν να μεταφέρουν– την αλληλογραφία στο σπίτι τους, απ’ όπου συχνά τη διεκπεραιώνουν.⁴ Όσον αφορά τα προγράμματα, το ΕΩ, όπως διαβάζουμε στα Ετήσια δελτία, ήταν ιδιαίτερα δραστήριο σε πραγματοποίηση συναυλιών, αφιερωμάτων, ανεβασμάτων όπερας, ρεσιτάλ φιλοξενούμενων ξένων καλλιτεχνών, μαθητικών συναυλιών και ασκήσεων την εξεταζόμενη περίοδο. Γι αυτό και είναι απορίας άξιον να μη διασώζονται σήμερα έντυπα προγράμματα. Σύμφωνα με μαρτυρία,⁵ μέχρι πριν από τουλάχιστον μια εικοσιπενταετία, όλο το αρχείο των προγραμμάτων φυλασσόταν σε μία ξύλινη ντουλάπα, η οποία κάποια στιγμή πρέπει να απομακρύνθηκε από το χώρο, χωρίς να γνωρίζουμε το πότε, από ποιον και τη μοίρα του περιεχομένου της.

Καταγραφή και τεκμηρίωση των πηγών

Μέχρι και σήμερα, πέραν της κεντρικής μηχανογράφησης, όλα τα στοιχεία που παράγονται από τη λειτουργία του Εθνικού Ωδείου τηρούνται σε έντυπη μορφή. Μόνη εργασία τεκμηρίωσης σε ψηφιακή μορφή υπήρξε η δημιουργία ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων των αποφοίτων σε Microsoft Excel, η οποία έγινε από φοιτητές του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού

³ Τη διεύθυνση είχε αναλάβει από την ίδρυσή του (1926) ο Μ. Καλομοίρης, το 1949 αντικαταστάθηκε από τη Χαρίκλεια Καλομοίρη (με τον Μ. Καλομοίρη ως πρόεδρο του ΔΣ) και το 1958 ανέλαβε η Κρινώ Καλομοίρη.

⁴ Το κομμάτι (ή μέρος του) που αφορά την περίοδο διοίκησης του Μ. Καλομοίρη βρίσκεται σε ντοσιέ με τη γενικότερη αλληλογραφία του και, όπως θα δούμε παρακάτω, είναι μέρος του αρχείου του Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης».

⁵ Τη μαρτυρία κατέθεσε η Βάσω Μπιμπλή (23.01.1957 – 20.01.2023), που υπήρξε για πολλά χρόνια υπεύθυνη μισθοδοσίας στο κεντρικό Εθνικό Ωδείο.

Πανεπιστημίου Αθηνών, στο πλαίσιο πρακτικής άσκησης, υπό την επίβλεψη της γράφουσας. Γι αυτή την εργασία χρησιμοποιήθηκαν τα αντίγραφα των πτυχίων & διπλωμάτων σε αντιπαραβολή με τα στοιχεία των Ετήσιων δελτίων πεπραγμένων. Παρατηρήθηκαν κάποιες διαφορές, οι οποίες πιθανόν οφείλονται σε παραλήψεις, ή και σε άλλους λόγους, που δεν είναι της παρούσης να αναλυθούν.

Η έρευνα στο αρχείο του Εθνικού Ωδείου

Τα τεκμήρια που έχουν μεταφερθεί και φυλάσσονται σε ξεχωριστό μέρος στο χώρο του Αρχείου του Συλλόγου Καλομοίρη είναι όλα τα πρακτικά, όπως και μαθητολόγια και βαθμολόγια από την ίδρυση έως το 1970 περίπου, γιατί τα πιο πρόσφατα τα χρησιμοποιεί κατά καιρούς η Γραμματεία. Η έρευνα, στην οποία αναφερόμαστε παρακάτω, αφορά κυρίως αυτό το κομμάτι.

Αν και το αρχείο έχει μελετηθεί σποραδικά από ερευνητές, το υλικό παραμένει ως επί το πλείστον ανεξερεύνητο. Οι επισκέπτες είναι κυρίως μουσικολόγοι, από προπτυχιακούς έως και μεταδιδάκτορες. Τα τεκμήρια που μελετούν είναι τα Ετήσια δελτία, τα Μαθητολόγια και τα Βαθμολόγια και πολύ σπανιότερα τα αντίτυπα των πτυχίων/διπλωμάτων. Αντικείμενο της έρευνάς τους δεν είναι το Εθνικό Ωδείο, αλλά επικεντρώνεται στην

- Ιστορία σχολών οργάνων στην Ελλάδα (όπως σχολή φλάουτου, πιάνου, κιθάρας, βιολιού), καθηγητές και μαθητές τους
- Δράση μεμονωμένων καλλιτεχνών στο χώρο της μουσικής (που εμφανίζονται στις πηγές ως μαθητές ή ως δάσκαλοι) και στη
- Μουσική ζωή και μουσική εκπαίδευση σε Αθήνα, επαρχία και Κύπρο.

Λιγότερο απ' όλα έχουν μελετηθεί τα πρακτικά των Διοικητικών και των Γενικών Συμβουλίων. Είναι όλα χειρόγραφα και όχι ιδιαίτερα ευανάγνωστα.

Μερικές βασικές πληροφορίες που μπορούμε να πάρουμε από τα Μαθητολόγια, Βαθμολόγια, Ετήσια δελτία και αντίγραφα πτυχίων είναι:

- Ονόματα και χρονική δράση καθηγητών
- Ονόματα μαθητών, ειδικότητα, διάρκεια σπουδών, ονόματα καθηγητών τους, βαθμολογίες βασικών και δευτερευόντων (υποχρεωτικών) μαθημάτων, χρονολογία αποφοίτησης και βαθμολογία, εξεταστική επιτροπή κ.ά.
- Ρεπερτόριο της εποχής

Από τις πλουσιότερες πηγές στοιχείων για τη μουσική παιδεία και την καλλιτεχνική δράση στην Ελλάδα είναι τα Ετήσια δελτία.

Το κάθε δελτίο χωρίζεται στις ακόλουθες ενότητες:

I. Σκοπός / Κύρια στοιχεία του κανονισμού και του παιδαγωγικού προγράμματος / Ιδρυτές, συνέταιροι, διοίκηση, σχολές & διδακτικό προσωπικό / Ομιλίες του διευθυντή (Μ. Καλομοίρης / Κρινώ Καλομοίρη) και του προέδρου του Δ.Σ. κατά τη θερινή επίσημη τελετή ανακοίνωσης των αποτελεσμάτων των πτυχιακών και διπλωματικών εξετάσεων / Καταγραφή αποτελεσμάτων.

II. Το έργο του Εθνικού Ωδείου – Καλλιτεχνική δράση, που αφορά μαθητικές συναυλίες και παραστάσεις μελοδραματικής και δραματικής σχολής, συναυλίες της ορχήστρας, αφιερώματα στο έργο του Καλομοίρη, άλλων συνθετών και καλλιτεχνών, και ρεσιτάλ προσκεκλημένων καλλιτεχνών.

III. Παραρτήματα και διδακτικό προσωπικό τους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ομιλίες του Καλομοίρη, ως γενικού διευθυντή του Ωδείου στις τελετές ανακοίνωσης αποτελεσμάτων στο τέλος της σχολικής χρονιάς, που συνοδεύονταν και από συναυλία. Αυτές οι εκδηλώσεις τελούνταν με ιδιαίτερη επισημότητα και παρευρίσκονταν επιφανείς προσωπικότητες του πνευματικού και πολιτικού κόσμου. Πέραν της ανασκόπησης της παιδαγωγικής και καλλιτεχνικής δράσης του Ωδείου και τις επιτυχίες αποφοίτων στην Ελλάδα και το εξωτερικό, εκφέρει προσωπική άποψη για διάφορα καίρια θέματα του καλλιτεχνικού χώρου, ασκεί κριτική για τα κακώς κείμενα, καταθέσει το όραμά του για ίδρυση κρατικών οργανισμών (κρατική ορχήστρα, όπερα και μουσική ακαδημία) και τονίζει τον ρόλο που παίζει το Εθνικό Ωδείο στη διαμόρφωση νέων καλλιτεχνών και στη μουσική ζωή γενικότερα, επηρεάζοντας και διαμορφώνοντας την κοινή γνώμη (Οικονομίδου, «Για τα Ελληνόπουλα» 187). Γι αυτό και οι συγκεκριμένες ομιλίες αποτελούν σημαντικές πηγές για τη μελέτη τόσο της δράσης του Καλομοίρη, όσο και της καλλιτεχνικής ζωής στην Ελλάδα κατά το α' μισό του 20ού αιώνα.

Τα πρακτικά των Διοικητικών Συμβουλίων και των Γενικών Συνελεύσεων προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για τα σχέδια και τη διαμόρφωση της εκπαίδευσης κυρίως στην Αθήνα, αλλά και την Ελλάδα, τους τρόπους λειτουργίας του Ωδείου, τις σχέσεις μεταξύ συναδέλφων, τη στάση καθηγητών και διοίκησης σε περιόδους κρίσης (περίοδο οικονομικής κατάρρευσης της Ελλάδας, Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και κατοχή, εμφύλιος), μέτρων που συζητήθηκαν, αποφάσεων που λήφθηκαν, στοιχεία για άλλα ωδεία και οργανισμούς και για πολλά άλλα.

Την έλλειψη των προαναφερθέντων πηγών (αλληλογραφία, προγράμματα, αποκόμματα Τύπου) έρχεται να καλύψει εν μέρη το προσωπικό αρχείο του Μανώλη Καλομοίρη. Το αρχείο αυτό διαχειρίζεται ως μέρος των δράσεων του ομώνυμος Σύλλογος, που ιδρύθηκε το 1980 με σκοπό τη διάσωση, διατήρηση και διάδοση του έργου του συνθέτη και στεγάζει τη δράση του σε ειδικά διαμορφωμένη αίθουσα στο κτίριο του κεντρικού Εθνικού Ωδείου.

Η συγκατοίκηση των δύο αρχείων παρέχει την ευκαιρία της παράλληλης μελέτης του υλικού τους, των οποίων οι πληροφορίες που περιέχουν, άλλοτε επικαλύπτονται και άλλοτε αλληλοσυμπληρώνονται σε πολλά σημεία. Μάλιστα, εδώ και επτά χρόνια περίπου, με αφορμή κάποιες εργασίες συντήρησης στο Ωδείο, όπου γίνονταν αναγκαστικά και μετακομίσεις υλικού, η υποφαινόμενη πήρε την απόφαση να ζητήσει τη μεταφορά μέρους των παλαιότερων τεκμηρίων στον χώρο που φυλάσσεται και το Αρχείο του Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης». Η σκέψη ξεκίνησε με τη λογική πως το ΕΩ δεν έχει κάποιον υπεύθυνο να μπορεί να ασχοληθεί με όσους ζητούσαν πληροφορίες, και το προσωπικό του σε κάποια θέματα δεν έχει την κατάλληλη κατάρτιση στην αρχειακή διαχείριση και τις ιστορικές γνώσεις, με αποτέλεσμα να παραπέμπουν εδώ και πολλά χρόνια στη γράφουσα όσους ενδιαφέρονταν. Αυτό δημιουργούσε πρακτικά προβλήματα, καθώς τα τεκμήρια έπρεπε να συλλέγονται κάθε φορά από διάφορες αίθουσες και κατόπιν να πηγαίνουν στο χώρο του Αρχείου του Συλλόγου Καλομοίρη προς μελέτη.

Παρακάτω γίνεται μία πολύ σύντομη περιγραφή των κυριότερων τεκμηρίων που το απαρτίζουν και που είχαν παρουσιαστεί διεξοδικά στο 1ο συνέδριο του Ελληνικού Παραρτήματος του IAML (Οικονομίδου, «Αρχείο Συλλόγου “Μανώλης Καλομοίρης”» 175-186).

Αρχείο Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης»

Τεκμήρια

Χαρτί:

- Αυτόγραφες παρτιτούρες [c. 180 παρτιτούρες]
- Παρτιτούρες αντιγραφών (κάποιες με σημειώσεις του Μ.Κ.)
- Offset έργων
- Αλληλογραφία [c. 3500 τεκμήρια]
- Προγράμματα συναυλιών [c. 150 έντυπα]
- Αποκόμματα Τύπου [c. 2800 αποκόμματα]
- Διάφορα κείμενα και ομιλίες (εκδομένα / ανέκδοτα) [67 τεκμήρια]
- Μουσικά εγχειρίδια που συνέγραψε ο Καλομοίρης
- Εκδόσεις έργων Μ.Κ. (Επί Καλομοίρη. Πολλά εξαντλημένα.)
- Φωτογραφίες
- Υλικά εκτέλεσης έργων (πάρτες)
- Βιβλία της προσωπικής του βιβλιοθήκης

- Διάφορα προσωπικά αντικείμενα και άλλα τεκμήρια (πτυχία, βραβεία, παράσημα, διαβατήρια κ.ά.)

Ηχητικά ντοκουμέντα:

- Ιστορικές ηχογραφήσεις (Μαγνητοταινίες, δίσκοι 33 & 45 στροφών)

Όπως βλέπουμε, στο αρχείο φυλάσσονται γύρω στα 150 προγράμματα συναυλιών. Ο αριθμός είναι ιδιαίτερα μικρός, αν λάβουμε υπόψη το μεγάλο σε όγκο συνθετικό έργο του Καλομοίρη και την πυκνή συναυλιακή δραστηριότητα σε Ελλάδα και εξωτερικό, για την οποία έχουμε στοιχεία και από την αλληλογραφία και πολύ περισσότερο από τα αποκόμματα Τύπου. Πολύ μικρό ποσοστό των προγραμμάτων αφορά συναυλίες σε διοργάνωση του Εθνικού Ωδείου, ή συναυλίες με συντελεστές από αυτό. Συνολικά πρόκειται για 11 προγράμματα εκδηλώσεων (10 του κεντρικού και 1 του παραρτήματος Λευκωσίας-Κύπρου), με ομιλίες, συναυλίες, αφιερώματα, ανέβασμα όπερας και διπλωματικές εξετάσεις.

Ευτυχώς, όσον αφορά την αλληλογραφία του Καλομοίρη, αυτή σώζεται -απ' ό,τι εκτιμούμε- ίσως κατά το μεγαλύτερο ποσοστό της. Αφορά το σύνολο της εισερχόμενης και εξερχόμενης αλληλογραφίας του, όπου μέσα σε αυτήν βρίσκεται και η επαγγελματική του αλληλογραφία ως διευθυντή του Εθνικού Ωδείου, όπως γραπτές συμφωνίες για ίδρυση παραρτημάτων, νέα σχετικά με διάφορα καλλιτεχνικά και διοικητικά θέματα που αφορούν τα παραρτήματα, συνεννοήσεις για ταξίδια του Καλομοίρη ως εξεταστή, για οργάνωση συναυλιών με έργα του και άλλα πολλά.

Από τις επόμενες γενικές διευθύντριες, που από το 1949 ήταν διαδοχικά η γυναίκα του Χαρίκλεια και η κόρη τους Κρινώ, δεν υπάρχει προσβάσιμη αλληλογραφία έως τη στιγμή της συγγραφής του κειμένου.

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, στην εξεταζόμενη εποχή δεν υπάρχουν αποκόμματα Τύπου στο αρχείο του Εθνικού Ωδείου. Αντίθετα, στο ΑΣΜΚ υπάρχει πλούσιο υλικό αποκομμάτων, συχνά με υπογραμμισμένες τις λέξεις «Μανώλης Καλομοίρης» και «Εθνικό Ωδείο» από την εταιρία αποδελτίωσης «Ο Άργος του Τύπου της Ανατολής», που έκανε αυτή τη δουλειά. Δεν είναι λίγες οι φορές που στο ίδιο άρθρο περιλαμβάνονταν και οι δύο λέξεις κλειδιά. Το ότι τα αποκόμματα που αφορούν το Εθνικό Ωδείο βρίσκονται μαζί με αυτά που αφορούν -ακόμη και αποκλειστικά- τον Καλομοίρη, δείχνει πόσο προσωποπαγές ήταν το ίδρυμα και πόσο άρρηκτα συνυφασμένη ήταν η δράση του Εθνικού Ωδείου με τη δική του. Δεν είναι λίγα άλλωστε τα δημοσιεύματα που σχολιάζουν συχνά καυστικά αυτή τη σχέση.

Η προσφορά στοιχείων πάντως είναι αμφίδρομη, καθώς και το Αρχείο του ΣΜΚ παίρνει σημαντικά στοιχεία από τις πηγές του Εθνικού Ωδείου. Τα Ετήσια δελτία πεπραγμένων και τα Πρακτικά δίνουν πολλές και ποικίλες πληροφορίες που

συμπληρώνουν ή επιβεβαιώνουν στοιχεία του Συλλόγου, γι αυτό και συχνά οι ερευνητές χρειάζεται να μελετήσουν τεκμήρια και από τα δύο αρχεία.

Όλα τα παραπάνω δείχνουν πως η συνύπαρξη των δύο φορέων κάτω από την ίδια στέγη ωφελεί και τα δύο αρχεία, καθώς δρουν συμπληρωματικά, δίνοντας μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για την ιστορία του Εθνικού Ωδείου και τη δράση του Μανώλη Καλομοίρη. Πέραν αυτών, μαζί συμβάλουν στο να φωτιστούν άγνωστες πτυχές της μουσικής ζωής, της εκπαίδευσης, των παιδαγωγικών συστημάτων και των στόχων τους, των πολιτικών αψιμαχιών και πολλών άλλων πεδίων της μουσικής ζωής. Τα οφέλη θα είναι ακόμη μεγαλύτερα αν μελετηθούν παράλληλα με πηγές άλλων αντίστοιχων ιδρυμάτων, όπως του Ωδείου Αθηνών, του Κρατικού και του Ελληνικού Ωδείου. Τεκμηριωμένα από παράλληλες πηγές πλέον θα επιβεβαιωθούν ή θα καταρριφθούν φήμες και εικασίες που ανακυκλώνονται για δεκαετίες και θα διαφοροποιήσουν τις απόψεις μας για πολλά καίρια θέματα και γεγονότα.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Ετήσια Δελτία Εθνικού Ωδείου, Σχολικών Ετών 1927-28 έως 1962-63, [Εθνικό Ωδείο].

Οικονομίδου, Μυρτώ. «Για τα Ελληνόπουλα. Μουσικοί Εκπαιδευτικοί Θεσμοί, στόχοι και τρόποι υλοποίησης του Καλομοιρικού οράματος για τη μουσική παιδεία», στο: *Μανώλης Καλομοίρης: 50 χρόνια μετά*, επιμ. Νίκος Μαλιάρας και Αλέξανδρος Χαρκιολάκης, Fagotto books, 2013, σσ. 179- 210.

Οικονομίδου, Μυρτώ. «Αρχείο Συλλόγου “Μανώλης Καλομοίρης”», στο: *Πρακτικά του Συνεδρίου Μουσικών Βιβλιοθηκών, Αρχείων και Κέντρων Τεκμηρίωσης: 1ο Συνέδριο Μουσικών Βιβλιοθηκών, Αρχείων και Κέντρων Τεκμηρίωσης; του Ελληνικού Παραρτήματος της Διεθνούς Ένωσης Μουσικών Βιβλιοθηκών, Αρχείων και Κέντρων Τεκμηρίωσης (IAML), Αθήνα, 21-22 Απριλίου 2024 (IAML)*, σσ. 175-186.

<https://iamlgreece.eu/%cf%83%cf%85%ce%bd%ce%ad%ce%b4%cf%81%ce%b9%ce%b1-%ce%b4%cf%81%ce%ac%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%82/>

Βιογραφικό: Η Μυρτώ Οικονομίδου είναι απόφοιτος του Τμήματος Μουσικών Σπουδών της Σχολής Καλών Τεχνών του Α.Π.Θ. και υποψήφια διδάκτωρ στο αντίστοιχο τμήμα του Ε.Κ.Π.Α. Ειδικεύεται στην ελληνική μουσική του 20ου αιώνα και ειδικότερα στην Εθνική Σχολή και το έργο του Μανώλη Καλομοίρη,

δίνοντας πάνω στο αντικείμενο ομιλίες, διδάσκοντας σε επιμορφωτικά προγράμματα, συμβάλλοντας με κείμενα σε συλλογικούς τόμους και οργανώνοντας εκθέσεις και συνέδρια.

Επί 26 συναπτά έτη υπήρξε υπεύθυνη του Αρχείου του Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης». Από το 2021 εργάζεται στη Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη». Έχει συνεργαστεί με διάφορους οργανισμούς (Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Εθνική Λυρική Σκηνή, Φεστιβάλ «Μανώλης Καλομοίρης», Grove Music Online κ.ά.) αναλαμβάνοντας τη μουσικολογική επιμέλεια εντύπων, συγγραφή κειμένων και λημμάτων εγκυκλοπαιδειών. Είναι μέλος της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρείας και του Ελληνικού Παραρτήματος της Διεθνούς Ένωσης Μουσικών Βιβλιοθηκών, Αρχείων και Κέντρων Τεκμηρίωσης (IAML), στο οποίο, από το 2022 διατελεί Πρόεδρός του.

Το ιδιωτικό Αρχείο του τενόρου Νίκου Χατζηνικολάου (1922-2018)

Αθανάσιος Τρικούπης
atrikoupis@yahoo.co.uk

Το ιδιωτικό Αρχείο του τενόρου Νίκου Χατζηνικολάου (1922-2018)

Αθανάσιος Τρικούπης

Περίληψη: Ο τενόρος Νίκος Χατζηνικολάου γεννήθηκε στο Διδυμότειχο το 1922. Σπούδασε τραγούδι στην Αθήνα και από το 1957 ξεκίνησε τη καριέρα του ως μονωδός με συνεχείς πρωταγωνιστικές εμφανίσεις σε παραγωγές της Εθνικής Λυρικής Σκηνής (ΕΛΣ). Για 20 περίπου χρόνια παρέμεινε βασικός πρωταγωνιστής της ΕΛΣ, συνεργαζόμενος με κορυφαία ονόματα του ελληνικού και του διεθνούς καλλιτεχνικού χώρου. Η δημιουργική πορεία όλων αυτών των ετών είναι αποτυπωμένη στο πολυποίκιλο υλικό του προσωπικού αρχείου του, το οποίο περιλαμβάνει προγράμματα από συναυλίες, φωτογραφίες, ηχογραφήσεις και μουσικοκριτικά σημειώματα από τον Τύπο της εποχής. Το σύνολο του αρχειακού υλικού, οργανωμένο από τον καλλιτέχνη και ευρισκόμενο σε καλή κατάσταση, παρέχει πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη μουσική κίνηση της Αθήνας κατά την περίοδο 1950-1980 για το ρεπερτόριο της ΕΛΣ, για τους πρωταγωνιστές και τις συμπράξεις τους στις παραστάσεις του μοναδικού λυρικού θεάτρου της χώρας, για τις σκηνικές και ενδυματολογικές επιλογές, για την καλλιτεχνική ποιότητα των παραστάσεων και για τον σχολιασμό τους από τον Τύπο της εποχής, αλλά και για ειδικότερα θέματα, όπως η επικοινωνιακή εκμετάλλευση των μουσικών εκδηλώσεων από τη δικτατορία. Εν κατακλείδι, στην παρούσα ανακοίνωση, με αφορμή τη μελέτη του ιδιωτικού Αρχείου του Νίκου Χατζηνικολάου, σχολιάζεται η δυνατότητα ανάδειξης, αλλά και χρηστικότητας, τέτοιου είδους αρχείων στην περίπτωση φιλοξενίας τους σε μία βιβλιοθήκη δημόσιας πρόσβασης.

Λέξεις κλειδιά: Νίκος Χατζηνικολάου, Εθνική Λυρική Σκηνή, Μουσικό Αρχείο.

Βιογραφικά στοιχεία

Ο τενόρος Νίκος Χατζηνικολάου (Εικόνα 1) υπήρξε γόνος μιας φτωχής προσφυγικής οικογένειας. Γεννήθηκε στο Διδυμότειχο το 1922, όπου έζησε μέχρι την ηλικία των 20 ετών. Ως μαθητής της έκτης τάξης δημοτικού, επιλέχτηκε να τραγουδήσει σε σχολική εορτή τον *Γέρο Δήμο* του Παύλου Καρρέρ. Ως μαθητής του Γυμνασίου ήρθε σε επαφή με το κλασικό λυρικό ρεπερτόριο με τη βοήθεια του

Γεωργίου Τσιτσιπάπα, ενός φιλόμουσου Σουφλιώτη, που εργαζόταν στο Δημόσιο Ταμείο του Διδυμοτείχου, διατηρούσε μαντολινάτα και χορωδία στο Σουφλί και δίδασκε αφιλοκερδώς τα παιδιά. Τότε τραγούδησε για πρώτη φορά τραγούδια του Schubert και άριες από όπερες του Puccini.

Εικόνα 1

Νίκος Χατζηνικολάου (Διδυμότειχο 1922-Αθήνα 2018).¹ © Νικολέρης.

Μετά την κατοχή, στην ηλικία των 20 ετών, με τη βοήθεια του Γεωργίου Τσιτσιπάπα και του γνωστού μετέπειτα αρχαιολόγου, Μανώλη Ανδρόνικου, που το 1941 είχε διοριστεί ως φιλόλογος σε γυμνάσιο του Διδυμοτείχου, κατέβηκε στην Αθήνα για να σπουδάσει κλασικό τραγούδι. Σπούδασε τραγούδι για 5 χρόνια στο

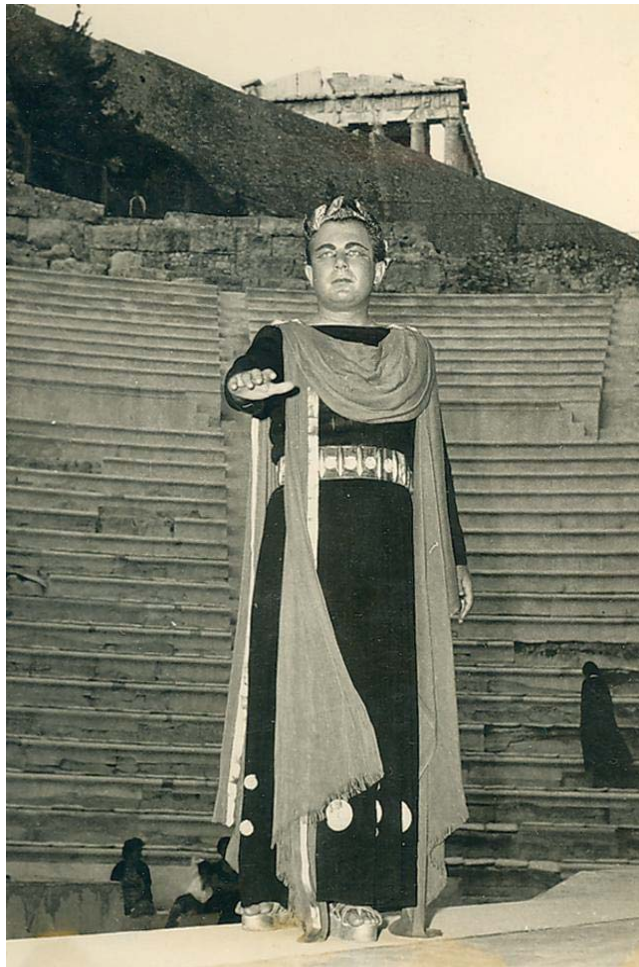
¹ Πηγή: Αρχείο Νίκου Χατζηνικολάου.

Εθνικό Ωδείο με την Μαρίκα Καλφοπούλου ως υπότροφος της ίδιας του της δασκάλας, η οποία πλήρωνε τα δίδακτρά του λόγω της αδυναμίας του Χατζηνικολάου να τα καλύψει. Το 1955 πήρε Δίπλωμα Μονωδίας με βαθμό άριστα και Α' βραβείο παμφηφεί μετά Αριστείου εξαιρετικής επιδόσεως. Όντας σπουδαστής του Ωδείου ακόμη έδωσε εξετάσεις στην Εθνική Λυρική Σκηνή και προσλήφθηκε ως χορωδός. Σύμφωνα με μαρτυρία του, είχαν δώσει τότε εξετάσεις 40 άτομα για 2 μόλις θέσεις χορωδών.

Το 1957 ξεκίνησε την καριέρα του ως μονωδός, ερμηνεύοντας στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιώς τον ρόλο του Edward στην όπερα *Lucia di Lammermoor* του G. Donizetti. Ακολούθησαν συνεχείς πρωταγωνιστικές εμφανίσεις σε παραγωγές της Εθνικής Λυρικής Σκηνής. Το καλοκαίρι του 1958 κάνει το ντεμπούτο του στο Ηρώδειο, ως Πυλάδης, στην όπερα *Ifigenia in Tauride* του C.W. Gluck. Στην Εικόνα 2 τον βλέπουμε ως Άδμητο στην όπερα *Alceste* του Gluck στο Ηρώδειο, από παράσταση του επόμενου χρόνου.

Εικόνα 2

Ο Νίκος Χατζηνικολάου ως Άδμητος στην όπερα *Alceste* του Gluck, Ηρώδειο 1959.²

© Αρχείο Νίκου Χατζηνικολάου.

---

² Πηγή: ό.π.

Αξίζει να σημειωθεί μια ενδιαφέρουσα εμπειρία του Χατζηνικολάου, όπως τη διηγήθηκε ο ίδιος στις 15 Μαρτίου 2009, σε προφορική του συνέντευξη στον γράφοντα. Κατά την καλλιτεχνική περίοδο 1959-60, αναφέρει ο Χατζηνικολάου,

«ήρθε ο Μοσχονάς, ο διάσημος μπάσος από την Μετροπόλιταν Όπερα της Αμερικής για να ανεβάσει τον *Φάουστ* και ο Διευθυντής της ΕΛΣ, ο Κωστής Μπαστιάς του είπε:

“Έχω έναν τενόρο, έλα να τον ακούσεις, κι αν δε σου κάνει, θα φέρουμε άλλον.”

Ήρθε λοιπόν εκεί που έκανα πρόβες, με άκουσε και είπε στον Μπαστιά:

“Που τον είχες αυτόν;”

Κι έτσι συμπρωταγωνιστήσαμε στον *Φάουστ*. Αφού έκανα τις πρώτες 6-7 παραστάσεις, ακολούθησε η μετάκληση ενός άλλου τενόρου, γιατί τότε τραγουδούσαμε εμείς πρώτα και στη συνέχεια έφερναν κι από το εξωτερικό. Έφεραν λοιπόν έναν τενόρο για να τραγουδήσει με τον Μοσχονά, αλλά στην πρώτη πράξη, “έσπασε” η φωνή του. Κάτι έπαθε και δεν μπορούσε να συνεχίσει. Ήταν να διακόψουν την παράσταση. Έτυχε να περνάω εγώ έξω από το θέατρο, και με φωνάζουν:

“Χατζηνικολάου, που πας;”

“Τι συμβαίνει, ρώτησα;”

“Ο τενόρος φρακάρισε, κλείνει το θέατρο”.

Μπαίνω μέσα και μόλις με είδε ο διευθυντής, καταϊδρωμένος, φώναξε:

“Που είσαι και σε ψάχνουμε;”

Απάντησα χωρίς δεύτερη σκέψη, παρά το ότι δεν είχα προετοιμαστεί για παράσταση εκείνη την ημέρα:

“Φέρτε μου τα ρούχα αμέσως”.

Ντύνομαι στα παρασκήνια και μπαίνω στη δεύτερη πράξη. Βέβαια, ο κόσμος τα έχασε. Μόλις άρχισε η δεύτερη πράξη, μπήκα μέσα και συνέχισα σαν να μην είχε συμβεί τίποτα. Θυμάμαι τον Μοσχονά να μου ψιθυρίζει επί σκηνής:

“Βρε μπαγάσα, που ήσουν;”

Κάναμε αυτήν την παράσταση, ο κόσμος ενθουσιάστηκε και αυτό λειτούργησε ως εφελτήριο για τη συνέχεια της καριέρας μου».

Για 20 περίπου χρόνια, ο Χατζηνικολάου παρέμεινε βασικός πρωταγωνιστής της ΕΛΣ, συνεργαζόμενος με κορυφαία ονόματα του ελληνικού και του διεθνούς καλλιτεχνικού χώρου (Manuel Ausensi, Herbert Doussant, Andrée Esposito, Walter

Geisler, Helmut Melchert, Nicola Moscona, Aldo Protti, Jon Vickers κ.ά.). Η δημιουργική πορεία όλων αυτών των ετών είναι αποτυπωμένη στο πολυποίκιλο υλικό του προσωπικού αρχείου του, το οποίο περιλαμβάνει προγράμματα από συναυλίες, φωτογραφίες, ηχογραφήσεις και μουσικοκριτικά σημειώματα από τον Τύπο της εποχής.

Από το 1957 μέχρι το 1974 συνεχώς και έπειτα κατά τις περιόδους 1977-79, 1980-81 και 1982-83 ο Χατζηνικολάου συμμετείχε ως πρωταγωνιστής σε 35 όπερες 23 συνθετών. Για τις καλλιτεχνικές του υπηρεσίες η Ελληνική πολιτεία χορήγησε στον Νίκο Χατζηνικολάου τιμητική σύνταξη. Πρέπει επίσης να μνημονεύσουμε το αναμνηστικό μετάλλιο με το οποίο τιμήθηκε από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας για την ενεργό συμμετοχή του στην Εθνική Αντίσταση κατά τη διάρκεια της κατοχής, ενόσω ζούσε ακόμη στο Διδυμότειχο. Στο πλαίσιο πανελλήνιου μουσικολογικού συνεδρίου με θέμα «Εξελίξεις στη μελέτη της μουσικής παράδοσης και παιδείας», που διοργάνωσε η Ένωση Πολιτιστικών Φορέων Έβρου στις 14 και 15 Μαρτίου 2009, τιμήθηκε από τον Δήμο Αλεξανδρούπολης για την προσφορά του στον ελληνικό μουσικό πολιτισμό. Ο τενόρος Νίκος Χατζηνικολάου απεβίωσε στις 19 Σεπτεμβρίου 2018 στην Αθήνα, πλήρης ημερών, σε ηλικία 96 ετών.

Προγράμματα παραστάσεων ΕΛΣ

Τα προγράμματα της ΕΛΣ εμπεριέχουν τις διανομές των ρόλων και γενικά τα ονόματα και τις φωτογραφίες των συντελεστών της παραγωγής, καθώς και βιογραφικά σημειώματα των μουσουργών και σχολιασμούς της τεχνοτροπίας και της υπόθεσης των έργων και της εποχής που γράφτηκαν. Τα κείμενα είναι άλλοτε ανυπόγραφα και άλλοτε φέρουν το όνομα σημαντικών μουσικών και μουσικοκριτικών της εποχής, όπως ο Γεώργιος Σκλάβος και ο Μίνως Δούνιας, όχι μόνο Ελλήνων αλλά και ξένων [π.χ. ο μουσικοκριτικός των New York Times, Howard Taubman (1907-1996) και ο Πρόεδρος του Κύκλου των Μουσικοκριτικών της Νέας Υόρκης (Music Critics Circle of New York), Henry W. Simon (1901-70)].

Σε ορισμένες υπερπαραγωγές, όπως της θερινής περιόδου του 1959 με την *Alceste* του Gluck και το *Nabucco* του Verdi, το πρόγραμμα εμπεριέχει την υπόθεση, τα πρόσωπα και τη διανομή των έργων και στη γαλλική γλώσσα και επίσης εσωκλείει και τα ονόματα και τις φωτογραφίες όλων των χορωδών και των χορευτών. Από τη δεκαετία του 1960 χρησιμοποιούνται εναλλακτικά στα προγράμματα πέραν από τις γαλλικές και οι αγγλικές μεταφράσεις των κειμένων, αλλά σε μικρότερο βαθμό.

Σε ορισμένα προγράμματα ο μουσικολόγος μπορεί να βρει ενδιαφέρουσες πληροφορίες που δεν σχετίζονται με το παρουσιαζόμενο έργο, όπως στο πρόγραμμα της *Tosca* της περιόδου 1960-61, όπου αναφέρονται τα ελληνικά έργα που ανέβασε η ΕΛΣ την τελευταία δεκαπενταετία (Εικόνα 3).

Εικόνα 3

ΕΡΓΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΘΕΤΩΝ ΠΟΥ ΑΝΕΒΙΒΑΣΕΝ Η Ε.Λ.Σ. ΕΝΤΟΣ ΔΕΚΑ ΠΕΝΤΕ ΕΤΩΝ	
Ο Π Ε Ρ Ε Σ	
ΝΕΕΣ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΛΗΨΕΙΣ	
1. «ΡΕΑ»	Σαμάρα
2. «ΤΑΡΤΟΥΦΟΙ»	Γιαγκάκη
3. «ΔΙΔΩ»	Λαυράγκα
4. «ΦΑΚΑΝΑΠΑΣ»	»
5. «ΑΠΟΓΕΥΜΑ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ»	Βάρβογλη
6. «ΠΡΩΤΟΜΑΣΤΟΡΑΣ»	Καλομοίρη
7. «ΔΑΧΤΥΛΙΔΙ ΤΗΣ ΜΑΝΝΑΣ»	»
8. «ΑΝΑΤΟΛΗ»	»
9. «ΞΩΤΙΚΑ ΝΕΡΑ»	»
10. «ΠΕΡΟΥΣΕ»	Σακελλαρίδη
11. «ΛΕΣΤΕΝΙΤΣΑ»	Σκλάβου
12. «ΚΑΣΣΙΑΝΗ»	»
13. «ΒΑΣΙΛΗΑΣ ΑΝΗΛΙΑΓΟΣ»	Νεζερίτη
Ο Π Ε Ρ Ε Τ Τ Ε Σ	
ΝΕΕΣ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΛΗΨΕΙΣ	
1. «ΒΑΦΤΙΣΤΙΚΟΣ»	Σακελλαρίδη
2. «ΠΑΡΑΠΗΓΜΑΤΑ»	»
3. «ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΟΥ ΔΡΟΜΟΥ»	Χατζηαποστόλου
4. «ΠΡΙΓΚΗΠΙΣΣΑ ΤΗΣ ΣΑΣΩΝΟΣ»	Σαμάρα
1. «ΑΝΤΡΕΙΩΜΕΝΗ»	Καλομοίρη
2. «ΠΡΑΜΜΑΤΕΥΤΗΣ»	Πετρίδη
3. «ΑΕΤΟΣ»	Σκλάβου
4. «ΟΙ ΧΟΡΟΙ»	Σκαλκώτα

Έργα Ελλήνων Συνθετών που ανέβασε η ΕΛΣ κατά το διάστημα 1945-60.³

© Αρχείο Νίκου Χατζηνικολάου.

Από τη χειμερινή περίοδο 1964-65 τα προγράμματα της ΕΛΣ αναμορφώνονται, τόσο στο εξώφυλλό τους, όσο και στις πληροφορίες που παρέχουν, αφού για πρώτη φορά αναφέρονται τα ονόματα των μουσικών της ορχήστρας της. Οι αλλαγές μάλλον πιστώνονται στον μουσουργό Μενέλαο Παλλάντιο (1914-2012), που αναλαμβάνει Γενικός Διευθυντής της ΕΛΣ από τον Σεπτέμβρη του 1964 αντικαθιστώντας τον Κωστή Μπαστιά (1901-1972).

³ Πηγή: ό.π.

Ακόμα και οι διαφημίσεις της εποχής έχουν το νόημά τους και τον συσχετισμό τους με τη θεματική του έργου. Για παράδειγμα, η διαφήμιση της ΔΕΗ για το πρόγραμμα του Τροβατόρε της περιόδου 1958-59, φέρει τη λεζάντα «Ο δρόμος προς το φως και τη δημιουργία», μια δημιουργία που αποτυπώνεται πολύ ερωτικά μέσα από δύο συγκλίνοντα πρόσωπα.

Παρομοίως, για το πρόγραμμα της *Lucia di Lammermoor* της περιόδου 1956-57, η ΗΒΗ, παρόλο που είναι ο προμηθευτής της Αυτού Μεγαλειότητος (ΑΜ) του Βασιλέως, στη διαφήμισή της προτιμά να δροσίσει με διακριτές πίπτουσες σταγόνες μία φιγούρα ανέμελης καλλονής της εποχής που φορά μίνι φούστα ή σορτσάκι (Εικόνα 4).

Εικόνα 4

Διαφήμιση της ΗΒΗ σε πρόγραμμα της *Lucia di Lammermoor*, ΕΛΣ 1956-57.⁴
© Αρχείο Νίκου Χατζηνικολάου.

⁴ Πηγή: ό.π.

Το σημαντικότερο όμως από όλα είναι το ότι εκείνη την εποχή το κάπνισμα δεν χαρίζει μόνο απόλαυση, αλλά και υγεία, σύμφωνα με τη σχετική διαφήμιση από πρόγραμμα της χειμερινής περιόδου 1962-63! (Εικόνα 5).

Εικόνα 5

Διαφήμιση τσιγάρου σε πρόγραμμα παραστάσεων, ΕΛΣ 1962-63.⁵
© Αρχείο Νίκου Χατζηνικολάου.

Φωτογραφικό υλικό

Στο αρχείο εμπεριέχεται πλούσιο φωτογραφικό υλικό, κυρίως από τις παραστάσεις της ΕΛΣ με πρωταγωνιστή τον αείμνηστο τενόρο. Το σύνολο του

---

⁵ Πηγή: ό.π.

φωτογραφικού υλικού, οργανωμένο από τον καλλιτέχνη και ευρισκόμενο σε καλή κατάσταση, παρέχει πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το ρεπερτόριο της ΕΛΣ, κατά τις δεκαετίες 1950-1980, για τους πρωταγωνιστές και τις συμπράξεις τους στις παραστάσεις του μοναδικού λυρικού θεάτρου της χώρας, για τις σκηνικές και ενδυματολογικές επιλογές και σε κάποιες περιπτώσεις αποτυπώνει χαρακτηριστικές στιγμές από το σύνολο των παρευρισκόμενων, συντελεστών και θεατών (επισήμων και κοινών θνητών), σε σημαντικά πολιτιστικά συμβάντα της εποχής. Στην Εικόνα 6 βλέπουμε τον πρωταγωνιστή, μετά από παράσταση του *Othello* του Verdi στο Ηρώδειο, το 1965, με την πριγκίπισσα Ειρήνη, τον αρχιμουσικό Ανδρέα Παρίδη, τον Διευθυντή της ΕΛΣ, Μενέλαο Παλλάντιο και πολλούς άλλους.

Εικόνα 6

Ο τενόρος Νίκος Χατζηνικολάου (καθισμένος) μετά από παράσταση του *Othello* του Verdi στο Ηρώδειο, το 1965. Μεταξύ άλλων διακρίνεται η πριγκίπισσα Ειρήνη (με το άσπρο φόρεμα), ο αρχιμουσικός Ανδρέας Παρίδης (με το φράκο), και ο Διευθυντής της ΕΛΣ, Μενέλαος Παλλάντιος (δεύτερος από δεξιά).⁶ © Αρχείο Νίκου Χατζηνικολάου.

Οι εμφανίσεις του Χατζηνικολάου δεν αφορούν μόνο παραστάσεις όπερας, αλλά και έργα του ευρύτερου φωνητικού ρεπερτορίου, όπως π.χ. το *Requiem* του Verdi (ΕΛΣ, 1969).

---

⁶ Πηγή: ό.π.

Το σχετικό υλικό αγγίζει και ειδικότερα θέματα, όπως η επικοινωνιακή εκμετάλλευση των μουσικών εκδηλώσεων από τη δικτατορία. Η φωτογραφία του μονωδού επί τω έργω, Νίκου Χατζηνικολάου, υπό τη συνοδεία του επίσης αείμνηστου Μιχάλη Φιλιππάκη στο πιάνο, προέρχεται από συναυλία κλιμακίου της ΕΛΣ στην Αλεξανδρούπολη το 1970, στο πλαίσιο των «Ανθεστηρίων», μιας ετήσιας γιορτής που συνδέθηκε, όσον αφορά την πόλη της Αλεξανδρούπολης, με τη χούντα, αφού καθιερώθηκε και λειτούργησε παράλληλα με αυτήν κατά τα έτη 1968-1973, και απαθανατίζει, επίσης σε φωτογραφία, τον Γεώργιο Παπαδόπουλο και την ημερομηνία της 21ης Απριλίου (Εικόνα 7).

Εικόνα 7

Ο Νίκος Χατζηνικολάου σε συνοδεία του Μιχάλη Φιλιππάκη, Αλεξανδρούπολη 1970.⁷
© Αρχείο Νίκου Χατζηνικολάου.

Ηχογραφήσεις

Όσον αφορά την καλλιτεχνική ποιότητα των παραστάσεων, οι ηχογραφήσεις που εμπεριέχονται στο αρχείο αποτελούν σπάνιο, πολύτιμο και αξιόπιστο υλικό.

---

⁷ Πηγή: ό.π.

Δείγματα αυτού είναι διαθέσιμα στην προσωπική ιστοσελίδα του καλλιτέχνη (<https://www.nikoschatzinikolaou.gr/>).

Κριτικά σημειώματα

Σχετικά με τον σχολιασμό των καλλιτεχνικών δρώμενων από τον Τύπο της εποχής, στο αρχείο του καλλιτέχνη βρίσκονται καταχωρημένα και αρκετά κριτικά σημειώματα από διάφορες εφημερίδες. Υπογράφουν ο Βασίλης Παπαδημητρίου με το ψευδώνυμο Β. Αρκαδινός, ο Φοίβος Ανωγειαννάκης, ο Διονύσης Γιατράς, η Αλεξάνδρα Λαλαούνη, ο Γιώργος Λεωτσάκος, ο Πέτρος Πετρίδης, η Λίλη Σπέρερ-Δράκου, ο Μάριος Βάρβογλης, ο Γεώργιος Σκλάβος, η Λιάνα Ρουσσιανού-Πιπεράκη, ο Τάσος Βαλαβάνης, ο Γιώργος Βώκος, ο Μιχάλης Ι. Τσιτσικλής κ.ά.

Από ένα άρθρο της Ιωάννας Αναγνώστου-Μπουκουβάλα σε απόκομμα εφημερίδας του 1957 πληροφορούμαστε ότι ο Χατζηνικολάου τραγούδησε με ιδιαίτερη επιτυχία στο Salzburg, στο πλαίσιο της Διεθνούς Θερινής Ακαδημίας και στη συναυλία της τάξης των μαθητών της Μαρίκας Καλφοπούλου, η οποία διδάσκει από το 1955 στην Ακαδημία.

Στην ίδια σελίδα του άλμπουμ με τα αποκόμματα εφημερίδων, πληροφορούμαστε τους ιατρικό-μελοδραματικούς γάμους του ερμηνευτή με τη γιατρό Άννα Πορετσάνου το Δεκέμβριο του 1964 στον Άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη με τις ευχές του αρθρογράφου για βίο ανθόσπαρτο, πλήρη ασμάτων και «άνευ χρείας ιατρού»!

Από το ίδιο αρχειακό υλικό συλλέγουμε πληροφορίες και για σημαντικές καλλιτεχνικές στιγμές της πόλης της Θεσσαλονίκης, στις οποίες συμμετείχε ο καλλιτέχνης, όπως η παρουσίαση του *Requiem* του Verdi στο Βασιλικό Θέατρο τον Ιούνιο του 1967 από την Ορχήστρα και τη Χορωδία του Δήμου Θεσσαλονίκης υπό τον Νίκο Αστρονίδη και η εκτέλεση της Ενάτης συμφωνίας του Beethoven τον Οκτώβριο του ίδιου έτους στα «Δημήτρια» από την Κρατική Ορχήστρα Θεσσαλονίκης και τη Χορωδία Βορείου Ελλάδος υπό τον Σόλωνα Μιχαηλίδη.

Επίλογος

Το αρχείο του Νίκου Χατζηνικολάου αποδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμο, συγκρινόμενο με το υλικό που παρέχεται την παρούσα στιγμή στην επίσημη ιστοσελίδα της ΕΛΣ (<https://www.nationalopera.gr/>), στην εφαρμογή του Εικονικού Εκπαιδευτικού Μουσείου της. Επιλέγοντας την κατηγορία των προσώπων, στο όνομα Χατζηνικολάου, παρατηρούμε πως δεν εμπεριέχονται όλες οι παραγωγές στις οποίες αυτός συνέπραξε, όπως για παράδειγμα η *Lucia di Lammermoor* της

περιόδου 1956-57.⁸ Αντίστοιχα, ελλιπής αποδεικνύεται και η κατηγορία των Παραγωγών, όπου άλλοτε δεν υφίστανται καθόλου παραγωγές που βρίσκουμε στο αρχείο του Χατζηνικολάου (π.χ. *Ηρώ και Λέανδρος* της περιόδου 1970-71) και άλλοτε είναι καταγεγραμμένες με λειψά στοιχεία, όπως π.χ. η παντελής έλλειψη των στοιχείων της διανομής (βλ. *Lucia di Lammermoor* της περιόδου 1956-57).⁹

Αρχεία ερμηνευτών αλλά και άλλων παραγόντων της μουσικής ζωής του τόπου, ανάλογα με αυτό του Νίκου Χατζηνικολάου, συνήθως όμως όχι οργανωμένα, υφίστανται διάσπαρτα, κυρίως στην πρωτεύουσα και στη συμπρωτεύουσα. Λόγω των γενικότερων προβλημάτων και της δυσλειτουργίας του δημοσίου τομέα της χώρας μας, τα αρχεία αυτά μπορούν να αποτελέσουν ένα χρήσιμο εργαλείο στον ερευνητή που έχει τη διάθεση και την υπομονή να γνωρίσει τους κατόχους τους και στη συνέχεια το περιεχόμενό τους. Προφανώς, μια συλλογική προσπάθεια υπό την καθοδήγηση και την εποπτεία ενός φερέγγυου φορέα, ο οποίος θα είχε τη δυνατότητα φιλοξενίας και διαχείρισης τέτοιου είδους αρχείων προσφέροντας παράλληλα δημόσια πρόσβαση, θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη τόσο για τη διαφύλαξη, αξιοποίηση και ανάδειξη των αρχείων αυτών, όσο και για τη διευκόλυνση των ενδιαφερομένων μελετητών.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Διαδικτυακές πηγές

Νίκος Χατζηνικολάου. <https://www.nikoschatzinikolaou.gr/>

Εθνική Λυρική Σκηνή. <https://www.nationalopera.gr/>

Αρχειακό υλικό

Αρχείο Νίκου Χατζηνικολάου

Βιογραφικό: Ο Θανάσης Τρικούπης είναι Αναπληρωτής Καθηγητής της Σχολής Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Σπούδασε μηχανολογία στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, πιάνο στο Conservatoire Européen de Musique de Paris, σύνθεση και διεύθυνση στο Μουσικό Πανεπιστήμιο του Graz και μουσικολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Έχει διδάξει στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Δ.Π.Θ., στο Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και στο

⁸ <https://virtualmuseum.nationalopera.gr/el/eikoniki-ekthesi/prosopa/hatzinikolaou-nikos-2825/> (τελευταία πρόσβαση 3/5/2023).

⁹ <https://virtualmuseum.nationalopera.gr/el/eikoniki-ekthesi/erga/loutsia-nti-lammermour-17220/loutsia-nti-lammermour-1956-1957-20574/> (τελευταία πρόσβαση 3/5/2023).

Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ. Από το Πανεπιστήμιο Αθηνών εκδόθηκε η μονογραφία του με τίτλο *Western music in Hellenic Communities. Musicians and Institutions* (2015). Στα κύρια ερευνητικά ενδιαφέροντά του συγκαταλέγεται η μελέτη της έντεχνης νεοελληνικής μουσικής και της μουσικής πρωτοπορίας του 20ού και του 21ου αιώνα.

Είναι μέλος της Διεθνούς Μουσικολογικής Εταιρείας, της Γερμανικής Μουσικολογικής Εταιρείας και της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρείας, Πρόεδρος του Συλλόγου Μουσικών Εκπαιδευτικών Αν. Μακεδονίας – Θράκης και μέλος του Δ.Σ. του Θρακικού Κέντρου – Εταιρείας Θρακικών Μελετών.

Η κριτική έκδοση των
Τραγουδιών για μία φωνή και πιάνο
του Σπύρου Σαμάρα
ως ερευνητική πρόκληση

Σοφία Κοντώση
info@sofiakontossi.com

Η κριτική έκδοση των Τραγουδιών για μία φωνή και πιάνο του Σπύρου Σαμάρα ως ερευνητική πρόκληση.¹

Σοφία Κοντώση

Περίληψη: Εκατό και πλέον χρόνια από τον θάνατο του Σπύρου Σαμάρα και παρά τη μεγάλη τους διάδοση στο μουσικό και το ευρύ κοινό κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, τα τραγούδια για φωνή και πιάνο του συνθέτη παραμένουν στην πραγματικότητα μη προσβάσιμα στους εκτελεστές: τα σπάνια αντίτυπα των ξενόγλωσσων τραγουδιών, σε πρώτη και μοναδική έκδοση μουσικών οίκων του εξωτερικού, φυλάσσονται σε ιδιωτικά αρχεία και βιβλιοθήκες εντός και εκτός Ελλάδος, ενώ αντιθέτως τα ελληνικά τραγούδια απαντώνται σε πληθώρα ευτελών, μη επιμελημένων επί της ουσίας και αντιφατικών ως προς το κείμενο, χρονολόγητων παλαιών εκδόσεων.

Στην ανακοίνωση αυτή παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της εκτενούς ερευνητικής εργασίας που πραγματοποιήθηκε κατά τη συγκρότηση τόμου Απάντων των τραγουδιών για μία φωνή και πιάνο του συνθέτη (πλην των εμβατηρίων και των ύμνων) υπό την επιμέλεια της γράφουσας (έκδοση Κέντρου Ελληνικής Μουσικής, 2019). Ελλείπει αυτογράφων του Σαμάρα, η προσπάθεια παροχής αξιόπιστου μουσικού υλικού κατέστησε απολύτως αναγκαία τη συγκέντρωση όλων των προγενέστερων εκδόσεων ενώ η έρευνα στις συλλογές προγραμμάτων της Μουσικής Βιβλιοθήκης Λίλιαν Βουδούρη και του Κέντρου Τεκμηρίωσης του Ωδείου Αθηνών παρείχε ιδιαίτερος σημαντικά στοιχεία για τη χρονολόγηση των τραγουδιών (1883-1915;), στοιχεία που οδήγησαν σε ριζική αναδιαμόρφωση του σχετικού καταλόγου, με τη μορφή που αυτός παρατίθεται από τον Γιώργο Λεωτσάκο στη μονογραφία του για τον συνθέτη. Στο τέλος, επιχειρούνται κάποια συμπεράσματα που αφορούν τόσο τη δημιουργική σχέση του συνθέτη με το συγκεκριμένο μουσικό είδος, τη γλώσσα, την ποίηση και το κοινό, όσο και το συνθετικό ύφος και την προσφορά του στον τομέα της φωνητικής μινιατούρας γενικότερα.

---

¹ Το παρόν κείμενο στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην Εισαγωγή και τα κείμενα που συνοδεύουν την κριτική έκδοση Απάντων των Τραγουδιών του Σπύρου Σαμάρα από το Κέντρο Ελληνικής Μουσικής το 2019, σε επιμέλεια της γράφουσας. Ευχαριστώ ολόψυχα τους συναδέλφους και φίλους Γ. Τσελίκας και Γ. Σαμπροβαλάκη για την στενή συνεργασία και τη βοήθεια, δίχως την οποία η έκδοση αυτή δεν θα είχε πραγματοποιηθεί.

Λέξεις κλειδιά: Σπύρος Σαμάρας, κριτική έκδοση, ελληνικά τραγούδια για μία φωνή και πιάνο, Κέντρο Ελληνικής Μουσικής, *Της κοπέλας το νερό*, Εξομολόγηση, Νανούρισμα, Άνοιξη, Μάνα και γιος.

Εισαγωγή

Το 2012 είχα τη χαρά να κάνω μαζί με την μέτζο σοπράνο Μαργαρίτα Συγγενιώτου την εναρκτήρια συναυλία του Συμποσίου *Ελληνική Μουσική Δημιουργία: Ταυτότητες και Ιστορικές Μνήμες*, που πραγματοποιήθηκε στη Λευκωσία, σε συνδιοργάνωση του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου και του Αρχείου Λεωνίδα Ζώρα. Η συναυλία αντικατόπτριζε χρονικά την ελληνική μουσική δημιουργία για φωνή και πιάνο, ξεκινώντας από το τραγούδι *Της κοπέλας το νερό* του Σπύρου Σαμάρα και καταλήγοντας στα Έξι τραγούδια σε ποίηση Τ.Σ. Έλιοτ του Γιάννη Χρήστου.

Έχουμε μόλις ξεκινήσει την πρόβα με το τραγούδι του Σαμάρα *Της κοπέλας το νερό* και η Μαργαρίτα, με την οικειότητα που υπήρχε λόγω παλαιότερης συνεργασίας μας, μου λέει:

– Σοφία, μήπως θα μπορούσες να παίζεις την εισαγωγή πιο σιγά; Μου χαλάει το κλίμα...

– Δηλαδή *mf* ή *mp*, ας πούμε; τη ρωτάω εγώ, ξανακοιτάζοντας την παρτιτούρα μου για να επιβεβαιώσω στο μυαλό μου το αρχικό *f* (Εικόνα 1).

Εικόνα 1

Σπύρος Σαμάρας, *Της κοπέλας το νερό*. Έκδοση Μυστακίδου και Μακρή Z98M.

– Όχι καλέ, μου λέει, αφού γράφει *pp*.

– Που το βλέπεις το *pp*, της λέω, και «πέφτω από τα σύννεφα» όταν μου δείχνει τη, σχετικά ευανάγνωστη, παρτιτούρα που είχε στα χέρια της (Εικόνα 2), με το καθαρογραμμένο *pp* στο πρώτο μέτρο, έναντι της κιτρινισμένης, φθαρμένης, δικής μου.

Εικόνα 2

Σπύρος Σαμάρας, Της κοπέλας το νερό. Έκδοση Στέφανου Γαϊτάνου, Σ428Γ.

Δεν προφταίνω καν να σκεφτώ πώς να το χειριστώ από ερμηνευτικής σκοπιάς, και μου ρίχνει άλλη μια ‘βολή’:

- Η αλήθεια είναι ότι θα το ήθελα και λίγο πιο γοργό, λίγο πιο αλλέγρο!
- Αφού λέει *Allegretto moderato*! της απαντάω έκπληκτη, μην έχοντας προφτάσει να επαληθεύσω και τη ρυθμική αγωγή στο δικό της αντίτυπο...
- Δεν βλέπω κάτι τέτοιο!! μου αντιτείνει. *Allegretto* ‘σκέτο’ είναι.

Αυτή ήταν η πρώτη μου επαφή με το σοβαρό εκδοτικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τα τραγούδια του Σαμάρα. Δεν ήξερα ακόμη πόσο βαθύ ήταν.

Η νέα έκδοση Απάντων των τραγουδιών του Σπύρου Σαμάρα από το Κέντρο Ελληνικής Μουσικής.

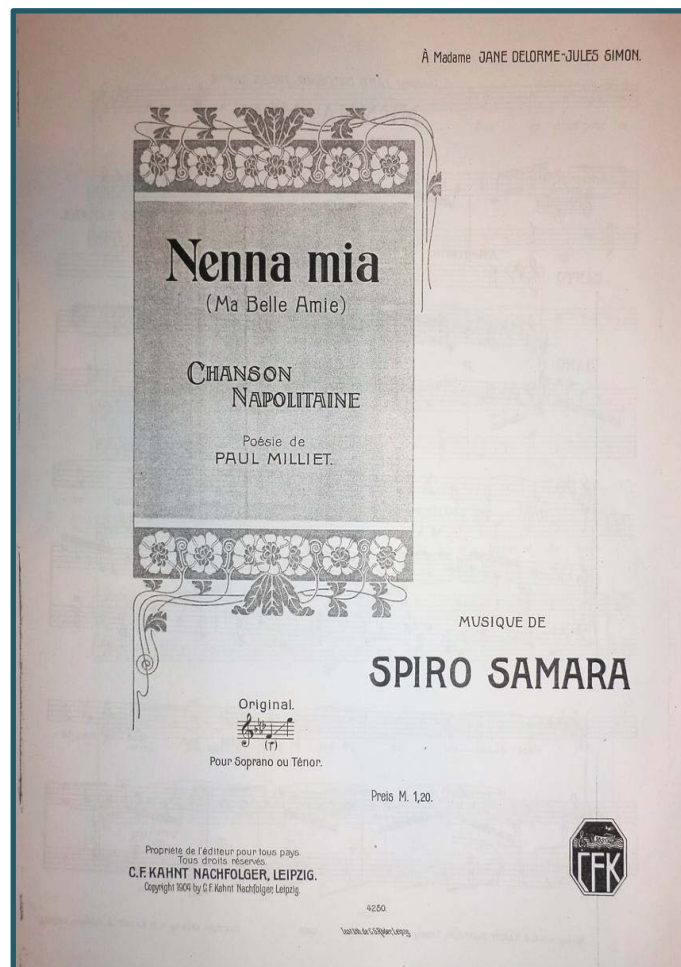
Η ερευνητική εργασία και τα περιεχόμενα του τόμου

Εκατό και πλέον χρόνια από τον θάνατο του Σπύρου Σαμάρα και παρά τη μεγάλη τους διάδοση στο μουσικό αλλά και το ευρύ κοινό κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, τα τραγούδια για φωνή και πιάνο του συνθέτη παραμένουν στην πραγματικότητα δύσκολα προσβάσιμα στους εκτελεστές: τα σπάνια αντίτυπα των ξενόγλωσσων τραγουδιών, σε πρώτη και μοναδική έκδοση μουσικών οίκων του εξωτερικού, φυλάσσονται σε ιδιωτικά αρχεία και βιβλιοθήκες εντός και εκτός Ελλάδος (Εικόνα 3), ενώ αντιθέτως τα ελληνικά τραγούδια απαντώνται σε πληθώρα ευτελών, μη επιμελημένων επί της ουσίας και αντιφατικών ως προς το

κείμενο, αχρονολόγητων παλαιών εκδόσεων. Η νέα δίγλωσση έκδοση (ελληνικά και αγγλικά) του Κέντρου Ελληνικής Μουσικής, σε επιμέλεια της γράφουσας, με την πολύτιμη συνδρομή των Γ. Τσελίκας και Γ. Σαμπροβαλάκη, έρχεται να καλύψει το σημαντικό αυτό κενό συγκεντρώνοντας όλα τα αυτοτελή τραγούδια για μία φωνή και πιάνο του Σαμάρα, πλην των ποικίλων ύμνων και εμβατηρίων που αυτός συνέθεσε σε διάφορες περιστάσεις καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, φιλοδοξώντας να κινήσει το ενδιαφέρον της διεθνούς μουσικής κοινότητας.

Εικόνα 3

Σπύρος Σαμάρας, *Nenna mia*. C.F. Kahnt Nachfolger, Leipzig, 1904.

©Αρχείο Γ. Λεωτσάκου.

Στην παρούσα ανακοίνωση αγγίζω κάποιες μόνον από τις ερευνητικές και ερμηνευτικές προκλήσεις που αντιμετωπίστηκαν για να μπορέσουμε να προσφέρουμε με το Κέντρο Ελληνικής Μουσικής στο κοινό μια νέα, πραγματικά επιμελημένη έκδοση των τραγουδιών για μία φωνή και πιάνο του μεγάλου κερκυραίου συνθέτη.

Αρχικά παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της εκτενούς ερευνητικής εργασίας που απαιτήθηκε για τη συγκρότηση του τόμου αυτού, η οποία ξεκίνησε το 2017 και ολοκληρώθηκε το 2019, με επιχορήγηση του Υπουργείου Πολιτισμού. Ελλείψει αυτογράφων του Σαμάρα (σώζονται μόνο για δύο από τα 16 τραγούδια), η προσπάθεια παροχής αξιόπιστου μουσικού υλικού κατέστησε απολύτως αναγκαία τη συγκέντρωση όλων των προγενέστερων εκδόσεων. Έτσι, ανακτήθηκε υλικό από τη Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος Λίλιαν Βουδούρη (όπου εκτός από την ψηφιοποιημένη συλλογή τραγουδιών στο Digma ερευνήθηκαν και όλοι οι τόμοι τραγουδιών οι επονομαζόμενοι «Books»), την Εθνική Βιβλιοθήκη, το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, το Μοτσενίγειο Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Μουσικής, τα Αρχεία Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας και Φιλαρμονικής Εταιρείας Μάντζαρος, το Αρχείο Γιώργου Λεωτσάκου και το Αρχείο Ελλήνων Μουσουργών Θωμά Ταμβάκου.²

Η συλλογική έκδοση περιλαμβάνει δίγλωσσο Πρόλογο, το μουσικό κείμενο σε όλες τις γλώσσες τις οποίες τυχόν εκδόθηκε το τραγούδι με transliteration των ελληνικών έργων ώστε να μπορούν να τραγουδηθούν και από μη ελληνόφωνους λυρικούς τραγουδιστές (Εικόνα 4), τα ποιητικά κείμενα στην αυθεντική γλώσσα αλλά και την αγγλική τους μετάφραση από την κ. Ελένη Γρηγορέα, και κλείνει με την παράθεση των πηγών. Δυστυχώς η έκδοση δεν θα μπορούσε να συμπεριλάβει το αναλυτικό κριτικό σημείωμα, για τους λόγους που υποψιάζεται ο αναγνώστης, με αφορμή το μικρό παράδειγμα που έδειξα στην αρχή της ομιλίας μου: λόγω της μεγάλης του έκτασης το κριτικό σημείωμα θα δυσχέραινε σοβαρά τη χρήση μιας παρτιτούρας που στοχεύει να εξασφαλίσει την πρόσβαση ερμηνευτών και μουσικολόγων σε επιμελημένο μουσικό υλικό, διευκολύνοντας τη διάδοση της φωνητικής δημιουργίας δωματίου του Σαμάρα. Για το πλήρες κριτικό σημείωμα λοιπόν, –αναπόσπαστο κομμάτι αυτής της έκδοσης– οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να απευθύνονται στην ηλεκτρονική σελίδα του Κέντρου Ελληνικής Μουσικής.

² Με την ευκαιρία της παρούσας δημοσίευσης, ευχαριστώ θερμά για άλλη μια φορά τους παραπάνω φορείς για την πολύτιμη συνδρομή τους στην δημιουργία αυτού του τόμου.

Εικόνα 4

7

Στόν φίλο Ι. Καμπούρογλου
To my friend I. Kambouroglou
2. Σ' ἀγαπῶ / Έρως
Love / Amore

Ποίηση: Ιωάννης Καμπούρογλου (Ιτ. μτφ.: Βιντσέντζο Βάλε)
Poetry: Ioannis Kambouroglou (It. trans.: Vincenzo Välle)

Σπυρίδων Σαμάρας
Spyridon Samaras
(1861-1917)

Andantino sostenuto *p*

ben legato

p armonioso

Μὲ μιὰ Λέ - ξη θέ - λω μό - νο τὴν ἀ -
Me miá lé - xi thé - lo mó - no tîn a -
lo vor - rei sve - lar - ti il cuo - re con un

5 *accel.*

γὰ - τη μου γὰ εἰ - πῶ, γὰ τὴν γὰ - ρει τὸ ἀ -
ghá - pi mou ná i - pō, na tîn pí - ri to a -
det - to, un mio so - spir, E che l'au - ra lan - to a -

col canto

8 *più animato*

γέ - ρι τὴ μιὰ Λέ - ξη «Σ' ἀ - - - γὰ - πῶ». Κι ὁ - πού
ghé - ri tî miá lé - xi "S' a - - - gha - pō". Kí ô - pou
mo - re Ri - pe - tes - se il mio mar - tir, lo vor -

dolce col canto

© 2019 by Hellenic Music Centre
All rights reserved

Σπύρος Σαμάρας, Σ'αγαπῶ.
© Κέντρο Ελληνικής Μουσικής, 2019

Οι πηγές και η διαχείριση τους. Ζητήματα χρονολόγησης και αρίθμησης των τραγουδιών.

Η παράθεση των μουσικών πηγών που χρησιμοποιήθηκαν για την παρούσα έκδοση των τραγουδιών για μία φωνή και πιάνο του Σπύρου Σαμάρα δεν θα μπορούσε να γίνει σε απόλυτη χρονολογική σειρά. Κι αυτό διότι οι περισσότερες εκδόσεις τραγουδιών του συνθέτη έγιναν από ελληνικούς μουσικούς εκδοτικούς

οίκους των οποίων οι χρονολογικοί κατάλογοι εκδόσεων δεν σώζονται, ενώ παράλληλα η έρευνα που θα διαλεύκανε τα ακριβή χρονολογικά όρια της δράσης τους εκκρεμεί. Έτσι αναφέρουμε για κάθε τραγούδι τις πηγές, με τη σειρά εκείνη που η μέχρι τώρα εμπειρία μας πάνω στην έρευνα της ελληνικής μουσικής μάς επιτρέπει να θεωρούμε ότι αντικατοπτρίζει σωστά χρονολογικά τη δραστηριοποίηση των μουσικών οίκων: Εκδόσεις Μυστακίδης – Ευσταθιάδης και Μακρής / Εκδοτικός Οίκος «Μουσική» Μυστακίδου και Μακρή / Εκδοτικός Οίκος «Μουσική» Ζαχαρία Μακρή / Μουσικός Εκδοτικός Οίκος Στέφανου Γαϊτάνου / Εκδόσεις Γαϊτάνου. Σε αυτή τη σειρά παρατίθενται εμβόλιμα οι λιγοστές εκδόσεις ελληνικών μουσικών οίκων του εξωτερικού (Καλλιτεχνικά εκδόσεις «Απόλλων» – Νέα Υόρκη, J. D'Andria και S. Christidis – Κωνσταντινούπολη, Εικόνα 5), εκδόσεις των οποίων η πανομοιότυπη όψη μουσικού κειμένου με κάποιαν από τις άλλες διαθέσιμες εκδόσεις μαρτυρά τον οίκο που τους παρείχε την τυπογραφική μήτρα.

Εικόνα 5

665

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

“ΑΠΟΛΛΩΝ”

ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΣΙΣ

ΔΙ’ ΑΣΜΑ ΚΑΙ ΠΙΑΝΟ

ΛΑΤΙΚΑ ΤΕΜΑΧΙΑ

685.	Τὸ Σιγαρέττο, – Τὰ Σταφύλια	Σπ. Μπεκατόρου.
688.	Ἡ Μοδιστρούλα, Ταγκό	N. Χατζηποστόλου.
757.	Μιά Παπαδιά, – Κελαϊδήστε Πουλάρια	T. Δημητριάδου.
694.	Θά Φύγω Κόρη Μον Στά Ξένα	Σπ. Μπεκατόρου.
692.	Ἐλα Μαζέ, Λερωδιά	Σπ. Μπεκατόρου.
687.	Ὁ Τέρος, Κομικὸ Τραγούδι	M. Σιγνιού.

Δι’ ἄλλας ἐκδόσεις “Απόλλων” ἴδετε τελευταίαν σελίδα.
 Πωλοῦνται εἰς ὅλα τὰ Ἑλλ. Βιβλιοπωλεῖα καὶ Μουσικὰ Καταστήματα.
 Τὴν ἑκάστην τεμαχίου 25 cent.
 Price 25¢ per copy.
 5 Songs or more 20¢ each

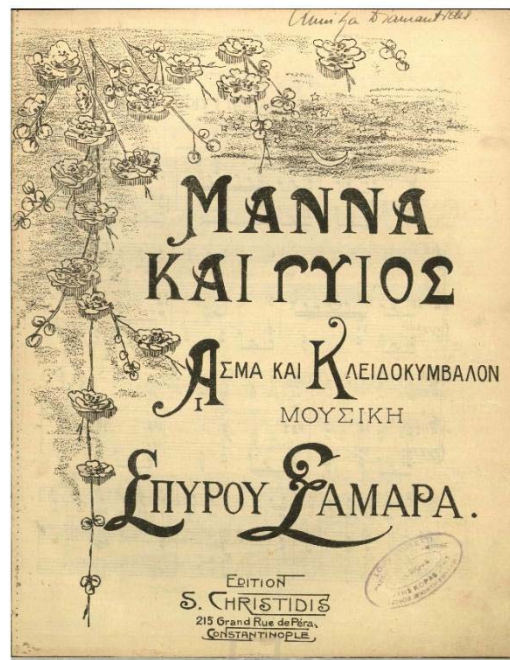
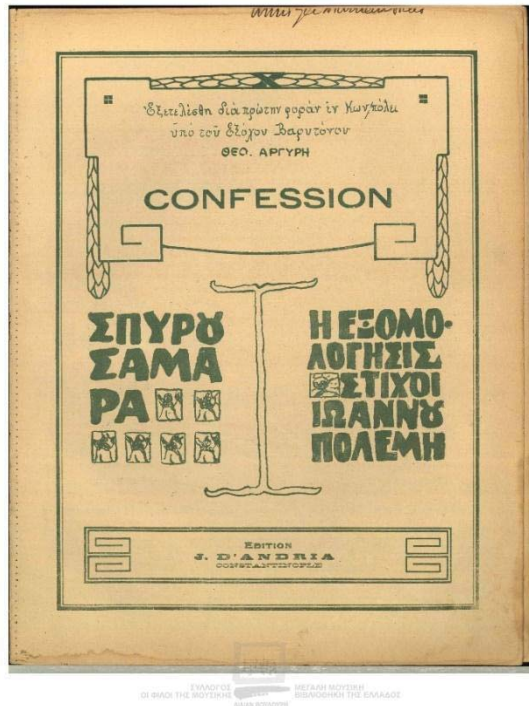
ΠUBLISHED BY

APOLLO MUSIC CO.
NEW YORK

Printed in U. S. A.

Η Εξομολόγηση του Σπύρου Σαμάρα από τις Καλλιτεχνικές εκδόσεις «Απόλλων», Νέα Υόρκη.
 © Αρχείο Ελλήνων Μουσουργών Θωμά Ταμβάκου.

Τραγούδια για φωνή και πιάνο του Σπύρου Σαμάρα σε εκδόσεις D'Andria και S. Christidis, Κωνσταντινούπολη. ©Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη Λίλιαν Βουδούρη.

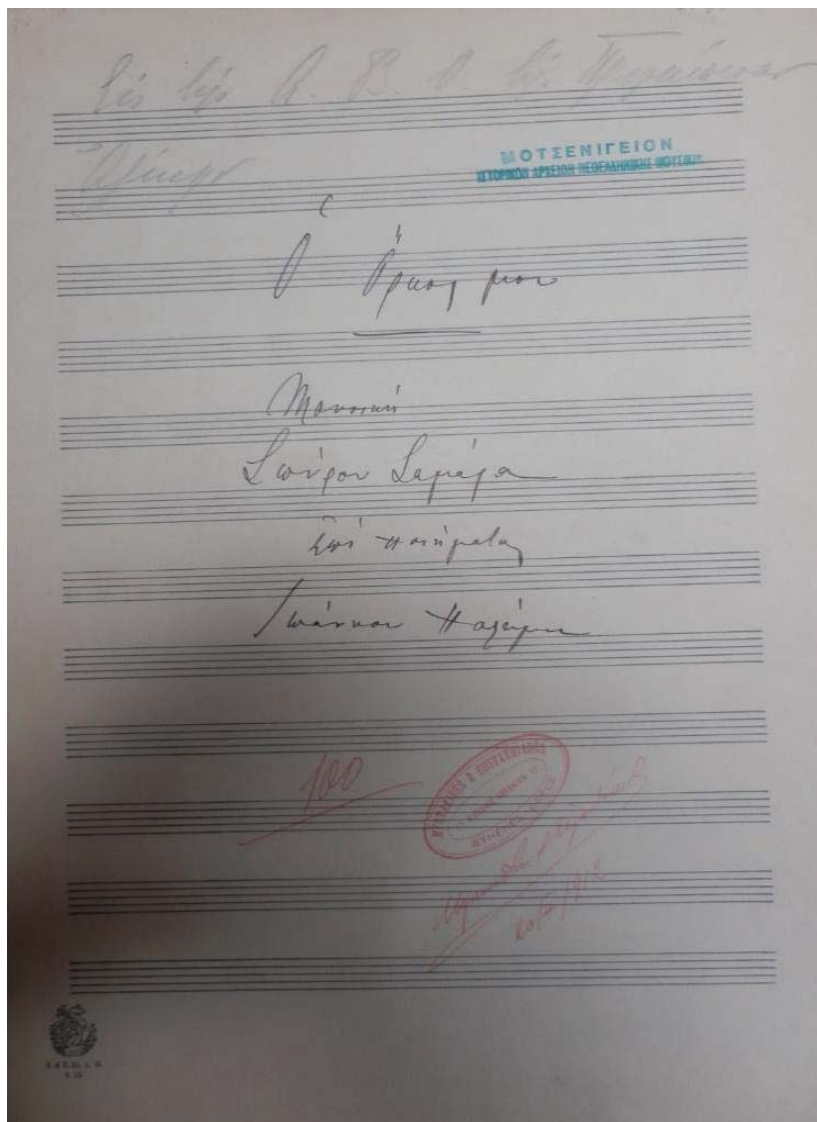
Αν και φαίνεται ζήτημα τυπικό, ελλείψει αυτογράφων, η εκτίμηση της χρονολογικής σειράς εμφάνισης των εκδόσεων ενός τραγουδιού, αποτελεί ζήτημα βαθιά ουσιαστικό: η παλαιότερη έκδοση είναι αυτή που έχει πραγματοποιηθεί με βεβαιότητα (ή κατά πάσα πιθανότητα, ανάλογα με το τραγούδι στο οποίο αναφερόμαστε) όσο ο Σαμάρας ήταν εν ζωή, και άρα και υπό την επιμέλειά του. Αποτελεί λοιπόν για τον σημερινό επιμελητή μια πυξίδα ανάμεσα στην πληθώρα των διαφορετικών εκδοχών κειμένου και ερμηνευτικών ενδείξεων από τις οποίες καλείται να επιλέξει για να φέρει σε πέρας το έργο του. Η κριτική εργασία για την νέα έκδοση των τραγουδιών του Σαμάρα αποδείχθηκε εξαιρετικά επίπονη, ειδικά για τα τραγούδια που αγαπήθηκαν πολύ και γνώρισαν μεγάλο αριθμό επανεκδόσεων και στις οποίες έγινε, δυστυχώς, πληθώρα επεμβάσεων.³

³ Σε πολλές περιπτώσεις, οι τελικές αποφάσεις της επιμέλειας στάθηκαν εξαιρετικά πολύπλοκες: Ενδεικτικά αναφέρω ότι στο τραγούδι *Μάνα και γιος*, σε ένα μόνο μουσικό μέτρο (μ. 20) η σύγκριση των προγενέστερων εκδόσεων εμφάνιζε 4 πιθανές διαφορετικές εκδοχές των συνδέσεων προσωδίας στο μέρος της φωνής, ενώ η απουσία κριτικής εκδόσης του ποιητικού κειμένου δυσχέραινε την επιλογή μας, καθώς υπήρχε ανομοιογένεια και των σημείων στίξης στις διαφορετικές πηγές. Σε άλλο σημείο του ίδιου τραγουδιού (μ. 24) οι πέντε διαθέσιμες προγενέστερες εκδόσεις εμφανίζουν πλήρη ασυμφωνία σχετικά με τη αποτύπωση του *arpeggiando* και του τονισμού των συγχορδιών Αντίστοιχου βαθμού δυσκολίες υπήρξαν στα περισσότερα τραγούδια, τόσο σε επίπεδο μουσικού κειμένου (νότες, αξίες, ρυθμική αγωγή) όσο και σε επίπεδο στοιχείων δυναμικής και έκφρασης.

Ο αριθμός διαφορετικών εκδόσεων που συγκεντρώθηκαν για κάθε τραγούδι ποικίλλει (συμπεριλαμβανομένων και των ανατυπώσεων σε περιοδικά της εποχής), από μία στην περίπτωση των ξενόγλωσσων τραγουδιών μέχρι και οκτώ στην περίπτωση της πασίγνωστης Εξομολόγησης, τελευταίο τραγούδι που συνέθεσε ο Σαμάρας. Την κατάσταση δεν διευκολύνουν τα δύο αυτόγραφα του Σαμάρα, πάνω στα οποία αποτυπώνονται –στο πόδι, θα τολμούσε να πει κανείς– κάποιες ερμηνευτικές ενδείξεις με το ίδιο κόκκινο μελάνι της σφραγίδας των εκδοτών (Εικόνα 6).

Εικόνα 6

Σπύρος Σαμάρας, Όρκος μου. Αυτόγραφο. Διακρίνονται η στρογγυλή σφραγίδα και η υπογραφή των εκδοτών, η ημερομηνία επίτευξης της συμφωνίας (20/2/1912) και ο αριθμός καταλόγου έκδοσης του τραγουδιού (100). © Μοτσενίγειο Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Μουσικής.

Ελλείπει αυτόγραφου μουσικού υλικού στις περισσότερες περιπτώσεις, η χρονολόγηση των τραγουδιών του Σαμάρα μπορεί να γίνει μόνον κατά προσέγγιση, με τη βοήθεια δευτερογενών πηγών (copyright εκδόσεων όσον αφορά κυρίως τα ξενόγλωσσα τραγούδια και εκτελέσεις σε προγράμματα συναυλιών για τα ελληνικά). Για την πραγματοποίηση της συγκεντρωτικής αυτής έκδοσης έγινε εξαντλητική έρευνα σε φορείς που διαθέτουν μεγάλες συλλογές προγραμμάτων της εποχής, όπως η Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος Λίλιαν Βουδούρη (ηλεκτρονικά και φυσικά τεκμήρια) και το Κέντρο Τεκμηρίωσης του Ωδείου Αθηνών (φυσικά τεκμήρια –προγράμματα και λεπτομερείς εκθέσεις πεπραγμένων), η οποία παρείχε ιδιαιτέρως σημαντικά στοιχεία για τη χρονολόγηση των τραγουδιών. Τα στοιχεία αυτά οδήγησαν σε ριζική αναδιαμόρφωση του καταλόγου τραγουδιών όπως αυτός παρατίθεται από τον Γιώργο Λεωτσάκο στη μονογραφία του για τον συνθέτη (Λεωτσάκος, 747-754). Στον Πίνακα 1 παρατίθενται οι τίτλοι των έργων σύμφωνα με τον κατάλογο τραγουδιών του Γ. Λεωτσάκου ενώ η αρίθμηση αποτυπώνει τη σειρά με την οποία βρίσκονται τα τραγούδια στη νέα έκδοση.

Πίνακας 1

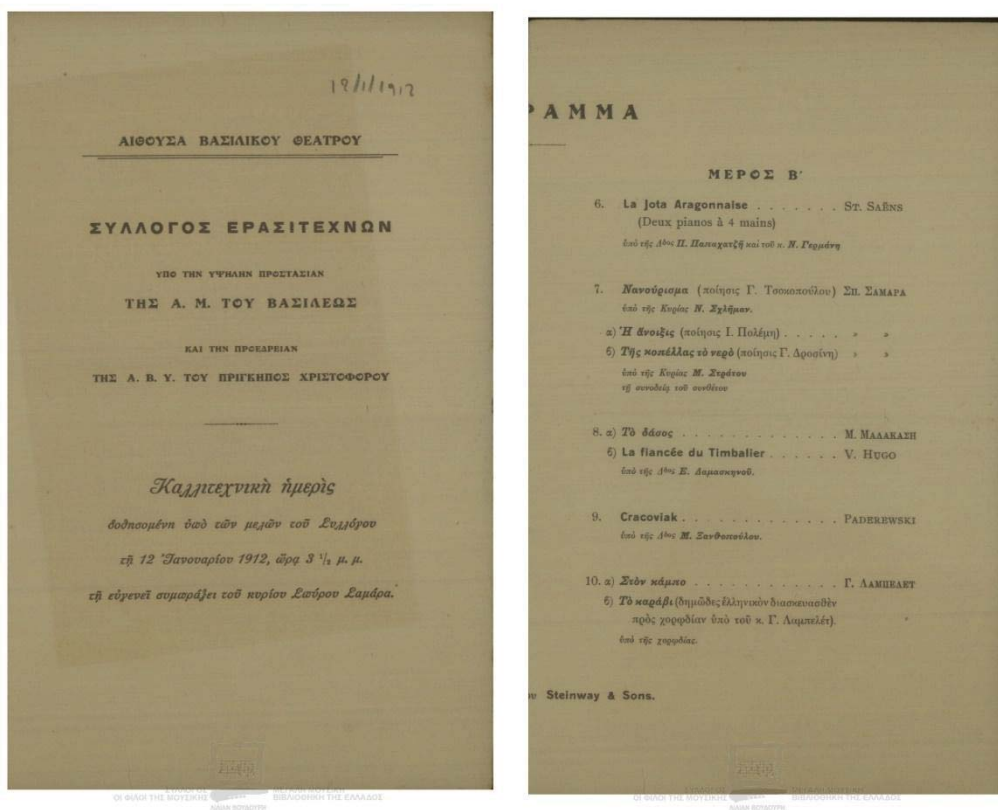
Η νέα αρίθμηση των τραγουδιών του Σπύρου Σαμάρα σε συγκριτική παρουσίαση με τον κατάλογο τραγουδιών του Γ. Λεωτσάκου	
1. <i>La chanson de l'Espadachín</i>	9. <i>Νανούρισμα</i>
2. <i>Amore / Έρως (Σ' αγαπώ)</i>	10. <i>Άνοιξη</i>
3. <i>In teatro...</i>	11. <i>Της κοπέλας το νερό</i>
4. <i>Sérénade chinoise</i>	15. <i>Μάνα και γιος</i>
7. <i>La Bien aimée, Mélodie</i>	12. <i>Ο όρκος μου</i>
6. <i>Hymne d'amour, Mélodie</i>	13. <i>Ειδύλλιον</i>
5. <i>Nenna mia, Chanson Napolitaine</i>	8. <i>Soir sur la terrasse (Γλυκιά βραδιά)</i>
14. <i>Σερενάτα</i>	16. <i>Εξομολόγηση</i>

Όσον αφορά τα χαμένα τραγούδια του Σαμάρα, *Διάφορες Romances*, την *Ανδαλουσία* και το *Ave Maria* δυστυχώς δεν έγινε κάποια πρόοδος ούτε σε επίπεδο μουσικού κειμένου ούτε σε επίπεδο πραγματολογικής πληροφορίας, εντοπίστηκαν όμως πολλά προγράμματα με εκτελέσεις τραγουδιών. Δύο από αυτά βοηθούν στο να προσδιορίσουμε καλύτερα χρονολογικά τη σύνθεση τεσσάρων συνολικά τραγουδιών.

Το πρώτο πρόγραμμα (MMB Λίλιαν Βουδούρη, Αρχείο Προγραμμάτων, Κουτί 2, αρ. 132), με ημερομηνία 12/1/1912 αφορά Καλλιτεχνική Ημερίδα του Συλλόγου Ερασιτεχνών η οποία δόθηκε στο Βασιλικό Θέατρο υπό την υψηλήν προστασίαν της Α.Μ του Βασιλέως και την προεδρείαν της Α.Β.Υ του Πρίγκηπα Χριστόφορου (Εικόνα 7). Σε αυτήν, ο ίδιος ο συνθέτης συνόδευσε στο πιάνο τις κυρίες Ν. Σλήμαν και Μ. Στράτου. Το συγκεκριμένο τεκμήριο εμπλουτίζει ταυτοχρόνως την εικόνα μας για τρία τραγούδια, τροποποιώντας το ταq της σύνθεσής τους:

- για το *Νανούρισμα*, που σύμφωνα με το copyright της έκδοσης είχε ταq 1914⁴

Εικόνα 7

Πρόγραμμα Καλλιτεχνικής ημερίδος υπό των μελών του Συλλόγου Ερασιτεχνών (1^η και 3^η σελ.). © MMB Λίλιαν Βουδούρη, Αρχείο προγραμμάτων, Κουτί 2, αρ. 132.

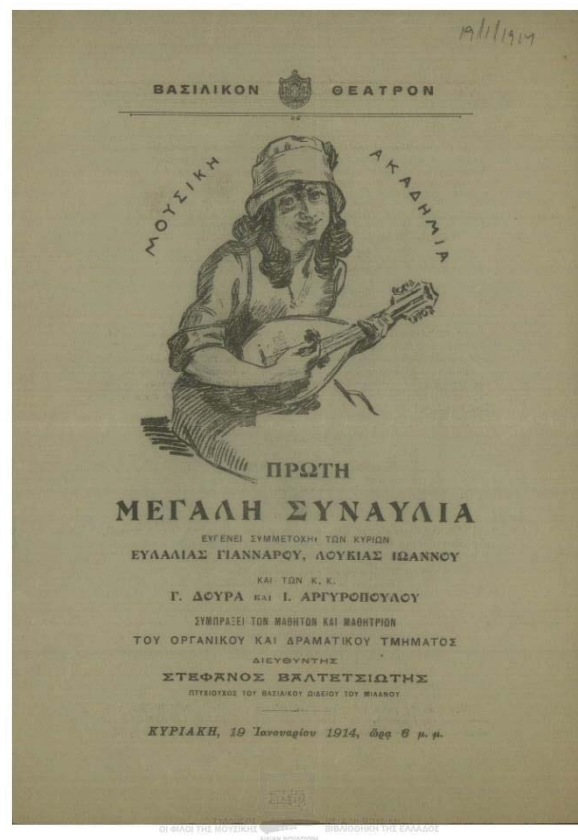
⁴ Σημειώνουμε ότι η εκτέλεση αυτή δεν αναφέρεται ως α' εκτέλεση. Ακολουθεί δέκα μέρες μετά, στις 24/1/1912, συναυλία με τα ίδια έργα του Σαμάρα και πρόγραμμα στα γαλλικά: Théâtre Royal, Cercle des Amateurs, sous le Haut patronnage de S. M. Le Roi et la présidence de S. A. R. Le Prince Christophe (MMB Λίλιαν Βουδούρη, Αρχείο προγραμμάτων, κουτί 2, αρ. 135). [

την Άνοιξη, με ταq 1914 κατά τον Αλέξη Ζακυθινό στη Δισκογραφία Ελληνικής κλασικής μουσικής (Ζακυθινός, 205 κατά Λεωτσάκο, 750, υποσ. 78) και

- Της κοπέλας το νερό, με ταq επίσης 1914, κατά το copyright της έκδοσης.

Παρενθετικά παρουσιάζω ως πολύ ενδιαφέρον τεκμήριο και το πρόγραμμα της 19ης Ιανουαρίου 1914 (ΜΜΒ Λίλιαν Βουδούρη, Αρχείο Προγραμμάτων, Κουτί 2, αρ. 165), όπου το πολύ αγαπητό στο κοινό τραγούδι *Της κοπέλας το νερό* ακούγεται σε α' εκτέλεση με συνοδεία ορχήστρας, σε ενορχήστρωση και υπό τη διεύθυνση του Στέφανου Βαλτετσιώτη από τη Μουσική Ακαδημία (Εικόνα 8).

Εικόνα 8

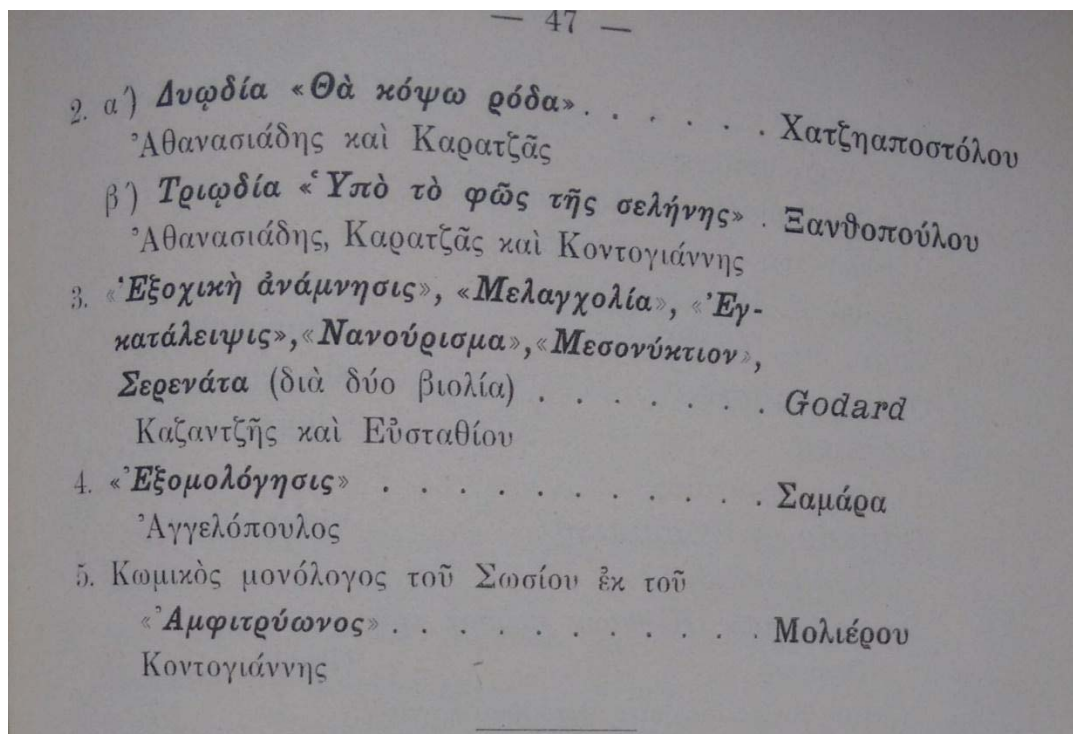
Πρόγραμμα συναυλίας της α' εκτέλεσης σε διασκευή για ορχήστρα του τραγουδιού *Της κοπέλας το νερό*. Βασιλικό Θέατρο, στις 19/1/1914.
© ΜΜΒ Λίλιαν Βουδούρη, Αρχείο Προγραμμάτων, Κουτί 2, αρ. 165)

Το επόμενο τεκμήριο αφορά την *Εξομολόγηση*, με ταq κατά το Γ. Λεωτσάκο το 1917, έτος θανάτου του Σαμάρα. Η πρώτη εκτέλεση που έχω εντοπίσει είναι στις 14/11/15, με τον βαρύτονο Γιάννη Αγγελόπουλο. Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό τεκμήριο που βρέθηκε στις Εκθέσεις Πεπραγμένων του Ωδείου Αθηνών, σύμφωνα με το οποίο αναπροσαρμόστηκε το ταq του τραγουδιού αυτού κατά δύο σχεδόν χρόνια νωρίτερα (Εικόνα 9). Στη σχετική περιγραφή που

προηγείται της παράθεσης του προγράμματος διαβάζουμε ότι πρόκειται για τη Δεύτερη Στρατιωτική συναυλία του 1^{ου} λόχου του 1^{ου} συντάγματος πεζικού, η οποία δόθηκε στην αίθουσα συναυλιών του Ωδείου Αθηνών υπό την επιμέλεια του στρατιώτη Αλέξανδρου Καζαντζή, διευθυντή του Ωδείου Θεσσαλονίκης αλλά και καθηγητή του Βασιλικού Ωδείου των Βρυξελλών, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται. Πρόκειται για μια συναυλία με εξαιρετικούς συντελεστές, στρατιώτες του λόχου: μεταξύ άλλων συμμετείχαν ο Ευστάθιος Γεωργίου, βιολονίστας απόφοιτος του Ωδείου των Βρυξελλών, ο πιανίστας Σπύρος Φαραντάτος και, φυσικά ο Αγγελόπουλος, ο οποίος προσφωνείται ως «βαρύτονος του Ελληνικού Μελοδράματος». Εκτός από την Εξομολόγηση, στο α' μέρος της συναυλίας αυτής παίχτηκε επίσης το τραγούδι *Μάνα και γιος* του Σαμάρα.

Εικόνα 9

Απόσπασμα προγράμματος συναυλίας με εκτέλεση του τραγουδιού *Η Εξομολόγηση*, 14/11/15.

Εκθέσεις πεπραγμένων Ωδείου Αθηνών Έτους 2015.

© Κέντρο Τεκμηρίωσης Ωδείου Αθηνών.

Νέος χρονολογικός κατάλογος των τραγουδιών για μία φωνή και πιάνο του Σπύρου Σαμάρα.

Με τη βοήθεια των παραπάνω στοιχείων ο χρονολογικός κατάλογος τραγουδιών του Σαμάρα διαμορφώνεται όπως φαίνεται στις επόμενες δύο εικόνες,

αντικατοπτρίζοντας διαδοχικά και τις δύο διαφορετικές περιόδους της ζωής του συνθέτη: την περίοδο διαμονής του στο εξωτερικό, όπου μελοποιούσε ξενόγλωσση (κυρίως γαλλική αλλά και ιταλική ποίηση) (Πίνακας 2), και την περίοδο του επαναπατρισμού του στην Ελλάδα, όπου στράφηκε στους δημοτικιστές έλληνες ποιητές (Πίνακας 3).

Πίνακας 2

Σπύρος Σαμάρας: Τραγούδια για φωνή και πιάνο. Ποιητές και πρώτες εκδόσεις		
Τίτλος	Ποίηση	Έκδοση
1. <i>La chanson de l'Espadachín</i>	Paul Solanges	Ricordi, 1883
2. <i>Amore / Έρως (Σ' ἀγαπῶ)</i>	I. Καμπούρογλου	Pigna e Rovida
3. <i>In teatro...</i>	Vincenzo Valle	Ricordi, 1889
4. <i>Sérénade chinoise</i>	Paul Milliet	Quinzard, 1892
5. <i>Nenna mia</i> <i>Chanson Napolitaine</i>	Paul Milliet	Kahnt Nachfolger, 1904
6. <i>Hymne d'amour</i> Mélodie	Gustave Rivet	Kahnt Nachfolger, 1904
7. <i>La Bien aimée</i> Mélodie	Gustave Rivet	Kahnt Nachfolger, 1904
8. <i>Soir sur la terrasse</i> (Γλυκιά βραδιά)	Anne de Noailles	Μυστακίδου, Ευσταθιάδου και Μακρή, M196E

Πίνακας 3

Σπύρος Σαμάρας: Τραγούδια για φωνή και πιάνο		
Τίτλος	Ποίηση	Έκδοση
9. <i>Νανούρισμα</i>	Γ. Τσοκόπουλος	M96E
10. <i>Άνοιξη</i>	I. Πολέμης	M97E

11. Της κοπέλας το νερό	Γ. Δροσίνης	M98E
12. Ο όρκος μου	Ι. Πολέμης	M100E
13. Ειδύλλιον	Ι. Πολέμης	M101E
14. Σερενάτα	Μπ. Άννινος Γ. Τσοκόπουλος	Μουσική (M120E)
15. Μάνα και γιος	Γ. Δροσίνης	M99E
16. Εξομολόγηση	Ι. Πολέμης	Z250M

Παρατηρούμε ότι, στον αριθμό 14, δηλαδή μετά από το τραγούδι *Ειδύλλιον* (με ημερομηνία παράδοσης αυτογράφου στον εκδότη τον Φεβρουάριο του 1912) και πριν το τραγούδι *Μάνα και γιος* (με ημερομηνία ταφ. τον Ιανουάριο του 1914) τοποθετείται η *Σερενάτα*, η οποία γράφτηκε για τα Παναθήναια 1912, που έκαναν πρεμιέρα στις 22 Ιουνίου στο Θέατρο "Ολύμπια" από το θίασο Νίκια-Φύρστ-Λεπενιώτη (Χατζηπανταζής, Μαράκα, 2010).

Η διάδοση των τραγουδιών του Σπύρου Σαμάρα στην Αθήνα των αρχών του 20^{ου} αιώνα: κάποια πρώτα στατιστικά στοιχεία.

Από την έρευνα στα δύο προαναφερθέντα αρχεία προγραμμάτων, προκύπτουν ορισμένα στατιστικά στοιχεία αναφορικά με τη συχνότητα με την οποία παρουσιάζονται τα τραγούδια του Σαμάρα στη συναυλιακή ζωή των δύο πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα (Πίνακας 2). Φαίνεται ότι τα ξενόγλωσσα τραγούδια του δεν ήταν καθόλου γνωστά μέχρι πολύ πρόσφατα: ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η έρευνα μας στα Αρχεία Προγραμμάτων ΜΜΒΕΛΒ και ΚΤΩΑ μέχρι το έτος 1920 δεν ανέσυρε ούτε μία εκτέλεση, ενώ αντίθετα τα ελληνικά τραγούδια είχαν ήδη βρει τη θέση τους στο ρεπερτόριο των συναυλιών της περιόδου. Έτσι, στα προγράμματα της ΜΜΒ καταγράφονται από το 1912 (υπενθυμίζουμε ότι ο Σαμάρας επιστρέφει μόνιμα στην Ελλάδα το 1911) και έως το θάνατο του συνθέτη 15 εκτελέσεις, καθώς και μία μεταθανάτια, το 1920, έτος στο οποίο σταματήσαμε την αναζήτησή μας. Αντίστοιχα, στα προγράμματα του ΚΕΤΩΑ απαντάται παρόμοιος αριθμός εκτελέσεων όσο ο συνθέτης ήταν εν ζωή (12 εκτελέσεις, ξεκινώντας κατά 4 χρόνια νωρίτερα, το 1908, με την εκτέλεση του τραγουδιού *Σ'αγαπώ*). Στο αρχείο του ΚΕΤΩΑ όμως συναντάμε μέχρι το 1920 επιπλέον 11 μεταθανάτιες εκτελέσεις, σε διάστημα δηλαδή μόλις δυόμισι ετών μετά το θάνατο του συνθέτη. Ο αριθμός αυτός είναι αποκαλυπτικός για την απολύτως εδραιωμένη φήμη του Σαμάρα στο είδος του λυρικού τραγουδιού ήδη από την

περίοδο εκείνη, προαναγγέλλοντας τον μεγάλο αριθμό εκδόσεων και ηχογραφήσεων των τραγουδιών του οι οποίες θα ακολουθήσουν την περίοδο του μεσοπολέμου. Πιο αγαπητό τραγούδι στη συναυλιακή πρακτική της υπό έρευνα περιόδου αναδεικνύεται το *Μάνα και γιος* και ακολουθούν το *Νανούρισμα*, *Της κοπέλας το νερό* και *Η εξομολόγηση*. Στη δισκογραφία, αντίστοιχα, τις περισσότερες ηχογραφήσεις γνώρισαν, κατά φθίνουσα σειρά, τα τραγούδια *Νανούρισμα*, *Εξομολόγηση*, *Μάνα και γιος*, *Ανοιξη* και *Σερενάτα* (Ταμβάκος, 13).

Πίνακας 2

Συχνότητα εκτέλεσης των τραγουδιών για φωνή και πιάνο του Σπύρου Σαμάρα κατά την περίοδο 1900-1920 όπως προκύπτουν από την έρευνα προγραμμάτων			
Τίτλος	MMBAB	KETQA	Σύνολο
<i>Ανοιξη</i>	1	0	1
<i>Σ' αγαπώ</i>	0	2	2
<i>Ο όρκος μου</i>	1	1	2
<i>Ειδύλλιον</i>	1	3	4
<i>Εξομολόγηση</i>	0	4	4
<i>Της κοπέλας το νερό</i>	4	2	6
<i>Νανούρισμα</i>	4	4	8
<i>Μάνα και γιος</i>	5	9	14

Συμπεράσματα στο περιθώριο της κριτικής έκδοσης των τραγουδιών του Σπύρου Σαμάρα για φωνή και πιάνο.

Από την έρευνα για την κριτική έκδοση των τραγουδιών για φωνή και πιάνο του Σπύρου Σαμάρα, προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα τόσο για τη δημιουργική σχέση του συνθέτη με το συγκεκριμένο μουσικό είδος, τη γλώσσα, την ποίηση και το κοινό, όσο και για το συνθετικό ύφος και την προσφορά του στον τομέα της φωνητικής μινιατούρας γενικότερα.

Καταρχάς διαπιστώνουμε ότι η ενασχόλησή του Σαμάρα με το είδος αυτό ήταν διαρκής, καθόλη τη διάρκεια της δημιουργίας του. Τα ξενόγλωσσα τραγούδια δείχνουν ευκαιριακές συνθέσεις όσον αφορά την επιλογή των ποιητικών

κειμένων, με την έννοια ότι, αν εξαιρέσουμε το τραγούδι *Soir sur la terrasse* που συνέθεσε σε ποίηση της καταξιωμένης γαλλίδας ποιήτριας Άννας ντε Νοάιγ, φαίνεται ότι όσο ζούσε στο εξωτερικό ο Σαμάρας μελοποιούσε ποίηση ελασσόνων ποιητών, συνεργατών του (όπως στην περίπτωση του λιμπρετίστα Paul Milliet) ή γνωριμιών που έκανε στα διάφορα παρισινά σαλόνια. Μέσα από τα τραγούδια του Σαμάρα αναδεικνύεται για άλλη μια φορά ο κοσμοπολιτισμός του συνθέτη. Και στη δημιουργία δωματίου του, ο Σαμάρας γράφει στη γλώσσα που κατανοεί το κοινό στο οποίο απευθύνει τα έργα του: γαλλικά (και ελάχιστα ιταλικά) όσο ζει στο εξωτερικό αλλά σε δημοτική ποίηση τα τραγούδια που θα τραγουδηθούν από τον ελληνικό λαό, για τον οποίο προφανώς και τα προορίζει.

Αξίζει να παρατηρηθεί η επιλογή σημαντικού αριθμού ποιητικών κειμένων από πρωτοπόρους δημοτικιστές, εκπροσώπους της Αθηναϊκής Σχολής (δύο τραγούδια σε ποίηση Γ. Δροσίνη και τέσσερα σε ποίηση Ιωάννη Πολέμη) αλλά και η πλήρης απουσία ποιημάτων εκπροσώπων της Επτανησιακής σχολής όπως ο Α. Βαλαωρίτης, ο Γ. Μαρκοράς ή ο Ι. Πολυλάς. Αυτή η στάση του Σαμάρα συνάδει απόλυτα με τη μετακίνηση του ενδιαφέροντος των επιγόνων του Σολωμού αλλά και γενικότερα της πνευματικής κίνησης προς την Αθήνα, η οποία, με πρωτοπόρο τον Παλαμά, θα παραλάβει από τα Επτάνησα τη σκυτάλη του δημοτικισμού στο χώρο της ποίησης. Αναμφισβήτητα η προτίμηση αυτή σχετίζεται επίσης με τη θεματολογία και το λυρικό χαρακτήρα των ποιημάτων, στοιχεία που ευνοούν το «ελαφρύ» και άμεσο για το ευρύ κοινό μουσικό ύφος στο οποίο συνθέτουν τα τραγούδια τους κατά παράδοση οι Επτανήσιοι. Αν και η σύγχρονη μας κριτική δεν τοποθετεί την ποίηση των Δροσίνη και Πολέμη στην υψηλότερη αισθητική βαθμίδα, εντούτοις της αναγνωρίζει την προσφορά προς ένα κοινό που δεν ήταν ακόμη σε θέση να γευτεί την παλαμική ποίηση. Στο σημείο αυτό ακριβώς έγκειται και η τεράστια προσφορά του Σαμάρα: αντλώντας το υλικό του από καλή και αγαπητή ποίηση, προσφέρει υψηλή ποιότητα έντεχνων τραγουδιών που όμως χάριν της αβίαστης μελωδίας τους ακούγονται αρκετά απλά και προσιτά στον ερασιτέχνη τραγουδιστή ώστε να γίνουν προσφιλή (και εδώ ανοίγω μια παρένθεση: μια μελέτη των επιρροών που συναντάμε στη μελωδία του Σαμάρα, ελληνικές γαλλικές ή άλλες, εκκρεμεί). Λειτουργώντας ως μέσον κοινωνικής συναναστροφής (Hausmusik), τα τραγούδια αυτά μορφώνουν – διαμορφώνουν – εξυψώνουν το μουσικό αίσθημα του μέσου ακροατή της εποχής, φέρνοντάς τον, σε μέλλοντα χρόνο, ένα βήμα πιο κοντά στα κορυφαία δείγματα του είδους στη διεθνή μουσική φιλολογία.

Τέλος, δεν πρέπει να υποπέσει της προσοχής μας ότι οι συγκεκριμένες επιλογές ποιητικών κειμένων (τις οποίες συναντάμε γενικότερα στο τραγούδι για φωνή και πιάνο όλων των επτανησίων συνθετών), αποτελούν, ασυνείδητα ίσως, την πρώτη πολιτισμική γέφυρα που συνδέει διαθεματικά τον επτανησιακό μουσικό χώρο με το ποιητικό γίγνεσθαι της Αθήνας, σε μια εποχή μάλιστα που οι επτανήσιοι μουσικοί δεν είναι καλοδεχούμενοι στην πρωτεύουσα.

Η χρήση ποικιλίας γλωσσών αλλά και μουσικών υφών αναδεικνύει τον κοσμοπολιτισμό ενός συνθέτη που «ανέπνευσε» την πολιτισμική όσμωση του επτανησιακού με τον δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό και αισθάνεται απόλυτα εξοικειωμένος με τις δημιουργικές τάσεις της εποχής του. Έτσι, δεν διστάζει να προσεγγίσει διάφορα μουσικά στυλ τραγουδιού για φωνή και πιάνο, από τη γαλλική *mélodie*, την οποία είχε την ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά κατά τη διαμονή του στη γαλλική πρωτεύουσα και στην οποία τα τραγούδια του προσομοιάζουν ενίοτε λόγω της κομψής μελωδίας, της πλούσιας επεξεργασίας του μέρους του πιάνου και της ισότιμης σχέσης των ερμηνευτών (όπως π.χ. στο *Hymne d'amour*, στο *Soir sur la terrasse* ή στο *La Bien aimée*), έως το ναπολιτάνικο τραγούδι *Nenna mia* –σε γαλλικούς στίχους, από έλληνα συνθέτη!– Ταυτόχρονα, η χρήση της μορφής, της τονικότητας και της αλλαγής του τρόπου στην υπηρεσία του αφηγηματικού χρόνου, του ποιητικού περιεχομένου και της ψυχολογικής εξέλιξης (ή μη) των προσώπων, πιστοποιεί τη βαθιά γνώση του γερμανικού Lied όσον αφορά τις τεχνικές δεσίματος μουσικής και λόγου (Kontossi, 77-99).⁵ Έτσι, τα αφηγηματικά ποιήματα στα οποία υπάρχει ψυχολογική εξέλιξη των ποιητικών υποκειμένων (όπως στο *La Bien aimée*, *Μάνα και γιος*, *Της κοπέλας το νερό* κ.ά.) υποστηρίζονται από την κατά παράταξη μουσική μορφή (ΑΒΓ κλπ) ενώ τα ερωτικά, εξομολογητικά τραγούδια σταθερού ψυχολογικού κλίματος (όπως το *Σ' αγαπώ*, το *Hymne d'amour*, η *Άνοιξη*) δομούνται σε μικρή τριμερή μορφή ΑΒΑ (ή ΑΒΑ'). Ομοίως, το ασύμβατο της αλλαγής τρόπου από ελάσσονα σε μείζονα ακριβώς πάνω στην πιο δραματική, την τελευταία στροφή των τραγουδιών *Μάνα και γιος* και *Εξομολόγηση* δεν μπορεί απλώς να αποδοθεί στην διαδεδομένη επτανησιακή παράδοση κλεισίματος σε χαρούμενο ύφος αλλά λειτουργεί στην ουσία ανατρεπτικά, υποσκάπτοντας την αλήθεια των λόγων της φόνισσας πεθεράς και του άπιστου νέου αντίστοιχα.

Πρωτοπόρος συνθέτης λυρικών θεατρικών έργων στην εποχή του, ο Σαμάρας δεν θα μπορούσε να μην μεταφέρει κάποια σκηνικά στοιχεία και στις φωνητικές του μινιατούρες. Πέραν των τραγουδιών *Ειδύλλιο*, *Μάνα και γιος* και *Εξομολόγηση*, τα οποία προσφέρονται για δραματοποίηση λόγω της διαλογικής μορφής του

⁵ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την, ελάχιστα μελετημένη, σχέση μεταξύ των τραγουδιών του Σαμάρα και του γερμανικού Lied, ο αναγνώστης μπορεί να απευθύνεται στην εργασία Sofia Kontossi, *Aspecte ale Liedului în Creația Compozitorilor Greci din Prima Jumătate a Secolului XX*, Artes Iași, 2011, σ. 77-99, όπου διερευνώνται και εντοπίζονται υφολογικοί συσχετισμοί μεταξύ του τραγουδιού *Της κοπέλας το νερό* και έργων του F. Schubert (όπως το «Pause» από τον κύκλο *Die Schöne Müllerin*, το *Leiden der Trennung* και το *Wanderers Nachtlied I*) καθώς και του J. Brahms (*Die Mainacht*).

ποιητικού κειμένου, συναντάμε πολύ έντονο το θεατρικό στοιχείο και στο μεσαίο μέρος του θαυμάσιου τραγουδιού *Της κοπέλας το νερό*. Στον αντίποδα αυτών, στα τραγούδια *Σ' αγαπώ*, *Νανούρισμα* και *Άνοιξη* ξεδιπλώνεται η λυρική πλευρά της ψυχοσύνθεσης του δημιουργού τους.

Τα τραγούδια αυτά, ίσως ακριβώς λόγω της δημοτικότητάς που έχαιραν στην εποχή τους και της επιφανειακής τους απλότητας, έχουν σταθεί, άδικα, στο περιθώριο του ενδιαφέροντος της μουσικολογικής μελέτης. Ελπίζουμε ότι η νέα, λεπτομερώς επιμελημένη, κριτική έκδοση των τραγουδιών για μία φωνή και πιάνο του Σπύρου Σαμάρα από το Κέντρο Ελληνικής Μουσικής θα αποτελέσει εφαλτήριο για τη θεωρητική προσέγγιση του φωνητικού έργου του μεγάλου κερκυραίου συνθέτη, συνδράμοντας ταυτόχρονα στην αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος των ερμηνευτών για γνωριμία με φωνητικές μινιατούρες σπάνιας ευαισθησίας και ομορφιάς.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Ζακυθινός, Αλέξης, *Δισκογραφία Ελληνικής κλασικής μουσικής*, «Δωδώνη».

Λεωτσάκος, Γιώργος, *Σπύρος Σαμάρας (1861-1917): Ο μεγάλος αδικημένος της έντεχνης ελληνικής μουσικής*, Μουσείο Μπενάκη. 2013.

Ταμβάκος, Θωμάς, *Σπυρίδων Φιλίσκος-Σαμάρας: Επίσημη δισκογραφία (1904-2016)*, Μουσική Εταιρεία Αλεξανδρούπολης, 2017.

Χατζηπανταζής, Θόδωρος, Μαράκα, Λίλα επ. *Η Αθηναϊκή Επιθεώρηση*, Εισαγωγή, τομ. Ι, Εστία, 2010.

Αρχειακό υλικό

Αρχείο Γιώργου Λεωτσάκου

Αρχείο Ελλήνων Μουσουργών Θωμά Ταμβάκου

Αρχείο Φιλαρμονικής Εταιρείας Κέρκυρας

Αρχείο Φιλαρμονικής Εταιρείας Μάντζαρος

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο

Κέντρο Τεκμηρίωσης Ωδείου Αθηνών

Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη Λίλιαν Βουδούρη

Μοτσενίγιο Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Μουσικής

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Samaras, Spyridon, *Songs for voice and piano*, Ed. Sofia Kontossi, Hellenic Music Center, Athens, 2019.

Kontossi, Sofia. *Aspecte ale Liedului în Creația Compozitorilor Greci din Prima Jumătate a Secolului XX*, Artes Iași, 2011. Στα ελληνικά, με τίτλο «Αντανακλάσεις του γερμανικού λιντ στη μουσικοποιητική δομή του τραγουδιού *Της κοπέλας το νερό του Σπύρου Σαμάρα*» ως ανακοίνωση στο συνέδριο *Μουσική και γλώσσα*, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 2012. Ανέκδοτο.

Βιογραφικό: Η Σοφία Κοντώση (PhD, DMA) είναι πιανίστα και μουσικολόγος. Αποφοίτησε ως σολίστ με υποτροφία από την Academia de Arte George Enescu (UNAGE, Ρουμανία). Διδάκτωρ μουσικολογίας του ΕΚΠΑ και διδάκτωρ της πιανιστικής ερμηνείας (UNAGE). Έχει συμμετάσχει σε διεθνή master classes πιάνου, έχει βραβευθεί σε παγκόσμιους διαγωνισμούς, έχει δώσει ρεσιτάλ και κοντσέρτα με ορχήστρα στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Υπότροφος των διαθεματικών προγραμμάτων του Vancouver International Song Institute (British Columbia, Canada), παραδίδει master classes πιανιστικής συνοδείας τραγουδιού εντός και εκτός Ελλάδος. Ως ερευνήτρια της ελληνικής μουσικής με άξονα το τραγούδι για φωνή και πιάνο έχει συμμετάσχει και διοργανώσει συνέδρια στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Άρθρα της έχουν δημοσιευτεί σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά και στο New Grove Music Online. Είναι μέλος της εκδοτικής ομάδας του περιοδικού *Series Musicologica Balcanica* και συνεργάτης του Κέντρου Ελληνικής Μουσικής. Διδάσκει στο Hellenic American University και στην Εθνική Λυρική Σκηνή. Υπήρξε επί 20 συναπτά έτη υπεύθυνη του Αρχείου Λεωνίδα Ζώρα. Είναι μέλος της Steering Committee της Regional Association for the Music of the Balkans (IMS), της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρείας και του Ελληνικού Παραρτήματος της IAML.

Ρόζα Εσκενάζυ:

Μια έρευνα-μελέτη της φωνητικής τεχνικής
ερμηνείας και καταγραφή της σε παρτιτούρα.

Δέσποινα Ψαθά

despina.psatha@gmail.com

Ρόζα Εσκενάζυ: Μια έρευνα – μελέτη της φωνητικής τεχνικής ερμηνείας και καταγραφής της σε παρτιτούρα.

Δέσποινα Ψαθά

Περίληψη: Η εργασία αυτή είχε ως στόχο να μελετηθεί η φωνητική τεχνική και ερμηνεία της Ρόζας Εσκενάζυ η οποία αποτέλεσε μια μεγάλη φιγούρα στις δυο σχολές του ρεμπέτικου τραγουδιού, μιας και η μεγάλη καριέρα της καλύπτει την προπολεμική και μεταπολεμική περίοδο του ρεμπέτικου. Μέσα από την συστηματική ακρόαση επιλεγμένων τραγουδιών από το ρεπερτόριό της, έγινε καταγραφή της ερμηνείας της σε παρτιτούρα, με ειδικό σύστημα καταγραφής και με ειδικά σύμβολα που αποτυπώνουν αναλυτικά την ερμηνεία.

Για να επιτευχθεί αυτό, βασιστήκαμε κυρίως σε αρχειακό υλικό μέσα από διάφορες πλατφόρμες που υπήρχαν στο διαδίκτυο, από εκπομπές, ηχογραφήσεις και δισκογραφία (YouTube, Discogs, Αρχείο EPT, Αρχείο Παναγιώτη Κουνάδη).

Μέσα από ένα διπλωματικό ρεσιτάλ, προέκυψε οπτικοακουστικό υλικό το οποίο αναρτήθηκε στο Youtube και η κυκλοφορία δίσκου με τίτλο «Αφιέρωμα στη Ρόζα Εσκενάζυ», αποτυπώνοντας την μελέτη και προσπάθεια απόδοσης της τεχνικής και ερμηνείας της Εσκενάζυ στο σήμερα ολοκληρώνεται με την κυκλοφορία του βιβλίου που αφορά την μελέτη αυτή.

Λέξεις κλειδιά: Ρόζα Εσκενάζυ, ερμηνεία, φωνητική τεχνική, ρεμπέτικο τραγούδι, προπολεμικό ρεμπέτικο, μεταπολεμικό ρεμπέτικο, αρχείο Παναγιώτη Κουνάδη, Αρχείο Ερτ, Discogs, YouTube.

Βασικό θέμα της συγκεκριμένης έρευνας:

Ξεκινώντας το ταξίδι γύρω από την μελέτη της φωνητικής τεχνικής και ερμηνείας στο ρεμπέτικο τραγούδι το 2015, παρατηρήθηκε πως δεν υπήρχε επαρκής βιβλιογραφία, έχοντας ως αποτέλεσμα τη δυσκολία εύρεσης υλικού γύρω από το συγκεκριμένο θέμα. Ο τρόπος για να δημιουργηθεί το νέο αυτό υλικό, ήταν να επιλεχθούν συγκεκριμένα τραγούδια από το ρεπερτόριο της ερμηνεύτριας που θέλαμε να εξετάσουμε και να εστιάσουμε σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά για

την καλύτερη κατανόηση του τρόπου τραγουδίσματός της. Δημιουργήθηκαν οι πρώτες παρτιτούρες αποτύπωσης της φωνητικής τεχνικής και τα χαρακτηριστικά που αποσπάστηκαν ήταν:

- Έκταση
- Ένταση
- Όγκος
- Αναπνοή
- Άρθρωση
- Τοποθέτηση
- Τρόπος Ερμηνείας
- Μάσκα (ηχεία και αντηχεία)
- Είσοδοι και Έξοδοι φράσεων

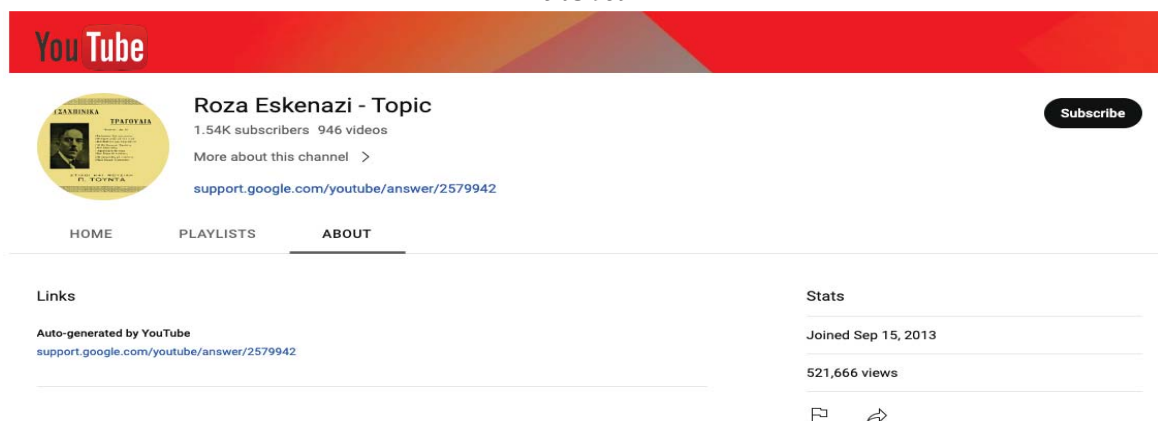
Σκοπός της μεταπτυχιακής αυτής έρευνας ήταν να μελετηθεί ο τρόπος τραγουδίσματος της Ρόζας Εσκενάζυ και να αποτυπωθεί σε παρτιτούρα με ειδικά σύμβολα τα οποία αναδεικνύουν την ερμηνεία και τεχνική της.

Το βασικό εργαλείο της μελέτης ήταν οι ηχογραφήσεις της και συγκεκριμένα επιλέχθηκαν σαράντα τραγούδια από το ρεπερτόριό της.

«Όταν μια μελέτη έχει να κάνει με ελάχιστες γραπτές πηγές, οι οποίες δε μας δίνουν τα απαραίτητα στοιχεία που χρειαζόμαστε για να εξετάσουμε τόσο την εξέλιξη, όσο την τεχνική και πρακτική απόδοση του αντικειμένου που μελετάμε, τότε οι ηχογραφήσεις είναι οι πολυτιμότερες μαρτυρίες». (Pennanen, 2005).

Κεφάλαιο 1: Εύρεση ηχογραφήσεων – YouTube

Εικόνα 1

Στιγμιότυπο οθόνης - Youtube.¹

¹ Πηγή: <https://www.youtube.com/channel/UC9DXzVRbcxFTep5RnE3eGrg> (τελευταία πρόσβαση 8/9/2023)

Εξαιρετικά δύσκολη θα ήταν η καταγραφή της ερμηνείας εάν οι ακροάσεις γίνονταν μέσω γραμμοφώνου². Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα να χαθούν πολύτιμες λεπτομέρειες και πληροφορίες γύρω από την ερμηνεία, καθώς δεν θα υπήρχε η δυνατότητα επανάληψης των τραγουδιών ή η απομόνωση συγκεκριμένων σημείων, χάνοντας έτσι σημαντικές λεπτομέρειες που θα ήταν ζωτικής σημασίας για την έρευνα.

Το YouTube είναι προσβάσιμο σε όλους και πλέον στην αναζήτηση τραγουδιών καταφεύγουμε σε αυτό. Η επισκεψιμότητα της ιστοσελίδας κατά την Alexa³, κατατάσσεται στην τρίτη θέση, μετά την Google και το Facebook. (Carter, 2008). Η έρευνά μας ξεκίνησε από εκεί, ψάχνοντας αρχικά τη δισκογραφία της ερμηνεύτριας και βρέθηκε ικανοποιητικά μεγάλος αριθμός τραγουδιών. Μας δόθηκε η δυνατότητα ακρόασης αρκετού υλικού και πληροφοριών που βρισκόταν στην περιγραφή του κάθε τραγουδιού. Σημαντικό ήταν να διασταυρώσουμε τις πληροφορίες αυτές, καθώς τα στοιχεία που υπήρχαν δεν βασίζονταν -κατά ένα μεγάλο βαθμό- σε βιβλιογραφικές ή δισκογραφικές παραπομπές. Αρκετοί δίσκοι βινυλίου είχαν ψηφιοποιηθεί και μερικές ηχογραφήσεις είχαν υποστεί επεξεργασία στην ευκρίνεια του ήχου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η διαδικασία της αναλυτικής ακρόασης να είναι πιο εύκολη, καθώς δεν αποκρύπτονται βασικές λεπτομέρειες. Το σίγουρο είναι πως μια «καθαρισμένη» ηχογράφιση είναι λιγότερο κουραστική κατά την συνολική και μεμονωμένη ακρόαση⁴.

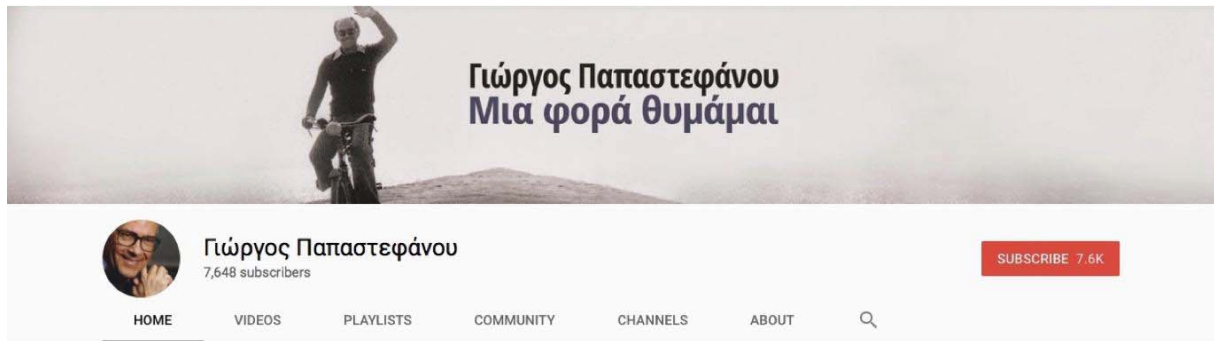
²Βλ. Πατηνιώτης 2018: 10-13. Το επάγγελμα του μουσικού βασίζεται πρωτίστως στ' αυτιά του. Ένας επιτυχημένος μουσικός ή μηχανικός ήχου, είναι σημαντικό να είναι αντικειμενικός και επαγγελματίας ακροατής όταν κάνει αναλυτική ακρόαση. Πρέπει να έχει την ικανότητα και να είναι σε θέση να επιλέγει, να κατηγοριοποιεί και να «μεταφράζει» τα ηχητικά ερεθίσματα που δέχεται και το περιεχόμενό τους. Σημαντικό επίσης είναι να γνωρίζει πως μια παλαιότερη κυκλοφορία έχει ηχογραφηθεί με διαφορετικό τρόπο σε σχέση με το σήμερα και αν προσαρμοστεί, όσο αυτό είναι εφικτό, στα χαρακτηριστικά της ηχογράφησης και εποχής που μελετάει, αποφεύγονται πρόχειρα συμπεράσματα.

³ Ψηφιακή/εικονική βοηθός της Amazon, ή αλλιώς «έξυπνο ηχείο».

⁴ Κατά την επιλογή των τραγουδιών, ένα βασικό κριτήριο ήταν η ευκρίνεια των ηχογραφήσεων. Όσες δεν ήταν ξεκάθαρες, δεν επιλέχθηκαν για την έρευνα.

Κεφάλαιο 2: Αρχείο ΕΡΤ

Εικόνα 2

Προσωπικό Κανάλι Γιώργου Παπαστεφάνου – Στιγμιότυπο οθόνης -Youtube.⁵

Αξιοσημείωτο εύρημα μέσω του YouTube, ήταν το κανάλι του παρουσιαστή Γιώργου Παπαστεφάνου. Στο κανάλι του, βρίσκεται αναρτημένη όλη η σειρά των εκπομπών του με τίτλο «Μουσική Βραδιά», υλικό που αντιστοιχεί στο αρχείο της ΕΡΤ⁶. Το 1976 στη «Μουσική Βραδιά με την Χάρι Αλεξίου» γίνεται η πρώτη προσωπική εκπομπή στο όνομά της και καλεσμένη ήταν και η Ρόζα Εσκενάζυ.

Με το υλικό αυτό μπορέσαμε όχι μόνο να ακούσουμε, αλλά και να δούμε την ερμηνεύτρια να τραγουδάει ζωντανά, παρατηρώντας καλύτερα τον τρόπο τραγουδίσματός της. Βοηθητικό ήταν το τραγούδι το οποίο ερμήνευσε στην εκπομπή και συγκρίθηκε με αυτό της πρώτης εκτέλεσης του 1931, διαφωτίζοντας αρκετά την έρευνα για την εξελικτική πορεία της ερμηνείας της⁷.

Εικόνα 3

Στιγμιότυπο από την εκπομπή «Μουσική Βραδιά με τη Χάρις Αλεξίου». Αρχείο ΕΡΤ.

⁵ Πηγή: <https://www.youtube.com/@user-lz3lx8bn9w> (τελευταία πρόσβαση 22/8/2023)

⁶ Πηγή: <https://archive.ert.gr/71849/> (τελευταία πρόσβαση 8/9/2023)

⁷ Βλ. Ψαθά Δ. 2018: 181.

Συμπληρωματικές λειτούργησαν και οι πληροφορίες που σημείωσε ο παρουσιαστής στην περιγραφή του βίντεο:

Εικόνα 4

Γιώργος Παπαστεφάνου
Published on Mar 28, 2015

SUBSCRIBE 7.6K

Το 1976 η Χάρης Αλεξίου ήταν ήδη μεγάλο όνομα στο χώρο του τραγουδιού αλλά προσωπική εκπομπή στην τηλεόραση δεν είχε κάνει ακόμη. Το πρώτο της τηλεοπτικό «πορτρέτο» λοιπόν που την απογείωσε ακόμη περισσότερο το κάναμε μαζί, Μάιο του '76, με σκηνοθέτη τον Σταμάτη Χονδρογιάννη και με γυρίσματα όχι μόνο στα στούντιο της Αγίας Παρασκευής αλλά και στην Κοκκινιά, την Καισαριανή ή τον Λυκαβηττό καθώς και στο σπίτι του Γιάννη Μαρκόπουλου, με τον ίδιο τον Γιάννη να συνοδεύει την Χαρούλα στην δική του υπέροχη «Λένγκω».

Καλεσμένη της εκπομπής και η Ρόζα Εσκενάζυ, αφού δική της επιτυχία ήταν η «Δημητρούλα» που η Χαρούλα είχε ξαναφέρει στο προσκήνιο. Όταν της τηλεφώνησα η Ρόζα δέχτηκε με χαρά την πρόσκλησή και στη διαδρομή από Κηπούπολη μέχρι Αγία Παρασκευή δεν έκρυβε τον ενθουσιασμό της που θα έβγαινε στην τηλεόραση και που έβλεπε και τόσα όμορφα τοπία. Εννοούσε την οδό Καποδιστρίου...

Στο στούντιο, όση ώρα τη φωτίζανε η Ρόζα δεν σταμάτησε να χορεύει φορώντας τη στολή του «Τσακιτζή». «Θα κουραστείς Ρόζα!» της έλεγα. «Δεν κουράζομαι εγώ», μου απαντούσε. Τότε με κάλεσε στο γραφείο του ο υπεύθυνος του στούντιο Γιώργος Στεργίου για να μου κάνει παρατήρηση επειδή κουβαλούσα στην τηλεόραση όλες τις γριές και κόστιζα στην ΕΡΤ, σε φώτα και προσωπικό. «Μα είναι η Ρόζα!» του είπα. Δεν την ήξερε.

Όταν παίχτηκε η εκπομπή, τηλεφώνησα στη Ρόζα για να την ρωτήσω πως της φάνηκε. Ήταν απογοητευμένη γιατί η εκπομπή ήτανε, λέει, για την ...άλλη.

Την επόμενη μέρα όμως, που της ξανατηλεφώνησα η Ρόζα πετούσε στα σύννεφα: «Ξανάγινα η ξακουστή η Ρόζα!» μου είπε. «Κι όποιος με βλέπει στον δρόμο με αγαπάει και με αγκαλιάζει...».

Στιγμιότυπο οθόνης – περιγραφή βίντεο.

Τέλος, μια ακόμη εκπομπή από το αρχείο της ΕΡΤ με τίτλο «Αναζητώντας τη χαμένη εικόνα – Μορφές του ρεμπέτικου τραγουδιού»⁸, υπήρξε σημαντική, μιας και στη συνέντευξη της η Εσκενάζυ έδωσε πληροφορίες για την ζωή της, το έργο της και την πορεία της.

Δυσκολίες – Τεκμηρίωση ημερομηνία γέννησης

Υπήρξε μεγάλη δυσκολία να βρεθεί τότε η αυτοβιογραφία της ερμηνεύτριας με τίτλο «Αυτά που θυμάμαι», η οποία είχε κυκλοφορήσει κάποια χρονιά και είχε εξαντληθεί το συγκεκριμένο διάστημα. Αναζητώντας σε διάφορες βιβλιοθήκες, το εντοπίσαμε και το δανειστήκαμε από την βιβλιοθήκη της Καλαμαριάς Θεσσαλονίκης.

Μέσα από την αυτοβιογραφία της Εσκενάζυ και από τις δύο τηλεοπτικές εμφανίσεις της, δεν έδωσε την ακριβή χρονολογία γέννησής της, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα αίνιγμα γύρω από την πραγματική της ηλικία. Οι

⁸ Πηγή: <https://archive.ert.gr/91305/> (τελευταία πρόσβαση: 8/9/2023)

χρονολογίες διέφεραν μεταξύ τους και μέσα από άλλες πηγές⁹, με αποτέλεσμα αυτό να δυσκολεύει στην έρευνα να εξακριβώσουμε σε ποια ακριβώς ηλικία βρισκόταν τις περιόδους που τραγουδούσε. Δυσκολευτήκαμε να τεκμηριώσουμε την ημερομηνία και λόγω ελλειμματικών πηγών και ελάχιστων αναφορών, καταλήξαμε πως ίσως να γεννήθηκε το 1895-1900, μιας και δεν βρήκαμε κάποιο άλλο αρχείο το οποίο να δηλώνει τη γέννησής της.

Το ταξίδι τεκμηρίωσης χρονολογιών ακολούθησε στην πορεία και για τις ηχογραφήσεις που επιλέχθηκαν στην έρευνα. Αρχικά, έγινε μια αναζήτηση μέσα από την ιστοσελίδα Discogs και στη συνέχεια διάφορες περιγραφές κάτω από τραγούδια που είχαν ανεβεί στο YouTube, με παρέπεμψαν σε forums, διάφορα forums που ασχολούνταν με το ρεμπέτικο. Χρειάζοταν όμως να γίνει μια επανεξέταση των πληροφοριών αυτών γιατί δεν γνωρίζαμε από που αντλήθηκαν οι πληροφορίες αυτές, Τέλος, καταλήξαμε στο Αρχείο του Παναγιώτη Κουνάδη, μελετητής και ερευνητής με τεράστιο αρχείο γύρω από το ρεμπέτικο.

Κεφάλαιο 3: Discogs

Αναζητώντας τη δισκογραφία στην οποία ανήκουν οι ηχογραφήσεις που επιλέχθηκαν για την έρευνα, συναντήσαμε την ιστοσελίδα Discogs. Σχετικά με το Discogs, ο δημιουργός της Kevin Lewandowski, δημιούργησε μια ιστοσελίδα η οποία λειτουργούσε αρχικά ως βάση δεδομένων για την ηλεκτρονική μουσική. Στην πορεία όμως, απέκτησε ένα διαφορετικό χαρακτήρα και έγινε μια διεθνή βάση δεδομένων μουσικής. Προσπάθησαν να γίνει μια καταλογογράφηση αρχείων φωνογράφων και να υπάρξει ένας πλήρης κατάλογος των ηχογραφήσεων διαφόρων καλλιτεχνών ή το συνολικό έργο διαφόρων συνθετών. Σήμερα, συμπεριλαμβάνει όλα τα είδη μουσικής και κυκλοφοριών σε όλες τις μορφές, ακόμη και σε δίσκους βινυλίων. Ακόμη, μπορεί κανείς να βρει, να αγοράσει ή να πουλήσει δίσκους και βινύλια¹⁰.

Στην ιστοσελίδα αυτή υπάρχει σύντομο βιογραφικό της ερμηνεύτριας, στο οποίο γίνεται αναφορά των πηγών που αντλήθηκαν γι' αυτό, συναντάμε πληθώρα δίσκων και βινυλίων καθώς και φωτογραφίες αυτών, δίνοντας έτσι πληροφορίες γύρω από την ημερομηνία έκδοσης των ηχογραφήσεων.

⁹ Αναφορές για την χρονολογία γέννησής της: 1895-1900, καθώς υπάρχει και η πιθανότητα από αναφορές άλλων να γεννήθηκε το 1885 (Κουνάδης, 2012). Τέλος, έχουμε αναφορές από την ίδια για την γέννησή της το 1905 και σε συνέντευξή της στον δημοσιογράφο Κώστα Χατζηδουλή αναφέρει το 1910 (Εσκενάζυ, 1982).

¹⁰ Πηγή: <https://www.discogs.com/company> (τελευταία πρόσβαση 9/9/2023)

Εικόνα 4

Ρόζα Εσκενάζυ

Profile: Roza Eskenazi (mid-1890s – 2 December 1980) was a famous Jewish-Greek singer of rebetiko and Greek folk music born in Constantinople, whose recording and stage career extended from the late 1920s into the 1970s.

Sites: [Wikipedia](#), [mysweetcanary.com](#)

Variations: [Viewing All](#) | Ρόζα Εσκενάζυ

[More Images](#)

Artist [a1830416]

[Edit Artist](#)

[Share](#)

Marketplace 1,245 For Sale

[Vinyl and CD](#)

Ρόζα Εσκενάζυ* – Αφιέρωμα

Genre: Folk, World, & Country

Style: Rebetiko

Year: 1995

[More Images](#)

Master Release [m1001981]

[Edit Master Release](#)

[Data Correct](#)

[Add all to Wantlist](#)

Marketplace 6 For Sale from €9.99

[Vinyl and CD](#) [Sell Copy](#)

Tracklist

- Τα Κερά Τα Σπαρματσέα
- Αμανές Τσιφτετέλι
- Όσο Βαρειά Είναι Τα Σίδερα
- Πέρασα(ν) Τα Μεσάνυχτα
- Μπαμ Και Μπουμ
- Χόρεψέ Μου Τσιφτετέλι
- Πες Μου Το Γιατί
- Αηδόνι Μου Ζημάρικο
- Γιατί Θες Να Μ' Αφήσεις
- Διαμαντούλα Μου
- Αθηναϊκό Μινόρε
- Πες Το Ναι
- Πόσες Φορές Με Γέλασες
- Μόνος Μου Παραμιλώ
- Τα Όμορφα Χανουμάκια
- Και Η Μαρίκα Στην Αθήνα
- Άσε Με, Άσε Με
- Νησιώτικοι Μπάλλοι

Statistics

Have:	3	Avg Rating: -- / 5
Want:	1	Ratings: 0

Στιγμιότυπο οθόνης – Discogs.

Κεφάλαιο 4: Αρχείο Παναγιώτη Κουνάδη

Η διαδικασία διασταύρωσης των χρονολογιών όπου κυκλοφόρησαν ή εκδόθηκαν επίσημα οι εκτελέσεις των τραγουδιών ήταν αρκετά δύσκολη. Έχοντας περιορισμένη βιβλιογραφία, αξιοσημείωτο στην τεκμηρίωση και συλλογή πληροφοριών γύρω από τη ζωή και το έργο της ερμηνεύτριας, ήταν το βιβλίο του Παναγιώτη Κουνάδη με τίτλο: «Οι φωνές του ρεμπέτικου – Ρόζα Εσκενάζυ». Το βιβλίο αυτό συγκεκριμένα περιλαμβάνει βιογραφικά στοιχεία, πληροφορίες γύρω από επιλεγμένα τραγούδια, χρονολογίες των ηχογραφήσεων και φωτογραφικό υλικό. Από τις δεκαπέντε ηχογραφήσεις που συμπεριλαμβάνονταν στην έκδοση αυτή, οι επτά από αυτές αποτελούσαν μέρος του δείγματος που καταγράφηκε στη μελέτη. Η δυνατότητα ακρόασης επεξεργασμένων ηχογραφήσεων, μακριά από τον θολό ήχο του γραμμοφώνου, ήταν πολύτιμη για την καλύτερη δυνατή αναλυτική καταγραφή.

Δυσκολίες αναφορικά με την τεκμηρίωση των χρονολογιών

Βιβλιογραφικές πηγές από τον Παναγιώτη Κουνάδη ή τον Διονύση Μανιάτη¹¹ δίνουν μια περισσότερη έγκυρη πληροφόρηση γύρω από ζητήματα χρονολογιών, αν και διαπιστώνεται ακόμη και εκεί πως υπάρχουν διαφορές στις χρονολογίες έκδοσης των εκτελέσεων μεταξύ τους. Υπάρχει, ενδεχομένως, άλλη ημερομηνία έκδοσης και άλλη ημερομηνία κυκλοφορίας, πράγμα το οποίο δημιουργεί αυτή τη μικρή σύγχυση στην διασταύρωση των πηγών. Θα παρατηρήσει κανείς πως κυκλοφορούν στο διαδίκτυο σε διάφορα forums¹² ή ακόμη και στο YouTube, διαφορετικές χρονολογίες και αναρτήσεις από άτομα που είτε έχουν κάποιο δίσκο ή έχουν κάποια βιβλιογραφία ή εμπιστεύονται πληροφορίες που ήδη υπάρχουν στο διαδίκτυο, με αποτέλεσμα να χρήζει οπωσδήποτε διασταύρωση των πηγών που συναντώνται. Το δύσκολο κομμάτι είναι πως κάποια βιβλία έχουν πλέον εξαντληθεί, με αποτέλεσμα να χρειαστεί κανείς να ανατρέξει σε βιβλιοθήκες - εάν υπάρχουν εκεί- ή να τα βρουν από κάποιον λάτρη του είδους¹³, ο οποίος έχει κάποιο αρχείο στα χέρια του, ενώ το τελευταίο βήμα είναι να έρθουν σε επικοινωνία – αν χρειαστεί- με τους συλλέκτες και ερευνητές του είδους.

Πλέον, από το 2018 και έπειτα, έχουν κυκλοφορήσει νέες εκδόσεις γύρω από το θέμα της δισκογραφίας και των χρονολογιών, πράγμα ελπιδοφόρο, μιας και η διαδικασία για έναν μελετητή θα είναι πολύ πιο εύκολη και ευχάριστη. Θετικό επίσης είναι το γεγονός πως πλέον ένα μέρος του αρχείου του Παναγιώτη Κουνάδη, υπάρχει διαθέσιμο στο διαδίκτυο από το 2019¹⁴. Τέλος, αξιοποιήθηκαν στην έρευνα και μερικές από τις εκδόσεις του ερευνητή όπου αποτελούνταν από ηχογραφήσεις, χρονολογίες και φωτογραφικό υλικό με τίτλο «Τα ρεμπέτικα. Ένα ταξίδι στο λαϊκό αστικό τραγούδι των Ελλήνων».

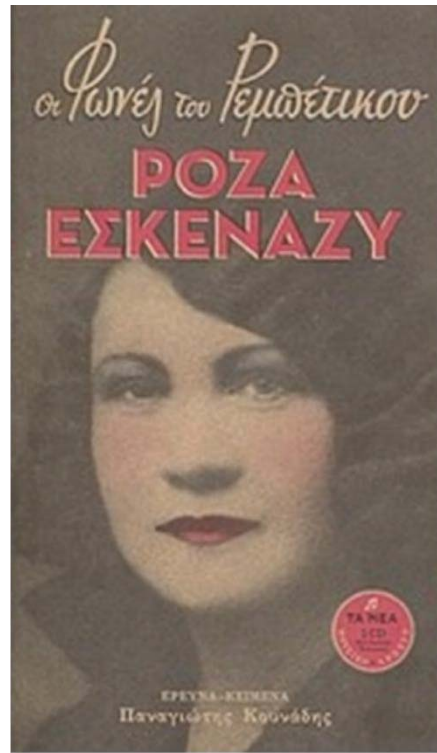
¹¹ Ερευνητής του ρεμπέτικου.

¹² Βλ. Ρεμπέτικο Φόρουμ: <https://rembetiko.gr/> και Rebetikosealabs: <https://rebetiko.sealabs.net/> . (τελευταία πρόσβαση: 9/9/2023)

¹³ Κατά την έρευνα δεν μπορούσαμε να εντοπίσουμε το βιβλίο «Φωνές του Ρεμπέτικου – Ρόζα Εσκενάζυ» και το δανειστήκαμε από κάποιον γνωστό, ο οποίος το είχε στην συλλογή του.

¹⁴ Βλ. Εικονικό Αρχείο Παναγιώτη Κουνάδη: <https://vmrebetiko.gr/> (τελευταία πρόσβαση: 9/9/2023)

Εικόνα 5

Εξώφυλλο του βιβλίου.

Κεφάλαιο 5: Νέο αρχειακό υλικό

Η έρευνα αυτή έγινε στα πλαίσια ενός μεταπτυχιακού διετούς κύκλου σπουδών και ολοκληρώθηκε το 2017 με το διπλωματικό ρεσιτάλ που είχε ως τίτλο: «Αφιέρωμα στη Ρόζα Εσκενάζυ. Μια μελέτη – ιστορική εκτέλεση βασισμένη στη γνωστή ερμηνεύτρια». Το ρεσιτάλ είχε ως στόχο να παρουσιάσει την ερμηνεία και τεχνική της Εσκενάζυ, μέσα από επιλεγμένα τραγούδια από το ρεπερτόριο της που αποτελούσαν υλικό το οποίο είχε εξεταστεί μέσα από την έρευνα. Από την ζωντανή ηχογράφηση και βιντεοσκόπηση του ρεσιτάλ, προέκυψε οπτικοακουστικό υλικό, το οποίο μέρος του, ανέβηκε στο YouTube¹⁵. Το 2018 η έρευνα κυκλοφόρησε από τον εκδοτικό οίκο “Fagotto Books”¹⁶ και αποτελεί προτεινόμενο σύγγραμμα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και στο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων - Τμήμα Μουσικών Σπουδών. Τέλος, ο δίσκος με τίτλο

¹⁵ Βλ. Οπτικοακουστικό υλικό: <https://www.youtube.com/@despinapsatha13/videos> (τελευταία πρόσβαση: 9/9/2023).

¹⁶ Βλ. Βιβλίο: <https://fagottobooks.gr/el/3779-roza-eskenazy-propolemika-rempetika-paradosiaka-tragoydia.html> (τελευταία πρόσβαση: 9/9/2023).

«Αφιέρωμα στη Ρόζα Εσκενάζυ»¹⁷, κυκλοφόρησε το 2019, με επιλεγμένα τραγούδια από το ρεσιτάλ.

Όλα αυτά συνέβαλαν στο να προστεθεί νέο αρχειακό υλικό (βιβλιογραφία, οπτικοακουστικό υλικό, ηχογραφήσεις) και πολύτιμες πληροφορίες γύρω από την τεχνική και ερμηνεία της Ρόζα Εσκενάζυ.

Ένα νέο στοιχείο το οποίο εντάχθηκε ήταν οι παρτιτούρες φωνητικής τεχνικής και ερμηνείας με ειδικό σύστημα γραφής που μέχρι τώρα δεν υπήρξε τέτοιου είδους καταγραφή, αποτυπώνοντας την ερμηνεία της Εσκενάζυ. Το εργαλείο αυτό έχει ως σκοπό να βοηθήσει τον μελετητή/τραγουδιστή/ακροατή να παρακολουθεί μαζί την ερμηνεία καταγεγραμμένη σε παρτιτούρα κατά την ακρόαση της ηχογράφησης, δίνοντάς του την ευκαιρία να κατανοήσει εις βάθος τον χειρισμό και τρόπο τραγουδίσματος της ερμηνεύτριας.

Κεφάλαιο 6: Ιδέες για νέο αρχείο στο ρεμπέτικο τραγούδι.

Νέες μελέτες για άλλους ερμηνευτές/τριες της εποχής δεν έχουν γίνει ακόμη, παρά μόνο μια πτυχιακή μελέτη για τη Ρίτα Αμπατζή¹⁸, όπου έγινε η προσπάθεια καταγραφής του τρόπου τραγουδίσματος της σε παρτιτούρα, καθώς και οι συλλογή πληροφοριών γύρω από τη ζωή και το έργο και τη δισκογραφία της (Ιωάννου, 2016).

Το έδαφος φαίνεται αρκετά πρόσφορο στο να γίνουν και άλλες έρευνες για τον τρόπο τραγουδίσματος και άλλων καλλιτεχνών της εποχής και να συγκριθούν οι τεχνικές και οι ερμηνείες τους. Έτσι, θα βγουν στην επιφάνεια νέα συμπεράσματα και θα δημιουργηθεί ένα πλούσιο και οργανωμένο αρχείο για κάθε καλλιτέχνη, το οποίο θα περιλαμβάνει τα εξής:

- Βιογραφικά στοιχεία, το έργο και η πορεία των καλλιτεχνών.
- Όσο το δυνατόν έγκυρες χρονολογίες των εκτελέσεων του κάθε ερμηνευτή/τριας.
- Αρχαιοθετημένος κατάλογος με τραγούδια και χρονολογίες.
- Αρχαιοθετημένος κατάλογος με μεταγενέστερες εκδόσεις.
- Φωτογραφικό υλικό από: βινύλια, δίσκους, προσωπικές φωτογραφίες, αφίσες, τύπο κ.ο.κ

¹⁷ Βλ. Δίσκος: <https://fagottobooks.gr/el/4201-afieroma-stin-roza-eskenazy.html> (τελευταία πρόσβαση: 9/9/2023).

¹⁸ Ερμηνεύτρια του ρεμπέτικου, το αντίπαλο δέος της Ρόζας Εσκενάζυ. Η Ρόζα αναφέρει στην αυτοβιογραφία της πως ήταν «σαν τον σκύλο με τη γάτα». (Εσκενάζυ, 1982).

Στη συνέχεια, αφού γίνει αυτή η προεργασία, μπορούμε να προχωρήσουμε στο κομμάτι της φωνητικής τεχνικής και ερμηνείας, όπου μπορεί να προκύψει το εξής υλικό:

- Παρτιτούρες φωνητικής τεχνικής με ειδικό σύστημα γραφής.
- Συμπεράσματα γύρω από συγκεκριμένο δείγμα εκτελέσεων για τον τρόπο τραγουδίσματος του κάθε ερμηνευτή/τριας.
- Συγκρίσεις ερμηνειών.
- Τρόποι μελέτης των ηχογραφήσεων.

Εάν συμβεί αυτό για κάθε τραγουδιστή/τρια της εποχής του ρεμπέτικου και το υλικό αυτό εκδοθεί ή παραχωρηθεί μέρος του στο κοινό, θα είμαστε πολύ τυχεροί στο να μην ψάχνουμε άπειρες ώρες διασταυρώνοντας διαφορετικές πηγές και διαφορετικά πεδία μεταξύ τους. Ένας νέος δρόμος θα ανθίσει γύρω από την φωνητική τεχνική και ερμηνεία στο ρεμπέτικο τραγούδι και θα μπορέσουμε να συνδέσουμε το χθες με το σήμερα, παίρνοντας στοιχεία από σπουδαίες φωνές του είδους. Η συνολική συλλογή πληροφοριών σε ένα πυρήνα, θα γεννήσει μια νέα βάση δεδομένων που θα αξιοποιείται και στους επόμενους ενδιαφερόμενους.

Επίλογος

Για να φτάσουμε στο τελικό αποτέλεσμα της μελέτης αυτής, χρειάστηκε να γίνει το ταξίδι αναζήτησης τεκμηριωμένων αρχείων και η διασταύρωση πηγών και πληροφοριών ήταν μια απαραίτητη διαδικασία. Η μη επαρκής βιβλιογραφία γύρω από τη φωνητική τεχνική και ερμηνεία του ρεμπέτικου τρόπου τραγουδίσματος και συγκεκριμένα το αντικείμενο που μας αφορούσε ήταν η φωνή της Ρόζας Εσκενάζυ, μας ώθησε στο να ξεκινήσουμε την έρευνα αυτή.

Χρειάστηκε πρώτα να έρθουμε σε επαφή με τις ηχογραφήσεις της Εσκενάζυ και να κάνουμε επιλογή σαράντα τραγουδιών, όπου ο πρώτος μας σταθμός ήταν το YouTube. Στη συνέχεια, με αφορμή το κανάλι του Γιώργου Παπαστεφάνου, ανατρέξαμε στο Αρχείο της ΕΡΤ, παρακολουθώντας δύο εκπομπές που είχαν να κάνουν με την ερμηνεύτρια.

Ζητήματα για την χρονολογία γέννησης της Εσκενάζυ προέκυψαν, αφού η ίδια δεν έδωσε ακριβή απάντηση μέσα από συνεντεύξεις της, με αποτέλεσμα το Αρχείο του Κουνάδη, καθώς και η αυτοβιογραφία της να μας δώσει κάποιες εικασίες γύρω από αυτό το θέμα. Στη συνέχεια, για την τεκμηρίωση των χρονολογιών των ηχογραφήσεων και σε ποιο δίσκο ανήκουν, η ιστοσελίδα Discogs μας έδωσε σημαντικές πληροφορίες, τις οποίες διασταυρώσαμε με το και πάλι με το Αρχείο του ρεμπετολόγου Παναγιώτη Κουνάδη.

Φτάνοντας στην ολοκλήρωση της έρευνας, το υλικό που προέκυψε ήταν η ανάρτηση οπτικοακουστικού υλικού στο YouTube, η κυκλοφορία δίσκου όπου αναδεικνύεται η μελέτη της τεχνικής και ερμηνείας της Εσκενάζυ, καθώς η έκδοση της έρευνας σε βιβλίο, συμβάλλοντας στην βιβλιογραφία γύρω από τον τρόπο τραγουδίσματος στο ρεμπέτικο τραγούδι.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Εσκενάζυ, Ρόζα. *Αυτά που θυμάμαι*. Κάκτος, 1982

Κουνάδης, Παναγιώτης. *Οι φωνές του ρεμπέτικου - Ρόζα Εσκενάζυ*. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, 2012.

Κουνάδης, Παναγιώτης. *Τα ρεμπέτικα. Ένα τραγούδι στο λαϊκό αστικό τραγούδι των Ελλήνων*. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, 2012.

Πατηνιώτης. Ν. *Ιστορία της Μουσικής Παραγωγής. Οι εταιρείες, οι τεχνολογίες και τα πρόσωπα που άλλαξαν τον ήχο*. Fagottobooks, 2018.

Ψαθά, Δέσποινα. *Ρόζα Εσκενάζυ. Προπολεμικά ρεμπέτικα & παραδοσιακά τραγούδια. Μια μελέτη της φωνητικής τεχνικής και ερμηνείας και καταγραφή της σε παρτιτούρα*. Fagottobooks, 2018.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Pennanen, R.- P. "Commercial Recordings and Source Criticism in Music Research: Some Methodological Views". *Svensk tidskrift för musicforskning*, 87, σ. 81-98.

Carter, L. "Web could collapse as video demand soars". *The Daily Telegraph*, 2008.

Διαδικτυακές πηγές

Ιωάννου. Ι. *Ρίτα Αμπατζή: Υφολογική Ανάλυση του ρεπερτορίου της*. 2016.

<https://www.discogs.com/company> (τελευταία πρόσβαση 9/9/2023).

<https://vmrebetiko.gr/> (τελευταία πρόσβαση: 9/9/2023)

Αρχειακό υλικό

Παπαστάθης, Λ. *Αναζητώντας τη χαμένη εικόνα - Μορφές του ρεμπέτικου τραγουδιού - Ρόζα Εσκενάζυ* [Ντοκιμαντέρ], 1995. EPT2.

Χονδρογιάννης, Σ. «Μουσική Βραδυά με την Χάρι Αλεξίου». *Μουσική Βραδυά*, 1976 EPT.

Βιογραφικό: Η Δέσποινα Ψαθά γεννήθηκε στις 13/03/1992 στη Λεμεσό της Κύπρου. Είναι κάτοχος προπτυχιακού και μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών από το Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, με ειδίκευση στο Δημοτικό τραγούδι.

Τον Οκτώβριο του 2018 κυκλοφόρησε το βιβλίο της «Ρόζα Εσκενάζυ. Προπολεμικά ρεμπέτικα και παραδοσιακά τραγούδια, μια μελέτη της φωνητικής τεχνικής και ερμηνείας και καταγραφή της σε παρτιτούρα». Η μελέτη της για την Ρόζα Εσκενάζυ, αποτελεί προτεινόμενο σύγγραμμα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Τμήμα Μουσικών Σπουδών.

Το 2019 κυκλοφόρησε επίσημα η προσωπική δισκογραφική της δουλειά με τίτλο «Αφιέρωμα στη Ρόζα Εσκενάζυ» από τον εκδοτικό οίκο Fagotto Books. Ο δίσκος αυτός αποτελείται από ζωντανές ηχογραφήσεις, μέρος του Διπλωματικού Ρεσιτάλ που πραγματοποιήθηκε το 2017 με σκοπό την ιστορική ερμηνεία και εκτέλεση της ερμηνεύτριας μέσα από ρεμπέτικα αλλά και παραδοσιακά τραγούδια.

Από το 2020 είναι υποψήφια διδάκτορας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων – Τμήμα Μουσικών Σπουδών με θέμα: : «Ρίτα Αμπατζή – Ρόζα Εσκενάζυ. Συγκριτική μελέτη-καταγραφή φωνητικής τεχνικής και ερμηνείας».

Τέλος, ζει μόνιμα στο Ηράκλειο, όπου εργάζεται ως καθηγήτρια Βυζαντινής / Παραδοσιακής Μουσικής στο Μουσικό Σχολείο Ηρακλείου.

Ευχαριστούμε την κ. Αρσινόη Ιωαννίδου για τη συμβολή της στην επιμέλεια του παρόντος κειμένου.

Αξιοποίηση της τεχνολογίας blockchain για τη διατήρηση ψηφιακών τεκμηρίων σε μουσικές βιβλιοθήκες και αρχεία

Τάσος Κολυδάς

sci-iaml-3rd-conf@kolydart.gr

Αξιοποίηση της τεχνολογίας blockchain για τη διατήρηση ψηφιακών τεκμηρίων σε μουσικές βιβλιοθήκες και αρχεία

Τάσος Κολυδάς

Περίληψη: Η ψηφιακή διατήρηση έχει ως σκοπό τον σχεδιασμό, την κατανομή των πόρων και την εφαρμογή των απαραίτητων μεθόδων και τεχνολογιών, με σκοπό να διασφαλιστεί ότι η ψηφιακή πληροφορία θα παραμείνει προσιτή και χρήσιμη στο διηνεκές. Ωστόσο, για την μακροπρόθεσμη διατήρηση της ψηφιακής πληροφορίας απαιτείται εμπιστοσύνη στην αξιοπιστία και την ικανότητα του φορέα να παρέχει σταθερά αναλλοίωτο το περιεχόμενο των τεκμηρίων. Η διασφάλιση πως η πληροφορία που παρέχεται, έχει παραμείνει αμετάβλητη στο πέρασμα του χρόνου, συνιστά μια ιδιαίτερη πρόκληση αν λάβουμε υπόψιν τους πολυάριθμους παράγοντες που μπορούν να προκαλέσουν την τροποποίηση ενός ψηφιακού αντικειμένου. Σκοπός της εισήγησης είναι η αξιοποίηση μεθόδων από τον χώρο της κρυπτογραφίας με σκοπό τη διατήρηση των ψηφιακών τεκμηρίων. Συγκεκριμένα, προτείνεται η τεχνολογία blockchain για την αξιόπιστη χρονοσήμανση (trusted timestamping) των τεκμηρίων με τρόπο που να μην επιδέχεται αμφισβήτηση και μάλιστα χωρίς την ανάγκη ύπαρξης έμπιστου φορέα που να εγγυάται την ακρίβεια των δεδομένων. Παράλληλα, αποθηκεύεται μια επεξεργασμένη εκδοχή του τεκμηρίου με τρόπο τέτοιο, ώστε από τη μια να μπορεί να ταυτοποιηθεί με απόλυτη βεβαιότητα και από την άλλη να είναι αδύνατο να εξαχθεί η αρχική πληροφορία. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να αποδειχθεί πέρα από κάθε αμφιβολία η κατοχή ενός ψηφιακού τεκμηρίου χωρίς να αποκαλύπτεται το περιεχόμενό του. Όλα αυτά συνιστούν αναντικατάστατα εργαλεία για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας και παρέχουν τη δυνατότητα δημιουργίας μιας υπηρεσίας προστιθέμενης αξίας για τους φορείς που τα υλοποιούν. Παρέχεται ένα επιπλέον κίνητρο στους δημιουργούς ψηφιακού περιεχομένου να εμπιστεύονται τα δημιουργήματά τους στις μουσικές βιβλιοθήκες και τα αρχεία, εφόσον αυτοδίκαια θα προστατεύονται τα πνευματικά δικαιώματα επί του έργου τους.

Λέξεις κλειδιά: Ψηφιακή διατήρηση, αξιόπιστη χρονοσήμανση, blockchain, προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας.

Στο διαρκώς εξελισσόμενο ψηφιακό τοπίο, η διατήρηση των ψηφιακών τεκμηρίων αποτελεί σημαντική πρόκληση για φορείς όπως οι μουσικές βιβλιοθήκες και τα αρχεία. Στο επίκεντρο της ψηφιακής διατήρησης βρίσκεται η ικανότητα προστασίας της ακεραιότητας των τεκμηρίων και η δυνατότητα επαλήθευσης της γνησιότητάς τους για μεγάλο χρονικό διάστημα (Gladney, 2012). Ως εκ τούτου, η εμπιστοσύνη στην αξιοπιστία και την ικανότητα των φορέων να διατηρούν αμετάβλητα τα αρχεία είναι θεμελιώδης για τη διαδικασία αυτή. Η διασφάλιση πως η πληροφορία που παρέχεται έχει παραμείνει αμετάβλητη στο πέρασμα του χρόνου συνιστά μια ιδιαίτερη πρόκληση αν λάβουμε υπόψιν τους πολυάριθμους παράγοντες που μπορούν να προκαλέσουν την τροποποίηση ενός ψηφιακού πόρου.

Στον χώρο της αρχειακής έρευνας, το μελάνι πάνω στο χαρτί έχει καθιερωθεί ως κύριο μέσο για την απόδειξη της αυθεντικότητας ενός φυσικού τεκμηρίου.¹ Αυτή η άποψη ισχύει ιδιαίτερα για τα μουσικά χειρόγραφα, τα οποία ξεχωρίζουν μεταξύ των γραπτών πηγών για τη συμβολή τους στην καταγραφή και μελέτη της μουσικής κληρονομιάς. Από τη μια πλευρά, τα μουσικά χειρόγραφα διακρίνονται για τον πλούτο και την ποικιλομορφία των πληροφοριών που παρέχουν·πέρα από το κατεξοχήν μουσικό περιεχόμενο, παρέχουν αποδείξεις για τις συνθήκες δημιουργίας του μουσικού έργου (χειρόγραφες διορθώσεις, προσθήκες και αφαιρέσεις υλικού), τη συνθετική διαδικασία (μουσικά σκίτσα, αναθεωρήσεις, οριστική εκδοχή), την ταυτότητα του έργου και του δημιουργού (αναγραφή τοποχρονολογίας, διάκριση πρωτότυπου - αντίγραφου, γραφικός χαρακτήρας συνθέτη) κ.λπ. Η δυνατότητα επεξεργασίας της παρτιτούρας μέσω υπολογιστή έφερε στα χέρια του συνθέτη τέτοιες δυνατότητες, που σταδιακά επιβάλλουν την ψηφιακή παρτιτούρα ως το βέλτιστο μέσο αποτύπωσης της μουσικής. Από την άλλη πλευρά, στην ψηφιακή παρτιτούρα ελλείπουν οι περισσότερες από τις πληροφορίες που αναφέρθηκαν. Πλέον δεν υφίσταται γραφικός χαρακτήρας, η προσθαφαίρεση υλικού και οι διορθώσεις δεν αφήνουν ίχνη, και τα 'αποτυπώματα' από τη συνθετική διαδικασία, τις αναθεωρήσεις, τα σκίτσα κ.τ.ό. ελλείπουν, αν ο συνθέτης δεν έχει κρατήσει αντίγραφα του αρχείου στις ενδιάμεσες εκδοχές. Το σημαντικότερο, ωστόσο, πρόβλημα έγκειται στο ότι δεν υπάρχει πρωτότυπο· δεν υπάρχει μία πηγή, της οποίας η αυθεντικότητα να είναι αδύνατο να αμφισβητηθεί·οποιαδήποτε τροποποίηση δεν είναι εύκολα ανιχνεύσιμη (Κολυδάς, 2019).

Σε ό,τι αφορά στη χρήση της ψηφιακής παρτιτούρας, τα αποτελέσματα της έρευνας κατά την οποία διερευνήθηκε ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώνουν τις συνθέσεις τους οι Έλληνες συνθέτες, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον

---

¹ Σχετικά με τη διατήρηση φυσικών τεκμηρίων, είναι πολύ χαρακτηριστική η αναφορά στις οδηγίες αρχειονομίας που αναγράφονται στην ιστοσελίδα της IAML, όπου το εδάφιο διατήρηση (preservation) ξεκινά με τη φράση «Use a permanent pen when you write things you want to last» (IAML, χ.χ.).

(Κολυδάς & Πουλάκης, 2020). Όλοι, ανεξαιρέτως, οι συνθέτες δήλωσαν πως χρησιμοποιούν το μέσο αυτό σε κάποιο από τα στάδια της δημιουργικής διαδικασίας. Συγκεκριμένα, στο ερώτημα «Έχετε χρησιμοποιήσει ψηφιακή παρτιτούρα σε οποιοδήποτε στάδιο σύνθεσης ενός μουσικού έργου (αρχική ιδέα, δημιουργία μουσικού έργου, παραγωγή τελικού προϊόντος);» η απάντηση ήταν θετική σε ποσοστό 100%. Ομοίως, σε ό,τι αφορά στη συχνότητα χρήσης της ψηφιακής παρτιτούρας σε οποιοδήποτε στάδιο οι απαντήσεις ήταν εξίσου αποκαλυπτικές: 85,37% επί των απαντήσεων κυμαίνονταν από από «Μέτρια» έως «Πάρα πολύ», ενώ κανείς δεν επέλεξε την απάντηση «Καθόλου». Ωστόσο, σε ό,τι αφορά στα πρώτα βήματα δημιουργίας ενός έργου, αποκαλύφθηκε πως το χειρόγραφο χρησιμοποιείται ακόμη με μεγάλη συχνότητα. Οι συνθέτες συνεχίζουν να αποτυπώνουν στο χαρτί τις αρχικές τους ιδέες, τα μουσικά σκίτσα, το μοτιβικό υλικό κ.λπ. σε υψηλό ποσοστό. Όλα αυτά αποτελούν υλικό ιδιαίτερης αξίας για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τον τρόπο χρήσης της ψηφιακής παρτιτούρας από τους Έλληνες συνθέτες (Κολυδάς, 2022).

Όταν παραπέμπουμε σε πηγές από το διαδίκτυο συχνά περιοριζόμαστε στην αναφορά της διεύθυνσης URL (Uniform Resource Locator) και της ημερομηνίας πρόσβασης. Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή δεν εγγυάται τη γνησιότητα και επαληθευσσιμότητα του περιεχομένου. Το περιεχόμενο του Διαδικτύου είναι εγγενώς παροδικό: οι διευθύνσεις URL μπορεί να αλλάξουν, τα ονόματα χώρου μπορεί να λήξουν και το περιεχόμενο των ιστοσελίδων συχνά ενημερώνεται ή τροποποιείται, υπονομεύοντας τη σταθερότητα των αναφορών στις πηγές. Οι διαδικτυακές αναφορές διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στην ακαδημαϊκή κουλτούρα, τη λογοτεχνία και τον επιστημονικό διάλογο, καθώς αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία που υποστηρίζουν την ανταλλαγή γνώσεων και ιδεών. Η διατήρηση αυτών των διαδικτυακών παραπομπών, ιδίως εκείνων που αναφέρονται σε ακαδημαϊκές εργασίες, είναι ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση της αυθεντικότητας και της συνέχειας των επιστημονικών πληροφοριών. Ωστόσο, η ακαδημαϊκή κοινότητα αντιμετωπίζει μια σημαντική πρόκληση, γνωστή ως σήψη των αναφορών (reference rot), η οποία συμβαίνει όταν οι διαδικτυακές πηγές και οι αναφορές καθίστανται μη προσβάσιμες ή μη λειτουργικές, υπονομεύοντας την αξιοπιστία της ακαδημαϊκής εργασίας (Teixeira da Silva & Nazarovets, 2023). Παρά τον επίσημο αντίκτυπο της σήψης των παραπομπών στην ακεραιότητα των ακαδημαϊκών εργασιών, δεν υπάρχουν ακόμη καθολικές στρατηγικές για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του ζητήματος. Ενώ υπηρεσίες όπως το Internet Archive καταβάλλουν προσπάθειες για τη διατήρηση του περιεχομένου του διαδικτύου, η τεράστια έκταση και η δυναμική φύση του διαδικτύου, σε συνδυασμό με τον περιορισμό της ευρετηρίασης μόνο των πληροφοριών που είναι προσβάσιμες από το κοινό, σημαίνει ότι δεν καταγράφεται όλο το ψηφιακό περιεχόμενο (Thelwall & Vaughan, 2004). Αυτός ο περιορισμός αποτελεί σημαντική πρόκληση για τους ερευνητές που επιδιώκουν να επαληθεύσουν τη

γνησιότητα και την ακρίβεια των πληροφοριών που προέρχονται από το Διαδίκτυο σε μελλοντικές έρευνες.

Σε ό,τι αφορά στους φορείς διαχείρισης της πνευματικής ιδιοκτησίας στην Ελλάδα, υπάρχει διάχυτη δυσπιστία που τροφοδοτείται από πολυάριθμα περιστατικά κακοδιαχείρισης. Αυτή η στάση αποτελεί αντίδραση σε μια σειρά απογοητευτικών γεγονότων που έχουν υπονομεύσει την εμπιστοσύνη στους ίδιους τους θεσμούς που προορίζονται να διασφαλίσουν τα δικαιώματα των δημιουργών (βλ. "ΑΕΠΙ", 2023). Τέτοιες συστημικές αποτυχίες δεν θέτουν μόνο σε κίνδυνο τα συμφέροντα των μεμονωμένων δημιουργών, αλλά διαβρώνουν τη θεμελιώδη εμπιστοσύνη στους μηχανισμούς διαχείρισης και προστασίας των πνευματικών δικαιωμάτων, επηρεάζοντας όλους τους ενδιαφερόμενους στο δημιουργικό οικοσύστημα.

Η οικονομική πτυχή της χρονοσήμανσης πνευματικής ιδιοκτησίας είναι ένα ακόμη κρίσιμο ζήτημα, ιδίως αν λάβουμε υπόψιν το κόστος που καλείται να επωμιστεί ο δημιουργός από ελληνικούς οργανισμούς διανοητικής ιδιοκτησίας. Το κόστος αυτό κυμαίνεται από 10 έως 70 ευρώ ανά τεκμήριο για υπηρεσίες χρονοσήμανσης και επιπλέον χρέωση 100 ευρώ για την υπηρεσία της επαλήθευσης, συν τον ισχύοντα φόρο προστιθέμενης αξίας (Οργανισμός Πνευματικής Ιδιοκτησίας, χ.χ.). Το κόστος αυτό μπορεί να συσσωρευτεί σημαντικά, ιδίως για παραγωγικούς δημιουργούς ή ιδρύματα που διαχειρίζονται μεγάλες ποσότητες ψηφιακών τεκμηρίων.

Η πρόταση που διατυπώνεται εδώ παρουσιάζει μια αξιόπιστη μέθοδο για την έγκυρη χρονοσήμανση (trusted timestamping) ψηφιακών τεκμηρίων μέσω της τεχνολογίας blockchain. Η μέθοδος περιλαμβάνει την αποθήκευση στο Ethereum blockchain μεταδεδομένων ως δεδομένα εισόδου σε μια συναλλαγή (transaction) συνοδευόμενα από τη σύνοψη κατακερματισμού (hash digest) του ψηφιακού τεκμηρίου. Η μέθοδος είναι απλή, αναγνώσιμη τόσο από ανθρώπους όσο και από μηχανές και ευέλικτη. Ενισχύει την ψηφιακή διατήρηση των μεταδεδομένων και τη διασφάλιση των πνευματικών δικαιωμάτων για τα ψηφιακά τεκμήρια μέσω μιας διαδικασίας επαλήθευσης που δεν απαιτεί την αποκάλυψη των δεδομένων. Εφόσον η υλοποίηση της πρότασης έχει ήδη δημοσιευτεί (Kolydas, 2019), στο κείμενο αυτό θα σταθούμε στα προτερήματα που παρουσιάζει και τις δυνατότητες που παρέχει, τα οποία απορρέουν από τα κύρια χαρακτηριστικά της τεχνολογίας blockchain.

Οι αμετάλλακτες εγγραφές (immutable records) αποτελούν ακρογωνιαίο λίθο στην αρχιτεκτονική του blockchain, εξασφαλίζοντας τη μέγιστη ακεραιότητα και αξιοπιστία των αποθηκευμένων πληροφοριών. Από τη στιγμή που τα δεδομένα καταγράφονται, καθίσταται αδύνατη η αλλοίωσή τους, αποτρέποντας έτσι κάθε μορφή μη εξουσιοδοτημένης τροποποίησης. Κάθε καταχώρηση φέρει χρονοσήμανση, παρέχοντας επαληθεύσιμη και ακριβή χρονολογία. Επιπλέον, η δομή των αμετάλλακτων εγγραφών είναι σχεδιασμένη έτσι ώστε κάθε απόπειρα

αλλοίωσης δεδομένων να ενεργοποιεί έναν μηχανισμό που ακυρώνει ολόκληρο το σύνολο δεδομένων. Αυτή η αλληλεξάρτηση διασφαλίζει τη διατήρηση της ακεραιότητας του συστήματος δεδομένων, καθώς οποιαδήποτε αλλοίωση είναι άμεσα εμφανής, προστατεύοντας τα δεδομένα και εξασφαλίζοντας την αξιοπιστία τους σε βάθος χρόνου (Stančić & Bralić, 2021).

Η αποκεντρωμένη διαχείριση στην τεχνολογία blockchain εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις ώστε ο έλεγχος και η αποθήκευση πληροφοριών να κατανέμονται σε όλους τους συμμετέχοντες, εξαλείφοντας την εξάρτηση από μία μόνο κεντρική οντότητα (centralization). Κάθε κόμβος που συμμετέχει στο δίκτυο διαθέτει πανομοιότυπο σύνολο πληροφοριών, προωθώντας τη διαφάνεια και τη συλλογική επαλήθευση χωρίς την ανάγκη ενδιάμεσης εποπτείας (Zarrin et al., 2021). Επιπλέον, αυτή η αποκεντρωμένη αρχιτεκτονική προστατεύει εγγενώς από κακόβουλες παρεμβάσεις, καθώς η διασκορπισμένη φύση της αποθήκευσης και της διαχείρισης των δεδομένων περιπλέκει τις στοχευμένες επιθέσεις. Η ανθεκτικότητα του συστήματος αναδεικνύεται από την ικανότητά του να διατηρεί αδιάλειπτη πρόσβαση στα δεδομένα, ακόμη και εν μέσω αναβαθμίσεων ή συστημικών αλλαγών, διασφαλίζοντας ότι κάθε συμμετέχων μπορεί να έχει συνεχή πρόσβαση και να επαληθεύει τις πληροφορίες, ενισχύοντας έτσι τη συνολική ασφάλεια και αξιοπιστία της τεχνολογίας.

Η ανοικτή πρόσβαση στα δεδομένα, η οποία χαρακτηρίζεται από πλήρη διαφάνεια, σημαίνει ότι οι αποθηκευμένες πληροφορίες είναι ελεύθερα διαθέσιμες σε όλους, εξασφαλίζοντας υψηλό επίπεδο διαφάνειας. Η ανοικτή πρόσβαση προάγει μια κουλτούρα λογοδοσίας και ειλικρίνειας, καθώς κάθε συμμετέχων γνωρίζει ότι οι συνεισφορές του είναι ορατές και υπόκεινται σε έλεγχο από όλους τους συμμετέχοντες (Bwalya, 2019). Παρά τη διαφάνεια, η προσέγγιση που προτείνεται εδώ με την αποθήκευση της σύνοψης των τεκμηρίων (hash digest) δεν θέτει σε κίνδυνο την προστασία των προσωπικών δεδομένων. Η μέθοδος επιτυγχάνει μια λεπτή ισορροπία μεταξύ διαφάνειας και ιδιωτικότητας και δείχνει ότι η ανοικτή πρόσβαση στις πληροφορίες μπορεί να συνυπάρξει με την ισχυρή προστασία των προσωπικών δεδομένων.

Η επαλήθευση χωρίς αποκάλυψη (verification without disclosure) επιτρέπει την αρχειοθέτηση ψηφιακών τεκμηρίων, με τρόπο που επιτρέπεται η επαλήθευση της αυθεντικότητάς τους χωρίς να αποκαλύπτεται το περιεχόμενο (Kolydas, 2022). Η μέθοδος αυτή διασφαλίζει ότι μπορεί κανείς να διαπιστώσει αν ένα ψηφιακό τεκμήριο είναι πανομοιότυπο με ένα τεκμήριο που έχει ήδη αρχειοθετηθεί, χωρίς να δοθεί πρόσβαση στα πρωτότυπα δεδομένα. Μια τέτοια προσέγγιση επαλήθευσης διασφαλίζει ότι οι έλεγχοι γνησιότητας διεξάγονται διακριτικά, χωρίς να είναι απαραίτητο να γνωστοποιηθούν τα δεδομένα ή να ζητηθεί έγκριση από τρίτους. Το κόστος της μεθόδου αυξομειώνεται ανάλογα με την τιμή για την πραγματοποίηση μιας συναλλαγής στο blockchain, καθώς και το μέγεθος των δεδομένων εισόδου. Ωστόσο, παραμένει ανταγωνιστικό και ιδιαίτερα φθινό σε

σύγκριση με εναλλακτικές που αναφέρθηκαν προηγουμένως (Kolydas, 2019, σ. 456).

Κλείνοντας, κρίνεται απαραίτητο να παρατεθούν κάποια σχόλια σχετικά με την υλοποίηση της μεθόδου αυτής. Δεδομένης της ευκολίας εφαρμογής της χρονοσήμανσης σε ψηφιακά τεκμήρια, είναι ζωτικής σημασίας η άμεση χρονοσήμανση του ψηφιακού υλικού. Η χρονοσήμανση αυξάνει την πολυπλοκότητα σχεδιασμού αρχείων και ψηφιακών αποθετηρίων, εφόσον καθιστά απαραίτητη την ανάγκη αποθήκευσης πολυάριθμων συνόψεων κατακερματισμού για κάθε ψηφιακό τεκμήριο, προκειμένου να παρακολουθούνται οι ενδιάμεσες καταστάσεις του. Τέλος, η ασφάλεια είναι ένας σημαντικός παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη. Η διαχείριση ιδιωτικών κλειδιών (private keys) είναι απαραίτητη σε ένα σύστημα που βασίζεται στην κρυπτογραφία (Spies, 2017). Περιλαμβάνει τη δημιουργία, αποθήκευση, χρήση και αντικατάσταση ιδιωτικών κλειδιών, ενέργειες που είναι δύσκολο να επιτευχθούν στην πράξη, ενώ η αποτελεσματική διαχείρισή τους αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την επιτυχία της μεθόδου. Τέλος, η προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας μπορεί να αποτελέσει μια υπηρεσία προστιθέμενης αξίας για τους φορείς που την υλοποιούν. Η υπηρεσία αυτή θα παρέχει ένα επιπλέον κίνητρο στους δημιουργούς ψηφιακού περιεχομένου να εμπιστεύονται τα δημιουργήματά τους στις μουσικές βιβλιοθήκες και τα αρχεία, εφόσον αυτοδίκαια θα προστατεύονται τα πνευματικά δικαιώματα επί του έργου τους.

Ελληνική Βιβλιογραφία

ΑΕΠΠ. Στο *Βικιπαίδεια*. 2023. Ανακτήθηκε 10 Μαρτίου, 2024, από <https://el.wikipedia.org/w/index.php?title=ΑΕΠΠ&oldid=10210532>.

Κολυδάς, Τάσος. Η ψηφιακή παρτιτούρα ως ιστορική πηγή για την αποτύπωση της μουσικής κληρονομιάς: προκλήσεις, δυνατότητες, προοπτικές. Στο Π. Βούβαρης, Κ. Καρδάμης, & Ι. Φούλιας (Επιμ.), *10ο Διατμηματικό Μουσικολογικό Συνέδριο: «Η μουσική κληρονομιά στη δυτική έντεχνη μουσική»* (σ. 305-311). Ελληνική Μουσικολογική Εταιρεία. 2019. <https://www.kolydart.gr/download?name=kolydas-eme-2018-psifiaki-partitoura-os-istoriki-phgh>.

Κολυδάς, Τάσος. Έρευνα και διδασκαλία στην ψηφιακή συνθήκη: διαπιστώσεις και προοπτικές από τη χρήση ψηφιακών τεκμηρίων στο χώρο της μουσικής. Στο Π. Βούβαρης, Γ. Κίτσιος, Κ. Καρδάμης, Ι. Σταϊνχάουερ, Ι. Φούλιας, & Ε. Σπυράκου (Επιμ.), *Πρακτικά του 12ου Διατμηματικού Μουσικολογικού Συνεδρίου, υπό την αιγίδα της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρείας*. Ελληνική Μουσικολογική Εταιρεία. 2022.

Κολυδάς, Τάσος, Πουλάκης, Ν. Από το μουσικό χειρόγραφο στην ψηφιακή παρτιτούρα: διερεύνηση του τρόπου αποτύπωσης των μουσικών έργων σε μουσική σημειογραφία από Έλληνες συνθέτες. Στο Π. Βούβαρης, Κ. Καρδάμης, Γ. Σακαλλιέρος, & Ι. Φούλιας (Επιμ.), *11ο Διατμηματικό Μουσικολογικό Συνέδριο: «Νεωτερισμός και Παράδοση» (με αφορμή τα 70 χρόνια από το θάνατο του Νίκου Σκαλκώτα)*. Ελληνική Μουσικολογική Εταιρεία. 2020. <https://www.kolydart.gr/download?name=2020-kolydas-poulakis-digital-score-greek-composers>.

Οργανισμός Πνευματικής Ιδιοκτησίας. (χ.χ.). Υπηρεσία ηλεκτρονικής χρονοσήμανσης. Ανακτήθηκε 10 Μαρτίου, 2024, από <https://www.timestamp.gr/el/information>.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Bwalya, K. J. Blockchain for open data – Exploring conceptual underpinnings and practice. Στο M. P. Rodríguez Bolívar, K. J. Bwalya, & C. G. Reddick (Επιμ.), *Governance models for creating public value in open data initiatives* (σ. 161-175). Springer International Publishing. 2019. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14446-3_8.

Gladney, H. M. Long-term digital preservation: A digital humanities topic? *Historical Social Research*, 2012, 37(3), 201-217. <https://doi.org/10.12759/hsr.37.2012.3.201-217>

IAML. (χ.χ.). *Archive school*. Ανακτήθηκε 15 Μαρτίου, 2024, από <https://www.iaml.info/archive-school>.

Kolydas, Tasos. Using blockchain technology to secure digital archives, with a special focus on musical resources [Conference presentation]. *21st Quinquennial Congress of the International Musicological Society (IMS2022)*, Athens, Greece. 2022.

Kolydas, Tasos. Timestamping metadata using blockchain: A practical approach. Στο E. Γαρουφάλου, F. Fallucchi, & E. W. De Luca (Επιμ.), *Metadata and Semantic Research. MTSR 2019*. Communications in Computer and Information Science 2019 (T. 1057, σ. 451-458). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-36599-8_42.

Spies, Tasos. Public key infrastructure. Στο J. R. Vacca (Επιμ.), *Computer and information security handbook* (3η έκδ., σ. 691-711). Morgan Kaufmann. 2017. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B978012803843700048X>.

Stančić, H., & Bralić, V. Digital archives relying on blockchain: Overcoming the limitations of data immutability. *Computers*, 2021, 10(8), 91. <https://doi.org/10.3390/computers10080091>.

Teixeira da Silva, J., & Nazarovets, M. *Archiving website-based references in academic papers: Problems caused by reference rot, potential solutions and limitations*. Learned Publishing, 2023, 36, 477-487. <https://doi.org/10.1002/leap.1560>.

Thelwall, M., & Vaughan, L. A fair history of the web? Examining country balance in the Internet Archive. *Library & Information Science Research*, 2004, 26(2), 162-176. <https://doi.org/10.1016/j.lisr.2003.12.009>.

Zarrin, J., Phang, H. W., Saheer, L. B., & Zarrin, B. *Blockchain for decentralization of Internet: Prospects, trends, and challenges*. *Cluster Computing*, 2021, 24(4), 2841-2866. <https://doi.org/10.1007/s10586-021-03301-8>.

Βιογραφικό σημείωμα: Ο Τάσος Κολυδάς διατελεί μέλος του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών με την ιδιότητα του Εργαστηριακού-Διδακτικού Προσωπικού. Είναι διδάκτωρ μουσικολογίας, διπλωματούχος μεταπτυχιακών σπουδών πληροφορικής και κιθαριστής. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα στρέφονται γύρω από την έντεχνη ελληνική μουσική, την ψηφιακή διαχείριση πολιτισμικής κληρονομιάς και τις τεχνολογίες πληροφορίας και επικοινωνιών στην εκπαίδευση. Έχει διδάξει μαθήματα ιστορικής μουσικολογίας και ψηφιακής μουσικολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Έχει αναπτύξει διαδικτυακές εφαρμογές στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων και έργων ψηφιοποίησης πολιτιστικών συλλογών για το Πανεπιστήμιο Αθηνών, την Εθνική Λυρική Σκηνή, το Ινστιτούτο Έρευνας Μουσικής Ακουστικής, το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων κ.ά. Είναι μέλος της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρίας, του Ελληνικού Παραρτήματος της IAML, του ΕΣΜΑ Carl Orff και της ΕΕΜΕ. Περισσότερες πληροφορίες: <https://www.kolydart.gr/>

Ψηφιοποίηση, αρχειοθέτηση και ανάδειξη
ιεροψαλτών και βυζαντινής μουσικής μέσα από τις
εκπομπές του πρωτοψάλτη Γιώργου Σπανού από τη
Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου
Κύπρου

Σταμάτιος Γιαννουλάκης, Γρηγορία Ευριπίδου,
Μάριος Ζέρβας
s.giannoulakis@cut.ac.cy, gregoria.evripidou@cut.ac.cy,
marios.zervas@cut.ac.cy

Ψηφιοποίηση, αρχειοθέτηση και ανάδειξη ιεροψαλτών και βυζαντινής μουσικής μέσα από τις εκπομπές του πρωτοψάλτη Γιώργου Σπανού από τη Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου

Σταμάτιος Γιαννουλάκης, Γρηγορία Ευριπίδου, Μάριος Ζέρβας

Περίληψη: Ένας από τους σημαντικότερους στόχους της Βιβλιοθήκης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου (ΒΤΠ) είναι η καταγραφή και ψηφιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς με σκοπό τη διαφύλαξη και ανάδειξή της. Με την υλοποίηση αυτού του στόχου, η Βιβλιοθήκη συμβάλλει στον εμπλουτισμό και στη διάσωση της ιστορίας και της πολιτιστικής ταυτότητας του τόπου. Η ΒΤΠ, στην προσπάθειά της να υλοποιήσει την αποστολή και τους στόχους της, αξιοποίησε τις δυνατότητες που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία και δημιούργησε τη ψηφιακή βιβλιοθήκη «Αθηνά».

Στην παρούσα εργασία γίνεται εκτενής αναφορά στην προσπάθεια ανάδειξης της βυζαντινής μουσικής και των ιεροψαλτών μέσα από τη ραδιοφωνική εκπομπή «Ανατολικοί δρόμοι: Ύμνοι και Ψαλτοτράγουδα». Η εργασία καταγράφει τη διαδικασία μέσα από την οποία η ΒΤΠ μετέτρεψε τους ψηφιακούς δίσκους που περιείχαν τις ραδιοφωνικές εκπομπές σε αρχεία mp3. Στη συνέχεια περιγράφεται η επιλογή, ψηφιοποίηση και καταχώρηση των εκπομπών στην «Αθηνά». Παράλληλα, μέσα από την εργασία γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στα προβλήματα που προέκυψαν κατά τη διαδικασία της μετατροπής σε mp3 μέχρι και την καταχώριση των εκπομπών στην «Αθηνά».

Μέσα από τις εκπομπές προβάλλεται τόσο η ιστορία σημαντικών ιεροψαλτών, όσο και η Βυζαντινή Μουσική. Επιπρόσθετα, αναδεικνύεται τόσο η σημασία λειτουργιών της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά και σημαντικά στοιχεία για την υμνογραφία.

Λέξεις κλειδιά: Αυλή Πολιτιστική Κληρονομιά, Ιεροψάλτες, Βυζαντινή Μουσική, Γιώργος Σπανός, Αθηνά.

Εισαγωγή

Οι βιβλιοθήκες κατέχουν σημαντικό ρόλο στην προβολή και διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Από τα αρχαία χρόνια, η δημιουργία και ανάπτυξη των βιβλιοθηκών ήταν αποτέλεσμα της αδήριτης ανάγκης των αστικών κέντρων της περιόδου εκείνης για οργάνωση και φύλαξη αρχείων και εγγράφων που ήταν αποτέλεσμα παραγωγής των καθημερινών δραστηριοτήτων της κοινότητας (Γερόλιμος 2008). Από το προαναφερθέν παράδειγμα, γίνεται κατανοητό ότι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ήταν και είναι από τις κύριες προτεραιότητες μιας βιβλιοθήκης. Οι βιβλιοθήκες κατέχουν ένα σύνολο από ετερόκλητο υλικό στη συλλογή τους και σκοπός τους είναι η διάσωση αυτού του υλικού και η παροχή πρόσβασης στους χρήστες των βιβλιοθηκών. Ένα άλλο παράδειγμα μέσα από το οποίο διαφαίνεται η σημασία για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς από τις βιβλιοθήκες, είναι η προσπάθεια των μοναχών του μεσαίωνα για αντιγραφή εγγράφων και βιβλίων (Ekwelem κ.ά.). Στη σύγχρονη εποχή, η ψηφιοποίηση συμβάλλει στη διαφύλαξη και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου (ΤΠΚ) συμμετέχει στο βασικό στόχο της διάσωσης και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου. Η ΒΤΠ έχει αναπτύξει την ψηφιακή βιβλιοθήκη με το όνομα «Αθηνά»¹ η οποία έχει ως σκοπό να προβάλλει, τεκμηριώσει και προωθήσει την πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου και ειδικότερα της Λεμεσού. Σ' αυτό το πλαίσιο, η ΒΤΠ έχει πραγματοποιήσει σημαντικά έργα ψηφιοποίησης, μεταξύ των οποίων τις ραδιοφωνικές εκπομπές «Ανατολικοί δρόμοι: Ύμνοι και Ψαλτοτράγουδα» του Αρχοντα Πρωτοψάλτη Γιώργου Σπανού.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να αναλύσει την έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, στην οποία εντάσσεται και η ψαλμωδία. Επιπρόσθετα, επιχειρείται να αναλυθεί η ζωή και το έργο του Πρωτοψάλτη Γιώργου Σπανού. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στη διαδικασία ψηφιοποίησης, αρχειοθέτησης και ανάδειξης των εκπομπών «Ανατολικοί δρόμοι: Ύμνοι και Ψαλτοτράγουδα» του προαναφερθέντα πρωτοψάλτη. Ακόμη, περιγράφεται η ψηφιακή βιβλιοθήκη Αθηνά και ο τρόπος καταχώρισης των συγκεκριμένων εκπομπών. Τέλος, καταγράφονται οι δυσκολίες κατά τη διαδικασία του έργου ψηφιοποίησης καθώς και καταχώρισης όσο και τα βήματα που έπονται.

Η σημασία της ψηφιοποίησης

Με τον όρο «ψηφιοποίηση» περιγράφουμε τη διαδικασία κατά την οποία μετατρέπονται κείμενα, εικόνες, ήχοι, οπτικοακουστικό υλικό σε ψηφιακή μορφή που να μπορεί να την επεξεργαστεί ο υπολογιστής ("digitization"). Ένας από τους

¹ Αθηνά : <https://athena.cut.ac.cy/s/lib/page/about>

βασικούς στόχους της ψηφιοποίησης για τις βιβλιοθήκες είναι η καλύτερη πρόσβαση στους χρήστες. Μέσα από την ψηφιοποίηση και τη διάθεση σε ψηφιακές βιβλιοθήκες, πολλαπλοί χρήστες μπορούν να έχουν πρόσβαση στα εκάστοτε δεδομένα. Παράλληλα, η ψηφιοποίηση προσφέρει στους χρήστες επαφή με υλικό στο οποίο διαφορετικά δεν θα είχαν τη δυνατότητα πρόσβασης, όπως υλικό σπάνιο, ή υλικό που βρίσκεται σε εύθραυστη κατάσταση (Astle και Muir). Επίσης, το ψηφιακό υλικό είναι διαθέσιμο οποιαδήποτε στιγμή το θελήσει ο χρήστης. Επιπρόσθετα, μέσα από το ψηφιοποιημένο υλικό παρέχονται ευκαιρίες για νέα εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως επίσης και δυνατότητες σε περισσότερους επιστήμονες για έρευνες σε υλικό που δεν ήταν ευρέως γνωστό. Μέσα από την ψηφιοποίηση, οι βιβλιοθήκες δίνουν στους χρήστες πρόσβαση στη γνώση, που είναι ένα από τα βασικά τους δικαιώματα.

Αναλυτικότερα, η ψηφιοποίηση συμβάλλει σημαντικά στη διατήρηση της πληροφορίας που ενυπάρχει σε έντυπο υλικό, όπως οι εικόνες, φωτογραφίες, έργα τέχνης, βιβλία, αλλά και οπτικοακουστικό υλικό όπως βιντεοκασέτες, δίσκοι βινυλίου, κασέτες ήχου. Επιπρόσθετα, μέσα από την ψηφιοποίηση ενισχύεται η μελέτη και έρευνα στα πολιτιστικά αγαθά, καθώς μπορούν να εντοπιστούν και να συνδυαστούν με άλλες ηλεκτρονικές πηγές και μελέτες (Μπαντουβάς 2011). Η σημασία της ψηφιοποίησης για την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς γίνεται αντιληπτή από την έμφαση που έχει δώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση μέσα από αντίστοιχα προγράμματα.

Η Ψαλτική Τέχνη ως στοιχείο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς

Πριν την ανάλυση της ψαλτικής τέχνης, είναι σημαντικό να αναφερθούμε στις ρίζες της Ψαλτικής Τέχνης. Αποτελεί γεγονός ότι η Βυζαντινή Μουσική είναι η μουσική που αναπτύχθηκε και εξελίχθηκε κατά την Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδο ενώ η παραγωγή της συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας. Η Ψαλτική Τέχνη, αφορά την υμνωδία προς τον Θεό (Ελληνική Παιδεία 2017). Χαρακτηριστικό της Ψαλτικής Τέχνης, που αποτελεί μέσο λατρείας, είναι ο αναγωγικός, μυσταγωγικός και κατηχητικός χαρακτήρας της. Παράλληλα, είναι ανάγκη να τονίσουμε ότι οι θεραπευτές της Ψαλτικής Τέχνης χρειάζεται να είναι και καλλιτέχνες (Παϊβανάς 2004).

Η σημασία για τη διαφύλαξη και ανάδειξη της Ψαλτικής Τέχνης διαφαίνεται και μέσα από το γεγονός ότι από το 2015 έχει εγγραφεί στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Επίσης, έχει κατατεθεί φάκελος στην Unesco για εγγραφή της Ψαλτικής Τέχνης στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας (Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού). Ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά, σύμφωνα με τη σύμβαση της Unesco για τη διαφύλαξή της, είναι οι πρακτικές, παραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις, ικανότητες, καθώς και οι σχετικοί χώροι και αντικείμενα, τα οποία κοινότητες, ομάδες και ιδιώτες αναγνωρίζουν ως συστατικά στοιχεία της

πολιτιστικής τους κληρονομιάς (Αλιβιζάτου 2015, κ.ά.). Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά μπορεί να λάβει τις παρακάτω μορφές:

- (α) Προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις, συμπεριλαμβανομένης της γλώσσας ως φορέας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς,
- (β) Τέχνες του θεάματος (μουσική, χορός, θέατρο),
- (γ) Κοινωνικές πρακτικές, τελετουργίες και εορταστικές εκδηλώσεις,
- (δ) Γνώσεις και πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν,
- (ε) Παραδοσιακή χειροτεχνία (Καραβία 2013).

Η ψηφιοποίηση μπορεί να διασώσει και την άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Αγαθά άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως οι παραδόσεις και οι μύθοι, μπορούν να διατηρηθούν ως ψηφιακά υποκατάστατα και να περισωθούν οι πληροφορίες τους στο πέρασμα του χρόνου. Η σημαντικότητα των προαναφερθέντων διαφαίνεται και μέσα από Ευρωπαϊκά Προγράμματα που έχουν δραστηριοποιηθεί στον τομέα της ψηφιοποίησης της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και πιο συγκεκριμένα στην Βυζαντινή Μουσική και Ψαλτική Τέχνη, όπως το i-Treasures, σκοπός του οποίου ήταν η ανάπτυξη μιας ανοιχτής και επεκτάσιμης πλατφόρμας που θα παρέχει πρόσβαση σε πόρους Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Tsalakanidou 2017). Ανάμεσα στους τομείς που επικεντρώθηκε και ψηφιοποίησε το συγκεκριμένο πρόγραμμα ήταν και η Ψαλτική Τέχνη, γεγονός που αποδεικνύει τη σημασία τόσο για ψηφιοποίηση όσο και για διατήρηση για το μέλλον.

Εικόνα 1

Αποτύπωση του Γιώργου Σπανού εκτελώντας την Ψαλτική Τέχνη.
Εντοπίστηκε στο διαδίκτυο.²

² Πηγή: <https://athena.cut.ac.cy/s/lib/page/about> (τελευταία πρόσβαση 18/5/2024).

Η ζωή και το έργο του Γιώργου Σπανού

Ο Γιώργος Σπανός κατάγεται από το κατεχόμενο χωριό Άγιος Βασίλειος της επαρχίας Λευκωσίας στην Κύπρο. Δημοτική εκπαίδευση έλαβε στον τόπο καταγωγής του και στη συνέχεια φοίτησε στη Μέση Εκπαίδευση στη Λευκωσία στη Σχολή Μέσης Παιδείας. Η ενασχόληση του με μουσικά όργανα, την Ψαλτική Τέχνη και το τραγούδι ξεκινάει από μικρή ηλικία. Χρειάζεται να αναφερθεί ότι η κλίση του σε σχέση με την Ψαλτική εμφανίζεται από αρκετά μικρή ηλικία, αφού στα 13 του χρόνια λαμβάνει βραβείο σε ανοιχτό διαγωνισμό μπάλου, διαγωνιζόμενος με ηλικιωμένους ιεροψάλτες και Τουρκοκύπριους αμανετζήδες. Παράλληλα, στα 15 του χρόνια ξεκινάει να μαθαίνει κιθάρα.

Το 1954 καταφέρνει με τη βοήθεια του πατέρα του να αποκτήσει μπουζούκι, με το οποίο ασχολείται μέχρι τις ημέρες μας. Χρειάζεται να αναφερθεί ότι το 1956 μαζί με τον καθηγητή του στο μπουζούκι Λάμπρο Συρκανιώτη ετοιμάζονται να πάνε στην Αγγλία ως οργανοπαίκτες μπουζουκιού και τραγουδιστές, ωστόσο μια αγγελία θα διαφοροποιήσει το προαναφερθέν σχέδιο. Η εφημερίδα «Χαραυγή» ανακοίνωσε ότι προχωράει στην πρόσληψη συντακτών. Ο Γιώργος Σπανός υποβάλλει αίτηση για πρόσληψη παρουσιάζοντας ποιητικά κείμενα, με αποτέλεσμα να προσληφθεί ως δημοσιογράφος. Είναι ανάγκη να επισημανθεί ότι εκτός από τη δημοσιογραφία ασχολήθηκε έντονα με τη μουσική.

Περισσότερα από 30 χρόνια συμμετείχε σε φεστιβάλ και τραγουδούσε. Το 1952 αρχίζει μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής. Ωστόσο, εντρύφησε στις μουσικές σπουδές του πολύ αργότερα. Την Ψαλτική Τέχνη αρχίζει να την εξασκεί στην εκκλησία Αγ. Βαρβάρας Καϊμακλίου, ενός προαστίου της Λευκωσίας. Στη συνέχεια διορίζεται ως Α' Ψάλτης σε εκκλησία στα Λατσία, στην περιοχή της Λευκωσίας. Μετέπειτα μεταφέρθηκε στην εκκλησία Τιμίου Προδρόμου στη Λευκωσία, όπου παραμένει για 22 χρόνια. Παράλληλα, από το 2000, είναι ο Πρωτοψάλτης τον ιερού ναού Αγίου Νεοφύτου Ανθουπόλεως εκκλησίας της Λευκωσίας (Χούπας).

Μια από τις σημαντικότερες διακρίσεις που έχει λάβει ο Γιώργος Σπανός είναι ο τίτλος του Άρχοντα Πρωτοψάλτη. Συγκεκριμένα, παρέλαβε το 2015 από τον μητροπολίτη Ταμασσού κ. Ησαΐα την υψηλότερη διάκριση ανάμεσα στους ψάλτες, αυτή του Άρχοντα Πρωτοψάλτη, την οποία ελάχιστοι στην Κύπρο έχουν κατακτήσει. Σημαντικό στοιχείο που να διαδραμάτισε ρόλο στην προαναφερθείσα διάκριση είναι και το γεγονός ότι κάθε Σάββατο μετέδιδε από το ραδιόφωνο την εκπομπή «Ανατολικοί δρόμοι: Ύμνοι και Ψαλτοτράγουδα» παρουσιάζοντας βυζαντινούς καλλίφωνους υμνωδούς του Υψίστου και τους αοιδούς των παραδοσιακών και δημοτικών τραγουδιών (Μαύρος 2015). Μέσα από αυτή του την ενασχόληση διαθέτει ένα τεράστιο αρχείο Βυζαντινής Μουσικής, Ψαλτικής Παράδοσης και Ιεροψαλτών. Ένα αρχείο που είναι ανάγκη να ψηφιοποιηθεί και να διασωθεί για τις επόμενες γενεές.

Η εκπομπή «Ανατολικοί δρόμοι: Ύμνοι και Ψαλτοτράγουδα» και η ψηφιοποίηση της

Η ψηφιοποίηση με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας προσφέρει δυνατότητες τεκμηρίωσης και καταγραφής στοιχείων της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς που αποτελούν δεδομένα που δεν είναι τόσο ορατά και μέσα από την ψηφιακή μορφή μπορούν να διασωθούν (World Intellectual Property Organization 2017). Επιπρόσθετα, η διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει τον εντοπισμό της κληρονομιάς και την προσοχή σε στοιχεία κληρονομιάς που βρίσκονται σε κίνδυνο εξαφάνισης. Ένα άλλο βήμα είναι η καταλογογράφηση και κατάθεση σε τοπικές ή εθνικές ψηφιακές πλατφόρμες για τη διάδοση της γνώσης στο διαδίκτυο, επίσης η διαφύλαξη και διάσωση για τη κοινωνία (Artese & Gagliardi 2015).

Από τα παραπάνω μπορούμε να αντιληφθούμε τη σημασία της ψηφιοποίησης και διαφύλαξης, ιδιαίτερα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε αυτή τη βάση και η Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου συμβάλλει με τη δημιουργία της ψηφιακής βιβλιοθήκης «Αθηνά», που έχει ως σκοπό να προβάλλει την πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου σε όλες της τις εκφάνσεις.

Η ραδιοφωνική εκπομπή «Ανατολικοί δρόμοι: Ύμνοι και Ψαλτοτράγουδα» ήταν μια εκπομπή που επιμελούνταν και παρουσίαζε ο Γιώργος Σπανός από το Ραδιοσταθμό «Λόγος της Εκκλησίας της Κύπρου». Η εκπομπή είχε ως θέμα την εκκλησιαστική και δημοτική μουσική. Στα 15 χρόνια που μεταδιδόταν κάθε εβδομάδα έχει συγκεντρωθεί ένα πλήθος 600 εκπομπών, στις οποίες έχουν παρουσιαστεί όλοι σχεδόν οι Άρχοντες Πρωτοψάλτες αλλά και μεγάλοι επώνυμοι Έλληνες πρωτοψάλτες.

Σε αυτό το σημείο είναι ανάγκη να αναφερθούμε στη διαδικασία ψηφιοποίησης των προαναφερθέντων εκπομπών. Χρειάζεται να σημειώσουμε ότι η ΒΤΠ παρέλαβε το αρχείο με τις εκπομπές το σε σκληρό δίσκο, αλλά και σε ψηφιακούς δίσκους (cd). Η διαχείριση των αρχείων στον σκληρό δίσκο δεν ήταν εύκολη, καθώς υπήρχαν φάκελοι με τις εκπομπές σε μορφή mp3 και τα κείμενα της εκπομπής που ωστόσο δεν ήταν ταξινομημένα έτσι ώστε σε κάθε αρχείο ήχου mp3 να αντιστοιχεί και το κείμενο της εκπομπής. Παράλληλα, σε σχέση με τη ψηφιοποίηση των ψηφιακών δίσκων (cd) σε μορφή mp3, η διαδικασία δεν ήταν εύκολη, καθώς ο τρόπος εγγραφής των δίσκων ήταν ιδιαίτερος με αποτέλεσμα αρκετούς δίσκους να μην μπορούμε να τους μετατρέψουμε σε mp3 μέχρι στιγμής ωστόσο θα γίνει προσπάθεια με άλλα μέσα να μετατραπούν στην επιθυμητή μορφή. Παράλληλα, ένα άλλο σημείο που χρειάζεται να τονιστεί είναι το γεγονός ότι στους δίσκους, λόγω της ιδιαίτερης εγγραφής, η εκπομπή δεν ήταν ένα αρχείο ήχου, αλλά πολλά κομμάτια που έπρεπε να ενωθούν. Επιπρόσθετα, χρειάζεται να αναφέρουμε ότι μετά από εφαρμογή διάφορων προγραμμάτων για τη μετατροπή των ψηφιακών δίσκων σε mp3, καταλήξαμε ότι το πρόγραμμα FreeRIP (<http://www.freerip.com/>) ήταν αυτό που μπορούσαμε να εφαρμόσουμε ώστε να

έχουμε το επιθυμητό αποτέλεσμα. Επίσης χρησιμοποιήθηκε το γνωστό πρόγραμμα Audacity (<https://www.audacityteam.org/>) για να μπορούμε να ενώσουμε τα διάφορα κομμάτια της εκπομπής και να δημιουργήσουμε ένα αρχείο.

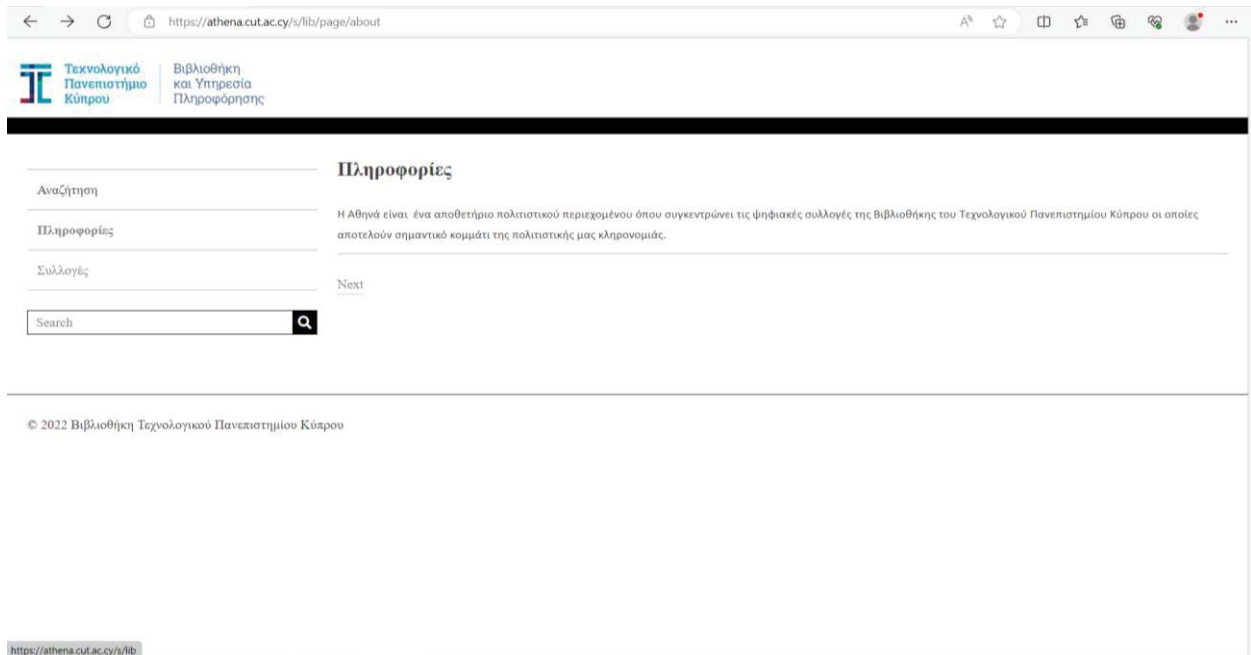
Η ψηφιακή βιβλιοθήκη «Αθηνά»

Η «Αθηνά» (<https://athena.cut.ac.cy/s/lib/page/about>) είναι ένα αποθετήριο πολιτιστικού περιεχομένου που συγκεντρώνει τις ψηφιακές συλλογές της ΒΤΠ οι οποίες αποτελούν σημαντικό κομμάτι της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Η πρόσβαση στην «Αθηνά» είναι ελεύθερη στο διαδίκτυο από οποιοδήποτε μέρος στον κόσμο και κατά οποιοδήποτε χρονικό διάστημα.

Στις συλλογές της «Αθηνάς» περιέχονται πάνω από 13.000 ψηφιακά αντικείμενα, στα οποία περιλαμβάνονται φωτογραφίες, βίντεο, βιβλία, περιοδικά, αρχειακά έγγραφα και τρισδιάστατο υλικό (3-D). Ο επισκέπτης μπορεί να πλοηγηθεί σε περισσότερες από 90 συλλογές. Χρειάζεται επίσης να αναφερθεί το γεγονός ότι η «Αθηνά» έχει βασιστεί πάνω στο λογισμικό Omeka S (<https://omeka.org/s/>). Το Omeka S είναι λογισμικό ανοικτού κώδικα ειδικά σχεδιασμένο για μουσεία, βιβλιοθήκες, αρχεία και εκθέσεις. Η επιλογή του συγκεκριμένου λογισμικού βασίστηκε στους παρακάτω λόγους

- Είναι λογισμικό ανοικτού κώδικα, και είναι δωρεάν.
- Παρέχει λειτουργίες για δημοσίευση αρχείων, συλλογών, και δημιουργία εκθέσεων.
- Παρέχει τη δυνατότητα στους επισκέπτες να αλληλεπιδρούν με το περιεχόμενο της ιστοσελίδας.
- Είναι εύκολο στη χρήση του και έχει φιλικό περιβάλλον διεπαφής.
- Υπάρχει μεγάλη κοινότητα υποστήριξής του.
- Υποστηρίζει όλους τους τύπους αρχείων όπως: εικόνες, βίντεο, ήχο, κείμενα κ.ά.
- Είναι δυνατή η παραμετροποίηση του συστήματος ώστε να μπορεί να προσαρμοστεί και να επεκταθεί σε μελλοντικές ανάγκες.
- Παρέχει δυνατότητα ανταλλαγής δεδομένων μεταξύ διαφορετικών συστημάτων και είναι συμβατό με το πρωτόκολλο συγκομιδής μεταδεδομένων OAI-PMH (<https://www.openarchives.org/pmh>).
- Είναι ευέλικτο και ασφαλές σύστημα.
- Δίνει τη δυνατότητα να δημιουργούνται ξεχωριστές ιστοσελίδες για κάθε συλλογή με τη δική της δομή σε μορφή.
- Δίνει τη δυνατότητα για δημιουργία σχήματος μεταδεδομένων.

Εικόνα 2

Αρχική Σελίδα Ψηφιακής Βιβλιοθήκης «Αθηνά».

Περιγραφή και καταχώριση των εκπομπών στην «Αθηνά»

Σημαντικό κομμάτι για να μπορέσει να προβληθεί η συλλογή των εκπομπών «Ανατολικοί δρόμοι: Υμνοι και Ψαλτοτράγουδα» είναι η περιγραφή και καταχώριση στην ψηφιακή βιβλιοθήκη «Αθηνά». Λόγω της ιδιαιτερότητας του υλικού που είχε να καταχωρηθεί, χρειάστηκε να γίνει αναζήτηση για αντίστοιχα έργα και το σχήμα μεταδοδομένων που χρησιμοποίησαν. Μέσα από βιβλιογραφική επισκόπηση (Lund 2013, κ.ά.) προέκυψε ότι για το έργο της δημιουργίας ψηφιακής πλατφόρμας για τις εκπομπές του Δανέζικου ραδιοσταθμού βασίστηκαν στο Dublin Core για να μπορέσουν να καταγράψουν και να καταχωρίσουν τις εκπομπές ψηφιακή βιβλιοθήκη CHAOS (Cultural Heritage Archive Open System). Στο συγκεκριμένο έργο χρησιμοποιήθηκαν τα παρακάτω μεταδεδομένα για την περιγραφή (βλ. Πίνακα 1).

Πίνακας 1

Στοιχείο μεταδεδομένων	Περιγραφή
Κανάλι ραδιοφώνου	Κανάλι ραδιοφώνου
Τίτλος προγράμματος	Αρχικός τίτλος
Έναρξη προγράμματος (χρόνος)	Ημερομηνία και χρόνος έναρξης προγράμματος
Λήξη προγράμματος (χρόνος)	Ημερομηνία και χρόνος έναρξης προγράμματος
Αφήγηση	Περιγραφή περιεχομένου
ID της πηγής	Μοναδικό ID παραγωγής
Δημιουργός και ρόλος	Παραγωγός

Μεταδεδομένα για την περιγραφή της ψηφιακής πλατφόρμας των εκπομπών του Δανέζικου ραδιοσταθμού.

Σημαντικό είναι να τονιστεί ότι το Dublin Core είναι το πρότυπο που χρησιμοποιήθηκε για να περιγραφούν τα μεταδεδομένα για την εκπομπή «Ανατολικοί δρόμοι: Ύμνοι και Ψαλτοτράγουδα». Σε σχέση με τα μεταδεδομένα που προαναφέρθηκαν, οι πληροφορίες σχετικά με την ημερομηνία έναρξης και λήξης προγράμματος δεν ήταν γνωστές. Οι άλλες πληροφορίες συμπεριλήφθηκαν στην περιγραφή, είτε στην περιγραφή της συλλογής είτε στις εγγραφές για την κάθε εκπομπή. Συγκεκριμένα, για την περιγραφή χρησιμοποιήθηκαν τα στοιχεία μεταδεδομένων που μπορούμε να δούμε στο παρακάτω παράδειγμα εγγραφής σε μορφή XML.

```
<oai_dc:dc xmlns:dc="http://purl.org/dc/elements/1.1/" xmlns:oai_dc="http://www.openarchives.org/OAI/2.0/oai_dc/" xsi:schemaLocation="http://www.openarchives.org/OAI/2.0/oai_dc/ http://www.openarchives.org/OAI/2.0/oai_dc.xsd">
  <dc:title>Πρωτοψάλτης Βαγγέλης Σφακιανάκης </dc:title>
  <dc:creator>Σπανός, Γιώργος</dc:creator>
  <dc:subject>Εκκλησιαστική μουσική -- Ελλάδα</dc:subject>
  <dc:subject>Μουσική, Βυζαντινή</dc:subject>
  <dc:subject>Ύμνοι, Ελληνικοί</dc:subject>
  <dc:subject>Σφακιανάκης, Βαγγέλης, 1970- </dc:subject>
  <dc:subject>Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος -- Ύμνοι</dc:subject>
  <dc:description>Εκπομπή αφιερωμένη στον Πρωτοψάλτη Βαγγέλη Σφακιανάκη. </dc:description>
  <dc:publisher>Βιβλιοθήκη Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου</dc:publisher>
  <dc:contributor>Γιώργος Σπανός</dc:contributor>
```



```

<dc:date>2006</dc:date>
<dc:type>Sound</dc:type>
<dc:type>Text</dc:type>
<dc:format>MP3</dc:format>
<dc:format>PDF</dc:format>
<dc:identifier>GS.1</dc:identifier>
<dc:source>Γιώργος Σπανός</dc:source>
<dc:language>el</dc:language>
<dc:rights>CC BY-NC-SA 4.0</dc:rights>
<dc:rights xsi:type="dcterms:URI" title="Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International">https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/</dc:rights>
<dc:identifier xsi:type="dcterms:URI">https://athena.cut.ac.cy/files/original/96e69b9cceb216fee11cf091b61e1d6c1239ded7.mp3</dc:identifier>
<dc:identifier xsi:type="dcterms:URI">https://athena.cut.ac.cy/files/original/13ab080019136ec16cb413da0802a5b3bb35adeb.pdf</dc:identifier>
</oai_dc:dc>

```

Παράλληλα, σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι λόγω του περιεχομένου της εκπομπής αρκετά συχνά γίνεται αναφορά στους ίδιους βυζαντινούς ύμνους σε διαφορετικές εκπομπές. Η παραπάνω παρατήρηση μας οδήγησε στο να αναζητήσουμε τρόπο μέσα από τον οποίο θα μπορούσαμε να περιγράψουμε τους ύμνους ώστε να τους συνδέσουμε με τις εκπομπές που αναφέρονται, ώστε να είναι ευκολότερη η πλοήγηση για τον χρήστη. Μέσα από εκτεταμένη βιβλιογραφική αναζήτηση δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε σχήμα μεταδεδομένων που να περιγράφει εκκλησιαστικούς ύμνους. Αναλύοντας τους βυζαντινούς ύμνους καταλήξαμε ότι σε συγκεκριμένα στοιχεία μεταδεδομένων που θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε επιπρόσθετα και τα οποία φαίνονται στο παρακάτω πίνακα (Πίνακας 2).

Πίνακας 2

Στοιχείο μεταδεδομένων	Περιγραφή
Υμνογράφος	Όνομα υμνογράφου
Τίτλος ύμνου	Τίτλος ύμνου
Ήχος	Ήχος του ύμνου π.χ. Ήχος πλάγιος α', Ήχος Βαρύς
Περιγραφή	Περιγραφή σχετικά με τον ύμνο
Διασύνδεση	Διασύνδεση με τις εκπομπές που αναφέρεται ο ύμνος.

Μεταδεδομένα για την περιγραφή της εκπομπής
«Ανατολικοί δρόμοι: Ύμνοι και Ψαλτοτράγουδα».

Τα παραπάνω μεταδεδομένα θα μπορούσαμε να τα αντιστοιχίσουμε με υπάρχοντα μεταδεδομένα, δηλαδή ο υμνογράφος μπορεί να αντιστοιχηθεί στο πεδίο “DC Contributor”, ο τίτλος του ύμνου στο πεδίο “DC Title”, η περιγραφή στο πεδίο “DC Description” και η διασύνδεση στο πεδίο “DC Relation”. Το μεταδεδομένο που δεν ήταν εύκολο να κωδικοποιηθεί ήταν ο ήχος, επειδή στο Dublin Core δεν υπάρχει αντίστοιχο πεδίο. Αυτό που προτείνουμε είναι να χρησιμοποιήσουμε το Dublin Core Qualifier και να προσθέσουμε στο πεδίο “DC Type” το “Qualifier Sound”. Προσπαθήσαμε να δημιουργήσουμε το παραπάνω σχήμα στο Ψηφιακό Αποθετήριο «Αθηνά», ωστόσο επειδή το Qualifier δεν ανήκει στο Namespace το αποθετήριο δεν δέχθηκε το παραπάνω πεδίο. Οπότε, χρειάζεται να εξετάσουμε σε βάθος πως θα μπορούσαμε να ξεπεράσουμε το παραπάνω ζήτημα. Ωστόσο, με βάση την εγγραφή xml που είδαμε πιο πάνω μπορούμε να δημιουργήσουμε μια εγγραφή για έναν ύμνο ως εξής:

```
<oai_dc:dc xmlns:dc="http://purl.org/dc/elements/1.1/" xmlns:oai_dc="http://www.openarchives.org/OAI/2.0/oai_dc/" xsi:schemaLocation="http://www.openarchives.org/OAI/2.0/oai_dc/ http://www.openarchives.org/OAI/2.0/oai_dc.xsd">
  <dc:title> Τροπάριο της Κασιαννής </dc:title>
  <dc:creator> Κασιαννή Μοναχή </dc:creator>
  <dc:subject>Μουσική, Βυζαντινή</dc:subject>
  <dc:subject>Ύμνοι, Ελληνικοί</dc:subject>
  <dc:description>.</dc:description>
  <dc:publisher>Βιβλιοθήκη Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου</dc:publisher>
  <dc:contributor>Γιώργος Σπανός</dc:contributor>
  <dc:date></dc:date>
  <dc:type:sound>Ήχος Πλάγιος Δ' </dc:type:sound>
  <dc:relation> </dc:relation>
  <dc:source>Γιώργος Σπανός</dc:source>
  <dc:language>en</dc:language>
  <dc:rights>CC BY-NC-SA 4.0</dc:rights>
  <dc:rights xsi:type="dcterms:URI" title="Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International">https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/</dc:rights>
</oai_dc:dc>
```

Επίλογος

Από τους βασικούς στόχους των βιβλιοθηκών είναι η συντήρηση, διαφύλαξη και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, είτε υλικής είτε άυλης. Ειδικότερα, η άυλη κληρονομιά είναι που χρειάζεται μεγαλύτερη προσπάθεια για να προφυλαχθεί ώστε να περάσει στις επόμενες γενιές. Η ΒΤΠ, ανταποκρινόμενη

στον ρόλο της, προσπαθεί μέσα από το ψηφιακό αποθετήριο «Αθηνά» να συγκεντρώσει ψηφιακές συλλογές που αποτελούν σημαντικό κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ανάμεσα στις συλλογές είναι και η συλλογή των ραδιοφωνικών εκπομπών του Γιώργου Σπανού με θέμα την εκκλησιαστική και δημοτική μουσική. Μέσα από την εισήγηση είδαμε τον τρόπο που ψηφιοποιήθηκε η προαναφερθείσα ραδιοφωνική εκπομπή, καθώς και την περιγραφή με βάση το πρότυπο μεταδεδομένων Dublin Core που χρησιμοποιήσαμε για να περιγράψουμε την εκπομπή. Παράλληλα, προτείνουμε και σχήμα μεταδεδομένων για την περιγραφή των εκκλησιαστικών ύμνων βάσει του προτύπου μεταδεδομένων Dublin Core, που θα μπορούσε να βοηθήσει στη μεγαλύτερη διάδοση των εκκλησιαστικών ύμνων, καθώς δεν μπορέσαμε να τους εντοπίσουμε σε ψηφιακές βιβλιοθήκες που να περιέχουν βυζαντινούς ύμνους.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Εντυπες πηγές

Γερόλιμος, Μιχάλης. *Ο Ρόλος Του Βιβλιοθηκονόμου Σε Ένα Μεταβαλλόμενο Περιβάλλον Πληροφόρησης*. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2008.

Διαδικτυακές πηγές

Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού. *Ψαλτική Τέχνη*. http://ayla.culture.gr/psaltiki_texni/. Πρόσβαση 5 Αυγ. 2023.

Αλιβιζάτου, Μαριλένα, κ.ά. "Διαχείριση Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς, Τοπική Κοινωνία Και Βιώσιμη Ανάπτυξη." *Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία Και Βιώσιμη Ανάπτυξη*. Κάλλιπος, 2015. <http://hdl.handle.net/11419/2386>. Πρόσβαση 5 Αυγ. 2023.

Ελληνική Παιδεία. *Γνωριμία Με Την Ψαλτική Τέχνη*. 2017. <https://elp.gr/scholiki-zoi/ekdiloseis/2017/02/gnorimia-me-tin-psaltiki-techni/>.

Καραβία, Δέσποινα. *Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά Και ο Τόπος: Ανάπτυξη Μεθοδολογίας Για Τη Διερεύνηση Της Επίδρασης Του Τόπου Στη Διαμόρφωση Της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, 2013. <http://hdl.handle.net/123456789/38314>.

Μαύρος, Λάζαρος. "Άρχων Πρωτοψάλτης ο Γιώργος Σπανός." *Η Σημερινή*, 2015. <http://www.sigmalive.com/simerini/columns/iristho/246648/arxon-protopsaltis-o-giorgos-spanos>.

Μπαντουβάς, Ιωάννης. *Ψηφιοποίηση Πολιτισμικού Αποθέματος Του Χωριού Αγ. Θωμά Ηρακλείου Κρήτης Και Προβολή Του Στον Ιστότοπο Του Πολιτιστικού Συλλόγου Αγ. Θωμά «Ο Λόγιος» Wwv.Logios.Gr, Μέσω Νέων Τεχνολογιών*

Διαδικτύου Ανοικτού Κώδικα. Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015.
<http://hdl.handle.net/10889/4724>.

Παϊβανάς, Αθανάσιος Ι. *Η Ψαλτική Τέχνη Συστατικό Της Ορθόδοξης Λατρείας Και Κατήχησης*. 2004. <https://docplayer.gr/3458734-I-psaltiki-tehni-systatiko-tis-orthodoxis-latreias-kai-katihisis.html>.

Χούπας, Δημήτριος. Γεώργιος Σπανός: Διακεκριμένος Κύπριος Μουσικός & Πρωτοψάλτης Ι.Ν. Αγίου Νεοφύτου Ανθουπόλεως - Λευκωσίας. 2005.
https://www.ieropsaltis.com/psalt_Spanos.htm.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Διαδικτυακές πηγές

Artese, Maria Teresa, and Isabella Gagliardi. "UNESCO Intangible Cultural Heritage Management on the Web." *Encyclopedia of Information Science and Technology, Third Edition*, IGI Global, 2015, pp. 5334–47, <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-5888-2.ch527>.

Astle, P. J., and a. Muir. "Digitization and Preservation in Public Libraries and Archives." *Journal of Librarianship and Information Science*, vol. 34, no. 2, 2002, pp. 67–79, <https://doi.org/10.1177/096100060203400202>.

"Digitization." *Oxford University Press*, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/digitization?q=Digitization>. Accessed 5 Aug. 2023.

Ekwelem, V. O., et al. "Preservation of Cultural Heritage: The Strategic Role of the Library and Information Science Professionals in South East Nigeria." *Library Philosophy and Practice (e-Journal)*, vol. 562, 2011.
http://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/562/?utm_source=digitalcommons.unl.edu%2Flibphilprac%2F562&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages.

Lund, Haakon, et al. "CHAOS: User-Driven Development of a Metadata Scheme for Radio Broadcast Archives." *IConference 2013*, 2013, pp. 990–94.

Tsalakanidou, Filareti. *I-Treasures Final Report*. 2017. <https://cordis.europa.eu/docs/projects/cnect/6/600676/080/deliverables/001-iTREASURESd13itreasuresfinalreportfinal.pdf>.

World Intellectual Property Organization. *The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Articles*. 2017.
http://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_33/wipo_grtkf_ic_33_4.pdf.

Ευχαριστούμε την κ. Αρσινόη Ιωαννίδου για τη συμβολή της στην επιμέλεια του παρόντος κειμένου.

Βιογραφικά:

Ο **Δρ. Σταμάτιος Γιαννουλάκης** έχει λάβει το πτυχίο του στην Επιστήμη της Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης το 2005 από το Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα. Το 2007 έλαβε το μεταπτυχιακό στην Επιστήμη της Πληροφόρησης με εξειδίκευση στην Οργάνωση των Βιβλιοθηκών με έμφαση στις νέες τεχνολογίες της πληροφορίας από το Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Το 2014 έλαβε το μεταπτυχιακό στη Διοίκηση Πολιτιστικών Μονάδων από το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και το 2022 το Διδακτορικό από το Τμήμα Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου. Από το 2007 έως το 2009 έχει εργαστεί ως βιβλιοθηκονόμος στη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου και από το 2010 μετακόμισε στη Κύπρο όπου πρώτα δούλεψε ως βιβλιοθηκονόμος στη βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου Neapolis στη Πάφο και από το Δεκέμβριο του 2010 εργάζεται ως βιβλιοθηκονόμος στη βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου. Έχει παρουσιάσει εισηγήσεις σε διεθνή συνέδρια και έχει δημοσιεύσει άρθρα σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά.

Η **Γρηγορία Ευριπίδου** πήρε το πτυχίο της στο Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης το 2006 από το Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Αθήνας. Από το 2006 μέχρι και το 2007 εργάστηκε στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κύπρου στο τμήμα καταλογογράφησης. Επίσης το διάστημα 2007 με 2008 εργαζόταν και στη Βιβλιοθήκη του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου σε μερική απασχόληση. Από τον Αύγουστο του 2007 μέχρι και σήμερα εργάζεται στη Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου. Αρχικά εργάστηκε στο Γραφείο Επεξεργασίας Υλικού και στη συνέχεια από το 2012 μέχρι και σήμερα είναι υπεύθυνη στο Γραφείο Ψηφιοποίησης και Διαχείρισης Αρχείων.

Ο **Μάριος Ζέρβας** είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών από το CNAM Γαλλίας στην πληροφορική και κάτοχος MBA από το Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου. Από τον Σεπτέμβριο του 1997 μέχρι τον Οκτώβριο 2006 εργάστηκε στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κύπρου ως υπεύθυνος συστημάτων πληροφορικής. Συμμετείχε σε σημαντικά έργα για την ψηφιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου, όπως η εκπόνηση μελέτης για την ψηφιοποίηση των αρχείων του ΡΙΚ (Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου), η Ψηφιοποίηση των αρχείων του Συμβουλίου Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ(ΣΙΜΑΕ) και η δημιουργία ψηφιακής βιβλιοθήκης των αρχείων του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών. Από το Νοέμβριο του 2006 είναι Διευθυντής Βιβλιοθήκης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου. Δημιούργησε το εργαστήριο ψηφιοποίησης της Βιβλιοθήκης, ανέπτυξε συνεργασίες με τοπικούς φορείς όπως το Παττίχειο Δημοτικό Μουσείο- Ιστορικό Αρχείο και Κέντρο Μελετών προχωρώντας στην ψηφιοποίηση σημαντικών αρχείων για την διαφύλαξη και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου. Είναι μέλος της Συμβουλευτικής Επιτροπής της Κυπριακής Βιβλιοθήκης.

ΑΓΓΛΙΚΕΣ ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ / ENGLISH ABSTRACTS

Panagiotis Ch. Panagiotidis

Promoting the study of Byzantine Music archives through modern forms of storage, dissemination and channeling

Abstract: With over a millennium-long documented history, the study of Byzantine music constitutes one of the most important academic endeavors of musicology. It was mainly during the late 19th and early 20th centuries that scholars began to systematically research and write on Byzantine musicology. However, it was during the last decades of the 20th century and following with the progress of digital technology that many inaccessible musical codices and early publications became widely available. The purpose of this paper is to reference our knowledge accumulated over the years in the field of Byzantine music. This will be attempted by enumerating a number of facets in this field that we consider indispensable for its growth through modern means of digital archiving, disseminating and channeling. Finally, to indicate actions that in the past may have hindered the study and growth of this unique musical tradition.

Keywords: Byzantine music, bibliography, editions, storage, dissemination, channeling.

Myrto Economides

The archive of the National Conservatory in Athens during Kalomiris's time (1926-1962)

Abstract: In 1926, the composer Manolis Kalomiris, along with a group of notable artists, founded the National Conservatory in Athens. This was the third important institution of music education in the Greek capital since the foundation of the Athens Conservatory in 1891 and the Hellenic Conservatory in 1919. From its early days, the National Conservatory

faculty included some of the most renowned music teachers of the time and soon many of its graduates followed successful careers in Greece and abroad. Branches of the National Conservatory were soon established in the Greek provinces, Cyprus and Egypt. The National Conservatory ensembles such as the Symphony Orchestra, the Choir and a short-lived Melodramatic Group enriched the domestic cultural life with concerts featuring various genres of music.

A significant bulk of valuable material related to the operation and the activities of the National Conservatory, such as the Minutes of Boards of Directors and General

Assemblies, student records, grades, copies of diplomas, as well as the annual reports, which offer many different aspects of the musical life at the time, are currently kept in the headquarters of the National Conservatory. To a large extent, this material remains mostly unexplored.

Conveniently enough, the building of the National Conservatory houses the personal archive of M. Kalomiris (Archive of the "Manolis Kalomiris" Society) offering a unique opportunity to the researcher for a simultaneous study of both archives.

This paper attempts an initial description of the various types of the archival material of the National Conservatory and the nature of information this material contains from the foundation of the Conservatory until the death of Kalomiris in 1962. In addition, this paper will also point out the thematic areas where the two archives merge, overlap or complement each other with the intention to arouse interest and facilitate the potential researchers.

Keywords: Manolis Kalomiris, National Conservatory of Athens, Greece, National Conservatory of Athens archive, Manolis Kalomiris Society, Music education in Greece.

Athanasios Trikoupis

The Personal Archive of Greek tenor Nikos Chatzinikolaou (1922-2018)

Abstract: The Greek tenor Nikos Chatzinicolaou was born in Didymoteicho in 1922. He studied singing in Athens and made his operatic début in 1957. He was one of the leading tenors at the Greek National Opera, where he was engaged for almost 20 years. He collaborated with important operatic singers of his time (Manuel Ausensi, Herbert Doussant, Andrée Esposito, Walter Geisler, Helmut Melchert, Nicola Moscona, Aldo Protti, Jon Vickers, etc.). His artistic activity is reflected in his personal archive which includes programs, photographs, sound recordings, scrapbooks and clippings. The archive was organized by the artist himself and is kept in good condition by his wife and daughter. It provides very interesting information on the Athenian music trends of the first two postwar decades (1950-1970), on the repertoire more specifically concerning the Greek National Opera, on the opera singers and the productions of the only one lyric theatre of Greece, on the scenery and the operatic staging, on the artistic value of the performances, and on the critical reception and reviews as well as on the use of music events as a tool of propaganda during the military dictatorship. In conclusion, the concern of bringing forward such an archive is being under discussion for its necessity to be accessed publicly.

Keywords: Nikos Chatzinikolaou, Greek National Opera, Musical Archive.

Sofia Kontossi

The critical edition of Spyros Samaras's *Songs for Single Voice and Piano* as a research challenge

Abstract: In this paper we present the results of the extended research work that took place in order to collect all Samaras's single songs for voice and piano and to compile a critical edition of his output for this genre [Sofia Kontossi (ed.), Hellenic Music Centre, 2019].

The absence of Samaras autographs (out of sixteen songs only two are extant) has rendered the collation of as many earlier editions as possible absolutely necessary. Meticulous research in large collections of programmes of the time, such as those housed in the 'Lilian Voudouri' Music Library and the Athens Conservatoire Centre for Research and Documentation, brought to light important dating clues, altering the terminus ante quem for the composition of many of the songs, thus leading to a radical restructuring of the relevant catalogue, in the form that it is quoted by Giorgos Leotsakos in his monograph on the composer. At the end, some conclusions are attempted regarding both the composer's creative relationship with the specific musical genre, language, poetry and audience, as well as his compositional style and contribution to the field of vocal miniatures in general.

Keywords: Spyros Samaras, critical edition, Greek songs for voice and piano, Hellenic Music Centre.

Despina Psatha

Roza Eskenazi: A study of her vocal interpretation and technique and its reflective music score transcription.

Abstract: This work aimed to study the vocal technique and interpretation of Roza Eskenazi, who was a great figure in both schools of rebetiko singing, since her long career covers the pre-war and post-war period of rebetiko music. Through the systematic listening of selected songs from her repertoire, her performance was noted in sheet music, with a special system of notation and specific and new symbols that capture the performance in detail. To archive this, we relied mainly on archival material through various platforms that exist on the internet, from broadcast recordings and discography (YouTube, Discogs, ERT Archive, Panagiotis Kounadis Archive).

Finally, through a postgraduate recital, audio-visual material emerged and has been posted on You Tube. Later, the release of a disc entitled "Tribute to Roza Eskenazi", captured the study and attempt to render Eskenazi's technique and interpretation to our days. Finally, this research was published and contributed to the literature of rebetiko singing style.

Keywords: Roza Eskenazi, interpretation, vocal technique, rebetika songs, pre-war rebetika songs, post-war rebetika songs, Panagiotis Kounadis Archive, ERT Archive, Discogs, YouTube.

Tasos Kolydas

Leveraging blockchain technology for the preservation of digital records in music libraries and archives.

Abstract: Digital preservation involves designing, allocating resources and implementing the necessary methods and technologies to ensure that digital information remains accessible and useful in the future. However, long-term preservation of digital information requires confidence in the reliability and ability of institutions to provide consistently unaltered content. Ensuring that the information provided has remained unchanged over time is a particular challenge, considering the numerous factors that can cause a digital resource to be modified. The purpose of this paper is to explore the use of methods from the field of cryptography for the purpose of preserving digital documents. Specifically, blockchain technology is proposed for trusted timestamping of documents in a way that is indisputable, without the need for a trusted party to ensure the accuracy of the data. At the same time, a special version of the document is stored in such a way that, on the one hand, it can be identified with absolute certainty and, on the other hand, it is impossible to extract the original information. In this way, the possession of a digital document can be proven beyond any doubt without revealing its content. All these are indispensable tools for the protection of intellectual property and offer the possibility of creating a value-added service for the implementing bodies. It provides an additional incentive for digital content creators to entrust their creations to music libraries and archives, since the copyright in their work will be protected.

Keywords: Digital preservation, trusted timestamping, blockchain, copyright protection.

Stamatios Giannoulakis, Gregoria Evripidou & Marios Zervas

Digitilization, Archiving, and Promotion of Cantors and Byzantine Music through the Broadcasts of Protopsaltis Giorgos Spanos from the Cyprus University of Technology Library.

Abstract: One of the main goals of the Library and Information Services of the Cyprus University of Technology (CUT) is to record, digitize, preserve, and promote cultural heritage. It contributes to the enrichment and preservation of history and cultural identity of Cyprus. To achieve the above aim, the Library and Information

Services of the CUT has benefited and taken advantage of the technological advances and created the digital Library Athena.

In this paper, we present the case of a radio show entitled “Easter Roads: hymns and chants”, which aims to promote Byzantine music and Greek Orthodox chanters. The paper analyzes the transformation from CD (containing the aforementioned radio show) to MP3 and describes the digitization and deposit in the digital Library Athena. Furthermore, the difficulties faced while converting CDs containing the radio show to MP3 are examined and we propose a new metadata schema that helps us to submit the radio shows in the Athena digital library.

The radio show promotes the history of important Greek Orthodox chanters and Byzantine music. Moreover, it emphasizes the importance of Greek Orthodox Liturgy and the hymnography.

Keywords: intangible cultural heritage, Greek orthodox chanters, byzantine music, George Spanos, digital library Athena.

Ελληνικό Παράρτημα της IAML

Παρασκευή 3 - Σάββατο 4
Δεκεμβρίου 2021

4ο Συνέδριο
Ελληνικού
Παραρτήματος
Μουσικών
Βιβλιοθηκών,
Αρχείων &
Κέντρων
Τεκμηρίωσης

Διαδικτυακό

4ο ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ,
ΑΡΧΕΙΩΝ & ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Διαδικτυακό

Διοργάνωση

Ελληνικό Παράρτημα της IAML

Οργανωτική Επιτροπή

Στέλλα Κουρμπανά (Μέλος ΔΣ / Αρχείο Ωδείου Αθηνών)

Ειρήνη Κρίκη (MMB «Λίλιαν Βουδούρη»)

Σοφία Τσοπάνη (Μέλος ΔΣ / Βιβλιοθήκη ΤΜΣ ΑΠΘ)

**Μυρτώ Οικονομίδου (Μέλος ΔΣ / Αρχείο Συλλόγου
«Μανώλης Καλομοίρης»)**

Επιστημονική Επιτροπή

**Μαρία Ασλανίδη (Τμ. Τεχνών Ήχου & Εικόνας, Ιόνιο
Πανεπιστήμιο)**

Αρσινόη Ιωαννίδου (Μέλος ΔΣ / Ελληνικό Γραφείο RISM)

Στέλλα Κουρμπανά (Μέλος ΔΣ / Αρχείο Ωδείου Αθηνών)

Ειρήνη Κρίκη (MMB«Λίλιαν Βουδούρη»)

Τομγκαρτ Λερχ-Καλαβρυτινού (ΤΜΣ ΕΚΠΑ)

Άρης Μπαζμαδέλης (Μέλος ΔΣ / Βιβλιοθήκη ΤΜΣ ΑΠΘ)

Αμαλία Παππά (Γενικά Αρχεία του Κράτους)

Αλέξανδρος Χαρκιολάκης (ΣΦΜ)

Η μουσική μέσα από τα αρχεία και τις συλλογές της Κεντρικής Υπηρεσίας των ΓΑΚ

Άννα Κουλικούρδη
akoulikourdi@gak.gr

Η μουσική μέσα από τα αρχεία και τις συλλογές της Κεντρικής Υπηρεσίας των ΓΑΚ

Άννα Κουλικούρδη

Περίληψη: Η εργασία αυτή στοχεύει να παρουσιάσει τη μουσική μέσα από τα δημόσια και ιδιωτικά αρχεία/συλλογές που φυλάσσονται στην Κεντρική Υπηρεσία των ΓΑΚ. Με αφετηρία την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης και διερευνώντας μεταγενέστερα αρχεία του 19ου και 20ού αιώνα, αποτυπώνεται η μουσική συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους, η εισαγωγή της ευρωπαϊκής μουσικής στην Ελλάδα την περίοδο του Όθωνα και οι εξελίξεις στο μουσικό περιβάλλον, προβάλλοντας πολλαπλές πτυχές του (σχολική, αυλική, στρατιωτική, φιλελληνική μουσική, κ.ά.), μέσα από αντιπροσωπευτικά τεκμήρια της Υπηρεσίας (παρτιτούρες, εμβλήματα, ύμνοι, μουσικά όργανα, στολές, κ.ά.).

Λέξεις κλειδιά: μουσική, 19^{ος}-20^{ος} αιώνας, αρχεία/συλλογές, Γενικά Αρχεία του Κράτους-Κεντρική Υπηρεσία.

Εισαγωγή

Στόχος της εισήγησης είναι η παρουσίαση αρχειακού υλικού σχετικού με τη θεματική της μουσικής μέσα από τα αρχεία και τις συλλογές της Κεντρικής Υπηρεσίας των ΓΑΚ.

Η παρουσίαση διαρθρώνεται μέσα από τα δημόσια αρχεία, τη Συλλογή Χειρογράφων των ΓΑΚ, τη Συλλογή Γιάννη Βλαχογιάννη και τις Μικρές Συλλογές Κ, αναδεικνύοντας πολλαπλές πτυχές και είδη της μουσικής όπως η σχολική, η αυλική, η εκκλησιαστική, η στρατιωτική, η φιλελληνική, κ.ά. Τα τεκμήρια που ακολουθούν, ετερογενή και ανομοιογενή μεταξύ τους καθώς και ποικίλου υποστρώματος, αποτελούν μια βασική χαρτογράφηση των πηγών που φυλάσσονται στην Κεντρική Υπηρεσία των ΓΑΚ, αποτελώντας πρόσφορο πεδίο για έρευνα.

Δημόσια αρχεία

Τα δημόσια αρχεία αποτελούν το συντριπτικό όγκο του υλικού και την κυρίως αρμοδιότητα των ΓΑΚ. Διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες, αυτή των αρχείων του 19^{ου} αιώνα καλύπτοντας την περίοδο Αγώνα, Καποδίστρια, Όθωνα και Γεωργίου Α΄ και τα αρχεία του 20ού αιώνα.

Έχοντας ως απαρχή την περίοδο του Αγώνα (1821-1828), στην Κεντρική Υπηρεσία των ΓΑΚ διασώζεται ο κύριος όγκος των δημόσιων αρχείων της εν λόγω περιόδου:

- Εκτελεστικό Σώμα (1822-1826): 173 φάκελοι (44.594 λήψεις)
- Διοικητική Επιτροπή (1826-1827): 42 φάκελοι (8.877 λήψεις)
- Αντικυβερνητική Επιτροπή (1827-1828): 33 φάκελοι (6.158 λήψεις)
- Μινιστέριο/Γραμματεία/Υπουργείο Εσωτερικών (1822-1827): 118 φάκελοι (30.013 λήψεις)
- Μινιστέριο/Γραμματεία/Υπουργείο Οικονομίας (1821-1827): 105 φάκελοι (63.852 λήψεις)
- Εθνικό Ταμείο (1822-1827): 32 φάκελοι (17.780 λήψεις)
- Μινιστέριο/Γραμματεία/Υπουργείο Πολέμου (1822-1827): 218 φάκελοι (57.931 λήψεις)
- Μινιστέριο/Γραμματεία/Υπουργείο Ναυτικών (1821-1828): 66 φάκελοι (17.843 λήψεις)
- Μινιστέριο/Γραμματεία/Υπουργείο Αστυνομίας (1822-1826): 58 φάκελοι (13.275 λήψεις)
- Θαλάσσιο Δικαστήριο (1824-1827): 16 φάκελοι (13.566 λήψεις)
- Μινιστέριο/Γραμματεία/Υπουργείο Δικαίου (1822-1827): 39 φάκελοι (19.094 λήψεις)
- Μινιστέριο/Γραμματεία/Υπουργείο Θρησκείας & Παιδείας (1821-1827): 24 φάκελοι (16.035 λήψεις)
- Μικροί Κλάδοι Αγώνα (1821-1828): 24 φάκελοι (6.700 λήψεις)

με τον συνολικό όγκο των παραπάνω φακέλων να ανέρχεται στους εννιακόσια σαράντα οκτώ (948).

Στα δημόσια αρχεία της συγκεκριμένης περιόδου απόκειται υλικό όπως:

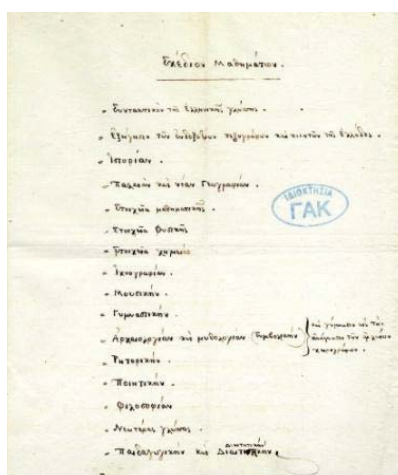
- Επιστολή των μαθητών της Μουσικής Σχολής προς την Κυβέρνηση για ενίσχυση των μελών της Εφορίας της Μουσικής Σχολής με τους Πορφύριο Άρτης & Νικολάκη Δελιγιάννη μετά του Νεοφύτου Καρύστου, 16.10.1827, αρχείο Γραμματείας Δικαίου

- Επιστολή του επί του Δικαίου και της Παιδείας Γραμματέα της Επικρατείας προς τον Επίσκοπο Άρτης Πορφύριο και Νικόλαο Δελιγιάννη για την πληρωμή του διδασκάλου της Μουσικής Γεώργιου Λέσβιου, Αίγινα, 23.12.1827, αρχείο Γραμματείας Δικαίου
- Επιστολή του επί του Δικαίου & της Παιδείας Γραμματέα της Επικρατείας προς την επί της Οικονομίας Γραμματεία περί σύστασης στην Αίγινα τριών σχολείων, της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, της Ελληνικής φιλολογίας και της Μουσικής, 5.9.1827, αρχείο Γραμματείας της Οικονομίας

Η Κεντρική Υπηρεσία των ΓΑΚ συμμετείχε, μεταξύ άλλων φορέων, στο ερευνητικό πρόγραμμα του Κέντρου Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες (ΚΕΑΕ) «Ψηφιακό αρχείο 1821», όπου εξωτερικοί συνεργάτες προέβησαν στην τεκμηρίωση του παραπάνω υλικού σε επίπεδο φακέλου (με εξαίρεση το αρχείο του Μινιστέριου Πολέμου και του Εκτελεστικού). Μέσα από τη ψηφιακή αυτή πλατφόρμα παρέχεται πλέον η δυνατότητα στον ερευνητή να διενεργήσει αναζήτηση με λέξεις-κλειδιά, πρόσωπα, τοπωνύμια, κ.ά. ενώ υπάρχουν καθιερωμένοι όροι όπως «μουσική», «εκκλησιαστική μουσική», «μουσικά όργανα», κ.ά., με τα αποτελέσματα να προέρχονται από αρχεία όπως αυτά του Μινιστέριου Θρησκείας, του Εθνικού Ταμείου, κ.ά.

Μεταβαίνοντας στην περίοδο Καποδίστρια το υλικό περί μουσικής αυξάνεται καθώς ο Καποδίστριας ήταν γνώστης της ευρωπαϊκής μουσικής και προνόησε για τη μουσική και δη τη σχολική. Μέσα από το αρχείο της Γραμματείας Θρησκείας και Παιδείας παρουσιάζονται δειγματοληπτικά τα παρακάτω τεκμήρια:

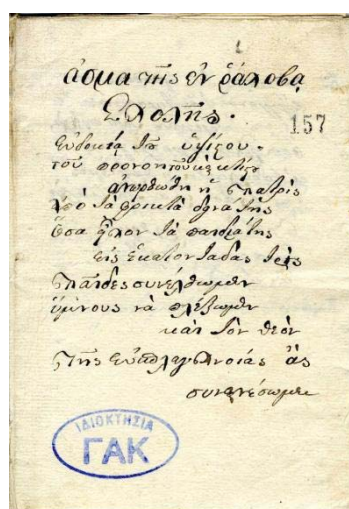
- Αναφορά του Γρηγορίου Κωνσταντά με τίτλο «Αξιώματα Παιδαγωγίας»: αρχές διαπαιδαγώγησης, στοχοθεσία και προτεινόμενα εγκύκλια μαθήματα, στην οποία φαίνεται η σημασία που αποδίδεται στη Μουσική, 1829.

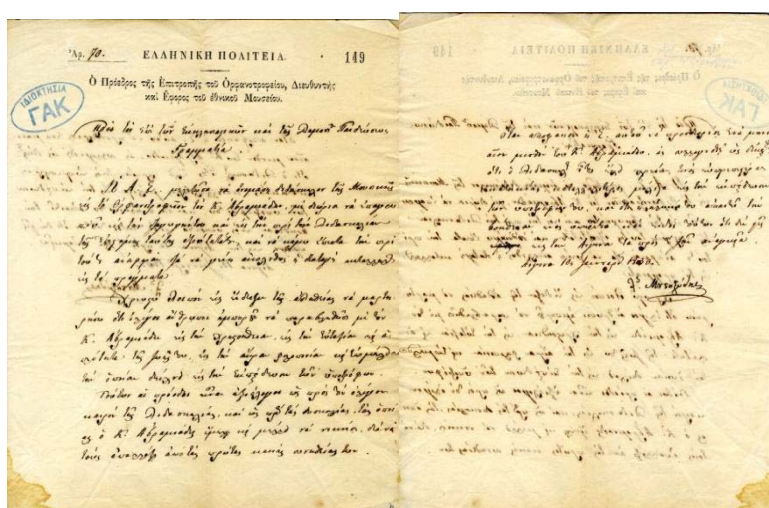
«Σχέδιον Μαθημάτων» του Κεντρικού Σχολείου που υπογράφουν ο Γεώργιος Γεννάδιος και ο Ιωάννης Βενθύλος.

B. <i>Reptantia</i> <i>multicollis</i>		
16	1000	1000
17	1000	1000
18	1000	1000
19	1000	1000
20	1000	1000
21	1000	1000
22	1000	1000
23	1000	1000
24	1000	1000
25	1000	1000
26	1000	1000
27	1000	1000
28	1000	1000
29	1000	1000
30	1000	1000
31	1000	1000
32	1000	1000
33	1000	1000
34	1000	1000
35	1000	1000
36	1000	1000
37	1000	1000
38	1000	1000
39	1000	1000
40	1000	1000
41	1000	1000
42	1000	1000
43	1000	1000
44	1000	1000
45	1000	1000
46	1000	1000
47	1000	1000
48	1000	1000
49	1000	1000
50	1000	1000
51	1000	1000
52	1000	1000
53	1000	1000
54	1000	1000
55	1000	1000
56	1000	1000
57	1000	1000
58	1000	1000
59	1000	1000
60	1000	1000
61	1000	1000
62	1000	1000
63	1000	1000
64	1000	1000
65	1000	1000
66	1000	1000
67	1000	1000
68	1000	1000
69	1000	1000
70	1000	1000
71	1000	1000
72	1000	1000
73	1000	1000
74	1000	1000
75	1000	1000
76	1000	1000
77	1000	1000
78	1000	1000
79	1000	1000
80	1000	1000
81	1000	1000
82	1000	1000
83	1000	1000
84	1000	1000
85	1000	1000
86	1000	1000
87	1000	1000
88	1000	1000
89	1000	1000
90	1000	1000
91	1000	1000
92	1000	1000
93	1000	1000
94	1000	1000
95	1000	1000
96	1000	1000
97	1000	1000
98	1000	1000
99	1000	1000
100	1000	1000

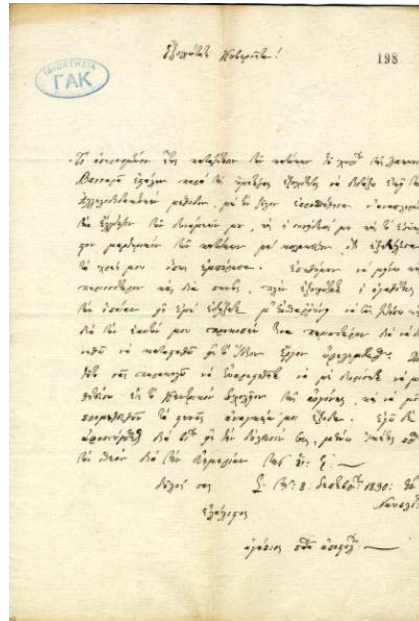
Κατάστιχον Καθημερινὸν Γενικὸν τῶν Ἐξόδων τοῦ Ὁρφανοτροφείου: ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου ἕως τέλους Ὀκτωβρίου τοῦ 1829»: διακρίνεται καὶ ἡ μισθοδοσία του.

«Άσμα [sic] τῆς ἐν Ῥάχοβι Σχολῆς», το οποίο εσωκλειόταν σε διαβιβαστικό έγγραφο του
Ἐπαρχου Καλαβρύτων

Έκθεση του Ανδρέα Μουστοξύδη σχετικά με το έργο που επιτελεί ο Αθανάσιος Αβραμιάδης στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας με επαινετικά λόγια για τη μουσική του κατάρτιση και το χαρακτήρα του

Έγγραφο που αφορούν τον Αγάπιο Παπααποστόλου, δάσκαλο στο χωριό Βασσαρά Λακωνίας, χάρη στη διδασκαλία του οποίου και σύμφωνα με το «μαρτυρικό» των κατοίκων τα παιδιά τους «και από νέαν μουσικήν έστολίσθησαν».

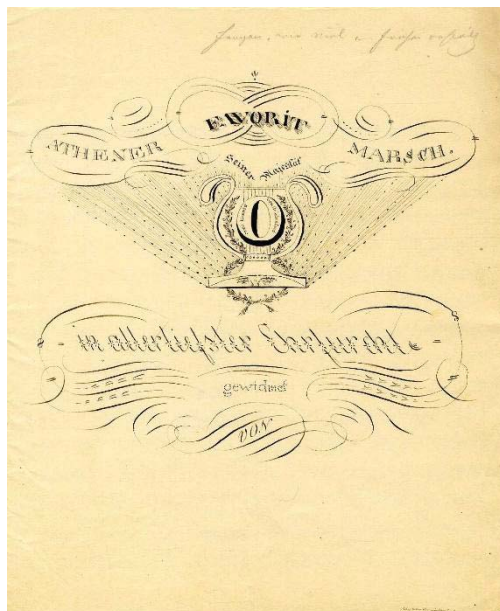
Στη συνέχεια ακολουθεί η περίοδος Όθωνα και Γεωργίου Α', με την πλειοψηφία των αρχείων τους να είναι ψηφιοποιημένα και αναρτημένα στην πλατφόρμα @ρχειομνήμων:

- Ανακτορικά Α' Οθωνικής περιόδου (403 φ.)
- Ανακτορικά Β' Οθωνικής περιόδου (1.875 φ.)
- Αρχείο ΥΕΔΕ Α' (3.471 φ, 1833-1848)
- Αρχείο ΥΕΔΕ Β' (256 φ., 1848-1854)
- Αρχείο Υπουργείου Εσωτερικών Β' Οθωνικής περιόδου (2.393 φ.)
- Ανακτορικό αρχείο Προσωπικών Υποθέσεων Οθωνικής περιόδου
- Αρχείο Υπουργείου Ναυτικών περιόδου Όθωνα & Γεωργίου Α' (≈3.000 φ.)
- Αρχείο Υπουργείου Στρατιωτικών Β' Οθωνικής περιόδου (796 φ.)
- Αρχείο Υπουργείου Στρατιωτικών περιόδου Γεωργίου Α' (1.703 φ.)

Σκίτσο στρατιωτικού μουσικού με την αντίστοιχη σκευή του.

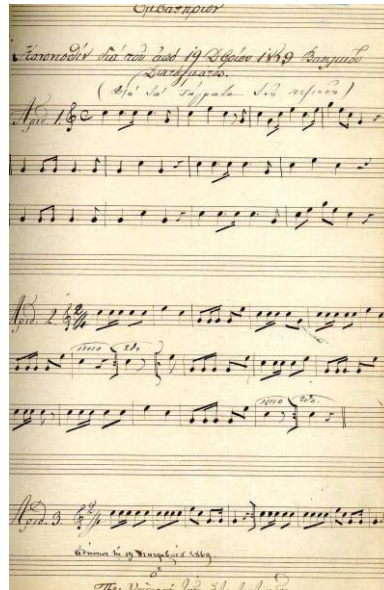

Musik – Capelle.

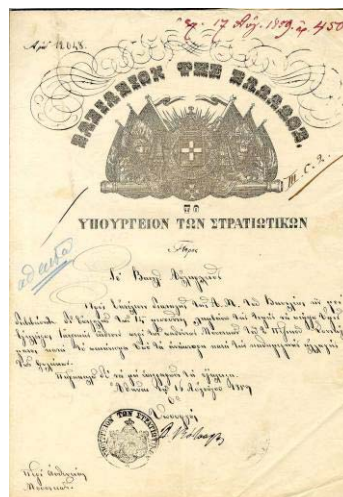

Βιβλία μουσικής.

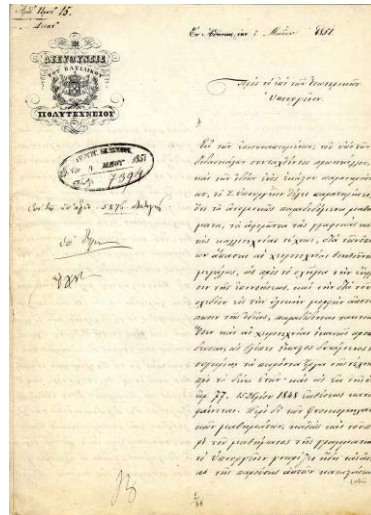

Εμβατήριον κανονισθέν διά του από 19 Δεκεμβρίου 1869 Βασιλικού Διατάγματος (διά τα Τάγματα του Πεζικού).

Επιστολή του Υπουργείου Στρατιωτικών προς το Βασιλικό Αυλαρχείο περί ασθενείας των μουσικών (με έγκλειστη ιατρική έκθεση περί των παθόντων μουσικών του 2^{ου} Πεζικού Συντάγματος), 16 Αυγούστου 1859.

Περί εισαγωγής του μαθήματος της Μουσικής στο Βασιλικό Πολυτεχνείο, Αθήνα, 7 Μαΐου 1851.

Στα αρχεία μπορεί κανείς να εντοπίσει υλικό για:

- τους στρατιωτικούς μουσικούς (Militair Musiken)
- τη σύσταση μουσικών εταιρειών
- παρτιτούρες, αφιερώσεις μουσικών έργων
- μουσικοδιδασκάλους (όπως τον Θαλλίδη Κωνσταντίνο, υπότροφο σπουδών Μουσικής, τους Ζαφειρόπουλο Ζαφείριο, Rossi Giovani, Taglioni Ferdinando, κ.ά.)
- μουσικές στολές
- μουσική για τα εκκλησιαστικά σχολεία και τους ιεροκήρυκες εκκλησιαστικής μουσικής (π.χ. τους μουσικούς της Ριζαρείου Σχολής, μισθούς)
- μουσικές εκδηλώσεις
- μουσικά όργανα και την προμήθεια αυτών (φλάουτα, κλαρίνα, τρομπέτες, κλάπκορν, σάξκορν, μπάσσο, μέγα τύμπανο, αυλούς, σταβίνα, φαγκότο, σάλπιγγες, βιολιά, κιθάρες)
- τη δυτική μουσική (κυρίως γερμανική)
- τη μουσική ζωή στην αυλή του Όθωνα (μουσικούς & ορχήστρες) και τους αυλικούς χορούς με αφορμή ονομαστικές εορτές, γενέθλια-επετείους γάμου του βασιλικού ζεύγους, εθνικές εορτές, κ.ά.,
- βιβλία μουσικής σημειογραφίας
- μουσικές μπάντες
- μουσικά προγράμματα (π.χ. Κουρέα της Σεβίλλης)

Αξίζει να σημειωθεί ότι μεγάλο μέρος των αρχείων της Οθωνικής περιόδου είναι γραμμένα στα γερμανικά και σε καλλιγραφική γραφή της περιόδου, θέτοντας προκλήσεις για το σύγχρονο ερευνητή καθιστώντας το υλικό δυσπρόσιτο.

Ακολουθούν μεταγενέστερα αρχεία με υλικό για τη μουσική μεταξύ των οποίων τα:

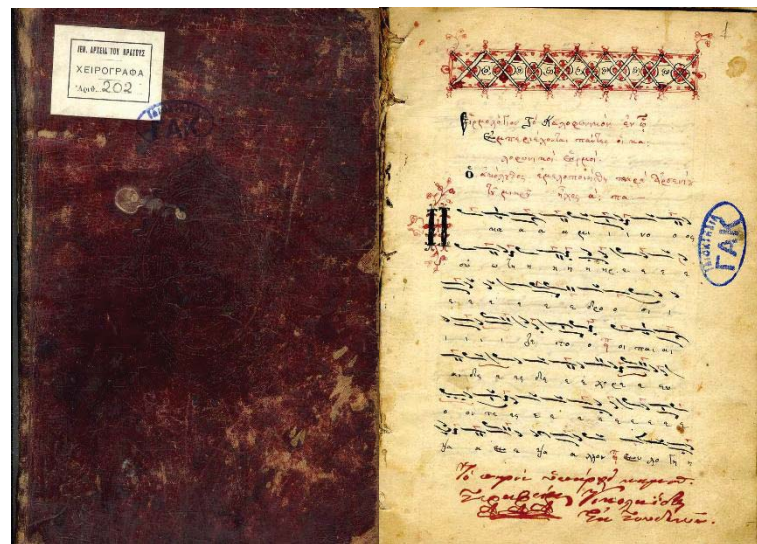
-Αρχείο τέως Βασιλικών Ανακτόρων (2.463 φ.,1861-1971), με συναυλίες, μουσικές εσπερίδες, κονσέρτα, κ.ά.

-Αρχείο Δ/σης Διδακτικών Βιβλίων (34 φ., 174 τίτλοι συγγραμμάτων, 12 υπηρεσιακά βιβλία, 1920-1970): συγγράμματα & διδακτικά εγχειρίδια μουσικής

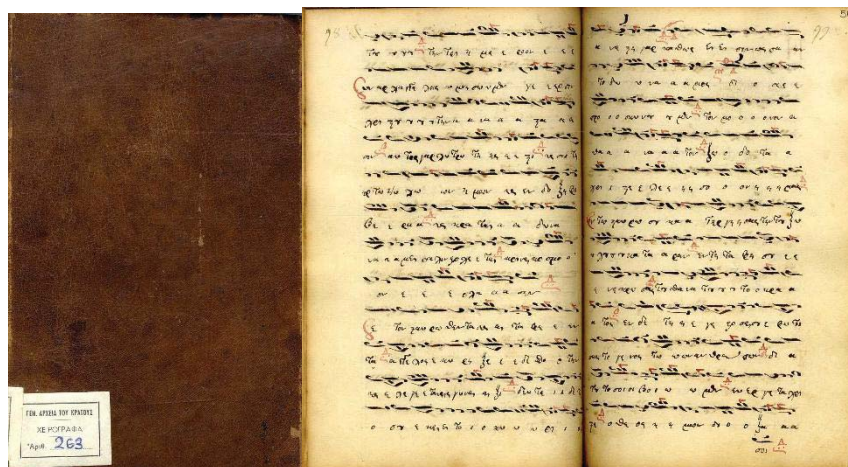
-Αρχείο Γενικής Γραμματεία Τύπου & Πληροφοριών, Προληπτική Λογοκρισία Τραγουδιών

Συλλογή Χειρογράφων των ΓΑΚ

Η Συλλογή Χειρογράφων των ΓΑΚ περιλαμβάνει διακόσια ενενήντα οκτώ (298) χειρόγραφα εκκλησιαστικού, φιλολογικού, εκκλησιαστικού, νομικού, κ.ά. περιεχομένου από τον 11ο έως και τον 19ο αιώνα, με το Ευαγγελιστάριο να αποτελεί το παλαιότερο τεκμήριο της Υπηρεσίας.

Μουσικός κώδικας με καλοφωνικούς ειρμούς, χ.χ.

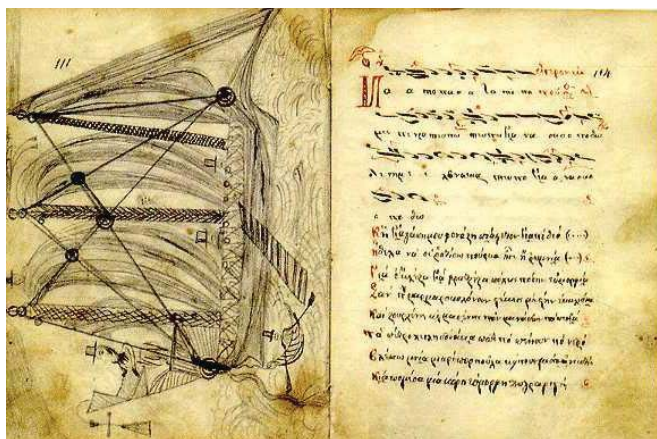
Μουσικός κώδικας βυζαντινής μουσικής, 19ος αι.

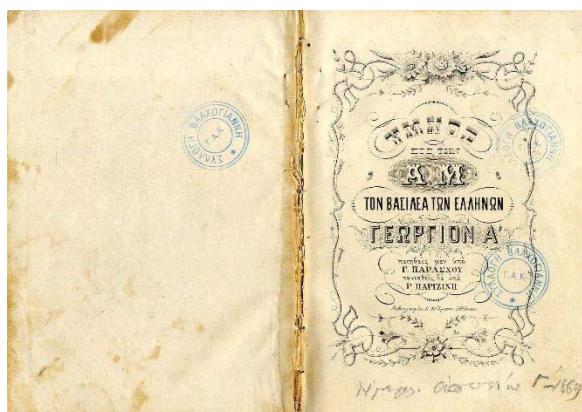
Συλλογή Βλαχογιάννη

Αποτελεί τη συλλογή του λογοτέχνη, λαογράφου, ιστοριοδίφη και συλλέκτη Γιάννη Βλαχογιάννη που εισηγήθηκε το 1914 στον Ελευθέριο Βενιζέλο την ίδρυση των Γενικών Αρχείων του Κράτους, κατόπιν δικής του προτροπής και του Σπυρίδωνα Λάμπρου. Ο Βενιζέλος τον διόρισε Διευθυντή στη νεοσυσταθείσα Υπηρεσία, θέση την οποία διατήρησε μέχρι και το 1937.

Η Συλλογή Βλαχογιάννη αποτελείται από έξι (6) καταλόγους, εκ των οποίων οι δύο πρώτοι είναι ψηφιοποιημένοι και αναρτημένοι στον Αρχαιομνήμονα. Στον Κατάλογο Β' με τα χειρόγραφα εντοπίζεται χειρόγραφο μουσικής με ερωτικά τραγούδια του 18ου αιώνα ενώ στον Κατάλογο Δ' το κυτίο 68 περιέχει υλικό σχετικό με τις τέχνες και επιστήμες, μεταξύ των οποίων και η μουσική.

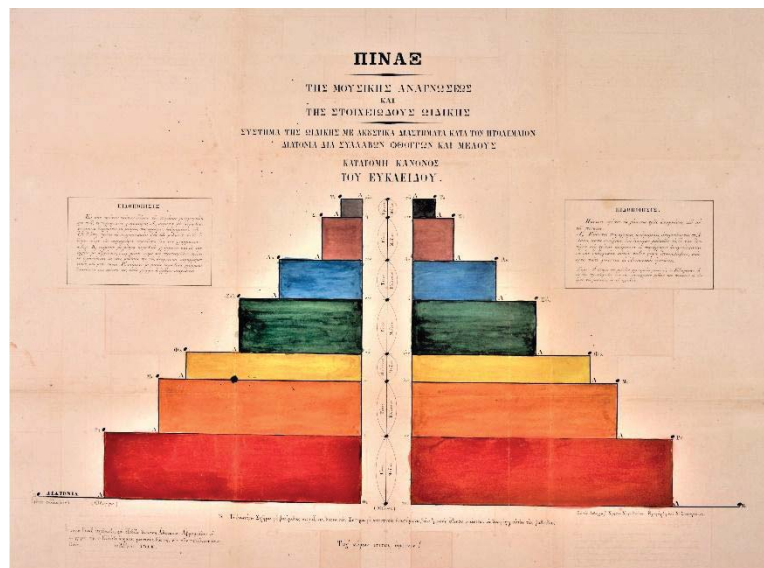
Χειρόγραφο μουσικής με ερωτικά τραγούδια, 18^{ος} αι.

Ύμνος εις την Α.Μ. τον Βασιλέα των Ελλήνων Γεώργιον Α' ποιηθείς υπό Γ. Παράσχου, τονισθείς υπό Ρ. Παριζίνη, Αθήνα, 1869.

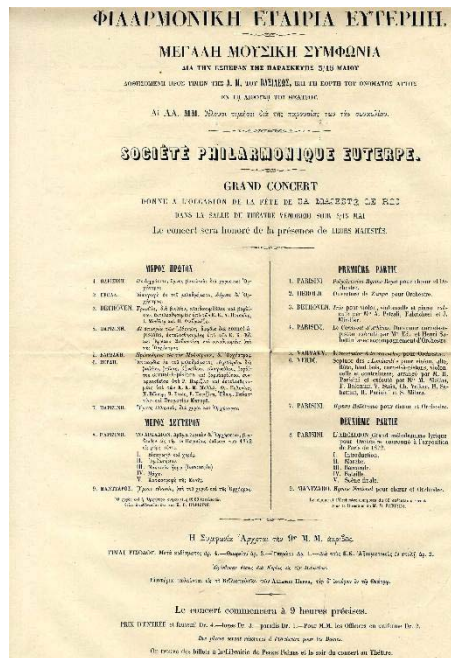

Εικόνα , Εξώφυλλο της Συνοπτικής Γραμματικής τῆς Μουσικῆς μετὰ προσαρμογῆς εἰς τὴν κιθάραν, που ο Νικόλαος Φλογαΐτης ἐξέδωσε στὴν Αἴγινα το 1830 γιὰ χρῆση τῶν μαθητῶν τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου καὶ τοῦ Ὀρφανοτροφείου.

Πίνακας σχεδιασμένος από τον Αθανάσιο Αβραμιάδη που αφορά στη μουσική ανάγνωση και τη στοιχειώδη ωδική. Περιέχει την κατατομή του κανόνα του Ευκλείδη, 1846.

Μεγάλη Μουσική Συμφωνία της Φιλαρμονικής Εταιρείας ΕΥΤΕΡΠΗ διά την εσπέραν της Παρασκευής 5-15/05 προς τιμή της Α. Μ. του Βασιλέως για την ονομαστική εορτή αυτής.

«Πόλκα Πανδώρα» υπό του Δ. Διγενή.

Ιδιωτικές Συλλογές (Μικρές Συλλογές Κ)

Ακολουθούν οι Μικρές Συλλογές Κ, οι οποίες περιλαμβάνουν ιδιωτικές συλλογές, προσωπικά αρχεία, αρχεία οικογενειών και σύμμεικτες συλλογές με ποικίλο περιεχόμενο με το γράμμα Κ να παραπέμπει στη λέξη κυτίο. Εισάγονται μέσω δωρεάς, αγοράς, παρακαταθήκης, δημόσιας αποστολής, υπηρεσιακής εισαγωγής, κ.ά. Στην πλειοψηφία τους περιέχουν ιδιωτικά

αρχεία και συλλογές, ωστόσο σε αρκετές περιπτώσεις συναντώνται και δημόσια αρχεία, τα οποία αποκτήθηκαν μέσω αγοράς ή δωρεάς.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συλλογή του René Ruau (K63), Γάλλου φιλέλληνα, ιστορικού και δημοσιογράφου, μέσα από την οποία αναδεικνύεται ένα νέο είδος μουσικής, η φιλελληνική, μέσα από τη διοργάνωση συναυλιών ανά την Ευρώπη και τα έσοδα να διατίθενται υπέρ του Αγώνα της Ανεξαρτησίας.

Το Μάιο του 1913 ο Ruau ήρθε για πρώτη φορά στην Ελλάδα ως πολιτικός ανταποκριτής της εφημερίδας στην Ήπειρο. Από το 1913 ως το 1922 ο Ruau έκανε συνολικά έξι ταξίδια στον ελληνικό χώρο, ως πολεμικός ανταποκριτής και δημοσίευσε μια σειρά από δέκα βιβλία, σχετικά με τα προβλήματα του Ελληνισμού. Το ενδιαφέρον του για την Ελλάδα τον παρακίνησε σε έρευνες γύρω από την περίοδο του '21. Το 1924 έδωσε διαλέξεις περί Φιλελληνισμού και παράλληλα συνέχισε την κατάρτιση της «Ελληνικής» του συλλογής.

Le Réveil des Grecs. Chant National [Η αφύπνιση των Ελλήνων, Εθνικό τραγούδι].
Στίχοι capitaine B. Nicolaidy, μουσική Felix Étienne. Παρίσι.

Ypsilanti, chant patriotique [Υψηλάντης, πατριωτικό τραγούδι] του M. Vernet-Berard, σε μουσική του J. Adrien, με αυτόγραφο αφιέρωση του συνθέτη στο φίλο του Naissant. Paris.

9

LE CHANT D'HYMEN DU JEUNE GREC.
 dédié à Mlle LUCY de CHAUFAILLE.
 Paroles de M. A. de LATOUR.
 Musique de J. N. MÉREAUX.
 à Paris, chez C. REU, Succ^r de Viguierie, Éditeur, Mre de Musique rue Feytaud N° 45.

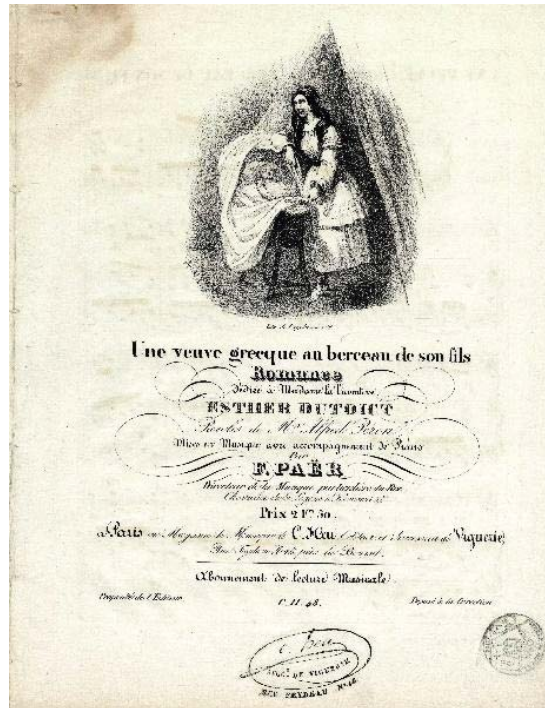
Prix 25^c

Andante poco Allegro.
 PIANO.
 Cres.
 più lento.
 Sempre *f*
 Diminu.
 Dolce.
 Ritardando.
 Andante più sostenuto.
 Dans nos vallées quand vient l'ombre l'a-
 ge, l'oiseau se tait, et là ro-
 se a pa-
 Dolen.
 Carr.
 Andante più sostenuto.
 C. H. 54.

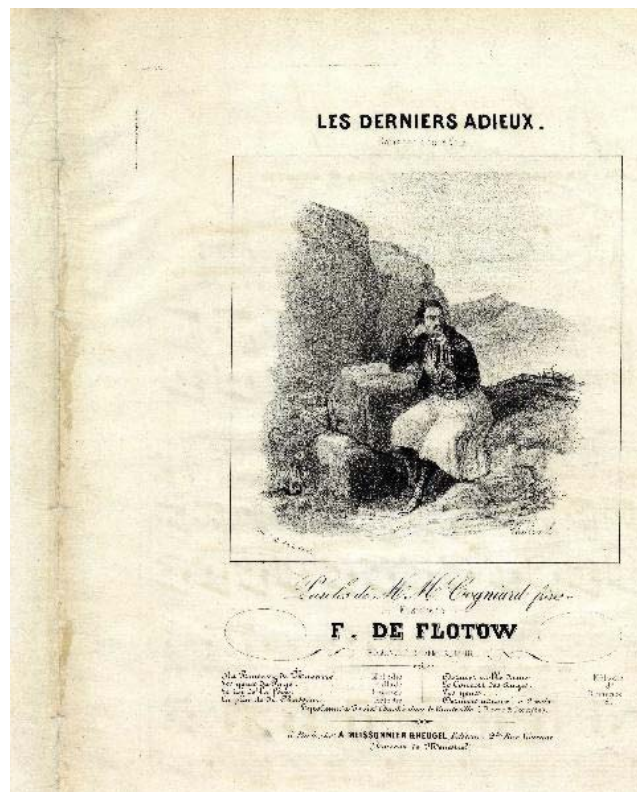
C. Reu
 C. REU
 Succ^r de Viguierie

Le Chant d'hymen du jeune Grec [Τραγούδι του γάμου του νεαρού Έλληνα], αφιερωμένο στη δίδα Lucy de Chauffaille, στίχοι του M. A. de Latour, μουσική του J.N. Méreaux. Paris.

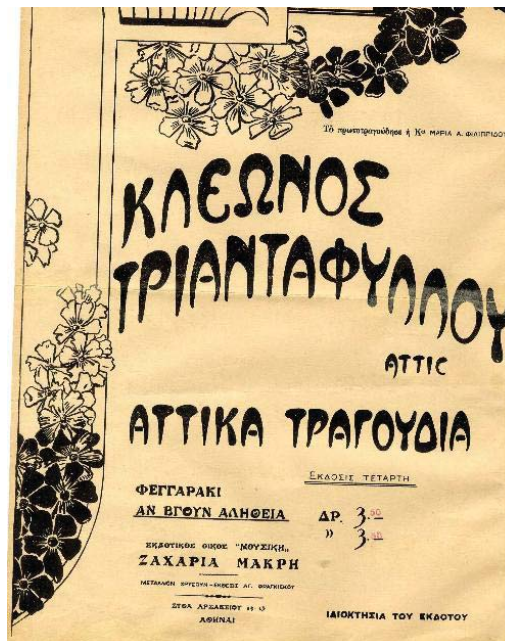
Une veuve grecque au berceau de son fils [Μια Ελληνίδα χήρα στο λίκνο του υιού της],
τραγούδι αφιερωμένο στην Madame la Vicomtesse Esther Dutoict,
στίχοι M Alfred Péron, μελοποίηση με συνοδεία πιάνου F. Paër. Παρίσι.

Les derniers adieux [Οι τελευταίοι αποχαιρετισμοί], τραγούδι για δύο φωνές,
στίχοι των α/φών ΜΜ. Gogniard, μουσική F. de Flotow. Παρίσι.

Mères endormez vos enfants. Chant de Missolonghi, dédié aux dames françaises protectrices des Grecs, paroles de M. S. Arnoult, Musique de Pacini, Prix 1 fr. sans remise. Au bénéfice des Grecs [Μητέρες, κοιμίζετε τα παιδιά σας. Τραγούδι του Μεσολογγίου, αφιερωμένο στις Γαλλίδες προστάτιδες των Ελλήνων, τιμή 1 φρ. χωρίς έκπτωση, υπέρ των Ελλήνων]. Παρίσι.

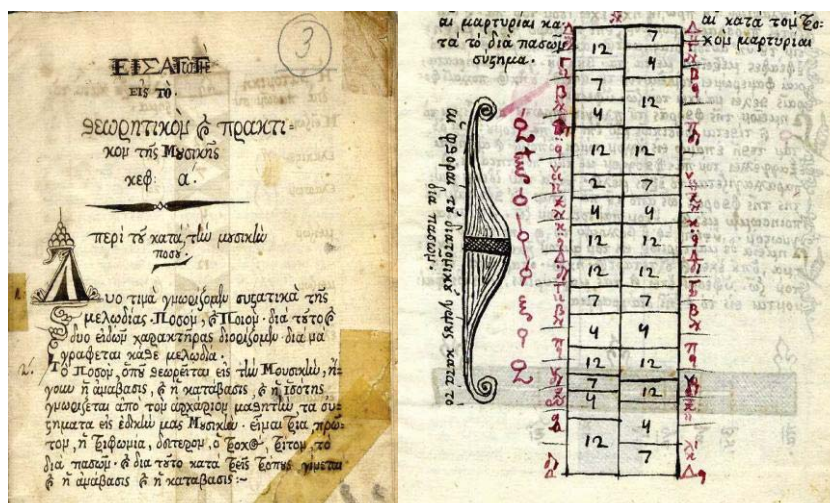

Παρτιτούρα τραγουδιών Κλέωνα Τριανταφύλλου (Αττίκ).

Παρτιτούρα ύμνου εις τον Ανδρέα Α. Ζυγομαλά, στρατιωτικού που σκοτώθηκε κατά τον βορειοηπειρωτικό αγώνα, μουσική Κ. Λυκούρτα, 1914.

Εισαγωγή εις το θεωρητικόν & πρακτικόν της Μουσικής, Μικρές Συλλογές Κ, Κ74α-β, Συλλογή Ειρήνης Ζωγράφου.

Βιογραφικό: Η Άννα Κουλικούρδη είναι αρχειονόμος-βιβλιοθηκονόμος, απόφοιτος του Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας & Μουσειολογίας του Ιόνιου Πανεπιστημίου. Είναι κάτοχος διδακτορικού διπλώματος στην «Πληροφοριακή συμπεριφορά των ΑμεΑ και εφαρμογές υποστηρικτικών τεχνολογιών σε περιβάλλον βιβλιοθηκών για ΑμεΑ». Έχει εργαστεί για έξι (6) χρόνια ως βιβλιοθηκονόμος σε ιδιωτική βιβλιοθήκη και από το 2008 ως σήμερα εργάζεται ως αρχειονόμος στην Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους στην Αθήνα. Από το 2019 ασκεί καθήκοντα προϊσταμένης στο Τμήμα Αναγνωστηρίου & Αρχειακής Έρευνας της Υπηρεσίας.

Θησαυροί των αρχείων για όλους: Οι εκθέσεις ως μέσον προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς

Στεφανία Μεράκου
smerakos@megaron.gr

Θησαυροί των αρχείων για όλους: Οι εκθέσεις ως μέσον προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς

Στεφανία Μεράκου

Περίληψη: Οι βιβλιοθήκες, τα αρχεία και τα μουσεία συλλέγουν, διαχειρίζονται και μοιράζονται το περιεχόμενό τους, εξυπηρετώντας την κοινότητα με ποικίλους τρόπους. Προσφέρουν πρόσβαση στη γνώση και την τέχνη, διευκολύνουν τη συμμετοχή των ενδιαφερομένων σε διάφορες πτυχές της πολιτιστικής ζωής και παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των μελλοντικών κοινωνιών. Τα οργανωμένα αρχεία, δεν απευθύνονται μόνο σε ειδικούς επιστήμονες αλλά και στο γενικό κοινό και σε διάφορες κοινωνικές ομάδες, ενώ παράλληλα προσφέρουν γνώση, εκπαίδευση και ψυχαγωγία.

Η Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής έχει υιοθετήσει αυτή την πολιτική για την επίτευξη των στόχων της μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται η ανάδειξη του ελληνικού μουσικού πολιτισμού δια μέσου των συλλογών, των υπηρεσιών και των εκδηλώσεών της. Σε αυτό το πλαίσιο, διοργάνωσε δύο εκθέσεις, την πρώτη το 2019 με τίτλο «Ανακαλύπτοντας τον Σκαλκώτα» με την αφορμή τα 70 χρόνια από το θάνατο του Ν. Σκαλκώτα και τη φιλοξενία του αρχείου του στη Βιβλιοθήκη, και τη δεύτερη έκθεση το 2021 με θέμα «Ο γαλαξίας μου: Μίκης Θεοδωράκης», αφιερωμένη στα 96 χρόνια του Μ. Θεοδωράκη. Η παρουσίαση αυτή θα αναδείξει το σχεδιασμό των δύο εκθέσεων σε σχέση με τους δημιουργούς των αρχείων αλλά και το αρχειακό τους περιεχόμενο.

Λέξεις κλειδιά: Μίκης Θεοδωράκης, Νίκος Σκαλκώτας, αρχείο, έκθεση, πολιτιστική κληρονομιά, εκπαίδευση, πολιτισμός

Εισαγωγή

Οι βιβλιοθήκες, τα αρχεία και τα μουσεία συλλέγουν, διαχειρίζονται και μοιράζονται το περιεχόμενό τους, εξυπηρετώντας την κοινότητα με ποικίλους τρόπους. Προσφέρουν πρόσβαση στη γνώση και την τέχνη, διευκολύνουν τη συμμετοχή των ενδιαφερομένων σε διάφορες πτυχές της επιστήμης, της τέχνης και του πολιτισμού και παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των μελλοντικών κοινωνιών. Αν και η επισκεψιμότητα στους χώρους των

βιβλιοθηκών τα τελευταία χρόνια έχει μειωθεί για διάφορους λόγους, βιβλιοθηκονόμοι, αρχειονόμοι και μουσειολόγοι εργάζονται σε νέα πεδία, και αναπτύσσουν δράσεις και νέες εμπειρίες για την προσέγγιση των επισκεπτών τους. Αναδεικνύουν τα περιεχόμενα των συλλογών και των αρχείων τους και δεν απευθύνονται μόνο σε ειδικούς επιστήμονες αλλά και στο γενικό κοινό και σε διάφορες κοινωνικές ομάδες, και παράλληλα προσφέρουν γνώση, εκπαίδευση και ψυχαγωγία (Soares και Smeds).

Η Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής έχει υιοθετήσει ακριβώς αυτή την πολιτική για την επίτευξη των στόχων της που είναι η προβολή της τέχνης της μουσικής, η υποστήριξη της μουσικής εκπαίδευσης και της έρευνας, καθώς και η ανάδειξη του ελληνικού μουσικού πολιτισμού δια μέσου των συλλογών, των υπηρεσιών και των εκδηλώσεων της. Ειδικά το Αρχείο Ελληνικής Μουσικής δημιουργήθηκε και λειτουργεί ως μια ιδιαίτερη κοιτίδα υλικού που αφορά την ελληνική μουσική ζωή σε όλες της τις πτυχές και εκφάνσεις, και αποτελεί πλέον ένα κέντρο τεκμηρίωσης και έρευνας γι' αυτή, διαθέσιμο σε ειδικούς ερευνητές της ελληνικής μουσικής και το γενικό κοινό. Έτσι εκπληρώνει το έργο που ο οργανισμός μας ανέλαβε για την συγκέντρωση, φύλαξη και ανάδειξη τεκμηρίων και αρχείων, τα οποία αξιοποιεί με τη χρήση των μέσων που διαθέτει και της εκάστοτε σύγχρονης τεχνολογίας.

Από το 1997 που άνοιξε για το κοινό, η Βιβλιοθήκη λειτουργεί ως ένας διαρκώς εξελισσόμενος φορέας όπως επιβάλλουν οι εξελίξεις στο χώρο των σύγχρονων βιβλιοθηκών. Ανέπτυξε δράσεις και ιδιότητες που την βοηθούν να προσαρμόζεται στο περιβάλλον και να συνεχίσει να προσφέρει, αξιοποιώντας κάθε τι που της είναι διαθέσιμο. Κίνητρα για την προσαρμογή της είναι α) η επίτευξη του οράματός της για την ανάδειξη, προβολή και μελέτη της μουσικής, β) οι απαιτήσεις της κοινότητας και γ) οι εξελίξεις της τεχνολογίας.

Μαζί με τη συλλογή της που αποτελείται από 150.000 τίτλους στους καταλόγους της, 52 συλλογές, 45 αρχεία συνθετών και καλλιτεχνών¹ και 350.000 ψηφιοποιημένα τεκμήρια στο αποθετήριο της, έχει αναπτύξει πολύ πλούσια δράση πολιτιστικών εκδηλώσεων, εκπαιδευτικών προγραμμάτων, συνεδρίων, ομιλιών, συναυλιών και θεατρικών παραστάσεων που παρακολουθούν ετησίως περίπου 20.000 μαθητές και 50.000 ενήλικες.

---

¹ Οι αριθμοί αντιπροσωπεύουν στοιχεία του 2021, οπότε έγινε η ανακοίνωση στο 2^ο Συνέδριο του Ελληνικού Παραρτήματος της IAML. Έκτοτε έχουν γίνει προσθήκες και σε αρχεία αλλά και σε πολλές άλλες δραστηριότητες.

Ανάδειξη αρχείων

Τα αρχεία ανέκαθεν αποτελούσαν το θησαυροφυλάκιο του πολιτισμού πολύ πριν η τεχνολογία δώσει πολλές νέες δυνατότητες για την ανάδειξη των θησαυρών που περιέχουν. Μέχρι πριν λίγα χρόνια ακόμη η πρόσβαση σε αυτά ήταν δύσκολη και απαιτούσε μετάβαση των ενδιαφερομένων στον χώρο που φυλάσσονται καθώς προοριζόνταν για επιστημονική έρευνα για ειδικούς μελετητές. Το υλικό αυτό όμως πλέον, ειδικά με τη χρήση της τεχνολογίας, πρέπει και μπορεί να είναι προσιτό στο ευρύ κοινό και για πολλαπλές χρήσεις.

Τα σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά τεκμήρια που περιέχονται σε αρχεία μπορούν να αναδειχθούν από τους κατόχους φορείς, με ειδικές δράσεις για διάφορες κοινωνικές ομάδες και ειδικά για τους νέους και για εκπαιδευτικούς σκοπούς μέσω ακόμη πιο ειδικών και σύγχρονων εφαρμογών και εμπειριών.

Βασική προϋπόθεση για την ανάδειξη των αρχείων είναι η οργάνωση, η καταγραφή τους και η προσφερόμενη δυνατότητα πρόσβασης σε αυτά. Οι φορείς που φιλοξενούν αρχεία έχουν αναλάβει αυτόματα το έργο της οργάνωσης και της προσφοράς του υλικού τους για την έρευνα και κάθε άλλου τύπου επαφή με αυτό. Η οργάνωση του αρχείου είναι το πρωταρχικό βήμα για την αξιοποίηση του περιεχομένου του. Για να αποφεύγονται οι φθορές και για να διατηρηθεί με τον καλύτερο τρόπο, ιδανικά επόμενο βήμα είναι η ψηφιοποίησή του, η οποία επιτρέπει και τις ειδικές εφαρμογές στο διαδίκτυο. Εφόσον υπάρχει η πρώτη ύλη, τα ψηφιακά αρχεία, οι δυνατότητες που παρέχει πια η τεχνολογία είναι απεριόριστες. Τεχνογνωσία, φαντασία και οικονομική υποστήριξη είναι τα κύρια συστατικά της χρυσής συνταγής για την ανάδειξη και προβολή του δυναμικού τους.

Το περιεχόμενο των αρχείων είναι διαβατήριο για ταξίδια στην ιστορία και τον πολιτισμό, προσφέρουν μυστηριώδη αρχειακά τεκμήρια που μετά την έρευνα και τη συσχέτισή του με ιστορικά γεγονότα ή άλλα σχετικά στοιχεία και τεκμήρια αποκαλύπτουν, εκπλήξεις και άγνωστα γεγονότα.

Τα αρχεία της Μουσικής Βιβλιοθήκης «Λίλιαν Βουδούρη»

Η Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» κατέχει 45 αρχεία Ελλήνων συνθετών,² καλλιτεχνών και δασκάλων που έζησαν τον 19ο, 20ο και 21ο αιώνα τα οποία φυλάσσονται σε κατάλληλες συνθήκες και υποδομές, ενώ οι διαχειριστές διαθέτουν την τεχνογνωσία τόσο για την καταγραφή, οργάνωση όσο και για την φύλαξη κάτω από κλιματολογικές συνθήκες ιδανικές για σπάνιο υλικό. Θα αναφέρω ενδεικτικά μερικά από τα αρχεία που έχει στη συλλογή της όπως των Μίκη Θεοδωράκη (1925-2021), Νίκου Σκαλκώτα (1904-1949), Μανώλη Καλομοίρη (1883-1962), Αιμίλιου Ριάδη (1880-1935), Γεώργιου Πονηρίδη (1892-1982), Αντίοχου

---

² Στις αρχές του 2024 κατέχει 52 αρχεία.

Ευαγγελάτου (1902-1981), Δημήτρη Δραγατάκη (1914-1901), Πέτρου Πετρίδη (1892-1977), Θόδωρος Αντωνίου (1935-2018), Αλεξάνδρα Τριάντη (1896-1977), Νίκου Ζαχαρίου (1923-2007), Ρένας Κυριακού (1917-1994), Μάριου Βάρβογλη (1885-1967), Αργύρη Κουνάδη (1924-2011), Ίρμας Κολάση (1918-2012), Άρντας Μαντικιάν (1924-2009), Χρήστου Χατζή (1953-) κ.ά.

Το δεύτερο αρχείο που περιήλθε στη συλλογή της Βιβλιοθήκης το 1997, ήταν αυτό του Μίκη Θεοδωράκη κατόπιν δωρεάς του ίδιου και με τη συμβολή του τότε προέδρου του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής αείμνηστου Χρήστου Λαμπράκη. Ακόμη και σήμερα παραμένει το ογκωδέστερο και πλουσιότερο σε ποικιλία υλικό. Ένα από τα σημαντικότερα αρχεία που η Μουσική Βιβλιοθήκη ανέλαβε να διαφυλάξει, τεκμηριώσει, προβάλει, ψηφιοποιήσει και προσφέρει για μελέτη και έρευνα είναι αυτό του Ν. Σκαλκώτα μετά από την διάθεσή του από το Ίδρυμα Αιμίλιου Χουρμουζίου-Μαρίκας Παπαϊωάννου. Παρελήφθη το καλοκαίρι του 2018 και αμέσως το 2019 οργανώθηκαν συνέδριο, συναυλίες, ομιλίες και έκθεση με βάση το υλικό του αρχείου με αφορμή την επέτειο των 70 χρόνων από τον θάνατο του συνθέτη.

Οι εκθέσεις

α) Ανακαλύπτοντας το Νίκο Σκαλκώτα

Αφορμή για την ανακοίνωση αυτή ήταν δύο γεγονότα-δύο εκθέσεις που οργανώθηκαν από τη Βιβλιοθήκη με υλικό των αρχείων της. Είναι οι πρώτες που αφιερώθηκαν σε Έλληνες συνθέτες στην ιστορία του Μεγάρου Μουσικής Αθηνών. Η πρώτη πραγματοποιήθηκε το 2019 για τα 70 χρόνια από τον θάνατο του Νίκου Σκαλκώτα, και η δεύτερη το 2020, για τα 95α γενέθλιά του Μίκη Θεοδωράκη.³

Στις εκθέσεις αυτές το αρχείο λειτουργεί ως μουσείο ή ως εκθεσιακός χώρος. Παύει να είναι μόνο χώρος μελέτης και έρευνας και αποκτά μία εικαστική και αισθητική διάσταση, έχει βιωματική υπόσταση και χρήση και μπορεί να λειτουργήσει ως χώρος περιπέτειας και ανακάλυψης.

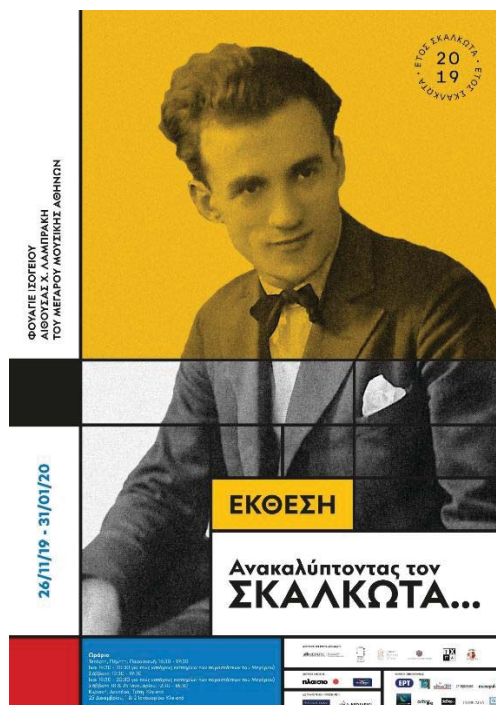
Στόχος της παρουσίασης δεν είναι να συγκριθούν οι δύο συνθέτες αλλά να αναδειχθεί το πώς η ζωή και το έργο των δύο αυτών συνθετών μπορεί να παρουσιαστεί στο ειδικό και το ευρύ κοινό και να τους κάνει προσιτούς μέσα από αυτή την διαδικασία. Παράλληλα, προσδοκά να αναδείξει κάποια στοιχεία που τους συνδέουν αλλά και που τονίζουν τη διαφορετικότητά τους καθώς αναμφισβήτητα οι δυο συνθέτες ήταν δυο πολύ διαφορετικές προσωπικότητες. Είχαν διαφορετικό ιδιωτικό και κοινωνικό βίο, διαφορετική προσέγγιση στην

---

³ Η επιδημία του κορωνοϊού και τα μέτρα ασφαλείας που επιβλήθηκαν άλλαξαν τον προγραμματισμό και η έκθεση τελικά άνοιξε με πρώτη ευκαιρία το 2021 λίγο μετά τον θάνατο του Μ. Θεοδωράκη (2/9/2021).

σύνθεση και διαφορετική πρόσληψη από το κοινό, μοιράζονται όμως την πραγματική αφοσίωση στην μουσική και στη σύνθεση ο καθένας με τον δικό του τρόπο και στιλ.

Εικόνα 1

Η αφίσα της έκθεσης «Ανακαλύπτοντας τον Σκαλκώτα».

Ο Νίκος Σκαλκώτας, ο συνθέτης που όλοι θα θέλαμε να είχαμε γνωρίσει, να παίξουμε τα έργα του, να μοιραστούμε τις αγωνίες και τους προβληματισμούς του, να τον υποστηρίξουμε στις δύσκολες στιγμές του, γιατί τόσο το άξιζε, δεν πρόλαβε να φροντίσει για την υστεροφημία του. Υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς Έλληνες συνθέτες του πρώτου μισού του 20ού αιώνα με διεθνή αναγνώριση. Η ιδιομορφία του μουσικού ύφους του, έγκειται στο ότι ασχολήθηκε παράλληλα με εντελώς διαφορετικά ιδιώματα, την τονική, την ατονική και την δωδεκαφθογική μουσική, χωρίς να χάνει την επαφή με τη νεοκλασική τεχνοτροπία και την εθνική ταυτότητα. Η έκθεση οργανώθηκε από τον Σύλλογο Οι Φίλοι της Μουσικής και αποτέλεσε την κορωνίδα των εκδηλώσεων του «Έτους Σκαλκώτα» που διοργανώθηκε με αφορμή αφενός τα 70 χρόνια από το θάνατο του συνθέτη και αφετέρου την απόκτηση του Αρχείου Σκαλκώτα που πλέον φυλάσσεται στη Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη».

Οι επισκέπτες της έκθεσης είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν τη μουσική και τον ήχο του Σκαλκώτα και παράλληλα, να ανακαλύψουν τη ζωή και την προσωπικότητά του. Τον σχεδιασμό και την επιμέλεια έκθεσης είχαν η Ανδρομάχη Γκαζή, μουσειολόγος, και η Ερατώ Κουτσουδάκη, αρχιτέκτων μουσειολόγος και την μουσικολογική επιμέλειά της η Στεφανία Μεράκου

μουσικολόγος και διευθύντρια της Μουσικής Βιβλιοθήκης και η Βάλια Βράκα, μουσικολόγος, υπεύθυνη του Αρχείου Ελληνικής Μουσικής της Μουσικής Βιβλιοθήκης.

Το αρχείο Σκαλκώτα συστάθηκε μετά τον θάνατό του και είχε μια περιπετειώδη ζωή. Ο ίδιος ο Σκαλκώτας, αν και έφυγε από τη ζωή αναπάντεχα και πολύ νέος δεν είχε ενδιαφερθεί για την πνευματική κληρονομιά που θα άφηνε. Ως εκ τούτου, εκτός από τα χειρόγραφα και μερικές επιστολές που πέρασαν από την οικογένεια στην Επιτροπή Σκαλκώτα, το μεγαλύτερο μέρος του υλικού έχει συσσωρευτεί από τον Γ. Γ. Παπαϊωάννου και τα υπόλοιπα μέλη Επιτροπής⁴ της οποίας βασικός σκοπός ήταν αφενός η συγκέντρωση των χειρόγραφων και αφετέρου η διάδοση και γνωστοποίηση του έργου του μέσω εκδόσεων και συναυλιών. Σήμερα, το αρχείο αποτελείται από χειρόγραφα των έργων, υλικό που αφορά τη δράση της Επιτροπής και της Εταιρίας Φίλων Νίκου Σκαλκώτα, προγράμματα συναυλιών, αλληλογραφία, σημειώσεις, δίσκους, φυλλάδια, φωτογραφίες, περιοδικά και εκδόσεις που έγιναν μετά τον θάνατό του.⁵

Η έκθεση βασίστηκε στα τεκμήρια του αρχείου με λίγα δάνεια από το Αρχείο του Ωδείου Αθηνών ειδικά στην πρώτη ενότητα, και την οικογένεια του συνθέτη Μανώλη Σκουλούδη,⁶ είχε τον τίτλο «Ανακαλύπτοντας τον Σκαλκώτα» και λειτούργησε από το Νοέμβριο έως το Δεκέμβριο του 2019.

---

⁴ Μετά τον θάνατο του Σκαλκώτα, η σύζυγός του Μαρία Πάγκαλη και η αδερφή του Κική Βερδεσπούλου, ζήτησαν την βοήθεια του μουσικολόγου Μίνωα Δούνια, της βιολονίστας Νέλλης Ευελπίδη και του μουσικολόγου Γιάννη Γ. Παπαϊωάννου για την συγκέντρωση του υλικού του συνθέτη και στη φροντίδα του. Οι τρεις τους στις 10 Νοεμβρίου 1949 ίδρυσαν ανεπίσημα την Επιτροπή Σκαλκώτα, με σκοπό τη διάσωση και τη διάδοση του έργου του. Τα χειρόγραφα συλλέχθηκαν από τα σπίτια της συζύγου και της αδελφής και τοποθετήθηκαν σε χρηματοκιβώτιο στην Ιονική Τράπεζα. Ταυτόχρονα η Επιτροπή κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια να συγκεντρώσει σχετικό υλικό από μουσικούς και άλλα άτομα που θα μπορούσαν να έχουν ή να γνωρίζουν για παρτιτούρες και άλλο υλικό του Σκαλκώτα με προσωπική επαφή αλλά και με κλήση μέσω του Τύπου. Οι προτεραιότητές τους ήταν η διάσωση των χειρογράφων, καθώς και η έκδοση και η απόδοση των έργων. Το 1961 τα τρία μέλη της Επιτροπής Σκαλκώτα, βλέποντας ότι για να συνεχίσουν τα καθήκοντά τους χρειαζόνταν νέο καθεστώς, ίδρυσαν σύλλογο με την επωνυμία Εταιρεία Φίλων Σκαλκώτα, με πρόεδρο τον Μίνωα Δούνια και τη Νέλλυ Ευελπίδη και τον Γιάννη Παπαϊωάννου μέλη του διοικητικού συμβουλίου. Μετά τον θάνατο του Δούνια πρόεδρος έγινε η Ευελπίδη και ακολούθησε ο Γιάννης Κωνσταντινίδης. Ο Γ.Γ. Παπαϊωάννου έγινε πρόεδρος το 1984, μετά τον θάνατο του Κωνσταντινίδη. Το 1961 τα χειρόγραφα μεταφέρθηκαν από την τράπεζα και τοποθετήθηκαν σε ειδικά διαμορφωμένα πυρίμαχα ντουλάπια στο σπίτι του Παπαϊωάννου ο οποίος ήταν ουσιαστικά η κύρια δύναμη πίσω από κάθε κίνηση για την προώθηση της μουσικής του Ν. Σκαλκώτα. Το 2000, μετά τον θάνατο του Παπαϊωάννου, το Αρχείο αποκτήθηκε από το Ίδρυμα Αιμίλιου Χουρμουζίου-Μαρίκας Παπαϊωάννου και παρέμεινε στις εγκαταστάσεις του ΚΣΥΜΕ μέχρι τον Ιούνιο του 2018, οπότε και μεταφέρθηκε στις εγκαταστάσεις της Μουσικής Βιβλιοθήκης «Λίλιαν Βουδούρη» του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής.

⁵ Τα μουσικά χειρόγραφα έχουν ψηφιοποιηθεί και είναι διαθέσιμα μέσω της ιστοσελίδας της Μουσικής Βιβλιοθήκης <https://digital.mmb.org.gr/digma/handle/123456789/60249>

⁶ Ο Μανώλης Σκουλούδης κυρίως καταξιωμένος για το λογοτεχνικό του έργο, έχει διακριθεί και ως συνθέτης, θεατρικός συγγραφέας, παιδαγωγός, κριτικός θεάτρου και μουσικής, και

Εκτέθηκαν τεκμήρια (χειρόγραφες και έντυπες παρτιτούρες, επιστολές, φωτογραφίες, προγράμματα κ.λπ.) σε φυσική και ηλεκτρονική μορφή, με βάση ένα χρονολογικό άξονα ο οποίος χωρίστηκε σε τέσσερις ενότητες. Η πρώτη ενότητα «Χαλκίδα Αθήνα 1904-1921» αφορούσε στη γέννησή του στην Χαλκίδα, τη μετακόμιση της οικογένειάς στην Αθήνα και τις σπουδές στο Ωδείο Αθηνών μέχρι το δίπλωμά του σε ηλικία 17 ετών, μετά το οποίο και αφού έλαβε την Αβερώφειο υποτροφία, πήγε στο Βερολίνο για σπουδές στο βιολί.

Εικόνα 2

Εκθέματα της τρίτης ενότητας.

Η δεύτερη ενότητα «Βερολίνο 1921-1933» παρουσίασε τα χρόνια των σπουδών στο βιολί και τη σύνθεση και τη ζωή του στο Βερολίνο, εκεί που εξετέθη στην μουσική της πόλης που ήταν το επίκεντρο του κόσμου της τέχνης εκείνη την εποχή. Τίτλος της τρίτης ενότητας ήταν «Αθήνα 1933-1949», η οποία παρουσίασε τα τελευταία χρόνια της ζωής του στην Ελλάδα, όπου συνέχισε να συνθέτει και να βιοπορίζεται ως πιανίστας και ενορχηστρωτής στο Εθνικό Θέατρο και αργότερα ως βιολιστής στην Ορχήστρα του Ωδείου Αθηνών (μετέπειτα Κρατική Ορχήστρα Αθηνών) και στην Ορχήστρα της Λυρικής Σκηνής, ενώ παράλληλα συμμετείχε και σε σύνολα μουσικής δωματίου. Το μουσικό κατεστημένο όμως δεν τον υποδέχθηκε ευχάριστα και η δυσκολία πρόσληψης του έργου του καθώς και οι μεγάλες οικονομικές δυσκολίες τον οδήγησαν στην απομόνωση, και στη σύνθεση 100 περίπου έργων, μερικά από αυτά για μεγάλη ορχήστρα από τα οποία ελάχιστα εκτελέστηκαν κατά τη διάρκεια της ζωής του. Η τέταρτη ενότητα περιλάμβανε υλικό για τον Σκαλκώτα που συνέλεξε η Επιτροπή Σκαλκώτα μετά τον θάνατό του, όπως προγράμματα, ηχογραφήσεις, μουσικές και άλλες εκδόσεις, φυλλάδια, φωτογραφίες κ. ά.

μεταφραστής λιμπρέτων. Κατείχε την θέση του υπεύθυνου μουσικής στο Εθνικό θέατρο, από το 1933-1935 οπότε και φρόντισε να προσληφθεί ο Ν. Σκαλκώτας αμέσως μετά την επιστροφή του από το Βερολίνο.

Στο κλείσιμο της έκθεσης, ένα σκηνικό με αναλόγια και χειρόγραφες παρτιτούρες έργων του Σκαλκώτα όπου το κοινό μπορούσε με ακουστικά να ακούσει αποσπάσματα των έργων διαβάζοντας και τις πρωτότυπες παρτιτούρες έδινε βιωματικά το αποτύπωμα του Σκαλκώτα.

β) Ο γαλαξίας μου: Μίκης Θεοδωράκης

Ο Μίκης Θεοδωράκης είναι μία από τις πιο οικείες αλλά και σημαντικές φυσιογνωμίες στην ελληνική μουσική και δημόσια ζωή. Η καθοριστική μορφή του σημάδεψε έναν σχεδόν αιώνα ελληνικής ιστορίας και το έργο του επηρέασε την εξέλιξη της ελληνικής μουσικής και αγαπήθηκε από όλους τους Έλληνες. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, όταν άρχισε να γράφει τα πιο δημοφιλή του έργα, μέχρι τον θάνατό του, έντυσε με τις μελωδίες του την ελληνική ποίηση και εξέφρασε τις αξίες για τις οποίες άγρυπνα και ακατάπαυστα αγωνίστηκε, ενώ πολύ σημαντικό είναι και το ορχηστρικό του έργο.

Η Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» διαθέτει το αρχείο του Μ. Θεοδωράκη από το 1997. Αντίθετα με αυτό του Σκαλκώτα το αρχείο Θεοδωράκη σχηματίστηκε ενώ ο συνθέτης ήταν εν ζωή και μάλιστα από ένα επιτελείο ανθρώπων, κυρίως μέλη της οικογένειάς του και γραμματείς του. Περιέχει χειρόγραφα του συνθέτη και άλλα ντοκουμέντα από την εποχή που ήταν έφηβος όπως τις πρώτες συνθέσεις που έκανε στην Τρίπολη και τα σχολικά του τετράδια, έως κάθε είδους υλικό που αφορούσε την ζωή και το μουσικό του έργο, την σταδιοδρομία του ως μουσικό και αγωνιστή. Περιλαμβάνει χειρόγραφες παρτιτούρες, και κείμενα, προγράμματα συναυλιών, αποκόμματα τύπου, φωτογραφίες, οπτικοακουστικό υλικό, κάδρα, έντυπα, αφίσες, μετάλλια και άλλο ποικίλο υλικό. Τα χειρόγραφα του αρχείου έχουν ψηφιοποιηθεί και είναι ελεύθερα διαθέσιμα μέσω του διαδικτύου.⁷

---

⁷ Το ψηφιοποιημένο αρχείο είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της Βιβλιοθήκης <https://digital.mmb.org.gr/digma/handle/123456789/14973>

Εικόνα 3

Η αφίσα της έκθεσης «Ο γαλαξίας μου: Μίκης Θεοδωράκης»

Η έκθεση υλοποιήθηκε με την υποστήριξη του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής και του Μεγάρου Μουσικής Αθηνών και είχε αφορμή τον γιορτασμό των 95 χρόνων της δραστήριας και δημιουργικής ζωής του μεγάλου αυτού Έλληνα. Το σχεδιασμό και την επιμέλεια της έκθεσης είχε η Ερατώ Κουτσουδάκη (αρχιτέκτων-μουσειολόγος) και την επιστημονική επιμέλεια η Στεφανία Μεράκου (μουσικολόγος, διευθύντρια της Μουσικής Βιβλιοθήκης «Λίλιαν Βουδούρη» του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής) και η Βάλια Βράκα (μουσικολόγος, υπεύθυνη Αρχείου Ελληνικής Μουσικής της Μουσικής Βιβλιοθήκης «Λίλιαν Βουδούρη» του Συλλόγου Οι Φίλοι της Μουσικής). Η πανδημία άλλαξε τα αρχικά σχέδια, τα εγκαίνια αναβλήθηκαν και η έκθεση τελικά άνοιξε τον Ιούνιο του 2021, όταν τα μέτρα ασφαλείας κατά της εξάπλωσης του Covid 19 το επέτρεψαν, και η διάρκειά της παρατάθηκε μέχρι τις 30 Δεκεμβρίου του 2021. Εν τω μεταξύ, στις 2 Σεπτεμβρίου απεβίωσε ο Μίκης Θεοδωράκης.

Η έκθεση απευθυνόταν σε όσους επιθυμούσαν να γνωρίσουν τον άνθρωπο που κρύβεται πίσω από μελωδίες-ορόσημα για τη μουσική και την ιστορία του τόπου μας και να τους δώσει την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με σπάνια ντοκουμέντα από το Αρχείο του. Στόχος της ήταν να αναδείξει το πληθωρικό «Φαινόμενο Μίκης», να προσφέρει μια βιωματική ταύτιση με τις διάφορες πλευρές του για διαφορετικές ομάδες κοινού και να γνωρίσει στον επισκέπτη τις πολλές και διαφορετικές πλευρές του Θεοδωράκη, όπως αυτές φωτίζονται από τα βιώματα και τα συναισθήματά του. Τα 700 εκθέματα, διαρθρωθήκαν σε 16 ενότητες που καλύπτουν πλευρές της ζωής και του έργου του, και παρουσιάστηκαν σε ισάριθμους ειδικά διαμορφωμένους χώρους, εντός της έκθεσης η οποία κάλυψε 450 τετραγωνικά μέτρα στο ισόγειο του Μεγάρου Μουσικής Αθηνών. Οι τίτλοι των

ενοτήτων ήταν: Γαλαξίας, Συμφωνικός, Των ποιητών, Πόλεμος και ειρήνη, Θέατρο και σινεμά, Όπερα και μπαλέτο, Τραγούδι "Ο θρόνος του λαού", Διαδήλωση, Νεανίας, Εξορίες, Λαμπράκηδες, Πολιτικός, Διανοούμενος, Οικείοι, Του κόσμου όλου, Ο Θεοδωράκης και το Μέγαρο Μουσικής Αθηνών.

Εικόνα 4

Αποψη της ενότητας «Συμφωνικός».

Τα αντιπροσωπευτικά εκθέματα έδωσαν έναυσμα για περαιτέρω δράσεις και μελέτες, μέσα στο θεατρικό περιβάλλον της έκθεσης ενώ ο επιμελητικός λόγος μετριάστηκε και παρουσιάστηκε ο συνθέτης μέσα από τα δικά του λόγια, σταχυολογημένα από κείμενά του και συνεντεύξεις. Η επιδημιολογική κρίση επέβαλε προσαρμογές στον εκθεσιακό σχεδιασμό αλλά και στον τρόπο λειτουργίας της έκθεσης. Επιπλέον, οι ιδιαιτερότητες της απαιτούμενης τεχνολογίας ήταν παρόμοια καθοριστικές στο αποτέλεσμα της εμπειρίας του κοινού, η έκθεση εμπλουτίστηκε με ψηφιακές εφαρμογές καθώς στόχο είχε να αποτελέσει πηγή γνώσης, εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας για όλους.

Ο τίτλος της έκθεσης, *Ο Γαλαξίας μου*, προέρχεται από τα λόγια του ίδιου του συνθέτη, όταν του ζητήθηκε να περιγράψει τα έργα του (Θεοδωράκης «Το λυκόφως», 370):

Θεωρώ το μουσικό μου έργο ως ένα ενιαίο σύνολο. Άλλωστε επιδιώκω ώστε τα έργα της ίδιας περιόδου (και όχι μόνο) να ενώνονται σε μικρά σύνολα έργων (τραγούδια, συμφωνίες, όπερες) με κοινά μουσικά θέματα, ώστε να ταξιδεύουν στον χρόνο συντροφικά και όλα μαζί να αποτελούν μικρούς μουσικούς γαλαξίες.

Κοινά συστατικά κάθε ενότητας ήταν α) το χρονολόγιο το οποίο περιέγραφε τη μουσική, προσωπική και πολιτική του δραστηριότητα, β) τα εκθέματα στις προθήκες με χειρόγραφα, έντυπα, διακρίσεις, σχέδια, φωτογραφίες και

προγράμματα, γ) άλλο εποπτικό υλικό που παρουσιαζόταν σε ειδικές οθόνες και δ) οπτικοακουστικό υλικό από ηχεία και οθόνες μέσω ειδικού εκθεσιακού συστήματος.

Μετά το πέρας της έκθεσης έγινε δυνατή η ψηφιοποίησή της και η διάθεσή της στο διαδίκτυο μετά από ειδική χορηγία του Ιδρύματος Strecker.⁸

Οι δυο μεγάλοι συνθέτες, τα αρχεία των οποίων είναι τοποθετημένα το ένα κοντά στο άλλο στο βιβλιοστάσιο της Μουσικής Βιβλιοθήκης, είχαν γνωριστεί στην Αθήνα μεταξύ του 1943, όταν ο Θεοδωράκης ήρθε στην Αθήνα για να σπουδάσει στο Ωδείο Αθηνών και του 1949 που ο Σκαλκώτας έφυγε από την ζωή. Ο Θεοδωράκης αναφέρει (Θεοδωράκης, «Ανατομία της μουσικής», 157):

Τον θυμάμαι τον Νίκο Σκαλκώτα όταν πηγαίναμε μαζί στο Πέτρογραντ, ιδιοκτησία του συνθέτη ελαφράς μουσικής Νίκου (sic) Γιάκοβλεφ. Πεινασμένοι περιμέναμε στο γωνιακό τραπεζάκι να μας φέρει από μια μπύρα και ένα πιρσκι, αυτή ήταν η αμοιβή μας. Μετά ο Γ., καθόταν στο πιάνο και αφηνόταν στους αυτοσχεδιασμούς. Ήθελα να γράψει Κοντσέρτο για πιάνο. Μόνο που δεν ήξερε καλά μουσική. Έτσι εμείς, ο Σκαλκώτας κι εγώ, σημειώναμε στο πεντάγραμμο ό,τι μπορούσαμε. Αυτή η χαμαλίδικη δουλειά του Σκαλκώτα ήταν τεράστια. Μπορούσε να δουλεύει νύχτες ολόκληρε νηστικός για λογαριασμό ξένων για να κερδίσει λίγες δραχμές. Την ημέρα πήγαινε στις πρόβες της Κρατικής. Σιωπηλός, θάλεγα φοβισμένος, σπάνια μιλούσε. Πάντα ευγενικός, μέχρι υπερβολής Δεχόταν με χαμόγελο τις ειρωνείες που του πετούσαν «ευγενικά οι συνάδελφοί του σε κάθε πρώτη εκτέλεση έργου του. Μπορώ να πω ότι τον αγαπούσα πολύ τον Σκαλκώτα κι εκείνος με τιμούσε με την φιλία του. Ίσως να ήμουν ένας από τους ελάχιστους που μαζί τους κουβέντιαζε για το έργο του και συχνά καλούσε στο σπίτι του, να δω τις παρτιτούρες που έγραφε εκείνη την εποχή. Ήξερα ότι είχε πολύ δυνατό αντί. Η τεχνική του ήταν άρτια.

Τα αρχεία πάντα επιφυλάσσουν εκπλήξεις και περιμένουν να ανακαλυφθούν τα άγνωστα τεκμήρια που κρατούν μέσα τους. Οι πιο ευχάριστες στιγμές στην ζωή ενός βιβλιοθηκονόμου, αρχειονόμου ή και ιστορικού είναι η ανακάλυψη άγνωστων ντοκουμέντων σε ένα αρχείο. Όταν μάλιστα έχει την δυνατότητα να τα μοιράζεται με τους ειδικούς αλλά και με το ευρύ κοινό, οι ανακαλύψεις αυτές κάνουν το έργο του ουσιαστικό και πολύτιμο.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Θεοδωράκης, Μίκης. *Ανατομία της μουσικής*. Σύγχρονη Εποχή, 1983

Μίκης Θεοδωράκης. *Διάλογοι στο λυκόφως: 90 συνεντεύξεις*. Ιανός, 2016

---

⁸ Η ψηφιακή έκθεση είναι διαθέσιμη στην διεύθυνση <https://mmb.org.gr/el/o-galaxias-moy-mikis-theodorakis>

Ξένη Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Bruno Brulon Soares, Kerstin Smeds, « Museology exploring the concept of MLA (Museums-Libraries-Archives) and probing its interdisciplinarity », *ICOFOM Study Series*, 44 | 2016. DOI : <https://doi.org/10.4000/iss.654>. Ανακτήθηκε 25 Ιανουαρίου 2024

Βιογραφικό: Η Στεφανία Μεράκου κατέχει πτυχίο από το State University of New York at Buffalo και μεταπτυχιακό στη μουσικολογία από το University of Connecticut των ΗΠΑ. Εργάστηκε στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Κονέκτικατ και αφού πήρε δίπλωμα και πιστοποίηση από το Διεθνές Ινστιτούτο Suzuki δίδαξε τη μέθοδο Suzuki για πιάνο.

Από το 1995 εργάστηκε στη Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» του Συλλόγου Φίλων της Μουσικής, όπου ήταν υπεύθυνη για το Αρχείο Ελληνικής Μουσικής. Ανέλαβε τη διεύθυνση της Βιβλιοθήκης το 2005 και συνταξιοδοτήθηκε στο 2024.

Τα ενδιαφέροντά της περιλαμβάνουν την εφαρμογή της τεχνολογίας προς την κατεύθυνση της διανομής πληροφοριών και ιδιαίτερα εκπαιδευτικού υλικού. Στο πλαίσιο αυτό, έχει εισάγει πολλές ψηφιακές εφαρμογές για τη μουσική εκπαίδευση. Έχει παρουσιάσει το ερευνητικό της έργο σε διεθνή συνέδρια και έχει δημοσιεύσει σε περιοδικά και on-line, με θέματα τη μουσική εκπαίδευση και την ελληνική μουσική και τη διατήρησή της.

Είναι μέλος διεθνών και τοπικών μουσικολογικών και βιβλιοθηκονομικών ενώσεων, IMS, IAML, CSL, RILM. κ.ά.

Τα μουσικά αρχεία ως μέρος των πολιτιστικών και
δημιουργικών τομέων στην Ευρώπη. Μια μελέτη
περίπτωσης από το project CICERONE.

Dr. Olga Kolokytha
olga.kolokytha@univie.ac.at

Mag. Raffaella Gmeiner
raffaella.gmeiner@univie.ac.at

Τα μουσικά αρχεία ως μέρος των πολιτιστικών και δημιουργικών τομέων στην Ευρώπη. Μια μελέτη περίπτωσης από το project CICERONE.

Dr. Olga Kolokytha, Mag. Raffaella Gmeiner

Περίληψη: Τα αρχεία και οι βιβλιοθήκες αποτελούν ένα ζωντανό μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς και πολιτιστικής ζωής. Το κείμενό μας επικεντρώνεται στο project CICERONE (Creative Industries Cultural Economy production Network <https://cicerone-project.eu/>), το οποίο χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή από το πρόγραμμα Horizon2020. Το κείμενό μας εστιάζει στον τομέα των αρχείων και των βιβλιοθηκών. Αρχικά επισημαίνουμε τις γενικές αρχές του CICERONE και παρουσιάζουμε τη μεθοδολογία που ακολουθούμε για την έρευνα στο αρχείο SRA, η οποία βασίζεται στο αναλυτικό πλαίσιο και τη μεθοδολογία του CICERONE και έχει μια βαθιά κοινωνιολογική οπτική. Στη συνέχεια εστιάζουμε στο έργο μας για τα αρχεία, στα πλαίσια του οποίου συζητάμε την περίπτωση του Αρχείου Αυστριακής ποπ μουσικής SRA (Archiv Österreichischer Populärmusik <http://www.sra.at/>) και ορισμένα από τα ευρήματα. Στόχος μας είναι να δείξουμε ότι τα μουσικά αρχεία δεν είναι απλώς αποθετήρια πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά δυναμικοί οργανισμοί και απαραίτητα μέρη του ευρωπαϊκών πολιτιστικών και δημιουργικών τομέων (cultural and creative sectors). Η έρευνα και κατανόησή τους από διαφορετικές οπτικές γωνίες μπορεί να παρέχει ανεκτίμητες πληροφορίες στους ερευνητές ποικίλων κλάδων και τομέων, και να συνεισφέρει στη διαμόρφωση ουσιαστικών πολιτιστικών πολιτικών.

Λέξεις κλειδιά: μουσικά αρχεία, CICERONE, πολιτιστικοί και δημιουργικοί τομείς

Εισαγωγή

Τα αρχεία και οι βιβλιοθήκες αποτελούν ζωντανό μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς και πολιτιστικής ζωής. Το κείμενό μας επικεντρώνεται στο project CICERONE (Creative Industries Cultural Economy production Network <https://cicerone-project.eu/>), το οποίο χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή από το πρόγραμμα Horizon2020 με περίπου 3 εκατ. ευρώ. Το CICERONE είναι ένα διεπιστημονικό project που ερευνά τις πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες. Ξεδιπλώνει οπτικές των δημιουργικών βιομηχανιών που δεν έχουν επαρκώς ερευνηθεί και επιτρέπουν την κατανόηση των δικτύων τους, την

ενσωμάτωσή τους στην οικονομία και την κοινωνία και τις σχέσεις εξουσίας στο εσωτερικό τους. Εντοπίζει επίσης τα κενά δεδομένων σε διάφορους τομείς και στοχεύει να αποτελέσει τη βάση για καλύτερες πολιτικές σε περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Το κείμενό μας εστιάζει στον τομέα των αρχείων και των βιβλιοθηκών. Αρχικά επισημαίνουμε τις γενικές αρχές του CICERONE και παρουσιάζουμε τη μεθοδολογία που ακολουθούμε για την έρευνα στο αρχείο SRA, η οποία βασίζεται στο αναλυτικό πλαίσιο και τη μεθοδολογία του CICERONE και έχει μια βαθιά κοινωνιολογική οπτική. Στη συνέχεια εστιάζουμε στο έργο μας για τα αρχεία, στα πλαίσια του οποίου συζητάμε την περίπτωση του Αρχείου Αυστριακής ποπ μουσικής SRA (Archiv Österreichischer Populärmusik <http://www.sra.at/>) και ορισμένα από τα ευρήματα.

Στόχος μας είναι να δείξουμε ότι τα μουσικά αρχεία δεν είναι απλώς αποθετήρια πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά δυναμικοί οργανισμοί και απαραίτητα μέρη του ευρωπαϊκών πολιτιστικών και δημιουργικών τομέων (cultural and creative sectors-CCS). Η έρευνα και κατανόησή τους από διαφορετικές οπτικές γωνίες μπορεί να παρέχει ανεκτίμητες πληροφορίες στους ερευνητές ποικίλων κλάδων και τομέων, και να συνεισφέρει στη διαμόρφωση ουσιαστικών πολιτιστικών πολιτικών.

Ένα μεγάλο μέρος του υλικού μας έχει πια δημοσιευτεί στο παραδοτέο D2.2 του project, το οποίο αφορά την πρωτογενή έρευνα στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, μουσείων και βιβλιοθηκών και είναι ανοικτά προσβάσιμο. Το παρόν κείμενο περιορίζεται στην ανακοίνωση του Συνεδρίου. Για τα συνολικά ευρήματα της έρευνας ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει εδώ: <https://zenodo.org/record/6884843>

Το project CICERONE και η συμβολή του στον τομέα των αρχείων και βιβλιοθηκών

Το CICERONE, ακρωνύμιο για το Creative Industries Cultural Economy Production Network, είναι ένα project που χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα Horizon2020 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με σκοπό να ερευνήσει τον τομέα των πολιτιστικών και δημιουργικών τομέων στην Ευρώπη. Η διάρκεια του project ήταν τέσσερα χρόνια, από το 2019 ως και το 2023 και ο συνολικός του προϋπολογισμός €2.999.439,96.

Το project ακολούθησε μια διεθνή και διεπιστημονική προσέγγιση και στελεχώθηκε με ερευνητές από διαφορετικούς τομείς που εμπίπτουν στην ευρύτερη περιοχή των πολιτιστικών και δημιουργικών τομέων όπως πολιτιστική πολιτική, οικονομική γεωγραφία, κοινωνιολογία, επιστήμες της επικοινωνίας, οικονομικές επιστήμες, αστικές σπουδές, κλπ. Στο project συμμετείχαν οκτώ πανεπιστήμια και δύο ερευνητικά κέντρα από την Ολλανδία, το Βέλγιο, την

Πολωνία, την Αυστρία, τη Σουηδία, την Ισπανία, την Ιταλία, τη Βουλγαρία και το Ηνωμένο Βασίλειο.

Στο project ερευνώνται όλες οι κατηγορίες πολιτιστικών και δημιουργικών τομέων, που είναι 1) η αρχιτεκτονική, 2) η πολιτιστική κληρονομιά/ τα αρχεία/ οι βιβλιοθήκες, 3) η καλλιτεχνική χειροτεχνία, 4) τα οπτικοακουστικά μέσα (τηλεόραση, κινηματογράφος, βιντεοπαιχνίδια, πολυμέσα) & το ραδιόφωνο, 5) το design, 6) τα φεστιβάλ/οι παραστατικές και εικαστικές τέχνες, 7) η μουσική και 8) οι εκδόσεις. Η έρευνα είναι χωρισμένη σε πακέτα εργασίας και ακολουθεί το σύστημα του καταμερισμού, με διαφορετικούς εταίρους να αναλαμβάνουν διαφορετικά πακέτα και τύπους έρευνας. Έτσι, υπάρχουν ξεχωριστά πακέτα εργασίας που αφορούν για παράδειγμα τη συλλογή πρωτογενούς υλικού και δεδομένων, την επικοινωνία, ή την εκπόνηση μελετών.

Μεθοδολογία

Οι πολιτιστικοί και δημιουργικοί τομείς (ΠΔΤ) είναι σε γενικές γραμμές μερικώς ερευνημένοι, αναλογικά με την οικονομική και πολιτική σημασία τους για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Για παράδειγμα, δεν υπάρχουν συγκεντρωτικές και ενοποιημένες στατιστικές για τον πολιτισμό, με αποτέλεσμα οι υπάρχουσες να έχουν πολλά τυφλά σημεία (blind spots) και να εμποδίζουν έτσι τον σχεδιασμό πολιτικών, οι ίδιοι οι πολιτικοί να μην έχουν εμπεριστατωμένη γνώση των πολιτιστικών και δημιουργικών βιομηχανιών και τους μηχανισμούς τους, να υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση στις χώρες της ΕΕ αναφορικά με το σχεδιασμό πολιτικών για τους τομείς αυτούς, κλπ.

Επιλέξαμε να ακολουθήσουμε μια ποιοτική προσέγγιση στην έρευνά μας, και για το λόγο αυτό το πρωτογενές μας υλικό έχει συλλεχθεί με τη μέθοδο των συνεντεύξεων, σε συνδυασμό όμως και με άλλες μεθόδους, όπως η παρατήρηση, ή η συλλογή δευτερογενών δεδομένων (στην περίπτωση αυτή, αναφορικά με τα στατιστικά στοιχεία, από φορείς όπως η Eurostat ή οι εθνικές στατιστικές αρχές).

Μερικά μόνο από τα ερευνητικά μας ερωτήματα στο CICERONE ήταν:

- Πώς οργανώνονται οι πολιτιστικοί και δημιουργικοί τομείς;
- Ποιοι σημαντικοί φορείς υπάρχουν και σε ποιες φάσεις του δικτύου; Πού βρίσκονται; Τι ρόλο παίζουν και ποια είναι η συμβολή τους;
- Ποιοι είναι οι μηχανισμοί που σχετίζονται με το εργασιακό πλαίσιο σε κάθε τομέα; Για παράδειγμα τι ρόλο παίζει η ψηφιοποίηση, το νομοθετικό και το φορολογικό πλαίσιο, οι επιδοτήσεις, ή η πολιτική για τα πνευματικά δικαιώματα;

- Τι και πώς „ανταλλάσσεται“ στο δίκτυο του κάθε ΠΔΤ; Για παράδειγμα ανταλλάσσονται υλικά στοιχεία, άυλα στοιχεία, δεξιότητες, ιδέες, γνώσεις, ή/ και χρηματοοικονομικό κεφάλαιο;

Μερικά από τα χαρακτηριστικά που εντοπίζονται στους ΠΔΤ και που μπορούν να δυσκολέψουν το έργο της έρευνας είναι ο μεγάλος αριθμός φορέων (υπάρχουν πολλοί μικροί πολιτιστικοί φορείς οι οποίοι μπορεί να παρουσιάζουν ενδιαφέρον αλλά δεν είναι απαραίτητα γνωστοί και προσβάσιμοι), τα εκτεταμένα δίκτυα των φορέων αυτών, τα πολλά ρυθμιστικά πλαίσια (πχ. Νόμοι και κανονιστικές διαδικασίες) σε σχέση και με τις εθνικές προδιαγραφές, καθώς και το πλήθος των διαφορετικών ατόμων, επαγγελματικών ειδικοτήτων, οργανισμών και φορέων που βρίσκονται μέσα σε αυτούς.

Καθώς μια ολιστική προσέγγιση θα ήταν ανέφικτη λόγω του μεγέθους των ΠΔΤ και του συγκεκριμένου χρονικού πλαισίου μέσα στο οποίο έπρεπε να ολοκληρωθεί το project, αποφασίσαμε να ακολουθήσουμε τη μέθοδο των μελετών περίπτωσης (case studies), με κάθε ομάδα να πραγματοποιεί δύο ως τέσσερις μελέτες περιπτώσεων, κυρίως με φορείς στο πλαίσιο της χώρας της. Η μέθοδος αυτή θα μας επέτρεπε να ερευνήσουμε στο πραγματικό περιβάλλον των ΠΔΤ και να αναλύσουμε λεπτομερώς μεμονωμένες περιπτώσεις. Σκοπός μας ήταν ο εντοπισμός και η κατανόηση, σε συνδυασμό με τις ποσοτικές προσεγγίσεις.

Συνολικά στο project πραγματοποιήθηκαν 38 μελέτες περίπτωσης από 8 διαφορετικές χώρες της ΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό έγιναν συνολικά πάνω από 300 ποιοτικές συνεντεύξεις με διαφορετικούς φορείς σε εννέα Ευρωπαϊκές χώρες, με τη χρήση ενός κοινού οδηγού συνέντευξης που οριστικοποιήθηκε στα αρχικά στάδια του project. Οι συνεντεύξεις μας έδωσαν την ευκαιρία να συλλέξουμε πληροφορίες σε βάθος για τις πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις μεταξύ διαφορετικών φορέων των ΠΔΤ και να έχουμε πρόσβαση σε σύνθετους, αιτιώδεις μηχανισμούς που διέπουν τους ΠΔΤ, να σκιαγραφήσουμε τα δίκτυά τους και να εξετάσουμε τις σχέσεις εξουσίας και αλληλεξαρτήσεων μεταξύ φορέων και μονάδων.

Θεωρητικό πλαίσιο – η θεωρία του Global Production Network

Η θεωρία του Global Production Network βρίσκει χρήση σε πολύπλοκα, παγκόσμια συστήματα παραγωγής, όπως για παράδειγμα στην αυτοκινητοβιομηχανία. Το GPN δίνει έμφαση στην αποκωδικοποίηση των δραστηριοτήτων και των δρώντων σε όλη την αλυσίδα παραγωγής και με τον τρόπο αυτό μπορεί να διακρίνει τις δομές εξουσίας που υπάρχουν σε ένα δεδομένο δίκτυο (Yeung and Coe, 2015). Ερωτήματα που απαντώνται με τη θεωρία αυτή είναι ποιες διεργασίες και δραστηριότητες της παραγωγής των αγαθών ανήκουν στο δίκτυο GPN; Πού λαμβάνουν χώρα οι δραστηριότητες αυτές και ποιοι φορείς

εμπλέκονται; Πού παράγεται κάθε επιμέρους τμήμα ενός συνόλου, ποιος φροντίζει για το σχεδιασμό, το μάρκετινγκ, τον εφοδιασμό, τις πωλήσεις του κλπ. Πώς είναι οι αλυσίδες αξίας (value chains); Πού, πότε και από ποιον δημιουργείται αξία και τι είδους αξία είναι (οικονομική, κοινωνική κλπ);

Στους πολιτιστικούς και δημιουργικούς τομείς υπάρχουν επίσης αντίστοιχες αλυσίδες παραγωγής ή κύκλοι. Όπως αναφέρει ο Kloosterman (2019b, σ. 29) στο CICERONE χρησιμοποιούμε το Global Production Network (GPN) για να διακρίνουμε τα πολύπλοκα συστήματα παραγωγής στους ΠΔΤ και να διερευνήσουμε πώς τα διάφορα συστατικά στοιχεία τους ενσωματώνονται στην κοινωνία. Μεταξύ άλλων, εξετάζουμε σε ποιο σημείο της αλυσίδας δημιουργείται αξία, πώς και υπό ποιες συνθήκες, και πώς οι σχέσεις εξουσίας που υπάρχουν εντός των δικτύων επηρεάζουν τη δημιουργία της αξίας αυτής. Επιπλέον, αξιολογούμε τη συμβολή των διαφορετικών συνιστωσών του GPN στους ΠΔΤ στην τοπική ανάπτυξη και στις πολιτιστικές ταυτότητες.

Σύμφωνα με τον Kloosterman (2019b, σ.30), πολλές μελέτες για τους ΠΔΤ δίνουν μεγάλη έμφαση στη φάση της σύλληψης/ σχεδιασμού την οποία θεωρούν ως τον πυρήνα της αλυσίδας παραγωγής και το σημείο που δημιουργείται το μεγαλύτερο μέρος της προστιθέμενης αξίας, με αποτέλεσμα η υπόλοιπη αλυσίδα να θεωρείται λιγότερο σημαντική. Είναι όμως σημαντικό να κατανοήσουμε πώς λειτουργούν τα άλλα τμήματα και πώς ενσωματώνονται τα χαρακτηριστικά τους στις τοπικές κοινωνίες, καθώς ολόκληρη η αλυσίδα δραστηριοτήτων έχει σημασία για μια σωστή κατανόηση της σύλληψης, παραγωγής και κατανάλωσης πολιτιστικών και δημιουργικών αγαθών.

Η έννοια του GPN μπορεί να συμβάλει στην ανάλυση της χωροθέτησης των ΠΔΤ και συγκεκριμένα στις σχέσεις μεταξύ του τοπικού και του υπερτοπικού, διερευνώντας εκτενώς τις διάφορες έννοιες της ενσωμάτωσης. Η ανάλυση του GPN στους ΠΔΤ είναι κρίσιμης σημασίας για την τοπική ανάπτυξη: γνωρίζουμε πολλά για τη σημασία των ΠΔΤ για την οικονομική ανάπτυξη των πόλεων και των αστικών περιοχών, αλλά δεν γνωρίζουμε αρκετά για το πώς οι διάφορες φάσεις αλληλεπιδρούν στην τοπική οικονομία. Ιδιαίτερα αναφορικά με την τοπική ανάπτυξη, η χρήση ενός πιο ολοκληρωμένου δικτύου παραγωγής όπως το προσφέρει η έννοια του GPN είναι χρήσιμη για να καταλάβουμε πού συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο μερίδιο προστιθέμενης αξίας, από πού και πώς αντλείται αυτή η αξία (Kloosterman 2019b, σ. 31). Στο CICERONE ακολουθούμε την τυπολογία των σταδίων που χρησιμοποιήθηκε στο Mapping the Creative Value Chains- A Study on the Economy of Culture in the Digital Age (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017 στο Kloosterman 2019b, σσ. 33-34) και από την UNESCO (2009, στο Kloosterman 2019b, σ. 34) προσαρμόζοντάς τα και καταλήγοντας σε πέντε που είναι: δημιουργία, παραγωγή, διάχυση, ανταλλαγή (exchange), αρχειοθέτηση (Kloosterman et al 2019b, σσ. 34- 36).

Στον τομέα της μουσικής, η προσέγγιση GPN διευκολύνει την καλύτερη κατανόηση πολύπλοκων επιμέρους θεμάτων που σχετίζονται με:

- πτυχές της μουσικής πρακτικής και της ποικιλομορφίας των μουσικών στις μουσικές επιχειρήσεις/ οργανισμούς,
- εσωτερικά κίνητρα των φορέων,
- την κατανομή της εξουσίας και τη διακυβέρνηση των μουσικών θεσμών και οργανισμών, και
- τη δράση και τις κοινωνικές πρακτικές στον χώρο της μουσικής.

Ο τομέας της πολιτιστικής κληρονομιάς των αρχείων και των βιβλιοθηκών

Τα μουσεία, τα αρχεία και οι βιβλιοθήκες αποτελούν μερικές από τις πιο σαφείς εκφάνσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς, εκφάνσεις που είναι στενά συνδεδεμένες με τον γεωγραφικό τόπο αλλά και με την πολιτιστική ταυτότητα τόπων και κοινωνιών. Όπως υποστηρίζει η Brown (2013, σ. 88), «όπως η ιστορία δεν είναι το παρελθόν, έτσι και τα αρχεία δεν είναι η μνήμη». Είναι η κοινωνία που χρησιμοποιεί τα μουσεία και τα αρχεία για να κατανοήσει το παρελθόν και μέσα από τη διαδικασία αυτή να δημιουργήσει μνήμη.

Ακριβώς λόγω της σχέσης της με την εθνική ταυτότητα και τη συλλογική μνήμη, η πολιτιστική κληρονομιά περιέχει έντονο το πολιτικό στοιχείο και έχει διττή φύση (πολιτιστική κληρονομιά ως δημόσιο αγαθό και ως υλικός πολιτισμός), με αποτέλεσμα να έχει και εγγενή και εμπορική αξία (Kloosterman et al 2019a, σ. 11). Η πολιτιστική κληρονομιά ως δημόσιο αγαθό που συλλαμβάνει και μεταβιβάζει πολιτιστικό πλουραλισμό, πολιτιστική μνήμη και ιστορία είναι επίσης βασικό κομμάτι του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού τομέα και προσφέρει εκπαίδευση, υπηρεσίες, θέσεις εργασίας, κατάρτιση και δεξιότητες σε επαγγέλματα που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά (European Union, 2019).

Ο τομέας της πολιτιστικής κληρονομιάς των αρχείων και των βιβλιοθηκών είναι, μαζί με τον οπτικοακουστικό, ο μεγαλύτερος τομέας στο CICERONE. Παρ' όλο που χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία οργανισμών, θεσμών και φορέων, είναι μάλλον ο λιγότερο εμπορευματοποιημένος σε σχέση με τους υπόλοιπους, πιθανότατα λόγω της σχέσης του με την πολιτιστική μνήμη και τη συλλογική ταυτότητα. Είναι σε μεγάλο βαθμό προσανατολισμένος στην προσφορά υπηρεσιών και τη σύνδεση με αξίες, με αποτέλεσμα η εμπορική του αξία να αντιμετωπίζεται ως κατώτερη της ιστορικής, κοινωνικής και συμβολικής του αξίας (Gmeiner et al 2023, σ. 7). Ο τομέας είναι σημαντικός για την Ευρώπη καθώς συνδέεται με έννοιες όπως αυτή της ιστορίας και της ταυτότητας, αλλά και με την τοπική οικονομία, την αναψυχή και τον τουρισμό.

Μια βασική διαφορά της πολιτιστικής κληρονομιάς των αρχείων και των βιβλιοθηκών από τους άλλους πολιτιστικούς και δημιουργικούς τομείς είναι ότι η οικονομική τους αξία δε μπορεί να μετρηθεί συμβατικά, κι αυτό την κάνει να μην χαρτογραφείται εύκολα. Η αξία στην πολιτιστική κληρονομιά και κατ' επέκταση στα αρχεία και τις βιβλιοθήκες δημιουργείται κατά κύριο λόγο από μη οικονομικές εκτιμήσεις, αλλά από ιστορικές, αισθητικές, πνευματικές, κοινωνικές ή συμβολικές διαδικασίες (Throsby, 2012).

Η ψηφιοποίηση είναι παράγοντας που όχι μόνο συνέβαλλε στη διατήρηση του υλικού των αρχείων και βιβλιοθηκών, αλλά άλλαξε και τα δεδομένα αναφορικά με την πρόσβαση του υλικού αυτού. Μπορεί η ψηφιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς να μην γίνεται με γοργούς ρυθμούς- το 2014 υπολογίστηκε ότι μόνο το 17% της συνολικής πολιτιστικής κληρονομιάς είχε ψηφιοποιηθεί (Borowiecki & Navarrete, 2017) – αλλά με τη βοήθειά της το υλικό των αρχείων και βιβλιοθηκών μπορεί να γίνει ευκολότερα προσβάσιμο και από ευρύτερες κατηγορίες κοινού. Στην εποχή μας η αρχειοθέτηση, έρευνα και εμπειρία του υλικού αυτού διευκολύνεται με τη χρήση του διαδικτύου και εφαρμογών όπως οι ψηφιακοί κατάλογοι και οι εικονικές περιηγήσεις (KEA European Affairs 2017). Η ψηφιοποίηση όμως παραμένει σε μεγάλο βαθμό στα χέρια των οργανισμών και φορέων και εξαρτάται από τη διαθέσιμη χρηματοδότηση και από σχετικές πρωτοβουλίες (Voices of Culture 2017 στο Kloosterman et al 2019a, σ. 15).

Η τεχνολογία μπορεί να παρέχει τα εργαλεία για να γίνει η πολιτιστική κληρονομιά πιο προσβάσιμη, αλλά αυτό δεν ισχύει πάντα, καθώς στην πραγματικότητα τα πλαίσια της νομοθεσίας για τα πνευματικά δικαιώματα επιτρέπουν ή όχι την πρόσβαση στο πολιτιστικό περιεχόμενο. Με αυτό τον τρόπο η ψηφιοποίηση και τα πνευματικά δικαιώματα λειτουργούν ως θεματοφύλακες για την προσβασιμότητα και τη διαθεσιμότητα, αλλά και για την εμπορική χρήση του αρχειακού περιεχομένου (Kloosterman et al 2019a, σ. 15).

Υπάρχουν τέσσερις κατηγορίες βασικών εμπλεκόμενων στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς των αρχείων και των βιβλιοθηκών: 1) φορείς που ασκούν πολιτική, όπως πχ αρχές και οργανισμοί, 2) φορείς που παρέχουν υπηρεσίες, όπως ιδρύματα, οργανισμοί του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, καθώς και χώροι και κοινοτικές πρωτοβουλίες, 3) επαγγελματικοί φορείς, όπως μεταξύ άλλων ενώσεις, παραγωγοί, επιχειρηματίες, εργαζόμενοι και 4) φορείς της κοινωνίας των πολιτών όπως κοινωνικές ομάδες, επισκέπτες και το ευρύ κοινό (Gmeiner et al 2023, σ. 53).

Πίνακας 1

Δημιουργία	Εννοιολόγηση, κατασκευή (φυσικά και ψηφιακά)
Παραγωγή	Απόκτηση, διαχείριση, προστασία και συντήρηση, επιμέλεια, συλλογή, καταλογογράφηση, φύλαξη, αποθήκευση, Ψηφιοποίηση (ως παραγωγή διαθεσιμότητας και πρόσβασης)
Διάχυση	Κάνοντας τη βιβλιοθήκη προσβάσιμη στο κοινό. Πρόσβαση στο ψηφιακό αρχείο, δανεισμός, απόκτηση, προώθηση, μάρκετινγκ, επικοινωνία, δωρεές
Ανταλλαγή	Χρήση της βιβλιοθήκης / αρχειοθέτηση, δανεισμός, αξιοποίηση της γνώσης
Αρχειοθέτηση	Ανάπτυξη συστημάτων αρχειοθέτησης υλικού, μεταδεδομένων κ.λπ. Συμβολική αρχειοθέτηση (ως διατήρηση της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας μέσω πολιτιστικής κληρονομιάς)

Ο κύκλος της παραγωγής στα αρχεία και τις βιβλιοθήκες (από Kloosterman et al 2019a, σ. 13).

Το αρχείο SRA (Archive for Austrian Popular music) και μερικά από τα ευρήματα της έρευνας

Για την έρευνά μας στον τομέα των αρχείων επιλέξαμε να μελετήσουμε το αρχείο SRA (Archive for Austrian Popular Music). Το SRA ιδρύθηκε το 1993 στη Βιέννη, όπου και βρίσκεται ως σήμερα. Στεγάζεται σε κεντρική τοποθεσία στην πόλη, στο Museumsquartier, ένα συγκρότημα στο οποίο στεγάζονται πολλοί πολιτιστικοί οργανισμοί της πόλης, από το μουσείο Leopold, το Κέντρο Αρχιτεκτονικής (Architekturzentrum), το Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης έως και άλλους μικρότερους πολιτιστικούς φορείς. Το αρχείο είναι πρωτότυπο, εξειδικευμένο και μοναδικό στο είδος του, καθώς δεν υπάρχουν σχεδόν καθόλου αρχεία για την pop μουσική στην Ευρώπη. Ξεκίνησε συλλέγοντας αρχειακό υλικό underground μουσικής και κατόπιν επεκτάθηκε σε πιο pop είδη. Συλλέγει εθνικά δεδομένα και διαθέτει πάνω από 700.000 datasets και υλικό σε CD, βινύλια, κασέτες, περιοδικά κλπ.

Το αρχείο είναι ανοιχτό στο κοινό και αναφορικά με τους φυσικούς του χώρους τους οποίους μπορεί κάποιος να επισκεφτεί ώστε να έχει πρόσβαση στη συλλογή του υλικού του, αλλά και διαδικτυακά. Το φυσικό κομμάτι του αρχείου είναι προσβάσιμο μόνο στη Βιέννη, ενώ το διαδικτυακό (η ιστοσελίδα και η βάση δεδομένων) από όλο τον κόσμο. Οποιοσδήποτε μπορεί να χρησιμοποιήσει το αρχείο δωρεάν, διατράνωνοντας έτσι τη λειτουργία του αρχείου ως δημόσιο αγαθό.

Το SRA απασχολεί περίπου δέκα εργαζομένους, τους περισσότερους με μερική απασχόληση, με ανώτατο μορφωτικό επίπεδο και μεγάλη εξειδίκευση. Οι μισθοί που προσφέρει δεν είναι υψηλοί, γεγονός που σημαίνει ότι το κίνητρο για το προσωπικό να εργαστεί σε αυτό είναι λιγότερο οικονομικό και περισσότερο από το πάθος του για τη μουσική και την επιθυμία του να προσφέρει. Το προσωπικό του αρχείου έχει επίσης εξαιρετικές διοικητικές και αρχειονομικές γνώσεις όπως και γνώσεις του Αυστριακού μουσικού τοπίου, του καλλιτεχνικού δικτύου και των αυστριακών μουσικών θεσμών και οργανισμών. Οι καλλιτέχνες από την άλλη που χρησιμοποιούν το αρχείο έχουν κίνητρα εγγενή, όπως την επιθυμία να προσφέρουν με τα έργα τους που εμπνέονται και από το υλικό του αρχείου, αλλά και οικονομικά, μιας και αυτά τα έργα δημιουργούνται και με στόχο το οικονομικό κέρδος.

Το αρχείο είναι σημαντικό για μια μεγάλη κατηγορία ανθρώπων του πολιτισμού όπως μουσικούς, διοργανωτές εκδηλώσεων και φεστιβάλ, δημοσιογράφους, ερευνητές, αλλά και για το ευρύ κοινό. Συνεργάζεται με άλλα περιφερειακά και εθνικά ιδρύματα και φορείς με τα οποία πραγματοποιεί από κοινού ποικίλες πολιτιστικές δράσεις.

Πίνακας 2

ΦΑΣΗ	ΔΡΑΣΕΙΣ	ΦΟΡΕΙΣ
Δημιουργία	Ξεκίνημα του αρχείου, φυσική και ψηφιακή κατασκευή, νοηματοδότηση, επιλογή των δίσκων και καλλιτεχνών που θα συμπεριληφθούν	Ιδρυτές του αρχείου, δομές χρηματοδότησης και επιχορηγήσεων
Παραγωγή	Πρόσκτηση περιεχομένου, προστασία, καταλογογράφηση, διατήρηση, επιμέλεια, ψηφιοποίηση, διαχείριση υλικού και επιχορηγήσεων	Προσωπικό, μουσικοί, χρηματοδότες
Διάχυση	Δημιουργία φυσικής προσβασιμότητας, προσφορά διαδικτυακής πρόσβασης, σποραδικός δανεισμός, πρόσκτηση, προβολή και επικοινωνία	Προσωπικό, άλλα αρχεία και φορείς όπως το Museumsquartier
Ανταλλαγή	Φυσική και διαδικτυακή χρήση του αρχείου, έρευνα και εφαρμογή γνώσης	Προσωπικό, μουσικοί, ερευνητές, δημοσιογράφοι, κοινωνία των πολιτών

Αρχειοθέτηση	Data, metadata, συστήματα backup, πολιτιστική μνήμη, συλλογική ταυτότητα και ιστοριογραφία	Προσωπικό, μουσικοί, ερευνητές, δημοσιογράφοι, κοινωνία των πολιτών

Οι φάσεις του GPN όπως εφαρμόζονται στο αρχείο SRA
(από Gmeiner et al 2023, σσ. 108-109).

Στο SRA διακρίνουμε δύο διαφορετικούς τύπους ενσωμάτωσης. Κοινωνική ενσωμάτωση: το αρχείο έχει ως στόχο του να διαφυλάττει την πολιτιστική κληρονομιά, να παρέχει πρόσβαση στην πολιτιστική μνήμη και να δίνει τη δυνατότητα σε καλλιτέχνες να δημιουργούν έργα που εμπνέονται από την Αυστριακή pop μουσική. Επίσης συνεργάζεται συχνά με άλλους φορείς της πόλης και συνδιοργανώνει συναυλίες, εκθέσεις και άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις. Ως τέτοιο, είναι ανοικτό σε άτομα και φορείς της τοπικής κοινωνίας και της χώρας, από όπου είναι και το μεγαλύτερο μέρος του κοινού του, και με την οποία συνδέεται στενά.

Χωρικό αποτύπωμα: το SRA έχει έντονο τοπικό αποτύπωμα μιας και βρίσκεται στην περιοχή του Museumsquartier της Βιέννης σε περίοπτη και κεντρική τοποθεσία που το κάνει εύκολα προσβάσιμο αλλά και του δίνει την δυνατότητα να είναι σε άμεση επικοινωνία με πολλούς πολιτιστικούς οργανισμούς της πόλης. Συλλέγει επίσης μουσική από όλη την Αυστρία, γεγονός που πολλαπλασιάζει τον τοπικό του χαρακτήρα. Από την άλλη όμως έχει και έντονο το στοιχείο της διεθνούς ενσωμάτωσης καθώς η βάση δεδομένων του είναι προσβάσιμη από όλο τον κόσμο.

Οι συνθήκες εργασίας είναι από τις βασικές θεματικές της έρευνάς μας. Διαπιστώνουμε ότι οι συνθήκες είναι επισφαλείς, όπως άλλωστε είναι και το σύννηθες στους ΠΔΤ. Επίσης, οι θέσεις εργασίας στον τομέα είναι μερικής απασχόλησης. Το προσωπικό που απασχολείται στο αρχείο είναι νεαρής ηλικίας, με τους περισσότερους να είναι συχνά φοιτητές σε σχετικά αντικείμενα, πχ. Μουσικολογία ή πολιτιστική διαχείριση. Βασικό κίνητρο των εργαζομένων στον τομέα είναι το πάθος για τη μουσική, καθώς ο μισθός είναι πολύ χαμηλός.

Το SRA είναι σημαντικό αρχείο γιατί αφορά, αρχειοθετεί και κάνει προσβάσιμη την αυστριακή λαϊκή μουσική και η λειτουργία του διασφαλίζει μουσικές και καλλιτεχνικές εκφράσεις που δεν συναντώνται σε άλλα μουσικά αρχεία. Αποτελεί δεξαμενή σκέψης και έμπνευση για πολίτες, δημοσιογράφους, μουσικούς και άλλους επαγγελματίες του πολιτισμού. Μια από τις σημαντικές επίσης λειτουργίες του είναι η διασφάλιση της πολιτιστικής μνήμης, ως δεξαμενή που διαφυλάσσει την πολιτιστική κληρονομιά, αλλά και που δημιουργεί

καινούρια, καθώς το υλικό του αποτελεί βάση και έμπνευση για άλλους δημιουργούς.

Τα συμπεράσματα αυτά μας οδηγούν σε μια διπλή οπτική/θέαση του αρχείου SRA:

1. Την παθητική, που αφορά τις λειτουργίες της αρχειοθέτησης, αποθήκευσης και διαφύλαξης υλικού, αλλά και της προσβασιμότητας του υλικού αυτού από μια ευρεία βάση ενδιαφερομένων από όλο τον κόσμο. Το αρχείο έτσι λειτουργεί ως αποθετήριο και θεματοφύλακας πολιτιστικής μνήμης.
2. Την ενεργητική, που αφορά την ενασχόληση με το υλικό που περιέχει το αρχείο, την περαιτέρω ερμηνεία και χρήση του, την επανεφεύρεση και αναδιοργάνωση των συλλογών του ώστε να αποτελούν πηγή έμπνευσης και δημιουργίας καινούριου υλικού που με τη σειρά του θα αρχειοθετηθεί και θα αποθηκευτεί ώστε να καταστεί προσβάσιμο για χρήση. Μέσα από την διαδικασία αυτή το αρχείο γίνεται ζωντανός οργανισμός που ανατροφοδοτεί και εμπλουτίζει τον τομέα της μουσικής.

Το SRA δεν είναι κερδοσκοπικός οργανισμός αλλά χρειάζεται χρηματοδότηση και δημόσιες επιχορηγήσεις για να ανταπεξέλθει στα έξοδα συντήρησης και χρήσης του. Εξαρτάται επίσης από εθελοντική εργασία και από δωρεές για να συνεχίσει να λειτουργεί.

Το αρχείο κάνει τους τοπικούς καλλιτέχνες πιο ορατούς στο μουσικό τοπίο και αναδεικνύει την τοπική πολιτιστική κληρονομιά, συμβάλλοντας έτσι και στη φήμη και την προσβασιμότητα της αυστριακής pop μουσικής, την οποία προωθεί σε όλο τον κόσμο. Αποτελεί ένα σημαντικό κόμβο πληροφόρησης για μουσικολόγους και άλλους ερευνητές καθώς και για μουσικούς δημοσιογράφους για να συλλέγουν υλικό που δεν υπάρχει και δεν είναι προσβάσιμο πουθενά αλλού.

Τα αρχεία ως ζωντανοί οργανισμοί και η σημασία των διαδικτυακών αρχείων για τον τομέα της μουσικής

Τα αρχεία είναι ουσιαστικής σημασίας για την ιστοριογραφία, που αποτελεί βασική πηγή για την ιστορία της μουσικής, και την ιστορική μνήμη. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ένας από τους ανθρώπους με τους οποίους μιλήσαμε στο πλαίσιο της έρευνας, "η ιστοριογραφία μας εξαρτάται από τα αρχεία, διότι δεν

μπορείς να γράψεις ιστορία χωρίς πηγές. Ένα αρχείο είναι ένας τόπος όπου οι πηγές συγκεντρώνονται και συλλέγονται".¹

Τα αρχεία δεν συμβαδίζουν επίσης με μια οικονομική οπτική του τομέα, και δεν αποτελούν οργανισμούς με κερδοσκοπικό χαρακτήρα καθώς η ουσία τους δεν μετριέται με οικονομικούς όρους. Τα ίδια βασίζονται σε χρηματοδοτήσεις, επιχορηγήσεις και δωρεές για να καλύψουν τα έξοδά τους αλλά διαφυλάττουν και αναδεικνύουν υλικό που πρωτίστως έχει επιλεχθεί με βάση την καλλιτεχνική του αξία και τα μουσικά επιτεύγματα, και δευτερευόντως με βάση την οικονομική. Όπως υπογραμμίζει ένας από τους συνεντευξιζόμενους,

Τα αρχεία δεν πρέπει καν να προσπαθούν να δικαιολογήσουν την ύπαρξή τους μέσω μιας οικονομικής λογικής. (...) Είναι ένα διαφορετικό παιχνίδι με τα αρχεία, και νομίζω ότι είναι απόφαση μιας κοινότητας. Τι είναι σημαντικό όταν πρόκειται για τη διατήρηση της δικής μας κληρονομιάς και, τελικά, της πολιτιστικής μας ταυτότητας;²

Τα διαδικτυακά αρχεία έχουν σημαντικό κοινωνικοπολιτιστικό αντίκτυπο καθώς σχετίζονται με την τοπική κοινωνία και με την έννοια της τοπικής ταυτότητας. Είναι οι άνθρωποι ενός τόπου, ερευνητές ή μη, δημοσιογράφοι ή το ευρύ κοινό, που ανατρέχουν στο αρχειακό υλικό προσπαθώντας να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν διαδικασίες και φαινόμενα του παρελθόντος και να δημιουργήσουν συλλογική μνήμη.

Αναφορικά με τη διακυβέρνηση (governance) των αρχείων, είναι ενδιαφέρον εδώ να παρατηρήσουμε ότι ένα αρχείο δεν είναι ποτέ "ουδέτερο": επιλέγει και διατηρεί συγκεκριμένο υλικό για κάποιους λόγους, με βάση συγκεκριμένες αποφάσεις και επιχειρήματα που αφορούν τη σημασία του υλικού αυτού για μια κοινότητα όχι απαραίτητα γεωγραφική αλλά επιστημονική, πολιτική κλπ. Το τί είδους υλικό αξίζει ή πρέπει να ενταχθεί στο αρχείο είναι επομένως ένα ερώτημα που αποκαλύπτει στρατηγικές επιλογές και προτιμήσεις του αρχείου. Η σχέση επίσης ψηφιακού και φυσικού αρχείου είναι εδώ βασική καθώς η διάθεση υλικού στο διαδίκτυο είναι μια διαδικασία ερμηνείας και επιλογής. Το ποιο υλικό θα ψηφιοποιηθεί και θα γίνει προσβάσιμο αποκαλύπτει κι αυτό επιλογές και προτεραιότητες.

Συμπεράσματα και ανοικτά θέματα

Ένα από τα βασικά μας συμπεράσματα αφορά τις ιδιαιτερότητες των διαδικτυακών μουσικών αρχείων. Τα αρχεία αυτά παρουσιάζουν κοινωνική και πολιτιστική βιωσιμότητα σε σύγκριση με άλλες διαδικτυακές αλλά πιο εμπορικές πλατφόρμες όπως για παράδειγμα το MySpace ή η Wikipedia, που χρειάζονται

¹ Στο πρωτότυπο: "our historiography depends on archives because you cannot write history without any sources. An archive is a location where sources are bundled and collected".

² Στο πρωτότυπο: "Archives should not even try to justify themselves [by] an economic logic. (...) It is a different game with archives, and I think it is the decision of a community. What is important when it comes to keeping our own heritage and, ultimately, our cultural identity?"

κεφάλαια για να αναπτυχθούν και να συνεχίσουν να υπάρχουν. Το πόσο βιώσιμες είναι οι διαδικτυακές βάσεις δεδομένων και πλατφόρμες και το αν μπορούν να διαγραφούν ή να πωληθούν εξαρτάται από τον συνδυασμό οικονομικών και εμπορικών όρων στους οποίους τα μουσικά αρχεία δεν εμπίπτουν. Τα δημόσια αρχεία συχνά επίσης θεωρούνται πιο αξιόπιστα από τις διαδικτυακές βάσεις δεδομένων όπως η Wikipedia ή το spotify, ακριβώς γιατί δεν εμπίπτουν σε μια εμπορική λογική, καθώς δεν αποσκοπούν στο να προσδώσουν στο υλικό τους οικονομική/εμπορική αξία.

Τα μουσικά αρχεία έχουν οικονομική και πολιτική ανεξαρτησία, μπορούν να είναι προσβάσιμα από όλο τον κόσμο και μπορούν να κάνουν χρήση των νέων εργαλείων που προσφέρει η ψηφιοποίηση, όπως για παράδειγμα η τεχνητή νοημοσύνη, ώστε να γίνουν πιο προσιτά, να προσφέρουν οπτικοποιήσεις του υλικού τους αλλά και να προσφέρουν νέα δεδομένα, π.χ. στατιστικές για ποσοστώσεις φύλου, μουσικών ειδών ή καλλιτεχνών.

Υπάρχουν όμως και ανοικτά ζητήματα που η έρευνά μας διαπιστώνει, για τα οποία δεν έχουμε έτοιμες απαντήσεις και τα οποία αποτελούν ενδεχομένως θέματα επόμενης έρευνας και από άλλες κατηγορίες επιστημόνων. Ένα ανοικτό ζήτημα είναι αυτό της ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε ποιον ανήκει η ψηφιακή πολιτιστική κληρονομιά και πώς μπορεί να προστατευτεί και να διαφυλαχτεί; Στο πλαίσιο αυτό, ποιος είναι ο ρόλος που μπορούν να διαδραματίσουν τα διαδικτυακά αρχεία στην αποθήκευση πολιτιστικής κληρονομιάς; Η συντήρηση και η μακροβιότητα είναι επίσης θέμα που παραμένει ανοικτό, όπως και το ερώτημα του πώς θα διατηρηθεί μακροπρόθεσμα, καθώς μόλις χαθεί η πολιτιστική κληρονομιά, είναι δύσκολο να αναδημιουργηθεί.

Η προσβασιμότητα του μουσικού υλικού παραμένει σε πολλές περιπτώσεις περιορισμένη λόγω θεμάτων πνευματικών δικαιωμάτων. Καθώς τα πνευματικά δικαιώματα και η σχετική νομοθεσία δεν εξελίσσονται με τον ίδιο ρυθμό με αυτόν της ψηφιοποίησης αλλά πιο αργά, το θέμα της καθολικής πρόσβασης στο αρχειακό υλικό, που είναι και ταυτόχρονα θέμα πολιτισμικής δημοκρατίας, είναι ζήτημα που πρέπει να απασχολήσει τους επιστήμονες και τους εμπλεκόμενους φορείς στον τομέα των αρχείων και των βιβλιοθηκών. Η αντιμετώπισή του θα κάνει δυνατό το "άνοιγμα" των αρχείων στην κοινωνία, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση και εξέλιξη της συλλογικής μνήμης.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Εντυπες πηγές

Borowiecki, Karol J., Navarrete, Trilce. "Digitization of heritage collections as indicator of innovation". *Economics of Innovation and New Technology*, vol. 26, no. 3, 2017, pp. 227–246.

Brown, Caroline. "Memory, identity and the archival paradigm: Introduction to the special issue". *Archival Science*, vol. 13, no. 2–3, 2013, pp. 85–93. <https://doi.org/10.1007/s10502-013-9203-z>

Throsby, David. (2010). *The Economics of Cultural Policy*. Cambridge: Cambridge University Press DOI:10.1017/CBO9780511845253

Yeung, Henry Wai-chung, Coe, Neil. "Toward a Dynamic Theory of Global Production Networks". *Economic Geography*, vol. 91, no. 1, 2015, pp. 29–58, DOI: 10.1111/ecge.12063

Διαδικτυακές πηγές

European Union. *Fostering Cooperation in the European Union on Skills, Training and Knowledge Transfer in Cultural Heritage Professions. Report of the OMC working group of member states' experts*. 2019, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e38e8bb3-867b-11e9-9f05-01aa75ed71a1/> Ημερομηνία ανάκτησης 07-10-2023

Gmeiner, Raffaella, Kolokytha, Olga, Plebańczyk, Katarzyna. *Production networks in the cultural and creative sector: case studies from cultural heritage, archives and libraries (CICERONE report D2.2)*. 2023, <https://doi.org/10.5281/zenodo.6884843> Ημερομηνία ανάκτησης 18.10.2023

KEA European Affairs. *Mapping the Creative Value Chains. A study on the economy of culture in the digital age*. 2017, <https://keanet.eu/wp-content/uploads/2019/08/Executive-summary-Creative-Value-Chains.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 19.10.2023

Kloosterman, Robert, van Kempen, Susan, Pratt, Andy, M'Baye, Jenny, d'Ovidio, Marianna, Greco, Lidia, Borén, Thomas, Hendriksson, Tove, Pareja-Eastaway, Montserrat, Pradel-Miguel, Marc, Ilczuk, Dorota, Janowska, Anna, Gmeiner, Raffaella, Kolokytha, Olga, Tomova, Bilyana, Andreeva, Diana. *The CICERONE Project methodology*. 2019a, <https://cicerone-project.eu/wp-content/uploads/2019/09/D1.4-The-CICERONE-project-methodology.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 10.10.2023

Kloosterman, Robert, Pratt, Andy, d'Ovidio, Marianna, Greco, Lidia, Borén, Thomas. *Creative and cultural industries and global production networks approaches so far. A brief review of GPN literature and its relevance for the creative and cultural industries. (CICERONE report D1.1)*. 2019b, <https://doi.org/10.5281/zenodo.4535064> Ημερομηνία ανάκτησης 05.10.2023

Voices of Culture. *Towards an Integrated Approach to Cultural Heritage for Europe-Prospectus on "Skills, Training & Knowledge Transfer for Traditional and Emerging Heritage Professions"*. 2017, <https://www.voicesofculture.eu/wp-content/uploads/2018/06/VoC-Skills-and-training-Final-report-with-Appendix1.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 07-10-2023

Βιογραφικά σημειώματα

Η Δρ. Όλγα Κολοκυθά είναι Ακαδημαϊκή Διευθύντρια των μεταπτυχιακών προγραμμάτων MA Music Management και MA Music for Applied Media στο Κέντρο Εφαρμοσμένης Μουσικής Έρευνας του Universität für Weiterbildung Krems, και Senior Research Fellow στο Τμήμα Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου της Βιέννης. Από το 2019 έως το 2023 ήταν η επικεφαλής ερευνήτρια του Πανεπιστημίου της Βιέννης στο πρόγραμμα Horizon2020 CICERONE που ερευνά τις πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες στην Ευρώπη (επικεφαλής του προγράμματος: Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ). Έχει διδάξει σε πανεπιστήμια σε Ελλάδα, Αυστρία και Γερμανία και έχει εργαστεί εκτενώς ως υπεύθυνη και σύμβουλος πολιτιστικών projects σε όλη την Ευρώπη. Είναι εκλεγμένο μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ερευνητικού Δικτύου Κοινωνιολογίας των Τεχνών της Ευρωπαϊκής Κοινωνιολογικής Εταιρίας και μέλος της συντακτικής επιτροπής του επιστημονικού περιοδικού City, Culture and Society.

Η Raffaella Gmeiner, Mag. MA, είναι υποψήφια διδάκτορας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας της Μουσικής του Πανεπιστημίου Μουσικής και Παραστατικών Τεχνών Arts της Βιέννης, με θέμα τον αντίκτυπο της ψηφιοποίησης στις μουσικές επιχειρήσεις και τις συνέπειές της στον τομέα της ζωντανής μουσικής. Εργάστηκε επίσης στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης στο πρόγραμμα Horizon2020 CICERONE. Έχει μεταπτυχιακό στην επιστήμη της επικοινωνίας και μεταπτυχιακό στη μουσικολογία από το Πανεπιστήμιο της Βιέννης. Στο πλαίσιο της έρευνάς της διερεύνησε το χάσμα μεταξύ των δύο φύλων στην αυστριακή поп μουσική σκηνή. Εκτός από την ακαδημαϊκή της σταδιοδρομία έχει εμπειρία ως υπεύθυνη επικοινωνίας και δημοσιογράφος στον τομέα των ΜΚΟ. Είναι σολίστ, μουσικός συγκροτήματος, τραγουδίστρια και συνθέτης.

Το Αρχείο του Δημήτρη Δραγατάκη. Ιστορία και προοπτικές

Μαγδαληνή Καλοπανά
mkalopana@music.uoa.gr

Το Αρχείο Δημήτρη Δραγατάκη: Ιστορία και προοπτικές

Μαγδαληνή Καλοπανά

Περίληψη: Η εργασία αυτή αφορά στο Αρχείο του Δημήτρη Δραγατάκη (1914-2001), σημαντικό πόλο έλξης ερευνητών από την Ελλάδα και το εξωτερικό, κατά την τελευταία 25ετία. Η αρχειοθέτηση και καταλογογράφηση του Αρχείου Δ. Δραγατάκη από τη γράφουσα, ως μουσικολόγου-επιμελήτριας, ανέδειξαν και κατέστησαν προσβάσιμο έναν πλούτο πολυτροπικών πηγών για τα έργα και τη ζωή του συνθέτη. Το Αρχείο αποτέλεσε την κύρια πηγή μουσικού υλικού πολλαπλών εκτελέσεων, καθώς και ποικίλων έντυπων και ηχητικών εκδόσεων, που έχει επιμεληθεί ο Σύλλογος Φίλων Δημήτρη Δραγατάκη, ως φορέας διαφύλαξης και προβολής του έργου του συνθέτη. Τεκμήρια του Αρχείου έχουν εκτεθεί επανειλημμένα σε χώρους της Αθήνας και της Πλατανούσας Ιωαννίνων, γενέτειρας του συνθέτη (2006, 2014, 2019). Η ψηφιοποίηση του ηχητικού υλικού του Αρχείου από το Ινστιτούτο Έρευνας Μουσικής και Ακουστικής/ΙΕΜΑ (2008-2011) διαφύλαξε από τη φθορά του χρόνου ευπαθές πρωτογενές αρχειακό υλικό. Την άνοιξη του 2021, το κυρίως τμήμα των μουσικών κειμένων του Αρχείου Δ. Δραγατάκη παραχωρήθηκε στη Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» με στόχο την πλήρη ψηφιοποίηση και συμπερίληψη στα έργα του ελληνικού μουσικού πολιτισμού διαθέσιμα στο διαδίκτυο.

Λέξεις κλειδιά: Αρχείο Δημήτρη Δραγατάκη, Σύλλογος Φίλων Δημήτρη Δραγατάκη, Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη», αρχειακές εργασίες, καταλογογράφηση, πολυτροπική πρωτογενής πηγή.

Α. Ιστορία

Α.Ι. Παραλειπόμενα

Όταν τον Νοέμβριο του 1998 επισκέφθηκα για πρώτη φορά τον Δημήτρη Δραγατάκη στην οικία του στην Άνω Κυψέλη (Αντιόπης 24, 6^{ος} όροφος), συνοδευόμενη από την πρόσφατα εκλιπούσα Καίτη Ρωμανού και τον προσφιλή συνάδελφο Γιάννη Μπελώνη, ήρθα αντιμέτωπη με αυτό που ήλπιζα να βρω· ένα

γραφείο γεμάτο χαρτώο υλικό παντός είδους, καθώς και ποικίλα μέσα ηχητικής καταγραφής (μπομπίνες, κασέτες ήχου και βίντεο, ψηφιακούς δίσκους, δισκέτες), στοιχισμένα σε στοίβες τοποθετημένες σε ράφια. Θεώρησα εαυτόν τυχερό μάλλον, υπολογίζοντας πως ό,τι χρειαζόμουν βρισκόταν ήδη στη θέση του και χρειαζόταν ταξινόμηση, περιγραφή και ευρετηρίαση.

Χωρίς ειδικές γνώσεις αρχειονομίας, αλλά μελετώντας διαρκώς τους Καταλόγους Έργων του Απόστολου Κώστιου και της Margit McCorkle μεταξύ άλλων, καθώς και τα εγχειρίδια Αρχειονομίας του Ανδρέα Μπάγια και της Ελληνικής Αρχειακής Εταιρείας, ξεκίνησα να αναμοχλεύω μνήμες και ήχους. Οι αρχειακές εργασίες συχνά συναντούσαν την εύλογη “αντίσταση” του φιλικότατου συνθέτη,¹ άλλες φορές πάλι την ώθησή του για μεγαλύτερες παρεμβάσεις.² Στις περισσότερες ωστόσο περιπτώσεις, και ενώ είχα ένα σαφές πλάνο ενεργειών σε κάθε μου επίσκεψη, ο χρόνος αναλωνόταν είτε σε εμβριθείς συζητήσεις γύρω από το έργο του συνθέτη, είτε σε συγκεκριμένες ανάγκες.³ Η αναζήτηση ξεκινούσε αδειάζοντας και γεμίζοντας ράφια, ανακαλύπτοντας πάντοτε πολύ περισσότερα από όσα εκτιμούσα, προσπαθώντας παράλληλα να αδράξω την ευκαιρία για να ταξινομήσω το υλικό με συνέπεια και λειτουργικότητα.

Σε δύο εργασίες, τις οποίες μου ανέθεσε απευθείας ο συνθέτης, είχα την πλήρως σύμφωνη γνώμη του για τις σχετικές αρχειακές εργασίες: α. συγκέντρωση, επιλογή και αποτύπωση σε νέο αρχείο κειμένου των κριτικών δημοσιευμάτων για τα έργα του στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο⁴ και β. την συγκέντρωση, ταξινόμηση, περιγραφή και διασπορά των έντυπων εκδόσεων των έργων του. Πλήρεις σειρές των εκδοθέντων έργων του περιήλθαν στη Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» (MBLB), την Εθνική Βιβλιοθήκη, τη Βιβλιοθήκη του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και στο προσωπικό μου Αρχείο.

Όταν ο Δραγατάκης έφυγε ξαφνικά από τη ζωή στις 18 Δεκεμβρίου του 2001, είναι ειλικρινές αν πω ότι ταράχτηκα ιδιαίτερα. Καταρχάς γιατί πλέον αποτελούσε ένα άτομο του στενού μου κύκλου, και κυρίως, έναν πνευματικό άνθρωπο με τον οποίο μπορούσα να συζητώ για ώρες μέχρι να αρθρώσει τη γνωστή φράση: «Μαγδαληνή, σε κούρασα πολύ, θα σε ψάχνουν οι δικοί σου». Επιπροσθέτως, όπως έχω επισημάνει και στο παρελθόν (Καλοπανά, «Δημήτρη Δραγατάκη» 7), θεώρησα ότι δεν θα μπορούσα να ολοκληρώσω τη μελέτη της ζωής και του έργου

¹ Ενδεικτικά αναφέρεται η προτεινόμενη από την υποφαινόμενη ταξινόμηση της υποσειράς των φωτοτυπιών διακριτά από τη σειρά των αυτόγραφων μουσικών κειμένων.

² Ενδεικτικά, η προτεινόμενη από τον συνθέτη εσωτερική ταξινόμηση της σειράς των έντυπων εκδόσεων.

³ Αναζήτηση έργων στην αταξινομήτη σειρά του υλικού ορχήστρας για τις ανάγκες διάφορων εκτελέσεων.

⁴ Αφορούσε στην βράβεισή του συνθέτη από την Ακαδημία Αθηνών. Ο σχετικός φάκελος υποβλήθηκε τον Ιούλιο του 1999 και η βράβευση πραγματοποιήθηκε στις 28 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους.

του χωρίς τη φυσική του παρουσία. Λάθεψα ωστόσο ως προς τη δεύτερη υπόθεση. Αφενός η θύμησή της γνήσιας σχέσης δασκάλου-μαθητευόμενης με συντρόφευσε και με στήριξε συναισθηματικά σε κάθε αντιξοότητα που συνάντησα στη συνέχεια μελετώντας το έργο του και επιμελούμενη το Αρχείο του. Επιπλέον, η φυσική απουσία του παραγωγού του Αρχείου δημιουργούσε δύο νέες συνθήκες για την εργασία μου. Μία προφανή: την πλήρη ελευθερία στην πρόσβαση και μελέτη του υλικού. Και μία αναδυθείσα μέσα από τις συνθήκες: τη συνομιλία με το υλικό σε συνθήκες πλήρους αφοσίωσης και συγκέντρωσης, χωρίς αντιπερισπασμούς. Στο σημείο αυτό οφείλω να ευχαριστήσω από καρδιάς την κόρη του συνθέτη, Βάλια Δραγατάκη-Κορωνίδα για την αμέριστη συμπαράστασή της όλα τα χρόνια που ακολούθησαν την εκδημία του συνθέτη, την πλούσια διάθεση χρόνου, τη σύμπλευση με τις προτάσεις μου, την πλήρη υποστήριξη. Χωρίς αυτή τη γόνιμη συνεργασία, το Αρχείο του Δραγατάκη δεν θα είχε παραμείνει λειτουργικό. Και οφείλω σε αυτό το σημείο να υπογραμμίσω την οξυδέρκεια του ίδιου του συνθέτη, να με ορίσει επιστημονικά υπεύθυνη του υλικού όσο ήταν εν ζωή, ενώπιον συνεργατών και φίλων, και φυσικά να με φέρει σε επαφή με την οικογένειά του.

Α. ΙΙ. Παρουσίαση του Αρχείου με βάση τις αρχές της αρχειονομίας

Α.ΙΙ.ι. Η αρχή των τριών ηλικιών

«Αρχείο είναι το σύνολο των πρωτογενών τεκμηρίων, ανεξαρτήτως χρονολογίας, μορφής και ύλης, το οποίο έχει παραγάγει, παραλάβει και συγκεντρώσει ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του» (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 6). Σύμφωνα με την αρχή των τριών ηλικιών (Μπάγιας 45-47), το Αρχείο του Δημήτρη Δραγατάκη παρέμεινε **ενεργό** – εναλλακτικά, «τρέχον» ή «σύγχρονο» (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 24)– μέχρι την τελευταία ημέρα ζωής του συνθέτη, ως συνέπεια της ευτυχούς συγκυρίας της πλήρους δραστηριότητάς του έως τη στιγμή του αιφνίδιου θανάτου του σε ηλικία 87 ετών (18.12.2001). Από τη στιγμή εκείνη και εξής, το Αρχείο του Δημήτρη Δραγατάκη (εφεξής, «Αρχείο Δ. Δραγατάκη») αυτόματα πέρασε σε **ημιενεργή** (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 24) –και όχι ανενεργή– κατάσταση. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω της διαρκούς ανατροφοδότησής του Αρχείου με νεότερο υλικό, ως αποτέλεσμα της φροντίδας της οικογένειάς του και της υποφαινόμενης, στο πλαίσιο της δράσης που άμεσα αναπτύχθηκε από τον Σύλλογο Φίλων Δ. Δραγατάκη.⁵

---

⁵ Με πρωτοβουλία της οικογένειας του συνθέτη και του φίλου του Θωμά Ταμβάκου ιδρύθηκε το καλοκαίρι του 2003 ο «Σύλλογος Φίλων Δημήτρη Δραγατάκη» (απόφαση 3975/30/7/2003 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών), ως μη κερδοσκοπικό σωματείο με έδρα την Αθήνα (Βαλτινών 26, 11473).

Πολύ αργότερα, τμήμα του Αρχείου⁶ δωρήθηκε στη ΜΒΛΒ (Απρίλιος 2021). Το συγκεκριμένο τμήμα του Αρχείου Δ. Δραγατάκη, και από τη στιγμή της δωρεάς και εφεξής, εισήλθε σε μία αμετάκλητη κατάσταση, και χαρακτηρίζεται πλέον ως **ιστορικό** αρχείο. Διευκρινίζεται σε αυτό το σημείο ότι υπό την έννοια του ιστορικού αρχείου περιλαμβάνεται ένα σύνολο πρωτογενών τεκμηρίων (καταγεγραμμένων πληροφοριών) που παράγει ή δέχεται και συγκεντρώνει ένα πρόσωπο ή οργανισμός στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του (Duranti 1).

Στη συνέχεια (Μάιος-Ιούλιος 2021), το υπόλοιπο Αρχείο Δ. Δραγατάκη⁷ μετακινήθηκε στην έδρα του Συλλόγου Φίλων Δημήτρη Δραγατάκη. Το τμήμα αυτό του Αρχείου εξακολουθεί να εμπλουτίζεται με αργούς ρυθμούς, συνεπώς συνεχίζει να αποτελεί ένα **ημιενεργό** αρχείο.

A.II.ii. Οι αξίες των τεκμηρίων του Αρχείου

Πρωτογενής είναι η αξία στην οποία τα αρχεία οφείλουν τη δημιουργία τους και τη διατήρησή τους στην ενεργή φάση· η δε δευτερογενής αξία περιγράφεται ως η αξία που προκύπτει από την χρήση των τεκμηρίων για άλλο σκοπό, ανεξάρτητο από εκείνον για τον οποίο δημιουργήθηκαν (Pearce-Moses 29).

Σαφές ότι η πρωτογενής αξία του Αρχείου Δ. Δραγατάκη είναι συνυφασμένη με τη **λειτουργική** του αξία, η οποία υποστηρίζει την καθημερινή δραστηριότητα (λειτουργία) του οργανισμού ή του ιδιώτη (Μπάγιας 47-48). Σαφές ότι λειτουργική αξία ενέχει πλέον μόνο το ημιενεργό Αρχείο Δ. Δραγατάκη. Η λειτουργική αυτή αξία επιμερίζεται σε υποστήριξη συναυλιών, ηχητικών και έντυπων εκδόσεων, και εκθέσεων αρχειακού υλικού.

Η δευτερογενής αξία του Αρχείου Δ. Δραγατάκη συνυφαίνεται με την **ιστορική αξία** και αφορά τόσο στο ημιενεργό, όσο και στο ιστορικό τμήμα του Αρχείου. Ειδικότερα η ιστορική αξία συνίσταται στην ικανότητα του υλικού να τεκμηριώνει γεγονότα και συμπεριφορές του παρελθόντος, μέσω της διηνεκούς διατήρησης των τεκμηρίων (McKemmish 24). «Η αξία αυτή προκύπτει από την ύπαρξη της τεκμηριωτικής ή/και της πληροφοριακής αξίας και περιγράφει την ιδιότητα των αρχειακών τεκμηρίων να λειτουργούν ως μάρτυρες του παρελθόντος» (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 26). Ειδικότερα, «η τεκμηριωτική αξία συνίσταται στην ικανότητα των τεκμηρίων να μαρτυρούν για το περιβάλλον παραγωγής τους (context)» (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 26), δηλαδή τον ίδιο τον συνθέτη και τις δραστηριότητες του. Η δε πληροφοριακή είναι «η ικανότητα των τεκμηρίων να πληροφορούν για θέματα πέρα από τη δραστηριότητα του παραγωγού του αρχείου: πρόσωπα, οργανισμούς, τόπους, κοινωνικά φαινόμενα, ιδέες, αντιλήψεις (content)» (Γιαννακόπουλος και

⁶ Το τμήμα αυτό του Αρχείου αποτέλεσαν αποκλειστικά τα πρωτότυπα μουσικά κείμενα του συνθέτη (αυτόγραφα και χειρόγραφα). Βλ. σκιασμένα κελιά Πίνακα 1.

⁷ Το περιεχόμενο του τμήματος αυτού του Αρχείου Δ. Δραγατάκη αποτυπώνεται επίσης στον Πίνακα 1 (μη σκιασμένα κελιά).

Μπουντούρη 26).

Συνεπώς, τόσο το ημιμενεργό όσο και το ιστορικό τμήμα του Αρχείου Δ. Δραγατάκη είναι σημαντικά για τη μουσική πολιτιστική κληρονομιά πρωτογενώς και δευτερογενώς. Ειδικότερα δε για την εξειδικευμένη τεκμηρίωση στοιχείων που αφορούν στη ζωή και το έργο του συνθέτη, όσο και για την πληροφόρηση περί του πλέγματος των ατόμων, θεσμών, φορέων και δράσεων της μουσικής ζωής και εκπαίδευσης στην Ελλάδα του 20ού αιώνα.

A.II.iii. Αρχειακή περιγραφή

Ως αρχειακό τεκμήριο ορίζεται η μικρότερη διακριτή μονάδα αρχειακού υλικού. Τα αρχειακά τεκμήρια έχουν κοινή προέλευση, περιεχόμενο που καθορίζεται από τις δραστηριότητες και αρμοδιότητες του παραγωγού τους, τον σκοπό του οποίου εξυπηρετούν, και είναι εξαρτημένα από άλλα τεκμήρια της ίδιας ομάδας (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 10). Τα τεκμήρια καταγράφουν κάθε έκφανση της δράσης και των σχέσεων του ατόμου, υποστηρίζοντας τη λειτουργία της μνήμης. Συνοπτικά, σύμφωνα με τον Brown (9) «τεκμήριο είναι ένα φυσικό αντικείμενο ή μέσο πάνω ή μέσα στο οποίο οι πληροφορίες έχουν εγγραφεί σχεδόν μόνιμα και με τρόπο που μπορούν να ανακληθούν (σε κάποιες περιπτώσεις με τον κατάλληλο εξοπλισμό)».

Το Αρχείο Δ. Δραγατάκη περιλαμβάνει τεκμήρια ποικίλου υποστρώματος, με την έννοια του φυσικού υλικού στο οποίο καταγράφονται οι πληροφορίες που συγκροτούν ένα τεκμήριο, όπως χαρτί, περγαμηνή, φιλμ, μαγνητική ταινία (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 91). Αναλυτικότερα τα υποστρώματα του Αρχείου Δ. Δραγατάκη αφορούν σε χαρτώο υλικό (αυτόγραφα, χειρόγραφα, φωτοτυπίες, εκδόσεις, φωτογραφίες, αποκόμματα τύπου, αλληλογραφία), ηχητικό υλικό (ηχογραφήσεις αναλογικές και ψηφιακές), οπτικοακουστικό υλικό (βιντεοσκοπήσεις αναλογικές και ψηφιακές) και λοιπό ποικίλο υλικό (προσωπικά αντικείμενα, έργα τέχνης). Διευκρινίζεται ότι ο κύριος όγκος του πολυπληθούς⁸ αρχειακού υλικού είναι αποτυπωμένος σε αναλογικά μέσα. Μεγάλο μέρος του Αρχείου Δ. Δραγατάκη, ήδη από όσο ο συνθέτης ήταν εν ζωή, ψηφιοποιήθηκε σε άλλα αρχεία⁹ και τώρα η ψηφιοποίηση συνεχίζεται από τον νέο διαχειριστή του ιστορικού μέρους του Αρχείου (ΜΒΛΒ). Η μετατροπή των συμβατικών ή αναλογικών εγγραφών σε ψηφιοποιημένα τεκμήρια είναι πλέον συμβατή με την ηλεκτρονική αναπαράσταση των πηγών στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή, ανοίγοντας έναν νέο τομέα στην επιστήμη της μουσικής –και όχι μόνο– αρχειονομίας (Σάορα 141-145).

Σχηματικά, η ταξινόμηση του Αρχείου –από τον ίδιο τον συνθέτη– αντιστοιχούσε

⁸ Ο αριθμός των τεκμηρίων εκτιμάται σε αρκετές εκατοντάδες, ο οποίος δεν κατέστη εφικτό να προσδιοριστεί ακριβώς από τη γράφουσα και επιμελήτρια του Αρχείου.

⁹ Μέρος των μουσικών κειμένων του Αρχείου Δ. Δραγατάκη είχε ψηφιοποιηθεί από το Αρχείο Ελλήνων Μουσουργών Θωμά Ταμβάκου/ΑΕΜΘΤ, ενώ τα ηχητικά τεκμήρια ψηφιοποιήθηκαν από το ΙΕΜΑ.

στα ακόλουθα υπο-αρχεία:

- Υποαρχείο μουσικών κειμένων (παρτιτούρες, πάρτες, υλικό ορχήστρας σε ποικίλες εκδοχές χαρτώου υλικού)
- Υποαρχείο εκδόσεων έργων (έντυπων και ηχητικών)
- Υποαρχείο προγραμμάτων συναυλιών και αποκομμάτων τύπου
- Υποαρχείο ηχογραφήσεων και βιντεοσκοπήσεων
- Υποαρχείο προσωπικών τεκμηρίων (αλληλογραφία, φωτογραφίες, αποδεικτικά σπουδών, επίσημα έγγραφα: ταυτότητες, προσωπικά αντικείμενα κ.λπ.).
- Υποαρχείο βιβλιοθήκης και δισκοθήκης

Στο σημείο αυτό διευκρινίζεται ότι τα βιβλιακά τεκμήρια –πλην των έντυπων εκδόσεων του συνθέτη– έχουν ποικίλη προέλευση, εξυπηρετούν την επιθυμία του συγγραφέα τους –και όχι του συλλέκτη τους– και είναι ανεξάρτητα από άλλα τεκμήρια, καθώς αποτελούν προϊόντα πληροφόρησης και όχι παράγωγα της δραστηριότητας του συνθέτη (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 10). Ομοίως σημασιοδοτούνται τα δισκογραφικά τεκμήρια, τα οποία δεν ανήκουν στις ηχητικές εκδόσεις έργων του συνθέτη.

Εντός των υποαρχείων του Αρχείου Δ. Δραγατάκη εμπεριέχονταν ποικίλες σειρές και υποσειρές, οι οποίες διακρίθηκαν και καταγράφηκαν από τη γράφουσα με βάση το είδος και τη λειτουργικότητα των τεκμηρίων. Στη συνέχεια, σε κάθε φάκελο τοποθετήθηκε/αν το/τα τεκμήριο/α που συγκέντρωνε/αν κοινά χαρακτηριστικά. Με βάση το «Ιεραρχικό σχήμα ΔΙ.Π.Α.Π. με όλους τους δυνατούς συνδυασμούς επιπέδων» (Βάρδα και Συνοδινός 45), η σχηματική οργάνωση των τεκμηρίων του Αρχείου Δ. Δραγατάκη σε υποαρχεία, σειρές, υποσειρές και φακέλους αποτυπώνεται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1

ΥΠΟΑΡΧΕΙΟ	ΣΕΙΡΑ	ΥΠΟ-ΣΕΙΡΑ	Φάκελος
ΜΟΥΣΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	Παρτιτούρες & Πάρτες	Αυτόγραφα	Ολοκληρωμένα
			Ημιτελή
			Νεανικά
		Χειρόγραφα αντίγραφα	(ανά έργο)
		Εκτυπώσεις ΗΥ	(ανά έργο)
		Φωτοτυπίες	(ανά έργο)
	Υλικό ορχήστρας	Έργα για συμφωνική	Χειρόγραφα

ΥΠΟΑΡΧΕΙΟ	ΣΕΙΡΑ	ΥΠΟ-ΣΕΙΡΑ	Φάκελος
		ορχήστρα	
			Αντίγραφα
			Εκδόσεις
			Παρτιτούρες ΗΥ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ	Έντυπες Εκδόσεις έργων	Έκδοση του συνθέτη	(ανά έργο)
		Έκδοση Φ. Νάκα	(ανά έργο)
		Συλλογικές εκδόσεις άλλων φορέων	(ανά έργο)
	Ηχητικές Εκδόσεις Έργων	SP (βινύλιο)	(ανά έργο)
		LP (βινύλιο)	(ανά έργο)
		Κασέτα (αναλογική)	(ανά έργο)
		CD (συμπαγής δίσκος)	(ανά έργο)
	Οπτικοακουστικές εκδόσεις	DVD (ψηφιακός πολυμορφικός δίσκος)	(ανά έργο)
	Έντυπες Εκδόσεις	Βιβλιογραφία για τον συνθέτη	(ανά έκδοση)
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΥΝΑΥΛΙΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΚΟΜΜΑΤΑ ΤΥΠΟΥ	Προγράμματα Συναυλιών	1940-1960	(ανά έργο)
		1960-1980	(ανά έργο)
		1980-2001	(ανά έργο)
		2001-σήμερα	(ανά έργο)
	Αποκόμματα τύπου	Αποδελτίωση Ηρώς Δραγατάκη	1 ντοσιέ
		Αποδελτίωση φοιτητών ΤΜΣ - σεμινάριο Απ. Κώστιου	2 ντοσιέ
		Αποδελτίωση «Άργος ο Τύπος»	2 φάκελοι
		Δημοσιεύματα	1 φάκελος

ΥΠΟΑΡΧΕΙΟ	ΣΕΙΡΑ	ΥΠΟ-ΣΕΙΡΑ	Φάκελος
		του ίδιου του συνθέτη	
		Συνεντεύξεις συνθέτη	1 φάκελος
ΗΧΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΝΤΕΟΣΚΟΠΗΣΕΙΣ	Ηχογραφήσεις	Μπομπίνα (αναλογική)	Εκτελέσεις έργων
		Κασέτα (αναλογική)	Εκτελέσεις έργων
			Καταγεγραμμένη προφορική επικοινωνία ¹⁰
		CD (συμπαγής δίσκος)	Εκτελέσεις έργων
	Βιντεοσκοπήσεις	VHS (αναλογική πολυμορφική κασέτα)	Εκτελέσεις έργων
			Συνεντεύξεις
			Οικογενειακές δραστηριότητες
		DVD (ψηφιακός πολυμορφικός δίσκος)	Εκτελέσεις έργων
ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ	Αλληλογραφία	Επίσημη	1 φάκελος
		Προσωπική	2 φάκελοι
	Ιδιόχειρα σημειώματα	Αυτοβιογραφία	- [1993] -[1993-1994]
		Εργογραφία	Αυτόγραφες λίστες έργων
			Αυτόγραφη λίστα πρώτων

¹⁰ Στο σημείο αυτό υπογραμμίζεται η προσήλωση του Δημήτρη Δραγατάκη στη διάσωση των προφορικών του επικοινωνιών· από τις συζητήσεις κατά τη διάρκεια επισκέψεων συνεργατών και φίλων στην οικία του, έως τα ευχετήρια μηνύματα που λάμβανε, αλλά και το δημόσιο λόγο που άρθρωνε σε αφιερωματικές εκδηλώσεις στο έργο του, καταγράφονταν ηχητικά με δική του προτροπή και φροντίδα, αποτελώντας σήμερα σημαντικό μέρος του αρχειακού υλικού που κατέλιπε.

ΥΠΟΑΡΧΕΙΟ	ΣΕΙΡΑ	ΥΠΟ-ΣΕΙΡΑ	Φάκελος
			εκτελέσεων
			Σημειώματα για εκτελέσεις έργων
			Λίστες ηχογραφήσεων
	Φωτογραφίες ¹¹	Μουσική ζωή	Πολλαπλοί φάκελοι
		Προσωπική ζωή	Πολλαπλοί φάκελοι
	Επίσημα έγγραφα	Προσωπικά	Πιστοποιητικά (γέννησης, γάμου, θανάτου)
			Ταυτοποιήσεις (ταυτότητα, εκλογικό βιβλιάριο)
		Επαγγελματικά	Πιστοποιητικά σπουδών
			Βραβεύσεις
			Ιδιωτικά συμφωνητικά, συμβάσεις έργου
	Προσωπικά αντικείμενα	Χαρτώο υλικό ¹²	1 φάκελος
		Αντικείμενα διαφόρων μεγεθών	Χειροτεχνήματα, δώρα, μικροαντικείμενα καθημερινής χρήσης
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	Βιβλιοθήκη γραφείου συνθέτη	Βιβλία μουσικού περιεχομένου	Παρτιτούρες έργων Ελλήνων και Ευρωπαίων

¹¹ Ο Δ.Δ. είχε τη συνήθεια, τα τελευταία χρόνια της ζωής του και οπωσδήποτε από το 1998 και εξής, να φωτογραφίζει συστηματικά όσους τον επισκέπτονταν στην οικία του. Τις φωτογραφίες αυτές εμφάνιζε και φυλούσε στο αριστερό συρτάρι του γραφείου του και σε ένα γυάλινο δοχείο στην αριστερή πλευρά της βιβλιοθήκης του σαλονιού του. Κάποιες φορές πίσω από τις φωτογραφίες ανέγραφε τα ονόματα των ατόμων που φωτογράφιζε ή την ημερομηνία της φωτογράφισης. Ενίοτε ωστόσο η ημερομηνία εκτυπωνόταν αυτόματα στην προστινή όψη της φωτογραφίας.

¹² Ενδεικτικά: Βρέθηκε κάρτα επισκεπτηρίου, όπου η Ηρώ Αϊβαλιώτη, μετέπειτα σύζυγος του συνθέτη, είχε στη ρ όψη σκισάρει ανάγλυφα ένα βιολί με το δοξάρι του, ενώ στη ν όψη σημείωνε: «Ευχές & ελπίδες για καλλίτερες μέρες... 14.4.1943». Πρόκειται για το παλαιότερο τεκμήριο της σχέσης τους.

ΥΠΟΑΡΧΕΙΟ	ΣΕΙΡΑ	ΥΠΟ-ΣΕΙΡΑ	Φάκελος
			συνθετών
			Θεωρητικά μουσικά βιβλία
			Κείμενα και σημειώσεις άλλων συνθετών
		Λογοτεχνικά έργα	(κατά έκδοση)
	Βιβλιοθήκη οικίας συνθέτη	Ιστορικού περιεχομένου	(κατά έκδοση)
		Λογοτεχνικά έργα	(κατά έκδοση)
		Εγκυκλοπαίδειες και λεξικά	(κατά έκδοση)
ΔΙΣΚΟΘΗΚΗ	Δίσκοι βινυλίου (LP & SP)	Έργα Δ. Δραγατάκη	(κατά έκδοση)
		Έλληνες συνθέτες και σολίστες	(κατά έκδοση)
		Διεθνές ρεπερτόριο	(κατά έκδοση)
	Κασέτες (αναλογικές)	Ό.π.	(κατά έκδοση)
	Δίσκοι ακτίνας (CD)	Ό.π.	(κατά έκδοση)
ΕΡΓΑ ΤΕΧΝΗΣ	Πίνακες	Προσωπογραφίες συνθέτη	(ανά τεκμήριο)
		Προσωπογραφίες συζύγου	(ανά τεκμήριο)
		Άλλα θέματα	(ανά τεκμήριο)
	Γλυπτά	Προτομή	(ανά τεκμήριο)
		Νεκρική μάσκα συζύγου	(ανά τεκμήριο)
		Άλλα θέματα	(ανά τεκμήριο)

Αρχείο Δ. Δραγατάκη. Εφαρμογή Ιεραρχικού σχήματος ΔΙ..Π.Α.Π.
© Μ. Καλοπανά

Διευκρινίζεται ότι ο Πίνακας 1 αποτυπώνει το σύνολο του Αρχείου Δ. Δραγατάκη. Οι δύο πρώτες υποσειρές Μουσικών κειμένων (αυτόγραφα και χειρόγραφα αντίγραφα) αντιστοιχούν στο ιστορικό τμήμα του Αρχείου το οποίο πλέον

φυλάσσεται στο Αρχείο Ελληνικής Μουσικής της ΜΒΛΒ. Ο υπόλοιπος πίνακας αφορά στο ημιενεργό τμήμα του Αρχείου, το οποίο φυλάσσεται σε χώρο του Συλλόγου Φίλων Δ. Δραγατάκη.

A.II.iv. Ο αρχειακός δεσμός

Ο αρχειακός δεσμός, ως μεθοδολογική ταυτότητα, αποτελεί θεμελιώδη αρχή της αρχειονομίας και εμπίπτει σε δύο αρχές (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 89):

α. την **αρχή της προέλευσης**, με βάση την οποία τα τεκμήρια τα οποία προέρχονται από ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο πρέπει να μένουν συγκεντρωμένα (να μη διασκορπίζονται ή κατανέμονται) και να μην αναμιγνύονται με τεκμήρια άλλων προσώπων, και

β. την **αρχή της αρχικής τάξης**, με βάση την οποία τα τεκμήρια πρέπει να διατηρούν την ταξινόμηση που τους δόθηκε από τον παραγωγό του αρχείου, όσο βρίσκονταν στην ενεργό χρήση.

Η αρχή της προέλευσης προστατεύεται απόλυτα τόσο στο ημιενεργό Αρχείο του συνθέτη, το οποίο παραμένει προσηλωμένο στη ζωή και το έργο του Δραγατάκη και δεν έχει προσαρτήσει αρχειακά τεκμήρια άλλων (μέλη οικογένειας, συνεργάτες κ.λπ), όσο και στο ιστορικό τμήμα αυτού, καθώς οι φάκελοι του Αρχείου φυλάσσονται σε αρχειακά κουτιά αποκλειστικής χρήσης, χωρίς καμία ανάμειξη με τεκμήρια άλλων αρχείων, τα οποία επίσης διατηρούνται στο Αρχείο Ελληνικής Μουσικής της ΜΒΛΒ.

Η αρχή της αρχικής τάξης διατηρείται σε μεγάλο βαθμό, παρά την –κατά περίπτωση– εσωτερική αναταξινόμηση των τεκμηρίων εντός των κατηγοριών, οι οποίες εκτέθηκαν στον Πίνακα 1. Η εσωτερική αναταξινόμηση αφορά στα υποαρχεία των εκδόσεων και των προγραμμάτων συναυλιών και αποκομμάτων τύπου, καθώς και στη σειρά του υλικού ορχήστρας, και πραγματοποιήθηκε από τη γράφουσα με την πρωτοβουλία και την ενεργό παρουσία του συνθέτη. Έπειτα από τον θάνατο του Δ. Δραγατάκη, εφαρμόστηκε ομοίως η εσωτερική αναταξινόμηση των συστηματικών κατηγοριών του Πίνακα 1, στις περιπτώσεις όπου κρίθηκε απαραίτητο. Άλλωστε, «δεν πρέπει να αποφεύγεται η εκ νέου ταξινόμηση ενός αρχειακού συνόλου με την πρόφαση πως, αφήνοντάς το αταξινόμητο, προβάλλουμε την έλλειψη οργάνωσης του παραγωγού του» (Γιαννακόπουλος, «Ενότητα 10» 5). Αντίθετα, στο πλαίσιο των αρχειονομικών εργασιών οφείλει να εξεταστεί αν η ταξινόμηση των τεκμηρίων εφαρμόστηκε από τον παραγωγό του αρχειακού συνόλου συστηματικά και συνεχώς μέσα στον χρόνο, ώστε αυτή να κατέχει τεκμηριωτική αξία (Γιαννακόπουλος, «Ενότητα 5» 3). Συνολικά, η γράφουσα διατηρώντας τη γενική ταξινόμηση του ίδιου του συνθέτη παρενέβη στις περιπτώσεις, όπου αυτή δεν είχε εφαρμοστεί μέσα στον χρόνο σε ενότητες του Αρχείου, ώστε να μην διακυβευτεί η τεκμηριωτική αξία του συνόλου.

A.II.v. Οι αρχειακές εργασίες (Αρχειακή αλυσίδα)

Πρόκειται για τη διανοητική εργασία του επιστημονικά υπεύθυνου του αρχείου (αρχειονόμου, επιμελητή κλπ.) για την ανάδειξη της πληροφοριακής και τεκμηριωτικής αξίας του αρχειακού υλικού, η οποία αποκαλείται «προστιθέμενη αξία». «Ευνόητο ότι οι εργασίες που αφορούν στην εισαγωγή (πρόσκτηση) και την επεξεργασία (ταξινόμηση, περιγραφή, ευρετηρίαση, αξιολόγηση) του αρχειακού υλικού στηρίζονται στον σεβασμό του αρχειακού δεσμού· αντίθετα, η διάθεση του αρχειακού υλικού στο κοινό, καθώς και η διαχείριση του υλικού υποστρώματος των τεκμηρίων (συντήρηση) δεν επηρεάζονται από τον αρχειακό δεσμό» (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 38).

Η αρχειακή αλυσίδα περιλαμβάνει τις ακόλουθες αρχειακές εργασίες:

1. **Πρόσκτηση.** Πρόκειται για τη διαδικασία κατοχής τεκμηρίων προκειμένου να εμπλουτιστεί ή να συμπληρωθεί το αρχειακό υλικό (Γιαννακόπουλος, «Ενότητα 10» 15). Σε κάθε περίπτωση πρόσκτησης στο Αρχείο Δ. Δραγατάκη, συμπληρώθηκε καταγραφικό δελτίο με όλες τις απαραίτητες πληροφορίες (Παράρτημα Ι). Η εργασία αυτή πραγματοποιήθηκε με τρεις τρόπους:
  - 1.1. Κατάθεση ή δωρεά –κατόπιν σχετικής έρευνας– αυτόγραφων μουσικών κειμένων, προγραμμάτων συναυλιών, φωτογραφιών, εντοπισθέντων εκτός του Αρχείου του συνθέτη (Αρχείου συζύγου, συγγενείς, συνεργάτες), και ένταξή τους στην αντίστοιχη κατηγορία με επισήμανση του ιστορικού πρόσκτησής τους. Η τακτική αυτή ξεκίνησε όσο ο συνθέτης ήταν εν ζωή και συνεχίζεται έως σήμερα.
  - 1.2. Κατάθεση νέου αρχειακού υλικού –σε διακριτές κατηγορίες– μέσω της δράσης του Συλλόγου Φίλων Δ. Δραγατάκη (κριτικές εκδόσεις έντυπες και ηχητικές, εκθέσεις αρχειακού υλικού, αφιερωματικές συναυλίες, Διαγωνισμός Σύνθεσης Δ. Δραγατάκη σε συνεργασία με την Ένωση Ελλήνων Μουσουργών).
  - 1.3. Κατάθεση βιβλιογραφικού υλικού για τον συνθέτη και το έργο του –στην υποσειρά «Βιβλιογραφία για τον συνθέτη»– το οποίο προκύπτει από ερευνητές οι οποίες μελέτησαν το Αρχείο του.¹³

Σε κάθε περίπτωση, οι προσκτήσεις δεν εντάσσονται αυτονόητα λειτουργικά σε ένα αρχείο (Βάρδα και Συνοδινός 28), αλλά κατόπιν σχετικής τεκμηρίωσης. Εξαίρεση αποτέλεσαν τα τεκμήρια που υπήρξαν παράγωγα της δράσης του ίδιου του συνθέτη, τα οποία και είχαν προγενέστερα αποκοπεί από το Αρχείο (Βάρδα και Συνοδινός 15).

2. **Ταξινόμηση.** Συνίσταται στη φυσική και διανοητική οργάνωση των τεκμηρίων, με στόχο την ανάδειξη της μεταξύ τους σύνδεσης και του δεσμού τους με τη δραστηριότητα που τα δημιούργησε, συνιστώντας συνεπώς χειροπιαστή έκφραση του αρχειακού δεσμού (Γιαννακόπουλος, «Ενότητα 11»

¹³ Πρόκειται για δημοσιεύσεις και εκδόσεις των: Μ. Καλοπανά, Λ. Ράμου, Στ. Τσακαλίδη, Ελ. Dalabakis, κ.ά.

2). Η ταξινόμηση στο Αρχείο Δ. Δραγατάκη διήλθε τα ακόλουθα στάδια:

2.1. **Καταγραφή** μέσω καταγραφικού δελτίου τεκμηρίων (Παράρτημα Ι), ώστε να αποκτηθεί ακριβής γνώση του αρχειακού υλικού στο επίπεδο της μονάδας περιγραφής.

2.2. **Βασική υποδιαίρεση** αρχειακού συνόλου σε σειρές (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 90), υπο-σειρές και φακέλους (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 91) με βάση την αρχειονομική πρακτική (Πίνακας 1). Σημειώνεται ότι η οργάνωση του φυσικού υλικού σε σειρές, υποσειρές και φακέλους ακολούθησε την προϋπάρχουσα ταξινόμηση του συνθέτη σε υπο-αρχεία.

2.3. **Συλλογή πληροφοριών** για τις μονάδες περιγραφής της πληροφορίας.

2.4. **Ανάλυση της τεκμηριωτικής δομής**, δηλαδή ανάλυση των πληροφοριών των τεκμηρίων και των σχέσεων μεταξύ των τεκμηρίων. Πρόκειται για ένα στάδιο το οποίο συχνά θεωρείται προκαταρκτικό της διανοητικής ταξινόμησης, με σκοπό την αποκάλυψη της εσωτερικής και εξωτερικής δομής και διασυνδέσεων ενός αρχειακού συνόλου.

2.4.1. **Εξωτερική δομή**, η οποία επηρεάζεται από τους παράγοντες που επέδρασαν στη δημιουργία και τη χρήση ενός αρχείου. Σαφώς διατηρήθηκε η διάκριση των υποαρχείων του ίδιου του συνθέτη και αναταξινομήθηκε –όπου κρίθηκε αναγκαίο– το αρχειακό υλικό σε επίπεδο σειρών, υπο-σειρών και φακέλων.

2.4.2. **Εσωτερική δομή**, η οποία αφορά στις σχέσεις μεταξύ των τεκμηρίων, τις ιδιαιτερότητες δημιουργίας και χρήσης τους, τη μεταξύ τους αλληλουχία και τους σκοπούς που εξυπηρετήσε η δημιουργία τους στο περιβάλλον του δημιουργού του αρχείου. Η εσωτερική δομή αντλήθηκε μέσα από τη μελέτη του υλικού και αποτυπώθηκε στη διανοητική ταξινόμηση του Αρχείου, η οποία εξηγείται ακολούθως (ενότητα 2.5). Όμοια ερευνητική προσέγγιση υπήρξε και για την αρχειονομική εργασία σύνδεσης τεκμηρίου και δραστηριότητας.

2.5. Η **διανοητική** –ή κυρίως– **ταξινόμηση** του αρχειακού υλικού αφορά στη διανοητική του οργάνωση, έτσι ώστε να απεικονίζεται η λειτουργία του φυσικού προσώπου που δημιούργησε το αρχείο. Η διανοητική ταξινόμηση του υλικού επιτεύχθηκε με την οριζόντια σύνδεση των τεκμηρίων μέσω της Περιγραφής Έργου (Παράρτημα ΙΙ), η οποία συνολικά αποτυπώθηκε στον Κατάλογο Έργων του συνθέτη (Καλοπανά, «Δημήτρης Δραγατάκης» 79-503). Διευκρινίζεται ότι λόγω του τεράστιου όγκου τεκμηρίων του Αρχείου Δ. Δραγατάκη, η αρίθμηση εφαρμόστηκε μόνο στα Δελτία Περιγραφής Έργου, οδηγώντας στη διατύπωση του Αριθμού Καταλόγου (Καλοπανά, «Συστηματικός» 45-61).

2.6. Η **αρχαιοθέτηση** ως αρχειονομική εργασία ταξινόμησης αποτελεί τη

φυσική διευθέτηση των τεκμηρίων, η οποία ακολουθεί το ταξινομικό διάγραμμα, εκτός από τις περιπτώσεις που η προληπτική συντήρηση επιβάλλει τη φύλαξη των τεκμηρίων σε διαφορετικούς αποθηκευτικούς χώρους. Συνεπώς, η ταξινόμηση των υπαρχόντων τεκμηρίων του Αρχείου Δ. Δραγατάκη, καθώς και των προσκτήσεων αυτού, ακολούθησε το ταξινομικό διάγραμμα (Πίνακας Ι). Επίσης, στο πλαίσιο της προληπτικής συντήρησης συγκεκριμένων υπο-σειρών μουσικών κειμένων κρίθηκε σκόπιμη η μετακίνησή τους στις εγκαταστάσεις της ΜΒΛΒ, μέσω σχετικής δωρεάς (ιστορικό Αρχείο Δ. Δραγατάκη). Διευκρινίζεται ότι, ενώ με βάση τις αρχειονομικές αρχές «το ταξινομικό δένδρο ενός οργανισμού δεν μπορεί να μεταφέρεται σε άλλες υπηρεσίες» (Γιαννακόπουλος, «Ενότητα 11» 15-16), στην περίπτωση του τμήματος του Αρχείου Δ. Δραγατάκη που μεταφέρθηκε στη ΜΒΛΒ, η αυτονομία της οντότητας του Αρχείου στον φορέα υποδοχής επέτρεψε τη διατήρηση της εσωτερικής ταξινόμιάς του.

3. **Περιγραφή.** Συνίσταται στον εντοπισμό και την παρουσίαση των χαρακτηριστικών μορφής και περιεχομένου μιας αρχειακής μονάδας. Για το σκοπό αυτό παρουσιάζεται τόσο η εσωτερική δομή (τεκμηριωτικό υλικό), όσο και η εξωτερική δομή της αρχειακής μονάδας (περιβάλλον παραγωγής) (Γιαννακόπουλος, «Ενότητα 11» 21-24). Προϊόντα της περιγραφής είναι τα εργαλεία έρευνας, τα οποία λειτουργούν ως σημείο αναφοράς (Πίνακας Ι, Παράρτημα Ι, Παράρτημα ΙΙ). Η βασική μονάδα περιγραφής είναι το αρχειακό σύνολο, το οποίο μπορεί να περιγραφεί ενιαία ή ως σύνολο επιμέρους ενοτήτων (σειρές, υπο-σειρές, φάκελοι), δηλαδή ως πολυεπίπεδη περιγραφή, με βάση το ταξινομικό δέντρο (Πίνακας Ι). Το περιεχόμενο έκαστης περιγραφής αποτυπώνεται στο καταγραφικό δελτίο τεκμηρίων (Παράρτημα Ι). Η διασύνδεση μεταξύ των τεκμηρίων εξασφαλίζεται με την Περιγραφή Έργου (Παράρτημα ΙΙ).
4. **Ευρετηρίαση.** Αποτελεί την επεξεργασία των τεκμηρίων για την επιλογή των θεματικών ή κύριων όρων που χαρακτηρίζουν το περιεχόμενό τους (Γιαννακόπουλος, «Ενότητα 12» 2). Το προϊόν της ευρετηρίασης –για τους κύριους όρους– είναι ένα αλφαβητικό index, ενώ για τους θεματικούς όρους μπορεί να λάβει τη μορφή αλφαβητικού ευρετηρίου ή τη μορφή δομημένου λεξιλογίου (θησαυρός). Η θεματική ευρετηρίαση ακολουθεί τρία στάδια: α. εξέταση του τεκμηρίου, β. αναγνώριση των κυριότερων εννοιών του τεκμηρίου, γ. απόδοση των εννοιών στη γλώσσα ευρετηρίασης (Γιαννακόπουλος, «Ενότητα 12» 3). Η ταξινόμηση και περιγραφή των αρχειακών συνόλων με βάση την αρχή του αρχειακού δεσμού διαφυλάσσει την τεκμηριωτική αξία του αρχειακού υλικού, ωστόσο συχνά η πρόσβαση του ευρύτερου ερευνητικού κοινού καθίσταται δυσχερής (Γιαννακόπουλος, «Ενότητα 12» 4). Ως λύση προβάλλει, με βάση την αρχειονομία (Pearce-Moses 201· Καπιδάκης 159· Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 38), η συστηματική ευρετηρίαση του αρχειακού υλικού (κάθετη ευρετηρίαση) σε σχέση με την

οριζόντια οργάνωση του αρχειακού δεσμού.

Στην περίπτωση του Αρχείου Δ. Δραγατάκη, η ευρετηρίαση των θεμάτων (έργα συνθέτη) έγινε με αύξοντες αριθμούς (Αριθμούς Καταλόγου) ανά συστηματικές κατηγορίες, με χρονολογική ταξινόμηση εντός των κατηγοριών. Επιπλέον τα θέματα ευρετηριάστηκαν και αλφαβητικά. Επιπροσθέτως ευρετηριάστηκαν ξεχωριστά τα τεκμήρια που αφορούσαν: στις αναθέσεις έργων, στις βραβεύσεις έργων, στα αφιερώματα στον συνθέτη, στις έντυπες εκδόσεις, στις ηχητικές εκδόσεις (δισκογραφία) και στην αλληλογραφία. Η μορφή δομημένου λεξιλογίου ήταν ο τελικός Κατάλογος Έργων του συνθέτη από τη γράφουσα, σε πλήρη (Διδακτορική Διατριβή: 603 σελίδες) και συνοπτική εκδοχή (έκδοση: 303 σελίδες).

5. **Αξιολόγηση.** Είναι η διαδικασία καθορισμού της τεκμηριωτικής και πληροφοριακής αξίας του αρχειακού υλικού, προκειμένου να αποφασιστεί τόσο η διατήρηση του στο διηνεκές, όσο και η πρόσκτηση νέου υλικού. Η αξιολόγηση του αρχειακού υλικού –μια διαδικασία κατά την οποία ο αρχειακός δεσμός έχει βαρύνοντα ρόλο, επισύροντας την τεκμηριωτική αξία και την έννοια του περιβάλλοντος παραγωγής– θεωρείται το κρισιμότερο καθήκον του αρχειονόμου (Μπάγιας 94-95). Στην περίπτωση του Αρχείου Δ. Δραγατάκη διατηρήθηκε κάθε είδους αρχειακό υλικό, ακόμα και φαινομενικά μη τεκμηριωτικής αξίας (λ.χ. φάκελοι τοποθέτησης εγγράφων με σημειώσεις του συνθέτη, πολλαπλά αντίτυπα έργων, δημοσιευμάτων ή προγραμμάτων), επειδή, όπως αποδείχτηκε σε πολλές περιπτώσεις, είχε βαρύνοντα ρόλο μέσα στο περιβάλλον παραγωγής του. Επιπλέον, προσκτήθηκε η μέγιστη ποσότητα νέου υλικού τόσο από άλλα αρχεία, όσο και από τη δράση του Συλλόγου Φίλων Δ. Δραγατάκη, αλλά και την προσωπική δραστηριότητα της επιμελήτριας του Αρχείου (ομιλίες, ανακοινώσεις, δημοσιεύσεις, εκδόσεις, κ.ά.).
6. **Συντήρηση:** αποτελεί το σύνολο των απαραίτητων μέτρων διατήρησης ή αποκατάστασης της υλικής μορφής των τεκμηρίων (Ζερβός και Μοροπούλου 1). Η γράφουσα, ως επιστημονικά υπεύθυνη για τη διαφύλαξη της υλικής ακεραιότητας των τεκμηρίων, φρόντισε από κοινού με την οικογένεια του συνθέτη αφενός για την αποφυγή συνθηκών φθοράς των τεκμηρίων στον χώρο φύλαξης του Αρχείου (θερμοκρασία και υγρασία, αερισμός, διαχείριση σκόνης, προστασία από έντομα), αφετέρου προστάτεψε τα τεκμήρια, όπου κατέστη δυνατό, με τη χρήση προστατευτικών υλικών (κουτιά, φάκελοι, υποφάκελοι, μεμβράνες φύλαξης κ.λπ.). Περαιτέρω συντήρηση και πιθανή αποκατάσταση του αρχειακού υλικού μπορεί να πραγματοποιηθεί αν κριθεί απαραίτητο μόνο από ειδικευμένους επιστήμονες ή εξωτερικά συνεργεία. Σε κάθε περίπτωση οι ενέργειες για τη διατήρηση του Αρχείου δεν οδήγησαν με κανένα τρόπο σε άρση του αρχειακού δεσμού.
7. **Προβολή και χρήση Αρχείου.** Συνίσταται από τις δραστηριότητες που επιτρέπουν στο κοινό πρόσβαση στα αρχειακά τεκμήρια και το περιεχόμενό

τους, με τον αρχειονόμο σε ρόλο μεσολαβητή (Γιαννακόπουλος και Μπουντούρη 39). Οι δραστηριότητες της προβολής έχουν ως αντικείμενο το πολιτιστικό περιεχόμενο των τεκμηρίων και στοχεύουν να το μεταδώσουν, να το μεταφράσουν, να το εξηγήσουν και να το εντάξουν στο περιβάλλον που το δημιούργησε. Οι μορφές που μπορεί να πάρει η προβολή των τεκμηρίων είναι ποικίλες και μπορούμε να τις διακρίνουμε στις ακόλουθες κατηγορίες (Γιαννακόπουλος, «Ενότητα 12» 30):

- *άμεση πληροφόρηση του κοινού*: πραγματοποιήθηκε πλήθος ομιλιών και ξεναγήσεων στο πλαίσιο εκθέσεων αρχειακού υλικού.
- *έμμεση πληροφόρηση του κοινού από τα εργαλεία έρευνας*: έκδοση Καταλόγου Έργων, ανακοινώσεις και δημοσιεύματα, δράση επιπλέον ερευνητών γύρω από το Αρχείο.
- *πολιτιστική δράση*: εκθέσεις αρχειακού υλικού στην Αθήνα (Μουσείο Μπενάκη, 2006· Ινστιτούτο Γκαίτε, 2014· ΜΒΛΒ, 2014· Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Δήμου Αθηναίων, 2014· Ωδείο Φ. Νάκας, 2019) και την Πλατανούσα (Πολιτιστικό Κέντρο, 2014).
- *εκπαιδευτικές δραστηριότητες*: συμπερίληψη αρχειακών τεκμηρίων Δ. Δραγατάκη (μουσικό κείμενο) στο επιμορφωτικό υλικό για τα νέα προγράμματα σπουδών μουσικής του ΙΕΠ (Καλοπανά, «Διδακτικό» 93-126).

Τέλος, υπογραμμίζεται η αρχειακή χρήση έχει μετασχηματιστεί πλέον από προνόμιο σε κοινωνικό δικαίωμα (Γιαννακόπουλος, «Ενότητα 12» 31). Η επιμελήτρια του Αρχείου Δ. Δραγατάκη σε ρόλο αρχειονόμου φροντίζει ώστε το Αρχείο και η έρευνα σε αυτό να καθίστανται κτήμα ενός κοινού διαρκώς διευρυνόμενου.

Β. Προοπτικές

Οι προοπτικές του Αρχείου Δ. Δραγατάκη –τόσο του ιστορικού τμήματος αυτού, όσο και του ημιενεργού– έπεται από τις αρχειονομικές εργασίες, οι οποίες έχουν ήδη συντελεστεί, είναι σημαντικά ενισχυμένες.

Ειδικότερα, το **ιστορικό** τμήμα του Αρχείου βρίσκεται ήδη σε διαδικασία ψηφιοποίησης, ώστε να καταστεί διαδικτυακά προσβάσιμο στους ερευνητές. Στους υποψήφιους χρήστες περιλαμβάνονται μουσικολόγοι, εκπαιδευτικοί μουσικής, μουσικοί εκτελεστές, αλλά και αρχειονόμοι, μουσειολόγοι και ιστορικοί. Το **ημιενεργό** τμήμα του Αρχείου είναι διαθέσιμο σε όλους τους ανωτέρω με έμφαση στις ενδεχόμενες ερευνητικές εργασίες που μπορούν να πραγματοποιηθούν (προβολή και χρήση, ψηφιοποίηση). Επιπροσθέτως, το

ημιενεργό τμήμα του Αρχείου Δ. Δραγατάκη είναι επιδεκτικό σε πρόσθετες αρχειονομικές εργασίες εντός συγκεκριμένων υποσειρών, οι οποίες δεν έχουν ενδελεχώς αποδελτιωθεί και ταξινομηθεί (προγράμματα συναυλιών, δημοσιεύματα τύπου, βιβλιογραφία), λόγω της διαρκούς πρόσκτησης νέων τεκμηρίων.

Οι καλές πρακτικές χρήσης και προβολής διεθνών και ελληνικών αρχειακών φορέων (λ.χ. Διεθνής Αρχειακή Εταιρεία, Γενικά Αρχεία του Κράτους), όπως και ειδικών μουσικών αποθετηρίων (λ.χ. ΜΒΛΒ, Μουσείο Μπενάκη) –ιδίως στην κατεύθυνση αξιοποίησης των ψηφιακών μέσων– μπορούν να λειτουργήσουν σε αυτή την περίπτωση ως πρότυπο. Η ακόλουθη ανάπτυξη ερευνητικών, εκδοτικών, συναυλιακών, εκθεσιακών, εκπαιδευτικών και άλλων δράσεων θα ενισχύσει τις διασυνδέσεις του Αρχείου Δ. Δραγατάκη με συγγενή αρχεία και θα καλλιεργήσει τους δεσμούς του Αρχείου –ως φορέα ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς– με το ειδικό και το ευρύτερο κοινό.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι: Καταγραφικό δελτίο τεκμηρίων

ΤΙΤΛΟΣ:

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ:

ΤΟΠΟΣ:

ΤΟΝΙΚΟΤΗΤΑ:

ΕΝΟΡΧΗΣΤΡΩΣΗ-ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ:

ΜΕΡΗ:

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ:

ΑΦΙΕΡΩΣΗ:

Α' ΕΚΤΕΛΕΣΗ:

ΔΙΑΡΚΕΙΑ:

ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑ:

ΠΑΡΤΙΤΟΥΡΑ	Αυτόγραφο	Χειρόγραφο-φο άλλου	Σκίτσο	Διαφάνειες	Η/Υ	Πάρτες		Έκδοση
Πρωτότυπο							Ημ/νία	
Μέσο γραφής							Τόπος	
Φωτοτυπία							Εκδότης	
Διαστάσεις							Διαφάνειες	
Σελίδες (μ.κ., γραμ., άδειες)							Αντίτυπα	
Μέτρα							Φωτοτυπίες	
Υπογραφή							Σελίδες (μ.κ., γραμ., άδειες)	
Σχόλια-κατάσταση							Μέτρα/Διαστάσεις	

Περιγραφή:

Λεκτικό κείμενο:

Πληροφορίες:

Κριτικές:

Δισκογραφία:

Βιβλιογραφία:

Σημειώσεις:

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II: Περιγραφή έργου (Κατάλογος έργων)

Αριθμός Καταλόγου Καλοπανά (Α.Κ.Κα.)

ΤΙΤΛΟΣ Καταλόγου:

A. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΙΤΛΟΥ ΧΕΙΡΟΓΡ.:
Χρονολογία:

Ενορχήστρωση-Παραλλαγές:

ΜΕΡΗ:

Α' ΕΚΤΕΛΕΣΗ:

Αποδοχή τύπου:

ΔΙΑΡΚΕΙΑ:

Ηχητική Έκδοση:

B. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΓΡΑΠΤΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΕΡΓΟΥ

ΠΑΡΤΙΤΟΥΡΑ	ΑΥΤΟΓΡΑΦΗ (τελική & πλήρης γγραφή)	ΑΥΤΟΓΡΑΦΗ -Ημιτελική παρτιτούρα / -Αναγωγή για πιάνο / Συνεπτυγμένη γγραφή / -Σχέδιο – Προσχέδιο -Πάρτα σόλο οργάνου -Μεταγραφή	Χειρόγραφο άλλου	Η/Υ (τελική & πλήρης γγραφή)	(Εντυπη) ΕΚΔΟΣΗ (τελική & πλήρης γγραφή)	Τίτλος
Πρωτότυπο/ φωτοτυπία					Χρονολογία	
Μέσο γραφής					Τόπος	
Διαστάσεις		ό.π.	ό.π.		Εκδότης	
Σελίδες (μ.κ., λ.κ., αδ.)		ό.π.	ό.π.		Διαφάνειες	
Μέτρα		ό.π.	ό.π.		Αντίτυπα αρχείου συνθέτη	

Τέλος μ.κ.		ό.π.	ό.π.		Σελίδες (μ.κ., λ.κ., άδειες)	
Σχόλια- κατάσταση		ό.π.	ό.π.		Μέτρα/ διαστάσεις	

Γ. ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ

Περιγραφή χειρογράφων:

Λεκτικό κείμενο:

Πληροφορίες για το έργο (Δ.Δ., κ.ά.):

Σημειώσεις γράφουσας:

Εικόνα 1

Το Αρχείο Δ. Δραγατάκη οργανωμένο σε φακέλους – σειρά έντυπων εκδόσεων (2000).
© Copyright αρχείο Μ. Καλοπανά.

Εικόνα 2

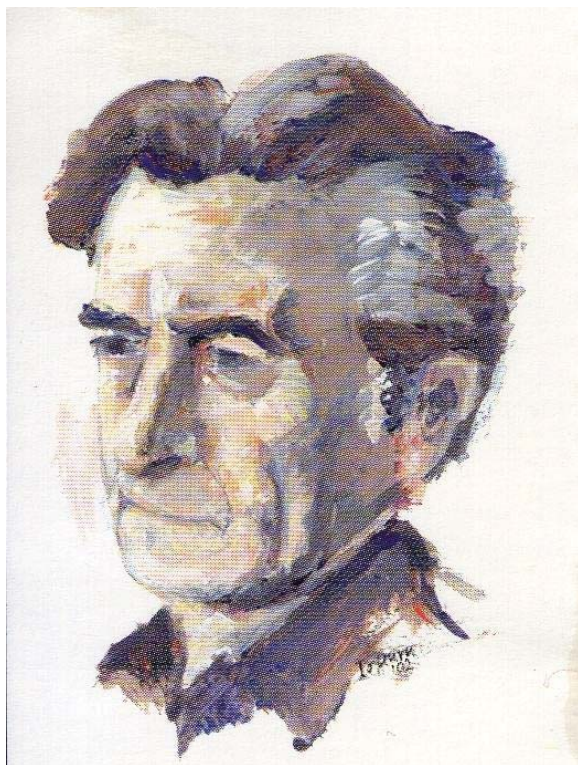
Το Αρχείο Δ. Δραγατάκη οργανωμένο σε υπο-σειρές – σειρά έντυπων εκδόσεων (2021).
© Copyright αρχείο Μ. Καλοπανά.

Εικόνα 3

Δωρεά υποσειρών (εντός κυτίων) των μουσικών κειμένων του Αρχείου Δ. Δραγατάκη
στη Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» (2021).
© Copyright αρχείο Μ. Καλοπανά.

Εικόνα 4

Προσωπογραφία συνθέτη από την εγγονή του, Ισμήνη Κορωνίδα, εικαστικό-αρχιτέκτονα.
© Copyright Αρχείο Δ. Δραγατάκη.

Εικόνα 5

Προσωπογραφία της συζύγου του συνθέτη, Ηρώς Αϊβαλιώτη-Δραγατάκη,
από τον αδελφό της, Νίκο Ίκαρη, εικαστικό.
© Copyright Αρχείο Δ. Δραγατάκη.

Εικόνα 6

Έκθεση Αρχείου Δ. Δραγατάκη στο Ινστιτούτο Γκαίτε Αθηνών (14.1.2014).

© Copyright Αρχείο Μ. Καλοπανά.

Εικόνα 7

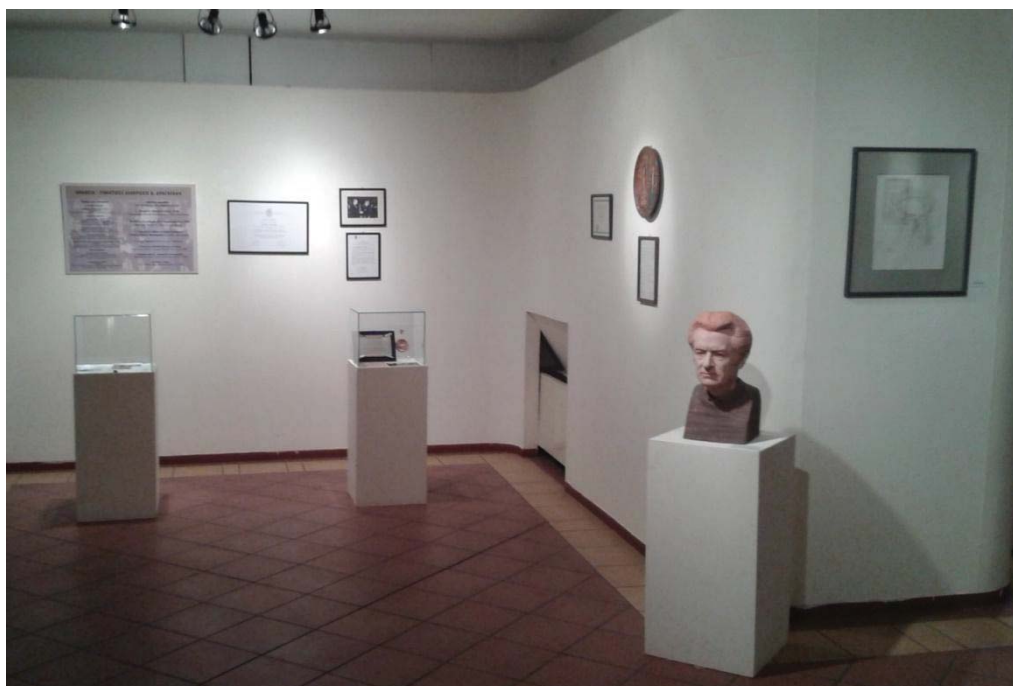

Έκθεση Αρχείου Δ. Δραγατάκη στη Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» (25-30.4.2014).

© Copyright Αρχείο Μ. Καλοπανά.

Εικόνα 8

Έκθεση Αρχείου Δ. Δραγατάκη
στο Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Δήμου Αθηναίων (5-15.11.2014).
© Copyright Αρχείο Μ. Καλοπανά.

Εικόνα 9

Έκθεση Αρχείου Δ. Δραγατάκη
στο Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Δήμου Αθηναίων (5-15.11.2014).
© Copyright Αρχείο Μ. Καλοπανά.

Εικόνα 10

Έκθεση Αρχείου Δ. Δραγατάκη
στο Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Δήμου Αθηναίων (5-15.11.2014).
© Copyright Αρχείο Μ. Καλοπανά.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Βάρδα, Χριστίνα και Ζήσιμος, Συνοδινός (Επιμ.). *Διεθνές Πρότυπο Αρχειακής Περιγραφής* (Γενικό). Δεύτερη έκδοση, Βάρδα, Χριστίνα, Παππά, Αμαλία και Ζήσιμος, Συνοδινός (μτφρ.). Ελληνική Αρχειακή Εταιρεία-Διεθνές Συμβούλιο Αρχείων, 2002.

Γιαννακόπουλος, Γεώργιος και Βασιλική, Μπουντούρη. *Εισαγωγή στην Αρχειονομία*. Προπτυχιακό εγχειρίδιο, Κάλλιπος. Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2016, <https://hdl.handle.net/11419/6320>. Ανακτήθηκε 20 Δεκεμβρίου 2023.

Ζερβός, Σπύρος και Αντωνία, Μοροπούλου. «Γενικές Αρχές Διατήρησης Αρχειακού Υλικού». *Αρχειακός Δεσμός* 1, 2004, σσ. 1-32.

Καλοπανά, Μαγδαληνή. *Δημήτρη Δραγατάκη: Κατάλογος Έργων*. Διδακτορική Διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2008. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/33704>. Ανακτήθηκε 20 Δεκεμβρίου 2023.

—. *Συστηματικός και Βιο-Βιβλιογραφικός Κατάλογος Έργων Δημήτρη Δραγατάκη*. Φ. Νάκας, 2019.

—. «Διδακτικό Σενάριο για τη ΣΤ Δημοτικού (σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση)». Τσερπέ, Γεωργία, Καλοπανά, Μαγδαληνή, Μαγαλιού, Μαρία και

Μπαρμπάκη, Μαρία. *Οδηγός εκπαιδευτικού Μουσικής Δημοτικού* (2η Έκδοση). Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2022, σσ.93-126.

Καπιδάκης, Σαράντος, Λαζαρίνης, Φώτης και Κατερίνα, Τοράκη. *Θέματα Βιβλιοθηκονομίας και Επιστήμης των Πληροφοριών*. ΣΕΑΒ, 2015.

Κώστιος, Απόστολος. *Δημήτρης Μητρόπουλος: Κατάλογος έργων*. Ορχήστρα των Χρωμάτων, 1996.

Μπάγιας, Ανδρέας. *Αρχειονομία: Βασικές έννοιες και αρχές*. Κριτική, 1998.

McKemmish, Sue. «Εισαγωγή στα Αρχεία και τα Αρχειακά Προγράμματα». *Η Διαχείριση των Αρχείων*. Ellis Judith (επιμ.). Ελληνική Αρχειακή Εταιρεία, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, 2000.

Σάρρα, Χριστίνα. «Ηλεκτρονικά αρχεία: το επόμενο βήμα». *Αρχειονομία: Η πρακτική των Γενικών Αρχείων του Κράτους*. Καραπιδάκης, Νίκος και Μαρία, Βακαλοπούλου (επιμ.). Βιβλιοθήκη ΓΑΚ, 2012, σσ. 141-145.

Διαδικτυακές πηγές

Γιώργος Γιαννακόπουλος. «Ενότητα 5: Αρχειακός δεσμός και υλικό των τεκμηρίων». *Εισαγωγή στην Αρχειονομία*. Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Αθήνας, 2014. ocp.teiath.gr. Ανακτήθηκε 20 Δεκεμβρίου 2023.

—. «Ενότητα 10: Αρχειακές εργασίες (μέρος 1ο). Πρόσκτηση». *Εισαγωγή στην Αρχειονομία*. Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Αθήνας, 2014. ocp.teiath.gr. Ανακτήθηκε 20 Δεκεμβρίου 2023.

—. «Ενότητα 11: Αρχειακές εργασίες (μέρος 2ο). Ταξινόμηση, Περιγραφή». *Εισαγωγή στην Αρχειονομία*. Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Αθήνας, 2014. ocp.teiath.gr. Ανακτήθηκε 20 Δεκεμβρίου 2023.

—. «Ενότητα 12: Αρχειακές εργασίες (μέρος 3ο). Ευρετηρίαση, Αξιολόγηση, Συντήρηση, Προβολή και χρήση αρχείων». *Εισαγωγή στην Αρχειονομία*. Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Αθήνας, 2014. ocp.teiath.gr. Ανακτήθηκε 20 Δεκεμβρίου 2023.

Αρχειακό υλικό

Αρχείο Δημήτρη Δραγατάκη/Dimitris Dragatakis Archive (Σύλλογος Φίλων Δημήτρη Δραγατάκη)
Αρχείο Μαγδαληνής Καλοπανά (ιδιωτικό)

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Brown, Roger. *Documentary Evidence in Australia*. Law Book Co, 1988.

Duranti, Luciana. "Archival Science." *Encyclopedia of Library and Information Science*, 59. Kent, Allen (επιμ.), Marcel Dekker, INC., 1996, σσ. 1-19.

McCorcle, Margit. *Johannes Brahms Thematisch-Bibliographisches Werkverzeichnis: Herausgegeben nach gemeinsamen*. G. Henle Verlag, 1984.

—. *Robert Schumann Thematisch-Bibliographisches Werkverzeichnis*. G. Henle Verlag, 2003.

Pearce-Moses, Richard. *Glossary of Archival and Records Terminology* (Archival Fundamentals Series II). Society of American Archivists, 2005.

Βιογραφικό: Η Μαγδαληνή Καλοπανά υπηρετεί ως Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών/ΕΚΠΑ (Πτυχίο Μουσικών Σπουδών, 1998, ΕΚΠΑ· Διδακτορικό Δίπλωμα στη Μουσικολογία, 2008, ΕΚΠΑ· Μεταπτυχιακό στις Σπουδές στην Εκπαίδευση, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2021).

Ως Μουσικολόγος έχει συνεργαστεί με τη Μουσική Βιβλιοθήκη «Λίλιαν Βουδούρη» (1996-1997), το Τρίτο Πρόγραμμα της ΕΡΤ (1998-2001, 2022), τη Γενική Γραμματεία Ολυμπιακών Αγώνων – Υπουργείο Πολιτισμού (2001-2003) και το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (2020-2023) και τον Σύλλογο Φίλων της Μουσικής (υπότροφος Κυβέλη-Χορν 2023). Μέλος των συντακτικών επιτροπών των περιοδικών *Πολυφωνία* (2002) και *Επιστημονική Επετηρίδα Κορινθίας* (2020), κριτής του *International Journal of Research and Innovation in Social Science* (IJRISS, 2023) και αρθρογράφος του διαδικτυακού περιοδικού κριτικής *Critics' point* (2021), διατελεί επίσης ως Επιμελήτρια του Αρχείου Δημήτρη Δραγατάκη.

Τελευταία της απονεμήθηκε το βραβείο Τζίνα Μπαχάουερ-Νικολάου Δούμπα 2022 – Κατηγορία Μουσικολογικού Συγγράμματος (19.12.2022) για τη μονογραφία της *Συστηματικός και Βιο-βιβλιογραφικός Κατάλογος Έργων Δημήτρη Δραγατάκη*. Αθήνα: Νάκας, 2019.

Αρχείο Θεόδωρου Αντωνίου:
Ταξινόμηση της Αρθρογραφίας
από το 1958 έως το 1989

Μαρίνα Τζούλη
marina.tzouli@gmail.com

Αρχείο Θεόδωρου Αντωνίου: Ταξινόμηση της Αρθρογραφίας από το 1958 έως το 1989

Μαρίνα Τζούλη

Περίληψη: Η εργασία αφορά την παρουσίαση της διαδικασίας ταξινόμησης των αποκομμάτων του Τύπου, τα οποία σχετίζονται με το έργο του Θεόδωρου Αντωνίου (1935-2018) και ανευρέθησαν από την υποφαινόμενη στο διαμέρισμα όπου ο ίδιος διατηρούσε το αρχειακό του υλικό. Αφορά επίσης την καταγραφή αφενός της ελληνικής αρθρογραφίας για τον συνθέτη, αφετέρου των μεταφρασμένων στα ελληνικά δημοσιεύσεων που προέρχονται από το διεθνές Τύπο, για διάστημα τριάντα περίπου χρόνων, αρχίζοντας από τον Αύγουστο του 1958 και τη θεατρική παράσταση *Βροχοποιός*.

Η χαρτογράφηση της πορείας που ακολουθείται στο κείμενο έχει αφετηρία την περίοδο ανάθεσης των σχετικών καθηκόντων από τον συνθέτη και τότε δάσκαλό μου, Θ. Αντωνίου, καθώς υπήρξα υπεύθυνη του Αρχείου του για το χρονικό διάστημα 2003-2008. Στη συνέχεια περιγράφονται οι δυσχέρειες, οι οποίες προέκυψαν κατά τη διάρκεια της ταξινόμησης των δημοσιευμάτων, και έπεται η κατηγοριοποίηση αυτών με βάση το θέμα και το είδος τους. Για παράδειγμα, ορισμένα εστιάζουν στον προγραμματισμό συναυλιών και καλλιτεχνικών δράσεων του Αντωνίου, άλλα σε κριτικούς σχολιασμούς και κάποια σε προσωπικές του συνεντεύξεις.

Λίγο πριν το τέλος, παρουσιάζεται το σύνολο της αρθρογραφίας που έχει ταξινομηθεί μέχρι σήμερα μέσα από την αθροιστική τους εικόνα ανά έτος και ακολουθεί συνοπτικός απολογισμός.

Λέξεις κλειδιά: Θεόδωρος Αντωνίου, αρθρογραφία, αφιέρωμα, δημοσιογράφος, έργο, κριτική, Πεντερέτσκι, συναυλία, συνέντευξη, ταξινόμηση.

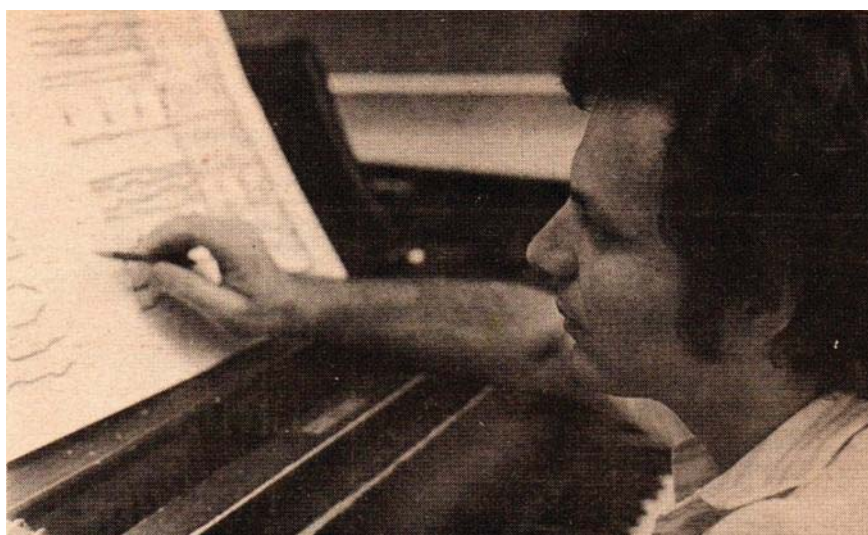
1. Η αρχή της συνεργασίας με τον Θεόδωρο Αντωνίου

Η κατά κύριο λόγο αφηγηματολογική παρουσίαση της διαδικασίας ταξινόμησης και καταγραφής της αρθρογραφίας για την καλλιτεχνική δράση του Θεόδωρου

Αντωνίου (1935-2018) από το παρελθόν και τα πρώτα του έργα (1958)¹ έως το 1989, θέμα στο οποίο επικεντρώνεται το παρόν κείμενο, περιορίζεται στη συγκεκριμένη τριακονταετία, δεδομένου ότι τα άρθρα εκείνης της περιόδου ήταν υπεράριθμα και αρκετά φθαρμένα, ενώ όσα βρέθηκαν στο διαμέρισμα για τα έτη από το 1990 και μετά ήταν περιορισμένα. Επιπλέον, τα παλαιότερα δύσκολα θα μπορούσαν να εντοπιστούν από τους ενδιαφερομένους, σε αντίθεση με τα μεταγενέστερα που, χάρη στις νέες δυνατότητες της τεχνολογίας και τη βοήθεια του διαδικτύου, καθίστανται πιθανόν προσβάσιμα. Σύντομα άλλωστε, στη νέα δεκαετία, θα γινόταν αντιληπτό ότι ο τρόπος ενημέρωσης είχε πια αλλάξει σελίδα.

Η καταγραφή τους προσδιορίζεται στην αρθρογραφία του ελληνικού Τύπου και σε μεταφρασμένα δελτία διεθνών ειδησεογραφικών εντύπων, τα οποία ενημέρωναν για τα έργα, τη δράση, τις πρωτοβουλίες και τα οράματα του Αντωνίου (Εικόνα 1).

Εικόνα 1

Dan Watkiss: «Composer considers self a musical ‘missionary’
[Ο συνθέτης θεωρεί τον εαυτό του μουσικό «ιεραπόστολο»].

The Daily Utah Chronicle, 10-02-1972. Αρχείο Θ. Αντωνίου.

Ο μίτος της ιστορίας αναζητείται στις αρχές του Μιλένιουμ, συγκεκριμένα το 2002, όταν σπούδαζα σύνθεση μαζί του και τον επισκεπτόμουν σε εβδομαδιαία σχεδόν βάση στο σπίτι του, στο Παγκράτι. Ο χρόνος που περνούσα εκεί ήταν αρκετός καθώς, εκτός από το καθιερωμένο μάθημα, αξιοποιούσα τη μεγάλων διαστάσεων βιβλιοθήκη και δισκοθήκη του, με αποτέλεσμα τη σταδιακή επισήμανση ελλείψεων αρχειακού τύπου, αφού η εύρεση σημειώσεων ή ψηφιακών δίσκων ήταν πολλές φορές ανέφικτη.

¹ Οι 8 Μουσικές Εικόνες (8 Musical Pictures), έργο του 1953 για φωνή και πιάνο, έκαναν πρεμιέρα το 1957, ωστόσο δεν εντοπίστηκε σχετική δημοσίευση.

Σε πρώτο στάδιο ασχολήθηκα με την ενημέρωση και ανανέωση μιας Βάσης δεδομένων, καταχωρίζοντας πληροφορίες για τα ηχητικά αρχεία με αντίστοιχη αρίθμηση αυτών, ώστε να εντοπίζονται εύκολα από κάθε ενδιαφερόμενο. Μπορούσε έτσι κάποιος να αναζητήσει ένα έργο πληκτρολογώντας είτε τον τίτλο είτε το όνομα του συνθέτη και να εμφανιστεί η σχετική λίστα ηχογραφήσεων. Η ανάγκη ωστόσο για συστηματική ενημέρωση της βάσης φανέρωνε τους ιλιγγιώδεις ρυθμούς των καθημερινών δράσεων του Αντωνίου. Ήταν συνεπώς αδύνατο να ολοκληρωθεί, λόγω της πυκνής συνθετικής δραστηριότητας και των συχνών συναυλιών του, που πολλαπλασίαζαν διαρκώς τα δεδομένα και υπαγόρευαν την προσθήκη νέων καταχωρίσεων.

Σχεδόν παράλληλα ασχολήθηκα και με αρμοδιότητες διεκπεραιωτικές, όπως εκκρεμότητες για επικείμενες συναυλίες ή επικοινωνία με εκδοτικούς οίκους, για την έκδοση έργων του και ενός καταλόγου με την εργογραφία του. Κάπου εδώ αρχίζει η επαγγελματική συνεργασία μου με τον συνθέτη.

2.Τα αποκόμματα του Τύπου

Εκτός από την κατοικία του στην οδό Αμύντα, ο Αντωνίου διέθετε, αρκετά κοντά, ένα ακόμη διαμέρισμα όπου συνήθως φιλοξενούσε συνθέτες, σολίστες, αρχιμουσικούς και γενικά προσωπικότητες που επισκέπτονταν την Ελλάδα εν όψει μιας καλλιτεχνικής εκδήλωσης ή συναυλίας, στην οποία είτε συμμετείχαν είτε ήταν τα τιμώμενα πρόσωπα. Στον ίδιο χώρο διατηρούσε το υλικό των συναυλιών του κυρίως, παρτιτούρες και πάρτες έργων του ή έργων άλλων συνθετών που παρουσίαζε, ως μαέστρος. Κατόπιν προτροπής του, επισκέφθηκα το χώρο προκειμένου να προτείνω λύσεις οργάνωσης και ταξινόμησης.

Ένας τοίχος επενδυμένος από άκρη σε άκρη με ράφια και αραδιασμένες χειρόγραφες κυρίως παρτιτούρες οδήγησαν στην άμεση προσπάθεια οργάνωσης του υλικού αλλά και του χώρου. Σύντομα διαπίστωσα ότι, σε ένα μικρό δωμάτιο – αποθήκη του διαμερίσματος, ήταν στοιβαγμένα αμέτρητα αποκόμματα εφημερίδων και κάποια απ' αυτά είχαν φυλαχθεί σε ντοσιέ (Εικόνα2). Ο Αντωνίου μου ζήτησε να ασχοληθώ με αυτά, προκειμένου να ταξινομηθούν και εν καιρώ να καταγραφεί το περιεχόμενο κάθε αποκόμματος, ώστε να αποκτήσει και ο ίδιος πρόσβαση ανάγνωσης.

Εικόνα 2

1. Εθνος, 26-01-1967. 2. Η Καθημερινή, 26-01-1967. 3. Τα Νέα, 26-01-1967.
  4. Άρθρο από την Έμυ Πανάγου, εφημ. Η Βραδυνή, 26-01-1967.
- Αρχείο Θ. Αντωνίου.

Η σύνολη διαδικασία λοιπόν συνίσταται αρχικά σε δύο άξονες, α) στην ταξινόμηση όλων των αποκομμάτων και β) στην καταγραφή των άρθρων, συγκεκριμένα των ελληνόγλωσσων, που αφορούν στην τέχνη του Θεόδωρου Αντωνίου.

3. Προβλήματα και δυσκολίες ταξινόμησης

Η αρχειοθέτηση των δελτίων ολοκληρώθηκε το χρονικό διάστημα που εργαζόμουν επίσημα στο Αρχείο. Τα δελτία τοποθετήθηκαν σε φακέλους με χρονολογική σειρά και, όπου ήταν δυνατόν, ανά έργο ή θέμα, ενώ παράλληλα είχε αρχίσει η καταγραφή τους σε αρχεία Word (Εικόνα 3). Ο βαθμός δυσκολίας ήταν σημαντικός και αναμενόμενος, αφού σε πολλές περιπτώσεις, λόγω της φθοράς του χρόνου, το κείμενο ήταν απολύτως δυσδιάκριτο.

Τα άρθρα ήταν δυσανάγνωστα ή με ελλείψεις γραμμάτων, λέξεων, φράσεων που έπρεπε κανείς να αναζητήσει και να συμπληρώσει διαβάζοντας προσεκτικά το σωζόμενο κείμενο. Σε αρκετές πάλι περιπτώσεις τα περίφημα «χαρτάκια» ήταν τεμαχισμένα και το υπόλοιπο τμήμα τους έπρεπε να εντοπιστεί σε μια αχανή στοίβα.

Συχνά απουσίαζε η ημερομηνία δημοσίευσης ή/και η ονομασία της πηγής, οπότε καταβαλλόταν προσπάθεια διασταύρωσης των πληροφοριών: η ημερομηνία μπορούσε να αναζητηθεί μέσα από παρεμφερείς δημοσιεύσεις σε άλλα ενημερωτικά έντυπα της ίδιας ημέρας, πράγμα σύνηθες αφού, όπως θα αποκαλυφθεί στη συνέχεια, οι δράσεις του Αντωνίου κέντριζαν το γενικότερο δημοσιογραφικό ενδιαφέρον. Η τυχόν απουσία της ονομασίας της πηγής ήταν δυνατόν ενίοτε να εικάζεται από το όνομα του υπογράφοντος δημοσιογράφου, ως συνεργαζόμενου συντάκτη της συγκεκριμένης εφημερίδας.

Σε ορισμένες τέλος περιπτώσεις η συνεπαγωγή ήταν ανέφικτη, οπότε έπρεπε να ανατρέξει κανείς σε διαφορετικές πηγές, π.χ. προγράμματα συναυλιών, προκειμένου για την εξακρίβωση των στοιχείων που έλειπαν. Παρόλα αυτά, ορισμένα στοιχεία παρέμειναν αδιευκρίνιστα (πηγή, δημοσιογράφος, ημερομηνία) και η διστακτική έως επιφυλακτική συμπλήρωσή τους από την υποφαινόμενη έχει γίνει μόνο στην καταγεγραμμένη τους εκδοχή, με σχετική επεξήγηση σε μορφή υποσημείωσης.

Εικόνα 3

(α)

"ΕΘΝΟΣ", 13.7.1966

Η «ΚΙΝΗΣΗ Α-Β-Γ-Δ»
ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΗ "ΟΠ-ΑΡΤ" ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΕΟΔ.
ΑΝΤΩΝΙΟΥ
«ΜΕ ΓΡΑΜΜΙΚΟ ΚΥΡΙΩΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ»

Δύο καινούργια έργα του Θεόδωρου Αντωνίου θα εκτελεσθούν στο Ηρώδειο. Το ένα, που τιτλοφορείται "Κίνησης Α-Β-Γ-Δ για δύο ομάδες εγχόρδων", θα διευθύνει ο Ελβετός αρχιμουσικός Εντμόντε ντε Στουτς στην αποψινή συναυλία της Ορχήστρας Δωματίου της Ζυρίχης και το άλλο, που ονομάζεται «Εισαγωγή "ΟΠ" για ορχήστρα και ηλεκτρονικές μεταλλαγές», θα διευθύνει ο Μάνος Χατζιδάκις, στη συναυλία που θα δώσει στις 19 Σεπτεμβρίου.

Ο συνθέτης μιλώντας για το έργο που θα εκτελεσθεί απόψε λέει ότι είναι το πρώτο μιας σειράς, στην οποία τον απασχολεί ιδιαίτερα το πρόβλημα του χώρου και της κινήσεως σ' αυτόν. Μας είπε ότι η "Κίνησης" αποτελείται από τέσσερα μικρά κομμάτια που διακρίνονται με τα γράμματα Α, Β, Γ και Δ.

Μας λέει ο Αντωνίου ότι το έργο του αυτό είναι από τα πιο προχωρημένα, ως προς την αισθητική γλώσσα και «ο δωδεκαφθογγισμός χρησιμοποιείται όχι με σειρές, αλλά με ελεύθερη διαδοχή». Σημειώνει ότι «έχει γραμμικό, κυρίως, χαρακτήρα, ως προς την κίνηση και τον σχηματισμό συγχωριδίων και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο χρησιμοποιεί και νέο είδος γραφής, ως προς ωρισμένα του στοιχεία».

(β)

α) Καταγεγραμμένη εκδοχή άρθρου. β) Πρωτότυπο άρθρο.

Αρχείο Θ. Αντωνίου.

Δυσκολία υπήρχε και στον εντοπισμό των μεταφρασμένων άρθρων που προέρχονταν από το διεθνή Τύπο γιατί, εκτός του ότι κάποια είχαν τυπωθεί σε κακής ποιότητας αντίγραφο ή φύλλο/φαξ, οι (αντίστοιχες) μεταφράσεις τους ήταν διασκορπισμένες (Εικόνα.4).

Εικόνα 4

Antoniou's Road to Philadelphia

By DONALD CHITNUM

PHILADELPHIA—Why does a musician, considered by many to be one of the foremost composers of new music and a person who still undoubtedly enjoys as one of the most fervent in the international avant-garde? If indeed he is not already doing so, he is to Philadelphia? What could he hope to accomplish in a city such as this, which has been the matrix of musical counter-revolution, where the Philadelphia Orchestra might represent the nation that any worthwhile music could have possibly been written since World War II, and where even protests are said to have the highest sense of decorum?

It is probably because Theodore Antoniou, being the cadence of a different drummer. At first faint and weak, this torso has begun to grow in vigor and strength so that by now it has become quite difficult for people not to hear, and need, his message—which is that a new artistic subculture is being formed in Philadelphia composed of young people, students, and creative artists in all fields.

It seems that television, film, and even "pop-music" have made all of the arts more theatrical than they once were and that a new interest in music has brought artists of different fields closer together. This holds true for their individual activities as well.

MUSIC

formers in the midst of their professional training, with available rehearsal space, concert halls, printing facilities, and a public information department. PHA can furnish the resources.

But who will bring this all together? Who understands the music? Who will train the players and conduct the programs? Who can and will assume the artistic and administrative responsibility for such an undertaking?

Thus, enter Antoniou. What makes this man so eminently qualified for such a position? It is quite simple: he is a total musician. Because he can compose, conduct, and perform, he needs only a few artistic collaborators in order to quickly get down what he wants. As a composer, he is intimately conversant with every phase of new music, and as a performer he can fluently communicate with his musicians in order to help them solve their performance problems as expeditiously as possible.

ANTONIOU'S KNOWLEDGE of instrumental capabilities, and his understanding of what his players can, or cannot, do enables him to perform works which he and his faculty once thought were

ale students, met with classes, and prepared and conducted the world premiere of a new opera by Andrew Hudin. In addition to this he planned his Philadelphia programs for next year, and scheduled monthly readings of student compositions which he also will conduct with the Academy orchestra, chorus, wind ensemble, and smaller chamber groups.

Antoniou's compositions fall into three broad periods or classifications.

The works of the first period show Antoniou's interest in combining folklore material with modern techniques. Representative works from this period are his *Sonatina*, "Aquarelles" for piano, and "Epigrams" for soprano, narrator and small orchestra.

THE WORKS OF HIS second period show an assimilation and internalization of folklore elements in a way that produces what could best be described as "abstract folklorism." In works such as his *Vivida Concerto* and "Kontakion" he used the essence of older styles and forms in a highly personalized and unique manner.

The works of the last period, such as his *Events I, II, and III*, and his *Protest I and II* are generally referred to as

H ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΟΝΙΟΥ ΣΤΗ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑ
SUNDAY STAR (WASHINGTON D.C.)
BY DONALD CHITNUM

Γιατί όμως ένας μουσικός που από πολλούς θεωρείται σάν ένας από τους πιο επιφανείς έγχετες της σύγχρονης μουσικής και σάν πρόσωπο που σίγουρα θα αναδοθεθώ (έάν δεν έχει ήδη συμβη αυτό) σάν μιά από τις ισχυρότερες δυνάμεις της διεθνούς πρωτοπορίας, αποφασίζει ναρθή στη Φιλαδέλφεια; Τι έλπίζει να καταφέρει σ'ένα έδαφος που γιά χρόνια στάθηκε η κοιτίδα της συντηρητικής μουσικής, όπου η 'Ορχήστρα της Φιλαδέλφειας έχει την ύψηλή κυριαρχία και κατηγορηματικά αποκλείει την ιδέα ότι είναι δυνατόν να έχει γραφτεί οποιαδήποτε αξιόλογη μουσική σύνθεση από τον 20 Παγκόσμιο Ιόλεμο; Απολύτως και όπου ακόμη και η διαμαρτυρία έκδηλώνεται μέ μιά ύψηλή έννοια αξιοπρέπειας; Έως να είναι έπεισθ ό 'Αντωνίου έχει άλλη θέαση του κόσμου. 'Αδύνατος στην αρχή οι άποχοι της προσπάθειάς του σιγά-σιγά έρχονταν να μεγαλώνουν σε ράμη και ισχύ. Έτσι έωτε κανείς πιά να μην μπορεί παρά να άκούει και να προσέχει τό μήνυμά του. Τό μήνυμα που λέει πως μιά καινοόργια καλλιτεχνική κοινότητα δημιουργείται στή Φιλαδέλφεια, αποτελούμενη από νέους, σπουδαστές και δημιουργικούς καλλιτέχνες όλων των τεχνών.—

Οαίνεται πως η τηλεόραση, ό κινηματογράφος και ακόμη τό "χάπνενιν" έφεραν όλες τις τέχνες πιά κοντά στό όσάτρο έπ'ότι ήσαν ως τώια και ότι ένα νέο ένδιαφέρον γιά πολύτεχνες έκδηλώσεις έφερε κοντά καλλιτεχνες διαφόρων τεχνών. Αυτό ίσχυει και γιά τό άκροατήριο που συγκεντρώνουν. Συνήθως δεν θά βρήςτε αυτούς άκροατές στίς συναυλίες της 'Ορχήστρας γιατί δεν τους ένδιαφέρει η δημιουργία μουσείου όπου θά διατηρούνται τά μουσικά

Donald Chittum: "Antoniou's Road to Philadelphia"

The Sunday Star, Washington D.C., 16-04-1972.

Αρχείο Θ. Αντωνίου.

Διατήρησα το ρόλο της υπεύθυνης του Αρχείου για αρκετό χρονικό διάστημα και συνέχισα εντατικότερα την καταγραφή των άρθρων, αναγνωρίζοντας την αξία τους ως υλικού που θα έριχνε φως στα χρόνια των σπουδών του, στις πρώτες δημιουργικές του απόπειρες και στις μετέπειτα επιτυχίες. Μέσα από την ταξινόμηση και την καταγραφή τους αναφαινόταν το ψηφιδωτό μιας πολυσχιδούς προσωπικότητας προσοικειώνοντας την εικόνα του Αντωνίου προς τις νεότερες γενιές και διακρινίζοντας την πορεία του βήμα-βήμα, υπό το πρίσμα της δημοσιογραφίας.

4. Κατηγορίες ταξινόμησης

Εκτός από τη χρονολογική τους κατάταξη, τα αρχειοθετημένα δημοσιεύματα διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες, οι δύο τελευταίες εκ των οποίων (3 & 4) είχαν ήδη προταθεί από τον ίδιο τον συνθέτη:

1. Ανακοινώσεις
2. Πληροφορίες - Προγραμματισμός

3. Κριτικές

4. Αφιέρωμα - Συνεντεύξεις

Με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε κανείς να γνωρίζει εξ αρχής, εάν ένα άρθρο επικεντρώνεται στην κριτική μιας σύνθεσης ή συναυλίας ή σε πληροφορίες, οι οποίες εστιάζουν το ενδιαφέρον σε επίκαιρες ειδήσεις που τον αφορούσαν, νέες αναθέσεις, περιοδείες, επιτυχίες κ.ά. Άλλοτε πάλι, μια δημοσίευση έχει τη μορφή συνέντευξης, με το συνθέτη να μιλά για τα έργα του, τα σχέδια και τους στόχους του ή να σχολιάζει όσα συμβαίνουν στην τέχνη σκιαγραφώντας έτσι το προφίλ και το πνεύμα μιας αλλοτινής πραγματικότητας (Εικόνα 5). Όταν ωστόσο υπάρχει επιγραμματική αναφορά του ονόματός του ή τίτλου συγκεκριμένου έργου στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ενημέρωσης, το άρθρο εντάσσεται στο πεδίο της ανακοίνωσης.

Εικόνα 5

(α) Φάκελος/Κατηγορία:
Αφιέρωμα – Συνεντεύξεις

Προγραμματισμός

Απόσπασμα άρθρου του Κ.Δ. Λιναρδάτου
στην εφημ. *Τα Νέα*, 23-06-1970.

(β) Φάκελος/Κατηγορία:
Πληροφορίες –

Άρθρο του Φάνη Κλεάνθη
στην εφημ. *Τα Νέα*, 30-04-1976.
Αρχείο Θ. Αντωνίου.

Αξίζει να σημειωθεί πως, παρακολουθώντας τελικά κανείς την πορεία μιας σύνθεσης ή μιας συναυλίας μέσα από το ιστορικό των δημοσιεύσεων, διακρίνει ένα νήμα, να ξετυλίγεται: η παραγωγή παρουσιάζεται αρχικά στον Τύπο με τη μορφή απλής ανακοίνωσης, ακολουθεί διεξοδική πληροφόρηση του αναγνωστικού κοινού και καταλήγει στην κριτική που διαδέχεται την προεμιέρα.

Αναφέρουμε ενδεικτικά την 31^η Αυγούστου 1967, όπου διαβάζουμε στο Έθνος και αλλού ότι στις «8 Ιανουαρίου η Συμφωνική της Ουάσιγκτον θα εκτελέσει το έργο του Λυρικά για βιολί και πιάνο με φόρμες λυρικής ποιήσεως σε στίχους Τάσου Ρούσσου». Στις 10-01-1968 πληροφορούμαστε από την Εσπερινή Ωρα Θεσσαλονίκης για την παγκόσμια πρεμιέρα του έργου και την εκτίμηση που τρέφουν οι μουσικοί της Αμερικής στο πρόσωπό του. Στη συνέχεια, η εφημερίδα Η Βραδυνή (17-02-1968) μεταφέρει ευμενείς κριτικές του Αμερικανικού Τύπου για τα Λυρικά, ως «περίεργα, συγκλονιστικά, απόκοσμα και πρωτοποριακά [...] με ήχους πολλές φορές εκπληκτικούς, παρόμοιους ίσως με τους ήχους που θα "έβγαιναν" από τα όργανα των αρχαίων Ελλήνων». Στις 24-02 ενημερωνόμαστε μια ακόμη φορά από το Έθνος σχετικά με τις κριτικές αλλά και για την επανάληψη της ερμηνείας του έργου, ενώ δύο ημέρες αργότερα τα εγκωμιαστικά σχόλια έρχονται από τη Θεσσαλονίκη και το άρθρο «Λυρικά 67. Ο συνθέτης Θ. Αντωνίου κατακτά την Αμερική». Ανάμεσα σε δύο ανάλογες δημοσιεύσεις (εφημ. Τα Νέα, 09-04-1968 και περ. Πάνθεον, 24-04-68) συναντούμε την κριτική του Φοίβου Ανωγειανάκη στο Έθνος, στις 14-03-1968, ο οποίος κάνει λόγο για ώριμη γραφή, «βίαιες ηχητικές αντιθέσεις και λυρικές αναλαμπές εναλλασσόμενες με σκωπτικές ή χιουμοριστικές αποστροφές».

5. Συγκεντρωτικός πίνακας

Με την πάροδο του χρόνου διαπιστώθηκε η ανάγκη δημιουργίας μιας βάσης δεδομένων, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα αναζήτησης των δημοσιογραφικών κειμένων εισάγοντας λέξεις – κλειδιά και να εντοπίζεται εύκολα η θέση τους.

Έτσι, σε επόμενο στάδιο οργανώνεται ένας, μισοτελειωμένος προς το παρόν, πίνακας σε απλό αρχείο Excel, με την ακόλουθη μορφή: Οι τρεις πρώτες στήλες προσδιορίζουν α) ημερομηνία/έτος, β) εφημερίδα/έντυπο και γ) τίτλο άρθρου. Ακολουθεί το «θέμα άρθρου», όπου καταχωρίζεται η κεντρική ιδέα ή μια λέξη – κλειδί, συνήθως η ονομασία του έργου για το οποίο γίνεται λόγος. Η συγκεκριμένη στήλη ενημερώνει τον ενδιαφερόμενο για το θέμα που σχολιάζεται σε μια δημοσίευση, επίσης διευκολύνει στη συγκέντρωση «ομοειδών» πληροφοριών, πληροφοριών δηλαδή με κοινό παρονομαστή ένα έργο, μια συναυλία κ.λπ. Έτσι, οποιοδήποτε στοιχείο αποτελεί πιθανό πυρήνα αναζήτησης, θα μπορεί να εντοπίζεται σε άρθρα διάφορων εποχών, συναυλιών κ.λπ.

Η πέμπτη στήλη επιγράφεται ως «είδος δημοσίευσης» και παραπέμπει στην κατηγοριοποίηση που τηρήθηκε συστηματικά στα έντυπα άρθρα. Εδώ συνεπώς κάθε δημοσίευση χαρακτηρίζεται ως ανακοίνωση, πληροφορία–προγραμματισμός, κριτική, αφιέρωμα–συνέντευξη. Έπεται η έκτη στήλη με το όνομα του δημοσιογράφου (εφόσον υπάρχει στο άρθρο) και στη συνέχεια η έβδομη με σχόλια. Πρόκειται για πεδίο με δευτερεύουσες πληροφορίες π.χ. την ονομασία της αίθουσας που πραγματοποιήθηκε η συναυλία ή την πρωτογενή πηγή προέλευσης

ενός άρθρου, κυρίως αν είναι σε μετάφραση και «μεταφέρει» νέα είτε κριτικές από το διεθνή Τύπο.

Ακόμα λοιπόν κι όταν τα στοιχεία που έχουν βρεθεί είναι ελλιπή, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να κατατοπιστεί μέσα από επτά (7) συνολικά πεδία: 1. Ημερομηνία/Έτος. 2. Εφημερίδα/Έντυπο. 3. Τίτλος Άρθρου. 4. Θέμα Άρθρου.

5. Είδος Δημοσίευσης. 6. Όνομα Δημοσιογράφου. 7. Σχόλια (Πίνακας 1).

Πίνακας 1

ΗΜΕΡΟΜ/ΕΤΟΣ	ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ/ΕΝΤΥΠΟ	ΤΙΤΛΟΣ ΑΡΘΡΟΥ	ΘΕΜΑ ΑΡΘΡΟΥ
30.08.1958	"ΠΑΤΡΙΣ" ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	Η ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΠΡΕΜΙΕΡΑ ΤΟΥ ΒΡΟΧΟΠΟΙΟΥ	"ΒΡΟΧΟΠΟΙΟΣ" [ΜΟΥΣΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ, ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ]
03.09.1958	"ΠΑΤΡΙΣ" ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	Η ΑΠΟΨΙΝΗ ΠΡΕΜΙΕΡΑ ΤΟΥ "ΒΡΟΧΟΠΟΙΟΥ" ΣΤΟΝ "ΑΠΟΛΛΩΝΑ"	"ΒΡΟΧΟΠΟΙΟΣ" [ΜΟΥΣΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ, ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ]
19.12.1959	ΤΑ ΝΕΑ	ΣΤΙΣ 8 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ Η "ΔΩΔΕΚΑΘΗ ΑΥΛΑΙΑ"	"ΚΑΠΕΛΛΑ" [ΜΟΥΣΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ]
15.01.1960	ΤΥΠΟΣ	ΑΠΟΨΕ ΑΡΧΙΖΕΙ Η "12Η ΑΥΛΑΙΑ"	"ΚΑΠΕΛΛΑ" [ΜΟΥΣΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ]
19.01.1960	ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ	"ΤΡΙΑ ΜΟΝΟΠΡΑΚΤΑ" ΑΠΟ ΤΗΝ "ΔΩΔΕΚΑΘΗ ΑΥΛΑΙΑ"	"ΚΑΠΕΛΛΑ" [ΜΟΥΣΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ]
.02.1960	ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΤΕΧΝΗΣ,τ.62	ΜΟΥΣΙΚΗ ΣΚΗΝΗΣ: Θ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΟΝΟΠ. "ΤΑ ΚΑΠΕΛΛΑ"	"ΚΑΠΕΛΛΑ" [ΜΟΥΣΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ]
04.04.1960	Η ΑΥΓΗ	-	ΣΚΕΡΤΣΟ ΓΙΑ ΒΙΟΛΙ ΚΑΙ ΠΙΑΝΟ
.04.1961	ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ	ΚΑΒΑΛΛΑΡΗΔΕΣ	"ΚΑΒΑΛΛΑΡΗΔΕΣ" [ΜΟΥΣΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ]
27.04.1961	ΒΡΑΔΥΝΗ	Η ΔΩΔΕΚΑΘΗ ΑΥΛΑΙΑ ΒΑΣ. ΑΝΔΡΕΟΠΟΥΛΟΥ: "ΚΑΒΑΛΛΑΡΗΔΕΣ ΔΙΧΩΣ ΑΛΛΟΓΑ". - Β. ΓΚΟΥΦΑ: "Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΗ" ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΕΛΣΑΣ ΒΕΡΓΗ	"ΚΑΒΑΛΛΑΡΗΔΕΣ" & "Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΗ" [ΜΟΥΣΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ]

ΕΙΔΟΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗΣ	ΟΝΟΜΑ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦ	ΣΧΟΛΙΑ
ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ		ΑΙΘ.: ΑΠΟΛΛΩΝ / ΘΙΑΣΟΣ ΛΑΜΠΕΤΗ-ΧΟΡΝ
ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ		ΑΙΘ.: ΑΠΟΛΛΩΝ / ΘΙΑΣΟΣ ΛΑΜΠΕΤΗ-ΧΟΡΝ
ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ		ΣΥΓΓ.: ΜΑΝΘΟΣ ΚΡΙΣΠΗΣ/ΣΚΗΝ.:ΛΥΚ.ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ/ΘΕΑΤΡΟ ΜΙΜΗ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ		ΣΥΓΓ.: ΜΑΝΘΟΣ ΚΡΙΣΠΗΣ/ΣΚΗΝ.:ΛΥΚ.ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ/ΘΕΑΤΡΟ ΜΙΜΗ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΚΡΙΤΙΚΗ		ΣΥΓΓ.: ΜΑΝΘΟΣ ΚΡΙΣΠΗΣ/ΣΚΗΝ.:ΛΥΚ.ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ/ΘΕΑΤΡΟ ΜΙΜΗ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΚΡΙΤΙΚΗ	Φ. ΑΝΩΓΕΙΑΝΑΚΗΣ	
ΚΡΙΤΙΚΗ		
ΚΡΙΤΙΚΗ	ΣΠ. ΓΙΑΝΝΑΤΟΣ	
ΚΡΙΤΙΚΗ		

Ενδεικτικό τμήμα από τον Πίνακα για αναζήτηση δημοσιεύσεων εισάγοντας λέξεις-κλειδιά.

Για παράδειγμα, σχετικά με το έργο *Βροχοποιός* οι πληροφορίες σημειώνονται ως εξής στα σχετικά πεδία:

Ημερομηνία/Έτος: 30-08-1958

Εφημερίδα/Εντυπο: Πατρίς (Ηρακλείου)

Τίτλος Άρθρου: «Η θεατρική πρεμιέρα του Βροχοποιού»

Θέμα Άρθρου: Μουσική για το θέατρο/Μουσική Επιμέλεια

Είδος Δημοσίευσης: Ανακοίνωση

Σχόλια: Αίθουσα: Απόλλων, θίασος Λαμπέτη-Χορν

Το πεδίο με το όνομα του δημοσιογράφου μένει κενό, αφού δεν υπάρχει στο άρθρο.

Η αναφορά επομένως του ονόματος του Θεόδωρου Αντωνίου, ως επαγγελματία μουσικού, αρχίζει κατά πάσα πιθανότητα το 1958, με τη θεατρική παράσταση *Βροχοποιός*, όπου είχε προφανώς την ευθύνη για την επιλογή της μουσικής. Στο ίδιο έτος ανήκει η σύνθεση του πιανιστικού έργου *Ακουαρέλες (Aquarelle)*, ερμηνευμένου, σύμφωνα με την εφημερίδα *Τα Νέα*, 20-04-1962, από τον Κωστή Γαϊτάνο στην αίθουσα «Παρνασσός».²

Παρακολουθώντας τα πρώτα στάδια της εξέλιξης του διαβάζουμε επίσης άρθρα για τις βραβεύσεις του, τη δράση του εντός και εκτός Ελλάδας, συνεργάτες και καλλιτέχνες που τον περιβάλλουν, πρωτοβουλίες για ίδρυση Συνόλων Σύγχρονης Μουσικής και διδασκαλία μαθημάτων, οι δε απόψεις του περί τέχνης και επικαιρότητας ξεδιπλώνονται μέσα από εκτενείς συνεντεύξεις. Να σημειωθεί ακόμη, ότι το πρώτο (αρχειοθετημένο) άρθρο στο οποίο καταγράφεται η επιτυχία του ως μαέστρου, υπογράφεται από τον Φοίβο Ανωγειανάκη στην εφημερίδα *Εθνος*, στις 04-04-1967.

6. Ποσοτική συγκέντρωση άρθρων

Σε ό,τι αφορά τη συγκεντρωτική εικόνα των διασωθέντων άρθρων, παρατηρείται μια κλιμακωτή, ανοδική θα λέγαμε πορεία μέχρι το 1973, φθίνουσα ωστόσο στη συνέχεια.

---

² Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Θ. Αντωνίου συμμετείχε ως βιολονίστας σε ηχογράφηση έργου μουσικής δωματίου του Αργεντίνου συνθέτη Javier Gimenez Noble. Τίτλος δισκογραφήματος: «*Panorama de la música argentina compositores nacidos entre 1944-1953*». Βλ.: Θωμάς Ταμβάκος: «Θεόδωρος Αντωνίου (Αθήνα, 10 Φεβρουαρίου 1935 - 26 Δεκεμβρίου 2018). Επίσημη δισκογραφία. Ελάχιστος φόρος τιμής στη μνήμη του αγαπημένου δασκάλου». https://www.tar.gr/content/content/files/Theodore_Antoniou-Discography--Thomas_Tamvakos-TaR-2019-2.pdf, σ.29.

Αναλυτικότερα, για το έτος 1962 συγκεντρώνονται σαράντα δύο (42) δημοσιεύσεις που μας πληροφορούν για την πορεία του, αλλά και για τα έργα του που παρουσιάζονται σε Ελλάδα και εξωτερικό παραθέτοντας τις αντίστοιχες κριτικές. Ισαριθμα άρθρα εντοπίζονται για το 1964, ενώ οι δημοσιεύσεις του 1965 πλησιάζουν τις ογδόντα (80) και τις ογδόντα τέσσερις (84) για το 1966. Ενδιάμεσα, για το 1963 σημειώνονται είκοσι (20) δημοσιεύσεις, εξαιρετικά σημαντικές, διότι ενημερώνουν πια το κοινό για τις πρώτες επιτυχίες του Έλληνα συνθέτη στη Γερμανία.

Για το 1967 έχουν αρχειοθετηθεί και καταγραφεί γύρω στα εβδομήντα (70) άρθρα, εβδομήντα δύο (72) για το 1968 και τριάντα έξι (36) για το 1970, έτος που παρουσιάζεται το χαρακτηριστικό έργο ηλεκτρονικής μουσικής *Τηλεπικοινωνίες* (Telecommunications) στο χώρο της Διεθνούς Εκθέσεως Θεσσαλονίκης, «το οποίο απολάμβανε ο επισκέπτης από τον τρίτο όροφο στον πύργο του Ο.Τ.Ε.». (Εικόνα 6)

Εικόνα 6

Απόσπασμα από το άρθρο του Γ.Μ. Δάμπαση στη *Νέα Πολιτεία*, 26-09-1970.
Αρχείο Θ. Αντωνίου.

Ογδόντα πέντε (85) δημοσιεύσεις το 1972 επικεντρώνονται κυρίως στην καντάτα *Νενικήκαμεν*, για τους Ολυμπιακούς Αγώνες που διεξήχθησαν στο Μόναχο το 1972, και στην προεμιέρα της *Ειρήνης* (*Verleih uns Frieden*) στο Κάσελ (Kassel, 30-09-1972). Το 1973 η ενασχόληση του Τύπου κορυφώνεται, αγγίζοντας τον αριθμό των εκατό (100) δημοσιευμάτων. Εδώ βρίσκουμε πλήθος μεταφρασμένων, δακτυλογραφημένων κειμένων του διεθνούς Τύπου, χαρακτηριστική δε είναι η πληροφόρηση για την επίσκεψη του συνθέτη Κ. Penderecki στην Ελλάδα και στο σπίτι του Αντωνίου.

Το 1976, σαράντα έξι (46) άρθρα σχολιάζουν την εξέλιξή του ως συνθέτη και μαέστρου, κλείνοντας με τις προσδοκίες του για το νέο έτος.

Επόμενος σταθμός το 1984, όπου είκοσι (20) περίπου άρθρα ενημερώνουν για τα έργα του, ενώ γενικά στη δεκαετία του 1980 σώζονται αρκετά φύλλα εφημερίδων από το διεθνή Τύπο, μία συνέντευξη για την περίφημη όπερα «Περίανδρος» στο περιοδικό «το Τέταρτο» τον Ιούλιο του 1985 και μία συνέντευξη αναφορικά με το μιούζικαλ (Εικόνα 7).

Εικόνα 7

Απόσπασμα από το άρθρο της Άννας Βλαβιανού, εφημ. *Το Βήμα* 19-06-1988
Αρχείο Θ. Αντωνίου.

Επισημαίνουμε ότι ανάμεσα στα ευρήματα υπάρχουν δύο αναλύσεις για τις περίφημες καντάτες οι οποίες, σύμφωνα με το βιογραφικό του ίδιου, κατέχουν εξέχουσα θέση στην εργογραφία του: Η ανάλυση του έργου *Προμηθέας* (1983) και του *Νενικήκαμεν*, με τη δεύτερη να υπογράφεται από τον Μηνά Αλεξιάδη, ως Διπλωματική Εργασία και με ημερομηνία 8 Ιουλίου 1986. Το πρωτότυπο κείμενο είναι γραμμένο στη γερμανική γλώσσα, ωστόσο υπάρχει και σε ελληνική μετάφραση.

Τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας το δημοσιογραφικό ενδιαφέρον στρέφεται, σύμφωνα πάντα με τα άρθρα που συγκεντρώσαμε, στις συναυλίες του Συγκροτήματος ALEA III. Ενδεικτικά, στην εφημερίδα *Τα Νέα* (18-06-1985) ο Αντώνης Κυριαζάνος στο άρθρο του για την Αμερικανική ορχήστρα αναφέρει:

Όπως δηλώνει και ο τίτλος της, "ΑΛΕΑ" που είναι μια ομηρική λέξη η οποία δηλώνει την περιπλάνηση, η ορχήστρα ειδικεύεται στην αλεατορική μουσική, τη μουσική που βασίζεται στον αυτοσχεδιασμό και το τυχαίο. Και το συγκρότημα, όπως θα μας εξηγήσει ο κ. Αντωνίου προσπαθεί να ανακαλύψει νέους τρόπους εκτέλεσης και τεχνικής για τη μουσική όλων των εποχών.

7. Απολογισμός και στόχοι

Η παρούσα εργασία αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα της ενασχόλησής μου με το δημοσιογραφικό υλικό, απαιτείται φυσικά επιπλέον δουλειά για την αποπεράτωση του έργου. Σημειώνεται, παρεμπιπτόντως, ότι κάθε εκ νέου ανάγνωση των άρθρων οδηγεί σε νέες διαπιστώσεις και μικρές αναθεωρήσεις που αφορούν στη μεταξύ τους σύνδεση και σε τυχόν προσθήκες εμβόλιμων σχολιασμών.

Στόχος λοιπόν είναι η ολοκλήρωση των εκκρεμών παραμέτρων με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια, αντιστοιχίζοντας τα πρωτότυπα με την καταγεγραμμένη τους εκδοχή και συμπληρώνοντας το συγκεντρωτικό πίνακα με τους τίτλους, τις λέξεις-κλειδιά κ.λπ., προκειμένου για την εύκολη αναζήτησή τους από κάθε ενδιαφερόμενο ή επερχόμενο μουσικό και προς τιμήν του συνθέτη, μαέστρου, δασκάλου και Ακαδημαϊκού, Θεόδωρου Αντωνίου, στον οποίο η ελληνική και παγκόσμια μουσική πραγματικότητα οφείλει πολλά. Για το τέλος, μια (έκ)φραση διατυπωμένη σε συνέντευξή του στον Κώστα Νικολάου για *Το Βήμα* και στον συντάκτη του *Έθνους* Ανδρέα Δεληγιάννη τον Ιούλιο του 1965, φανερώνει τον ιδεατό κόσμο της τέχνης και των στοχασμών του να μετουσιώνονται στη λέξη μουσική: «Η μουσική μου είναι η έκφραση ενός ανθρώπου που απευθύνεται σε ανθρώπους», είναι η έκφραση ανθρώπου προς άνθρωπο.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Διαδικτυακές πηγές

Ταμβάκος, Θωμάς. Θεόδωρος Αντωνίου: (Αθήνα, 10 Φεβρουαρίου 1935–26 Δεκεμβρίου 2018; Επίσημη δισκογραφία.

https://www.tar.gr/content/content/files/Theodore_Antoniou--Discography--Thomas_Tamvakos-TaR-2019-2.pdf .

Αρχειακό υλικό

Αρχείο Θεόδωρου Αντωνίου. GR-As-TAN-019. Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος "Λίλιαν Βουδούρη". Αθήνα.

Ενδεικτικές δημοσιογραφικές πηγές συναφείς με το κείμενο (Αρχείο Θ. Αντωνίου)

Ανωγειανάκης, Φοίβος. «Η 2^η Εβδομάδα Σύγχρονης Μουσικής». *Έθνος*, 04-04-1967.

Δεληγιάννης, Ανδρέας. «Ένας νέος συνθέτης. Ο Θεόδωρος Αντωνίου για το "κοντσέρτο" του και τη σύγχρονη μουσική έκφραση ανθρώπου προς άνθρωπο». *Έθνος*, 27-07-1965.

Κυριαζάνος, Αντώνης. «Συναυλίες της Αμερικανικής ορχήστρας "ALEA III". Μια ξένη "περιπλάνηση" στον ελληνικό χώρο με διευθυντή τον ιδρυτή της Θ. Αντωνίου». *Τα Νέα*, 18-06-1985.

Νικολάου, Κώστας. «Θεόδωρος Αντωνίου. Ένας Έλληνας Συνθέτης», *Το Βήμα*, 25-07-1965.

«Εις την Ουάσιγκτων επαναλαμβάνεται το έργο Αντωνίου». [χ.ε.], *Έθνος*, 24-02-1968.

«Οι Έλληνες συνθέτες. Έργα Αντωνίου στη Γερμανία. Επαινετικές Κρίσεις». [χ.ε.], *Τα Νέα*, 09-04-1968.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Alexiadis, Minas. «Werkanalyse über "NENIKIKAMEN" von Theodore Antoniou». Diplomarbeit. Staatliche Hochschule für Musik Rheinland Robert Schumann – Institut Düsseldorf. Dekan: Prof. Dr. Helmut Kirchmeyer. Klasse Prof. Günther Becker, 8 Juli 1986.

Βιογραφικό: Η Μαρίνα Τζούλη είναι απόφοιτος του Τμήματος Μουσικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και διδάκτωρ του Ιονίου Πανεπιστημίου. Σπούδασε επίσης Πιάνο, Ανώτερα Θεωρητικά, (βαθμός πτυχίων άριστα παμψηφεί) και Σύθεση (τάξη Θεόδωρου Αντωνίου, βαθμός Διπλώματος άριστα παμψηφεί και τιμητική διάκριση). Έχει διδάξει Μουσική στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και σε σχολές Μουσικής Τεχνολογίας στην Αθήνα. Παράλληλα, συνεργάστηκε ως κειμενογράφος με τον Τομέα Εκδόσεων του Οργανισμού Μεγάρου Μουσικής Αθηνών. Στο συγγραφικό της έργο περιλαμβάνονται διδακτικά βιβλία και εγχειρίδια Μουσικής, Μουσικολογικές και Μουσικοπαιδαγωγικές δημοσιεύσεις σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά. Είναι μέλος συγγραφικών ομάδων για την ολοκλήρωση Οδηγών Σπουδών και εκπαιδευτικών εγχειριδίων που αφορούν στις Ειδικότητες Μουσική Τεχνολογία, Ηχοληψία και Ραδιοφωνική Παραγωγή. Στο πλαίσιο της συνθετικής της δραστηριότητας, μεταξύ άλλων, συμμετείχε στο 4^ο και στο 7^ο Φεστιβάλ Βωβού Κινηματογράφου [διοργάνωση: Ίδρυμα Μιχάλης Κακογιάννης], γράφοντας πρωτότυπη μουσική για τις ταινίες *Der Golem* και *The Wind*. Εργάζεται ως Εκπαιδευτικός στα Αρσάκεια Σχολεία Ψυχικού.

Ψηφιοποίηση, μεταγραφή, τεκμηρίωση και προβολή σημαντικού τμήματος του ιστορικού μουσικού αρχείου επτά Φιλαρμονικών της περιφέρειας

Ιονίων Νήσων

Κώστας Ζερβόπουλος, Γεράσιμος Μαρτίνης, Ελευθέριος
Καλόγερος, Χρήστος Παπαθεοδώρου, Σοφία Ζαπουνίδου,
Αγγελική Δρακοπούλου, Μιχάλης Σφακάκης, Ματθαίος
Δαμίγος, Μανόλης Γεργατσούλης

costaszervopoulos@gmail.com, teragram88@yahoo.gr,
kalogero@ionio.gr, papatheodor@phs.uoa.gr, zapounidous@gmail.com,
aggdrakopoulou67@gmail.com, sfakakis@ionio.gr, mgdamigos@ionio.gr,
manolis@ionio.gr

Ψηφιοποίηση, μεταγραφή, τεκμηρίωση και προβολή σημαντικού τμήματος του ιστορικού μουσικού αρχείου επτά Φιλαρμονικών της περιφέρειας Ιονίων Νήσων

Κώστας Ζερβόπουλος, Γεράσιμος Μαρτίνης, Ελευθέριος
Καλόγερος, Χρήστος Παπαθεοδώρου, Σοφία Ζαπουνίδου,
Αγγελική Δρακοπούλου, Μιχάλης Σφακάκης, Ματθαίος
Δαμίγος, Μανόλης Γεργατσούλης

Περίληψη: Οι Φιλαρμονικές που δραστηριοποιούνται στην περιφέρεια Ιονίων Νήσων διαθέτουν μουσικό αρχείο που χρονολογείται από τα μέσα του 19ου αιώνα έως και τις μέρες μας. Το υλικό αυτό, που σε μεγάλο του μέρος είναι χειρόγραφο, αποτελεί σημαντικό μέρος της επτανησιακής μουσικής και των δημιουργών της και φυλάσσεται στο αρχείο των ίδιων των φιλαρμονικών χωρίς όμως σε όλες τις περιπτώσεις να είναι επιστημονικά καταλογογραφημένο, ώστε να είναι δυνατή η αναζήτησή του, αλλά ούτε και ψηφιοποιημένο ή/και μεταγεγραμμένο ώστε να μπορούν οι ενδιαφερόμενοι ιστορικοί ερευνητές, μουσικολόγοι και μουσικοί να έχουν απομακρυσμένη πρόσβαση μέσω του διαδικτύου για τη μελέτη και αξιοποίησή του. Οι εργασίες του προγράμματος «Διατήρηση και προβολή της Μουσικής Κληρονομιάς της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων μέσω της Ψηφιακής Διαχείρισης του Αρχείου των Φιλαρμονικών της» που υλοποιείται από το Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας & Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, στοχεύουν στη διάσωση και στη δυνατότητα διάδοσης επιλεγμένου ιστορικής και μουσικολογικής αξίας τμήματος του μουσικού αρχείου επτά Φιλαρμονικών της περιφέρειας Ιονίων Νήσων, δύο της Κεφαλονιάς και πέντε της Κέρκυρας. Το υλικό που επιλέχθηκε αφορά αποκλειστικά έργα Επτανησίων μουσουργών. Στις εργασίες του προγράμματος περιλαμβάνονται: η μουσικολογική μελέτη βάσει της οποίας έγινε η επιλογή μέρους του μουσικού αρχείου που θα ψηφιοποιηθεί και μεταγραφεί, η ψηφιοποίηση 50.000 σελίδων μουσικού αρχείου, η μεταγραφή 15.000 σελίδων μουσικού αρχείου και η μετατροπή του σε μηχαναγνώσιμη MusicXML μορφή, η τεκμηρίωση του ψηφιοποιημένου και μεταγεγραμμένου αρχείου κάνοντας χρήση βιβλιοθηκονομικών προτύπων και, τέλος, η σχεδίαση και ανάπτυξη του αποθετηρίου μέσω του οποίου το υλικό θα είναι προσβάσιμο. Η διαδικασία υλοποίησης των παραπάνω εργασιών, εκτός από την ανάδειξη αυτών καθ' αυτών των έργων, έχει και ένα πλήθος από παράπλευρα οφέλη

μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και μια σειρά άλλων ερευνητικών μουσικολογικών δραστηριοτήτων, όπως η μελέτη του μπαντιστικού (και όχι μόνο) ρεπερτορίου, των σχετικών ενορχηστρωτικών τεχνικών κλπ.

Λέξεις κλειδιά: μουσικά αρχεία, διασυνδεδεμένα δεδομένα, MARC21, RDA, IIIF, MusicXML, σημασιολογικός ιστός

Εισαγωγή

Η επτανησιακή έντεχνη μουσική αποτελεί ένα αμύγαλμα δυτικών μουσικών πρακτικών και τεχνικών, αλλά και αμιγώς ελληνικών στοιχείων (της ελληνικής γλώσσας συμπεριλαμβανομένης). Η πλούσια αυτή παράδοση είναι αποτέλεσμα της σχεδόν αδιάκοπης σύνδεσης των Επτανήσων με την Δύση ήδη από τον 12ο αιώνα. Ως εκ τούτου, ήταν αυτή που διατήρησε την επαφή του ελληνισμού με τα δυτικά μουσικά τεκταινόμενα, αποτελώντας και το υπόβαθρο για πολλές από τις μετέπειτα εξελίξεις στη νεοελληνική μουσική γενικότερα.

Οι Φιλαρμονικές των Επτανήσων αποτελούν σήμερα το αντιπροσωπευτικότερο, ίσως, «ζωντανό» δείγμα της μουσικής αυτής παράδοσης. Στα γεωγραφικά όρια της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων δραστηριοποιούνται συνολικά 26 Φιλαρμονικές, οι οποίες από τα μέσα του 19ου αιώνα αποτελούν εστίες πολιτισμού με καθοριστική συμβολή στα μουσικά δρώμενα της.

Η ανάδειξη της επτανησιακής μουσικής και των δημιουργών της, μέσα από τη διάσωση και διάδοση σχετικού υλικού που εμπίπτει στην εν λόγω κατηγορία και το οποίο εντοπίζεται σε αρχεία συγκεκριμένων Φιλαρμονικών σωματείων της Κεφαλονιάς και της Κέρκυρας, είναι ακριβώς ο σκοπός του προγράμματος «Διατήρηση και Προβολή της Μουσικής Κληρονομιάς της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων μέσω της Ψηφιακής Διαχείρισης του Αρχείου των Φιλαρμονικών της», το οποίο επιχειρούμε να παρουσιάσουμε συνοπτικά με την παρούσα ανακοίνωση.

Το Πρόγραμμα και οι συμμετέχοντες Φορείς

Το Πρόγραμμα ξεκίνησε και τυπικά με την απόφαση της 11ης Φεβρουαρίου 2019 των αρμόδιων Υπηρεσιών της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων (Π.Ι.Ν.) για ένταξή του με Κωδικό ΟΠΣ 5031251 στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ιόνια Νησιά 2014 - 2020», το οποίο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (Ε.Τ.Π.Α.). Ο επιστημονικός φορέας που ανέλαβε την υλοποίησή του ήταν το Εργαστήριο Ψηφιακών Βιβλιοθηκών και Ηλεκτρονικής Δημοσίευσης του Τμήματος Αρχιαιολογίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, ενώ επιστημονικός υπεύθυνος ορίστηκε αρχικά ο Καθηγητής Χρήστος Παπαθεοδώρου και εν συνεχεία ο Καθηγητής Μανόλης Γεργατσούλης.

Οι συμμετέχουσες στο Πρόγραμμα Φιλαρμονικές, είναι οι εξής επτά (σε παρένθεση το έτος ιδρύσεως):

- Φιλαρμονική Σχολή Πάλλης (Ληξουρίου) (1836)
- Φιλαρμονική Σχολή Κεφαλληνίας (1838)
- Φιλαρμονική Εταιρία «Μάντζαρος» (1890)
- Φιλαρμονική Γαστουρίου Κέρκυρας «Ομόνοια» (1898)
- Φιλαρμονικός Σύλλογος Σκριπερού (1909)
- Φιλαρμονική Κορακιάνας «Ο Σπύρος Σαμάρας» (1958)
- Φιλαρμονική Σιναράδων (1961)

Τα συγκεκριμένα μουσικά ιδρύματα, αποτελούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα όλων των περιπτώσεων σωματείων αυτού του τύπου που συναντά κανείς στα δύο αυτά νησιά. Πιο συγκεκριμένα, τα μεν σωματεία της Κεφαλονιάς εκπροσωπούν και τα δύο κύρια αστικά κέντρα του νησιού (Ληξούρι, Αργοστόλι). Από την πλευρά της Κέρκυρας δε, η Φιλαρμονική Εταιρία «Μάντζαρος» αντιπροσωπεύει τη μορφή που έχουν οι Φιλαρμονικές της πόλης, ενώ τα υπόλοιπα σωματεία αντιπροσωπεύουν τη μορφή εκείνων της υπαίθρου του νησιού, τόσο των παλαιότερων (Φιλαρμονική Γαστουρίου «Ομόνοια», Φιλαρμονικός Σύλλογος Σκριπερού), όσο και των νεότερων που ιδρύθηκαν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Φιλαρμονική Κορακιάνας «Ο Σπύρος Σαμάρας», Φιλαρμονική Σιναράδων).

Τα στάδια υλοποίησης του Προγράμματος

Η υλοποίηση του Προγράμματος -η οποία, τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, βαίνει προς ολοκλήρωση- βασίζεται στα επόμενα τέσσερα στάδια:

1. Εντοπισμός, επιλογή και φωτογράφιση έργων Επτανησίων δημιουργών (αρχικώς προβλεπόμενου συνολικού όγκου 50.000 σελίδων), τα οποία βρίσκονται στα αρχεία των προαναφερθέντων συνεργαζόμενων Φιλαρμονικών. (Σε κάθε μουσικό έργο που περιλαμβάνεται στο αρχείο μπορεί να υπάρχουν: (α) παρτιτούρες και πάρτες, (β) μόνο πάρτες ή (γ) μόνο παρτιτούρες. Η παρτιτούρα περιλαμβάνει μουσική σημειογραφία για όλα τα μέρη της ενορχήστρωσης ενός μουσικού έργου, ενώ η πάρτα αποτελεί μουσική σημειογραφία για μόνο το μέρος ενός οργάνου. Όλα τα μουσικά έργα που ψηφιοποιήθηκαν ανήκουν σε κάποια από τις τρεις προηγούμενες κατηγορίες).
2. Μεταγραφή 15.000 εξ αυτών των σελίδων σε μηχαναγνώσιμη μορφή (MusicXML), μέσω κατάλληλων προγραμμάτων δημιουργίας μουσικού κειμένου, με σκοπό τη διάσωση του υλικού και τη διευκόλυνση της διαχείρισής του, της προσβασιμότητας σε αυτό, καθώς και της δυνατότητας μελλοντικής περαιτέρω επεξεργασίας του.

3. Σχεδιασμός και ανάπτυξη ψηφιακού αποθετηρίου για ανάρτηση του εν λόγω υλικού, συνοδευόμενου από όλες τις σχετικές πληροφορίες (μεταδεδομένα), σύμφωνα με έγκυρα πρότυπα καταλογογράφησης.
4. Προβολή του Προγράμματος και ανάδειξη του έργου που πραγματοποιήθηκε μέσω αυτού δια μέσου α) της σχεδίασης και ανάπτυξης ιστοσελίδας, β) την πραγματοποίηση καλλιτεχνικών ή/και επιστημονικών εκδηλώσεων με την συμμετοχή των συνεργαζόμενων Φιλαρμονικών, και γ) την δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων του έργου σε επιστημονικά περιοδικά ή/και συνέδρια.

Το μουσικό αρχείο

Για τον εντοπισμό, την επιλογή και την τεκμηρίωση των μουσικών έργων που περιλαμβάνονται στο Πρόγραμμα, καθώς και την εποπτεία της διαδικασίας μεταγραφής όσων εξ αυτών κρίθηκε σκόπιμο, εργάστηκε συστηματικά διμελής ομάδα μουσικολόγων.

Βάσει και της μουσικολογικής μελέτης που συντάχθηκε στο πρώτο στάδιο του Προγράμματος, τελικώς φωτογραφήθηκαν 50.328 σελίδες μουσικού υλικού και 15.444 εξ αυτών επελέγησαν για μεταγραφή. Πρόκειται για συνολικά 886 τίτλους έργων (κάποια εκ των οποίων σε περισσότερες της μίας εκδοχές), 166 Επτανησίων μουσουργών. Όσον αφορά αυτά καθ' αυτά τα αρχειακά τεκμήρια, περιλαμβάνουν χειρόγραφα συνθετών, χειρόγραφα αντιγραφέντων, έντυπα και φωτοτυπίες.

Κριτήρια για την επιλογή των έργων απέτέλεσαν η σπανιότητά τους (ή και μοναδικότητά τους), η φυσική κατάσταση του χαρτώου υλικού, η καλλιτεχνική τους αξία, αλλά και η ιδιαίτερη σημασία πολλών εξ αυτών για το εκάστοτε σωματείο από το αρχείο του οποίου και προέρχονται.

Τα έργα που συνολικά εντάχθηκαν στο Πρόγραμμα, καλύπτουν όλο το φάσμα του ρεπερτορίου των Φιλαρμονικών, όντας απολύτως αντιπροσωπευτικά αυτού για ένα μεγάλο βάθος χρόνου. Ενδεικτικά, σε αυτά συμπεριλαμβάνονται εμβατήρια (στρατιωτικά, συμφωνικά, θρησκευτικά, θριαμβευτικά και πένθιμα), ύμνοι και φανφάρες, σουίτες, έργα της λεγόμενης «ελαφράς μουσικής» (π.χ. διασκευές έντεχνων τραγουδιών και χορών), οπερετικά και οπερατικά αποσπάσματα ή επιλογές σε αναγωγή για μπάντα κ.ά. Πρόκειται τόσο για έργα εξ αρχής γραμμένα για μπάντα, όσο και για μεταγραφές άλλων έργων για τέτοιο σύνολο. Επίσης επελέγη και ένας αριθμός έργων σε άλλη μορφή (π.χ. παρτιτούρες για πιάνο ή για χορωδία), τα οποία όμως σώζονται σε πρωτότυπη μορφή στα αρχεία των προαναφερθέντων σωματείων, και κρίθηκε ότι αποτελούν σημαντικά δείγματα της επτανησιακής μουσικής από την επεξεργασία των οποίων μπορούν να προκύψουν ενδιαφέρουσες μεταγραφές για μπάντα (για

περισσότερα ποσοτικά και ποσοστιαία στοιχεία επί του υλικού και των πηγών προέλευσής του, βλ. σχετικούς πίνακες).

Πολιτική μεταδεδομένων

Η καταλογογράφηση των χειρόγραφων παρτιτούρων παρουσίασε σημαντικές προκλήσεις, η πλειοψηφία των οποίων αφορούσε στο γεγονός ότι το αρχείο των φιλαρμονικών είναι (ημι)ενεργό και χρησιμοποιείται σε πρόβες και παραστάσεις. Σε πολλές παρτιτούρες υπήρχαν επάνω σημειώσεις και ασαφείς πληροφορίες για τα έργα που περιλάμβαναν, τους συντελεστές και τον ακριβή ρόλο τους. Επιπρόσθετα απαιτήθηκε έρευνα για να οριστεί αν οι αναγραφόμενες ημερομηνίες αφορούν σε ημερομηνία δημιουργίας έργου, μεταγραφής ή παράστασης/παρουσίασης σε κοινό. Πολλές παρτιτούρες ήταν σύνθετες (aggregates) περιλαμβάνοντας ρεπερτόριο με πολλαπλά έργα (πλήρη ή τμήματά τους), ή με επιλογές από μεγαλύτερα έργα, όπως όπερες. Αξίζει να σημειωθεί πως η μουσικολογική μελέτη (Ζερβόπουλος και Μαρτίνης) και η στενή συνεργασία μεταξύ της ομάδας καταλογογράφησης και των μουσικολόγων έλυσαν κάθε ασάφεια και επέτρεψαν την παραγωγή ποιοτικών μεταδεδομένων.

Πολιτική καταλογογράφησης – Κανόνες RDA σε MARC21

Όσον αφορά την πολιτική καταλογογράφησης, εφαρμόστηκαν οι κανόνες RDA στο MARC21. Ως λογισμικό χρησιμοποιήθηκε το ανοικτού κώδικα Koha. Κείμενα αναφοράς για την ανάπτυξη της πολιτικής αποτέλεσαν οι οδηγίες της Music Library Association ("RDA Toolkit"), της Βιβλιοθήκης του Yale για τα μουσικά έργα ("Music Cataloging at Yale | Yale University Library") και σχετική βιβλιογραφία (Network Development and MARC Standards Office; Program for Cooperative Cataloging: BIBCO Standard Record (BSR) RDA Metadata Application Profile; Strickland; Gentili-Tedeschi; LC-PCC Task Group on Aggregates in Beta RDA Toolkit: Final Report). Μία βασική απόφαση στην πολιτική του συγκεκριμένου έργου ήταν η χρήση ελεγχόμενων λεξιλογίων και URIs, όσο το δυνατόν περισσότερο. Παρόλο που η καταλογογράφηση εστιαζόταν στην περιγραφή των έργων σε επίπεδο RDA Εκδήλωσης (RDA Manifestation), χρησιμοποιήθηκαν ομοιόμορφοι τίτλοι για την ευκολότερη ταυτοποίηση Έργων (Works) και Εκφράσεων (Expressions). Η ομάδα καταλογογράφησης φιλοδοξεί ότι η χρήση ελεγχόμενων λεξιλογίων, URI και ομοιόμορφων τίτλων θα επιτρέψει α) τη μετατροπή των δεδομένων MARC21 σε RDA, β) την περιγραφή των παρτιτούρων ως RDA Εκδηλώσεις μέσα στο λογισμικό OMEKA S (που όπως περιγράφεται σε επόμενη ενότητα, χρησιμοποιήθηκε για την αποθήκευση, οργάνωση και προβολή του ψηφιοποιημένου μουσικού αρχείου) με χρήση των σχετικών RDA λεξιλογίων σε μορφή RDF και γ) την αναπαράσταση της πλήρους δομής WEMI (Έργο-Έκφραση-Εκδήλωση-Αντίτυπο) για κάθε ψηφιοποιημένο έργο.

Για την ταχύτερη καταλογογράφηση, δημιουργήθηκε μέσα στο Koha ένα πρότυπο (template) με την ονομασία “Music Scores”. Το πρότυπο αυτό περιλαμβάνει πολλές προεπιλεγμένες τιμές για να βοηθήσει την ομάδα βιβλιοθηκονόμων να επικεντρωθεί σε πιο δύσκολες πτυχές του έργου της. Η γλώσσα καταλογογράφησης είναι η ελληνική. Έτσι μέσα στα MARC21 πεδία υπάρχουν όροι από ελεγχόμενα λεξιλόγια μεταφρασμένοι στα ελληνικά. Παράλληλα με τους ελληνικούς όρους παρέχεται στα υποπεδία \$4 ή \$1 (ανάλογα με το πεδίο MARC21) το μοναδικό URI του όρου (Εικόνα 1). Αυτή η προσέγγιση είναι γνωστή ως “Linky MARC” (Wallis) και χρησιμοποιείται στις ομάδες πεδίων 1XX, 3XX, 6XX, 7XX. Η εφαρμογή του “Linky MARC” αποσκοπεί τόσο στην παροχή μεταδεδομένων στα ελληνικά για τους Έλληνες χρήστες του αποθετηρίου, όσο και στην αναπαράσταση της ακριβούς σημασιολογίας των χρησιμοποιούμενων όρων μέσω των URI τους.

Εικόνα 1

MARC record: 679 (Flora Mirabilis :)

With framework : Music Scores

0 1 2 3 5 6 7

300 ## - PHYSICAL DESCRIPTION
a Extent παρτιτούρα

336 ## - CONTENT TYPE
1 Real World Object URI <http://rdaregistry.info/termList/RDAContent/1010>
2 Source rdacontent
a Content type term μουσική σημειογραφία
b Content type code ntm

337 ## - MEDIA TYPE
1 Real World Object URI <http://rdaregistry.info/termList/RDAMedia/1003>
2 Source rdamedia
a Media type term ηλεκτρονικός υπολογιστής
b Media type code c

338 ## - CARRIER TYPE
1 Real World Object URI <http://rdaregistry.info/termList/RDACarrier/1018>
2 Source rdacarrier
a Carrier type term διαδικτυακός πόρος
b Carrier type code cr

Δείγμα οθόνης που εμφανίζει τη χρήση μεταφρασμένων όρων από λεξιλόγια τιμών και τα αντίστοιχα URIs στα πεδία 3XX για την Φυσική Περιγραφή.

Όμοια πολιτική ακολουθήθηκε στις εγγραφές καθιερωμένων όρων για ονόματα προσώπων και το μουσικό είδος (genre). Χρησιμοποιήθηκαν ελεγχόμενα λεξιλόγια και URIs. Η εύρεση πληροφοριών σχετικά με τη ζωή των συνθετών, ερμηνευτών, ποιητών υπήρξε δύσκολο έργο γιατί η ιστορία των Φιλαρμονικών των Ιονίων Νήσων δεν έχει μελετηθεί ακόμη διεξοδικά. Σε πολλές περιπτώσεις, πληροφορίες βρέθηκαν σε blogs που παρουσίαζαν ομιλίες μελετητών σε διάφορες τοπικές πολιτιστικές εκδηλώσεις. Με στόχο την ανάπτυξη ενός αποθετηρίου που θα παρέχει τεκμηριωμένες πληροφορίες σχετικά με διάφορες πτυχές της ιστορίας

των Φιλαρμονικών των Ιονίων Νήσων, blog posts, και ιστοσελίδες με σχετικά ιστορικά στοιχεία αποθηκεύθηκαν από την ομάδα καταλογογράφησης στο Internet Archive (Internet Archive) για διηλεκτική διατήρηση (Εικόνα 2).

Εικόνα 2

Authority #58 (Personal Name)
Used in 2 record(s)

0 1 3 4 6

---

670 ## - SOURCE DATA FOUND

a Source citation Ζερόπουλος, Κ., & Μαρτίνης, Γ. (2019). Παραδοτέο Π.1.1. Μουσικολογική μελέτη. Παραδοτέο του έργου «Διατήρηση και προβολή της Μουσικής Κληρονομιάς της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων μέσω της Ψηφιακής Διαχείρισης των Αρχείων των Φιλαρμονικών της». Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

b Information found Parisini Raffaele

---

670 ## - SOURCE DATA FOUND

a Source citation Ανεξάρτητη Ελλάδα του 19ου αιώνα. (χ.χ.). MusicPortal.gr - Ελληνική Μουσική Πύλη του Κέντρου Μουσικής Πληροφόρησης. Αθήνα: Ινστιτούτο Έρευνας Μουσικής και Ακουστικής - ΙΕΜΑ.

b Information found Τρεις συνθέτες και δάσκαλοι κυριάρχησαν στη μουσική του 19ου αιώνα στην Αθήνα: ο Δημήτριος Διγενής (1880), ο Ιταλός Raffaele Parisini (1820–1875) και ο Αλέξανδρος Καντακουζηνός (1824–92) ...

u Uniform Resource Identifier https://web.archive.org/web/20200206064324/http://www.musicportal.gr/greek_modern_music_early_independence/?lang=el

---

670 ## - SOURCE DATA FOUND

a Source citation Εκδοτική Αθηνών. (χ.χ.). Παριζίνης, Ραφαήλ (εξέλλην. όν. του Ραφαέλ Παριζίνι [Parisini] (περ. 1820 - 1875). Σε Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, Τόμος 8. Ανακτήθηκε στις 31 Μαρτίου 2021, από <https://web.archive.org/web/20210331190319/https://www.greekencyclopedia.com/parizinis-rafael-exellin-on-toy-rafael-parizini-parisini-per-1820-1875-p18677.html>

b Information found Παριζίνης, Ραφαήλ (εξέλλην. όν. του Ραφαέλ Παριζίνι [Parisini] (περ. 1820 - 1875). Φιλέλληνας Ιταλός συνθέτης, αρχιμουσικός, βιολοντσε- λίστας και μουσικοδιδάσκαλος, σημαντικότερη παιδαγωγική φυσιογνωμία στη μουσική Ελλάδα του 19ου αι. Γιος του Ινιάτσο Παριζίνι, μουσικοδιδάσκαλου και αρχιμουσικού όπερας ...

u Uniform Resource Identifier <https://web.archive.org/web/20210331190319/https://www.greekencyclopedia.com/parizinis-rafael-exellin-on-toy-rafael-parizini-parisini-per-1820-1875-p18677.html>

Δείγμα οθόνης της καθιερωμένης εγγραφής για τον Parisini, Raffaele (1820–1875). Οι ιστοσελίδες που παρέχουν πληροφορίες για τον συνθέτη έχουν αποθηκευθεί στο Internet Archive.

Η περιγραφή των “Σύνθετων μουσικών έργων” (aggregates) υπήρξε μια πρόκληση. Τα χειρόγραφα μουσικά έργα εξυπηρετούσαν κυρίως τις πρόβες και τις παραστάσεις των Φιλαρμονικών. Έτσι, το ρεπερτόριο συγκεκριμένων παραστάσεων καταγράφηκε σε σύνθετα μουσικά αρχεία, τα οποία μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες: α) μουσικά αρχεία που περιλαμβάνουν περισσότερα από ένα πλήρη μουσικά έργα, β) μουσικά αρχεία που περιλαμβάνουν τμήματα περισσότερων του ενός μουσικών έργων και γ) μουσικά αρχεία που περιλαμβάνουν τμήματα του ίδιου μουσικού έργου (κυρίως μιας συμφωνίας ή μιας όπερας). Τα “Σύνθετα μουσικά αρχεία” που εμπίπτουν στις δύο πρώτες κατηγορίες χαρακτηρίστηκαν ως «Aggregate Manifestations» με σημειώσεις σχετικά με τα συμπεριλαμβανόμενα Έργα και Εκφράσεις (“RDA Toolkit”; “Music Cataloging at Yale | Yale University Library” BIBCO Standard Record (BSR) RDA Metadata Application Profile). Όσα εμπίπτουν στην τρίτη κατηγορία περιγράφηκαν με ομοιόμορφο τίτλο και τη μορφή “Επιλογές” στο υποπεδίο 240\$k, π.χ. Κρητικοπούλα. Επιλογές.

Η δημιουργία μεταδεδομένων για σχεδόν 1100 μουσικά έργα ολοκληρώθηκε σε έξι μήνες από μια ομάδα έξι καταλογογράφων υπό την εποπτεία δύο εμπειρογνομώνων σε θέματα μεταδεδομένων.

Μετατροπή των δεδομένων σε RDA RDF

Για να καταστεί δυνατή η μετατροπή των εγγραφών MARC21 σε RDA, η ομάδα του έργου προχώρησε σε αντιστοίχιση των πεδίων MARC21 σε κλάσεις και

ιδιότητες του RDA RDF. Για την εργασία αυτή λήφθηκαν υπόψη οι αντιστοιχίσεις MARC21 – RDA στο RDA Registry (“RDA Registry | Alignments”) και στο αρχικό RDA Toolkit (“MARC Bibliographic to RDA Mapping”). Μέρος της αντιστοίχισης που αφορά σε ιδιότητες (properties) της οντότητας RDA Εκδήλωση παρουσιάζεται στον Πίνακα 1. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα επιλεγμένα ελεγχόμενα λεξιλόγια που χρησιμοποιούνται στις βιβλιογραφικές εγγραφές και στις εγγραφές καθιερωμένων όρων.

Πίνακας 1

MARC 21 field	RDA property
245\$a	rdam:P30134 "has title of manifestation"
245\$c	rdam:P30117 "has statement of responsibility"
264\$a	rdam:P30279 "has place of manifestation"
264\$b	rdam:P30083 "has publisher agent"
264\$c	rdam:P30278 "has date of manifestation"
337\$a	rdam:P30002 "has media type"
338\$a	rdam:P30001 "has carrier type"
347\$a	rdam:P30018 "has file type"
347\$b	rdam:P30096 "has encoding format"
856\$u	rdam:P30154 "has uniform resource locator"

Μέρος των αντιστοιχίσεων του έργου. Αντιστοίχιση πεδίων MARC21 σε RDA properties που σχετίζονται με την οντότητα RDA Manifestation.

Πίνακας 2

Type of record	MARC 21 field	RDA vocabulary
Bibliographic	040 \$b	ISO 639-2 Language Code
	048 \$a	LC MARC Instruments and Voices Code List
	100, 700, 710 \$4 \$e	LC MARC Code List for Relators Scheme
	336 \$a	RDA Content Type
	337 \$a	RDA Media Type
	338 \$a	RDA Carrier Type
	347 \$b	RDA File Type
	348 \$a	RDA Format of Notated Music
	382 \$a	LC Medium of Performance Thesaurus for Music
Authority	655	LC Genre/Form Terms
	040 \$b	ISO 639-2 Language Code
	374	LC Demographic Group Terms

Ελεγχόμενα λεξιλόγια που χρησιμοποιούνται σε βιβλιογραφικές και εγγραφές καθιερωμένων όρων. Εκτός από τις τιμές χρησιμοποιήθηκαν και τα URIs τους.

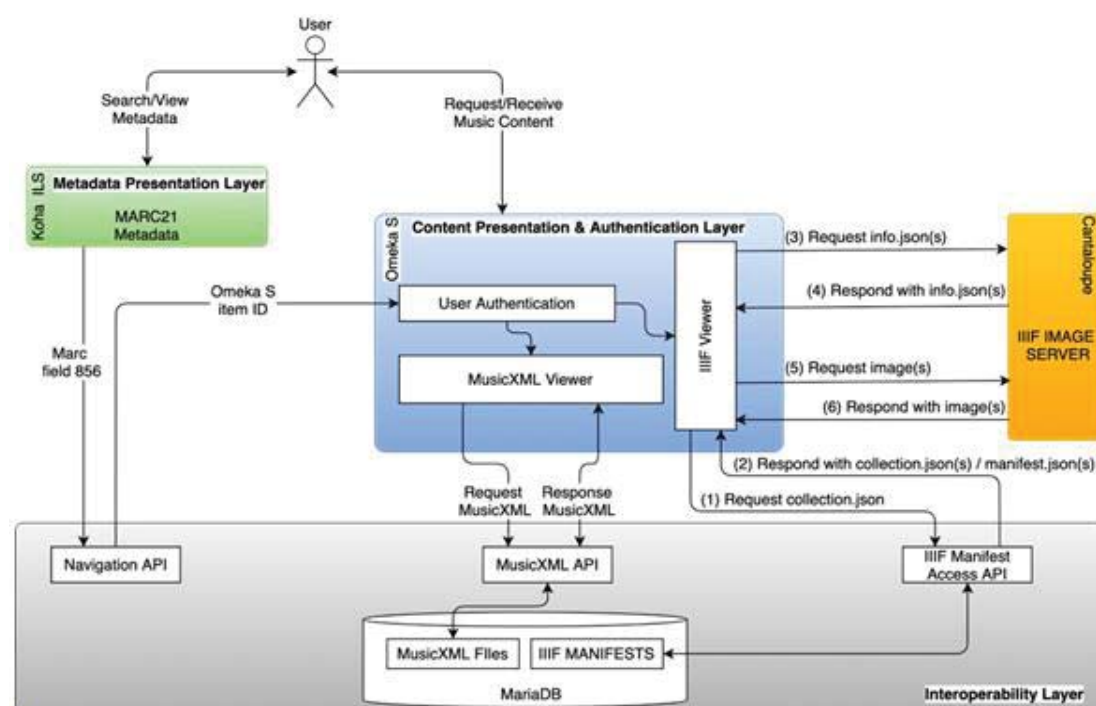
Ψηφιακό αποθετήριο

Ο ρόλος του ψηφιακού αποθετηρίου είναι η διαχείριση και προβολή των ψηφιακών (ψηφιοποιημένων σε μορφή εικόνας και μεταγραμμένων σε μορφή MusicXML) μουσικών έργων καθώς και η ταυτοποίηση των χρηστών. Το Omeka S (λογισμικό ανοικτού κώδικα) επιλέχτηκε ως πυρήνας του ψηφιακού αποθετηρίου προσφέροντας όλα τα παραπάνω. Για την περιγραφή και την οργάνωση σε παρτιτούρες και πάρτες των ψηφιοποιημένων έργων (εικόνες) χρησιμοποιήθηκε το πρότυπο International Image Interoperability Framework (IIIF).

Αρχιτεκτονική Ψηφιακού Αποθετηρίου

Η συνολική αρχιτεκτονική του ψηφιακού αποθετηρίου μαζί με το λογισμικό διαχείρισης μεταδεδομένων (Koha), η οποία απεικονίζεται στην Εικόνα 3 αποτελείται από τα ακόλουθα κύρια συστήματα/επίπεδα: επίπεδο παρουσίασης και διαχείρισης μεταδεδομένων (metadata presentation and management layer), επίπεδο παρουσίασης περιεχομένου και ελέγχου ταυτότητας (content presentation and authentication layer), τον διακομιστή εικόνων (image server) καθώς και το στοιχείο/επίπεδο διαλειτουργικότητας (interoperability component/layer).

Εικόνα 3

Αρχιτεκτονική Αποθετηρίου

Το επίπεδο παρουσίασης περιλαμβάνει κατάλληλες διεπαφές χρήστη (user interfaces) μέσω των οποίων οι ενδιαφερόμενοι χρήστες μπορούν να έχουν πρόσβαση σε διαφορετικούς τύπους πληροφορίας που διαχειρίζονται από το

αποθετήριο (περιεχόμενο και μεταδεδομένα). Όπως μπορούμε να δούμε στην Εικόνα 1, υπάρχουν δύο κύρια συστήματα παρουσίασης στο αποθετήριο, αυτό που παρέχει και διαχειρίζεται τα μεταδεδομένα των έργων και αυτό που εστιάζει κυρίως στην παροχή πρόσβασης στο περιεχόμενο.

Το πρώτο, το επίπεδο παρουσίασης μεταδεδομένων, είναι ένα σύστημα όπου αποθηκεύονται και διαχειρίζονται τα μεταδεδομένα. Μέσω αυτού του συστήματος, ο χρήστης μπορεί να αναζητήσει και να δει τα περιγραφικά μεταδεδομένα των διαθέσιμων μουσικών έργων. Για κάθε μουσικό έργο, υπάρχει μόνο μία εγγραφή, σε αυτό το σύστημα, που περιέχει τα μεταδεδομένα του έργου. Αυτό το σύστημα είναι υλοποιημένο με την χρήση του ανοιχτού λογισμικού Koha ILS. Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, τα μεταδεδομένα κάθε έργου ακολουθούν το βιβλιοθηκονομικό πρότυπο MARC 21.

Το επίπεδο παρουσίασης περιεχομένου και ελέγχου ταυτότητας (ΕΠΠκΕΤ) είναι ένα σύστημα που χρησιμοποιείται για τη διαχείριση της πρόσβασης στο περιεχόμενο των έργων (ψηφιοποιημένες παρτιτούρες ή/και πάρτες, και μεταγραμμένα μουσικά έργα). Ο χρήστης μπορεί να δει το περιεχόμενο των έργων (ψηφιοποιημένα και μεταγραμμένα έργα), εφόσον συνδεθεί στο σύστημα χρησιμοποιώντας τους κωδικούς πρόσβασης του. Για τα έργα τα οποία είναι ανοικτής πρόσβασης, οποιοσδήποτε χρήστης έχει πρόσβαση, χωρίς χρήση κάποιου κωδικού. Επισημαίνεται ότι το πραγματικό περιεχόμενο (ψηφιοποιημένα και μεταγραμμένα έργα) δεν αποθηκεύεται και δεν διαχειρίζεται μέσω αυτού του συστήματος, αλλά από επιμέρους υποσυστήματα που το παρέχουν στο ΕΠΠκΕΤ όταν ζητηθεί από τον χρήστη. Για την υλοποίηση αυτού του συστήματος χρησιμοποιείται το ανοιχτό λογισμικό Omeka S. Να σημειωθεί ότι το ΕΠΠκΕΤ διακρίνεται από τα ακόλουθα τρία κύρια πρόσθετα μέρη (components)

- τον MusicXML viewer, ο οποίος χρησιμοποιείται για την αναζήτηση, και παροχή του μεταγραμμένου έργου σε μορφή MusicXML αλλά και PDF, όπως και την παροχή των σχολίων μεταγραφής (π.χ. διόρθωση λαθών και σχόλια των μουσικών που έκαναν την μεταγραφή),
- τον IIF viewer (Universal Viewer), που χρησιμοποιείται για την παρουσίαση και οργάνωση του ψηφιοποιημένου υλικού, και
- το User Authentication and Authorization component, το οποίο χρησιμοποιείται για την διαχείριση της πρόσβασης των χρηστών ανάλογα τα δικαιώματα χρήστη.

Ο διακομιστής εικόνων (Image Server) χρησιμοποιείται στο να αποθηκεύει και να παρέχει το ψηφιοποιημένο περιεχόμενο (ψηφιακές εικόνες) μετά από αιτήματα του συστήματος παρουσίασης περιεχομένου προκειμένου να κατασκευάσει, σε πραγματικό χρόνο (on-the-fly), τις παρτιτούρες ή/και τις πάρτες που αιτούνται για πρόσβαση. Για τη υλοποίηση αυτού του τύπου διακομιστή, χρησιμοποιήθηκε ο διακομιστής εικόνων Cantaloupe.

Το επίπεδο διαλειτουργικότητας είναι το σύστημα που εξασφαλίζει τον ομαλό συντονισμό των προαναφερθέντων συστημάτων. Συγκεκριμένα, αυτό το σύστημα αποτελείται από τρεις διεπαφές προγραμματισμού εφαρμογών (API), το API πλοήγησης, το MusicXML API και το IIIF Manifest Access API.

Το API πλοήγησης είναι υπεύθυνο για την εύρεση της σελίδας περιεχομένου στο Omeka S και την ανακατεύθυνση του χρήστη σε αυτήν τη σελίδα, όταν ο χρήστης ζητά πρόσβαση στο περιεχόμενο του έργου κάνοντας κλικ στον αντίστοιχο σύνδεσμο στο Koha. Αυτό επιτυγχάνεται, εκχωρώντας σε κάθε έργο ένα μοναδικό αναγνωριστικό (identifier) που ακολουθεί μια ψηφιακή κατηγορική κωδικοποίηση (digital categorical encoding). Το αναγνωριστικό έργου, που αναφέρεται επίσης ως κωδικός έργου, αποθηκεύεται τόσο στα μεταδεδομένα του έργου (πεδίο 856, MARC21) όσο και στο πεδίο identifier κάθε έργου στο Omeka S για να διασφαλιστεί η ομαλή επικοινωνία των συστημάτων. Το Navigation API, επομένως, χρησιμοποιεί το REST API του Omeka S και αναζητά στοιχεία σύμφωνα με τον κωδικό έργου. Ως εκ τούτου, εάν και δεν είναι απαραίτητο να διατηρηθεί μια αντιστοίχιση μεταξύ έργων στο Koha και των στοιχείων στο Omeka S, για λόγους ασφάλειας και αποδοτικότητας, διατηρείται η συγκεκριμένη αντιστοίχιση στην βάση δεδομένων του επιπέδου διαλειτουργικότητας. Αυτός ο τύπος API χρησιμοποιείται κυρίως για να εξασφαλιστεί η ανεξαρτησία των IDs των εγγράφων στα επιμέρους συστήματα.

Τα MusicXML και IIIF Manifest Access APIs παρέχουν πρόσβαση στα αρχεία MusicXML και IIIF Manifest, αντίστοιχα. Συγκεκριμένα, και τα δύο APIs χρησιμοποιούνται για την προσκόμιση των ζητούμενων αρχείων στους χρήστες. Ο κύριος σκοπός της διατήρησης των αρχείων MusicXML και IIIF Manifest εκτός Omeka S είναι για να διαχωρίσουμε το επίπεδο παρουσίασης από το επίπεδο δεδομένων. Ως εκ τούτου, η δημιουργία πρόσθετων και/ή εναλλακτικών επιπέδων παρουσίασης πάνω από τα ίδια δεδομένα μπορεί να επιτευχθεί με ελάχιστη προσπάθεια ανάπτυξης και τροποποίησης.

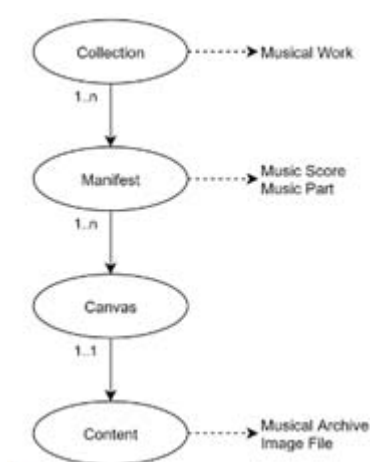
Το επίπεδο διαλειτουργικότητας χρησιμοποιεί ένα επίπεδο αποθήκευσης που είναι υλοποιημένο στην σχεσιακή βάση δεδομένων MariaDB και χρησιμοποιείται κυρίως για την αποθήκευση και διαχείριση λειτουργικών μεταδεδομένων (όπως data lineage, αντιστοιχίσεις ονομάτων αρχείων κ.τ.λ.), καθώς και τα αρχεία MusicXML και IIIF Manifest. Τα μεταγραφωμένα έργα, τα αρχεία του IIIF Manifest και τα λειτουργικά μεταδεδομένα αποθηκεύονται σε αυτό το επίπεδο αποθήκευσης μέσω μιας διαδικασίας φόρτωσης δεδομένων, η οποία περιγράφεται λεπτομερέστερα σε επόμενη ενότητα.

Η χρήση του IIIF στην οργάνωση και προβολή μουσικού αρχείου

Το πρόγραμμα προβολής που χρησιμοποιήθηκε για την προβολή του μουσικού έργου είναι ο Universal Viewer καθώς το IIIF χρησιμοποιήθηκε για να ορίσουμε τη δομή του ψηφιοποιημένου περιεχομένου, δηλαδή τη δομή των αρχείων εικόνας που αποτελούν το περιεχόμενο κάθε μουσικού έργου. Η οργάνωση του

ψηφιοποιημένου μουσικού έργου μέσω του IIF περιγράφεται στην Εικόνα 4, που παρουσιάζει μια δομή τριών επιπέδων βασιζόμενη στο IIF. Κάθε μουσικό έργο οργανώνεται ως μια συλλογή εμφανιζόμενων IIF, όπου κάθε εμφανίσιμο (manifest) αντιπροσωπεύει μια μουσική παρτιτούρα ή πάρτα. Το εμφανίσιμο, λοιπόν, ορίζεται από πολλαπλούς καμβάδες (canvases) που αποτελείται από ένα μόνο κομμάτι περιεχομένου (δηλαδή, ψηφιοποιημένη εικόνα). Μια τέτοια εικόνα δείχνει μια μόνο σελίδα μουσικού αρχείου. Η δομή (σειρά) των σελίδων εικόνων που ψηφιοποιήθηκαν δίνεται μέσω των IIF Manifests. Το σύνολο των IIF manifests (παρτιτούρες ή/και πάρτες) που αποτελούν ολόκληρο το μουσικό έργο οργανώνονται ως ένα IIF Collection.

Εικόνα 4

IIF δομή ενός μουσικού έργου

Συμπεράσματα

Το τέλος κάθε έργου πρέπει να συνοδεύεται από έναν απολογισμό ο οποίος μπορεί να συμβάλει σε παρόμοια έργα που θα αναληφθούν στο μέλλον. Έτσι, προτείνεται σε έργα ψηφιοποίησης χειρόγραφων μουσικών έργων να προηγείται μία οργάνωση του μουσικού αρχείου που μπορεί να περιέχει παρτιτούρες ή/και πάρτες πριν την ψηφιοποίηση. Αν αυτό δεν είναι δυνατό λόγω ενεργής χρήσης του αρχείου, προτείνεται η οργάνωση των ψηφιακών αντιγράφων σύμφωνα με τους μουσικολογικούς κανόνες και την ορθή σειρά των παρτών εφόσον υπάρχουν.

Η ομάδα καταλογογράφησης θα πρέπει να διαθέτει κάποια σχετική βιβλιογραφία την οποία θα συμβουλευεται για την παραγωγή ποιοτικών μεταδεδομένων. Η απουσία τέτοιας βιβλιογραφίας δυσκόλεψε στο παρόν έργο τους καταλογογράφους. Σε αυτό το πλαίσιο η μουσικολογική μελέτη του έργου και η στενή συνεργασία με τους μουσικολόγους αποτέλεσαν πολύτιμες πηγές αξιόπιστης πληροφόρησης. Η 'αυστηρή' πολιτική καταλογογράφησης με τη χρήση πολλών ελεγχόμενων λεξιλογίων και URIs εφαρμόστηκε με ευκολία χάρη

στη δημιουργία του προτύπου ‘Music Scores’ μέσα στο Koha. Έτσι μειώθηκαν οι χρόνοι καταλογογράφησης και η υψηλή συνέπεια στην παραγωγή μεταδεδομένων. Η πρακτική του “Linky MARC” (Wallis) επιτρέπει την χρήση όρων στα ελληνικά για τη διευκόλυνση των χρηστών και παράλληλα διασφαλίζει οποιαδήποτε αμφιβολία για το νόημα των όρων ή την ταυτότητα προσώπων χάρη στη διασύνδεση με το αντίστοιχο URI. Αξίζει να σημειωθεί ότι η χρήση URIs που επιβάλλει η πρακτική “Linky MARC” δεν πρόσθεσε αξιοσημείωτο βάρος και κόπο στην ομάδα καταλογογράφων.

Τέλος, η έρευνα θα συνεχιστεί για την αναπαράσταση όλων των RDA οντοτήτων. Τα μεταδεδομένα που έχουν ήδη παραχθεί χαρακτηρίζονται από συνέπεια, σαφήνεια (χάρη στη χρήση URIs) περιλαμβάνοντας και ομοιόμορφους τίτλους, γεγονός που μπορεί να υποστηρίξει την πλήρη χρήση των RDA λεξιλογίων για την αναπαράσταση των RDA Έργων, Εκφράσεων και Εκδηλώσεων που περιλαμβάνονται στις χειρόγραφες παρτιτούρες που ψηφιοποιήθηκαν στο πλαίσιο του έργου.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Ζεργόπουλος, Κώστας, και Γεράσιμος Μαρτίνης. Παραδοτέο 1.1. Μουσικολογική Μελέτη (Επαυξημένη και ανανεωμένη). Έργο “Διατήρηση και Προβολή της Μουσικής Κληρονομιάς της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων μέσω της Ψηφιακής Διαχείρισης του Αρχείου των Φιλαρμονικών της”. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2021.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

“About RDA | Wwww.rda-Rsc.org.” Rda-Rsc.org, rda-rsc.org/content/about-rda.

“Homepage | RDA Toolkit.” Wwww.rda toolkit.org,

www.rdatoolkit.org/.

“MARC Bibliographic to RDA Mapping.” *Original.rdatoolkit.org*, original.rdatoolkit.org/document.php?id=jscmap2.

“Music Cataloging at Yale | Yale University Library.” web.library.yale.edu/cataloging/music.

“MusicXML for Exchanging Digital Sheet Music.” MusicXML, www.musicxml.com/.

“RDA Registry | Alignments.” www.rdaregistry.info/Aligns/#marc21.

BIBCO Standard Record (BSR) RDA Metadata Application Profile. 2020, <http://www.loc.gov/aba/pcc/bibco/documents/PCC-RDA-BSR.pdf>.

Cantaloupe Image Server: Home. <https://cantaloupe-project.github.io/>.

Gentili-Tedeschi, Massimo. "Music Presentation Format: Toward a Cataloging Babel?" *Cataloging & Classification Quarterly*, vol. 53, no. 3-4, Dec. 2014, pp. 399–413, <https://doi.org/10.1080/01639374.2014.968274>.

International Image Interoperability Framework, iiif.io.

Internet Archive. "Internet Archive." *Archive.org*, 2016, archive.org/.

Koha Library Software, koha-community.org/.

LC-PCC Task Group on Aggregates in Beta RDA Toolkit Final Report. Part 1. 18 Aug. 2020, <https://www.loc.gov/aba/pcc/taskgroup/RDA-Aggregates-TG-Final-Report-Part%202.pdf>.

Network Development and MARC Standards Office. "MARC STANDARDS (Network Development and MARC Standards Office, Library of Congress)." *Www.loc.gov*, www.loc.gov/marc/.

Omeka S. omeka.org/s/.

Romanou, Ekaterini. "Italian Musicians in Greece during the Nineteenth Century." *Muzikologija*, no. 3, 2003, pp. 43–55.

Strickland, Amy. "Cataloging Scores in RDA." http://semla.musiclibraryassoc.org/semla2019/presentations/preconference/Strickland_SEMLA_Preconference_Score_Cataloging_Workshop_2019.pdf.

Trikoupis, Athanasios. *Western Music in Hellenic Communities*. 2015.

Wallis, Richard. "MARC and Beyond: Our Three Linked Data Choices." Session 113 - Celebrating IT Innovations in Libraries - Information Technology, IFLA WLIC 2018, library.ifla.org/id/eprint/2124.

Βιογραφικά σημειώματα

Ο Κωνσταντίνος Ζερβόπουλος γεννήθηκε στην Κέρκυρα στις 2-9-1970, όπου και ξεκίνησε μαθήματα μουσικής. Διπλωματούχος φλαουτίστας, σπούδασε μουσικολογία και μουσική παιδαγωγική στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και έλαβε το Διδακτορικό του Δίπλωμα στη Μουσικολογία από το Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Καθηγητής μουσικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση από το 1998, διετέλεσε Διευθυντής του Μουσικού Σχολείου Κέρκυρας (2012-2017), του Γυμνασίου Α.Τ. Κασσιόπης (από το 2017) και Αρχιμουσικός στη Φιλαρμονική "Ο Σπύρος Σαμάρας" (από το 2012). Ως μουσικολόγος έχει πραγματοποιήσει ομιλίες σε διάφορα συνέδρια, μετέχει σε -υπό εξέλιξη- έργο καταγραφής των μουσικών αρχείων φιλαρμονικών των Επτανήσων και έχει επιμεληθεί την έκδοση όλων των μελοποιήσεων του Ύμνου εις την ελευθερίαν.

Ο Γεράσιμος Μαρτίνης γεννήθηκε στην Κέρκυρα το 1988. Είναι Υποψήφιος Διδάκτωρ του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου. Πήρε τα πρώτα του μαθήματα μουσικής στο Ωδείο Κέρκυρας. Αποφοίτησε από το Τμήμα Μουσικών Σπουδών/Ι.Π., με ειδίκευση στην Ιστορική Μουσικολογία. Οι μεταπτυχιακές του σπουδές αφορούν την «Ιστορική Μουσικολογία - Νεοελληνική Μουσική» (Τμήμα Μουσικών Σπουδών) και τη «Μεθοδολογία Κριτικής & Έκδοσης Ιστορικών & Αρχειακών Πηγών» (Τμήμα Ιστορίας). Έχει συμμετάσχει σε διαλέξεις και επιστημονικά συνέδρια, ενώ κείμενά του έχουν δημοσιευθεί σε περιοδικά μουσικού και ιστορικού ενδιαφέροντος. Έχει παραδώσει διδακτικό έργο στα Τμήματα Μουσικών Σπουδών και Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου. Είναι καθηγητής ανώτερων θεωρητικών στο Ωδείο Κέρκυρας και υπεύθυνος του Αρχείου της Φ.Ε. «Μάντζαρος». Είναι, επίσης, τακτικός συνεργάτης του Τμήματος Εκδόσεων του Οργανισμού Μεγάλου Μουσικής Αθηνών.

Ο Ελευθέριος Καλόγερος εργάζεται ως Εργαστηριακό διδακτικό προσωπικό (Ε.ΔΙ.Π.) του Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου με γνωστικό αντικείμενο “Διαχείριση ψηφιακών δεδομένων, πληροφορίας και γνώσης σε πολιτισμικά περιβάλλοντα” από το Δεκέμβριο του 2009. Είναι πτυχιούχος του Τμήματος Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (2004), έχει μεταπτυχιακό με ειδίκευση στην Πληροφορική στην κατεύθυνση Δίκτυα Υπολογιστών και Επικοινωνιών από το Τμήμα Πληροφορικής του Ιονίου Πανεπιστημίου (2011) και διδακτορικό στην Επιστήμη Ηλεκτρονικών Υπολογιστών και Πληροφορική από το Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου (2022). Η ερευνητική του δραστηριότητα περιλαμβάνει θέματα όπως ο σημασιολογικός ιστός, τα διασυνδεδεμένα δεδομένα, η αναπαράσταση γνώσης, τα μεταδεδομένα, τα εννοιολογικά μοντέλα, η επεξεργασία μεγάλου όγκου δεδομένων σε περιβάλλον υπολογιστικού νέφους, οι ψηφιακές βιβλιοθήκες κ.α.. Είναι συγγραφέας και κριτής επιστημονικών δημοσιεύσεων σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά και συνέδρια.

Ο Χρήστος Παπαθεοδώρου είναι Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης του ΕΚΠΑ. Διετέλεσε Καθηγητής του Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας Ιονίου Πανεπιστημίου και συντονιστής της Ερευνητικής Ομάδας Βάσεων Δεδομένων και Πληροφοριακών Συστημάτων του Εργαστηρίου Ψηφιακών Βιβλιοθηκών και Ηλεκτρονικής Δημοσίευσης του ίδιου Τμήματος. Είναι αναπληρωτής υπεύθυνος της συντακτικής επιτροπής του διεθνούς επιστημονικού περιοδικού International Journal of Metadata, Semantics and Ontologies και συνεργάτης - ερευνητής στη Μονάδα Ψηφιακής Επιμέλειας του Ινστιτούτου Πληροφοριακών Συστημάτων

του Ερευνητικού Κέντρου "Αθηνά". Είναι κάτοχος πτυχίου και διδακτορικού διπλώματος στην Πληροφορική και διδάσκει Πληροφοριακά Συστήματα, Ανάκτηση Πληροφοριών, Μεταδεδομένα, Συστήματα Οργάνωσης Γνώσης και Ψηφιακή Διατήρηση. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν στην αξιολόγηση ψηφιακών βιβλιοθηκών και υπηρεσιών πληροφόρησης, στη διαλειτουργικότητα μεταδεδομένων, στην ψηφιακή επιμέλεια και διατήρηση, στη διαχείριση ηλεκτρονικών αρχείων, στην εξόρυξη γνώσης και στην εξατομικευμένη πρόσβαση στις υπηρεσίες πληροφόρησης. Ήταν Πρόεδρος της Συντονιστικής Επιτροπής του International Conference on Theory and Practice of Digital Libraries (TPDL, 2012 - 2015) και Πρόεδρος του TABM (2013 - 2015). Έχει συμμετάσχει ως προσκεκλημένος ομιλητής (keynote speaker), πρόεδρος και μέλος της επιτροπής προγράμματος σε διάφορα διεθνή συνέδρια, ενώ έχει διατελέσει αξιολογητής σε ευρωπαϊκά και εθνικά ερευνητικά προγράμματα και έχει συμμετάσχει ως ερευνητής σε διάφορα ερευνητικά έργα. Εργασίες του σε διεθνή συνέδρια έχουν λάβει την τιμητική διάκριση της καλύτερης εργασίας.

Η Δρ. Σοφία Ζαπουνίδου είναι σύμβουλος μεταδεδομένων στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος (2022-). Απόφοιτος του Τμήματος Αρχαιονομίας & Βιβλιοθηκονομίας Ιονίου Πανεπιστημίου (2001), κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου στα Πληροφοριακά Συστήματα, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (2004). Έλαβε το διδακτορικό της στα Συνδεδεμένα Δεδομένα Βιβλιοθηκών το 2020 από το Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Αποτελεί μέλος σε επιτροπές της IFLA: Επιτροπή Καταλογογράφησης (IFLA Cataloguing Section) για το διάστημα 2021-2025 και Ομάδα Αναθεώρησης Εννοιολογικών Βιβλιογραφικών Μοντέλων (IFLA Bibliographic Conceptual Models Review Group) για το διάστημα 2023-2027. Εργάστηκε στους δικτυακούς τόπους στη Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης ΑΠΘ (2008-2022), στη Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (2004-2008) και δίδαξε στο Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας & Συστημάτων Πληροφόρησης του ΑΤΕΙΘ/Διεθνούς Πανεπιστημίου Ελλάδας (2009-2012, 2020-2021). Έχει συμμετάσχει σε πλήθος έργων και ερευνητικών προγραμμάτων σχετικά με την ανάπτυξη καινοτόμων υπηρεσιών βιβλιοθηκών, διαχείριση μεταδεδομένων και μετατροπή βιβλιογραφικών δεδομένων σε συνδεδεμένα δεδομένα. Δημοσιεύει άρθρα σε ελληνικά και διεθνή περιοδικά/συνέδρια για θέματα όπως συνδεδεμένα δεδομένα, διαλειτουργικότητα δεδομένων, επιστημονική επικοινωνία, ανοικτή πρόσβαση, κ.ά.

Η Αγγελική Δρακοπούλου είναι πτυχιούχος του τμήματος Αρχαιονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας στην Κέρκυρα και κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος στη Διαχείριση Τεκμηρίων Πολιτισμικής Κληρονομιάς και Νέες Τεχνολογίες. Από το 2019 είναι υποψήφια διδάκτωρ στο Τμήμα Αρχαιονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο και εκπονεί την διδακτορική της διατριβή με θέμα: «Μελέτη των σχέσεων μουσικού υλικού στο περιβάλλον του σημασιολογικού ιστού». Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα

επικεντρώνονται στη μελέτη του σημασιολογικού ιστού, των συνδεδεμένων δεδομένων και στη διαλειτουργικότητα δεδομένων των βιβλιοθηκών. Εργάζεται ως ωρομίσθια στη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Ο Μιχάλης Σφακάκης είναι Αναπληρωτής Καθηγητής τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου. Γεννήθηκε στο Ηράκλειο - Κρήτης το 1961. Είναι πτυχιούχος του τμήματος Μαθηματικών του Πανεπιστημίου Κρήτης (1982) και κάτοχος Διδακτορικού διπλώματος στη βιβλιοθηκονομία και επιστήμη της πληροφορίας από το Ιόνιο Πανεπιστήμιο (2010). Διετέλεσε Πρόεδρος του Γενικού Συμβουλίου Βιβλιοθηκών του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (Δεκέμβριος 2017 - Σεπτέμβριος 2020). Εργάστηκε για περισσότερα από είκοσι χρόνια στο Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών ως επικεφαλής ομάδας για την ανάπτυξη συστημάτων αυτοματισμού Βιβλιοθηκών. Είναι κριτής σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά και συμμετέχει σε επιστημονικές επιτροπές διεθνών συνεδρίων. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην οργάνωση, διαχείριση και ένταξη της πληροφορίας και των δεδομένων Βιβλιοθηκών στο περιβάλλον του σημασιολογικού ιστού καθώς και στη διαλειτουργικότητά τους με Αρχεία και Μουσεία.

Ο Ματθαίος Δαμίγος είναι πτυχιούχος του τμήματος Εφαρμοσμένων Μαθηματικών του Πανεπιστημίου Κρήτης και κάτοχος Διδακτορικού διπλώματος του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στα Συστήματα Πληροφορικής. Αποτελεί εξωτερικό συνεργάτη της ερευνητικής ομάδας Βάσεων Δεδομένων & Πληροφοριακών συστημάτων του Ιονίου Πανεπιστημίου, και κατέχει τη θέση του Senior Manager στην εταιρεία ΕΥ. Έχει διατελέσει υπεύθυνος ανάπτυξης και σχεδίασης πληροφοριακών συστημάτων σε μία πληθώρα εταιρειών, όπως η Intrasoftware, η IRI, η FTI και η Trasys International, και έχει συμμετάσχει σε ερευνητικά έργα. Είναι συγγραφέας άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά και πρακτικά συνεδρίων, καθώς και κριτής σε διεθνή επιστημονικά συνέδρια και περιοδικά. Στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα συμπεριλαμβάνονται η διαχείριση και επεξεργασία μεγάλου όγκου δεδομένων, τα διασυνδεδεμένα δεδομένα (Linked Data), τα συστήματα ολοκλήρωσης δεδομένων (Data Integration), οι αποθήκες δεδομένων (Data Warehouses), Analytics, καθώς επίσης και οι ψηφιακές βιβλιοθήκες.

Ο Μανόλης Γεργατσούλης είναι Καθηγητής στο Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, αντιπρόεδρος του Τμήματος και Διευθυντής του Εργαστηρίου Ψηφιακών Βιβλιοθηκών και Ηλεκτρονικής Δημοσίευσης. Είναι επίσης Διευθυντής του ΠΜΣ «Διαχείριση Ψηφιακής Πληροφορίας - Υπηρεσίες Πληροφόρησης» του TABM. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν τις βάσεις δεδομένων και τις γλώσσες ερωτήσεων, την XML και τα ημιδομημένα δεδομένα, τη διαχείριση και τη

διαλειτουργικότητα των μεταδεδομένων για βιβλιοθήκες, αρχεία και μουσεία, τις οντολογίες και το σημασιολογικό ιστό. Έχει δημοσιεύσει δεκάδες επιστημονικά άρθρα σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά και πρακτικά διεθνών επιστημονικών συνεδρίων ενώ έχει συμμετάσχει ως μέλος επιστημονικών επιτροπών περισσότερων από 120 διεθνών και εθνικών επιστημονικών συνεδρίων. Έχει διατελέσει Πρόεδρος του Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας.

Στέλιος Πισής: Ανάδειξη του αρχείου του Κύπριου
μουσικού με μυϊκή δυστροφία από τη Βιβλιοθήκη του
Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου και περιγραφή
του ιδιαίτερου τρόπου επικοινωνίας
και σύνθεσης

Σταμάτιος Γιαννουλάκης, Γρηγορία Ευριπίδου,
Μάριος Ζέρβας

s.giannoulakis@cut.ac.cy, gregoria.evripidou@cut.ac.cy,
marios.zervas@cut.ac.cy

Στέλιος Πισής: Ανάδειξη του αρχείου του Κύπριου μουσικού με Μυϊκή Δυστροφία από τη Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου και περιγραφή του ιδιαίτερου τρόπου επικοινωνίας και σύνθεσης

Σταμάτιος Γιαννουλάκης, Γρηγορία Ευριπίδου, Μάριος Ζέρβας

Περίληψη: Ένας από τους βασικούς στόχους της Βιβλιοθήκης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου είναι η καταγραφή και ψηφιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς με σκοπό τη διαφύλαξη και ανάδειξη της. Η υλοποίηση του προαναφερθέντα στόχου συμβάλλει στον εμπλουτισμό και διάσωση της ιστορίας και της πολιτιστικής ταυτότητας του τόπου. Η ψηφιακή βιβλιοθήκη «Αθηνά» της Βιβλιοθήκης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου (ΒΤΠ) συμβάλλει στην ελεύθερη διάδοση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε όλο τον κόσμο.

Στην παρούσα εργασία γίνεται εκτενής αναφορά στη προσπάθεια ανάδειξης του αρχείου του Κύπριου μουσικοσυνθέτη Στέλιου Πισή. Το συγκεκριμένο αρχείο εκτός της πολιτιστικής διάστασης έχει και μια πανανθρώπινη αξία καθώς αναδεικνύεται η προσπάθεια του μουσικού Στέλιου Πισή να υπερβεί τη μυϊκή δυστροφία και να συνθέσει μουσική. Μέσα από την εργασία αναλύεται η μετατροπή του αρχείου από συμβατική σε ψηφιακή μορφή και η καταχώρισή του στην ψηφιακή βιβλιοθήκη «Αθηνά». Παράλληλα, στην εισήγηση περιγράφεται το πρόγραμμα που χρησιμοποιεί ο Στέλιος Πισής για να μπορεί να επικοινωνεί και να συνθέτει μουσική.

Λέξεις κλειδιά: Στέλιος Πισής, μυϊκή δυστροφία, συνθέτης, Κύπρος, ψηφιακή βιβλιοθήκη Αθηνά.

Εισαγωγή

Οι βιβλιοθήκες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη και διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Από τα αρχαία χρόνια, η δημιουργία και ανάπτυξη των βιβλιοθηκών ήταν αποτέλεσμα της επιτακτικής ανάγκης των αστικών κέντρων της περιόδου εκείνης για οργάνωση και φύλαξη αρχείων και εγγράφων που ήταν αποτέλεσμα παραγωγής των καθημερινών δραστηριοτήτων της κοινότητας (Γερόλιμος). Παράλληλα, σημαντικός είναι ο ρόλος των βιβλιοθηκών στη διαφύλαξη γνώσης και της πολιτιστικής κληρονομιάς για τη κοινωνία. Στις βιβλιοθήκες υπάρχουν συλλογές από τεκμήρια, ιστορίες και άλλο πολύτιμο πληροφοριακό υλικό, ώστε να διασφαλιστεί ότι διαφυλάσσεται η πολιτιστική κληρονομιά (Sweeney). Επιπρόσθετα, οι βιβλιοθήκες κατέχουν ένα σύνολο από ετερόκλητο υλικό στη συλλογή τους και σκοπός τους είναι η διάσωση αυτού του υλικού και η παροχή πρόσβασης στους χρήστες τους. Ένα άλλο παράδειγμα μέσα από το οποίο διαφαίνεται η σημασία για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς από τις βιβλιοθήκες, είναι η προσπάθεια των μοναχών του μεσαίωνα για αντιγραφή εγγράφων και βιβλίων (Ekwelem κ.ά.). Στη σύγχρονη εποχή, η ψηφιοποίηση συμβάλλει στη διαφύλαξη και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου (ΒΤΠ) συμμετέχει στο βασικό στόχο της διάσωσης και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου. Η ΒΤΠ έχει αναπτύξει την ψηφιακή βιβλιοθήκη με το όνομα Αθηνά η οποία έχει ως σκοπό την προβολή, τεκμηρίωση και προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου. Σ' αυτό το πλαίσιο η ΒΤΠ έχει ολοκληρώσει σημαντικά έργα ψηφιοποίησης, μεταξύ των οποίων την ψηφιοποίηση και προβολή του αρχείου του Κύπριου μουσικοσυνθέτη Στέλιου Πισή .

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να αναλύσει τη σημασία της ψηφιοποίησης καθώς και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς όπου εντάσσεται και η μουσική. Στη συνέχεια αναλύεται η ζωή και το έργο του μουσικοσυνθέτη Στέλιου Πισή. Αναλύεται επίσης η διαδικασία ψηφιοποίησης, αρχειοθέτησης και ανάδειξης του αρχείου Στέλιου Πισή. Επιπρόσθετα, περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο ο Στέλιος Πισής συνθέτει μουσική. Μετέπειτα αναλύουμε την ψηφιακή βιβλιοθήκη Αθηνά και τον τρόπο καταχώρισης του αρχείου Στέλιου Πισή.

Η σημασία της ψηφιοποίησης

Με τον όρο ψηφιοποίηση περιγράφουμε τη διαδικασία κατά την οποία μετατρέπονται κείμενα, εικόνες, ήχοι, οπτικοακουστικό υλικό σε ψηφιακή μορφή όπου μπορεί να την επεξεργαστεί ο υπολογιστής («digitization»). Ένας από τους βασικούς στόχους της ψηφιοποίησης για τις βιβλιοθήκες είναι η καλύτερη πρόσβαση στους χρήστες. Μέσα από τη ψηφιοποίηση και τη διάθεση σε ψηφιακές βιβλιοθήκες, πολλαπλοί χρήστες μπορεί να έχουν πρόσβαση. Παράλληλα, μέσα

από τη ψηφιοποίηση οι χρήστες μπορούν να έρθουν σε επαφή με υλικό που διαφορετικά δεν θα είχαν τη δυνατότητα, όπως υλικό σπάνιο ή υλικό που βρίσκεται σε εύθραυστη κατάσταση με αποτέλεσμα να μην είναι διαθέσιμο στους χρήστες (Astle και Muir). Επίσης, το ψηφιακό υλικό είναι διαθέσιμο οποιαδήποτε στιγμή το θελήσει ο χρήστης. Επιπρόσθετα, μέσα από το ψηφιοποιημένο υλικό παρέχονται ευκαιρίες για νέα εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως επίσης και δυνατότητες σε περισσότερους επιστήμονες για έρευνες σε υλικό που δεν ήταν ευρέως γνωστό. Μέσα από την ψηφιοποίηση οι βιβλιοθήκες δίνουν στους χρήστες πρόσβαση στη γνώση που είναι ένα από τα βασικά τους δικαιώματα.

Αναλυτικότερα, η ψηφιοποίηση συμβάλλει σημαντικά στη διατήρηση της πληροφορίας που ενυπάρχει σε έντυπο υλικό όπως οι εικόνες, φωτογραφίες, έργα τέχνης, βιβλία, αλλά και οπτικοακουστικό υλικό όπως βιντεοκασέτες, δίσκοι βινυλίου, κασέτες ήχου. Επιπρόσθετα, μέσα από την ψηφιοποίηση ενισχύεται και η μελέτη και έρευνα στα πολιτιστικά αγαθά καθώς μπορούν να εντοπιστούν και να συνδυαστούν με άλλες ηλεκτρονικές πηγές και μελέτες (Μπαντουβάς). Η σημασία της ψηφιοποίησης, για την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, γίνεται αντιληπτή από την έμφαση που έχει δώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση μέσα από αντίστοιχα προγράμματα.

Η μουσική ως στοιχείο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς

Η πολιτιστική κληρονομιά υπερβαίνει τις υλικές εκδηλώσεις και περιλαμβάνει ζωντανές εκφράσεις, άυλες αφηγήσεις και μορφές τέχνης. Το Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς UNESCO το 2003 στη Σύμβαση για τη Διασφάλιση της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς εντάσσει και τη μουσική ως μέρος της (Αλεξομανωλάκη). Ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά σύμφωνα με τη σύμβαση της Unesco για τη διαφύλαξή της, είναι οι πρακτικές, παραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις, ικανότητες, καθώς και οι σχετικοί χώροι και αντικείμενα, τα οποία κοινότητες, ομάδες και ιδιώτες αναγνωρίζουν ως συστατικά στοιχεία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς (Αλιβιζάτου κ.ά.). Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά μπορεί να λάβει τις παρακάτω μορφές:

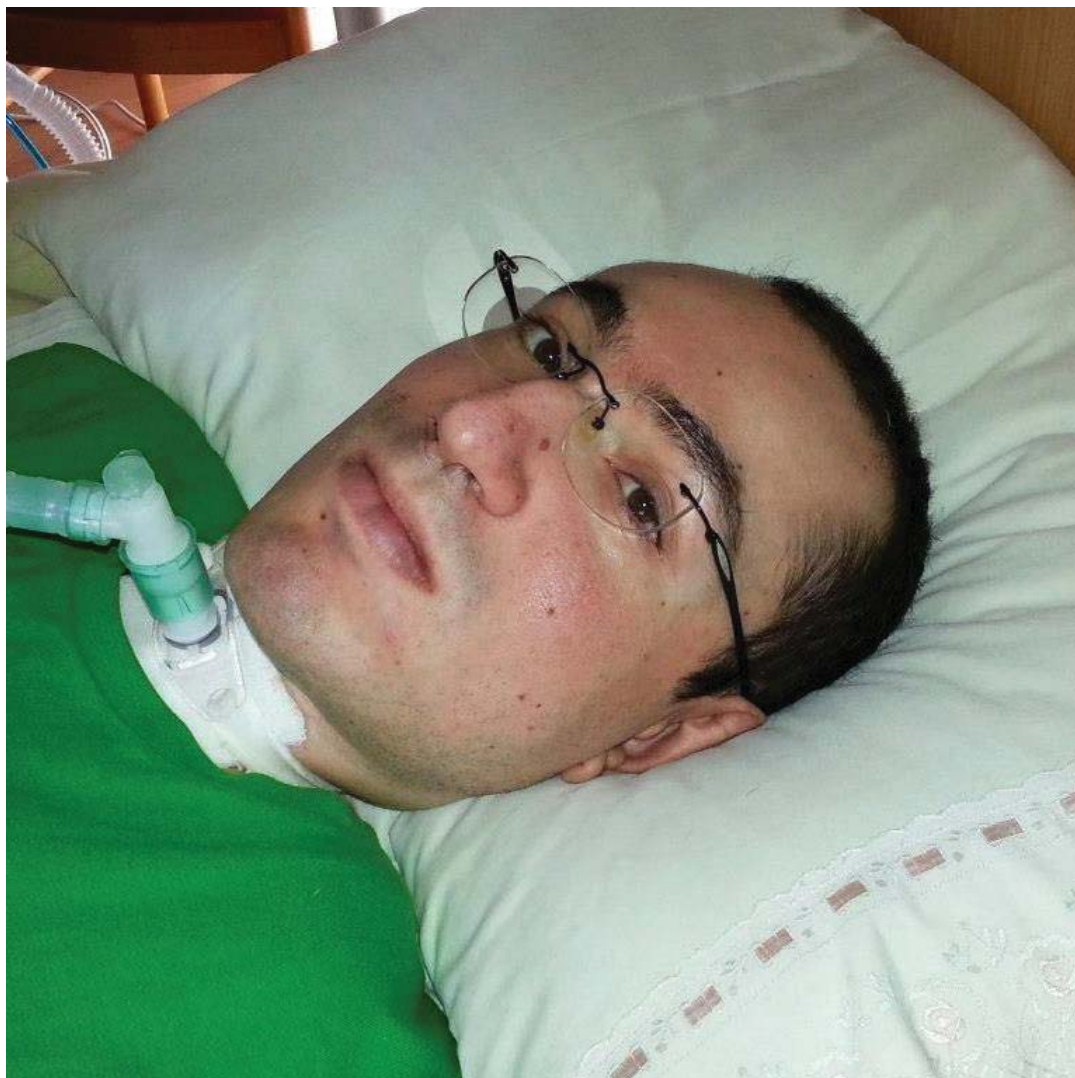
- (α) τις προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις, συμπεριλαμβανομένης της γλώσσας ως φορέα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς
- (β) τις τέχνες του θεάματος (μουσική, χορός, θέατρο)
- (γ) τις κοινωνικές πρακτικές, τις τελετουργίες και τις εορταστικές εκδηλώσεις
- (δ) τις γνώσεις και πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν
- (ε) την παραδοσιακή χειροτεχνία (Καραβία).

Η ψηφιοποίηση μπορεί να διασώσει και την άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Αγαθά άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως οι παραδόσεις, η μουσική και

οι μύθοι μπορούν να διατηρηθούν ως ψηφιακά υποκατάστατα και να περσιωθούν οι πληροφορίες τους στο πέρασμα του χρόνου.

Εικόνα 1

Εικόνα του Στέλιου Πισή¹

---

¹ Από τη προσωπική σελίδα Facebook του Στέλιου Πισή https://scontent.fnic2-2.fna.fbcdn.net/v/t39.30808-6/307735393_10158463171962443_3689796598630238824_n.jpg?nc_cat=109&ccb=1-7&nc_sid=a2f6c7&nc_ohc=hF6mAX1jYvQAX-gw92u&nc_ht=scontent.fnic2-2.fna&oh=00_AfDjZA9kFV1lw0cxwAm8dv8MFeRbrjeZPIe4lHhq189MNO&oe=6513A731
Ανακτήθηκε 23 Σεπτεμβρίου 2023.

Η ζωή και το έργο του Στέλιου Πισή

Ο Στέλιος Πισής γεννήθηκε στη Λεμεσό της Κύπρου το 1976, και από τα πέντε του χρόνια φάνηκε η κλίση και το ταλέντο του στη μουσική. Ξεκίνησε αυτοδίδακτος παίζοντας πιάνο. Την ίδια περίοδο όμως οι γιατροί διέγνωσαν ότι έπασχε από μυϊκή δυστροφία. Λόγω των κινητικών δυσκολιών που προέκυψαν άρχισε να ασχολείται με τα ηλεκτρονικά μουσικά όργανα αφού δεν είχε πλέον την δυνατότητα να παίζει πιάνο. Στα δέκα του χρόνια δεν μπορεί πια να περπατήσει και χρησιμοποιεί τροχοκάθισμα. Παρ' όλα αυτά η αγάπη του για τη μουσική τον οδηγεί στο να αρχίσει να παρακολουθεί εντατικά μαθήματα μουσικής με καθηγητή στο σπίτι και παράλληλα να ανακαλύψει την ικανότητά του στο τραγούδι και στη σύνθεση.

Από το 1990 άρχισε να γράφει μουσική και τραγούδια. Το 1994 πήρε το πρώτο βραβείο σε παγκύπριο διαγωνισμό σύνθεσης τραγουδιού με το τραγούδι του «Είναι στολίδι τ' ουρανού», το οποίο και ερμήνευσε ο ίδιος. Τον επόμενο χρόνο βραβεύτηκε από την Unesco, στα πλαίσια του προγράμματος «Artists across the frontiers», για το τραγούδι του «Ψηφίδες», το οποίο αναφέρεται στα ψηφιδωτά της κατεχόμενης εκκλησίας της Παναγίας της Κανακαριάς στην Κύπρο, τα οποία κλάπηκαν μετά από το 1974 και παρανόμως πωλήθηκαν. Το 1997 κυκλοφορεί ψηφιακό δίσκο με τον τίτλο «Ψηφίδες» επηρεασμένος από τη σύγχρονη ιστορία της Κύπρου, ιδιαίτερα από την κατοχή του 1974 και όλες τις θλιβερές συνέπειες. Όλα τα έσοδα από τις πωλήσεις του δίσκου «Ψηφίδες» δόθηκαν για φιλανθρωπικό σκοπό.

Το 1999 συνεργάστηκε με τη Συμφωνική Ορχήστρα του Κρεμλίνου και το μαέστρο Pavel Ovjannicon στον δεύτερο προσωπικό του δίσκο με τίτλο «Υπέρβαση», ο οποίος περιέχει ορχηστρική μουσική. Σε εκδήλωση που έγινε στις 26 Μαρτίου του 2000 ο Στέλιος Πισής τιμήθηκε από το Ινστιτούτο Νευρολογίας και Γενετικής Κύπρου και τον Σύνδεσμο Μυοπαθών Κύπρου για την προσφορά των εσόδων από τις πωλήσεις των δύο δίσκων του στα πλαίσια των εκδηλώσεων του «Telethon» Κύπρου για τις ανάγκες των ασθενών με μυϊκή δυστροφία και γενικά για την όλη κοινωνική του προσφορά.

Τον Ιούνιο του 2005 κυκλοφόρησε ο τρίτος δίσκος του Στέλιου Πισή με τίτλο «Κασταλίας και Σειρήνων» που τον προλογίζει ο Γιώργος Νταλάρας. Τα έσοδα από τις πωλήσεις του δίσκου, δόθηκαν στην οργάνωση Γιατροί του Κόσμου για ενίσχυση των προσπάθειών ανακούφισης των πληγέντων από το τσουνάμι που έπληξε την νότια Ασία το 2005. Το 2005 λαμβάνει το Βραβείο «Θέλησης» στα πλαίσια της διοργάνωσης των βραβείων «Leaders of the Year Awards 2004 (Κύπρου)». Το 2006 απονεμήθηκε στο Στέλιο το βραβείο «Θέλησης και δύναμης ψυχής- Leader πενταετίας» στην πανελλήνια διοργάνωση των βραβείων «Leaders of the Year 2005 (Ελλάδας)». Στις 13 Νοεμβρίου 2006 σε μια μουσική παράσταση με τον τίτλο «Υπέρβαση», που πραγματοποιήθηκε στο Δημοτικό Θέατρο Στροβόλου στη Λευκωσία, με χορηγό την ΑΤΗΚ (Αρχή Τηλεπικοινωνιών

Κύπρου), παρουσιάστηκε η δουλειά και το μουσικό έργο του Στέλιου Πισή. Ο Στέλιος Πισής το 2007 συνεργάστηκε με το σεναριογράφο Γιώργο Τσιάκκα, γράφοντας το τραγούδι των τίτλων και τη μουσική επένδυση στην κοινωνική σειρά «Μίλα μου».

Τον Φεβρουάριο του 2007 το ντοκιμαντέρ «Στέλιος - Υπέρβαση» των Κώστα Κακογιάννη και Πάμπου Κουζάλη, που αναφέρεται στον άνθρωπο και μουσικό Στέλιο Πισή, προβλήθηκε με μεγάλη επιτυχία, στο 4ο Φεστιβάλ Κυπριακών Ταινιών Μικρού Μήκους και Ντοκιμαντέρ, όπου και απέσπασε το βραβείο καλύτερης μουσικής που έγραψε ο ίδιος ο Στέλιος. Το 2008 απονέμεται, στον Στέλιο Πισή, από την πολιτεία το βραβείο «Πρόσωπο της χρονιάς 2007». Το Δεκέμβριο του 2008 κυκλοφόρησε ο τέταρτος προσωπικός δίσκος του Στέλιου Πισή, που περιλαμβάνει τη μουσική και τα τραγούδια της τηλεοπτικής σειράς «Μίλα μου».

Τον Ιούλιο του 2010 κυκλοφόρησε το νέο CD-single του Στέλιου Πισή «Πάντα παιδί» που περιλαμβάνει τον Ύμνο του Συνδέσμου Γονέων και Φίλων Καρδιοπαθών Παιδιών. Στις 2 Φεβρουαρίου 2011 πραγματοποιήθηκε, στο Δημοτικό Θέατρο Στροβόλου στη Λευκωσία, συναυλία του Στέλιου Πισή με τίτλο «Στέλιος Πισής, 20 Χρόνια Δημιουργίας». Στις 17 Ιουλίου 2012 πραγματοποιήθηκε στο Κηποθέατρο Λεμεσού η συναυλία «Στέλιος Πισής, στην πόλη που γεννήθηκα». Στις 7 Οκτωβρίου 2014 πραγματοποιήθηκε συναυλία με τίτλο "Στέλιος Πισής - Μελωδίες ζωής" στο Δημοτικό θέατρο Αγίου Αθανασίου στη Λεμεσό. Στη συναυλία παρουσιάστηκαν καινούργια και παλαιότερα τραγούδια του συνθέτη.

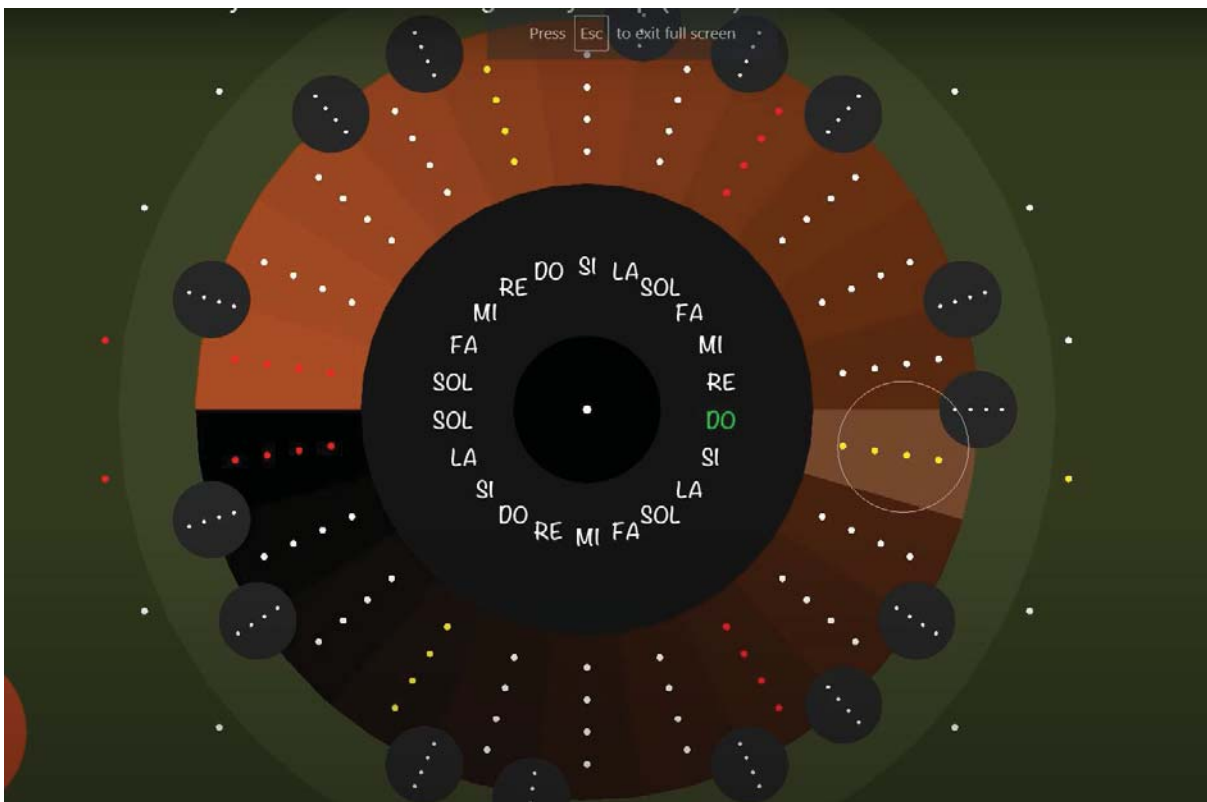
Ο μη-κερδοσκοπικός οργανισμός Stelios Pissis Music Foundation σηματοδότησε την ίδρυσή του με τη διοργάνωση της μεγάλης συναυλίας «Στέλιος Πισής - Με την Ορχήστρα των ματιών μου», τίτλος που μεταφορικά περικλείει τον τρόπο που ο βραβευμένος κύπριος συνθέτης εργάζεται και δημιουργεί, αφού πλέον συνθέτει και ενορχηστρώνει τη μουσική του χρησιμοποιώντας την κίνηση των ματιών του. Το 2019 βραβεύθηκε στο Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου από την επαρχιακή επιτροπή του ΑΚΕΛ.

EyeHarp

Το EyeHarp αποτελεί ένα ψηφιακό μουσικό όργανο το οποίο ο χρήστης έχει την ευκαιρία να παίξει μουσική με τα μάτια. Με το συγκεκριμένο λογισμικό δίνει τη δυνατότητα σε εκατομμύρια τετραπληγικούς ανά τον κόσμο να μπορούν να εκφραστούν παίζοντας μουσική μόνο με την κίνηση των ματιών τους. Δημιουργός του EyeHarp είναι ο Ζαχαρίας Βαμβακούσης. Το λογισμικό EyeHarp δημιουργήθηκε το 2008 όταν ένας φίλος του δημιουργού, μουσικός, ενεπλάκη σε ατύχημα έχοντας ως αποτέλεσμα να τραυματιστεί στη σπονδυλική στήλη με συνέπεια να μην έχει τη δυνατότητα να κουνήσει τα χέρια του για να μπορέσει

να παίζει μουσική. Παράλληλα, εκείνη την εποχή δεν υπήρχε διαθέσιμο μουσικό όργανο για τετραπληγικούς. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργήσει το EyeHarp που είναι το πρώτο λογισμικό που επιτρέπει σε κάποιον να παίζει μουσική με τα μάτια του. Χρειάζεται να σημειωθεί ότι, ο Στέλιος Πισής ήρθε σε επαφή με τον Ζαχαρία Βαμβακούση το 2018 όταν είχε έρθει στη Λεμεσό για ένα συνέδριο μουσικής τεχνολογίας. Για να γίνει πλήρως κατανοητό το λογισμικό EyeHarp, παραθέτουμε την εικόνα 3 στην οποία παρουσιάζεται το περιβάλλον που χρησιμοποιεί ο Στέλιος Πισής για να συνθέτει μουσική. Δίπλα από τη νότα DO, η οποία είναι χρωματισμένη με πράσινο χρώμα, εμφανίζεται ένας άσπρος κύκλος όπου η θέση του καθορίζεται από την κίνηση των ματιών του Στέλιου Πισή.

Εικόνα 3

Εικόνα του λογισμικού EyeHarp

Η ψηφιακή βιβλιοθήκη Αθηνά

Η ψηφιοποίηση με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας προσφέρει δυνατότητες να καταγραφούν και τεκμηριωθούν τα στοιχεία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, που αποτελούν στοιχεία που δεν είναι τόσο ορατά και μέσα από την ψηφιακή μορφή μπορούν να διασωθούν (World Intellectual Property Organization). Επιπρόσθετα, η διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει τον εντοπισμό της κληρονομιάς και την προσοχή σε στοιχεία

κληρονομιάς που βρίσκονται σε κίνδυνο εξαφάνισης. Ένα άλλο βήμα είναι η τεκμηρίωση και κατάθεση σε τοπικές ή εθνικές ψηφιακές πλατφόρμες για τη διάδοση της γνώσης στο διαδίκτυο, επίσης η διαφύλαξη και διάσωση για τη κοινωνία (Artese και Gagliardi).

Από τα παραπάνω μπορούμε να αντιληφθούμε τη σημασία της ψηφιοποίησης και διαφύλαξης ιδιαίτερα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Σ' αυτή τη βάση και η Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου συμβάλλει με τη δημιουργία της ψηφιακής βιβλιοθήκης Αθηνά που έχει ως σκοπό να προβάλλει τη πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου σε όλες τις εκφάνσεις.

Η Αθηνά² είναι ένα αποθετήριο πολιτιστικού περιεχομένου που συγκεντρώνει τις ψηφιακές συλλογές της Βιβλιοθήκης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου, οι οποίες αποτελούν σημαντικό κομμάτι της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Η πρόσβαση στην Αθηνά είναι ελεύθερη στο διαδίκτυο από οποιοδήποτε μέρος στον κόσμο και χρονικό διάστημα.

Στις συλλογές της Αθηνάς περιέχονται πάνω από 13.000 ψηφιακά αντικείμενα στα οποία περιλαμβάνονται φωτογραφίες, βίντεο, βιβλία, περιοδικά, αρχειακά έγγραφα, τρισδιάστατο υλικό (3-D). Ο επισκέπτης μπορεί να πλοηγηθεί σε περισσότερες από 90 συλλογές. Χρειάζεται επίσης να αναφερθεί το γεγονός ότι η Αθηνά βασίζεται στο λογισμικό Omeka S³. Το Omeka S είναι λογισμικό ανοικτού κώδικα ειδικά σχεδιασμένο για μουσεία, βιβλιοθήκες, αρχεία και εκθέσεις. Η επιλογή του συγκεκριμένου λογισμικού βασίστηκε στους παρακάτω λόγους:

- Είναι λογισμικό ανοικτού κώδικα, και είναι δωρεάν.
- Παρέχει λειτουργίες για δημοσίευση αρχείων, συλλογών, και δημιουργία εκθέσεων.
- Παρέχει τη δυνατότητα στους επισκέπτες να αλληλεπιδρούν με το περιεχόμενο της ιστοσελίδας.
- Είναι εύκολο στη χρήση του και έχει φιλικό περιβάλλον διεπαφής.
- Υπάρχει μεγάλη κοινότητα υποστήριξής του.
- Υποστηρίζει όλους τους τύπους αρχείων όπως: εικόνες, βίντεο, ήχο, κείμενα κ.ά.
- Είναι δυνατή η παραμετροποίηση του συστήματος, ώστε να μπορεί να προσαρμοστεί και να επεκταθεί σε μελλοντικές ανάγκες.
- Δυνατότητα ανταλλαγής δεδομένων μεταξύ διαφορετικών συστημάτων, είναι συμβατό με το πρωτόκολλο συγκομιδής μεταδεδομένων OAI-PMH⁴.

² Αθηνά : <https://athena.cut.ac.cy/s/lib/page/about>

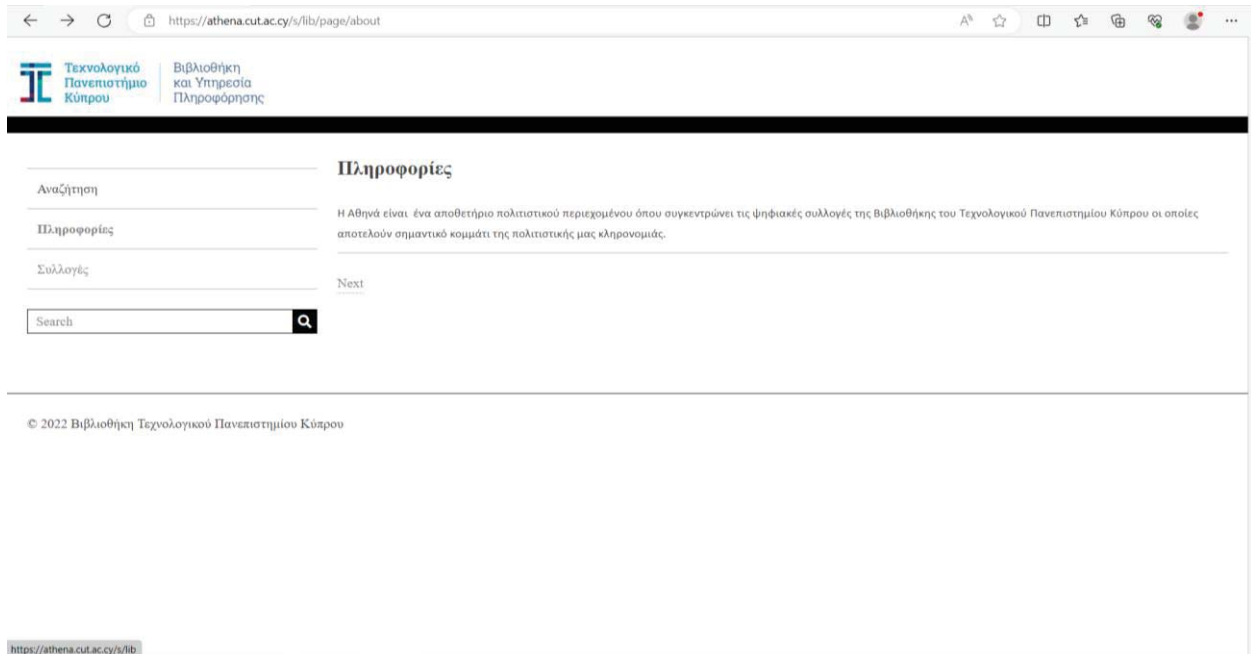
³ Omeka S: <https://omeka.org/s/>

⁴ OAI-PMH: <https://www.openarchives.org/pmh>

- Είναι ευέλικτο και ασφαλές σύστημα.
- Δίνει τη δυνατότητα να δημιουργούνται ξεχωριστές ιστοσελίδες για κάθε συλλογή με τη δική τους δομή και μορφή.
- Δίνει τη δυνατότητα για δημιουργία σχήματος μεταδεδομένων.

Εικόνα 3

Αρχική Σελίδα Ψηφιακής Βιβλιοθήκης Αθηνά

Ψηφιοποίηση του αρχείου του Στέλιου Πισή στην Αθηνά

Η οικογένεια του Στέλιου Πισή το 2021 ήρθε σε επαφή με τη Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου για τη δυνατότητα ανάληψης της ψηφιοποίησης του αρχείου του. Η Βιβλιοθήκη ανταποκρίθηκε θετικά στο αίτημα και την ίδια χρονιά ξεκίνησε το έργο της ψηφιοποίησης του αρχείου. Στόχος εκτός από τη ψηφιοποίηση για τη μακροπρόθεσμη διατήρηση, ήταν και η προβολή του αρχείου του Στέλιου Πισή μέσα από τη ψηφιακή βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου Αθηνά. Στο έργο εργάστηκαν δύο βιβλιοθηκονόμοι που είχαν την κύρια ευθύνη του. Η ψηφιοποίηση πραγματοποιήθηκε στον σαρωτή (εικόνα 4) που διαθέτει η βιβλιοθήκη. Μέσα από τη διαδικασία της ψηφιοποίησης παράγεται τόσο το τελικό αρχείο σε μορφή pdf, όσο και ασυμπίεστες εικόνες σε μορφή tiff. Η μορφή εικόνων tiff επιλέχθηκε για να επιτευχθεί η ψηφιακή διατήρηση, δηλαδή σε περίπτωση απώλειας του pdf να είναι δυνατή η αναπαραγωγή του από τις εικόνες tiff. Παράλληλα, χρειάζεται να τονιστεί ότι τα αρχεία της ψηφιοποίησης αποθηκεύονται στο Data Center server για μεγαλύτερη ασφάλεια από απώλεια αρχείων.

Εικόνα 4

Σαρωτής Βιβλιοθήκης

Στο επόμενο βήμα, γινόταν η επεξεργασία των εικόνων του αρχείου pdf και προσθέτονταν πληροφορία με τη μορφή των σελιδοδεικτών για καλύτερη πλοήγηση των χρηστών στο αρχείο pdf. Στη συνέχεια, τα ολοκληρωμένα αρχεία σε μορφή pdf περιγράφονταν, τεκμηριώνονταν και υποβάλλονταν στην ψηφιακή βιβλιοθήκη Αθηνά. Επιπρόσθετα, στην περιγραφή των ψηφιακών τεκμηρίων υπάρχουν και οι όροι διάθεσης και χρήσης του αρχείου. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, το ψηφιακό αρχείο είναι διαθέσιμο για ερευνητικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς και η οποιαδήποτε δημοσίευση ή αναπαραγωγή χρειάζεται τη γραπτή συγκατάθεση του κατόχου των πνευματικών δικαιωμάτων.

Καταχώρηση του αρχείου του Στέλιου Πισή στη ψηφιακή βιβλιοθήκη Αθηνά

Το αρχείο του Στέλιου Πισή αποτελείται από 400 περίπου τεκμήρια. Μετά την παραλαβή του ταξινομήθηκε και ψηφιοποιήθηκε. Μέσα από την ταξινόμηση προέκυψαν οι παρακάτω 16 κατηγορίες στις οποίες χωρίστηκε το αρχείο.

1. Αλληλογραφία
2. Αποκόμματα Εφημερίδων σχετικά με τον Στέλιο Πισή
3. Αποκόμματα Περιοδικών σχετικά με τον Στέλιο Πισή
4. Αφιερώματα
5. Αφίσες
6. Βίντεο
7. Βιογραφικό
8. Βραβεία

9. Εκδηλώσεις και Φεστιβάλ
10. Ημερολόγιο
11. Ντοκιμαντέρ
12. Ομιλίες
13. Προγράμματα Συναυλιών
14. Προσκλήσεις
15. Σημειώματα
16. Σχολικές Εφημερίδες και Περιοδικά που αναφέρονται στο Στέλιο Πισή

Εικόνα 5

Στέλιος / Υπέρβαση : Η βραβευμένη ταινία των Κώστα Κακογιάννη και Πάμπου Κουζάλη για τον συνθέτη με μυϊκή δυστροφία Στέλιο Πισή.

Το σχήμα μεταδεδομένων Dublin Core χρησιμοποιήθηκε για τη περιγραφή του αρχείου του Στέλιου Πισή στην ψηφιακή βιβλιοθήκη Αθηνά. Παρακάτω μπορούμε να δούμε παράδειγμα εγγραφής

```
<oai_dc:dc xmlns:dc="http://purl.org/dc/elements/1.1/" xmlns:oai_dc="http://www.openarchives.org/OAI/2.0/oai_dc/" xsi:schemaLocation="http://www.openarchives.org/OAI/2.0/oai_dc/ http://www.openarchives.org/OAI/2.0/oai_dc.xsd">
  <dc:title>Περιφερειακό Συνέδριο θέμα «Ίσες ευκαιρίες για όλους»</dc:titl
```

e>

```

<dc:creator>Πισής Στέλιος</dc:creator>
<dc:subject>Ισότητα--Συνέδρια</dc:subject>
<dc:subject>Πισής, Στέλιος, 1976-</dc:subject>
<dc:description>Πρόγραμμα Περιφερειακού Συνεδρίου της Εμπορικής
Σχολής Μιτσή Λεμύθου με θέμα «Ίσες ευκαιρίες για όλους». Το συνέδριο
πραγματοποιήθηκε Πέμπτη 19 Απριλίου 2007 στη Σχολή Μιτσή Λεμύθου κα
ι ήταν αφιερωμένο στο Στέλιο Πισή. </dc:description>
<dc:publisher>Βιβλιοθήκη Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου</dc:pu
blisher>
<dc:contributor>Πισής Στέλιος</dc:contributor>
<dc:date>2007-04-19</dc:date>
<dc:type>Still Image</dc:type>
<dc:format>pdf</dc:format>
<dc:identifier>ΠΑ1</dc:identifier>
<dc:language>el</dc:language>
<dc:rights>CC BY-NC-SA 4.0</dc:rights>
<dc:rights xsi:type="dcterms:URI" title="Attribution-NonCommercial-
ShareAlike 4.0 International">https://creativecommons.org/licenses/by-nc-
sa/4.0/</dc:rights>
<dc:identifier xsi:type="dcterms:URI">https://athena.cut.ac.cy/s/lib/item/29451
5</dc:identifier>
<dc:identifier xsi:type="dcterms:URI">https://athena.cut.ac.cy/files/original/cc
e34c7475cba3c287d6c5b56aa7b9ca8c720b6c.pdf</dc:identifier>
</oai_dc:dc>

```

Επίλογος

Ανάμεσα στους στόχους που θέτει μια βιβλιοθήκη είναι και η συντήρηση, διαφύλαξη και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς τόσο υλικής όσο και άυλης. Ειδικότερα η άυλη είναι πιο σημαντικό να διαφυλαχθεί, καθώς είναι ανάγκη να διατηρηθεί για τις επόμενες γενιές. Η Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου ανταποκρινόμενη στον παραπάνω στόχο έχει δημιουργήσει την ψηφιακή βιβλιοθήκη Αθηνά για τη διάσωση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Η ψηφιακή Βιβλιοθήκη Αθηνά <https://athena.cut.ac.cy/> προβάλλει και το αρχείο του Στέλιου Πισή το οποίο είναι πολυδιάστατο καθώς αναδεικνύεται τόσο το έργο του Στέλιου Πισή, όσο και το γεγονός ότι ένα άτομο ξεπερνάει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει σε σχέση με τη μυϊκή δυστροπία και συνθέτει μουσική. Παράλληλα, αναδεικνύεται η μέθοδος που χρησιμοποιεί για τη σύνθεση της μουσικής, η οποία μπορεί να βοηθήσει και άλλα άτομα που μπορούν να συνθέσουν μόνο μέσω της όρασης.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Γερόλιμος, Μιχάλης. *Ο Ρόλος Του Βιβλιοθηκονόμου Σε Ένα Μεταβαλλόμενο Περιβάλλον Πληροφόρησης*. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2008.

Διαδικτυακές πηγές

Αλεξομανωλάκη, Μαργαρίτα. *Η μουσική ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά και το μουσικό όργανο ως υλικό σύμβολό της: μελέτη τριών περιπτώσεων: Μουσείο Μουσικών Οργάνων Βρυξελλών, Μουσείο Μουσικών Οργάνων Παρισιού, και Μουσείο Ελληνικών Λαϊκών Μουσικών Οργάνων –Φοίβος Ανωγειανάκης-Κέντρο*. 2011. Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, https://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/21/2/1591.pdf.

Αλιβιζάτου, Μαριλένα, κ.ά. “Διαχείριση Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς, Τοπική Κοινωνία Και Βιώσιμη Ανάπτυξη.” *Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία Και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Κάλλιπος, 2015, <http://hdl.handle.net/11419/2386>. Πρόσβαση 5 Αυγ. 2023.

Καραβία, Δέσποινα. *Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά Και ο Τόπος: Ανάπτυξη Μεθοδολογίας Για Τη Διερεύνηση Της Επίδρασης Του Τόπου Στη Διαμόρφωση Της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, 2013. <http://hdl.handle.net/123456789/38314>.

Μπαντουβάς, Ιωάννης. *Ψηφιοποίηση Πολιτισμικού Αποθέματος Του Χωριού Αγ. Θωμά Ηρακλείου Κρήτης Και Προβολή Του Στον Ιστότοπο Του Πολιτιστικού Συλλόγου Αγ. Θωμά «Ο Λόγιος» Wwv.Logios.Gr, Μέσω Νέων Τεχνολογιών Διαδικτύου Ανοικτού Κώδικα*. Πανεπιστήμιο Πατρών, 2011, <http://hdl.handle.net/10889/4724>.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Διαδικτυακές πηγές

Artese, Maria Teresa, and Isabella Gagliardi. “UNESCO Intangible Cultural Heritage Management on the Web.” *Encyclopedia of Information Science and Technology, Third Edition*, IGI Global, pp. 5334–47, <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-5888-2.ch527>.

Astle, P. J., and a. Muir. “Digitization and Preservation in Public Libraries and Archives.” *Journal of Librarianship and Information Science*, vol. 34, no. 2, 2002, pp. 67–79, <https://doi.org/10.1177/096100060203400202>.

“Digitization.” Oxford University Press,

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/digitization?q=Digitization>. Accessed 5 Aug. 2023.

Ekwelem, V. O., et al. "Preservation of Cultural Heritage: The Strategic Role of the Library and Information Science Professionals in South East Nigeria." *Library Philosophy and Practice (e-Journal)*, vol. 562, 2011, http://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/562/?utm_source=digitalcommons.unl.edu%2Flibphilprac%2F562&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages.

Sweeney, PC. "Libraries and cultural preservation: there is a common saying that 'history is written by the victors'". *EveryLibrary*, 2021, <https://medium.com/everylibrary/libraries-and-cultural-preservation-f3ab16f8ae96>.

World Intellectual Property Organization. *The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Articles*. 2017, http://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_33/wipo_grtkf_ic_33_4.pdf.

Βιογραφικά σημειώματα:

Ο Δρ. Σταμάτιος Γιαννουλάκης έχει λάβει το πτυχίο του στην Επιστήμη της Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης το 2005 από το Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα, το 2007 έλαβε το μεταπτυχιακό στην Επιστήμη της Πληροφόρησης με εξειδίκευση στην Οργάνωση των Βιβλιοθηκών με έμφαση στις νέες τεχνολογίες της πληροφορίας από το Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Το 2014 έλαβε το μεταπτυχιακό στη Διοίκηση Πολιτιστικών Μονάδων από το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και το 2022 το Διδακτορικό από το Τμήμα Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου. Από το 2007 έως το 2009 έχει εργαστεί ως βιβλιοθηκονόμος στη Βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου και από το 2010 μετακόμισε στη Κύπρο, όπου πρώτα δούλεψε ως βιβλιοθηκονόμος στη βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου Neapolis στη Πάφο και από το Δεκέμβριο του 2010 εργάζεται ως βιβλιοθηκονόμος στη βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου. Ο Σταμάτιος Γιαννουλάκης έχει παρουσιάσει εισηγήσεις σε διεθνή συνέδρια και έχει δημοσιεύσει άρθρα σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά.

Η Γρηγορία Ευριπίδου πήρε το πτυχίο της στο Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης το 2006 από το Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Αθήνας. Από το 2006 μέχρι και το 2007 εργάστηκε στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κύπρου στο τμήμα καταλογογράφησης. Επίσης το διάστημα 2007 με 2008 εργαζόταν και στη Βιβλιοθήκη του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου σε μερική απασχόληση. Από τον Αύγουστο του 2007 μέχρι και σήμερα εργάζεται στη

Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου. Αρχικά εργάστηκε στο Γραφείο Επεξεργασίας Υλικού και στη συνέχεια από το 2012 μέχρι και σήμερα, είναι υπεύθυνη στο Γραφείο Ψηφιοποίησης και Διαχείρισης Αρχείων.

Ο Μάριος Ζέρβας είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών από το CNAM Γαλλίας στην πληροφορική και κάτοχος MBA από το Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Από τον Σεπτέμβριο του 1997 μέχρι τον Οκτώβριο 2006 εργάστηκε στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κύπρου ως υπεύθυνος συστημάτων πληροφορικής. Συμμετείχε σε σημαντικά έργα για την ψηφιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου, όπως η εκπόνηση μελέτης για την ψηφιοποίηση των αρχείων του ΡΙΚ (Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου), η ψηφιοποίηση των αρχείων του Συμβουλίου Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ(ΣΙΜΑΕ,) και η δημιουργία ψηφιακής βιβλιοθήκης των αρχείων του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών.

Από το Νοέμβριο του 2006 είναι Διευθυντής Βιβλιοθήκης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου. Δημιούργησε το εργαστήριο ψηφιοποίησης της Βιβλιοθήκης, ανέπτυξε συνεργασίες με τοπικούς φορείς όπως το Παττίχειο Δημοτικό Μουσείο- Ιστορικό Αρχείο και Κέντρο Μελετών προχωρώντας στην ψηφιοποίηση σημαντικών αρχείων για την διαφύλαξη και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου. Είναι μέλος της Συμβουλευτικής Επιτροπής της Κυπριακής Βιβλιοθήκης

Προτάσεις διδακτικής αξιοποίησης του
οπτικοακουστικού υλικού για το αστικό λαϊκό
τραγούδι στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Δρ. Μιχαήλ Κεφάλας
michaliskeffalas@gmail.com

Πέτρος Κουμπιός
p.koumpios@windowslive.com

Προτάσεις διδακτικής αξιοποίησης του οπτικοακουστικού υλικού για το αστικό λαϊκό τραγούδι στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση¹

Μιχαήλ Κεφάλας και Πέτρος Κουμπιός

Περίληψη: Η πληθώρα συγκέντρωσης καταγραφών και αρχείων οπτικοακουστικού υλικού σχετικά με το αστικό λαϊκό τραγούδι ωθεί στην ανάγκη διδακτικής αξιοποίησής του, τόσο στην Πρωτοβάθμια, όσο και στην Δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Σήμερα παρατηρείται μια ελλειμματική τεκμηρίωση και διδασκαλία του, με αποτέλεσμα η νέα γενιά να μη γνωρίζει τη συνέχεια του παραδοσιακού ελληνικού τραγουδιού. Προκειμένου το οπτικοακουστικό υλικό που έχει συγκεντρωθεί στις διάφορες μουσικές βιβλιοθήκες και ψηφιακά αποθετήρια να αποτελέσει ένα διαθέσιμο εργαλείο στα χέρια των εκπαιδευτικών μετά τη διαδικασία της οργάνωσης, περιγραφής και προβολής του, πρέπει να υποστεί μια επεξεργασία ώστε να μορφοποιηθεί ανάλογα με το αναπτυξιακό επίπεδο των μαθητών και τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες.

Η παρούσα εισήγηση προτείνει δημιουργικούς και ζωντανούς τρόπους αξιοποίησης του οπτικοακουστικού υλικού στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση για να αποκομίσουν τα παιδιά στοιχειώδεις γνώσεις σχετικά με το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε το αστικό λαϊκό τραγούδι, να γνωρίσουν τα όργανα και τους ερμηνευτές αυτού του είδους, καθώς και τους συνθέτες και τους στιχουργούς του. Ανώτεροι στόχοι της εισήγησης είναι η συμβολή σε μια πιο συστηματική διδασκαλία του αστικού λαϊκού τραγουδιού με τη χρήση των οπτικοακουστικών αρχείων, που πάντοτε προσελκύουν τις νεότερες γενιές. Επιπλέον, η εισήγηση στοχεύει στην επέκταση των δραστηριοτήτων, με αφορμή το εκάστοτε υλικό, όπου θα κεντρίζουν το ενδιαφέρον των παιδιών, καθώς θα συμμετέχουν αναλαμβάνοντας ενεργό ρόλο, έτσι ώστε βιωματικά να γνωρίσουν τον κόσμο του αστικού λαϊκού τραγουδιού λαμβάνοντας το ερέθισμα για περαιτέρω εξερεύνησή του, με βάση τις σημερινές τους ανάγκες και προσεγγίσεις.

Λέξεις κλειδιά: οπτικοακουστικό υλικό, αστικό λαϊκό τραγούδι, διδακτική αξιοποίηση, πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

---

¹ Σ.τ.Ε: Λόγω έκτασης, η υποβληθείσα για τα πρακτικά εργασία περιορίστηκε έναντι της ανακοίνωσης, περιλαμβάνοντας την έρευνα μόνο για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

1. Εισαγωγή

Το θέμα της παρούσας εισήγησης, αφορά σε προτάσεις διδακτικής αξιοποίησης του οπτικοακουστικού υλικού για το αστικό λαϊκό τραγούδι στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Παρατηρείται η ύπαρξη ενός εκτεταμένου αριθμού αρχείων, συλλογών και καταγραφών σχετικά με το αστικό λαϊκό τραγούδι. Εκτιμάται πως είναι ηχηρή η απουσία μιας συστηματικής διδασκαλίας του ρεμπέτικου τραγουδιού, με αποτέλεσμα οι μαθητές να μη γνωρίζουν την ύπαρξη «ενός μεταβατικού, μεταιχμιακού, μεν, αλλά με αξιοπρόσεκτες αισθητικές αρετές κομματιού του ελληνικού αστικού λαϊκού πολιτισμού» (Κεφάλας, 2010, σ. 14).

Στόχος της παρούσας εισήγησης είναι να προτείνει νέες πρακτικές και δράσεις για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, οι οποίες θα συμβάλλουν στη γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη των μαθητών, αξιοποιώντας ως εργαλείο το υπάρχον οπτικοακουστικό υλικό διαμορφωμένο κατά τέτοιο τρόπο ώστε, να εξυπηρετεί τις ανάγκες του μαθήματος και των παιδιών και συνδυάζοντάς το με τις νέες τεχνολογίες. Οι μαθητές θα μπορούν να αποκομίσουν στοιχειώδεις γνώσεις σχετικά με το ιστορικοκοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο εμφανίστηκε το ρεμπέτικο τραγούδι, το οργανολόγιο, τη ρυθμολογία, την αρμονία, τους συνθέτες, τους οργανοπαίχτες, τους ερμηνευτές, τους στιχουργούς, τη θεματολογία και την αισθητική του. Οι δραστηριότητες θα είναι προσαρμοσμένες στο αναπτυξιακό επίπεδο και τα ενδιαφέροντά τους, πλαταίνοντας ταυτόχρονα τους πνευματικούς τους ορίζοντες.

Είναι γνωστό πως περιοδολογήσεις στο ρεμπέτικο τραγούδι έχουν προταθεί από πολλούς ερευνητές, όπως τον Ηλία Πετρόπουλο, τον Στάθη Δαμιανάκο, τον Ντίνο Χριστιανόπουλο, τον Στάθη Γκάουντλετ [Gauntlett] και τους ερευνητές του Κέντρου Έρευνας και Μελέτης Ρεμπέτικων Τραγουδιών. Σύμφωνα με την προσέγγιση του Δημήτρη Λέκκα, στην πρώτη περίοδο, τη σχεδόν παραδοσιακή, δεν υπάρχει συγχορδιακή αρμονική συνοδεία, ενώ στην αρχή της κάθε τραγούδι ή σκοπός κινείται βασικά σε έναν από τους απλούς κλασικούς δρόμους. Τα βασικά όργανα είναι ούτι, βιολί και ιδιόφωνα κρουστά και δευτερευόντως λύρα, κανονάκι, ταμπουράς. Στη δεύτερη περίοδο, την ας πούμε κοσμοπολίτικη, εισέρχεται η απλή συγχορδιακή συνοδεία και ο οργανικός ήχος εμπλουτίζεται με άλλα όργανα, πολλά από τα οποία είναι ή τείνουν να είναι συγκεκριμένα. Η τρίτη περίοδος είναι πια το λεγόμενο πειραιώτικο ρεμπέτικο του ελλαδικού άστεως (2003, Τόμ. Γ', σσ. 316, 317). Η χρονική περίοδος του ρεμπέτικου στην οποία επικεντρώνεται περισσότερο η παρούσα εισήγηση είναι η τρίτη περίοδος.

2. Ένταξη της διδασκαλίας του αστικού λαϊκού τραγουδιού στην εκπαίδευση με χρήση νέων τεχνολογιών

Αναγκαίο εργαλείο για την επίτευξη των προαναφερθέντων στόχων είναι οι νέες τεχνολογίες. Συνεπώς, κάθε αίθουσα, σε κάθε ελληνικό σχολείο οποιασδήποτε βαθμίδας πρέπει να διαθέτει στον εξοπλισμό της, τουλάχιστον, έναν σύγχρονο ηλεκτρονικό υπολογιστή, έναν βιντεοπροβολέα (προτζέκτορα) και ευρυζωνική πρόσβαση στο διαδίκτυο. Ο εξοπλισμός αυτός θα παρέχει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό και στους μαθητές να έχουν πρόσβαση σε οπτικοακουστικά αρχεία και συλλογές.

Αναφέρονται ενδεικτικά ορισμένα από αυτά: Αρχείο/Συλλογή του Φοίβου Ανωγειανάκη, Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο της Μέλπως Μερλιέ, Αρχείο Τηλεοπτικού Προγράμματος της ΕΡΤ και Μουσείο Μάρκου Βαμβακάρη. Το κοινό γνώρισμα των περισσότερων οπτικοακουστικών αρχείων σχετικά με το αστικό λαϊκό τραγούδι είναι ότι δεν είναι ψηφιοποιημένα, συνεπώς δεν παρέχουν τις δυνατότητες οργάνωσης, περιγραφής και προβολής που προσφέρει η ψηφιακή τεχνολογία. Παρόλα αυτά, παραμένει αναγκαίο να αξιοποιηθεί το πολύτιμο αυτό υλικό, έστω και στην υπάρχουσα μορφή του.

Σε αυτήν την κατεύθυνση, προτείνεται η ίδρυση μιας κεντρικής πλατφόρμας, μιας βάσης δεδομένων, που θα φιλοξενεί παρτιτούρες, ντοκιμαντέρ, αρχεία ήχου, φωτογραφιών και ραδιοφώνου, εφημερίδες και περιοδικά εποχής, τα οποία θα παρατίθενται προς χρήση. Θα είναι χρήσιμο να αξιοποιηθεί η πολύτιμη εμπειρία του Ψηφιακού Μουσικού Ανθολογίου «Ευτέρπη»: ελληνικά τραγούδια για εκπαιδευτική χρήση, όπου προτείνονται από τους εκπαιδευτικούς τραγούδια συνοδευόμενα από σχέδια μαθημάτων βασισμένα στις αρχές της διαθεματικότητας και της διεπιστημονικότητας. Συνεπώς, οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί μπορούν να υποβάλλουν στη βάση δεδομένων τα δικά τους σενάρια μαθημάτων πάνω στα ρεμπέτικα και να κατηγοριοποιηθούν είτε ανά τάξη, είτε ανά λαϊκό δρόμο, είτε ανά ρυθμό/χορό, είτε με βάση τον συνθέτη τους.

Επίσης, η πλατφόρμα αυτή θα μπορεί να διαθέτει πολυμεσικές εφαρμογές, όπου έπειτα από κατάλληλη επεξεργασία ειδικών επιστημόνων της τεχνολογίας ήχου και εικόνας να παρουσιάζει στους μαθητές τα λαϊκά όργανα που πρωταγωνιστούσαν εκείνη την περίοδο στις ηχογραφήσεις και στο πάλκο, είτε μεμονωμένα είτε σε σύνολα. Η κεντρική αυτή πλατφόρμα θα μπορούσε να συνεργάζεται με όλα τα ψηφιοποιημένα αρχεία της χώρας και τα αντίστοιχα του εξωτερικού ως ένα Μουσείο Αστικού Λαϊκού Πολιτισμού και να παρέχει εξελιγμένες εκπαιδευτικές και επιμορφωτικές υπηρεσίες.

3. Ενδεικτικές προτάσεις-δραστηριότητες για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

Βεβαίως, το οπτικοακουστικό υλικό, η πλατφόρμα και οι εφαρμογές πολυμέσων δεν ανταποκρίνονται στους διδακτικούς στόχους, διότι όλα τα παραπάνω αποτελούν μόνο εργαλεία στα χέρια του εκπαιδευτικού. Η ορθή αξιοποίηση και προσαρμογή του υλικού με τη συνδρομή της τεχνολογίας μπορεί να δημιουργήσει πληθώρα δράσεων, που θα κεντρίσουν το ενδιαφέρον των μαθητών να γνωρίσουν βασικά χαρακτηριστικά και ιδιομορφίες του ρεμπέτικου τραγουδιού. Ακολουθώντας παραθέτουμε ορισμένες ενδεικτικές προτάσεις αξιοποίησης του οπτικοακουστικού υλικού δημιουργώντας δραστηριότητες, με βάση το ηλικιακό και γνωστικό στάδιο των μαθητών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

3.1. Πρόταση για την Α' και Β' Δημοτικού

Το καίριο ερώτημα ειδικά για την ηλικιακή ζώνη 6 έως 8 ετών –αλλά και για όλες τις ηλικίες ως το τέλος του Δημοτικού- είναι εάν και πόσο θα ενδιέφερε τα παιδιά το ρεμπέτικο τραγούδι. Για τους εισηγητές δεν υπάρχει απολύτως καμία αμφιβολία ότι θα τα ενδιέφερε, διότι η επαφή των παιδιών με την τέχνη, στην περίπτωση μας την αστική λαϊκή τέχνη, είναι μια αναγκαιότητα που αφορά στην εσωτερική τους εξέλιξη, στην ανάπτυξη της προσωπικής τους έκφρασης και της ικανότητάς τους για επικοινωνία με άλλα παιδιά της ηλικίας τους και με το περιβάλλον. Το ζήτημα είναι με ποιον τρόπο θα κινητοποιηθεί το ενδιαφέρον τους στο πλαίσιο της αφόρμησης, της πρώτης δηλαδή φάσης της διδασκαλίας ενός συντεταγμένου σχεδίου μαθήματος. Ακολουθούν μερικές ιδέες που θα μπορούσαν να είναι χρήσιμες στους εκπαιδευτικούς είτε τμηματικά είτε ως στάδια μιας ενιαίας διαδικασίας:

1. Προβολή μιας ολόκληρης παράστασης (ή αποσπάσματος, ανάλογα με την ανταπόκριση των παιδιών) από το θέατρο σκιών του Ευγένιου Σπαθάρη (ή άλλου καρναγιοζοπαίχτη) επιλεγμένης από το τηλεοπτικό αρχείο της ΕΡΤ. Στόχος είναι η εστίαση στη φιγούρα του Σταύρακα ή Νώντα, που πάντα συνοδεύεται από ένα ρεμπέτικο τραγούδι.
2. Τα παιδιά ζωγραφίζουν φιγούρες του Σταύρακα και άλλων ηρώων του θεάτρου σκιών και κατασκευάζουν σκηνικά που είναι σκαλισμένα σε χαρτόνι για την οργάνωση μιας δικής τους παράστασης.
3. Κατασκευάζουν, επίσης, αυτοσχέδια μουσικά όργανα από υλικά ανακύκλωσης. Οι μαθητές μαθαίνουν τα ονόματα των οργάνων και τον τρόπο παιξίματός τους ένας-ένας και στη συνέχεια τα παίζουν ομαδικά ως ορχηστρικό σύνολο.
4. Ένα ενδεικτικό (ρεμπέτικο) τραγούδι κατάλληλο προς διδασκαλία για την Α' και τη Β' Δημοτικού είναι το «Βάρκα γιαλό» του Στράτου Παγιουμτζή και του

Βασίλη Τσιτσάνη, γραμμένο σε μείζονα τρόπο και ρυθμό 4/4 αργό χασάπικο (ΤΙ ΤΙ/ ΤΙ ΤΙ/ ΤΙ ΤΙ/ΤΙ ΤΙ, με βάση την μουσικοπαιδαγωγική ρυθμική μέθοδο Κοντάυ). Η ακρόαση της αυθεντικής εκτέλεσης του τραγουδιού από τους δημιουργούς του ή/και ένα μικρό απόσπασμα από ένα ντοκιμαντέρ της ΕΡΤ με τον Τσιτσάνη στο πάλκο, ίσως ενδιέφεραν τους μαθητές (ΕΡΤ Α.Ε. – Αρχείο. «Ο Κόσμος του Ρεμπέτικου»).

5. Επόμενο βήμα θα μπορούσε να είναι η τάξη να φτιάξει, σε συνεργασία με τον εκπαιδευτικό, την δική της ιστοριούλα (σενάριο ή λιμπρέτο θα μπορούσε, επίσης, να ονομασθεί) για μια «βάρκα στο γιαλό» με μουσική υπόκρουση το τραγούδι των Παγιουμτζή/Τσιτσάνη, την οποία θα ανεβάσει σε παράσταση.
6. Για το ανέβασμα της παράστασης, τα παιδιά χωρίζονται σε τέσσερις ομάδες. Η πρώτη ομάδα θα αναλάβει την εκτέλεση της παράστασης, να στήσει δηλαδή το σκηνικό και να παίξει τις φιγούρες. Η δεύτερη ομάδα θα τραγουδήσει το τραγούδι «Βάρκα γιαλό» με συγχορδιακή συνοδεία του εκπαιδευτικού (πιάνο, κιθάρα ή ακορντεόν). Η τρίτη ομάδα θα συνοδεύσει ρυθμικά με τα αυτοσχέδια κρουστά μουσικά όργανα. Η τέταρτη ομάδα θα φωτογραφήσει/βιντεοσκοπήσει την παράσταση προκειμένου να ανεβάσει το υλικό στην τάξη, σε έκθεση στο σχολείο ή/και στην ιστοσελίδα του, τηρώντας πάντοτε τους κανόνες ασφαλείας (καλυμμένα πρόσωπα).

3.2. Πρόταση για την Γ' Δημοτικού

1. Εκείνο που θα προσέλκυε το ενδιαφέρον των παιδιών της Γ' Δημοτικού θα ήταν η προβολή στην τάξη από το αρχείο της ΕΡΤ αποσπασμάτων των τραγουδιών, της ζωής, της καλλιτεχνικής πορείας και της βιογραφίας του Μάρκου Βαμβακάρη (εκπομπή «Παρασκήνιο»).
2. Ακολούθως ο εκπαιδευτικός «προσκαλεί» έναν μαθητή της τάξης, του σχολείου ή έναν «εξωτερικό» συνεργάτη να παρουσιάσει το μπουζούκι. Τα παιδιά ακούν προσεκτικά τον ήχο του οργάνου, μαθαίνουν στοιχειώδεις πληροφορίες για την ιστορία και τα κατασκευαστικά του χαρακτηριστικά. Απαντώνται οι απορίες τους για το πώς μπορεί κανείς να μάθει το όργανο, πόσο χρόνο χρειάζεται για να παίξει το πρώτο τραγούδι και τι δυσκολίες αντιμετωπίζει ένας σπουδαστής.
3. Μετά έρχεται η ώρα του παιχνιδιού «παίξε τη δική σου μουσική» ή αλλιώς, «αυτοσχεδίασε πάνω στο όργανο», όπου κάθε ένα παιδί μαθαίνει να κρατάει το μπουζούκι, τη στάση του σώματος, τον χειρισμό της πένας κ.λπ. και παίζει για λίγο κάτω από την επίβλεψη του εκπαιδευτικού, τηρώντας συγκεκριμένους κανόνες πέραν των αυτονόητων υγειονομικών. Κάθε παιδί περιμένοντας να έρθει η δική του σειρά ακούει προσεκτικά όλα τα υπόλοιπα. Σέβεται την εκτέλεσή τους και όταν τελειώσουν τα χειροκροτάει. Δεν «ξοδεύει» τον δικό τους χρόνο, διότι ο διδακτικός χρόνος

είναι περιορισμένος και δεν θα προλάβουν να παίξουν όλα. Όταν περάσει η σειρά του, επίσης παρακολουθεί προσεκτικά τους συμμαθητές του, διότι οι θέσεις εναλλάσσονται και όλοι θα περάσουν από όλες τις θέσεις (τη μια φορά που θα παιχτεί το παιχνίδι μπορεί να είναι πρώτος, την άλλη τελευταίος κ.ο.κ.). Δεν παραμένει στην προσωπική του ευχαρίστηση, διότι η τάξη λειτουργεί ως ομάδα και οι συμμαθητές αλληλοϋποστηρίζονται. [Το παιχνίδι αυτό συστήνεται και για τις Α', Β' και Δ' τάξεις, καθώς και σε όργανα άλλα εκτός του μπουζουκιού, φτάνει να είναι διαθέσιμα για όλα τα παιδιά, όπως το πιάνο (εφόσον το σχολείο διαθέτει αίθουσα μουσικής), το αρμόνιο, την κιθάρα και το βιολί. Από τα όργανα Ορφ κατάλληλα για παραγωγή μελωδίας είναι το ξυλόφωνο, το μεταλλόφωνο και το γκλόκενσπηλ, ενώ κάθε είδους αερόφωνο –εκτός των οργάνων τύπου ακορντεόν- είναι ακατάλληλο για ευνόητους λόγους].

4. Για την Γ' Δημοτικού προτείνεται ως ενδεικτικό τραγούδι η «Φραγκοσυριανή» του Μάρκου Βαμβακάρη, ένα τραγούδι γραμμένο σε δρόμο αρμονικό μινόρε και ρυθμό 2/4 χασάπικο (ΤΙ ΤΙ/ΤΙ ΤΙ), τραγούδι που αγαπήθηκε και αγαπιέται πολύ, ακόμη και σήμερα, πολλές δεκαετίες μετά το 1935, που παραδόθηκε στο ευρύ κοινό. Ακούγεται στην τάξη, μέσω του YouTube, η αυθεντική εκτέλεση του τραγουδιού από τον ίδιο τον συνθέτη, ως σολίστ στο μπουζούκι και τραγουδιστή. Μετά, εξηγούνται οι στίχοι και οι άγνωστες λέξεις στους μαθητές, που αφορούν κυρίως τοπωνύμια της Σύρου. Αν για οποιονδήποτε λόγο ο εκπαιδευτικός κρίνει πως η τάξη του δυσκολεύεται να τραγουδήσει τους συγκεκριμένους στίχους, μετατρέπει το τραγούδι σε χορό με οργανική συνοδεία και τα παιδιά μεγαλώνοντας θα αποφασίσουν μόνα τους τι θα κάνουν με το τραγούδι. [Η «τεχνική» αυτή συστήνεται, επίσης, για την αντιμετώπιση του «ύφαλου» της παιδαγωγικής «ακαταλληλότητας» του στίχου, κυρίως για τις τάξεις του Δημοτικού. Από την άλλη μεριά, (αυτή η «τεχνική») δεν θα έπρεπε να λειτουργήσει ως «άλλοθι» για την απόκρυψη της αλήθειας του ρεμπέτικου, ειδικά σήμερα, που ζούμε σε μία σκληρή εποχή· οφείλουμε να λέμε την Αλήθεια στους νέους.]
5. Η συγκεκριμένη μελωδία μπορεί να τραγουδηθεί εύκολα, μια και χαρακτηρίζεται κυρίως από βηματική κίνηση και επαναλαμβανόμενο ρυθμικό μοτίβο. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να χωρίσει την τάξη σε δύο ομάδες, από τις οποίες η μία να τραγουδάει και η άλλη να συνοδεύει με τα κρουστά όργανα της ορχήστρας Ορφ, καθόσον εκείνος θα παίζει ένα πολυφωνικό μουσικό όργανο. Άλλη εναλλακτική δυνατότητα είναι ο εκπαιδευτικός να δημιουργήσει μέσω κατάλληλου λογισμικού ένα μουσικό βίντεο με χρώματα και εικόνες. Οι στίχοι της «Φραγκοσυριανής» παρακολουθούνται από ένα σύμβολο που μετακινείται στη βιντεοθόνη και τραγουδιούνται σε ένα μικρόφωνο από έναν-έναν τους μαθητές υπό τύπον Ιαπωνικής διαδραστικής ψυχαγωγίας («καραόκε»).

3.3. Πρόταση για την Δ' Δημοτικού

1. Μια ενδιαφέρουσα αφορμή για τους μαθητές της Δ' Δημοτικού θα ήταν η προβολή στην τάξη από το αρχείο της ΕΡΤ, αποσπασμάτων του επεισοδίου αφιερωμένου στην αγάπη του Γιάννη Τσαρούχη για τη λαϊκή μουσική και το χορό (ψηφιοποιημένο αρχείο, εκπομπή «Εικαστικά-Ζεϊμπέκικα από τον Γιάννη Τσαρούχη»). Οι μαθητές παρατηρούν τις ανδρικές φιγούρες που ο διακεκριμένος Έλληνας ζωγράφος και σκηνογράφος αναπαριστά να χορεύουν ζεμπέκικο και τον ίδιο, γνώστη του ζεμπέκικου και θαυμαστή της λαϊκής έκφρασης και του λαϊκού πολιτισμού, να χορεύει μπροστά στην κάμερα.
2. Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός παρουσιάζει στην τάξη ορισμένες πληροφορίες για τη γέννηση του ρεμπέτικου πάνω στον πολιτικό χάρτη της Ελλάδας, είτε σε χάρτη τοίχου, είτε σε ηλεκτρονικό χάρτη, μέσω βιντεοπροβολέα, είτε σε διαδραστικό πίνακα αφής: «Το ρεμπέτικο γεννήθηκε και τραγουδήθηκε, όντως, αρχίζοντας από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ανάμεσα στα χαμηλά αστικά στρώματα αναπτυσσόμενων πόλεων όπως είναι η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη, ο Πειραιάς, η Θεσσαλονίκη, η Πάτρα, η Καβάλα, ο Βόλος, το Ηράκλειο και τα Χανιά, τα Γιάννινα, η Καλαμάτα, η Μυτιλήνη, η Ερμούπολη κ.ά., πατώντας αρχικά στο πολιτικό και σμυρνέικο αστικό λαϊκό τραγούδι» (προλογικό σημείωμα Δημήτρη Λέκκα στο Κεφάλας, 2010, σ. 9). Αφού αναλυθούν επαρκώς οι λέξεις «τέλη 19^{ου} αιώνα», «αστικά», «χαμηλά στρώματα», «αναπτυσσόμενες», «πολίτικο», «σμυρνέικο», τότε ο εκπαιδευτικός χωρίζει τους μαθητές σε ομάδες εργασίας και τους ζητάει να εντοπίσουν και να σημειώσουν πάνω σε έναν «λευκό» πολιτικό χάρτη της Ελλάδας -στον οποίο θα φαίνονται εκτός από το Αιγαίο Πέλαγος, τα Μικρασιατικά παράλια και η Κωνσταντινούπολη (Πόλη)- όλες τις προαναφερθείσες πόλεις. Ακολουθώντας, θέτει το ερώτημα ποια από αυτές τις δεκατρείς (13) πόλεις ΔΕΝ έχει λιμάνι.

Μόλις οι ομάδες εργασίας ανακαλύψουν την απάντηση, προκαλείται συζήτηση πάνω στο δεδομένο ότι οι πόλεις-λιμάνια δεν αποτελούν μόνο κόμβους οικονομικών/εμπορικών συναλλαγών και μετακίνησης πληθυσμών, αλλά και μεταφοράς ιδεών, μουσικών οργάνων και επιρροών και γενικότερα πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων. Τα λιμάνια ήταν οι πρώτοι χώροι ζυμώσεων και μετέπειτα οι πόλεις στα ενδότερα (ηπειρωτικά) της χώρας, μέχρι την εμφάνιση της σύγχρονης ατμομηχανής, των τρένων, των αυτοκινήτων και της αεροναυπηγικής μηχανικής (που ασχολείται με κάθε είδος ιπτάμενου οχήματος). Στην κρίση του εκπαιδευτικού επαφίεται αν θα προβάλει στην τάξη (εν μέρει ή εν όλω) την εκπομπή «Η Ιστορία του Ρεμπέτικου Νο 4 «Το περιθώριο των λιμανιών»», στην οποία παρουσιάζονται οπτικοακουστικά αρχεία, εκτελέσεις τραγουδιών και μιλούν ερευνητές του ρεμπέτικου. [Υπάρχει συμβατότητα

με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών Μελέτης Περιβάλλοντος Δ' Δημοτικού, σ. 36: «(οι μαθητές) εκτιμούν την ιστορία και τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία του γεωγραφικού τους διαμερίσματος», σε συνδυασμό με το γεγονός ότι πρόκειται για διαθεματική προσέγγιση Ιστορίας του Ελληνικού αστικού λαϊκού τραγουδιού - Γεωγραφίας].

3. Προτείνεται ως ενδεικτικό τραγούδι η «Συννεφιασμένη Κυριακή» του Βασίλη Τσιτσάνη, γραμμένου σε δρόμο ματζόρε-ραστ και ρυθμό 9/8 ζεμπέκικο βαρύ. Οι μαθητές αρχικά ακούν προσεκτικά την αυθεντική εκτέλεση του τραγουδιού από τους Βασίλη Τσιτσάνη, Πρόδρομο Τσαουσάκη και Σωτηρία Μπέλλου. Έπειτα, για την κατανόηση και εκμάθηση της μελωδικής γραμμής και του ρυθμού του τραγουδιού, που αποτελεί μεικτή μετρική ένδειξη (2+2+2+3), είναι απαραίτητη η χρήση των μεμβρανοφώνων, ιδιοφώνων και ραβδοφώνων κρουστών μουσικών οργάνων της ορχήστρας Ορφ (όπως χειροτύμπανο, ντέφι, ταμπουρίνο, ξυλάκια, ξυλόφωνο, μεταλλόφωνο), καθώς και της ρυθμικής μουσικοπαιδαγωγικής μεθόδου Κοντάυ. Οι μαθητές μαθαίνουν στην αρχή να εκφέρουν φωνητικά τον ρυθμό του ζεμπέκικου TI TA TI/TA TA/ TI TA TI/TA TA TA και στη συνέχεια τον εκτελούν φωνητικά μαζί με παλαμάκια. Μετά, ο εκπαιδευτικός τους χωρίζει σε τρεις ομάδες και τους αναθέτει τρία διαφορετικά ρυθμικά σχήματα «υποστήριξης» του ρυθμού, το ένα πυκνότερο από το άλλο: α) για κύμβαλα, β) για χειροτύμπανο, ντέφι ή νταούλι και τέλος, το πυκνότερο σχήμα γ) για ταμπουρίνο ή/και μαράκες (Κεφάλας, 2010, σ. 27). Με την αρωγή των ραβδοφώνων κρουστών οργάνων, δηλαδή ξυλόφωνου ή μεταλλόφωνου, τα παιδιά μαθαίνουν τη μελωδική γραμμή του τραγουδιού.
4. Ακολουθεί η ολοκληρωμένη εκτέλεση του τραγουδιού, ενώ δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές που επιθυμούν να χορέψουν το αριστούργημα της ελληνικής αστικής λαϊκής μουσικής, με τη συγχορδιακή συνοδεία του εκπαιδευτικού σε ένα πολυφωνικό όργανο.

3.4. Πρόταση για την Ε' Δημοτικού

Εκείνο που θα προσέλκυε το ενδιαφέρον των παιδιών της Ε' Δημοτικού θα ήταν η παρότρυνση να δημιουργήσουν τη δική τους μουσική.

1. Προτείνεται η διδασκαλία του κομματιού «Τα ματόκλαδά σου λάμπουν» του Μάρκου Βαμβακάρη, γραμμένο σε δρόμο αρμονικό μινόρε και ρυθμό 9/8 καμηλιέριο (TI TIPI/ TI TIPI/ TI TIPI/TI TI TI). Τα παιδιά συστήνεται να ακούν κάθε τραγούδι στην αυθεντική του εκτέλεση, προκειμένου να γνωρίζουν, όσο αυτό είναι εφικτό, τις αρχικές προθέσεις του δημιουργού. Στο ρεμπέτικο το πρόσωπο του δημιουργού/συνθέτη, τις περισσότερες φορές, ταυτίζεται με το πρόσωπο του σολίστ στο μπουζούκι, ενώ, μάλλον,

πιο σπάνια με εκείνο του ερμηνευτή. Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός διδάσκει το τραγούδι και χωρίζει τους μαθητές σε ομάδες για την εκτέλεσή του. Οι ρόλοι των ομάδων εναλλάσσονται προκειμένου να διατηρείται αμείωτο το ενδιαφέρον των παιδιών και να μπορέσουν όλα να μάθουν με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια τον ρυθμό, τη μελωδία και τους στίχους του τραγουδιού.

2. Ένα από τα αντικείμενα διδασκαλίας στο Μάθημα της Μουσικής του Δημοτικού είναι η σημειογραφία. Η βιωματική μάθηση των παιδιών συνίσταται στο τραγούδι, στην οργανοπαιξία, στην οργανωμένη ακρόαση (μεμονωμένων) ήχων και μουσικής, στα μουσικά παιχνίδια κ.ά. Ωστόσο, είναι γνωστό πως δίχως αποτύπωση δεν υφίσταται μουσική που μπορεί να μελετηθεί σε βάθος, με επάρκεια ή εύκολα να διατηρηθεί στον Χρόνο. Για αυτό -από νωρίς- η εκμάθηση των μουσικών συμβόλων, όπως τα κλειδιά, το πεντάγραμμο, οι φθόγγοι και οι αξίες τους, οι μετρικές ενδείξεις και οι αλλοιώσεις, είναι απαραίτητη. Προς τούτο, προτείνεται η προβολή στην ολομέλεια της τάξης υλικού από το Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο της Μέλπως Μερλιέ, στο διαδίκτυο.

Παρακολουθούνται η βιογραφία και η προσφορά της μεγάλης Ελληνίδας Μέλπως Μερλιέ, καθώς και παρτιτούρες ρεμπετών από το ομώνυμο Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο. Συναφές θέμα είναι η αναφορά στον ξεχωριστό συνθέτη Νίκο Μαμαγκάκη (βλ. προσωπική ιστοσελίδα του), γνώστη του ρεμπέτικου και της αστικής λαϊκής κουλτούρας (αναφέρεται ενδεικτικά από την εργογραφία του η «Όπερα των Σκιών»), ο οποίος την περίοδο της λογοκρισίας (δικτατορία Μεταξά, 1936-1940) κατέγραφε παρτιτούρες ρεμπέτικων τραγουδιών, προκειμένου να κατατεθούν στις Κρατικές υπηρεσίες για έλεγχο. Οι εξαιρετικές ικανότητες του Νίκου Μαμαγκάκη στην ακρόαση και καταγραφή μουσικής και η αγάπη του για το ρεμπέτικο, τον έφεραν κοντά στους ρεμπέτες δημιουργούς, που χρειάζονταν τη συνδρομή του στη μουσική σημειογραφία.

Οποιοδήποτε ενδιαφέρον εκδηλωθεί στην τάξη για την έννοια της μουσικής καταγραφής, μπορεί να υποστηριχθεί/καθοδηγηθεί από την κατάλληλη δραστηριότητα. Ακολουθούν παραδείγματα: α) με τη μουσική αντιγραφή μαθαίνεται η γραφή των συμβόλων (δίνεται προς αντιγραφή η παρτιτούρα ενός ρεμπέτικου τραγουδιού), β) για την καταγραφή μιας μουσικής ή ενός τραγουδιού είναι απαραίτητη η γνώση της «μουσικής υπαγόρευσης» (dictée) (εισάγονται οι μαθητές στη μουσική υπαγόρευση και βοηθούνται όσοι συνέθεσαν ένα δικό τους τραγούδι να το καταγράψουν) και γ) η μουσική παλαιογραφία ασχολείται με την ανάγνωση και τη μεταγραφή παλαιότερων γραφών σε σύγχρονη σημειογραφία (παίζεται στην τάξη «ο Επιτάφιος του Σείκιλου» σε ερμηνεία της Νεκταρίας Καραντζή και παρουσιάζεται η ιστορία της επιτύμβιας

κυλινδρικής στήλης του Σείκιλου, η οποία ανακαλύφθηκε το 1883 στην τουρκική πόλη Αϊδίνιο, όπως είναι το σημερινό όνομα των αρχαίων Τράλλων. Μάλιστα, κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Καταστροφής το 1922, η στήλη χάθηκε και μετά από διάφορες περιπέτειες κατέληξε στο Εθνικό Μουσείο της Δανίας στην Κοπεγχάγη. Στη στήλη αναγράφονται το όνομα του δημιουργού και ο σκοπός για τον οποίο έγραψε το τραγούδι, οι στίχοι και η μουσική του τραγουδιού, σε αρχαιοελληνική μουσική σημειογραφία).

3. Αναγκαία κρίνεται και η αναφορά στην επιρροή που άσκησε το ρεμπέτικο σε συνθέτες, όπως ο Μάνος Χατζιδάκις, ο Μίκης Θεοδωράκης και ο Σταύρος Ξαρχάκος. Πρόκειται για προσωπικότητες που άφησαν βαθύ στίγμα στον ελληνικό πολιτισμό και μέσα από φωτογραφικά αρχεία, αρχεία ραδιοφώνου και μουσικές βιβλιοθήκες, οι μαθητές μπορούν να βρουν πλούσιο επιμορφωτικό, ιστορικό και, γενικότερα, οπτικοακουστικό υλικό για αυτούς. Κατά αυτόν τον τρόπο, τα παιδιά θα ανακαλύψουν μόνα τους ότι κάθε δημιουργός προσλαμβάνει με τον δικό του μοναδικό τρόπο ένα ερέθισμα –στην περίπτωσή μας το ρεμπέτικο τραγούδι- και το εκπέμπει ξανά μεταμορφωμένο. Αυτό το ερέθισμα, ανάμεσα στα άλλα, θα ήταν χρήσιμο για τους μαθητές ως αφορμή για τη συγγραφή δικών τους στίχων, με βάση τις δικές τους προσλαμβάνουσες και (προ)οπτικές, τους οποίους μπορούν να ραπάρουν είτε ένας-ένας είτε ομαδικά μέσα από τον σχηματισμό των δικών τους συγκροτημάτων εντός ή εκτός σχολείου.
4. Επιπλέον, δημιουργούνται τέσσερις (4) ομάδες εργασίας στην τάξη με αντικείμενο έρευνας το περιεχόμενο των λημμάτων “Rembetiko”, “bouzouki”, “Markos Vamvakaris” και “Giannis Papaioannou” στα έγκριτα διαδικτυακά λεξικά Oxford Music Online (The New Oxford Companion of Music) και Grove Music Online (The New Grove Dictionary of Music and Musicians). Στόχος της δραστηριότητας είναι να καταδειχθεί στους μαθητές ότι το σημαντικό αυτό κομμάτι του αστικού μουσικού πολιτισμού δεν αποτελεί αντικείμενο καταγραφής και μελέτης μόνον από τα λεξικά, τα Πανεπιστημιακά τμήματα και τα κέντρα έρευνας της Ελλάδας, αλλά και από διεθνή λεξικά και αντίστοιχους θεσμούς του εξωτερικού.

3.5. Πρόταση για την Στ' Δημοτικού

Κρίνεται παιδαγωγικά πολύτιμη η συζήτηση σχετικά με την προέλευση του ζεμπέικου, του χορού που επέδρασε καθοριστικά στην ελληνική ψυχολογία (Γιάννης Τσαρούχης, 1982). Τα παιδιά της Στ', ακόμη και της Ε' Δημοτικού είναι σε θέση να αντιληφθούν μεγάλο μέρος των πληροφοριών σχετικά με το προαναφερθέν θέμα και, κυρίως –αυτός είναι πάντοτε ο στόχος-, να βιώσουν μέσω των προτεινόμενων δραστηριοτήτων την κινησιολογία, τη μετρική δομή, την ποικιλομορφία του ζεμπέικου σε είδη και συμβολισμούς και τέλος, την

πανάρχαιη καταγωγή του. Προς τούτο, όλες οι παρακάτω προτάσεις αφορούν, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, στην προέλευση του ζεμπέκικου.

1. Προτείνεται το τραγούδι «Μπαγλαμάδες» σε μουσική του Γιάννη Γαβαλά, στίχους του Γιώργου Ροβερτάκη και ερμηνεία του Χρηστάκη (Χρήστος Σύρπος), γραμμένο σε δρόμο κιουρντί και ρυθμό 9/8 απτάλικο (ΤΑ ΤΑ ΤΑ/ ΤΙ ΤΑ ΤΙ/ ΤΑ ΤΑ/ΤΙ ΤΑ ΤΙ). Παρουσιάζεται στους μαθητές η αυθεντική εκτέλεση του τραγουδιού από το YouTube.
2. Στη συνέχεια ο εκπαιδευτικός αναλύει τον δρόμο κιουρντί αναγράφοντας τα διαστήματά του στον πίνακα. Μπορεί να χρησιμοποιήσει πολλαπλούς τρόπους οπτικοποίησης του δρόμου, με αναγραφή σε πεντάγραμμο (PE-MIb-ΦΑ-ΣΟΛ-ΛΑ-ΣIb-NTO-PE), με ένα σχέδιο διάταξης των διαστημάτων του, είτε με τη μορφή ημιτονίων (H) και τόνων (T), H-T-T-T-H-T-T, είτε, απλούστερα, με τη μορφή μικρού (μ) και μεγάλου βήματος (M), μ-M-M-M-μ-M-M, είτε με τον σχεδιασμό του δρόμου ως δισδιάστατης σκάλας, που τα σκαλοπάτια της (ημιτόνια και τόνοι) έχουν μέγεθος ανάλογο των μικρών και μεγάλων σκαλοπατιών. Η τάξη μετά μπορεί να φτιάξει μεγάλα χαρτόνια με τους τρεις τρόπους οπτικοποίησης αναρτώντας τα στους τοίχους. Η ιδέα αυτή, ασφαλώς, είναι εφαρμόσιμη σε όλους τους λαϊκούς δρόμους (Κεφάλας, 2010, σσ. 37-39).
3. Επόμενο βήμα είναι ο χωρισμός της τάξης σε ομάδες έρευνας. Παροτρύνουμε τις ομάδες να χρησιμοποιήσουν το διαδίκτυο, τη βιβλιοθήκη του σχολείου και του σπιτιού τους για να βρουν πληροφορίες σχετικά με τον χορό του ζεμπέκικου και ειδικότερα τον απτάλικο. Απώτερος στόχος η αναζήτηση της καταγωγής του χορού.
4. Ο εκπαιδευτικός αναφέρεται στην περίπτωση του Φοίβου Ανωγειανάκη, του πρώτου μουσικού κριτικού που υπερασπίστηκε την καλλιτεχνική αξία της ρεμπέτικης μουσικής και υποστήριξε τη σύνδεσή της με τη βυζαντινή μουσική παράδοση («Αθλητικός Ριζοσπάστης», σ. 2η, 28/1/1947). Ακολουθώντας, οργανώνει επίσκεψη/εκδρομή στο Μουσείο Ελληνικών Λαϊκών Μουσικών Οργάνων «Φοίβος Ανωγειανάκης» - Κέντρο Εθνομουσικολογίας (ΜΕΛΜΟΦΑΚΕ) σε συνεργασία με άλλα τμήματα/τάξεις του σχολείου. Εάν για διάφορους λόγους αυτό είναι ανέφικτο, με δεδομένο ότι η συλλογή δεν είναι ψηφιακή, προτείνεται το σχολείο να προμηθευτεί τον 404 σελίδων τόμο «Ελληνικά Λαϊκά Μουσικά Όργανα» (Φοίβος Ανωγειανάκης, 1991), μέσα από τις σελίδες του οποίου οι μαθητές θα βρουν πλούσιες πληροφορίες για το ρεμπέτικο τραγούδι και τα μουσικά του όργανα. Εξάλλου, η ενημέρωση των παιδιών από το διαδίκτυο μέσω του κόμβου του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού «Οδυσσέας» για το συγκεκριμένο Μουσείο, θα ήταν εισαγωγικού χαρακτήρα, και μόνο ως τέτοια θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί.

5. Στη συνέχεια «προσκαλείται» ένας μαθητής της τάξης ή του σχολείου να παρουσιάσει τα βασικά βήματα του απτάλικου ζεμπέικου. Αν αυτό δεν είναι εφαρμόσιμο, η επίδειξη των βημάτων μπορεί εναλλακτικά να γίνει μέσω βίντεο από το YouTube. Τα παιδιά παρατηρούν προσεκτικά τα βήματα και τα μιμούνται. Η εκτέλεση του τραγουδιού «Μπαγλαμάδες» επαναλαμβάνεται ώσπου να εξασκηθούν στα βασικά βήματα όσα παιδιά επιθυμούν και όσα παιδιά, επιπλέον, θελήσουν να αυτοσχεδιάσουν. Τα υπόλοιπα παιδιά που ο εκπαιδευτικός παρατηρεί να δείχνουν μια συστολή, εκτιμά εάν θα τα βοηθούσε η παρότρυνση να συμμετέχουν χτυπώντας παλαμάκια ή παίζοντας ένα κρουστό όργανο συνοδείας ή αν τελικά θα ήταν προτιμότερο να μην πιεστούν να συμμετέχουν στο συγκεκριμένο στάδιο της διαδικασίας.
6. Ακόλουθα ο εκπαιδευτικός της μουσικής διδάσκει το τραγούδι μέσα από τον χωρισμό των μαθητών σε τέσσερις ομάδες. Η πρώτη ομάδα τραγουδάει, η δεύτερη παίζει τα ρυθμικά κρουστά όργανα (ντέφι, χειροτύμπανο, κουδουνάκια, ξυλάκια, τρίγωνο), η τρίτη ομάδα παίζει τα μελωδικά (μπουζούκι, μπαγλαμά, τζουρά, κιθάρα, φλογέρα, μεταλλόφωνο) και η τέταρτη χορεύει. Επιδίωξη είναι η μέγιστη δυνατή εναλλαγή ρόλων για τους μαθητές, δηλαδή -αν είναι δυνατό- όλοι να τραγουδήσουν, να παίξουν μουσικά όργανα και να χορέψουν. Ειδικότερα, αναφορικά με τη φωνητική προετοιμασία των παιδιών, οι εκπαιδευτικοί καλό είναι να προσέξουν τα ακόλουθα:
  - την ορθή διαφραγματική αναπνοή και στάση του σώματος,
  - την ορθή τοποθέτηση των φωνηέντων για την παραγωγή καθαρού ήχου,
  - να τραγουδούν τονικά ορθά,
  - να έχουν καθαρή άρθρωση,
  - να αποδίδουν τους δυναμικούς κι εκφραστικούς χρωματισμούς του τραγουδιού,
  - να έχουν ελεύθερη (μη στατική) έκφραση στην ερμηνεία (Κεφάλας, 2019, σ. 63).

5. Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, ο τεράστιος όγκος καταγραφών και πληροφοριών γύρω από το αστικό λαϊκό τραγούδι, δίνει τη δυνατότητα ένταξής του στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών τόσο στα Δημοτικά, όσο και στα Γυμνάσια, προσαρμόζοντάς το στις σύγχρονες απαιτήσεις της νέας γενιάς και συνδυάζοντάς το με τις νέες τεχνολογίες, κάτι το οποίο προσελκύει τους μαθητές. Διαμορφώνοντας κατάλληλα το οπτικοακουστικό υλικό θα ανοιχτούν νέοι δρόμοι, έτσι ώστε οι μαθητές να γνωρίσουν κοινωνικοιστορικά, μουσικά και,

γενικότερα, καλλιτεχνικά δεδομένα, που σε ένα μεγάλο μέρος τούς είναι εντελώς άγνωστα. Οι εκπαιδευτικοί αξιοποιώντας ως εργαλεία κάποιες από τις προαναφερθείσες δραστηριότητες ή επινοώντας νέες, που να συμβαδίζουν με το επίπεδο των παιδιών, μπορούν να επιτύχουν τη μετάδοση βασικών γνώσεων και ερεθισμάτων για επιπλέον διερεύνηση από τους μαθητές, με στόχο να μπουν στον «κόσμο» του ρεμπέτικου τραγουδιού και οι ίδιοι αργότερα να τον μεταλαμπαδεύσουν στις επόμενες γενιές.

Είναι επιτακτική ανάγκη η ψηφιοποίηση όλων των οπτικοακουστικών αρχείων και δη εκείνων που σχετίζονται με το αστικό λαϊκό τραγούδι, προκειμένου να αξιοποιηθούν οι δυνατότητες που αυτή προσφέρει στους μαθητές Δημοτικού. Η ίδρυση και λειτουργία ενός Μουσείου Αστικού Λαϊκού Πολιτισμού-Βάσης Δεδομένων θα διευκόλυνε την επιτάχυνση της ψηφιοποίησης των υπαρχόντων αρχείων και τον συντονισμό τους, προκειμένου να προσφέρουν τις υπηρεσίες που επιζητούν οι πολίτες και οι φορείς τους.

Τέλος, γίνεται αισθητή η έλλειψη μιας έρευνας/διατριβής, η οποία να απαντάει ολοκληρωμένα στα ζητήματα που θέτει η παρούσα εισήγηση. Ταυτόχρονα όμως, η παρούσα εισήγηση συμβάλλει στην κατεύθυνση αυτή με συγκεκριμένες προτάσεις, πρακτικές και βιβλιογραφία, προϊόν της εφαρμογής ερευνών και παρατηρήσεων στην καθημερινή σχολική πράξη. Για ένα είδος που είναι «αναγνωρισμένο» εδώ και αρκετές δεκαετίες μέσα στις καρδιές εκατομμυρίων κατοίκων της Ελλάδας και του εξωτερικού, αλλά ανήκει πια και επισήμως στον κατάλογο μνημείων άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO. Έφτασε η ώρα να ανοίξουν οι πύλες για τη σταδιακή εφαρμογή των δημιουργικών πορισμάτων στη σχολική πραγματικότητα, προκειμένου να ανταποκριθούμε στην ευθύνη μας απέναντι στις επόμενες γενιές. Όχι (μόνο) μέσω της προφορικής καθοδήγησης, αλλά με τη συστηματική διδασκαλία και τη συνδρομή μιας τεχνολογίας αντάξιας ενός σύγχρονου Ευρωπαϊκού σχολείου.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Ανωγειανάκης, Φοίβος. *Ελληνικά Λαϊκά Μουσικά Όργανα*. Μέλισσα, 1991.

Κεφάλας, Μιχάλης. *Το Ρεμπέτικο στο Σχολείο*. Φ. Νάκας, 2010.

_____. *Προετοιμασία για τις Εισαγωγικές και τις Κατατακτήριες Εξετάσεις στα Μουσικά Σχολεία*. Παπαγρηγορίου - Νάκας, 2019.

Λέκκας, Δ. «Καντάδα και λαϊκορεμπέτικο». Στο *Τέχνες II: Επισκόπηση Ελληνικής Μουσικής και Χορού*. Τόμ. Γ'. ΕΑΠ, 2003.

Διαδικτυακές πηγές

Ανωγειανάκης, Φοίβος. «Το τραγούδι». *Αθλητικός Ριζοσπάστης*, σ. 2η. 28/01/1947. Ανακτήθηκε από: http://efimeris.nlg.gr/ns/pdfwin_ftr.asp?c=65&pageid=21891&id=-1&s=0&STEMTYPE=0&STEM_WORD_PHONETIC_IDS=ASZASNASUASYASFAScASRASSASX&CropPDF=0

EPT A.E. – Αρχείο. Εκπομπή «Εικαστικά - Ζεϊμπέκικα από τον Γιάννη Τσαρούχη» (27/5/1982). Ανακτήθηκε από: <https://www.ert.gr/ert-arxeio/giannis-tsaroychis-20-ioylio-1989/>.

_____ «Ευγένιος Σπαθάρης». Εκπομπή «Μονόγραμμα» Ανακτήθηκε από: <https://archive.ert.gr/73091/>.

_____ «Μάρκος Βαμβακάρης και Γιάννης Παπαϊωάννου». Εκπομπή «Παρασκήνιο». Ανακτήθηκε από: <https://archive.ert.gr/7987/>.

_____ «Ο Κόσμος του Ρεμπέτικου». Ανακτήθηκε από: <https://archive.ert.gr/7664/>.

Ευτέρπη. «Τραγούδια για Εκπαιδευτική Χρήση – Ψηφιακό Μουσικό Ανθολόγιο». Ελληνική Ένωση για τη Μουσική Εκπαίδευση - Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη». Ανακτήθηκε από: <http://euterpe.mmb.org.gr/euterpe/handle/11636/10>.

«Η Ιστορία του Ρεμπέτικου Νο 4 «Το περιθώριο των λιμανιών»». Αναγνώστης: Ηλίας Λογοθέτης. Ομιλητές: Ηλίας Πετρόπουλος, Μάρκος Δραγούμης, Χριστόδουλος Χάλαρης κ.ά., Αφηγητής: Κώστας Φέρρης, Τραγουδιστές: Ειρήνη Δασκαλάκη, Γιώργος Ξηντάρης, Κων/νος Παλιατσάρας, Δημήτρης Τσαουσάκης, Χρήστος Τσιαμούλης, Χρυσούλα Χριστοπούλου κ.ά. Ανακτήθηκε από: <https://www.youtube.com/watch?v=8ps0jXPAEZk>.

Μουσείο Ελληνικών Λαϊκών Μουσικών Οργάνων «Φοίβος Ανωγειανάκης» - Κέντρο Εθνομουσικολογίας (ΜΕΛΜΟΦΑΚΕ). Ανακτήθηκε από: http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3403.

Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο Μέλπωσ Μερλιέ. Ανακτήθηκε από: <http://www.mla.gr/>.

Ο επιτάφιος του Σεικίλου - Το αρχαιότερο ολοκληρωμένο τραγούδι του κόσμου. Ανακτήθηκε από:

<https://www.youtube.com/watch?v=-vKkK-x89Y4>.

Πρόγραμμα Σπουδών Γεωγραφίας Δημοτικού για το «Νέο Σχολείο». «Νέο Σχολείο (Σχολείο 21^{ου} αιώνα) – Νέο πρόγραμμα σπουδών στους Άξονες προτεραιότητας 1, 2, 3 – Οριζόντια πράξη». Ανακτήθηκε από: <http://ebooks.edu.gr/info/newps/%CE%A6%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82%20%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AE%CE%BC%CE%B5%CF%82/%CE%93%CE%B5%CF%89%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B1%20%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D.pdf>.

Προσωπική ιστοσελίδα Μαμαγκάκη Νίκου. Ανακτήθηκε από: <https://mamangakis.weebly.com/sigmachiepsilontaiotakappa940.html>.

The New Oxford Companion of Music. Oxford Music Online. Ανακτήθηκε από: <https://www.oxfordmusiconline.com/>

Οπτικοακουστικό υλικό

Παγιουμτζής, Στράτος, Τσιτσάνης, Βασίλης. *Βάρκα γιαλό*. 1946.

Γαβαλάς, Γιάννης, Ροβερτάκης, Γιώργος. *Μπαγλαμάδες*. 1976.

Βασίλης Τσιτσάνης. *Συννεφιασμένη Κυριακή*. 1947.

«Τα ματόκλαδά σου λάμπουν. Μάρκος Βαμβακάρης. 1960.

«Φραγκοσυριανή. Μάρκος Βαμβακάρης. 1935.

Βιογραφικά σημειώματα:

Ο **Μιχαήλ Κεφάλας** [MA (York), PhD (London), HonFNAM, BA (Hon) Hum (Open), Med (Aegean)] είναι διδάκτορας μουσικής σύνθεσης (Goldsmiths, Λονδίνο). Έχει διακριθεί σε 25 ελληνικούς και διεθνείς διαγωνισμούς σύνθεσης. Του απονεμήθηκε ο τίτλος *Honorary Fellow* της *National Academy of Music* (Colorado, Η.Π.Α.), ενώ έργα του συμπεριλήφθηκαν στο Ψηφιακό Μουσικό Ανθολόγιο «Ευτέρπη»: ελληνικά τραγούδια για εκπαιδευτική χρήση. Έχουν εκδοθεί 14 βιβλία του εκπαιδευτικού περιεχομένου και συμμετείχε σε 50 συνέδρια και ημερίδες. Ήταν επιμορφωτής στα Π.Ε.Κ. (2014), μέλος της ομάδας ειδικών επιστημόνων για την εκπόνηση των προγραμμάτων σπουδών των Μουσικών Λυκείων (2015), εισηγητής σε θέματα μουσικής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (2017-2018) και μέλος της επιτροπής κριτών Επιστημονικών Συνεδρίων (2016-2021). Με τη Σταματία Χωρεψιμά και τη Ντόρα Ψαλτοπούλου έχουν προτείνει τα σχολεία **ΕΜΠΡΟΣ** (σχολεία **Ελεύθερης Μουσικής Πρόσβασης**), έναν νέο τύπο δημόσιου, γενικού, συμπεριληπτικού σχολείου. Απώτερος στόχος της ομάδας είναι, μέσα από ένα πολύμορφο νομοσχέδιο για την Καλλιτεχνική Εκπαίδευση των Ατόμων με Αναπηρία -με έμφαση στη Μουσική- και τις Θεραπείες δια των Τεχνών, να υιοθετηθεί ο νέος τύπος σχολείου, ως ικανός μοχλός λειτουργικής επίλυσης πολλαπλών προβλημάτων. Ο Μιχαήλ Κεφάλας, ίδρυσε την Ένωση Συνθετών από τη Χίο, τις Οινούσσες και τα Ψαρά, με σκοπό τη διαφύλαξη, θωράκιση και διάδοση της Εθνικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Ο **Πέτρος Κουμπιός** είναι απόφοιτος του τμήματος Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής του ΑΤΕΙ Ηπείρου με ειδίκευση στο λαούτο, υποτροφία και βραβείο για τις ακαδημαϊκές του επιδόσεις. Είναι τελειόφοιτος του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών στην Ειδική Εκπαίδευση (Frederick University of Cyprus). Κατέχει Πτυχίο Αρμονίας και Δίπλωμα στο μπουζούκι (Μουσική Σχολή «Αλύπιος») και έχει παρακολουθήσει σεμινάρια στην Παιδοψυχολογία (ΠΑΔΑ) και στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση (Πάντειο Πανεπιστήμιο). Συμμετείχε ως εισηγητής στο 2ο και 4ο Συνέδριο του Ελληνικού Παραρτήματος Μουσικών Βιβλιοθηκών, Αρχείων και Κέντρων Τεκμηρίωσης, καθώς και στην Πανελλαδική Δημερίδα που διοργάνωσε η Μουσική Σχολή «Αλύπιος». Από το 2007 μέχρι σήμερα, έχει συμμετάσχει σε λαϊκές/παραδοσιακές ορχήστρες, σε συναυλίες, κέντρα ψυχαγωγίας και μουσικές σκηνές. Εκπροσώπησε την Ελλάδα στο Πανευρωπαϊκό Φεστιβάλ Νέων (Voltfestival, Ουγγαρία, 2011). Από το 2014 διδάσκει μπουζούκι τετράχορδο-τρίχορδο, λαούτο στεριανό-νησιώτικο, τζουρά, ταμπουρά-σάζι, λάφτα, καθώς και θεωρία της λαϊκής μουσικής. Την περίοδο 2020-2023 δίδαξε στα Μουσικά σχολεία Πρέβεζας (όπου συνέθεσε κι ενορχήστρωσε το τραγούδι «Λόρδος Βύρωνα»), Παλλήνης και Αλίμου. Συμμετέχει ως εκτελεστής και δημιουργός στη μουσικοθεατρική παράσταση «Camp22» με τη θεατρική ομάδα Artika, στο πλαίσιο του θεσμού «Όλη η Ελλάδα ένας Πολιτισμός» (ΥΠΠΟΑ), με αφορμή τη συμπλήρωση των 100 χρόνων της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Η προληπτική λογοκρισία τραγουδιών
μέσα από το αρχείο της Γενικής Γραμματείας Τύπου
και Πληροφοριών της Κεντρικής Υπηρεσίας των
Γενικών Αρχείων του Κράτους (1948 – 1973)

Γιάννης Γκλαβίνας
glavinas@hotmail.com

Η προληπτική λογοκρισία τραγουδιών μέσα από το αρχείο της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών της Κεντρικής Υπηρεσίας των Γενικών Αρχείων του Κράτους (1948 – 1973)

Γιάννης Γκλαβίνας

Περίληψη: Το τραγούδι ως μορφή έκφρασης ιδεών, συναισθημάτων και διασκέδασης των μαζών αποτελούσε πάντα αγαπημένο παιδί της λογοκρισίας. Στο παρόν άρθρο γίνεται προσπάθεια να σκιαγραφηθεί η άσκηση κρατικής προληπτικής λογοκρισίας στο τραγούδι τη μεταπολεμική περίοδο έως και τη δικτατορία των συνταγματαρχών μέσα από το πλούσιο, αλλά αποσπασματικό, αρχείο της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών, της αρμόδιας, δηλαδή, υπηρεσίας άσκησης προληπτικής λογοκρισίας, που βρίσκεται στην Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους. Αναδεικνύεται, επίσης, το γεγονός ότι οι λογοκριτικές επεμβάσεις του κράτους σε μουσική και στίχους εντάσσονται σ' ένα ενιαίο πλαίσιο αδιάλειπτης περιστολής του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης στην τέχνη και στον δημόσιο λόγο με κοινές επιδιώξεις και χαρακτηριστικά για όλη την περίοδο από το 1936 έως το 1974, είτε πρόκειται για δικτατορία είτε για «καχεκτική» δημοκρατία.

Λέξεις κλειδιά: λογοκρισία, προληπτική λογοκρισία, τραγούδι, μουσική, Διδακτορία των συνταγματαρχών (1967-1974).

Η λογοκρισία, ως επιβολή ελέγχου και περιορισμών στη δημόσια έκφραση ιδεών και αντιλήψεων, αποτελεί ισχυρό μέσο διατήρησης της εξουσίας και προάσπισης του ιδεολογικού, πολιτικού και κοινωνικού αξιακού συστήματος που η κρατική ή άλλες μορφές εξουσίας πρεσβεύουν. Η «Κυρά Αναστασία», λοιπόν, στην κατασταλτική ή την προληπτική της μορφή ή με τη μορφή του εξαναγκασμού σε αυτολογοκρισία αποτελούσε και αποτελεί συνοδοιπόρο της εξουσίας, ιδίως στην ολοκληρωτική και αυταρχική της μορφή.

Στην Ελλάδα βασική τομή στην ιστορία της θεσμοποιημένης κρατικής λογοκρισίας αποτελεί η δικτατορία του Μεταξά. Μέχρι το 1936 η λογοκρισία στη

δημόσια έκφραση ιδεών ήταν κυρίως κατασταλτική, εντασσόμενη σε ένα πλαίσιο νομικών διατάξεων έκτακτων περιστάσεων ή προάσπισης του κοινωνικού καθεστώτος που θεσμοθετούσαν την αναστολή συλλογικών και ατομικών ελευθεριών στο όνομα της εθνικής ασφάλειας ή της καθεστηκυίας αστικής τάξης (Αλιβιζάτος 339-399). Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου εισήγαγε και συστηματοποίησε την έννοια της προληπτικής λογοκρισίας με βασικό μηχανισμό εφαρμογής της το νεοσύστατο το 1936 Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού. Το Υφυπουργείο, σύμφωνα με τον ιδρυτικό του νόμο (Αναγκαστικός Νόμος 45/1936):

«ρυθμίζει άπαντα τα ζητήματα τα αφορώντα εις την διαφώτισιν της δημοσίας γνώμης, ήτοι τα ζητήματα τα αναγόμενα εις τον ελληνικόν και ξένον ημερήσιον και περιοδικόν τύπον, τα πάσης φύσεως Συνέδρια και Εκθέσεις, το Θέατρον, τον κινηματογράφον, τας πλάκας γραμμοφώνου, τας παντός είδους διαφημίσεις, τας διαλέξεις, τας εκδόσεις, και εν γένει τας πάσης φύσεως εκδηλώσεις, ίνα αύται ευρίσκωνται εντός του πλαισίου των εθνικών παραδόσεων και ιδεωδών».

Η συστηματοποίηση του μηχανισμού προληπτικής λογοκρισίας, του νομικού πλαισίου που την διέπει και της διοικητικής διαδικασίας που προϋποθέτει η λειτουργία του, έχουν αποτέλεσμα και την παραγωγή ενός σημαντικού όγκου διοικητικών εγγράφων, την παραγωγή αρχείου. Το αρχείο του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού, που στην μακρά διοικητική του ιστορία θα μετονομαστεί σε Γενική Διεύθυνση Τύπου και Πληροφοριών και σε Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών υπαγόμενη στο Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως ή στον Πρωθυπουργό,¹ βρίσκεται στην Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους (στο εξής ΓΑΚ). Αποτελείται από περίπου 800 κιβώτια, καλύπτει την περίοδο 1936-1998, αλλά ο κύριος όγκος του υλικού αφορά τα έτη 1950-1974, αφού για την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά και της Κατοχής το υλικό είναι ελάχιστο. Στο αρχείο περιλαμβάνονται φάκελοι που αφορούν την άσκηση προληπτικής λογοκρισίας σε κινηματογράφο, θέατρο και τραγούδι που είναι και το αντικείμενο της εισήγησής μου.

Θα αναφερθώ στο νομικό πλαίσιο άσκησης προληπτικής λογοκρισίας στο τραγούδι την περίοδο από τη δικτατορία του Μεταξά έως και τη δικτατορία των συνταγματαρχών (Γκλαβίνας, «Το προληπτικό ψαλίδι») για να κατανοηθεί ο τρόπος λειτουργίας του λογοκριτικού μηχανισμού και οι διοικητικές διαδικασίες μέσα από τις οποίες συγκροτήθηκε το αρχείο που βρίσκεται στα ΓΑΚ. Μετά τη σύσταση του Υφυπουργείου ως μηχανισμού προπαγάνδας και διαφώτισης, η δικτατορία του Μεταξά, αλλά και οι κατοχικές κυβερνήσεις, συγκρότησαν ένα νομικό πλαίσιο προληπτικής λογοκρισίας. Στον χώρο του τραγουδιού με τον Αναγκαστικό Νόμο 1619 του 1939 «Περί Ραδιοφωνίας και συμπληρώσεως των περί Υπουργείου Τύπου και Τουρισμού κειμένων διατάξεων» και, κυρίως, με το

¹ Το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού καταργήθηκε το 1951 και οι αρμοδιότητές του μεταφέρθηκαν στη Γενική Διεύθυνση Τύπου και Πληροφοριών της Προεδρίας Κυβερνήσεως. Η Γενική Διεύθυνση μετονομάστηκε το 1970 σε Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών υπαγόμενη απευθείας στον πρωθυπουργό, ενώ το 1974, εντάχθηκε στο Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως.

Νομοθετικό Διάταγμα 1108 του 1942 «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως και κωδικοποιήσεως των περί ελέγχου θεατρικών έργων, κινηματογραφικών ταινιών, δίσκων γραμμοφώνου και βιβλίων διατάξεων» και τον Νόμο 485 του 1943 «Περί συμπληρώσεως και τροποποιήσεως των περί Τύπου και Ραδιοφωνίας διατάξεων» τέθηκε το νομικό πλαίσιο άσκησης προληπτικής λογοκρισίας που διατηρήθηκε με μικρές τροποποιήσεις έως το 1974. Οι εταιρείες παραγωγής «φωνογραφικών δίσκων» έπρεπε να υποβάλλουν αίτηση στη Διεύθυνση Λαϊκής Διαφωτίσεως του Υφυπουργείου Τύπου² με συνημμένα τους στίχους και τις παρτιτούρες των τραγουδιών για τη χορήγηση σχετικής άδειας. Η αίτηση διαβιβαζόταν στην αρμόδια επιτροπή ελέγχου που αποτελούνταν από τον Διευθυντή της Λαϊκής Διαφωτίσεως, έναν τμηματάρχη της Διεύθυνσης, δύο ανώτερους υπαλλήλους του Υφυπουργείου και δύο καλλιτέχνες ειδικευμένους στη λαϊκή και δημοτική μουσική, ενώ το 1943 προστέθηκε και ένας αξιωματικός της Αστυνομίας. Η επιτροπή βάσει των αιτήσεων ή, αν θεωρούνταν σκόπιμο, την ενώπιον της εκτέλεσης ενός τραγουδιού, μπορούσε να απαγορεύσει τη φωνογράφιση ενός τραγουδιού ή να τροποποιήσει στίχους και μουσική εφόσον έκρινε ότι: θίγονταν τα δημόσια ήθη, διαφθειρόταν το καλλιτεχνικό αίσθημα του κοινού, νοθευόταν το γνήσιο πνεύμα της παράδοσης της ελληνικής μουσικής, μπορούσε να προκληθεί βλάβη στα εθνικά συμφέροντα, υπονομεύονταν οι υγιείς κοινωνικές παραδόσεις του ελληνικού λαού, προπαγανδίζονταν αντικοινωνικές και αναρχικές ιδέες. Ο έλεγχος αφορούσε και τις εκδόσεις μουσικών τεμαχίων σε φυλλάδια, αλλά και τις εκτελέσεις των τραγουδιών σε δημόσιους χώρους. Προβλεπόταν, επίσης, και ένα δευτεροβάθμιο όργανο που θα εξέταζε τυχόν ενστάσεις των αιτούντων. Ο αριθμός της χορηγηθείσας άδειας έπρεπε να αναγράφεται στους δίσκους και στα διαφημιστικά φυλλάδια.

Την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά στο στόχαστρο των λογοκριτικών μηχανισμών μπήκε το ρεμπέτικο τραγούδι. Η αστική λαϊκή μουσική ταυτιζόταν σε επίπεδο μορφής με τον αμανέ, τον χυδαίο ανατολισμό και σε επίπεδο περιεχομένου με τη χρήση ναρκωτικών ουσιών, τις φυλακές και τον βίο των παρανόμων (Βλησίδης 11-65). Δυστυχώς το αρχειακό υλικό που διασώζεται στα ΓΑΚ δεν περιλαμβάνει κανένα τεκμήριο για την παραπάνω περίοδο. Η προληπτική λογοκρισία στο τραγούδι συνέχισε να υφίσταται υπό το ίδιο σχήμα την περίοδο της Κατοχής, αλλά και μετά την απελευθέρωση. Το 1947 με υπουργική απόφαση τέθηκε εκ νέου σε ισχύ το νομικό πλαίσιο ελέγχου των «πλακών γραμμοφώνου» και ανασυγκροτήθηκαν οι σχετικές επιτροπές με σκοπό, ανάμεσα σε άλλα, και την αποτροπή διδασκαλίας «τεινούσης εις την διάβιαιών μέσων ανατροπήν του νομίμου καθεστώτος της χώρας», βρισκόμαστε

² Ανάλογα με τις διοικητικές μεταβολές της υπηρεσίας, η αρμοδιότητα του ελέγχου των τραγουδιών ασκούσαν αρχικά από τη Διεύθυνση Λαϊκής Διαφωτίσεως, στη συνέχεια από τη Διεύθυνση Ελέγχου Δημοσίων Θεαμάτων και τη Διεύθυνση Ραδιοφωνίας, Τηλεοράσεως, Οπτικών και Ακουστικών Μέσων και τέλος από το Τμήμα Ελέγχου Δημοσίων Θεαμάτων και Ακροαμάτων της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών.

άλλωστε εν μέσω εμφυλίου. Πρέπει εδώ να σημειωθεί, ότι εκτός από το νομικό πλαίσιο άσκησης προληπτικής λογοκρισίας που θεσμοθετήθηκε από τη δικτατορία του Μεταξά και μετά, την περίοδο του εμφυλίου πολέμου εφαρμόστηκε μια έκτακτη νομοθεσία που δεν δίωκε απλά την κομμουνιστική ιδεολογία, αλλά λειτουργούσε διασταλτικά ποινικοποιώντας και εντάσσοντας στο περιθώριο τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις που την περίοδο της Κατοχής συντάχθηκαν με το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο και το Κομμουνιστικό Κόμμα. Η νομοθεσία αυτή συνεχίστηκε να εφαρμόζεται μέχρι το 1974 συγκροτώντας έναν μηχανισμό «παρασυντάγματος» που διαχωρίζει τους πολίτες σε «εθνικόφρονες» και «μη εθνικόφρονες», με τη λογοκρισία να φροντίζει να καταστέλλει την ελευθερία έκφρασης του «μη εθνικόφρονος» τμήματος του ελληνικού πληθυσμού (Αλιβιζάτος 447-600 και Μπουρνάζος 9-49).

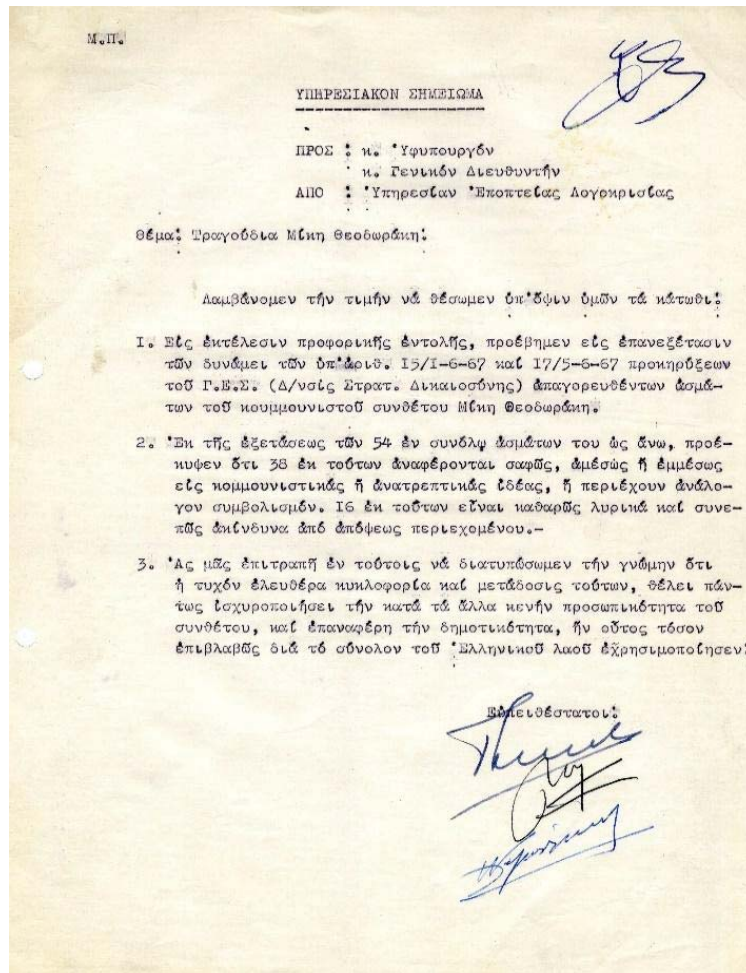
Η θεσμοποιημένη λογοκριτική πρακτική συνεχίστηκε στον χώρο του τραγουδιού και το διάστημα 1960-1967, παρά τη σχετική χαλάρωση του μηχανισμού την περίοδο των κυβερνήσεων της Ένωσης Κέντρου και την κοινή αντίδραση τον Ιανουάριο του 1966 των Μίκη Θεοδωράκη, Σταύρου Ξαρχάκου και Μάνου Χατζιδάκι στον κρατικό έλεγχο της καλλιτεχνικής δημιουργίας (εφ. *Ελευθερία*). Το 1963, για παράδειγμα, σε σχετική εγκύκλιο της Γενικής Διεύθυνσης Τύπου προς τις δισκογραφικές εταιρείες υπενθυμιζόταν το ισχύον νομικό πλαίσιο άσκησης ελέγχου τραγουδιών και επικρινόταν η πρακτική των εταιρειών να εγγράφουν δίσκους με τραγούδια πριν από την έγκρισή τους από την αρμόδια επιτροπή. Σημειωνόταν, επίσης, ότι τραγούδια των οποίων το περιεχόμενο στερούνταν ουσίας, είχαν στίχους ασύμμετρους και μη συντεταγμένους στην ομιλούμενη ελληνική γλώσσα δεν ήταν δυνατόν να λάβουν έγκριση από την επιτροπή που έργο της ήταν «η εξυγίανσις του Ελληνικού τραγουδιού και η διασφάλισις της αισθητικής αναπτύξεως του λαού» (ΓΑΚ, Αρχείο ΓΓΤΠ, Μουσική λογοκρισία, φ. 111).

Η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου 1967 δεν χρειάστηκε συνεπώς να καινοτομήσει, εκμεταλλεύτηκε το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο έκτακτης ανάγκης και προληπτικής λογοκρισίας και ερμηνεύοντας το διασταλτικά προσπάθησε να ελέγξει όλες τις πλευρές της πνευματικής ζωής, καταπνίγοντας οτιδήποτε θα μπορούσε να εκληφθεί ως απειλή για το καθεστώς ή ερχόταν σε αντίθεση με τις ελληνοχριστιανικές αρχές της «Επανάστασεως». Ο μηχανισμός λογοκρισίας στο τραγούδι παρέμεινε σε γενικές γραμμές ο ίδιος με την προηγούμενη περίοδο, όπως και οι στοχεύσεις λειτουργίας του, αλλά και τα χαρακτηριστικά του (Γκλαβίνας, «Εφ' όπλου ψαλίδι» 167-176).

Οι αλλαγές που επιφέρει στον λογοκριτικό μηχανισμό του τραγουδιού η δικτατορία αφορούν, κυρίως, την κατασταλτική του λειτουργία, αφού με την υπ' αρ. 15 προκήρυξη του Γενικού Επιτελείου Στρατού τον Ιούνιο του 1967 απαγορεύτηκαν όλα τα τραγούδια του Μίκη Θεοδωράκη (ΣΦΕΑ 117). Στο αρχείο της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών και σε φακέλους εκτός της

σειράς της προληπτικής λογοκρισίας, αποτυπώνεται αρχειακά η εφαρμογή αυτής της διαταγής με το κόψιμο σκηνών σε κινηματογραφικές ταινίες όπου ακούγονταν τραγούδια του Θεοδωράκη. Παράλληλα, το 1968 η χούντα έκανε μια προσπάθεια να χωρίσει τα τραγούδια του μουσικοσυνθέτη σε πολιτικά και λυρικά, επιτρέποντας τη μετάδοση των δεύτερων, προσπάθεια που αποτυγχάνει, αφού, σύμφωνα με τον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Στρατού Οδυσσέα Αγγελή, η μετάδοση των λυρικών τραγουδιών του Θεοδωράκη θα χρησιμοποιηθεί «ως μέσον συνδέσμου μεταξύ των κομμουνιστών και ως μέσον εκφράσεως της αντιθέσεώς των προς την επανάστασιν» (ΓΑΚ, ΓΓΤΠ, κιβ. 512, φ. τραγούδια Θεοδωράκη) (Εικόνα 1).

Εικόνα 1

Υπηρεσιακό σημείωμα του 1968 της Υπηρεσίας Έποπτείας Λογοκρισίας σχετικά με τον επανέλεγχο των απαγορευμένων τραγουδιών του Μίκη Θεοδωράκη.³

³ ΓΑΚ, Κ.Υ., Αρχείο ΓΓΤΠ, κιβ. 512, φ. τραγούδια Θεοδωράκη.

Μια άλλη κατηγορία απαγορευμένων τραγουδιών ήταν όσα εντάσσονταν σε σχετική λίστα που συγκρότησε η Υπηρεσία Εποπτείας Τύπου τον Σεπτέμβριο του 1967 (ΓΑΚ, Αρχείο ΓΤΠ, Μουσική λογοκρισία, φ. 112). Να σημειωθεί ότι η Υπηρεσία Εποπτείας Τύπου, που συγκροτήθηκε στις 29 Απριλίου 1967, ασκούσε έλεγχο και στη μουσική το πρώτο διάστημα από την επιβολή της δικτατορίας. Η λίστα περιλαμβάνει 72 τραγούδια που κυκλοφόρησαν πριν από την 21^η Απριλίου 1967 και απαγορεύτηκαν «διά λόγους γενικωτέρας φύσεως», όπως αναφέρεται στο σχετικό διαβιβαστικό της Διεύθυνσης Ελέγχου Δημοσίων Θεαμάτων της Προεδρίας Κυβερνήσεως (Εικόνα 2).

Εικόνα 2

Μ.Π.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΤΥΠΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΠΑΡΙΧΟΥ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΘΕΑΜΑΤΩΝ
ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. 49714/Υ.....

Εν Αθήναις τῇ 12 - 9 - 1967

Π Ρ Ο Σ
Τὸ Ὑπουργεῖον Δημοσίας Τάξεως
α) Γενικὴν Διεύθυνσιν Χωροφυλακίης
β) Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀστυνομίας
Ενταῦθα

Ἐχομεν τὴν τιμὴν νὰ κοινοποιήσωμεν συνημμένως πλῆ-
ρα ἀπαγορευθέντων ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἐποπτείας Τύπου ἐβδο-
μήμοντα 860 (72) θεμάτων καὶ νὰ γνωρίσωμεν ὑμῖν ὅτι ἀπὸ τῆς
ἡ ἐπιτόπσεως καὶ κυκλοφορίας αὐτῶν εἰς δόλους γραμμοφώνου
καὶ ἔπασαν τὴν Ἐπιτροπείαν, διὰ λόγους γενικωτέρας φύσεως.-
Παράκλησις διὰ τὰ καὶ ὑμῶς.

Ε. Υ.
Ὁ Γενικὸς Διευθυντὴς
Δ.Α.
ΚΩΝ. ΒΡΥΩΝΗΣ
Ἀντισ/ρχης Διευτ. Δικαιοσύνης

Κοινοποιήσις:
1) Γραφεῖον κ. Ὑπουργοῦ
2) Ἀπαιτήσεις ἐκδοτικῶς εἰσεως
δόλων γραμμοφώνου
3) Βιομηχανικὴν δόλων COLUMBIA
(Διευθυντὴν κ. Βασ. Τουμπογιάννην)
Ριζοδόπουλον
4) Γραφεῖον κ. Κ. Βρυώνη
5) Διεύθυνσιν Μελετῶν κατ' ἑμὲν
6) Διεύθυνσιν Ἐλέγχου Δημοσίων Θεαμάτων
κατ' ἑμὲν

ΑΧΡΙΒΕΣ ΑΝΤΙΤΥΠΩΝ
[Signature]

ΑΠΑΓΟΡΕΥΜΕΝΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΕΚ ΤΗΣ ΠΡΟΛΗΠΤΙΚΗΣ ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑΣ			Η.Π.		
ΤΙΤΛΟΣ	ΜΟΥΣΙΚΗ	ΣΤΙΧΟΙ	ΤΙΤΛΟΣ	ΜΟΥΣΙΚΗ	ΣΤΙΧΟΙ
1) "Ο Γκαρής"	Μαριόπουλος	Παπαδόπουλος	37) "Μή πειράξεις το κορίτσι"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη
2) "Μανόμ' μου Μανόμ' μου"	Παγιουμτζή	Παγιουμτζή	38) "Ο Μαχαλμουνάς"	Κ.Δελαγρομιάτη	Κ.Δελαγρομιάτη
3) "Αδέρφ' μου"	Μουζέλας	Αντόνοβα	39) "Τσιματρίστες Έλληνες"	Π.Σταθόκη	Π.Σταθόκη
4) "Έλα αδέρφ' μου γλυκά"	Λεωνόπουλου	Πυθαγόρας	40) "Έχω με καλές καρδιές"	Π.Σταθόκη	Π.Σταθόκη
5) "Ένα σου χαμάνο"			41) "Όσο λαχάρω την μάννα μου"	Α.Δαλζέζου	Α.Δαλζέζου
6) "Έπιπυρρίο"	Μαργαρίτ	Φυχγιού	42) "Τέλειος βόσκός μου"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
7) "Όσο βρέχει ο νοικοκύρης"	Ε.Τ.Κόζου		43) "Μέ μ'αρέσει ο βόσκός σου"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
8) "Παστραμλίκι"	Μαργαρίτ	Μαργαρίτ	44) "Τέλειος βόσκός μου"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
9) "Τέλειος βόσκός μου"	Σκορδελή	Ολκονοπούλου	45) "Τέλειος βόσκός μου"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
10) "Χιροσόμ"	Π.Παπαδόπουλου	Γαβριήλ	46) "Ανέστη ο Χριστός"	Γ.Μπιθικιώτης	Γ.Μπιθικιώτης
11) "Σταίρε"	Μαργαρίτ	Γαβριήλ	47) "Κουρασμένος πλάσι"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
12) "Καράμ"	Μαργαρίτ	Γαβριήλ	48) "Ο Μπαμπακούρας"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
13) "Τέλειος βόσκός μου"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	49) "Ο χαλός"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
14) "Αδέρφ' μου"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	50) "Έρωτος φεγγάρι"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
15) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	51) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
16) "Ο Κωστάκης"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	52) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
17) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	53) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
18) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	54) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
19) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	55) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
20) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	56) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
21) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	57) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
22) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	58) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
23) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	59) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
24) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	60) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
25) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	61) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
26) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	62) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
27) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	63) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
28) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	64) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
29) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	65) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
30) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	66) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
31) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	67) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
32) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	68) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
33) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	69) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
34) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	70) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
35) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	71) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης
36) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Μπουρνέλη	Α.Μπουρνέλη	72) "Όσο καλές καρδιές"	Α.Βαμβακάρης	Α.Βαμβακάρης

Σεπτέμβριος 1967. Λίστα με 72 τραγούδια που απαγορεύτηκαν από την Υπηρεσία Εποπτείας Τύπου και σχετικό διαβιβαστικό έγγραφο της Διεύθυνσης Ελέγχου Δημοσίων Θεαμάτων του Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως.⁴

Σταχυολογώ μερικά παραδείγματα απαγορευμένων τραγουδιών: *Πάει ο καιρός* (στίχοι Νίκος Γκάτσος – μουσική Μάνος Χατζιδάκις), *Θα κλείσω τα μάτια* (Άκης Πάνου), *Χαράματα* (Μέντης Μποσταντζόγλου – Γιάννης Μαρκόπουλος), *Ήταν το ποτάμι μακρύ* (Γιάννης Πουλόπουλος), *Κάποιες νύχτες* (Κώστας Γεωργουσόπουλος – Γιάννης Σπανός), *Το βράδυ το αποψινό* (Γιάννης Κακουλίδης – Νότης Μαυρουδής), *Τα βάσανά μου* (Μάρκος Βαμβακάρης), *Τον Βοτανικού ο μάγκας* (Γρηγόρης Μπιθικιώτης), *Σβήσε φεγγάρι* (Πυθαγόρας – Γιώργος Κατσαρός), *Ο ξεριζωμός* (Ευτυχία Παπαγιαννοπούλου – Απόστολος Καλδάρας), *Μικρή αγαπημένη* (Πάνος Σαββόπουλος) κ.ά. Χωρίς να έχει εντοπιστεί το σκεπτικό της απαγόρευσης, φαίνεται ότι τα 72 τραγούδια ενόχλησαν για τα ανατρεπτικά τους μηνύματα, τις νύξεις για το ανελεύθερο καθεστώς, γιατί παρουσίαζαν τα βάσανα των λαϊκών τάξεων, τον πόνο της ξενιτιάς, έθιγαν τα δημόσια ήθη, αναφέρονταν στον βίο των παρανόμων και στις ουσίες, γιατί ακόμα περιείχαν στίχους για σπάσιμο πιάτων που είχε απαγορευτεί από τη δικτατορία. Το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα άρθηκε η απαγόρευση για κάποια από τα τραγούδια της λίστας, όπως, για παράδειγμα, για τα *Ήταν το ποτάμι μακρύ* και *Μικρή αγαπημένη*. Οι εντός ολίγων ημερών απαγορεύσεις τραγουδιών και η άρση τους αποδεικνύουν το πόσο ρευστά ήταν τα κριτήρια της λογοκρισίας, πόσο

⁴ ΓΑΚ, Κ.Υ., Αρχείο ΓΤΠ, Αρχειακή σειρά προληπτική λογοκρισία τραγουδιών, φ. 112.

διασταλτικά μπορούσε να ερμηνευτεί ο όρος ανατρεπτικό, αντικοινωνικό και κομμουνιστικό. Για να διασφαλιστεί ότι τα απαγορευμένα τραγούδια δεν πρόκειται να μεταδοθούν από το ραδιόφωνο, τα όργανα της δικτατορίας χάρασαν τους απαγορευμένους δίσκους στη δισκοθήκη του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας (ΕΙΡ) ή τοποθετούσαν αυτοκόλλητα με την ένδειξη «απαγορεύεται» (Γιώργου 117).

Για τις νέες κυκλοφορίες τραγουδιών και τις τυχόν επανεκδόσεις αποφάσιζε η Επιτροπή Ελέγχου Μουσικών Τεμαχίων κατά τον ίδιο τρόπο και υπό το ίδιο νομικό πλαίσιο όπως και πριν από το 1967. Τον Νοέμβριο του 1968 με σχετική υπουργική απόφαση συστηματοποιήθηκε ο τρόπος λειτουργίας της Επιτροπής, γεγονός που σημαίνει και αλλαγή στον τρόπο συγκρότησης των φακέλων του αρχείου. Σύμφωνα με την απόφαση, τα μέλη της Επιτροπής Ελέγχου Μουσικών Τεμαχίων λάμβαναν δύο μέρες πριν από τη συνεδρίαση τους στίχους και τις παρτιτούρες των προς έλεγχο μουσικών τεμαχίων. Μετά το τέλος της συνεδρίασης συντασσόταν δελτίο ελέγχου στο οποίο αναγράφονταν ο τίτλος του τραγουδιού, τα ονόματα του συνθέτη και του στιχουργού, η φωνογραφική εταιρεία, οι προτεινόμενες από την επιτροπή βελτιώσεις, η τελική απόφαση της επιτροπής και οι γνώμες των διαφωνούντων μελών.

Από τα παραπάνω είναι, νομίζω, προφανές το τι περιλαμβάνουν οι φάκελοι της προληπτικής λογοκρισίας τραγουδιών που βρίσκονται στα ΓΑΚ. Το αρχειακό υλικό που αποτελείται από 114 φακέλους καλύπτει την περίοδο 1948-1973, αλλά περιλαμβάνει έγγραφα, κυρίως, για τα έτη 1954-1962 και 1968-1973. Για την περίοδο πριν από τη δικτατορία των συνταγματαρχών διασώζονται τρία βιβλία πρακτικών των συνεδριάσεων της Επιτροπής Ελέγχου Μουσικών Τεμαχίων και αιτήσεις δισκογραφικών εταιρειών με συνημμένους στίχους και παρτιτούρες τραγουδιών. Στις αιτήσεις και στους συνημμένους στίχους σημειώνεται με ένα «Ναι» ή «Όχι» η απόφαση της Επιτροπής, χωρίς, δυστυχώς, να φαίνεται κάπου η αιτιολόγησή της. Όσον αφορά τις συνημμένες παρτιτούρες στις αιτήσεις, αυτές, όπως σημειώνει ο Γιώργος Κοκκώνης που μελέτησε το αρχείο, αποτελούν πάρτες πιάνου, σκαρίφημα του σκελετού της μουσικής σύνθεσης. Άλλωστε οι επιτροπές λογοκρισίας ασχολούνταν κυρίως με τους στίχους των τραγουδιών και όχι με τη μουσική (Κοκκώνης 137-138). Για την περίοδο της δικτατορίας το υλικό είναι πιο πλούσιο, αφού υπάρχουν οι φάκελοι συνεδριάσεων της Επιτροπής Ελέγχου Μουσικών Τεμαχίων με τις αιτήσεις των εταιρειών με συνημμένους τους στίχους και τις παρτιτούρες, τα δελτία ελέγχου των τραγουδιών όπου σημειώνονται πιο αναλυτικά οι λόγοι λογοκρισίας ενός τραγουδιού και οι τελικές αποφάσεις του Υπουργού. Παράλληλα, υπάρχουν φάκελοι που αφορούν την κοινοποίηση των αποφάσεων της Επιτροπής στους αιτούντες, τον έλεγχο του ρεπερτορίου συναυλιών και μουσικών εκδηλώσεων, υπηρεσιακή αλληλογραφία για τον τρόπο λειτουργίας των επιτροπών λογοκρισίας, εγκύκλιοι και άλλα έγγραφα σχετικά με το νομικό πλαίσιο άσκησης προληπτικής λογοκρισίας στο τραγούδι κ.ά.

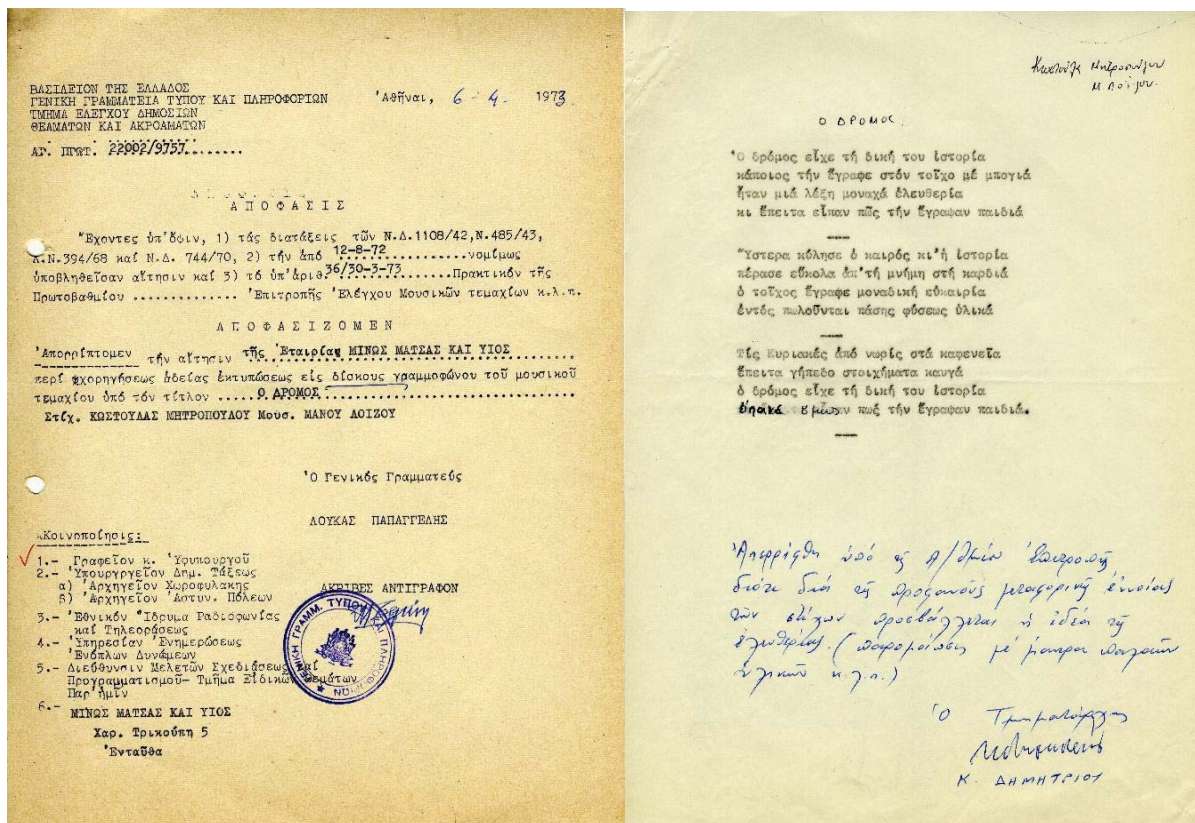
Από το υλικό των φακέλων μπορεί κανείς να κατανοήσει τον τρόπο λειτουργίας της θεσμοποιημένης προληπτικής λογοκρισίας στο τραγούδι όχι από την πλευρά του λογοκρινόμενου, αλλά από την πλευρά του λογοκριτή, γεγονός που έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού στη συλλογική μας μνήμη η εικόνα για την κρατική λογοκρισία διαμορφώθηκε, κυρίως, από την εμπειρία της δικτατορίας των συνταγματαρχών και την πληθώρα παραδειγμάτων λογοκρισίας που παρέθεταν τα θύματα της «Κυράς Αναστασίας». Τα έγγραφα αποκαλύπτουν, ιδίως για την περίοδο της δικτατορίας, τη λογική με την οποία χειρίζονταν οι λογοκριτές το «ψαλίδι». Από το προαναφερόμενο νομικό πλαίσιο άσκησης προληπτικής λογοκρισίας είναι λίγο πολύ προφανές ποια τραγούδια απαγορεύονταν ή διορθώνονταν. Το υλικό πριν από το 1967 περιλαμβάνει λίγα παραδείγματα τραγουδιών που λογοκρίνονταν, με βασική αιτία απαγόρευσης ή λογοκρισίας τους στίχους που καταγγέλλουν την κοινωνική αδικία, τη φτώχεια, τις πολιτικές καταστολής και διώξεων. Τέτοια παραδείγματα είναι τα τραγούδια *Την Σπυριδούλα κάψανε* και *Οι φυλακές* που υπέβαλε προς έγκριση το 1955-1956 ο συνθέτης και στιχουργός Χρήστος Κολοκοτρώνης. Σημειώνεται ότι παραδείγματα απαγόρευσης τραγουδιών πριν από το 1967 εντοπίζονται και σε άλλα αρχεία των ΓΑΚ, όπως αυτά των Νομαρχιών όπου συγκεντρώνονται αστυνομικές διαταγές που εφαρμόζουν στην ουσία τις αποφάσεις των Επιτροπών Ελέγχου Μουσικών Τεμαχίων. Το 1951, για παράδειγμα, η Διοίκηση Χωροφυλακής Νέας Ιωνίας εξέδωσε διαταγή για την απαγόρευση του τραγουδιού του Απόστολου Καλδάρα *Νύχτωσε χωρίς φεγγάρι* και των τραγουδιών του Βασίλη Τσιτσάνη *Κάποια μάνα αναστενάζει* και *Ως πότε πια τέτοια ζωή να ζούμε χωρισμένοι ως αντεθνικά*, διώκοντας όσους τα τραγουδούσαν σύμφωνα με τα άρθρα του Νόμου 755 του 1917 «περί αδικημάτων κατά της ασφαλείας της Χώρας» και του Αναγκαστικού Νόμου 924 του 1946 «περί λήψεως μέτρων προς κατευνασμόν των πολιτικών παθών» (ΓΑΚ, Αρχείο Νομαρχίας Αττικής, φ. 16). Λίγα χρόνια νωρίτερα, το 1947, η Διοίκηση Χωροφυλακής Πρεβέζης απαγόρευσε με διαταγή της τη χρήση και κυκλοφορία δίσκων γραμμοφώνου με ψυχοφθόρα άσματα, εννοώντας όσα αναφέρονταν «στην χασισοποτεία και άλλας εγκληματικές πράξεις» και ήταν αντίθετα «προς τα κοινωνικά ήθη και την Δημοσίαν αιδώ» (ΓΑΚ, Αρχείο Νομαρχίας Πρεβέζης, φ. 39).

Την περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών βασική αιτία παρέμβασης του «ψαλιδιού» της λογοκρισίας ήταν οι στίχοι με ανατρεπτικά, αναρχικά και κομμουνιστικά νοήματα, στίχοι αντιπολεμικοί ή που αναφέρονταν σε δημοκρατία, ατομικές ελευθερίες ή υπαινίσσονταν τη ζοφερή πολιτική κατάσταση της χώρας (Γκλαβίνας, «Απαγορεύομεν την εκτύπωσιν»). Από τα πολυάριθμα παραδείγματα που εντοπίζονται στο αρχείο, Ο *μέρμηγκας* του Μάνου Λοΐζου απαγορεύτηκε γιατί «περιέχει αναρχικάς ιδέας διδομένας μετ' αλληγοριών», ενώ το *Χασάπικο* των Γιώργου Θέμελη – Σταύρου Κουγιουμτζή ως «αναρχικόν». Τα *Ελληνόπουλα* των Κώστα Γεωργουσόπουλου – Ελένης Καραϊνδρού απαγορεύτηκαν ως αναρχικού περιεχομένου και το τραγούδι πήρε

τελικά άδεια αφού τα «Ελληνόπουλα» γίναν «Λεβεντόπαιδα». Αναρχικό θεωρήθηκε, αρχικά, από την Επιτροπή και το Ζεϊμπέκικο του Διονύση Σαββόπουλου, αφού ο συνθέτης «δεν συνεμορφώθη με τας υποδείξεις» και αρνήθηκε να αλλάξει τους στίχους «ο πατέρας μου ο Μπάτης / ήρθε από τη Σμύρνη το '22 / κι έζησε εξήντα χρόνια / σε ένα κατώι μυστικό». Η Μάνα του Κώστα Τουρνά απαγορεύτηκε το 1972 γιατί το νόημα των στίχων μπορούσε να τύχει πολιτικής εκμετάλλευσης, όπως και το Τι ώρα είναι βασιλιά του Τάκη Μουσαφίρη. Τα τραγούδια του Γκαϊφύλλια απορρίπτονταν ως αναρχικά, όπως το Μπενερτζή το 1973. Ο Δρόμος των Κωστούλας Μητροπούλου – Μάνου Λοΐζου απαγορεύτηκε γιατί «διά της προφανούς μεταφορικής εννοίας των στίχων προσβάλλεται η ιδέα της ελευθερίας (παρομοίωση με μάντρα παλαιών υλικών)» (Εικόνα 3).

Εικόνα 3

Απρίλιος 1973. Απόφαση της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών για την απαγόρευση του τραγουδιού Ο δρόμος της Κωστούλας Μητροπούλου και του Μάνου Λοΐζου και σημειωμένη η αιτιολογία της απαγόρευσης στους στίχους του τραγουδιού.⁵

⁵ ΓΑΚ, Κ.Υ., Αρχείο ΓΓΤΠ, Αρχειακή σειρά προληπτική λογοκρισία τραγουδιών, φ. 108.

Μια άλλη κατηγορία λογοκριμένων τραγουδιών ήταν αυτά που θεωρούνταν ότι αντέβαιναν στις εθνικές παραδόσεις, ήταν αντικοινωνικά, έθιγαν θεσμούς και περιέγραφαν τη φτώχεια των λαϊκών τάξεων ή τα βάσανα της ξενιτιάς. Το 1969 ένα ποντιακό τραγούδι με τίτλο *Ο πόνος του μετανάστη* δεν πήρε άδεια από την επιτροπή, όπως και η ανανέωση της άδειας για το τραγούδι του Στέλιου Καζαντζίδη *Το τραγούδι της φτωχολογιάς*. Οι παραπάνω λογοκριτικές παρεμβάσεις εντάσσονται στην προάσπιση της προπαγάνδας της δικτατορίας που παρουσίαζε μια κοινωνία ευημερούσα, απαλλαγμένη από τη μιζέρια και τη φτώχεια. Ως αντικοινωνικό απαγορεύτηκε το τραγούδι *Η εκδρομή του Γκαϊφύλλια* σε στίχους του Μάνου Ελευθερίου, ενώ το 1972 το τραγούδι *Σ' ένα γραφείο των Γιάννη Νεγρεπόντη – Λουκιανού Κηλαηδόνη* απορρίφθηκε από την Επιτροπή γιατί έθιγε το Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Τραγούδια λογοκρίνονταν γιατί έθιγαν εθνικά συμφέροντα και την κυριαρχούσα αντίληψη περί ελληνικής Ιστορίας ή μπορούσαν να προκαλέσουν προβλήματα στις διακρατικές σχέσεις της χώρας. Το γνωστότερο παράδειγμα αυτής της κατηγορίας είναι η λογοκρισία του τραγουδιού *Να 'τανε το '21* (Σώτια Τσώτου – Σταύρος Κουγιουμτζής) και η αντικατάσταση της λέξης «Τουρκοπούλα» με την «ομορφούλα» στον στίχο «και να κρατάω τις νύχτες με τ' άστρα / μια Τουρκοπούλα αγκαλιά». Ποντιακά τραγούδια που αναφέρονταν στις σφαγές του ελληνικού πληθυσμού της Ανατολικής Μακεδονίας από τους Βούλγαρους στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο απαγορεύτηκαν το 1972 για να μη διαταραχθούν οι καλές ελληνοβουλγαρικές σχέσεις.

Ένα μεγάλο μέρος των λογοκριτικών παρεμβάσεων σχετιζόταν με την προσβολή των δημόσιων ηθών, τις αναφορές σε ναρκωτικά, φυλακές και τον βίο των παρανόμων, συνεχίζοντας τη λογοκριτική παράδοση της δικτατορίας του Μεταξά απέναντι στο ρεμπέτικο. Το 1969, για παράδειγμα, απαγορεύτηκε το *Ζούλα στη βάρκα μπήκα* του Στράτου Παγιουμτζή γιατί οι στίχοι υπαινίσσονταν τη χρήση ναρκωτικών. Το *Τραγούδι του Σαββόπουλου* απαγορεύτηκε «ως αντιτιθέμενον εις τα δημόσια ήθη» και *Ο παίχτης* του Άκη Πάνου γιατί είχε χυδαία υπονοούμενα. Από τους προασπιστές της ηθικής δεν γλίτωναν ούτε τα παραδοσιακά σκωπτικά αποκριάτικα τραγούδια, όπως το *Κίνησα να πάω στο μύλο* που απαγορεύτηκε το 1971. Ο πατερνλιστικός χαρακτήρας της προληπτικής λογοκρισίας της χορηγούσε έναν ρόλο περιφρούρησης του καλλιτεχνικού αισθήματος του κοινού και του γνήσιου πνεύματος της παράδοσης της ελληνικής μουσικής. Πολλά λοιπόν τραγούδια απορρίπτονταν ως άτεχνα ή γίνονταν υποδείξεις για βελτίωση των στίχων. Το *Μια φωτογραφία σου* του Λοΐζου απορρίφθηκε από την επιτροπή γιατί «είναι τελείως ασύνδετο από απόψεως εννοίας το ρεφραίν προς το κουπλέ», το *Ζαβαρακατρανέμια* του Μαρκόπουλου είχε την ίδια τύχη «διότι αποτελείται εν τω συνόλω του από αγνώστους λέξεις και ούτω δεν είναι δυνατόν να γίνη κατανοητόν» και το *Τάραντα μπαμπού* του Γκαϊφύλλια ως ασυνάρτητο. Το 1968 η επιτροπή απέρριψε το τραγούδι *Ωραία τα κατάφερες* του Σπύρου Ζαγοραίου

ζητώντας βελτίωση στίχων που περιείχαν τις λέξεις «ρέστος», «καψουρεμένος» και «φτιαγμένος».

Όπως αναφέρθηκε, οι παρεμβάσεις της λογοκρισίας αφορούσαν τους στίχους των τραγουδιών και όχι τη μουσική. Άλλωστε τα μουσικά κείμενα που συνοδεύουν τις αιτήσεις χορήγησης άδειας εκτύπωσης σε δίσκους των τραγουδιών αποτελούν σκαριφήματα (πάρτες πιάνου) του σκελετού της μουσικής σύνθεσης. Στο πλαίσιο αυτό, όπως φαίνεται από τα αρχειακό υλικό, οι αιτήσεις για τη χορήγηση άδειας ηχογράφησης των τραγουδιών του Μίκη Θεοδωράκη πριν από το 1967 δεν περιλάμβαναν ποτέ πάρτες, ενώ στην κοινή διαμαρτυρία το 1966 των Μίκη Θεοδωράκη, Σταύρου Ξαρχάκου και Μάνου Χατζιδάκι σημειώνεται ότι οι τρεις μουσικοσυνθέτες δεν έστειλαν ποτέ την πραγματική μουσική τους στην επιτροπή λογοκρισίας (εφ. *Ελευθερία*). Όταν το 1972 η Υπηρεσία Ελέγχου Ακροαμάτων της Γενικής Διεύθυνσης Τύπου ζήτησε από τις δισκογραφικές εταιρείες να υποβάλλουν πλήρη πάρτα πιάνου για τον έλεγχο της μουσικής, ο Αλέξανδρος Πατσιφάς της Εταιρίας Γενικών Εκδόσεων – Λύρα σε επιστολή του προς τον Υφυπουργό παρά τω πρωθυπουργώ Βύρωνα Σταματόπουλο σημείωνε γιατί κάτι τέτοιο ήταν ανέφικτο:

«Είναι αδύνατον να ζητηθεί πάρτα πιάνου, όταν όπως συμβαίνει εις το σύνολον της συγχρόνου μουσικής, ο εκτελεστής πρέπει να αυτοσχεδιάζει [...] Πέραν τούτου θα ήθελα να προσθέσω ότι λογοκρισία ή έλεγχος εις την μουσικήν είναι μάλλον αδιανόητος. Αν υπήρχεν λογοκρισία την εποχή του MOZART και του BEETHOVEN, ασκούμενη μάλιστα από συναδέλφους των, ίσως να μην υπήρχαν ούτε ο MOZART ούτε ο BEETHOVEN όπως τους γνωρίζομεν σήμερον».

Την ίδια χρονιά πάντως εντοπίζεται στο αρχείο απόφαση απαγόρευσης του ορχηστρικού των Γιάννη Σπάθα – Αντώνη Τουρκογιώργη (Socrates Drank the Conium) Ο Σωκράτης αυτοσχεδιάζει (ΓΑΚ, Αρχείο ΓΓΤΠ, Μουσική λογοκρισία, φ. 108).

Βεβαίως οι παρεμβάσεις του «ψαλιδιού» της λογοκρισίας στους στίχους των τραγουδιών έχουν άμεση σχέση με τη χρονική στιγμή κατά την οποία αυτές επιτελούνται. Την περίοδο της επταετίας ο λογοκριτικός μηχανισμός, όχι μόνο στο τραγούδι, διανύει έναν κύκλο, όσον αφορά τον τρόπο άσκησης προληπτικής και κατασταλτικής λογοκρισίας. Την περίοδο 1967-1969, στο πλαίσιο παγίωσης της εξουσίας της δικτατορίας, επιβλήθηκε μια σκληρή λογοκρισία στην καλλιτεχνική έκφραση και στον δημόσιο λόγο. Με την άρση της προληπτικής λογοκρισίας στον Τύπο το 1969 και, κυρίως, με την πολιτειακή αλλαγή και τη συγκρότηση της κυβέρνησης Μαρκεζίνη το 1973, η λογοκρισία εφαρμοζόταν με πιο χαλαρούς όρους στο πλαίσιο μιας φιλελευθεροποίησης της δικτατορίας και της αίσθησης των στρατιωτικών ότι το καθεστώς τους ήταν ισχυρό. Ο κύκλος κλείνει με το πραξικόπημα Ιωαννίδη και τη λογοκρισία να γίνεται ξανά ασφυκτική και έντονη το διάστημα τέλη Νοεμβρίου 1973 με Ιούλιο του 1974.

Το αρχειακό υλικό αποτυπώνει και τον τρόπο λειτουργίας του λογοκριτικού μηχανισμού και τα πρόσωπα που τον αποτελούσαν. Μέχρι το 1969, σύμφωνα με

το προαναφερόμενο νομικό πλαίσιο, η Επιτροπή Ελέγχου Μουσικών Τεμαχίων απαρτιζόταν από δύο ανώτερους υπαλλήλους της Γενικής Διεύθυνσης Τύπου, έναν αξιωματικό της Αστυνομίας και δύο μουσικοσυνθέτες. Από το 1969 η αναδιοργάνωση των επιτροπών λογοκρισίας σηματοδότησε την ένταξη σ' αυτών περισσότερων ιδιωτών. Στην Επιτροπή Ελέγχου Μουσικών Τεμαχίων, σύμφωνα με τις αποφάσεις που διασώζονται στο αρχείο, λογοκριτές διετέλεσαν, εκτός από διευθυντές και ανώτερους υπαλλήλους της Γενικής Διεύθυνσης Τύπου, οι μουσικοσυνθέτες Κώστας Γιαννίδης, Ανδρέας Χατζηαποστόλου, Παναγιώτης Μαρουλίδης, ο λογοτέχνης Ανδρέας Καραντώνης, η λυρική τραγουδίστρια Κική Μορφονιού κ.ά. Κάποιοι από αυτούς ήταν μέλη της Επιτροπής και πριν από το 1967 (Κοκκώνης 142). Αν και τα μέλη της Επιτροπής είχαν άμεση και επαγγελματική σχέση με το τραγούδι, οι συνθέτες που αναγκάζονταν να υποβάλλουν τις δημιουργίες τους στην κρίση τους τους χαρακτήριζαν ηλίθιους και άσχετους. Ο Λουκιανός Κηλαηδόνης, για παράδειγμα, σε συνέντευξή του στον Θανάση Γιώγλου αναφερόμενος στον δίσκο *Μικροαστικά* χαρακτήριζε τους λογοκριτές «εντελώς ηλίθιους» (Γιώγλου 124).

Στο αρχειακό υλικό μπορεί κανείς να εντοπίσει στοιχεία και για τον τρόπο ελέγχου των αποφάσεων των επιτροπών λογοκρισίας. Αστυνομικές και δικαστικές αρχές, αλλά και μέλη της Επιτροπής Ελέγχου Μουσικών Τεμαχίων αναλάμβαναν τον ρόλο αυτό ασκώντας πλέον κατασταλτική λογοκρισία. Το 1972 ο Πάνος Μαρουλίδης, μέλος της Επιτροπής, ανέλαβε να ελέγξει την ποιότητα των καλλιτεχνικών προγραμμάτων των κέντρων διασκέδασης της Αθήνας. Ο Μαρουλίδης στο σχετικό υπηρεσιακό του σημείωμα ανέφερε ότι στο 30% των κέντρων ακούγονταν τραγούδια κατώτατης ποιότητας, «χασικλίδικα», απαγορευμένα και άλλα που δεν υποβλήθηκαν ποτέ στην Επιτροπή για έλεγχο. Ο Μαρουλίδης εστίαζε στο πρόγραμμα της μπουάτ «Πέμπτη Εποχή» όπου ο Γκαϊφύλλιας τραγουδούσε, σύμφωνα με το μέλος της Επιτροπής, τραγούδια αντεθνικά, μηδενιστικά και αναρχικά. Μετά τις διαπιστώσεις του Μαρουλίδη ανέλαβε η Αστυνομία, που κλήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Τύπου να κάνει έλεγχο στην μπουάτ και να της αφαιρεθεί η άδεια γιατί τα τραγούδια του καλλιτεχνικού της προγράμματος δεν ελέγχθηκαν από την Επιτροπή (ΓΑΚ, Αρχείο ΓΓΤΠ, Λογοκρισία κινηματογραφικών σεναρίων, φ. 117).

Κλείνοντας να σημειώσω ότι οι φάκελοι της αρχειακής σειράς της προληπτικής λογοκρισίας τραγουδιών έχουν ταξινομηθεί και έχει δημιουργηθεί ένα εργαλείο έρευνας ακολουθώντας το Διεθνές Πρότυπο Αρχειακής Περιγραφής με την περιγραφή να φτάνει σε επίπεδο φακέλου. Δεν υπάρχει, δηλαδή, μια λίστα με τα τραγούδια που ελέγχθηκαν από την επιτροπή λογοκρισίας, επιλογή που έχει σχέση με το διαθέσιμο προσωπικό και τα διαθέσιμα μέσα που υπάρχουν στα ΓΑΚ και με τον τεράστιο όγκο αρχειακού υλικού που έχει να διαχειριστεί η υπηρεσία. Ωστόσο, το εργαλείο έρευνας, που είναι προσβάσιμο στην ιστοσελίδα των ΓΑΚ και στην κατηγορία νέων ταξινομήσεων, μπορεί να καθοδηγήσει τους ερευνητές να εντοπίσουν τα τραγούδια που τους ενδιαφέρουν, αρκεί να γνωρίζουν περίπου

τη χρονιά που κυκλοφόρησαν. Οι φάκελοι είναι διαθέσιμοι στο κοινό, όπως και το σύνολο των αρχείων των ΓΑΚ, ασχέτως αν έχουν ταξινομηθεί ή όχι. Οι μόνοι περιορισμοί, σύμφωνα με τον κανονισμό του Αναγνωστηρίου των ΓΑΚ, σχετίζονται με την προστασία τυχόν πνευματικών δικαιωμάτων επί του αρχειακού υλικού και αφορούν τη δημοσίευση του υλικού και όχι τη μελέτη και αναπαραγωγή του.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Αλιβιζάτος, Νίκος. *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974): όψεις της ελληνικής εμπειρίας*. 3^η Έκδοση, Θεμέλιο, 1995.

Βλησίδης, Κώστας. *Όψεις του ρεμπέτικου*. Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2004.

Γιώγλου, Θανάσης. «Η λογοκρισία στο λαϊκό τραγούδι την επταετία 1967-1974». Επιμέλεια Σύνδεσμος Φυλακισθέντων & Εξορισθέντων Αντιστασιακών (Σ.Φ.Ε.Α.) 1967-1974, *Η Λογοκρισία της Δικτατορίας στον Τύπο και σε κάθε μορφή Πνευματικής και Καλλιτεχνικής Δημιουργίας*, 2019, σ. 115-135.

Γκλαβίνας, Γιάννης. «“Απαγορεύομεν την εκτύπωσιν εις δίσκους γραμμοφώνου”»: η προληπτική λογοκρισία στο τραγούδι την περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών μέσα από το αρχείο της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών. *Σύγχρονα Θέματα*, 153-154, Ιούλιος – Δεκέμβριος 2021, σ. 18-27.

Γκλαβίνας, Γιάννης. «Το προληπτικό “ψαλίδι” του κράτους». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 10 Απριλίου 2016.

Γκλαβίνας Γιάννης. «Εφ’ όπλου “ψαλίδι”: ο κρατικός μηχανισμός επιβολής λογοκρισίας και το πεδίο εφαρμογής του την περίοδο της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών (1967-1974) μέσα από αρχείο της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών». Επιμέλεια Πηνελόπη Πετσίνη – Δημήτρης Χριστόπουλος, *Η λογοκρισία στην Ελλάδα, Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ – Παράρτημα Ελλάδας*, 2016, σ. 167-176.

Εφ. *Ελευθερία*, 28-30 Ιανουαρίου 1966.

Κοκκώνης, Γιώργος. «Η μουσική λογοκρισία στην Ελλάδα – Μια πρώτη προσέγγιση». Επιμέλεια Πηνελόπη Πετσίνη – Δημήτρης Χριστόπουλος, *Λεξικό λογοκρισίας στην Ελλάδα. Καχεκτική δημοκρατία, δικτατορία, μεταπολίτευση, Καστανιώτης*, 2018, σ. 134-145.

Μπουρνάζος, Στρατής. «Το κράτος των εθνικοφρόνων: Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές». Επιμέλεια Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ2, Βιβλιόραμα, 2009, σ. 9-49.

Σύνδεσμος Φυλακισθέντων & Εξορισθέντων Αντιστασιακών (Σ.Φ.Ε.Α.) 1967-1974. *Η Λογοκρισία της Δικτατορίας στον Τύπο και σε κάθε μορφή Πνευματικής και Καλλιτεχνικής Δημιουργίας*, 2019.

Διαδικτυακές πηγές

Ευρετήριο Αρχείου Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών – Αρχειακή σειρά: Προληπτική λογοκρισία τραγουδιών.
<http://www.gak.gr/index.php/el/menu-el/gak-sillogi/nees-taksinomiseis-b#dimosia-arxeia>. Ανακτήθηκε 27 Δεκεμβρίου 2023.

Αρχειακό υλικό

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών.

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών – Αρχειακή σειρά: Προληπτική λογοκρισία τραγουδιών.

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών – Αρχειακή σειρά: Λογοκρισία κινηματογραφικών σεναρίων και θεατρικών κειμένων.

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Νομαρχίας Αττικής.

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο, Αρχείο Νομαρχίας Πρέβεζας.

Βιογραφικό: Ο Γιάννης Γκλαβίνας είναι αρχειονόμος στην Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους και διδάκτωρ της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστήμιου Θεσσαλονίκης. Διετέλεσε επιστημονικός συνεργάτης του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου. Έχει δημοσιεύσει μονογραφίες και ποικίλα άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και συνέδρια τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό σχετικά με τη μουσουλμανική μειονότητα στην Ελλάδα, τις πληθυσμιακές μετακινήσεις της περιόδου 1912-1923, τις κρατικές πολιτικές λογοκρισίας κ.ά., ενώ είχε την επιμέλεια εκθέσεων αρχειακού υλικού σχετικά με την περίοδο της γερμανικής κατοχής στην Αθήνα, τη λογοκρισία στη δικτατορία των συνταγματαρχών και τους πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής.

**Ο Ταγματάρχης Γενικός Επιθεωρητής
Στρατιωτικών Μουσικών
Μανώλης Καλομοίρης μέσα από το αρχείο του
Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης»**

Άννα Χατζηαθανασίου
annachatziathanasiou@icloud.com

Ο Ταγματάρχης Γενικός Επιθεωρητής Στρατιωτικών Μουσικών Μανώλης Καλομοίρης μέσα από το αρχείο του Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης»

Άννα Χατζηαθανασίου

Περίληψη: Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται τα πρώτα συμπεράσματα από την μελέτη του αρχείου του Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης» σε σχέση με την δραστηριότητα του Μανώλη Καλομοίρη ως Γενικού Επιθεωρητή Στρατιωτικών Μουσικών. Η μορφή του Καλομοίρη, τόσο για τη στρατιωτική μπάντα όσο και για το ίδιο το αρχείο του Συλλόγου είναι από κάθε άποψη σημαντική. Ωστόσο, η έρευνα επικεντρώνεται στην συμβολή του στη στρατιωτική μπάντα, γεγονός το οποίο αναδεικνύεται και τεκμηριώνεται από τη μελέτη των πρωτογενών πηγών. Ο Καλομοίρης ως Γενικός Επιθεωρητής Στρατιωτικών Μουσικών (1918-1920 και 1922-1937) έφερε κάποιες καινοτομίες στη στρατιωτική μπάντα που όμοιες τους δεν υπήρξαν ούτε στο παρελθόν αλλά ούτε και στο μέλλον, καθώς διετέλεσε σχεδόν δεκαεπτά χρόνια αρχιμουσικός της. Ως Γενικός Επιθεωρητής στρατιωτικών μουσικών ουσιαστικά είχε την επίβλεψη όλων των στρατιωτικών μπαντών του κράτους, τη διεύθυνση του στρατιωτικού σχολείου μουσικής το οποίο λειτουργούσε στο Ωδείο Αθηνών και την διεύθυνση της μπάντας της Φρουράς Αθηνών σε επίσημες τελετές και συναυλίες. Πέρα από την αυστηρή διαχείριση της μπάντας, όσον αφορά το ρεπερτόριο και το πολιτισμικό της έργο, πραγματοποίησε ριζικές αλλαγές στον τρόπο αξιολόγησης των στρατιωτικών μουσικών για την προαγωγή τους στον επόμενο βαθμό. Το Αρχείο του Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης», μεταξύ άλλων, προσφέρει πλήθος πληροφοριών για αυτή τη σημαντική θέση την οποία ο Καλομοίρης κατείχε, κυρίως σε μουσικό υλικό, προγράμματα συναυλιών της μπάντας, αποκόμματα εφημερίδων και αλληλογραφία. Η μελέτη του αρχείου σε συνδυασμό με τους νόμους και τις στρατιωτικές διαταγές συνθέτουν μια ολοκληρωμένη εικόνα για τον Γενικό Επιθεωρητή Στρατιωτικών Μουσικών.

Λέξεις κλειδιά: Μανώλης Καλομοίρης, Στρατιωτική μπάντα, Ωδείο Αθηνών, Αρχείο Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης», Γενικός Επιθεωρητής Στρατιωτικών Μουσικών.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία στηρίζεται στην έρευνα η οποία πραγματοποιήθηκε στο Αρχείο του Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης» (στο εξής Α.Σ.Μ.Κ), με πρόθεση να αναδειχθεί ο ρόλος του Μανώλη Καλομοίρη από τη θέση του Γενικού Επιθεωρητή Στρατιωτικών Μουσικών (1918-1920 και 1922-1937). Στο Α.Σ.Μ.Κ μελετήθηκαν μουσικά προγράμματα, αποκόμματα εφημερίδων και φάκελοι αλληλογραφίας τα οποία αφορούν τη δράση του Καλομοίρη από τη θέση του Ταγματάρχη. Η μελέτη των τεκμηρίων του συλλόγου σε συνδυασμό με άλλες πηγές της εποχής αποδίδουν στην έρευνα μια άρτια εικόνα του Καλομοίρη για τη στρατιωτική θέση την οποία κατείχε. Ο ρόλος του ήταν βαρυσήμαντος, καθώς η ακτινοβολία του ονόματος του, η μουσική ευφυΐα, οι ιδεολογικές του αρχές, το κύρος και η δυναμικότητα του, συνετέλεσαν στην πρόοδο της στρατιωτικής μπάντας και στην μόρφωση των στρατιωτικών μουσικών. Ο Καλομοίρης από τη θέση του Γενικού Επιθεωρητή Στρατιωτικών Μουσικών έφερε κάποιες καινοτομίες στη στρατιωτική μπάντα που όμοιες τους δεν υπήρξαν ούτε στο παρελθόν αλλά ούτε και στο μέλλον.

Προσεγγίζοντας τον Καλομοίρη ως Γενικό Επιθεωρητή Στρατιωτικών Μουσικών, διαπιστώνεται ότι η θητεία του σε αυτή τη θέση χωρίζεται καθαρά σε δύο περιόδους. Η πρώτη περίοδος χρονολογείται από το 1918 έως το 1920 και η δεύτερη περίοδος από το 1922 που επανατοποθετήθηκε έως την αποστρατεία του το 1937. Ο παραπάνω διαχωρισμός δημιουργήθηκε σύμφωνα με τη μελέτη των τεκμηρίων της εποχής (τύπος, στρατιωτικοί νόμοι και διατάγματα, φάκελοι αλληλογραφίας). Ειδικότερα, την περίοδο 1918-1920 παρατηρήθηκε πλήθος αναφορών στις συναυλίες της μπάντας και ιδιαίτερο ενδιαφέρον του τύπου ενώ την περίοδο 1922-1937 οι πληροφορίες και οι αναφορές για την δράση της μπάντας ήταν αισθητά λιγότερες. Αυτό το γεγονός έχει κυρίως ιστορικές και ιδεολογικές προεκτάσεις καθώς ο Καλομοίρης, λόγω της στρατιωτικής θέσης και των πολιτικών πεποιθήσεων του, δέχθηκε σοβαρές κατηγορίες οι οποίες σίγουρα επηρέασαν τις αποφάσεις και τις κινήσεις του ως Γενικού Επιθεωρητή Στρατιωτικών Μουσικών.

Ο Ταγματάρχης Γενικός Επιθεωρητής Στρατιωτικών Μουσικών Μανώλης Καλομοίρης: Α' περίοδος (1918-1920)

Το 1918 ο Καλομοίρης διορίστηκε ως Ταγματάρχης, στη θέση του Γενικού Επιθεωρητή Στρατιωτικών Μουσικών (ΝΔ 1424/ 11.5.1918 και ΕΔΥΣ/ 19.5.1918). Ουσιαστικά είχε την επίβλεψη όλων των στρατιωτικών μπαντών του κράτους, τη διεύθυνση και εποπτεία του στρατιωτικού σχολείου μουσικής το οποίο λειτουργούσε στο Ωδείο Αθηνών από το 1911 (ΦΕΚ, 152/ 23.6.1911) και της μπάντας σε επίσημες τελετές και συναυλίες. Παράλληλα, λάμβανε όλες τις αποφάσεις περί προαγωγών των στρατιωτικών μουσικών και αναβάθμισε τον τρόπο εξέτασης τους στο Ωδείο Αθηνών (ΦΕΚ., 157, τ. Α', 19.7.1918). Συγκεκριμένα, σε αντιπαράβολή με το Βασιλικό διάταγμα του 1911, πραγματοποιήθηκαν μεταβολές στον τρόπο εξέτασης των στρατιωτικών μουσικών όσον αφορά στις προαγωγές και στα εξεταζόμενα μαθήματα, ενώ προβλεπόταν και η κατάταξη ιδιωτών μουσικών χωρίς εξετάσεις στις στρατιωτικές μπάντες εκτός του στρατεύματος. Οι

παραπάνω αλλαγές επιτελέστηκαν από τον ίδιο τον Καλομοίρη. Επιπλέον, ο Καλομοίρης σχολιάστηκε από τον τύπο της εποχής ως το πρόσωπο το οποίο θα μόρφωνε τους στρατιωτικούς μουσικούς με νέο πνεύμα, καινοτόμο και προοδευτικό, με την προσδοκία της οργάνωσης λαϊκών συναυλιών, εν αντιθέσει με τις συναυλίες συνδρομητών του Ωδείου Αθηνών που απευθύνονταν σε κοινό μεγαλύτερης οικονομικής επιφάνειας. Η τοποθέτηση του στη θέση του Γενικού Επιθεωρητή Στρατιωτικών Μουσικών χαρακτηρίστηκε ως αναγνώριση και βράβευση του καλλιτέχνη από την κυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926/ Σωτηρία 4.6.1918 και Έθνος 30.9.1918).

Με την ανάληψη των καθηκόντων του ως επικεφαλής των στρατιωτικών μπαντών, ο Καλομοίρης θεσμοθέτησε τις πρώτες καινοτομίες. Το καλοκαίρι του 1918, με δύο διαδοχικά βασιλικά διατάγματα συστάθηκε Ομάδα Στρατιωτικών Λαϊκών Μουσικών, Πρότυπη Στρατιωτική Χορωδία, Πρότυπη Στρατιωτική Ορχήστρα, συνεργείο επιδιόρθωσης μουσικών οργάνων και τμήμα αντιγραφών μουσικής (ΦΕΚ, 157/ 19.7.1918 και ΦΕΚ, 183/ 23.8.1918 (Β.Δ 17.8.1918)). Αυτά τα σύνολα ιδρύθηκαν ως γνήσια μέρη της μπάντας, για να προάγουν την ελληνική μουσική, με σκοπό να επιτελέσουν κοινωνικό έργο με ψυχαγωγικό χαρακτήρα σε μια πολυτάραχη περίοδο της ιστορίας της Ελλάδας.

Συνεργείο επιδιόρθωσης μουσικών οργάνων και τμήμα αντιγραφών μουσικής

Στο συνεργείο επιδιόρθωσης μουσικών οργάνων οι εργαζόμενοι έφεραν ως ειδικό διακριτικό στην στολή τους τη χρυσή λύρα όλων των μουσικών και τα ψηφία Σ.Μ (Συνεργείον Μουσικής) στον αριστερό βραχίονα. Συγκεκριμένα, το Βασιλικό Διάταγμα (ΒΔ 17.8.1918) όριζε ως εξής:

Συνιστάται εν Θεσσαλονίκη συνεργεῖον ἐπιδιορθώσεως μουσικῶν ὀργάνων ὑπὸ ἑνα ἐπιλοχίαν ἢ λοχίαν τεχνίτην, γνωρίζοντα τὴν ἐπισκευὴν μουσικῶν ὀργάνων, δυὸ δεκανεὶς τεχνίτας κατατασσομένους ἢ τοποθετημένους διὰ διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν τῇ ὑποδείξει τοῦ Γέν. Ἐπιθεωρητοῦ τῶν στρατιωτικῶν μουσικῶν.

Αντίστοιχα, στο τμήμα αντιγραφών μουσικής οι μουσικοί έφεραν ως ειδικό διακριτικό στην στολή τους, τη χρυσή λύρα όλων των μουσικών και τα ψηφία Α.Μ (Αντιγραφείς Μουσικοί) στον αριστερό βραχίονα, ενώ το Βασιλικό Διάταγμα όριζε τα καθήκοντά τους ως εξής:

Συνίσταται ἐν Ἀθήναις τμήμα ἀντιγραφῶν μουσικῆς ἐξ ἑνὸς μουσικοῦ α' τάξεως, ἑνὸς β' τάξεως καὶ πέντε μουσικῶν γ' ἢ δ' τάξεως πρὸς ἀντιγραφὴν καὶ διασκευὴν τεμαχίων διὰ τὰς ἀνάγκας ὅλων τῶν μουσικῶν τοῦ Κράτους. Τὸ ὡς ἄνω τμήμα διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐπίβλεψιν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ στρατιωτικῶν μουσικῶν καὶ τὰς ἄμεσους διαταγὰς τοῦ προϊσταμένου τοῦ γραφείου τοῦ Γέν. Ἐπιθεωρητοῦ, ὅστις καὶ εὐθύνεται διὰ

τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τοῦ τμήματος, δυνάμενος νὰ προτείνῃ εἰς ἐπείγουσας περιστάσεις τὴν ἐνίσχυσιν καὶ δι' ἄλλων μουσικῶν ὡς καὶ ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὀρχήστρας καὶ χορωδίας. Ἀφ' ἑτέρου ἐφ' ὅσον δὲν παρακωλύεται ἡ ἐργασία τοῦ τμήματος, δύναται ὁ Γέν. Ἐπιθεωρητής νὰ διατάξῃ τοὺς ἀποτελοῦντας τοῦτο νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὰς στρατιωτικὰς μουσικὰς, ὀρχήστραν, χορωδίαν, ἀναλόγως τῆς ἱκανότητος ἑνὸς ἐκάστου.

Ὅσον ἀφορὰ το συνεργεῖο ἐπιδιόρθωσης μουσικῶν οργάνων καὶ το τμήμα ἀντιγραφῶν μουσικῆς δὲν ὑπάρχει κάποια πληροφορία εἰάν συνέχισαν νὰ λειτουργοῦν τὰ ἐπόμενα χρόνια.

Ομάδες Στρατιωτικῶν Λαϊκῶν Μουσικῶν, Πρότυπη Στρατιωτικὴ Χορωδία καὶ Πρότυπη Στρατιωτικὴ Ορχήστρα

Οἱ Ομάδες Στρατιωτικῶν Λαϊκῶν Μουσικῶν ἀπαρτίζονταν ἀπὸ δεκαπέντε μουσικοὺς (β', γ' καὶ δ' τάξεως) καὶ ἓνα Ἀνθυπασιπιστὴ ὑπαρχιμουσικό, ἐνῶ στὴ στολὴ τοὺς ἔφεραν ἀντὶ τῆ χρυσῆ λύρα ὅπως οἱ ἄλλοι μουσικοί, τὴν κρητικὴ λύρα.

Ἡ Πρότυπη Στρατιωτικὴ Χορωδία, με ἑδρὰ τὴν Ἀθήνα, ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τριανταπέντε μέλη κατὰ τὸ μέγιστο, ἐνῶ τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῆς στολῆς τοὺς ἦταν τὸ κλειδί τοῦ Ντο (ἀντὶ γιὰ τὴ λύρα). Γιὰ τὴ σύσταση τῆς Πρότυπης Στρατιωτικῆς Χορωδίας, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, περιγράφεται στὸ Βασιλικὸ Διάταγμα ὁ ρόλος τῆς:

Τὴν πρότυπον στρατιωτικὴν χορωδίαν δύναται ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητής εἰς ἐθνικὰς ἑορτάς, εἰς συναυλίας, εἰς νοσοκομεῖα τραυματιῶν καὶ κατόπιν ἐγκρίσεως τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν νὰ ἀποστέλλῃ εἰς διαφόρους πόλεις τῶν ἐπαρχιῶν καὶ εἰς τοὺς διαφόρους πολεμικοὺς τομεῖς τοῦ μετώπου πρὸς ἐκτέλεσιν πατριωτικῶν θουρίων καὶ ἄλλων συνθέσεων. Ἐπίσης δύναται νὰ ἀνατεθῇ εἰς μέλη τούτης τὴν διδασκαλίαν πατριωτικῶν ἀσμάτων εἰς τὸν στρατόν, τόσο ἐν Ἀθήναις ὅσον καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ ἐν τῷ μετώπῳ.

Επιπλέον ἀναφερόταν ὅτι ὁ Γενικὸς Επιθεωρητής Στρατιωτικῶν Μουσικῶν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ μέλη τῆς χορωδίας ὡς ἀντιγραφεῖς, γραφεῖς καὶ διασκευαστές ἔργων στρατιωτικῆς μπάντας, ἐνῶ ἡ κατάταξη τῶν ἐθελοντῶν χορωδῶν πραγματοποιεῖτο κατόπιν ἐξετάσεων.

Ἡ Πρότυπη Στρατιωτικὴ Ορχήστρα, με ἑδρὰ τὴν Ἀθήνα, ἀποτελεῖτο ἀπὸ στρατιωτικοὺς μουσικοὺς α', β', γ' καὶ δ' τάξεως ποὺ ἐπαιζαν ἐγχορδὰ, πνευστὰ ἢ κρουστὰ. Ἡ λειτουργία τῆς στρατιωτικῆς ορχήστρας καὶ ἡ σύνθεσις τῆς προέβλεπε καὶ τὴν κατάταξη μουσικῶν ὡς ἐθελοντές, ἐνῶ τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῆς στολῆς τοὺς ἦταν τὸ κλειδί τοῦ Σολ (ἀντὶ γιὰ τὴ λύρα). Οἱ ἐξετάσεις γιὰ τὴν κατάταξη τῶν ἐθελοντῶν μουσικῶν στὴν Στρατιωτικὴ Ορχήστρα ὀρίζονταν ἀπὸ τὸ ΦΕΚ 157/ 19.7.1918 (Β.Δ 14.7.1918). Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς Στρατιωτικῆς Χορωδίας, ὁ Γενικὸς Επιθεωρητής Στρατιωτικῶν Μουσικῶν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ μέλη τῆς ορχήστρας ὡς ἀντιγραφεῖς,

γραφείς και διασκευαστές έργων στρατιωτικής μπάντας. Η Στρατιωτική Ορχήστρα απαρτιζόταν από τρεις Ανθυπασπιστές κορυφαίους (solistes), δώδεκα μουσικούς α' τάξεως, δεκαπέντε μουσικούς β' τάξεως, δεκαπέντε μουσικούς γ' τάξεως και επτά μουσικούς δ' τάξεως. Στο σύνολο της προέβλεπε πενήντα δύο μουσικούς, ενώ παράλληλα ο Γενικός Επιθεωρητής Στρατιωτικών Μουσικών είχε το δικαίωμα να χρησιμοποιεί και μουσικούς της Φρουράς Αθηνών. Ωστόσο, η Πρότυπη Στρατιωτική Χορωδία και Ορχήστρα, παρά τις επευφημίες του τύπου, διαλύθηκε τρία χρόνια αργότερα (ΕΔΥΣ 1921/ 4.3.1921 «Αί δια Β.Δ της 17.8.1918 συσταθείσαι Πρότυπος στρατιωτική ορχήστρα καὶ χορωδία καταργοῦνται», ΦΕΚ 34/ 3.3.1921, Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926/ Πατρίδα 4.3.1921). Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί ότι με το ίδιο διάταγμα του 1918 δημιουργήθηκε στρατιωτική μπάντα στη Σάμο, τόπο καταγωγής του Μανώλη Καλομοίρη, στην οποία τοποθετήθηκε ο Κωνσταντίνος Παναγόπουλος και συμμετείχε σε συναυλίες μαζί με τη Φρουρά Αθηνών (ΦΕΚ 183/ 23.8.1918).

Όπως μαρτυρούν οι πηγές στο Α.Σ.Μ.Κ, η Πρότυπη Στρατιωτική Ορχήστρα, συχνά με τη συνοδεία της Πρότυπης Στρατιωτικής Χορωδίας, συμμετείχαν σε ποικίλες συναυλίες. Πρόκειται για αποκόμματα εφημερίδων της περιόδου 1918-1920, τα οποία αφορούν τις συναυλίες υπό τη διεύθυνση του Μανώλη Καλομοίρη. Συγκεκριμένα, τον Ιούλιο του 1918, πραγματοποιήθηκε συναυλία του Ελληνογαλλικού συνδέσμου στο θέατρο Ολύμπια, με τη συμμετοχή όλων των στρατιωτικών μουσικών, της Στρατιωτικής Χορωδίας και πλήρους Στρατιωτικής Ορχήστρας υπό την διεύθυνση και οργάνωση του Ταγματάρχη Καλομοίρη και τη συνδρομή των Ανθυπασπιστών Βασίλειου Σωζόπουλου και Γεώργιου Παναγόπουλου (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: προγράμματα συναυλιών/ 1.7.1918). Στη Θεσσαλονίκη υπήρξε συνεργασία με τις εκεί συμμαχικές μπάντες, γεγονός το οποίο αποτυπώνεται στις εφημερίδες του αρχείου. Ο Μανώλης Καλομοίρης, επιμελώς, συγκέντρωσε άρθρα, προγράμματα συναυλιών, παράλληλα με φακέλους αλληλογραφίας. Από το υλικό του αρχείου, θα αναφερθούν τα σημαντικότερα σημεία της σταδιοδρομίας του Καλομοίρη στην στρατιωτική μπάντα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τέσσερα προγράμματα συναυλιών της μπάντας στη Θεσσαλονίκη. Ο Καλομοίρης με την Πρότυπη Στρατιωτική Χορωδία και των στρατιωτικών μπαντών της Φρουράς Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Σάμου πραγματοποίησε την πρώτη συναυλία στο θέατρο Λευκού Πύργου, στις 12.10.1918. Η συναυλία ήταν αφιερωμένη στα θύματα της Ανατολικής Μακεδονίας (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: προγράμματα συναυλιών, 12.10.1918), ενώ λίγες ημέρες αργότερα, η συναυλία επαναλήφθηκε με πρόγραμμα γραμμένο στα γαλλικά (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: προγράμματα συναυλιών, 25.10.1918). Όσον αφορά τη σύμπραξη με τις συμμαχικές μπάντες (μπάντα του Γαλλικού Ναυτικού, Ιταλική στρατιωτική μπάντα) και τις στρατιωτικές μπάντες Φρουράς Θεσσαλονίκης, Σάμου, Αθηνών, καθώς και της Πρότυπης Στρατιωτικής Χορωδίας, το πρόγραμμα της συναυλίας η οποία δόθηκε στην πλατεία του Λευκού Πύργου στις 14/27.10.1918 ήταν γραμμένο στα ελληνικά, στα γαλλικά και στα ιταλικά. Η συναυλία είχε τον τίτλο «Μεγάλη στρατιωτική συναυλία διδομένη υπό τῶν ἐν Θεσσαλονίκη συμμαχικῶν στρατιωτικῶν μουσικῶν» και το ρεπερτόριο περιελάμβανε και έργα του Καλομοίρη (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: προγράμματα συναυλιών, 14 [27].10.1918). Η σύμπραξη

των ελληνικών στρατιωτικών μπαντών με τις συμμαχικές μπάντες στην Θεσσαλονίκη, αποτελεί ιστορικό μουσικό γεγονός. Το μουσικό ιδίωμα της πολυπολιτισμικής Θεσσαλονίκης σαφέστατα επηρέασε και επηρεάστηκε από το ρεπερτόριο των άλλων μπαντών (Μανιάτης).

Τον Μάρτιο του 1919 ο Μανώλης Καλομοίρης, με βοηθούς τους αρχιμουσικούς Παναγιωτίδη και Σωζόπουλο, παρέλαβαν τη στρατιωτική μπάντα Φρουράς Θεσσαλονίκης και ακολούθησαν τον Στρατηγό Λεωνίδα Παρασκευόπουλο στην Κωνσταντινούπολη (Παρασκευόπουλος, 43-71). Το ταξίδι πραγματοποιήθηκε κατόπιν πρόσκλησης του αρχιστρατήγου του στρατού της Ανατολής Franchet d'Esperey. Η στρατιωτική μπάντα εμπύχωσε τον πατριωτισμό των Ελλήνων της Πόλης οι οποίοι ζητωκραύγαζαν «Ζήτω η Ένωσις». Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης δόθηκε συναυλία στον κήπο «Μνηματάκια» προκαλώντας τόσο τον ενθουσιασμό του κόσμου όσο και του ίδιου του αρχιμουσικού της μπάντας, ο οποίος, μην υπακούοντας τις διαταγές του στρατηγού, παιάνισε πατριωτικά τραγούδια και θούρια στην κεντρική οδό του Πέραν (Χαρκιολάκης 86-87). Η συμμετοχή της στρατιωτικής μπάντας και της χορωδίας ολοκληρώθηκε με την επιστροφή τους στη Θεσσαλονίκη στις 24.3.1919 (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926/ Αθήνα 1-6-1919).

Ο Καλομοίρης διεύρυνε τον ρόλο της στρατιωτικής μπάντας, εμπλούτισε το ρεπερτόριο και επικεντρώθηκε σε τακτικές, δημόσιες, συναυλίες με τη συνεργασία και άλλων μουσικών φορέων του τόπου. Η ορχήστρα απαρτιζόταν από μόνιμες δυνάμεις και είχε διαφορετικό σκοπό από την ορχήστρα του Ωδείου Αθηνών. Επιπλέον, έχοντας την επίβλεψη του ρεπερτορίου, ο Καλομοίρης επέλεγε πέρα από έργα ξένων συνθετών και άγνωστα ελληνικά έργα των Λαυράγκα, Λάμπελετ, Βρυωνίδη, Ριάδη, Μητρόπουλου και άλλων (Ο Νουμάς, τ.16, αρ.φ. 617, 2.2.1919). Η πρώτη λαϊκή συμφωνική συναυλία της Πρότυπης Στρατιωτικής ορχήστρας, υπό τη διεύθυνση του Καλομοίρη και την σύμπραξη των μονωδών Επιτροπάκη και Ξηρέλλη, πραγματοποιήθηκε στις 22.12.1919 (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926/ Εστία 27.9.1919. Το πρόγραμμα περιελάμβανε τα εξής έργα:

- α) Εισαγωγή και χορευτικές σκηνές από τον Προμηθέα του Beethoven (*The Creatures of Prometheus*)
- β) Διωδία Επιτροπάκη και Ξηρέλλη από τους Αλιείς των Μαργαριταριών του Bizet (*Les Pêcheurs de perles*)
- γ) Εισαγωγή από τον κουρέα της Σεβίλλης του Rossini (*Il barbiere di Siviglia*)
- δ) Μονωδία από την Τόσκα του Puccini (*Tosca*)
- ε) Αναμνήσεις της Σμύρνης του Ξανθόπουλου από τον Επιτροπάκη
- στ) Εντυπώσεις από την Ιταλία σε πέντε μέρη του Charpentier (*Impressions d'Italie*).

Στις 23.10.1919 δόθηκε στρατιωτική παράσταση στο θέατρο Ολύμπια, με τη συμμετοχή Πρότυπης Στρατιωτικής Χορωδίας, τμήμα Στρατιωτικής Ορχήστρας υπό τη διεύθυνση των Καλομοίρη και Καρδαμίτση, καθώς και στρατιωτικές παραστάσεις με τη σύμπραξη των παραπάνω συνόλων, της Στρατιωτικής Μουσικής Φρουράς Αθηνών, ηθοποιών και οπλιτών (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926/ *Πρόμαχος* 21.10.1919 και *Βαλκανικός Ταχυδρόμος* 23.10.1919). Τον Νοέμβριο του 1919, το Υπουργείο των Στρατιωτικών διέταξε τη διοργάνωση συμμαχικών και λαϊκών συναυλιών για τη διάδοση του μουσικού αισθήματος στο λαό και στο στρατό. Οι εισπράξεις των εκδηλώσεων θα διατίθονταν προς όφελος των οικογενειών των στρατιωτικών μουσικών οι οποίοι βρισκόνταν στο μέτωπο (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926/ *Άσπερος, Πατρίδα, Καθημερινή* 7.11.1919).

Στην εφημερίδα *Κόσμος* την 10.11.1919 ανακοινώθηκε το πρόγραμμα πέντε συναυλιών. Η πρώτη συναυλία χαρακτηρίστηκε με αποτελέσματα ανώτερα των προσδοκιών από τη στρατιωτική ορχήστρα, η οποία αποτελείτο από ογδόντα όργανα παρουσιάζοντας ένα απόσπασμα από τον Προμηθέα (*The creatures of Prometheus*) του Beethoven, τον Ρωμαιο και Ιουλιέτα (*Romeo et Juliette*) του Berlioz και την 7η Συμφωνία του Beethoven (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926/ *Κόσμος* 10.11.1919, *Νέα Ελλάδα* 16.11.1919). Τη δεύτερη συναυλία, η οποία έλαβε χώρα στις 2.12.1919, παρακολούθησαν ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Γάλλος αρχιστράτηγος του ανατολικού μετώπου Louis Franchet d' Esperey. Η επιλογή του ρεπερτορίου επικεντρώθηκε σε γαλλικά έργα του Gustave Charpentier (*Impressions d' Italie*), Émile Paladilhe (*Patrie!*), Jules Massenet (*Le Cid*), Claude Debussy (*Prélude à l'après-midi d' un faune*) και Maurice Ravel (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926/ *Ακρόπολις* 3.12.1919 και *Ο Νουμάς* 7.12.1919). Η τρίτη συναυλία ήταν αφιερωμένη σε έργα των Beethoven και Frank (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926/ *Καθημερινή* 30.1.1920, *Ο Νουμάς* 8.2.1920) ενώ η τέταρτη συναυλία επικεντρώθηκε σε έργα Ρώσων συνθετών (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926, *Progrès* 11.3.1920). Η πέμπτη συναυλία, η οποία έλαβε χώρα στις 12.5.1920, ήταν αφιερωμένη στον συνθέτη Saint-Saens και περιλάμβανε έργα των Σαμάρα, Λαυράγκα, Ριάδη, Λιάλιου, Μητρόπουλου, Καλομοίρη και Λάμπελετ Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926/ *Έθνος* 9.5.1920, *Βαλκανικός Ταχυδρόμος* 11.5.1920 και *Πατρίδα* 12.5.1920.

Ο Καλομοίρης πίστεψε στη Μεγάλη Ιδέα. Πίστεψε στο όνειρο του Ελευθέριου Βενιζέλου ότι η Ελλάδα ήταν ικανή να επεκτείνει τα σύνορά της. Το 1920, μετά την ήττα του Βενιζέλου (Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1926/ *Χρονογράφος* (10.11.1920)/ *Εφημερίς* (17.11.1920)/ *Τελευταία ώρα* (3.11.1920)), ο Καλομοίρης παύθηκε από τα καθήκοντά του και ανακλήθηκε στην στρατιωτική υπηρεσία μετά τη Μικρασιατική καταστροφή (ΕΔΥΣ 1131/ 17-10-22 και ΕΒΕ/ΜΙΑΝΜ, φ.681/Ι/9).

Ο Ταγματάρχης Γενικός Επιθεωρητής Στρατιωτικών Μουσικών Μανώλης Καλομοίρης: Β' περίοδος (1922-1937)

Σαφέστατα, το γεγονός ότι η Μεγάλη Ιδέα ναυάγησε και μάλιστα προκάλεσε την προσφυγιά και τον θάνατο τόσων Ελλήνων, σε συνδυασμό με τον τραγικό χαμό του υιού του συνετέλεσαν στην βαθιά θλίψη του συνθέτη. Η μουσική δημιουργικότητα του από τη θέση του Γενικού Επιθεωρητή Στρατιωτικών Μουσικών θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μέτρια, σε σχέση με την πρώτη περίοδο 1918-1920. Το υλικό στο Α.Σ.Μ.Κ από τη δεύτερη περίοδο (1922-1937) περιορίζεται σε διαμάχες και αντιδικίες που είχε ο Καλομοίρης σε σχέση με την θέση που κατείχε και την πολιτική ιδεολογία του.

Στο αρχείο εντοπίζονται απολογητικά σημειώματα, υπομνήματα και αντίγραφα εξέτασης μαρτύρων από το 1930, τα οποία αφορούν στις μηνυτήριες αναφορές των Προκοπίου, Βασιλά, Δανίκα και Βεργωτή εναντίων του Καλομοίρη¹ Συγκεκριμένα, οι παραπάνω, τον κατηγορούσαν για την κατάχρηση του αξιώματος του, την αγορά ακατάλληλων μουσικών οργάνων σε υπέρογκη τιμή τα έτη 1924-25 για τη μπάντα της Φρουράς Αθηνών, την εκμετάλλευση των στρατιωτικών μουσικών προς ίδιον όφελος και τη χρησιμοποίηση τους σε ιδιωτικές μουσικές επιχειρήσεις από τις οποίες ο ίδιος λάμβανε ποσοστό. Ο Καλομοίρης στα απολογητικά του σημειώματα αρνήθηκε τις παραπάνω κατηγορίες, υπογραμμίζοντας την προσφορά του στη στρατιωτική μπάντα και την άψογη σχέση του με τους υφισταμένους του (Βεργωτής, 25-35). Οι συναυλίες της μπάντας, όπως προκύπτει από τα αποκόμματα εφημερίδων του αρχείου, ήταν λιγότερες ενώ δεν προέβη στην επανασύσταση της Πρότυπης Στρατιωτικής Χορωδίας και Ορχήστρας.

Σε όλη αυτή την κατάσταση, συνετέλεσε το γεγονός ότι το 1919 δημιουργήθηκε ένα ισχυρό ρήγμα στις σχέσεις του Καλομοίρη με τον Γεώργιο Νάζο με αποτέλεσμα τη διακοπή της συνεργασίας του με το Ωδείο Αθηνών. Ουσιαστικά ο διευθυντής του Ωδείου κατηγορήσε τον Καλομοίρη ότι ήταν ανάξιος των προσδοκιών του καθώς δημιούργησε κράτος εν κράτει εντός του μουσικού ιδρύματος εκμεταλλευόμενος τη στρατιωτική του θέση. Σύμφωνα με τον Καλομοίρη η οργάνωση της στρατιωτικής ορχήστρας αποτελούσε στρατιωτική, εθνική και κοινωνική ανάγκη, ενώ από τη θέση του Γενικού Επιθεωρητή Στρατιωτικών Μουσικών είχε ως καθήκον να αναβαθμίσει την μπάντα σε τέτοιο επίπεδο έτσι ώστε να πληροί τον προορισμό της. Παρά την απολογία του Καλομοίρη και τις ενστάσεις του, αποφασίστηκε η απομάκρυνση του από το Ωδείο Αθηνών λόγω της μη ανταπόκρισης στα καθήκοντα του καθηγητή και του ειδικού χειρισμού των στρατιωτικών μουσικών που φοιτούσαν στο Ωδείο (Βεργωτής, 224-226). Την ίδια χρονιά ο Μανώλης Καλομοίρης ίδρυσε το Ελληνικό Ωδείο και το 1926 το Εθνικό Ωδείο. Τα παραπάνω ωδεία στελεχώθηκαν όσον αφορά τη διδασκαλία από στρατιωτικούς μουσικούς, οι οποίοι απασχολούνταν και στις ορχήστρες των ωδείων. Αυτό το γεγονός προκαλούσε αλληπάλληλες αντιδράσεις, καθώς οι στρατιωτικοί μουσικοί μονοπωλούσαν τις θέσεις

---

¹ Αναλυτικότερα βλ. Α.Σ.Μ.Κ, φάκελος αλληλογραφίας 10/ 143/ 28.4.1930, 1/35/ 4.5.1930, 1/ 46/ 31.5.1930, 1/ 38/ 5.6.1930, 1/ 50^α/ 14.7.1930.

στις ορχήστρες και στα μουσικά ιδρύματα της εποχής με την πλήρη υποστήριξη του Καλομοίρη. Ταυτόχρονα, οι επιθέσεις που δεχόταν για τα πολιτικά του φρονήματα δεν έπαυσαν έως την υποχρεωτική παραίτησή του, καθώς συμμετείχε στην κηδεία του Ελευθέριου Βενιζέλου στις 27.3.1936 στα Χανιά ως αρχιμουσικός της Vης στρατιωτικής μπάντας.

Σε αυτό το κλίμα πορεύθηκε ο Μανώλης Καλομοίρης, ως Γενικός Επιθεωρητής Στρατιωτικών Μουσικών, ισορροπώντας ανάμεσα στις προσωπικές του φιλοδοξίες και στις ανάγκες της μπάντας, σε πολέμιους και φίλους, σε υποστηρικτές και ανταγωνιστές.

Η εργογραφία έργων στρατιωτικού περιεχομένου του Μανώλη Καλομοίρη

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί η συνθετική δημιουργία του Καλομοίρη σε έργα στρατιωτικού χαρακτήρα. Ήδη από το 1917 έγραψε το εμβατήριο *Βενιζέλος*, το οποίο αφιέρωσε στον ηγέτη των Φιλελευθέρων Ελευθέριο Βενιζέλο (Αθήναι, αρ. φ. (301) 303 (1322) 1323, 17.8.1917). Στο συνθετικό έργο της περιόδου 1918-1920 ανήκει επίσης η *Συμφωνία της Λεβεντιάς* (EBE/MIANM, φ.681/I/Γ'/12/ Έθνος αρ.φ.11085, 31.3.1950), έργο το οποίο εμπνεύστηκε ο συνθέτης όταν βρισκόταν στο Μακεδονικό μέτωπο. Η πρώτη εκτέλεση του έργου έγινε στο Ωδείο Ηρώδου του Αττικού, στις 15.9.1920, με αφορμή τον εορτασμό για την απελευθέρωση της Σμύρνης από τον Ελληνικό στρατό.

Τη Συμφωνία της Λεβεντιάς την ένεπνεύσθηκα ακριβώς πριν από τριάντα δύο χρόνια όταν βρισκόμουν στο Μακεδονικό Μέτωπο κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Το πρώτο θέμα μάλιστα το συνέλαβα στο «Μαῦρο Δέντρο» και το έδωσα ως θέμα διαγωνισμού των χάλκινων στις εξετάσεις των στρατιωτικών μουσικών ενώ από επάνω μας κάποιο γερμανικό αεροπλάνο έκανε ανιχνεύσεις και το χτυπούσανε τὰ ἀντιαεροπορικά [...] τὸ ἔργο τελείωσε κατὰ τὸ 1919 (EBE/MIANM, φ.681/I/Γ'/12).

Επιπλέον, εκδόθηκαν από το Υπουργείο των Στρατιωτικών κατά τα έτη 1918, 1929 και 1937, *Στρατιωτικά Ἀσματα* τα οποία περιλάμβαναν έργα νεοελληνικής μουσικής. Το 1918 το Α' σώμα στρατού εξέδωσε τα εγκεκριμένα στρατιωτικά τραγούδια τα οποία βραβεύθηκαν από τον Ελευθέριο Βενιζέλο σε διαγωνισμό, μεταξύ των οποίων και δύο έργα του Καλομοίρη, το *Για μόλα* και *Ο μαρμαρωμένος*.² Αναλυτικά πρόκειται για τις παρακάτω συνθέσεις:

1) *Θούριον στρατού* (Στα σύνορα πηγαίνω) – Θ. Σακελλαρίδης

---

² Όσον αφορά τη βράβευση των παραπάνω στρατιωτικών ασμάτων υπήρξε εκτενής αναφορά στην εφημερίδα *Αθήναι*, αρ.φ. 193, 28.4.1916.

- 2) Θούριον στρατιώτου (Εμπρός) – Σ. Σαμάρας
- 3) Άσμα αναψυχής ναύτου (Έγια μόλα) – Μ. Καλομοίρης
- 4) Ο μαρμαρωμένος – Μ. Καλομοίρης
- 5) Άσμα αναψυχής στρατιώτου (Στο χορτάρι) – Γ. Λαμπελέτ
- 6) Θούριον ναύτου (Τα κανόνια) – Δ. Λαυράγκας
- 7) Άσμα αναψυχής στρατιώτου – Γ. Λαμπελέτ

Το 1929 και 1937, στις αντίστοιχες εκδόσεις, στα Στρατιωτικά Άσματα συμπεριλήφθηκαν αρκετά έργα του Καλομοίρη, ανάμεσα στα έργα των Λαυράγκα, Λαμπελέτ, Μαντζάρου, Σωζόπουλου, Κατακουζηνού, Καίσαρη και άλλων. Αναλυτικότερα:

Στρατιωτικά άσματα του 1929:

- 1) Εθνικός Ύμνος – Ν. Μάντζαρος
- 2) Ο Διπλοσκοπός – Μ. Καλομοίρης
- 3) Η προσευχή μου – Μ. Καλομοίρης
- 4) Στην πατρίδα – Μ. Καλομοίρης
- 5) Ο όρκος ξενιτεμένου – Μ. Καλομοίρης
- 6) Η Ελληνική σημαία – Μ. Καλομοίρης
- 7) Ω παιδιά μου – Μ. Καλομοίρης
- 8) Έγια μόλα – Μ. Καλομοίρης
- 9) Ο θρήνος της Κωσταντινουπόλεως – Μ. Καλομοίρης
- 10) Στα κανόνια – Δ. Λαυράγκας
- 11) Στο χορτάρι – Γ. Λαμπελέτ
- 12) Το σπίτι και το καλύβι – Μ. Καλομοίρης

Στρατιωτικά άσματα του 1937:

- 1) Ύμνος εις την Ελευθερίαν – Ν. Μάντζαρος
- 2) Ω παιδιά μου – Μ. Καλομοίρης
- 3) Ο Διπλοσκοπός – Μ. Καλομοίρης
- 4) Περνούν στρατιώται – Β. Σωζόπουλος
- 5) Μαχηταί – Α. Κατακουζηνός

- 6) Το τραγούδι της νέας γενεάς – Σπ. Καίσαρης
- 7) Η σημαία μας – Σπ. Καίσαρης
- 8) Το πυροβολικό – Λαϊκό
- 9) Στα Κανόνια – Δ. Λαυράγκας
- 10) Στο χορτάρι – Γ. Λαμπελέτ
- 11) Περνάει ο στρατός – Δ. Βισβάρδης
- 12) Στρατιώτης λαμπρός – Σπ. Καίσαρης
- 13) Ο στρατιώτης – Α. Κατακουζηνός
- 14) Για νέες δάφνες – Τ. Ξανθόπουλος
- 15) Στην Ελληνική σημαία – Μ. Βούρτσης

Επιπλέον, λίγα μόνον έργα του Καλομοίρη εντοπίστηκαν στο Ιστορικό Μουσικό Αρχείο της Διεύθυνσης Μουσικού του Γενικού Επιτελείου Στρατού (Ι.Μ.Α. ΔΜΣ/ΓΕΣ),³ παρά το γεγονός ότι, λόγω της θέσης του, αναμενόταν να εντοπιστούν περισσότερες δικές του συνθέσεις (Χατζηαθανασίου 308-314). Το δαχτυλίδι της μάνας (ποτ πουρί), εντοπίζεται σε χειρόγραφη παρτιτούρα για μπάντα σε ενοργάνωση του Λοχαγού αρχιμουσικού Νικόλαου Σταθερού για Piccolo, Flauto, Quartino, Clarinetto I-II-III, Corno in Mib, Cornetta, Flicorno, Tromba in Mib, Tromba Bassa, Alticorno, Eufonio, Trombone, Basso, Batteria (Gran cassa, Piatta, Tamburo, Timpani, Tam-tam) (Ι.Μ.Α. ΔΜΣ/ΓΕΣ: ταξ. αρ.: 400.242). Στην παρτιτούρα αναγράφεται η ημερομηνία 4.9.1928 με τη σφραγίδα «Στρατιωτική Μουσική Φρουράς Καβάλας». Σε δεμένο βιβλίο, μαζί με άλλα οπερατικά έργα, υπάρχει σε χειρόγραφη μορφή Ο Πρωτομάστορας, με ημερομηνία 26.4.1920,⁴ ο οποίος σώζεται επίσης και σε άλλο τεκμήριο με τη σφραγίδα «Στρατιωτική Μουσική IV Μεραρχίας» η οποία είχε έδρα την Καβάλα.⁵ Επίσης, στο αρχείο εντοπίζεται το πένθιμο έργο του Καλομοίρη Ο Θρήνος της Κωνσταντινουπόλεως σε αντιγραφή του Βασίλειου Σωζόπουλου, γραμμένο για μπάντα (Flauto, Quartino, Clarinetto, Flicorno, Corno, B. Bassa, Alticorno, Eufonio, Trombone, Basso, Batteria) (Ι.Μ.Α. ΔΜΣ/ΓΕΣ: ταξ. αρ.: 100.19) και Το σπίτι και το καλύβι

---

³ <http://army.gr/sites/mousikoarxeio/index.php>.

⁴ Πρόκειται για μεγάλα βιβλία τα οποία χρησιμοποιούσε η μπάντα σε συναυλίες, εκ των οποίων στο αρχείο βρέθηκαν μόνο τέσσερα (Saxofono tenoro, Tromba in Mib, B. Bassa, Trombone), βλ. Ι.Μ.Α. ΔΜΣ/ΓΕΣ: ταξ. αρ.: 600.9.

⁵ Ο Πρωτομάστορας εντοπίζεται σε δεμένα βιβλία μαζί με άλλα έργα και την ημερομηνία 1947-1948 στην Καβάλα για τα παρακάτω όργανα: Flauto, Quartino, Clarinetto I- II-III, Tromba, Flicorno, Corno I-II-III, B. Bassa, Alticorno, Eufonio, Trombone I-II-III, Basso, Batteria, βλ. Ι.Μ.Α. ΔΜΣ/ΓΕΣ: ταξ. αρ.: 600.61.

(Quartino, Clarinetto, Cornetta, Flicorno, Corno, B. Bassa, Alticorno, Eufonio, Trombone, Basso) (I.M.A. ΔΜΣ/ΓΕΣ: ταξ. αρ.: 900.94).

Επίλογος

Από τη θέση του παρατηρητή ως προς τα δεδομένα της έρευνας και των αρχειακών πηγών θα μπορούσαμε να πούμε ότι το έργο του Καλομοίρη υπήρξε καινοτόμο, αποδίδοντας στη στρατιωτική μπάντα μια διάσταση κατά τα πρότυπα της μπάντας του 19ου αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, η μπάντα απέκτησε χαρακτήρα κοινωνικό, κατάφερε να επανασυγκροτηθεί μετά τη διασπορά της στο μικρασιατικό μέτωπο ενώ το έμπυχο υλικό της αποτελείτο από άρτιους μουσικούς, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ήταν πτυχιούχοι του Ωδείου Αθηνών. Κυρίως, ο Καλομοίρης κατέστησε την στρατιωτική μπάντα ένα μουσικό σύνολο το οποίο πρωταγωνιστούσε στα πολιτιστικά γεγονότα του τόπου με τον χαρακτήρα συμφωνικής στρατιωτικής ορχήστρας. Αυτό το γεγονός ήταν πράγματι τόσο αναγκαίο εκείνη την περίοδο, καθώς οι στρατιωτικές συναυλίες είχαν ως στόχο την επιρροή της μουσικής σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και την εξύψωση του εθνικού φρονήματος. Τα μέλη της μπάντας ακολούθησαν τον Ελληνικό στρατό στις πολεμικές εκστρατείες της Μακεδονίας, της Ανατολικής Ρωμυλίας, της Μικράς Ασίας ως αποτέλεσμα, μουσικοί και αρχιμουσικοί, να συνδεθούν μουσικά και δημιουργικά κάτω από αντίξοες συνθήκες (Μανιάτης, 2023). Αν και ο εθνικός διχασμός, ο οποίος κυριαρχούσε εκείνη την περίοδο, και οι πολιτικές πεποιθήσεις είχαν χωρίσει την μπάντα σε δύο στρατόπεδα, βενιζελικούς και βασιλικούς, η μπάντα, υπό την καθοδήγησή του Καλομοίρη, διατήρησε τον μπαντιστικό-ορχηστρικό της ρόλο επιτελώντας κοινωνικό έργο σε αντίθεση με τα στρατιωτικά καθήκοντα της.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Βεργωτής, Νικόλαος. *Τα μουσικά μας ιδρύματα: Η ιστορία μιας πεντηκονταετίας [1871-],* Επιμέλεια Γιάννης Μπελώνης- Γιάννα Παπαγεωργακοπούλου, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Εργαστήριο Ελληνικής Μουσικής, Εκδόσεις Ορφέως 2016.

Καλομοίρης, Μανώλης. *Ο Μανώλης Καλομοίρης και η ελληνική μουσική : κείμενα από και για τον Μανώλη Καλομοίρη,* Σάμος: Φεστιβάλ "Μανώλης Καλομοίρης" 1997.

Μανιάτης, Αθανάσιος. «Η μπάντα του Στρατού στην Ανατολή (1919-1922).» 6^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικών Φιλαρμονικών Ορχηστρών, πρακτικά υπό έκδοση, Θεσσαλονίκη, 25-27 Ιουνίου 2021.

Μανιάτης, Αθανάσιος. «Οι στρατιωτικές μπάντες της Αντάντ.» *Συμπόσιο Μανώλης Καλομοίρης 60 χρόνια μετά, πρακτικά υπό έκδοση, Αθήνα, 10-11 Φεβρουαρίου 2023.*

Παρασκευόπουλος, Λεωνίδα. *Αναμνήσεις 1896-1920, τ.2, 1935.*

Χαρκιολάκης, Αλέξανδρος. «Ο Καλομοίρης και η πρόσληψη του εθνικού τραύματος» *Μανώλης Καλομοίρης 50 χρόνια μετά : Αφιέρωμα στη συμπλήρωση μισού αιώνα από το θάνατο του συνθέτη, Επιμέλεια Νίκος Μαλιάρας- Αλέξανδρος Χαρκιολάκης, Fagotto 2012.*

Χατζηαθανασίου, Άννα. «Το Ιστορικό Μουσικό Αρχείο της Διεύθυνσης Μουσικού του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΙΜΑ ΔΜΣ/ΓΕΣ).» *Μουσική και Επανάσταση: Πρακτικά Διατμηματικού συνεδρίου υπό την αιγίδα της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρείας. Επιμέλεια Κώστας Καρδάμης, Πέτρος Βούβαρης, Μαρία Ντούρου, Γιώργος Σακαλλιέρης, Ιωάννης Φούλιας, Ελληνική Μουσικολογική Εταιρεία, 2023, <https://hellenic-musicology.org/wp-content/uploads/2023/03/ConfProc2021.pdf> (ημερομηνία πρόσβασης: 25.8.2022).*

Τύπος

Αθήναι, αρ.φ. 193, 28.4.1916

Αθήναι, αρ.φ. (301) 303 (1322) 1323, 17.8.1917

Εθνος, αρ.φ. 11085, 31.3.1950

Κόσμος, αρ.φ. , 10.11.1919

Ο Νουμάς, τ.16, αρ.φ.617, 2.2.1919.

Αρχειακό υλικό

Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Αρχείο Σπύρου Μοτσενίγου (ΕΒΕ/ΜΙΑΝΜ)

φ.: 681/Ι/9, 681/Ι/Γ'/12.

Αρχείο του Συλλόγου «Μανώλης Καλομοίρης» (Α.Σ.Μ.Κ):

Φάκελος: αποκόμματα εφημερίδων 1907-1923/ *Σωτηρία* 4.6.1918, *Εθνος* 30.9.1918, *Πατρίδα* 4.3.1921, *Αθήνα* 1.6.1919, *Εστία* 27.9.1919, *Πρόμαχος* 21.10.1919, *Βαλκανικός Ταχυδρόμος* 23.10.1919, *Αστερος* 7.11.1919, *Πατρίδα* 7.11.1919, *Καθημερινή* 7.11.1919, *Κόσμος* 10.11.1919, *Νέα Ελλάδα* 16.11.1919, *Ακρόπολις* 3.12.1919, *Ο Νουμάς* 7.12.1919, *Καθημερινή* 30.1.1920, *Ο Νουμάς* 8.2.1920, *Progrès* 11.3.1920, *Εθνος* 9.5.1920, *Βαλκανικός Ταχυδρόμος* 11.5.1920, *Πατρίδα* 12.5.1920, *Χρονογράφος* 10.11.1920, *Εφημερίς* 17.11.1920, *Τελευταία Ωρα* 2.11.1920

Φάκελος: προγράμματα συναυλιών/ 1.7.1918, 12.10.1918, 25.10.1918, 14 [27].10.1918.

Φάκελος αλληλογραφίας: 1/37/χ.χ.4.1930, 10/143/28.4.1930, 1/35/4.5.1930, 1/45/5.5.1930, 1/46/31.5.1930, 1/38/5.6.1930, 1/50^{α'}/14.7.1930.

Ιστορικό Μουσικό Αρχείο της Διεύθυνσης Μουσικού του Γενικού Επιτελείου Στρατού (Ι.Μ.Α. ΔΜΣ/ΓΕΣ):

ταξ. αρ.: 400.242, 600.9, 600.61, 100.19, 900.94

Νομοθεσία

ΕΔΥΣ 1918/ 14.5.1918

ΕΔΥΣ 1921/ 4.3.1921

ΕΔΥΣ 1922/ 17.10.1922

ΝΔ 1424/ 14.5.1918

ΦΕΚ, 152/ 23.6.1911

ΦΕΚ 157/ 19.7.1918

ΦΕΚ 183/ 23.8.1918

ΦΕΚ 34/ 3.3.1921

Βιογραφικό: Η Άννα Χατζηαθανασίου γεννήθηκε στις Σέρρες και είναι πτυχιούχος του τμήματος Μουσικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και του μεταπτυχιακού προγράμματος «Μουσική, κουλτούρα και επικοινωνία: ανθρωπολογικές και επικοινωνιακές προσεγγίσεις της μουσικής». Σπούδασε πιάνο και ανώτερα θεωρητικά (Αρμονία, Ενοργάνωση, Αντίστιξη, Φούγκα και Σύνθεση) ενώ είναι υποψήφια διδάκτορας του τμήματος Μουσικών Σπουδών του Ιονίου πανεπιστημίου. Από το 2003 εργάζεται ως στρατιωτικός μουσικός (φλάουτο) στην Μπάντα του Στρατού Ξηράς.

Αναζητώντας στα δεδομένα και μεταδεδομένα της Ψαλτικής Τέχνης

Νικόλαος Σικλαφίδης
siklafidis@gmail.com

Αναζητώντας στα δεδομένα και μεταδεδομένα της Ψαλτικής Τέχνης

Νικόλαος Σικλαφίδης

Περίληψη: Η «πληροφοριακή επανάσταση» και η «εποχή της πληροφορίας» είναι έννοιες που ειπώθηκαν από θεωρητικούς της μεταβιομηχανικής κοινωνίας όπως ο Daniel Bell (1973) και Alvin Toffler (1980). Σχεδόν μισό αιώνα μετά οι έννοιες αυτές συνεχίζουν να είναι επίκαιρες, και ειδικότερα στις ανθρωπιστικές επιστήμες, καθώς οι άνθρωποι έχουν αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο μαθαίνουν, ερευνούν και επικοινωνούν. Οι Ψηφιακές Ανθρωπιστικές επιστήμες, ή αλλιώς Digital Humanities όπως συναντώνται στη διεθνή βιβλιογραφία, είναι η νέα πρόκληση για τον σύγχρονο ερευνητή και ιδιαίτερα τον μουσικολόγο.

Στο παρόν άρθρο γίνεται αναφορά στην ψηφιακή τεκμηρίωση της Ψαλτικής Τέχνης. Ειδικότερα, γίνεται παρουσίαση των προσπαθειών που έχουν γίνει μέχρι σήμερα, των προβληματισμών καθώς και των προτάσεων για ανοιχτά συνδεδεμένα δεδομένα (Open Linked Data) στον χώρο της Βυζαντινής Μουσικολογίας. Επιπρόσθετα, παρουσιάζεται η πλατφόρμα EBRAIN, η οποία φιλοξενεί δεδομένα από τις εκδόσεις του Ιδρύματος Βυζαντινής Μουσικολογίας της Εκκλησίας της Ελλάδος και από τα Monumenta Musicae Byzantinae της Κοπεγχάγης.

Λέξεις κλειδιά: Ψαλτική Τέχνη, δεδομένα, μεταδεδομένα.

Εισαγωγή

Η Ψαλτική Τέχνη, γνωστή και ως βυζαντινή μουσική, αν και η αρχή της τοποθετείται χρονικά στους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους λόγω της χειρόγραφης παράδοσης, θα λέγαμε καλύτερα ότι γεννήθηκε τη νύχτα των Χριστουγέννων, όπως ακριβώς αναφέρεται από την καθηγήτρια Μαρία Αλεξάνδρου σε μια συνέντευξή της (Αλεξάνδρου 2022). Αυτό τεκμηριώνεται και στους βιβλικούς λόγους, όπου παρουσιάζονται οι Άγγελοι να ψέλνουν:

11 ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτὴρ ὃς ἐστὶν Χριστὸς Κύριος ἐν πόλει Δαυὶδ. 12 καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον, εὐρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν φάτνῃ. 13 καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο

σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου αἰνούντων τὸν Θεὸν καὶ λεγόντων· 14 Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. (Κατὰ Λουκᾶν Β', 11-14)

Όπως σημειώνουν και άλλοι ερευνητές (Μητσάκης 1986), η ένδειξη χρήσης μουσικών συμβόλων για την ύμνηση του Θεού ανάγεται στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους.¹ Με την πάροδο του χρόνου, η μουσική αυτή άρχισε να έχει περισσότερα σύμβολα και ύστερα από κάποια στάδια εξέλιξής της έφτασε μέχρι τις μέρες μας. Η υπερχιλιόχρονη πορεία της και η πλούσια παρακαταθήκη μέσα από τη χειρόγραφη παράδοση την κάνει μοναδική, σε σχέση με άλλα είδη μουσικής που έχουν λιγότερα χρόνια ζωής και μικρότερο όγκο μουσικής παραγωγής.

Ήδη από τα τέλη του 20ου αιώνα, η εμφάνιση των υπολογιστών επηρέασε πολύ τον τρόπο σκέψης αλλά και εξαγωγής συμπερασμάτων κατά τη διάρκεια συγγραφής μιας επιστημονικής μελέτης, ακόμη και μουσικολογικής. Αυτό διαπιστώνεται και στον κλάδο της Βυζαντινής Μουσικολογίας, όταν η Nana Schiødt (Schiødt 1970) είχε χρησιμοποιήσει τον υπολογιστή για μουσικολογική ανάλυση και εύρεση βασικών θέσεων σε ένα δείγμα 35 ύμνων. Έκτοτε, ακολούθησαν αρκετές προσπάθειες αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών με αξιόλογα αποτελέσματα σε διάφορες πτυχές του κλάδου, όπως οι παρακάτω: α) προγράμματα συγγραφής βυζαντινής μουσικής, β) προγράμματα αυτόματης μουσικής αναγνώρισης χαρακτήρων, γ) προγράμματα αυτόματης καταγραφής μελωδίας σε βυζαντινή μουσική σημειογραφία, δ) προγράμματα αυτόματης μεταγραφής στο πεντάγραμμο, ε) αποθετήρια και βάσεις δεδομένων.

Ψηφιακή Τεκμηρίωση στην Ψαλτική Τέχνη: δεδομένα και μεταδεδομένα (data and metadata)

Αρκετοί επιστήμονες προσπάθησαν κατά καιρούς να ορίσουν την έννοια «ψηφιακό τεκμήριο». Ως ψηφιακό τεκμήριο μπορεί να εννοηθεί η «συγκροτημένη μονάδα του ψηφιακού περιεχομένου» (Κυριάκη-Μάνεση & Κουλούρης 2015), δηλαδή η δημιουργία και ανάπτυξη ψηφιακών δεδομένων, είτε η πληροφορία τους είναι σε δομημένη μορφή είτε όχι.

Η δημιουργία ψηφιακών δεδομένων για ένα τεκμήριο, δηλαδή η μετατροπή της μουσικής ή μη πληροφορίας (του χειρόγραφου μουσικού κειμένου ή του κειμένου ενός θεωρητικού βιβλίου για την Ψαλτική, ή η φωνή του κάθε ψάλτη κάθε φορά που ερμηνεύει) σε μια άλλη γλώσσα που να μπορεί να γίνει κατανοητή από τον υπολογιστή, είναι η ψηφιοποίηση των δεδομένων. Αν σε αυτή τη μετατροπή

¹ Η εμφάνιση μουσικών συμβόλων, τα οποία θα μπορούσαμε να τα θεωρήσουμε πρόδρομο της σημερινής σημειογραφίας, παρατηρείται σε ύμνους και η κύρια χρήση των συμβόλων αυτών για πολλούς αιώνες ήταν μόνο για λατρευτικές ανάγκες. Ωστόσο, υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία για τη χρήση των ίδιων συμβόλων στους επόμενους αιώνες στην καταγραφή και άλλων ειδών μουσικής, όπως λ.χ. τα δημοτικά τραγούδια ή η λόγια μουσική της Πόλης.

προσθέσουμε και περιγραφή των ψηφιακών δεδομένων ή αναλυτική παρουσίαση με ειδικά λογισμικά, τότε προχωράμε στην ψηφιακή τεκμηρίωση της Ψαλτικής Τέχνης. Το αποτέλεσμα της προσπάθειας καταγραφής και κωδικοποίησης μιας ψαλτικής μουσικής γραμμής ή οποιουδήποτε ψαλτικού υλικού στον υπολογιστή με συγκεκριμένους κανόνες και δομή είναι μία από τις εκφάνσεις της ψηφιακής τεκμηρίωσης της Ψαλτικής Τέχνης. Δεδομένα της Ψαλτικής Τέχνης είναι, για παράδειγμα, η καταγραφή μιας παρτιτούρας στον υπολογιστή. Από το 1989 μέχρι και το 2020 εντοπίσαμε 14 λογισμικά καταγραφής της ψαλτικής τέχνης (Εικόνα 2). Η πληθώρα αυτή των προγραμμάτων από τη μια δημιουργεί επιλογές τεκμηρίωσης, αλλά συγχρόνως εγκλωβίζει τα μουσικά κείμενα στα συγκεκριμένα προγράμματα.

Η λέξη «μεταδεδομένα» μάλλον προήλθε από την αγγλική λέξη “metadata” που χρησιμοποιήθηκε στον τομέα της Πληροφορικής. Τα μεταδεδομένα είναι τα δεδομένα που χρησιμοποιούν για παράδειγμα οι βιβλιοθηκονόμοι για να περιγράψουν ένα βιβλίο σε ένα ψηφιακό αποθετήριο. Για την καταγραφή των μεταδεδομένων του τεκμηρίου στη γενικότερη βιβλιογραφία έχουν δημιουργηθεί διάφορα πρότυπα, όπως το Dublin Core, το MARC (MACHine-Readable Cataloging), το MODS (Metadata Object Description Schema), το TEI (TEI Consortium) κ.ά. Με βάση τα παραπάνω, τα μεταδεδομένα της Ψαλτικής Τέχνης θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι τα αποτελέσματα της καταλογογράφησης Ύμνων, Ψαλτικών Βιβλίων, Χειρογράφων και Οπτικοακουστικού υλικού. Ενδεικτικά καταλογογράφηση ύμνων σε έντυπη μορφή έχουμε στο έργο της Folieri (1960-1965), το οποίο έχει σχέση με τα αρχικά των ύμνων που ψέλνονται και όχι με ύμνους που έχουν ψαλτικά σημάδια υποχρεωτικά. Έντυπη καταλογογράφηση των ψαλτικών βιβλίων έχουμε με το χαρακτηριστικό παράδειγμα του δίτομου έργου του κ. Γεωργίου Χατζηθεοδώρου με τίτλο «Βιβλιογραφία της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής» (Χατζηθεοδώρου 1998 & 2018). Έντυπη καταλογογράφηση των ψαλτικών χειρόγραφων, με βασικό μειονέκτημα ότι δεν καταλογογραφείται κάθε ύμνος με λεπτομέρεια και ότι η περιγραφή ενός χειρόγραφου, για παράδειγμα αναστασιματαρίου, γίνεται ακόμα πιο συνοπτικά με τη φράση: «Η συνήθης ύλη του αναστασιματαρίου» και χωρίς περισσότερες λεπτομέρειες, έχουμε σε πολλά παραδείγματα, όπως οι κατάλογοι του κ. Γρηγορίου Στάθη για τα ψαλτικά χειρόγραφα του Αγίου Όρους (Στάθης 1975). Σε αντίθεση με το μειονέκτημα αυτό της έντυπης καταλογογράφησης έρχεται η ψηφιακή καταλογογράφηση, ένα παράδειγμα της οποίας είναι το ψηφιακό αποθετήριο του Νικολάου Μαυρόπουλου (Aslanidi, Bazmadelis & Ioannidou 2018), (Bazmadelis & Tsopani 2015).² Παρόμοιες προσπάθειες έγιναν και στο πλαίσιο του προγράμματος Neumes, με ιδιαίτερη έμφαση στα μεταδεδομένα της μουσικής γραμμής (Barton, Craig-McFeely & Terzopoulos 2007). Στον ψηφιακό κόσμο

² Αρχείο Νικολάου Μαυρόπουλου = Nikolaos Mavropoulos Archives, sophia.mus.auth.gr/xmlui/handle/123456789/862. Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 31 Μαΐου 2024.

έρχονται οι ψηφιακές βιβλιοθήκες, οι οποίες χρησιμοποιούν η κάθε μια το δικό της βιβλιογραφικό πρότυπο. Το ελληνικό γραφείο του RISM (Répertoire International des Sources Musicales) έχει κάνει αρκετές προσπάθειες για την προσέγγιση της καταλογογράφησης υλικού της Ψαλτικής Τέχνης (Bazmadelis, Aslanidi & Ioannidou 2019), (Ioannidou, Aslanidi & Bazmadelis 2021). Σχετικά με την καταλογογράφηση οπτικοακουστικού υλικού, αυτή μπορεί να είναι μόνο ψηφιακή, εκ της φύσεως των τεκμηρίων³, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το Αρχείο Κωνσταντίνου Πρίγγου της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος (Αποστολική Διακονία).

Open Linked Data στην Ψαλτική Τέχνη

Αν μελετήσει κανείς όλα τα λογισμικά με τα οποία μπορούμε να γράψουμε βυζαντινή σημειογραφία, θα διαπιστώσει ότι τόσοι είναι και οι διαφορετικοί τρόποι ψηφιακής τεκμηρίωσης της ψαλτικής μελωδίας. Το πιο σημαντικό όμως ‘πρόβλημα’ στη μελέτη όλων αυτών των προγραμμάτων είναι η διαπίστωση ότι δεν επικοινωνούν μεταξύ τους. Το κάθε ένα από αυτά έχει δικούς του «γραμματικούς και συντακτικούς» κανόνες προκειμένου να καταγράψει παρτιτούρες βυζαντινής μουσικής. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι τα δεδομένα από ένα πρόγραμμα δεν μπορούν να αξιοποιηθούν σε κάποιο άλλο. Έτσι, ένα βασικό desideratum στον τομέα της ψηφιακής τεκμηρίωσης της μελωδίας της βυζαντινής μουσικής είναι η δημιουργία ανοιχτών συνδεδεμένων δεδομένων (Open Linked Data). Ως πρόταση-λύση για το θέμα της τεκμηρίωσης της βυζαντινής μελωδίας θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τη γραμματοσειρά «Κουκουζέλης», η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη (Siklafidis & Alexandru 2022). Η συγκεκριμένη γραμματοσειρά περιέχει πάνω από 1.000 χαρακτήρες της βυζαντινής μουσικής και θα δίνεται προς χρήση χωρίς περιορισμούς. Η δυνατότητα καταγραφής όλων των περιόδων της βυζαντινής μουσικής με μία γραμματοσειρά είναι μια σημαντική συμβολή για να δημιουργηθεί ένας ενιαίος τρόπος στην ψηφιακή τεκμηρίωση της μελωδίας.

Αντίστοιχα, και στην τεκμηρίωση των θεωρητικών βιβλίων της βυζαντινής μουσικής η χρήση προτύπων για την τεκμηρίωση λ.χ. ονομάτων μελοποιών κρίνεται σημαντική. Στη βάση δεδομένων Pinakes ο Ιωάννης Κουκουζέλης εντοπίζεται ως Iohannes Cucuzeles.⁴ Στη βάση δεδομένων της Γερμανικής Εθνικής Βιβλιοθήκης εντοπίζεται ως Johannes, Cucuzelus,⁵ όπου και δίνονται και άλλες προτάσεις για την καταγραφή του ονόματός του: Joannes, Koukouzelis, John, Kukuzel, Papadopoulos, Johannes κ.ά. Σε μια βάση που χρησιμοποιεί ανοιχτά

³ Εκτός από τα ψηφιακά αρχεία υπάρχουν και μπομπίνες ή παλαιοί δίσκοι που περιέχουν ψαλτικό υλικό για τεκμηρίωση.

⁴ “Πίνακες” Pinakes, pinakes.irht.cnrs.fr/. Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 31 Μαΐου 2024.

⁵ “Katalog Der Deutschen Nationalbibliothek.” DNB, Deutsche Nationalbibliothek, portal.dnb.de/opac.htm?method=simpleSearch&cqlMode=true&query=nid%3D118725297.

Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 31 Μαΐου 2024.

συνδεδεμένα δεδομένα, ο Ιωάννης Κουκουζέλης θα έπρεπε να τεκμηριώνεται με συγκεκριμένη μοναδική ονομασία και να δίνεται συγκεκριμένος αναγνωριστικός αριθμός, καθώς και οδηγίες, προκειμένου να γίνει επαναχρησιμοποίηση της πληροφορίας από άλλη βάση για την ίδια τεκμηρίωση του ονόματός του. Με βάση τα παραπάνω, η δημιουργία ενός «σχήματος» (schema) κρίνεται σημαντική για να χαραχθούν πολιτικές στη τεκμηρίωση των κειμένων της Βυζαντινής Μουσικής.

Ebrain

Όπως είχαμε παρουσιάσει και παλαιότερα και δίνουμε το παράθεμα και παρακάτω (Σικλαφίδης 2019), η εφαρμογή Ebrain (Εικόνα 1) έρχεται να διευκολύνει την εργασία του σύγχρονου ερευνητή των Ανθρωπιστικών επιστημών.

Στο πλαίσιο της μηχανικής μάθησης, της διαχείρισης, της επεξεργασίας και της αξιοποίησης της πληροφορίας θέλει να συμβάλλει και η εφαρμογή Ebrain (<https://ebrain.gr/>), η οποία παρέχει ψηφιακά online εργαλεία για τις ανθρωπιστικές επιστήμες και ειδικότερα για τις επιστήμες της Φιλολογίας της Θεολογίας και της Βυζαντινής Μουσικολογίας.

Η βασική φιλοσοφία της ψηφιακής αυτής εφαρμογής βρίσκεται στην αναζήτηση και εύρεση πληροφοριών για τους τομείς των επιστημών που προαναφέρθηκαν. Σήμερα στο Ebrain⁶ υπάρχουν 3 βάσεις δεδομένων: α) Patrologia Graeca β) Works & Hymns in Manuscripts γ) IBM & MMB Volumes. Με εξαίρεση την πρώτη βάση δεδομένων, όπου πραγματοποιείται η ψηφιοποίηση όλων των τόμων της Ελληνικής Πατρολογίας, οι άλλες δύο βάσεις έχουν άμεση σχέση με την Ψαλτική Τέχνη. Στη βάση δεδομένων «Works & Hymns in Manuscripts» ο χρήστης μπορεί να αναζητήσει πληροφορίες που υπάρχουν στα χειρόγραφα του Αγίου Όρους. Οι περισσότερες Αγιορείτικες Μονές έχουν στις συλλογές τους ψαλτικά χειρόγραφα. Έτσι, αναπόφευκτα, ο χρήστης μπορεί να αναζητήσει έναν μελοποιό ή ένα συγκεκριμένο ύμνο και η εφαρμογή να του επιστρέψει πληροφορίες, όπως για παράδειγμα τον γραφέα του χειρόγραφου, μια αντιγραφή της παρτιτούρας, μέρη στα οποία μπορεί να έχει πρόσβαση στο χειρόγραφο (π.χ. οι μικροταινίες του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών, οι μικροταινίες του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, οι μικροταινίες του Dumbarton of Oaks, τα ψηφιοποιημένα χειρόγραφα στον ιστοχώρο Library of Congress, τα ψηφιοποιημένα χειρόγραφα στον ιστοχώρο της Αθωνικής Ψηφιακής Κιβωτού και ο φυσικός χώρος των χειρογράφων στις βιβλιοθήκες των Μονών). Σε πειραματικό στάδιο βρίσκεται και η αναζήτηση μιας μουσικής φράσης όπως και άλλα φίλτρα της βάσης π.χ. εύρεση των μελών που διακρίνονται με ιδιαίτερο ύφος ή αντιπροσωπεύουν μια συγκεκριμένη παράδοση (Θεσσαλονικαίο, Αγιορείτικο, Αθηναϊκό, Περσικό, Πολίτικο και άλλα). Στην τρίτη βάση δεδομένων συμπεριλαμβάνουμε την

⁶ Την υλοποίηση του site ανέλαβε η εταιρεία Itin (<https://itin.gr/>). Ευχαριστώ θερμά τον CEO της εταιρείας κ. Μπαϊτάση Θωμά για την άψογη συνεργασία.

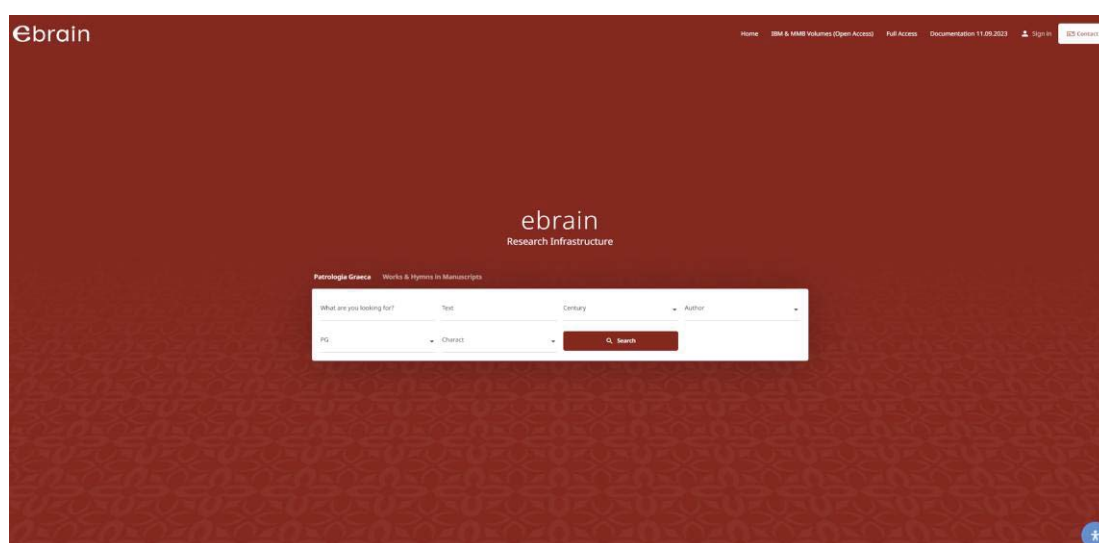
εκδοτική παραγωγή του Ιδρύματος Βυζαντινής Μουσικολογίας, δηλαδή 50 βιβλιογραφικές παραπομπές με σύνολο 21.461 σελίδες (βλ. Πίνακα 1) και των Monumenta Musicae Byzantinae, δηλαδή 53 βιβλιογραφικές παραπομπές με σύνολο 11.980 σελίδες (βλ. Πίνακα 2). Ο αριθμός των βιβλίων και των δύο Ιδρυμάτων είναι 103 και ο συνολικός αριθμός των σελίδων που ψηφιοποιήθηκαν είναι 33.441. Για όλα αυτά τα βιβλία έχουμε ετοιμάσει μια μηχανή αναζήτησης, τα αποτελέσματα της οποίας μας γνωστοποιούν σε ποιο βιβλίο και σε ποια σελίδα υπάρχει η λέξη ή η φράση που αναζητήσαμε, όπως είχε συμφωνηθεί στις σχετικές επικοινωνίες με τους διευθυντές των Ιδρυμάτων. Αυτή η υπηρεσία είναι δωρεάν προς όλους και χωρίς να απαιτείται κάποια εγγραφή.

Συμπεράσματα

Συνοπτικά, η εμβάθυνση στην καταγραφή της Ψαλτικής Τέχνης στον υπολογιστή α) ενισχύει την εκπαιδευτική διαδικασία, β) προσφέρει διαφορετική ερευνητική ματιά στα ψαλτικά κείμενα, γ) δημιουργεί πρόσβαση του κοινού σε σπάνιες πηγές, όπως τα χειρόγραφα, δ) επιτρέπει τη διατήρηση του πρωτοτύπου υλικού (των χειρογράφων) σε καλή κατάσταση, καθώς η χρήση του μπορεί να γίνεται με ψηφιακό τρόπο, ε) αναδεικνύει την πολιτιστική κληρονομιά σε διεθνές επίπεδο και στ) συμβάλει στην εύρεση και ανάκτηση δεδομένων και μεταδεδομένων σε λογικό χρόνο.

Όλο αυτό το ερευνητικό εγχείρημα φιλοδοξεί να είναι η αρχή και η βάση ενός απώτερου προγράμματος που θα αξιοποιεί όλες τις τεχνολογίες, όπως για παράδειγμα τις πρακτικές της Τεχνητής Νοημοσύνης και τη χρήση ειδικών προτύπων διασφάλισης ποιότητας στην παροχή των υπηρεσιών (ISO). Μια τέτοια εξέλιξη δεν θα ήταν ουτοπία τη στιγμή που η ρομποτική και άλλοι κλάδοι της Πληροφορικής προχωρούν με αλματώδεις ρυθμούς.

Εικόνα 1

Πηγή: Screenshot από την αρχική σελίδα της ιστοσελίδας <https://ebrain.gr/> (ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 19/06/2024).

© Copyright Nikolaos Siklaidis.

Εικόνα 2

14 προγράμματα συγγραφής της Ψαλτικής Τέχνης από το 1989-2020.
© Copyright Nikolaos Siklaidis.

Πίνακας 1

	Βιβλιογραφική παραπομπή
1	Στάθης, Γρηγόριος. Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκήτεων τοῦ Ἁγίου Ὁρους. vol. A, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 1975.
2	Στάθης, Γρηγόριος. Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκήτεων τοῦ Ἁγίου Ὁρους. vol. B, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 1976.
3	Στάθης, Γρηγόριος. Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκήτεων τοῦ Ἁγίου Ὁρους. vol. Γ, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 1993.
4	Χαλδαιάκης, Αχιλλέας. Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Νησιωτικὴ Ελλάδα. vol. A, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2004.
5	Στάθης, Γρηγόριος. Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Μετέωρα, Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων τῆς ἐλληνικῆς ψαλτικῆς τέχνης, βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς, τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν ἱερῶν μονῶν τῶν Μετεώρων. Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2006.
6	Μπαλαγεώργος, Δημήτρης, and Φλώρα Κρητικού. Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Σινᾶ. vol. A, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2008.
7	Γιαννόπουλος, Εμμανουήλ. Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Ἀγγλία. Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2008.
8	Στάθης, Γρηγόριος. Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκήτεων τοῦ Ἁγίου Ὁρους. vol. Δ, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2015.
9	Στάθης, Γρηγόριος. Τὰ Πρωτόγραφα τῆς Ἐξηγήσεως εἰς τὴν Νέαν Μέθοδον (Τὰ Προλεγόμενα). vol. A, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2016.
10	Στάθης, Γρηγόριος. Τὰ Πρωτόγραφα τῆς Ἐξηγήσεως εἰς τὴν Νέαν Μέθοδον (Ὁ Κατάλογος). vol. B, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2016.
11	Στάθης, Γρηγόριος. Ἡ Δεκαπεντασύλλαβος Ὑμνογραφία ἐν τῇ βυζαντινῇ μελοποιίᾳ, - καὶ ἔκδοσις τῶν κειμένων εἰς ἐν Corpus-. Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 1977.
12	Στάθης, Γρηγόριος. Ἡ Ἐξήγησις τῆς παλαιᾶς βυζαντινῆς σημειογραφίας. Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 1978. (ἀκολούθησαν καὶ ἄλλες ἐκδόσεις)
13	Στάθης, Γρηγόριος. Οἱ ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας. Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 1979. (ἀκολούθησαν καὶ ἄλλες ἐκδόσεις)

14	Αποστολόπουλος, Θωμάς. <i>Ο Απόστολος Κώνστας ό Χῖος καί ή συμβολή του στη θεωρία τῆς Μουσικῆς Τέχνης – μουσικολογική θεώρηση ἀπό ἔποψη ἱστορική, κωδικογραφική, μελοποιητική καί θεωρητική. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2002.</i>
15	Χαλδαιάκης, Αχιλλέας. <i>Ο Πολυέλεος στη βυζαντινή καί μεταβυζαντινή μελοποιία. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2003.</i>
16	Μπαλαγεώργος, Δημήτριος. <i>Η Ψαλτική παράδοση τῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ βυζαντινοῦ Κοσμικοῦ Τυπικοῦ. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2001.</i>
17	Καραγκούνης, Κωνσταντῖνος. <i>Η παράδοση καί ἐξήγηση τοῦ μέλους τοῦ Χερουβικοῦ στη βυζαντινή καί μεταβυζαντινή μελοποιία. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2004.</i>
18	Τερζόπουλος, Κωνσταντῖνος. <i>Κωνσταντῖνος Πρωτοψάλτης ό Βυζάντιος καί ή συμβολή του στην ψαλτική παράδοση. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2004.</i>
19	Αντωνίου, Σπυρίδων. <i>Τό Εἰρμολόγιον καί ή παράδοση τοῦ μέλους του. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2004.</i>
20	Κρητικού, Φλώρα. <i>Ο Ἀκάθιστος Ὑμνος στη βυζαντινή καί μεταβυζαντινή μελοποιία. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2004.</i>
21	Γιαννόπουλος, Εμμανουήλ. <i>Η ἄνθηση τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης στην Κρήτη (1566-1669). Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2004.</i>
22	Αναστασίου, Γρηγόριος. <i>Τά Κρατήματα στην Ψαλτική Τέχνη. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2005.</i>
23	Ζησίμου, Γεώργιος. <i>Κοσμᾶς ό Μακεδών καί δομέστικος Ἰβήρων. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2007.</i>
24	Σπυράκου, Ευαγγελία. <i>Οί Χοροί Ψαλτῶν κατὰ τήν βυζαντινή παράδοση. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2008.</i>
25	Λιάκος, Ιωάννης. <i>Η βυζαντινή ψαλτική παράδοση τῆς Θεσσαλονίκης. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2007.</i>
26	Μαζέρα, Σεβαστή. <i>Τά Μεγαλυνάρια Θεοτοκία τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2008.</i>
27	Κωνσταντινίδης, Αντώνης. <i>Θεώρηση καί προσδιορισμός τῶν "λεπτῶν" διαστημάτων τῆς μίας φωνῆς. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2011.</i>
28	Στρουμπάκης, Μιχαήλ. <i>Ο Νικόλαος Δοχειαρίτης καί ή συμβολή του στην Ψαλτική Τέχνη. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2014.</i>
29	Τζέρπος, Δημήτριος. <i>Η Ἀκολουθία τοῦ Νεκρωσίμου Εὐχελαίου κατὰ τὰ χειρόγραφα Εὐχολόγια τοῦ ιδ' -ιστ' αἰ. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2000.</i>
30	Στάθης, Γρηγόριος. <i>Τριθέκτη καί τὸ Κοντάκιον τῶν Χριστουγέννων. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2000.</i>
31	Στάθης, Γρηγόριος. <i>Η Ἀκολουθία τῶν Ἐγκαίνιων. Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2004.</i>

32	Στάθης, Γρηγόριος. <i>Η Κλίμακα τῶν Ἀρετῶν, ἥτοι Δραματουργία -τάξις καὶ μέλος- τῆς Κλίμακος τῶν Ἀρετῶν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου. Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2007.</i>
33	Στάθης, Γρηγόριος. <i>Μορφές καὶ μορφές τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, ἥτοι Μελοποιία - Μορφολογία τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς. Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 2011.</i>
34	<i>Θεωρία καὶ Πράξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης - Πρακτικά του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Ψαλτικῆς Τέχνης, Αθήνα 3-5 Νοεμβρίου 2000, Αθήνα 2001</i>
35	<i>Θεωρία καὶ Πράξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης: Τα Γένη καὶ Εἶδη τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς Μελοποιίας - Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου Ψαλτικῆς Τέχνης, Αθήνα 15-19 Οκτωβρίου 2003, Αθήνα 2006</i>
36	<i>Θεωρία καὶ Πράξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης: Η Οκταηχία - Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Ψαλτικῆς Τέχνης, Αθήνα 17-21 Οκτωβρίου 2006, Αθήνα 2010</i>
37	Ψαριανός, Διονύσιος. <i>183 Ἐκκλησιαστικοὶ Ὕμνοι εἰς Βυζαντινὴν καὶ Εὐρωπαϊκὴν Παρασημαντικὴν, 2004</i>
38	Στάθης, Γρηγόριος. <i>Ἐρωταποκρίσεις καὶ Ἀκριβολογήματα τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης ἐν ἔτει σωτηρίῳ βιβ', 2016</i>
39	Στάθης, Γρηγόριος. <i>Εξαπτέρυγος Λόγος, Ἐξι ομιλίες σε εὐσημες περιστάσεις, 2020</i>
40	Μπαλαγεώργος, Δημήτριος. <i>Ο Θεόδουλος Μοναχός καὶ τὸ ἔργο των συντμήσεων, 2003</i>
41	Στάθης, Γρηγόριος. <i>Ψάλτες οἱ ἀσίγητοι τέττιγες τῆς Ἐκκλησίας, 1989</i>
42	Στάθης, Γρηγόριος. <i>Κατανυκτικὸς Ἑσπερινὸς Ε' Κυριακῆς Νηστειῶν (5 Ἀπριλίου 1987), 1987</i>
43	Χαλδαιάκης, Αχιλλέας. <i>Ἴνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη; Στίχος καλοφωνικός, ἐκ τοῦ δευτέρου ψαλμοῦ, ποίημα Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη, 2018</i>
44	Στάθης, Γρηγόριος. <i>Η Ψαλτικὴ Τέχνη στὴν Ορθόδοξη Λατρεία, 1986</i>
45	Στάθης, Γρηγόριος. Διονύσιος Α. Ψαριανός, <i>Ο μουσικώτατος μητροπολίτης Σερβίων καὶ Κοζάνης, 1991</i>
46	Γρηγορίου Στάθη, <i>Παρηχήματα, Θεολογικά-μουσικολογικά-οδοιπορικά, Αθήνα 1978</i>
47	Κρητικοῦ, Φλώρα. – Μπαλαγεώργος, Δημήτριος. <i>Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Σινᾶ, τόμος Β', 2021.</i>

48	Στάθης, Γρηγόριος. <i>Οί αναγραμματισμοί καὶ τὰ μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας</i> , 2018.
49	Θεωρία και Πράξη της Ψαλτικής Τέχνης: Τα Γέννη της Ρυθμοποιίας και τρέχοντα Ψαλτικά Θέματα - Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ψαλτικής Τέχνης, Αθήνα 8-11 Δεκεμβρίου 2009, Αθήνα 2015
50	Στάθης, Γρηγόριος. <i>Κυριακά Ἀλληλουιάρια τοῦ Εὐαγγελίου διὰ τὸν καιρὸν τῆς προσφορᾶς τοῦ θυμιάματος</i> , 2001

Λίστα βιβλίων του Ιδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας που ψηφιοποιήθηκαν.⁷

Πίνακας 2

	Βιβλιογραφική παραπομπή
1	Vol. 1. Sticherarium (Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, cod. theol. gr. 181, 13th c.), edited by Carsten Høeg, Henry Julius Wetenhall Tillyard & Egon Wellesz, Copenhagen: Munksgaard 1935
2	Vol. 2. Hirmologium Athoum (Athos, Iviron Monastery, cod. 470, 12th c.), edited by Carsten Høeg, Copenhagen: Munksgaard 1938
3	Vol. 3. Hirmologium Cryptense (Grottaferrata, Biblioteca Statale del Monumento Nazionale di Grottaferrata, E.γ.II, AD 1281), in two parts, edited by Lorenzo Tardo, Rome: La Libreria dello Stato 1950-1951
4	Vol. 4. Contacarium Ashburnhamense (Firenze, Biblioteca Laurenziana, cod. Ashburnham. 64, AD 1289), edited by Carsten Høeg, Copenhagen: Munksgaard 1956
5	Vol.5a Fragmenta Chiliandarica Palaeoslavica (In Collaboration with The Dumbarton Oaks Research Library and Collection (Trustees for Harvard University) and the Slavic Department of Harvard University). A. Sticherarium Praefatus Est Roman Jakobson Copenhagen 1957] (Reproduction Integrale Des MSS. 307 Et 308 Du Couvent De Chiliandari)
6	Vol. 5b. Fragmenta Chiliandarica Palaeoslavica (In Collaboration with The Dumbarton Oaks Research Library and Collection (Trustees for Harvard University) And the Slavic Department of Harvard University). B. Hirmologium Praefatus Est Roman Jakobson Copenhagen 1957]

⁷ Research Infrastructure Ebrain, ebrain.gr.

7	Vol.6. Contacarium Palaeoslavicum Mosquense Ed. Arne Bugge Copenhagen 1960 (Reproduction Integrale Du Cod. Uspenskogo Sobora No. 9 Du Musee Historique De Moscou)
8	Vol. 7. Specimina Notationum Antiquiorum Ed. Oliver Strunk Pars Suppletoria Copenhagen 1966 (Feuilles Choiesies De Manuscrits Divers Des X', Xi' Et Xii' Siecles Reproduites En Phototypie; Les Planches En Portefeuille)
9	Vol. 7. Specimina Notationum Antiquiorum Ed. Oliver Strunk Pars Principalis Copenhagen 1966 (Feuilles Choiesies De Manuscrits Divers Des X', Xi' Et Xii' Siecles Reproduites En Phototypie; Les Planches En Portefeuille)
10	Vol.8. Hirmologium Sabbaiticum Ed. Jørgen Raasted 1. Pars Suppletoria: Toni Plagales Copenhagen 1968-70 (Reproduction Integrale Du Cod. Saba 83)
11	Vol.8. Hirmologium Sabbaiticum Ed. Jørgen Raasted 2.1. Pars Prima: Toni Authentici: Toni Plagales Copenhagen 1968-70 (Reproduction Integrale Du Cod. Saba 83)
12	Vol.8. Hirmologium Sabbaiticum Ed. Jørgen Raasted 2.2. Pars Secunda: Toni Plagales Copenhagen 1968-70 (Reproduction Integrale Du Cod. Saba 83)
13	Vol.9. Triodium Athoum Edd. Enrica Follieri et Oliver Strunk Pars Suppletoria Copenhagen 1975 (Reproduction Integrale Du Cod. Athous Vatoped. 1488)
14	Vol.9. Triodium Athoum Edd. Enrica Follieri et Oliver Strunk Pars Principalis Copenhagen 1975 (Reproduction Integrale Du Cod. Athous Vatoped. 1488)
15	Vol.10. Sticherarium Antiquum Vindobonense Ed. Gerda Wolfram Pars Suppletoria Vindobonae 1987 (Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften) (Reproduction Integrale Du Cod. Vindobonensis Theol. Gr.136)
16	Vol.10. Sticherarium Antiquum Vindobonense Ed. Gerda Wolfram Pars Principalis Vindobonae 1987 (Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften) (Reproduction Integrale Du Cod. Vindobonensis Theol. Gr.136)
17	Vol.11. Sticherarium Ambrosianum Edd. Lidia Perria Et Jørgen Raasted Pars Suppletoria Copenhagen 1992 (Reproduction Integrale Du Cod. Ambrosianus A 139 Sup.)
18	Vol.11. Sticherarium Ambrosianum Edd. Lidia Perria Et Jørgen Raasted Pars Principalis Copenhagen 1992 (Reproduction Integrale Du Cod. Ambrosianus A 139 Sup.)

19	Vol 12. Sticherarium Palaeoslavicum Petropolitanum Ed. Nicolas Schidlovsky Copenhagen 2000 (Codex Petropolitanus Ban 34.7.6 / Reproduction Intégrale) Pars Principalis.
20	Vol 12. Sticherarium Palaeoslavicum Petropolitanum Ed. Nicolas Schidlovsky Copenhagen 2000 (Codex Petropolitanus Ban 34.7.6 / Reproduction Intégrale) Pars Suppletoria.
21	Vol. 1, Fasc. 1. H. J. W. Tillyard: Handbook Of The Middle Byzantine Musical Notation Second Impression Copenhagen 1970
22	Vol. 1, Fasc. 2. Carsten Høeg: La Notation Ekphonétique Copenhagen 1935
23	Vol. 2. (= American Series, No. I). Egon Wellesz: Eastern Elements In Western Chant. Boston 1947, Reprinted Copenhagen 1967
24	Vol.3. R. Palikarova Verdeil: La Musique Byzantine Chez Les Bulgares Et Les Russes (En Collaboration Avec L'institut Byzantin De Boston) Copenhagen 1953
25	Vol.4. Studies On The Fragmenta Chiliandarica Palaeoslavica I. Milos M. Velimirovic: Byzantine Elements In Early Slavic Chant: The Hirmologium Pars Principalis (In Collaboration With The Dumbarton Oaks Research Libr. And Coll. And The Slavic Department Of Harvard University) Copenhagen 1960
26	Vol.4. Studies On The Fragmenta Chiliandarica Palaeoslavica I. Milos M. Velimirovic: Byzantine Elements In Early Slavic Chant: The Hirmologium Pars Suppletoria
27	Vol. 5.1 + Bartolomeo Di Salvo: Chants Of The Byzantine Rite - The Italo-Albanian Tradition In Sicily Canti Ecclesiastici Della Tradizione Italo-Albanese In Sicilia Edd. Garofalo, Girolamo & Christian Troelsgård, With The Assistance Of Giuseppe Sanfratello Copenhagen 2016
28	Vol.6. Studies On The Fragmenta Chiliandarica Palaeoslavica Ii. Ed. Christian Hannick: Fundamental Problems Of Early Slavic Music And Poetry Copenhagen 1978
29	Vol.7. Jørgen Raasted: Intonation Formulas And Modal Signatures In Byzantine Musical Manuscripts Copenhagen 1966
30	Vol.8. Christian Thodberg: Der Byzantinische Alleluiarionzyklus, Studien Im Kurzen Psaltikonstil Kopenhagen 1966
31	Troelsgård, Christian, Byzantine Neumes: A New Introduction to the Middle Byzantine Musical Notation (Monumenta Musicae Byzantinae, Subsidia), Museum Tusculanum Press, 2011
32	Vol. 1. Die Hymnen Des Sticherarium Für September, Übertragen Von Egon Wellesz Kopenhagen 1936
33	Vol.2. The Hymns Of The Sticherarium For November, Transcribed By H.J.W.Tillyard Copenhagen 1938
34	Vol.3. The Hymns Of The Octoechus, Part I, Transcribed By H.J.W. Tillyard Copenhagen 1940

35	Vol.4. (= American Series, No.2) Twenty Canons From The Trinity Hirmologium, Transcribed By H.J. W. Tillyard Boston, Paris, London, Copenhagen 1952
36	Vol.5. The Hymns Of The Octoechus, Part II, Transcribed By H.J. W. Tillyard Copenhagen 1949
37	Vol.6. The Hymns Of The Hirmologium, Part I, Transcribed By A. Ayoutanti & M. Stöhr, Rev. And Annotated By Carsten Høeg Copenhagen 1952
38	Vol.7. The Hymns Of The Pentecostarium Transcribed By H.J.W. Tillyard Copenhagen 1960
39	Vol.8. The Hymns Of The Hirmologium, Part III,2, Transcribed By A. Ayoutanti, Rev. And Annotated By H.J.W. Tillyard Copenhagen 1956
40	Vol.9. The Akathistos Hymn Introduced And Transcribed By Egon Wellesz Copenhagen 1957
41	Vol. I. Prophetologium Pars Prima, Lectiones Anni Mobilis Continens Ed. Carsten Høeg Et Günther Zuntz Fasc. I. Copenhagen 1939
42	Vol. I. Prophetologium Lectiones Hebdomadaram 1ae Et 2ae Quadragesimae Ed. Carsten Høeg Et Günther Zuntz Fasc. II Copenhagen 1940
43	Vol. I. Prophetologium Lectiones hebdomadarum 3ae et 4ae Quadragesimae Ed. Carsten Høeg Et Günther Zuntz Fasc. III Copenhagen 1952
44	Vol. I. Prophetologium Lectiones hebdomadarum 5ae Ed. Carsten Høeg Et Günther Zuntz Fasc. IV Copenhagen 1960
45	Vol. I. Prophetologium Lectiones Sabbati sancti Ed. Carsten Høeg Et Günther Zuntz Fasc. V Copenhagen 1962
46	Vol. I. Prophetologium Lectiones ab ascensiene usque ad Dominicas omnium sanctorum Ed. Carsten Høeg Et Günther Zuntz Fasc. VI Copenhagen 1970
47	Pars Altera, Lectiones Anni Immobilis Continens Ed. Gudrun Engberg Fasc. I. Copenhagen 1980
48	Pars Altera, Lectiones Anni Immobilis Continens Ed. Gudrun Engberg Fasc. II Copenhagen 1981
49	Sumptibus Academiae Scientiarum Austriacae Heriberti Hunger Consilio Editum (Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften): Band I: Gabriel Hieromonachos, Abhandlung Über Den Kirchengesang Hrsg. Von Christian Hannick Und Gerda Wolfram Wien 1985
50	Band II: The Treatise Of Manuel Chrysaphes, The Lampadarios: On The Theory Of The Art Of Chanting and on Certain Erroneous Views that some hold about it. (Edited From Mount Athos, Iviron Monastery Ms 1120 [July,1458]). Text, Translation And Commentary By Dimitri E. Conomos Wien 1985
51	Band III: Hieronymos Tragodistes, Über Das Erfordernis Von Schriftzeichen Für Die Musik Der Griechen Hrsg. Von Bjarne Schartau Wien 1990
52	Band IV: Anonymous Questions and Answers On The Interval Signs Ed. Bjarne Schartau Wien 1998
53	Band V: Die Erotapokriseis Des Pseudo-Johannes Damaskenos Zum Kirchengesang Hrsg. Von Gerda Wolfram Und Christian Hannick Wien 1997

Λίστα βιβλίων των Monumenta Musicae Byzantinae που ψηφιοποιήθηκαν.⁸

⁸ Βλ. Research Infrastructure Ebrain, ebrain.gr.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Κυριάκη-Μάνεση, Δάφνη, Κουλούρης, Α., 2015. *Διαχείριση ψηφιακού περιεχομένου*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/2496> Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 31 Μαΐου 2024.

Ιωαννίδου, Αρσινόη, Ασλανίδη, Μπαζμαδέλης, Άρης. *Ζητήματα περιγραφής και οργάνωσης αρχειακών πόρων βυζαντινής μουσικής: η περίπτωση του "Αρχείου Βυζαντινών Χειρογράφων Νικόλαου Μαυρόπουλου"*. 3ο Συνέδριο Μουσικών Βιβλιοθηκών και Αρχείων Ελληνικού Παραρτήματος της Διεθνούς Ένωσης Μουσικών Βιβλιοθηκών και Αρχείων και κοινή Συνεδρία Ένωσης Ελλήνων Βιβλιοθηκονόμων και Επιστημόνων Πληροφόρησης-Τμήματος Βιβλιοθηκονομίας, Αρχειονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης ΑΤΕΙΘ, Θεσσαλονίκη 10-11/5/2019

Καραγκούνης Κώστας, *Η πρόοδος της Μουσικολογίας της Ψαλτικής Τέχνης και οι σύγχρονες ανάγκες ψηφιοποίησης του εκκλησιαστικού μουσικού πολιτισμού*, Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ψηφιοποίησης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Βόλος 24-26 Σεπτεμβρίου 2015, Βόλος 2016, σελ. 322-327.

Μπουντούρη Α. Text Encoding Initiative επισκόπηση, προβλήματα και εφαρμογές. Πρακτικά του 13ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Κέρκυρα, Ελλάδα, 13-15 Οκτωβρίου 2004.

Χατζηθεοδώρου, Γεώργιος Ι. Βιβλιογραφία της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής: Περίοδος Α' (1820-1899). Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, 1998.

Χατζηθεοδώρου, Γεώργιος Ι. Βιβλιογραφία της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής: Περίοδος Β' (1900 - 1999). Μιχ. Ι. Πολυχρονάκης, 2018

Μητσάκης, Καριοφύλλης Κάρολος Χ. *Βυζαντινή υμνογραφία: από την καινή διαθήκη ως την εικονομαχία*. 2η εκδ. Γρηγόρης, 1986.

Στάθης, Γρηγόρης. *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος: Κατάλογος περιγραφικῶς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκήτεων τοῦ Ἁγίου Ὁρους; τόμος Α'.* Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, 1975.

Διαδικτυακές πηγές

Research Infrastructure Ebrain, ebrain.gr. Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 31 Μαΐου 2024.

Itin, itin.gr. Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 31 Μαΐου 2024.

Αρχείο Νικόλαου Μαυρόπουλου = Nikolaos Mavropoulos Archives. Βιβλιοθήκη Τμήματος Μουσικών Σπουδών ΑΠΘ. sophia.mus.auth.gr/xmlui/handle/123456789/862. Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 31 Μαΐου 2024.

Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Ψηφιοποίηση Βυζαντινής Μουσικής - Αρχείο Κωνσταντίνου Πρίγγου, byzantine-music.apostoliki-diakonia.gr/index_gr.asp. Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 31 Μαΐου 2024.

“Πίνακες” Pinakes, pinakes.irht.cnrs.fr/. Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 31 Μαΐου 2024.

Οπτικοακουστικό υλικό (φυσικό και διαδικτυακό)

Αλεξάνδρου Μαρία, «Η βυζαντινή μουσική γεννήθηκε τη νύχτα των Χριστουγέννων»; προφορική συνέντευξη 7/1/2022 <https://www.pemptousia.gr/video/i-vizantini-mousiki-gennithike-ti-nichta-ton-christougennon/> Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 31 Μαΐου 2024.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Bell, Daniel. *The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. Basic Books, 1973.

Toffler, Alvin. *The Third Wave*. Morrow, 1980.

Schiødt, Nana. “A Computer-Aided Analysis of Thirty-Five Byzantine Hymns”. *Studies in Eastern Chant*, vol. 2, ed. Miloš Velimirović. Oxford University Press, 1971, 129–154.

Barton Louis W.G., Craig-McFeely Julia, Terzopoulos, Constantine. “Online Access to Manuscripts of Byzantine Music”. *International Conference of the American Society of Byzantine Music and Hymnology*, September Athens, 2007

Bazmadelis Aristeidis, Tsopani Sofia. “Free online access to music manuscripts of Byzantine chant: A means of documenting and promoting”. *International Association of Music Libraries / International Musicological Society Annual Conference 2015*, Νέα Υόρκη - ΗΠΑ, 21/06/2015-26/06/2015

Bazmadelis Aristeidis, Aslanidi Maria, Ioannidou Arsinoi. *The Greek RISM Working Group and Authority Metadata for music-related Hellenic Holding Agencies*, International Association of Music Libraries, Archives and Documentation Centres (IAML)

Congress Kraków, Poland 14-19 July 2019 Jagiellonian University, Krakow, Poland, 14/07/2019-19/07/2019

Ioannidou, Arsinoi, Aslanidi, Maria, Aris Bazmadelis. *Faceted vocabularies for Byzantine music-related authority metadata: the RISM-Muscat case*, International Association of Music Libraries, Archives and Documentation Centres, 26-31 July 2021

Aslanidi, Maria, Bazmadelis, Aristeidis, Ioannidou, Arsinoi. "Enabling access to Byzantine music manuscripts in an international context: the case of Nikolaos Mavropoulos archive." *Hellenic Journal of Music Education and Culture*, vo.8, no 1. 2018. <http://hejmec.eu/journal/index.php/HeJMEC/article/view/89>

Siklaidis, Nikolaos; Alexandru, Maria. "Font Design of Psaltic (Byzantine) Notation for Greek Musical Repertoires". Münnich, Stefan; Rizo, David (Eds.). *Music Encoding Conference Proceedings 2021*, 19–22 July, 2021 University of Alicante (Spain): Onsite & Online. Alicante: Universidad de Alicante, 2022. pp. 173-180

Follieri, Enrica, ed. (1960–65). *Initia hymnorum Ecclesiae Graecae. Studi e Testi*, 211–215 bis. Vol. I–V. Biblioteca Apostolica Vaticana.

Βιογραφικό: Ο Νικόλαος Σικλαφίδης του Παναγιώτη είναι υποψήφιος διδάκτωρ Θεολογίας του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Μετά τις εγκύκλιες σπουδές σπούδασε Βυζαντινή και Νεοελληνική Φιλολογία στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης ολοκληρώνοντας τις προπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου ως υπότροφος του προγράμματος Erasmus. Το 2016 απέκτησε το μεταπτυχιακό δίπλωμα του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ. με ειδίκευση στη Λειτουργική. Το 2019 απέκτησε δεύτερο μεταπτυχιακό δίπλωμα με αντικείμενο τη Βυζαντινή Μουσικολογία στο Α.Π.Θ. Είναι διπλωματούχος Βυζαντινής Μουσικής και πρωτοψάλτης στο Ιερό Μετόχιο Αγίου Χαράλάμπους της Ι.Μ. Σίμωνος Πέτρης στη Θεσσαλονίκη. Από το 2007 μέχρι το 2020 ήταν επιστημονικός συνεργάτης στο ερευνητικό πρόγραμμα DIALG του Δ.Π.Θ. Την ακαδημαϊκή χρονιά 2019-2020 ήταν υπότροφος της Ιεράς Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου στο πρόγραμμα «Ευγένιος Βούλγαρης» και υπότροφος ερευνητής στο πλαίσιο της Πράξης «Υποστήριξη ερευνητών με έμφαση στους νέους ερευνητές – κύκλος Β» με τίτλο ερευνητικής πρότασης: «Η Σύνταξη Τραπεζούντας του Τυπικού του Αγίου Σάββα. Χειρόγραφη παράδοση, κριτική θεώρηση και ψηφιακή τεκμηρίωση». Το χειμερινό και εαρινό εξάμηνο 2021-2022 δίδαξε το μάθημα «Ψηφιακά Μέσα για την αξιοποίηση της Ψαλτικής Κληρονομιάς» στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Ευχαριστούμε την κ. Αρσινόη Ιωαννίδου για τη συμβολή της στην επιμέλεια του παρόντος κειμένου.

Michael Theodore, ένας «άγνωστος» Έλληνας τενόρος μέσα από τη δημιουργία ενός αρχείου για τη ζωή και το έργο του.

Μπαζμαδέλης, Άρης

bazma@mus.auth.gr

Σταύρου, Μάριος

mariosmusic94@gmail.com

Michael Theodore, ένας «άγνωστος» Έλληνας τενόρος μέσα από τη δημιουργία ενός αρχείου για τη ζωή και το έργο του.

Άρης Μπαζμαδέλης, Μάριος Σταύρου

Περίληψη: Η εργασία αυτή αναφέρεται στον άγνωστο στο ευρύ ελληνικό κοινό, Θεσσαλονικιό τενόρο Michael Theodore. Ο Θεόδωρος Μιχαήλ ή Μιχαηλίδης γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη από προσφυγική οικογένεια. Με ιδιαίτερη κλίση στο τραγούδι τον ανακαλύπτει τυχαία ο καθηγητής και τενόρος Κωνσταντίνος Λιόντας και μετά από εντατικές σπουδές ξεκινάει η σημαντική διαδρομή του στις γερμανόφωνες χώρες της κεντρικής Ευρώπης, στη δισκογραφία και στην τηλεόραση, με το όνομα Michael Theodore. Το ρεπερτόριο του πολύπλευρο, εξαπλωνόταν σε όλα τα είδη της μουσικής, κλασική, όπερα, φολκλορική μουσική, musical, τραγούδια ελλήνων συνθετών. Οι πληροφορίες για την καριέρα του και τη ζωή του ελάχιστες έως ανύπαρκτες. Η παρουσίαση επικεντρώνεται στη παρουσίαση του υλικού που εντοπίστηκε, συγκεντρώθηκε και οργανώθηκε σύμφωνα με τις κατάλληλες αρχειακές πρακτικές. Το ελάχιστο διασωθέν αναλογικό και φυσικό υλικό που βρέθηκε συμπληρώθηκε με το ψηφιακό υλικό που εντοπίστηκε και ανακτήθηκε από το διαδίκτυο, καθώς και τις προφορικές ανέκδοτες μαρτυρίες για τη ζωή του και τη σημαντική δισκογραφική και τηλεοπτική του καριέρα. Το πλήρες φυσικό και ψηφιακό αρχείο φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ, ως μαρτυρία της ζωής και του έργου, του καλλιτέχνη που έφυγε αθόρυβα από τη ζωή στις 17 Δεκεμβρίου 2015.

Λέξεις κλειδιά: Michael Theodore, Μουσικά Αρχεία

Ο Michael Theodore η ζωή και η καριέρα του

Ο Θεόδωρος Μιχαήλ (Μιχαηλίδης), γνωστός καλλιτεχνικά, ως Michael Theodore γεννήθηκε στις Συκιές της Θεσσαλονίκης, στις 17 Ιουλίου 1937 και απεβίωσε στις 17 Δεκεμβρίου του 2015, στη γενέτειρά του στην περιοχή του Επταπυργίου. Οι γονείς του, Αντώνης και Δήμητρα ήταν προσφυγικής καταγωγής, κατάγονταν

από τη Φώκαια της Μικράς Ασίας και βρέθηκαν στην Θεσσαλονίκη το φθινόπωρο του 1922. Είχε έναν αδερφό και μία αδερφή με το όνομα Καλιόπη. Για τον αδερφό του δε βρέθηκαν πληροφορίες, ενώ κατά μία πληροφορία υπήρχε και τρίτος αδελφός στην οικογένεια (Cade D., Αύγουστος 2020, Προσωπικές πληροφορίες). Ορφάνεψε από πατέρα σε νεαρή ηλικία και ως εκ τούτου ανέλαβε να φροντίσει τα μικρότερα αδέρφια του, βγαίνοντας στην εργασία από νεαρή ηλικία. Με ιδιαίτερη κλίση στο τραγούδι, συμμετείχε στη Χορωδία της ΧΑΝΘ, καθώς και στο χορό της ενορίας του, σύμφωνα με τις περιορισμένες πληροφορίες που αναγράφονται στο βιογραφικό του, στα οπισθόφυλλα των δίσκων του. Σε μία συναυλία της χορωδίας της Χ.Α.Ν.Θ., όπου ο Θεόδωρος Μιχαήλ συμμετείχε το 1953, τον ακούει ο διαπρεπής τενόρος της Όπερας της Βουδαπέστης και της Βιέννης και καθηγητής στο Ωδείο Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνος Λιόντας¹. Γοητευμένος από το ταλέντο του, τον παίρνει μαθητή του στο Βασιλικό Ωδείο Θεσσαλονίκης το 1954. Έμεινε με τον Κ. Λιόντα στο Ωδείο περίπου 4 χρόνια, μέχρι την αναχώρησή τους για τη Βιέννη, τον Ιούλιο του 1959. Ενθουσιασμένος με την πορεία του τα τέσσερα αυτά χρόνια, ο Μιχαηλίδης Θεόδωρος, παρόλο που δεν είχε εκπληρώσει τη θητεία του στον ελληνικό στρατό, το 1959, αποφασίζει να ακολουθήσει τον καθηγητή του, ο οποίος οικογενειακώς αναχωρεί από την Ελλάδα. Μαζί τους ο συμμαθητής του στο Ωδείο Αχιλλέας Τσάνταλος, ο οποίος,

---

¹ Ο Κωνσταντίνος Λιόντας, γεννήθηκε το 1903, στην Κοζάνη και απεβίωσε το 1984 στη Βιέννη. Το 1928, στις 2 Σεπτεμβρίου, έκανε την πρώτη του εμφάνιση με την Φιλαρμονική Ορχήστρα της Πανδώρας της Κοζάνης στο «ΣΙΝΕ ΩΡΙΩΝ», τα σημερινά «Τιτάνια». Το 1929, μετακομίζει στη Βουδαπέστη, και συγκεκριμένα στην Πέστη, όπου και ζούσε μέχρι την επιστροφή του στην Ελλάδα το 1951. Μετά τις σπουδές μονωδίας στο Ωδείο της Βουδαπέστης. Με την ολοκλήρωση των σπουδών του ξεκινά να τραγουδά σε επαρχιακές Όπερες της Ουγγαρίας με ρεπερτόριο που εκτείνονταν τόσο σε λυρικούς όσο και σε "spinto" ρόλους. Διέπρεψε σε ρόλους του ιταλικού ρεπερτορίου όπως (πολλοί ιταλικής λογοτεχνικής όπερας "Lucia di Lammermoor", "Rigoletto", "Troubadour", "Maskenball", "Cavalleria Rusticana", "Tosca". Παράλληλα με τις εμφανίσεις του στην Ουγγαρία εμφανιζόταν τακτικά σε θέατρα όπερας στο εξωτερικό από το 1937. Σημαντικές ήταν οι εμφανίσεις του στο Θέατρο της Ζυρίχης πριν το Β'ΠΠ και στην Κρατική Όπερα της Βιέννης το 1947. Με την έναρξη του πολέμου το 1940 και το κλείσιμο της Ελληνικής Πρεσβείας στη Βουδαπέστη ο Κ.Λ. παράλληλα με τις καλλιτεχνικές του υποχρεώσεις στην όπερα εγκαθίσταται στο κενό κτίριο της Ελληνικής Πρεσβείας και αναλαμβάνει την φύλαξη της έως το 1947. Σε αναγνώριση της προσφοράς του, το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδος τον διορίζει στη διπλωματική υπηρεσία, ενώ το 1956 διορίζεται Μορφωτικός Ακόλουθος στην Ελληνική Πρεσβεία της Βουδαπέστης. Το 1951 εγκαθίσταται στη Θεσσαλονίκη, στην περιοχή του Βότση, όπου ιδρύει σχολή μονωδίας με την γυναίκα του Πιρόσκα (Ποπήκα) ενώ, αναλαμβάνει Καθηγητής Μονωδίας και Μελοδραματικής στο Βασιλικό Ωδείο Θεσσαλονίκης, το 1954. Εκείνη την εποχή ακούει τον Michael Theodore στη χορωδία της Χ.Α.Ν.Θ. και τον αναλαμβάνει ως καθηγητής του, στο Βασιλικό Ωδείο (σημερινό Κρατικό Ωδείο). Τον Ιούλιο του 1959 παραιτείται μαζί με τη γυναίκα του Πιρόσκα και μετακομίζουν οικογενειακώς στη Βιέννη. Στις 10 Νοεμβρίου 1958, μετατέθηκε στην Ελληνική Πρεσβεία της Βιέννης όπου και παρέμεινε στη θέση του αυτή μέχρι το 1969. Επιστρέφει στη Θεσσαλονίκη μέχρι το 1981 οπότε μετακομίζει ξανά στη Βιέννη κοντά στην κόρη του, Νίκη Λιόντα, σοπράνο της Όπερας. Πεθαίνει στη Βιέννη τον Αύγουστο του 1984. <https://sophia.mus.auth.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/2110/%ce%91%ce%95%ce%9c%201818.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

όπως και ο Μιχαήλ σπουδάζει και αποφοιτά από την Ανωτάτη Μουσική Ακαδημία της Βιέννης. Ο Μιχαήλ (ως Μιχαηλίδης ακόμη) σύμφωνα με μαρτυρία συμμαθητή του, διαπρέπει και προκαλεί αίσθηση από την πρώτη του ακρόαση στην Ακαδημία.

Πηγή Αρχείο Michael Theodore, Βιβλιοθήκη ΤΜΣ ΑΠΘ
© Βιβλιοθήκη και Αρχεία ΤΜΣ ΑΠΘ

Το 1967 παίρνει το πρώτο βραβείο σε διαγωνισμό τραγουδιού της Ραδιοφωνίας της Νότιας Γερμανίας (Suddeutschen Rundfunk), στη Στουτγάρδη. Την περίοδο αυτή, εμφανίζεται για πρώτη φορά και μάλλον τελευταία, στη σκηνή της Όπερας της Στουτγάρδης και ηχογραφεί τον πρώτο του δίσκο. Σύμφωνα με τον παιδικό του φίλο, τενόρο Περικλή Ταλαντόπουλο, το ύψος του ήταν απαγορευτικό για σκηνική καριέρα, ιδίως στη Γερμανία και έτσι απομακρύνεται από τις σκηνικές ζωντανές εμφανίσεις. Ο διευθυντής της όπερας της Στουτγάρδης, Josef Dunnwald, δηλώνει ότι πρόκειται για «μία από τις πιο προικισμένες φωνές τις εποχής μας». Μετά από αυτή του την επιτυχία, ακολούθησαν πολλά συμβόλαια με διάφορες δισκογραφικές εταιρείες και αντίστοιχες παραγωγές δίσκων, οι οποίες τον καθιέρωσαν παγκοσμίως. Αυτή την εποχή καθιερώνεται με το ονοματεπώνυμο Michael Theodore, με το οποίο θα συνεχίσει και θα ολοκληρώσει την καριέρα του. Το 1969 ξαναβρίσκει τον φίλο του, Περικλή Ταλαντόπουλο, στο Μόναχο όπου ζουν και οι δύο πλέον, Ο Μιχαήλ ξεκινώντας μία πλούσια δισκογραφική καριέρα, ο Ταλαντόπουλος χωρίς να αποσυρθεί από το τραγούδι, δίνει ιδιαίτερη έμφαση σε επιχειρηματικές δραστηριότητες, οι οποίες θα τον βοηθήσουν είκοσι χρόνια αργότερα να βοηθήσει τον φίλο του «Θοδωράκη». Το διάστημα εκείνο η καριέρα του απογειώνεται, οι συνεργασίες του είναι επιτυχείς, οι κριτικές είναι αποθεωτικές, ενώ από το 1971 ξεκίνησε τη μόνιμη συνεργασία του με τη δισκογραφική εταιρεία Ariola. Ηχογραφεί με την εταιρεία πολυάριθμους δίσκους

με παλιές άριες των Strantella, Gluck, Scarlatti, Mondeverdi, Mozart, άριες από όπερες των Puccini, Leoncavallo, Tsilea, Gounod και Tsaikovski καθώς και ναπολιτάνικα, ρώσικα, ελληνικά τραγούδια. (Καλογερόπουλος, 1998).

Έχοντας ως βάση εγκατάστασης το Μόναχο συνεχίζει και αναπτύσσει τις συνεργασίες του στη Γερμανία και στην υπόλοιπη Ευρώπη, όπως Ισπανία, Γαλλία, αλλά και Αμερική, Αυστραλία και Ιαπωνία (Γεώργας, 1985), ενώ συχνές ήταν οι εμφανίσεις του σε μουσικές εκπομπές της Γερμανικής τηλεόρασης. Στην Ελλάδα δεν είχε ποτέ εμφανιστεί ζωντανά αλλά κάνει μια δισκογραφική δουλειά το 1974, η οποία πρωτοπαρουσιάστηκε στη Γερμανία μερικά χρόνια νωρίτερα. Συνεργάτες του, ο Μίκης Θεοδωράκης και ο Μάνος Χατζιδάκις. Σε αυτό τον δίσκο ηχογραφήθηκαν 12 ελληνικά τραγούδια, 8 του Μίκη Θεοδωράκη και 4 του Μάνου Χατζιδάκι, από τη δισκογραφική εταιρεία «Finale». Ο Μίκης Θεοδωράκης αναφερόμενος για τον Μ.Τ. γράφει στο οπισθόφυλλο του δίσκου ότι "Πρέπει να ομολογήσω ότι η ερμηνεία των τραγουδιών μου απ' τον Μιχαήλ Θεοδώρε με αφήνει εκστατικό. Ακούω τις απλές μελωδίες μου σαν κάτι το εξαιρετικά ευχάριστο. Οπωσδήποτε ο εκλεκτός αυτός τενόρος, που συνοδεύεται από μια υπέροχη μεγάλη ορχήστρα, παρουσιάζει το έργο μου, όπως δεν παρουσιάστηκε ποτέ μέχρι τώρα. Χαίρομαι που είναι Έλληνας και θα χαρώ περισσότερο αν μας δοθή η ευκαιρία να συνεργασθούμε και πάλι στην πατρίδα" (Θεοδώρε τραγουδά Θεοδωράκη, 1974). Από το 1975, το όνομα του εμφανίζεται σε ανθολογίες με πολλούς διάσημους καλλιτέχνες του χώρου, όπως τον Luciano Pavarotti, τον Giuseppe Sabbatini, τον Siegfried Jerusalem, τον José Carreras, τη Lucia Popp, τον Rene Kollo κ.α. Συνολικά εξέδωσε 17 ατομικά Albums, 4 Singles & EPs . Συμμετέχει με άλλους καλλιτέχνες σε 6 Albums και 32 συλλογές. Παράλληλα εμφανίζεται συχνά σε δημοφιλή σόου της Γερμανικής Τηλεόρασης. Μία εμφάνιση του σε καρναβαλικό show του 1974, της Γερμανικής Τηλεόρασης βρέθηκε στο διαδίκτυο. Οι εμφανίσεις αυτές πέρα από τη χρηματική απόδοση, έδιναν και κάποιο είδος κοινωνικής καταξίωσης και αποδοχής. Πολύ δημοφιλείς οι παραγωγές αυτές, μεταξύ του γερμανικού πληθυσμού, ίσως να φαίνονταν «ευτελείς» για έναν καλλιτέχνη του λυρικού τραγουδιού, αποτελούσαν όμως ιδανική ευκαιρία για καλλιτέχνες να διατηρήσουν τη δημοφιλία τους και την «καταξίωση» τους (Γιάννου Δ., Αύγουστος 2020, Προσωπική Πληροφορία). Από ιατρικές βεβαιώσεις, το 1976, ο Μ.Τ. «υπέστη κατόπιν τροχαίου ατυχήματος εγκεφαλική διάσεισιν μετά συμπτωματολογικά αγχώδους νευρώσεως εντασσομένης εις τα πλαίσια των μεταδιασεισικών καταστάσεων». Αυτή, μεταξύ άλλων, πρέπει να είναι μία από τις αιτίες που η καλλιτεχνική του δραστηριότητα αρχίζει να παρουσιάζει κάμψη. Το 1981, ήρθε στην Ελλάδα και διέμενε στην περιοχή των παιδικών του χρόνων, στις Συκιές, με σκοπό να δραστηριοποιηθεί επαγγελματικά στη χώρα. Εμφανίζεται να κάνει εισαγωγές μεγάλων ποσών γερμανικών μάρκων, αλλά και τουλάχιστον δύο πολυτελών αυτοκινήτων, με βάση έγγραφα τα οποία βρίσκονται στο αρχείο του. Σύμφωνα με τον Π.Τ., στα σχέδια του, ήταν η ίδρυση δισκογραφικής εταιρείας στην

Ελλάδα, η οποία ιδρύεται με την επωνυμία “Olymp edition – Hellas E.Π.Ε.” και η οποία είχε έδρα την Αθήνα επί της Βασιλισσής Σοφίας. Η προσπάθεια του αποτυγχάνει και προφανώς χάνει μεγάλο χρηματικό ποσό. Αυτή η αποτυχία τον οδηγεί να γυρίσει πίσω στη Γερμανία προκειμένου να ξεκινήσει ξανά την μουσική καριέρα του. Επιστρέφει όμως τακτικά στην Ελλάδα, μέχρι που κάποια στιγμή επιστρέφει οριστικά και εγκαθίσταται στην πατρική του κατοικία, προφανώς λόγω της κακής κατάστασης της υγείας της μητέρας του. Την 23/09/1982, ο Μ.Τ. νοσηλεύθηκε, λόγω κάποιων προβλημάτων από το τροχαίο ατύχημα του 1976. Εξήλθε τελικώς στις 8 Οκτωβρίου από την κλινική λόγω οικονομικών δυσχερειών, οι οποίες ήταν συνεχείς, με την πτώση της καλλιτεχνικής του δραστηριότητας, αλλά και την κακή διαχείριση των οικονομικών του. Το 1989-90 επανασυνδέεται με τον παιδικό του φίλο και συμμαθητή στο Ωδείο Περικλή Ταλαντόπουλο,. Αποφασίζουν από κοινού να συνεργαστούν. Ξεκινούν να οργανώνουν μελλοντικές κοινές τους εμφανίσεις, κάνοντας συστηματικές πρόβες. Οι δύο τους ταξιδεύουν οδικώς στη Γερμανία και ηχογραφούν έναν ικανό αριθμό τραγουδιών, σόλο και ντουέτα, στο στούντιο του Kuno Schmid, στη Στουτγάρδη, γιού του πιανίστα, συνθέτη και παραγωγού του Theodore, Wilhelm F. Schmid. Κάποιες από τις ηχογραφήσεις αυτές κυκλοφόρησαν σε δίσκους ακτίνας, όπως το πενταπλό cd για τη Reader’s Digest, το 2000. Παράλληλα εμφανίζεται σε ένα τουλάχιστον ρεσιτάλ τραγουδιού στο Μόναχο (Ταλαντόπουλος, 2020 ; Schmid, K., 2020, Προσωπικές πληροφορίες). Το 2000, προσπαθεί να κάνει ένα καινούριο ξεκίνημα στη Γερμανία μέσω κάποιου τηλεοπτικού προγράμματος αλλά η ηλικία του και η εμφάνιση του δεν τον βοηθούν. Λόγω των φωνητικών του προβλημάτων τραγουδά playback από ηχογραφήσεις του 60’-70’. Προσπαθεί ανεπιτυχώς να κάνει μια καλή εντύπωση και να μπορέσει να αποκτήσει τη παλιά του δόξα (Cade D, Αύγουστος 2020, Προσωπικές πληροφορίες). Η εξωτερική του εμφάνιση είχε αλλάξει. Ο ελκυστικός νεαρός άντρας της δεκαετίας 60’-70’, ο οποίος είχε καταπλήξει τον γερμανικό λαό και όχι μόνο, προφανώς έφυγε προ πολλού. Τα προβλήματα του τον κατέβαλαν. Ένας καλοπροαίρετα αφελής γλυκός άντρας ο οποίος δυστυχώς στερήθηκε μια σταθερή καθοδήγηση (ανώνυμη πηγή).

Όταν ο Μ.Τ. έφυγε από τη ζωή από καρκίνο, στις 17 Δεκεμβρίου 2015, στο νοσοκομείο Παπαγεωργίου στη Θεσσαλονίκη, είχε ελάχιστους ανθρώπους τριγύρω του. Η αδελφή του είχε πεθάνει νωρίτερα ενώ οι απόγονοι του αδελφού του αρνήθηκαν να έχουν οποιαδήποτε σχέση μαζί του. Η ταφή πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 17-12-2015.

Το Αρχείο του Θεόδωρου Μιχαήλ (Michael Theodore)

Με το θάνατο του Θεόδωρου Μιχαήλ το Δεκέμβριο του 2015, το σπίτι και η οικοσκευή περιήλθαν στην κατοχή φίλων και γειτόνων του, λόγω χρεών του ιδίου. Τα λίγα αντικείμενα, αδιάφορα προφανώς για τους πιστωτές του, συλλέχθηκαν

από τον Γιάννη Νίκου και παραδόθηκαν στον Νίκο Κυριακού Δικηγόρο Θεσσαλονίκης και μουσικό, απόφοιτο του ΤΜΣ. Ο ίδιος, απόφοιτος του Τμήματος Μουσικών Σπουδών, με πρωτοβουλία του παρέδωσε το υλικό που διασώθηκε, στη Βιβλιοθήκη και τα Αρχεία του Τμήματος Μουσικών Σπουδών, τον Ιανουάριο του 2020. Η συλλογή περιελάμβανε πληθώρα προσωπικών εγγράφων του ΜΤ και της οικογένειάς του, συγκεκριμένα της αδελφής του και της μητέρας του, καθώς και έγγραφα σχετιζόμενα με την είσπραξη δικαιωμάτων κ.λπ., από γερμανικές υπηρεσίες (Παναγιωτίδης Γ, Ιανουάριος 2020, Προσωπικές πληροφορίες,). Επίσης περιείχε μερικές ταινίες μαγνητοφώνου με ηχογραφήσεις δίσκων του και άλμπουμ οικογενειακών κυρίως, αλλά και επαγγελματικών φωτογραφιών. Αξιοσημείωτο είναι ένα άλμπουμ με επαγγελματικές φωτογραφίες του ίδιου σε ένα κάστρο της Τσεχίας, σε αναπαράσταση ίσως της Τραβιάτα του Βέρντι, από τα τέλη της δεκαετίας του 60 ή τις αρχές του 70 (Παναγιωτίδης Γ, 2020, Προσωπικές πληροφορίες,). Δυστυχώς το αρχείο του δεν περιελάμβανε αξιόλογο υλικό από την περίοδο της καλλιτεχνικής του ακμής, αλλά ούτε και πλήρη σειρά της δισκογραφίας του. Εντοπίστηκαν μαγνητοταινίες και κάποια επανεκδομένα cd, μάλλον ερασιτεχνικά, με ηχογραφήσεις του. Κατά τον Περικλή Ταλαντόπουλο, τα cd αυτά εκδόθηκαν και κυκλοφόρησαν με χορηγία του ίδιου στις αρχές της δεκαετίας του 90, προκειμένου ο ΜΤ να μπορέσει να κερδίσει κάποια χρήματα. Σύμφωνα με τον ίδιο ο ΜΤ δεν είχε πια αντίγραφα των δίσκων του, και για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκαν οι δίσκοι που ο ίδιος είχε δωρίσει στο ίδιο, στα τέλη της δεκαετίας του '60 και είχε ακόμη στην κατοχή του (Ταλαντόπουλος Π, 2020). Μετά τη διαπίστωση ότι η μικρή αρχειακή συλλογή δεν ήταν αρκετή για να φωτίσει τη ζωή του καλλιτέχνη, ενώ το διαδίκτυο φιλοξενούσε πολλές αλλά σκόρπιες πληροφορίες σχετικά με τη ζωή και την καριέρα του, αποφασίστηκε η Συλλογή και αποθήκευση κάθε πληροφορίας, πηγής και αρχείου εντοπιζόταν σε ιστοσελίδες, blogs και άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Η έρευνα απέδωσε καρπούς.

Το υλικό που συλλέχθηκε, χρησιμοποιήθηκε αρχικά για τη σύνταξη ενός κατά το δυνατό πλήρους βιογραφικού του ενώ στη συνέχεια οργανώθηκε όπως περιγράφεται αμέσως παρακάτω, στα πλαίσια της διπλωματικής εργασίας του Μάριου Σταύρου².

- Το περιεχόμενο, του μικρού αρχείου που διασώθηκε και παραδόθηκε στη Βιβλιοθήκη του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ και αποτέλεσε το έναυσμα για την εκπόνηση αυτής της εργασίας.

Η αρχική αρχειακή συλλογή όπως παραδόθηκε ήταν στοιχειωδώς οργανωμένη, κατά είδος τεκμηρίου – έγγραφα, φωτογραφίες, ταινίες κλπ. – προφανώς όχι από τον ίδιο. Η καταγραφή διαρθρώθηκε με κριτήριο το

²<https://sophia.mus.auth.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/2110/%ce%91%ce%95%ce%9c1818.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

μέσο και το είδος του τεκμηρίου, σε συνδυασμό με το περιεχόμενο του. Έγγραφα του ιδίου και επιστολές προς τον ίδιο, προσωπικά έγγραφα και έγγραφα τρίτων, φωτογραφίες επαγγελματικές, φωτογραφίες προσωπικές, ταινίες και cd, αποτελούν διακριτά τμήματα της καταγραφής του αρχείου του.

- Καταγράφηκε η καλλιτεχνική δραστηριότητα του μέσω της εκτεταμένης δισκογραφίας του, όπως αυτή εντοπίστηκε μετά από έρευνα, από το 1967 έως και το 2000. Η οργάνωση της δισκογραφίας του, έγινε κατ'έτος κυκλοφορίας του δίσκου / cd και περιλάμβανε τα περιεχόμενα του κάθε δίσκου, φωτογραφίες εξωφύλλου, οπισθοφύλλου, ένθετων φυλλαδίων, δίσκου βινυλίου κ.λπ. Επίσης καταγράφηκαν στοιχεία που αφορούσαν τη δισκογραφική εταιρεία, κωδικούς προϊόντος κλπ. Ο κατάλογος των δίσκων συντάχθηκε κατόπιν έρευνας στο διαδίκτυο, σε βάσεις δεδομένων αλλά και σε ηλεκτρονικά καταστήματα όπως η Amazon, στη δισκοθήκη σταθμών της ΕΡΑ, καθώς και σε συλλέκτες.
- Πληροφορίες οι οποίες εντοπίστηκαν στο διαδίκτυο ή παραχωρήθηκαν από τρίτους συμπεριλήφθηκαν σε ειδικό κεφάλαιο, μαζί με εικόνες και άλλες πληροφορίες οι οποίες κρίθηκαν ότι έπρεπε να διαφυλαχθούν.
- Για την άντληση πληροφοριών χρησιμοποιήθηκαν μαρτυρίες πληροφορητών, που εντοπίστηκαν και συλλέχθηκαν, με έρευνα στο διαδίκτυο, με αλληλογραφία, όπως του David Chade, με προσωπική συνέντευξη, του παιδικού φίλου και συναδέλφου του Περικλή Ταλαντόπουλου, αλλά και με έρευνα στις λιγοστές έντυπες και ηλεκτρονικές πηγές. Οι ηχογραφήσεις εντοπίστηκαν κυρίως μετά από έρευνα στο διαδίκτυο, στην ΕΡΑ και σε συλλέκτες και ερευνητές.

Το αρχείο, φυσικό και ψηφιακό, αποτελεί τη μοναδική οργανωμένη συλλογή πληροφοριών για τον τενόρο Michael Theodore, για τον οποίο λίγα ήταν γνωστά στον ελληνικό μουσικό χώρο. Έναν τραγουδιστή που παρόλη την έντονη παρουσία του στη δισκογραφία και την τηλεόραση στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης, στην Ελλάδα το όνομα του περιβαλλόταν με ένα μύθο, χωρίς να είναι ιδιαίτερα γνωστή η καλλιτεχνική του διαδρομή και η αποδοχή του, σε αντίθεση με τις χώρες στις οποίες δραστηριοποιήθηκε καλλιτεχνικά

Φωτογραφία από τηλεοπτική εκπομπή της Γερμανικής Τηλεόρασης το 2001.
Πηγή Αρχείο Michael Theodore.

Φωτογραφίες του αρχείου και εξώφυλλο δίσκου του M. Theodore.

© Α. Μπαζμαδέλης, Μ. Σταύρου

Φωτογραφίες του Μ. Theodore από το αρχείο του.

© Βιβλιοθήκη και Αρχεία Τμήματος Μουσικών Α.Π.Θ.

1979

- **Kalinka (Ariola) – Greece 1979**

Veran Records – VER 5022, Ariola – VER 5022, Veran Records – VER-5022, Ariola – VER-5022

Tracklist:

1. Metelisa
2. Birkenreiser Zarte Zweige
3. Alle Schatze Dieser Welt
4. Dark Night
5. Polka
6. Little Bell Rings
7. Kalinka
8. Karabuchka
9. Suliko
10. Troika
11. Linde Rausche Leise
12. Kamarinskja
13. Wundervolle Bilder
14. Two Guitars

<https://www.discogs.com/artist/573961-Michael-Theodore?noanv=1>

- **Neapolitanische Lieder (Intercord) – Germany: Canzone Napoletana**

Intercord – 741-08 U

Tracklist

1. Guapparia
2. Dicitencello Vuie
3. Piscatore 'E Pusilleco
4. Pecche?
5. Mamma Mia, Che Vo'Sape'?
6. Passione
7. 'A Vucchella
8. Comme Facette Mammata?
9. I' Te Vurria Vasa!
10. Santa Lucia Luntana
11. Voce 'E Notte
12. O Paese D' 'O Sole

Απόσπασμα από τη Δισκογραφία του Michael Theodore. © Μάριος Σταύρου

1980

- Various: Stars Singen Und Spielen Robert Stolz, Jubiläumskonzert Zum 100 Geburtstag (Ariola), Germany: pop, classical
Ariola 300 692-420
- 1. Michael Theodore: Das Lied Ist Aus (Frag Nicht, Warum Ich Gehe)

<https://www.discogs.com/artist/573961-Michael-Theodore?>

1981

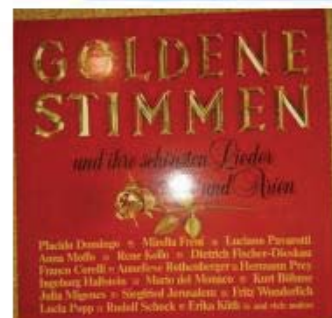
- Various: Stars Wünschen Frohe Weihnacht (Ariola), Germany: pop, classical
Ariola 203 918-365
- 1. Michael Theodore: Herbei, O Ihr Gläubigen

2

1983

- Various: Goldene Stimmen Und Ihre Schönsten Lieder Und Arien (Ariola-Eurodisc), Germany: opera
Ariola Eurodisc GmbH 29 354 8
- 1. Michael Theodore: Mattinata
Composed By: Ruggiero Leoncavallo
Conductor: Josef Dünnowald
Orchestra: Orchester der Württembergischen Staatsoper

Απόσπασμα από τη Δισκογραφία του Michael Theodore.

© Μάριος Σταύρου

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες Πηγές

Διάφας, Μ. «Κώστας Λιόντας», *Ελιμειακά*, 10(3) 1984, σ. 127-131.

Καλογερόπουλος, Τ. (1998). "Michael Theodore". *Το λεξικό της ελληνικής μουσικής* (Τομος 3, σ. 185, 1998). Αθήνα: Γιαλλελή

Καρακούλας, Α. «Κώστας Λιόντας», *Ελιμειακά*, 10(3) 1984, σ. 122-126.

Κολυβά, Μ. Αρχειονομία: Φορείς παραγωγής αρχείων; Ιστορική αναδρομή. Αθήνα: Πατάκη, 2020

Τυροπούλου, Β. Καταγραφή Προσωπικού Αρχείου Φεβρωνίας Νικολαΐδου – Σταματάτου. Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Καλών Τεχνών, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, 2020.

Οπτικοακουστικό υλικό (φυσικό και διαδικτυακό)

Ταλαντόπουλος, Π., Ιούνιος 2020, Προσωπική Συνέντευξη.

Διαδικτυακές πηγές

Αυλογιάρης, Α. *Η φιλαρμονική του δήμου Κοζάνης Πανδώρα και ο ρόλος της στα μουσικά και κοινωνικά δρώμενα της πόλης την περίοδο 1902 – 1941* Πτυχιακή Εργασία, ΤΕΙ Ηπείρου, 2014). Ανακτήθηκε 05 Ιουλίου 2020, από <http://apothetirio.teiep.gr/>

Γιώγλου, Θ. "Ο Θεοδῶρε τραγουδά Θεοδωράκη και Χατζιδάκι «αλλιώς»". *Όγδοο*, 2013. Ανακτήθηκε Αύγουστο 17, 2020, από <https://www.ogdoo.gr/diskografia/diskoi-pou-den-ksexasa/o-theodoretragoyda-theodoraki-xatzidaki>

Νέο Κύμα. *Νέο Κύμα & Ελληνικό Τραγούδι 50's – 70's κλπ!* Δεκέμβριος 19, 2012. Ανακτήθηκε 15 Αυγούστου 2020 από <http://neokyma.blogspot.com/2012/12/161.html> 77

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Γεωργιάς, Β. *The golden voice of Michael Theodore* {Ηχογράφηση Βινύλιου}. Γερμανία: Philips, 1985.

Οπτικοακουστικό υλικό (φυσικό και διαδικτυακό)

Cade, David. Προσωπική Συνέντευξη. Μάιος 2020.

Βιογραφικά σημειώματα:

Ο Άρης Μπαζμαδέλης είναι Μουσικός Βιβλιοθηκονόμος και Διδάσκων στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ από το 1993. Σπούδασε βιβλιοθηκονομία στο ΑΤΕΙ Θεσσαλονίκης και μουσική στο ΚΩΘ. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου στην Πολιτιστική Διαχείριση. Εργάστηκε ως Μουσικός Βιβλιοθηκονόμος στην Μουσική Βιβλιοθήκη του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης κατά τα έτη 1987-1993 και ως παραγωγός εκπομπών τέχνης στο Δημοτικό Ραδιόφωνο Θεσσαλονίκης 1989-2002. Το 2017 εκδόθηκε το Ευρετήριο Μουσικών Βιβλιοθηκών και Αρχείων στην Ελλάδα, ένα έργο για το οποίο συνεργάστηκε για αρκετά χρόνια με τον Neil Mixon Rattliff. Ασχολείται με ιστορικές μουσικές συλλογές καθώς και με την έρευνα, διαχείριση, διοργάνωση και διάδοση προγραμμάτων σχετικών με τα αρχεία και τις συλλογές για την ελληνική παραδοσιακή μουσική. Συμμετέχει με ανακοινώσεις και διοργάνωση σεμιναρίων σε ελληνικά και διεθνή βιβλιοθηκονομικά συνέδρια (Perugia, New York, Roma, Leipzig, Krakow, Prague, Cape Town). Δραστηριοποιείται ενεργά σε θέματα συνηγορίας (advocacy) της επιστήμης της βιβλιοθηκονομίας και δη της μουσικής βιβλιοθηκονομίας, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Είναι μέλος των διεθνών ευρετηρίων RISM και RILM, από το 1993, chair του Archives and Music Documentation Centres Section της International Association of Music Libraries, Archives and Documentation Centres και μέλος του ΔΣ και του Παραρτήματος Βορείου Ελλάδος της Ένωσης Ελλήνων Βιβλιοθηκονόμων και Επιστημόνων της Πληροφόρησης.

Ο Μάριος Σταύρου είναι απόφοιτος του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ο Μάριος Σταύρου γεννήθηκε στη Λάρνακα της Κύπρου στις 3 Ιουνίου 1994. Σε ηλικία 9 ετών, ξεκίνησε τα πρώτα του μαθήματα μουσικής στο πιάνο καθώς και θεωρητικά. Το 2010, έλαβε το Πτυχίο Αρμονίας και ολοκλήρωσε την Ανωτέρα Α΄ στο πιάνο. Από το 2012 μέχρι και το 2014 υπηρέτησε ως μέλος της Μουσικής Εθνικής Φρουράς με όργανο την Τούμπα και το Αρμόνιο. Το 2014 μέχρι και το 2020 που αποφοιτά, σπουδάζει στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το 2021 επιστρέφει στην μεγαλόνησο για να συνεχίσει της μουσικές του σπουδές στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου, στο πρόγραμμα Master of Music: Music Performance and composition.

Η συλλογή ανέκδοτων ηχογραφήσεων της κεντρικής και ανατολικής Χαλκιδικής στο Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής «Δημήτρης Θέμελης» της Βιβλιοθήκης του ΤΜΣ/ΑΠΘ. Αρχειακή επεξεργασία και οργάνωση.

Άρης Μπαζμαδέλης

bazma@mus.auth.gr

Βαγγέλης Θεοδωρίκας

va_theo@windowslive.com

Θωμάς Παυλίδης

thompavl@gmail.com

Η συλλογή ανέκδοτων ηχογραφήσεων της κεντρικής και ανατολικής Χαλκιδικής στο Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής «Δημήτρης Θέμελης» της Βιβλιοθήκης του ΤΜΣ/ΑΠΘ. Αρχειακή επεξεργασία και οργάνωση.

Άρης Μπαζμαδέλης, Ευάγγελος Θεοδωρίκας, Θωμάς Παυλίδης

Περίληψη: Η περιοχή της κεντρικής και ανατολικής Χαλκιδικής με σημαντική ιστορία και παράδοση, κατέχει αξιοζήλευτη θέση μεταξύ των περιοχών με ιδιαίτερη κληρονομιά στην ελληνική παραδοσιακή μουσική. Τα τελευταία εξήντα χρόνια διάφοροι επιστημονικοί φορείς και ερευνητές έχουν επισκεφθεί την περιοχή πραγματοποιώντας επιτόπια έρευνα, συλλέγοντας και καταγράφοντας σημαντικό αριθμό τραγουδιών. Η Βιβλιοθήκη του Τμήματος Μουσικών Σπουδών και το Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής "Δημήτρης Θέμελης" φυλάσσει μία αρχειακή συλλογή με ανέκδοτες ηχογραφήσεις από την Ιερισσό, την Αρναία και τον Πολύγυρο. Το αρχείο περιλαμβάνει τη συλλογή της επιτόπιας έρευνας και καταγραφής της εθνομουσικολόγου και ποιήτριας Χαράς Παναγιώτας Χρηστάρα, αλλά και ηχογραφήσεις ιδιωτών της περιοχής και φορέων. Η υπό παρουσίαση εργασία πέρα από την καταγραφή των ερευνητικών αποστολών με επιτόπιες καταγραφές, επικεντρώνεται στην καταγραφή της έρευνας στο πεδίο της εθνομουσικολόγου Χ. Π. Χρηστάρα, τη μουσικολογική περιγραφή των αρχειακών ηχογραφήσεων, τεχνική επεξεργασία και αρχειακή οργάνωση - περιγραφή του συνόλου της συλλογής σύμφωνα με αρχειονομικά πρότυπα και ένταξη της στο ψηφιακό αποθετήριο του Αρχείου Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής της Βιβλιοθήκης του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ.

Λέξεις κλειδιά: Αρχεία Παραδοσιακής Μουσικής, Ιερισσός, Αρναία, Πολύγυρος, Χαλκιδική.

Η Αρχειακή Συλλογή τραγουδιών Ιερισσού, Αρναίας και Πολυγύρου

Από την ίδρυση του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ, δόθηκε έμφαση στη συλλογή και διαφύλαξη μουσικού υλικού σχετικού με την ελληνική παράδοση. Διδακτικό προσωπικό του Τμήματος επέβλεψε διπλωματικές εργασίες και καθοδήγησε έρευνα στο πεδίο για τη συλλογή, καταγραφή και αξιολόγηση πρωτογενούς μουσικού υλικού από διάφορες περιοχές της χώρας. Πρωτεργάτες ο πρώτος καθηγητής μουσικολογίας, βιολιστής και εθνομουσικολόγος Δημήτρης Θέμελης και οι καθηγητές Γιάννης Καϊμάκης και Δημήτρης Γιάννου. Αργότερα η ένταξη της εθνομουσικολόγου Αθηνάς Κατσανεβάκη, στο διδακτικό και ερευνητικό προσωπικό του Τμήματος, συνέχισε και συνεχίζει την έρευνα στο πεδίο με έμφαση στην κεντρική και τη βόρεια Ελλάδα. Το μεγάλο όγκο του υλικού που συλλέχθηκε από τα τέλη της δεκαετίας του 80 μέχρι σήμερα κλήθηκε να διαχειριστεί η Βιβλιοθήκη του Τμήματος Μουσικών Σπουδών, μέσω της ψηφιοποίησης, της οργάνωσης και ενίοτε της ανάδειξης του υλικού αυτού. Εκτός από το υλικό το οποίο συλλέχθηκε από τους φοιτητές στα πλαίσια των διπλωματικών τους εργασιών, τα τελευταία χρόνια δημιουργήθηκε ένα αξιόλογο αρχείο ηχογραφήσεων στη βιβλιοθήκη που προέρχεται κυρίως από δωρεές ερευνητών και μουσικολόγων. Το αρχείο αυτό συνεχίζει να εμπλουτίζεται από ηχογραφήσεις συνεντεύξεων και καταγραφής άυλης πολιτιστικής παράδοσης μέσω βίντεο μέσω δράσεων που πραγματοποιεί η βιβλιοθήκη.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι βασικός πυλώνας αυτής της προσπάθειας ήταν ο αείμνηστος καθηγητής Δημήτριος Θέμελης, ο οποίος προσέφερε την επιστημονική συμβολή και στήριξη του στην ομάδα της βιβλιοθήκης, για τη δημιουργία του ψηφιακού αρχείου.

Ειδικότερα για την περιοχή της Χαλκιδικής στη Βιβλιοθήκη και τα Αρχεία του Τμήματος Μουσικών Σπουδών φυλάσσεται ανέκδοτο μουσικό υλικό που προέρχεται από 23 διπλωματικές εργασίες φοιτητών. Ειδικότερα για τις περιοχές Ιερισσού, Αρναίας και Πολυγύρου εντοπίζονται πέντε εργασίες, που εκπονήθηκαν μεταξύ των ετών 2006-2021. Εκτός από τις παραπάνω εργασίες με το ανέκδοτο μουσικό υλικό τους, η Βιβλιοθήκη κατέχει 389 ηχογραφήσεις τραγουδιών των τριών περιοχών καθώς και αριθμό συνεντεύξεων τραγουδιστών της περιοχής, που αποτελούν μέρος της συλλογής του Αρχείου Παραδοσιακής Μουσικής «Δημήτριος Θέμελης». Οι τριακόσιες περίπου από αυτές τις ηχογραφήσεις πραγματοποιήθηκαν από τα τέλη της δεκαετίας του 70 έως και το 1990 (συνεντεύξεις) και προέρχονται από το αρχείο της Παναγιώτας-Χαράς Χρηστάρα¹, το οποίο δώρησε στη Βιβλιοθήκη του ΤΜΣ το 2016. Οι υπόλοιπες ηχογραφήσεις πραγματοποιήθηκαν κατά τα δύο τελευταία έτη από τους Άρη

---

¹ 1957-2021, ποιήτρια και εθνομουσικολόγος. Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Σπούδασε στο Παρίσι Κοινωνιολογία, Γλωσσολογία, Εθνολογία και Εθνομουσικολογία Κάτοχος Διδακτορικού Διπλώματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας από την Ε.Η.Ε.Σ.Σ. Ποιήματα της εκδόθηκαν σε λογοτεχνικά περιοδικά και Ανθολογίες. Εξέδωσε δώδεκα ποιητικές συλλογές και τρεις συγκεντρωτικές εκδόσεις.

Μπαζμαδέλη και Χρήστο Καραστέριο, στην Ιερισσό, παράλληλα με συνεντεύξεις που παραχώρησαν σημαντικοί ηλικιωμένοι πια τραγουδιστές της περιοχής. Τραγουδιστές που θεωρήθηκε ότι δεν είχαν επαρκώς καταγραφεί μέχρι σήμερα. Τέλος παραχωρήθηκε και ψηφιοποιήθηκε υλικό το οποίο βρισκόταν στην κατοχή ιδιωτών, οι οποίοι αναφέρονται παρακάτω.

Συνοπτικά η αρχειακή συλλογή Ιερισσού, Αρναίας, Πολυγύρου, περιλαμβάνει συλλογές των:

Χαρά – Παναγιώτα Χρηστάρα (Ιερισσός, 186, Αρναία, 64, Πολύγυρος, 45)

Γιώργου Κόκκινου (Ιερισσός, 19)

Βαγγελιώς Λαγόντζου (Ιερισσός 23)

Χρήστου Καραστέριου (Ιερισσός 12)

Μαρίκας Γκαγκούτσα (Ιερισσός 13)

Γιάννη Μαρίνου (Ιερισσός 5)

Βιβλιοθήκης Τμήματος Μουσικών Σπουδών (Ιερισσός, 22)

Λόγω του μουσικού πλούτου της περιοχής αρκετοί ερευνητές είχαν πραγματοποιήσει ηχογραφήσεις. Η πρώτη προσπάθεια ήταν στα μέσα της δεκαετίας του 1950 με πρωτοβουλία του Δημάρχου Πολυγύρου Αθανασίου Καραγκάνη και του ερμηνευτή και μετέπειτα υπευθύνου του παραδοσιακού τραγουδιού του Ραδιοφωνικού Σταθμού Θεσσαλονίκης Τάκη Σαμαρά, από τον Αθανάσιο Καρακάση και την Ακαδημία Αθηνών το 1959, από τον Ραδιοφωνικό Σταθμό Θεσσαλονίκης και τον Τάκη Σαμαρά το 1968, από την Δόμνα Σαμίου και τον Σύλλογο προς Διάδοσιν της Εθνικής Μουσικής του Σίμωνος Καρά τη δεκαετία του 1970. Στοιχεία για τον αριθμό των ηχογραφήσεων, τους ερμηνευτές και την εύρεση τους ήταν μέχρι πρόσφατα αποσπασματικά γνωστά, ενώ η τελευταία έρευνα η οποία είναι δημοσιευμένη στο αποθετήριο της Βιβλιοθήκης του ΤΜΣ² συμπλήρωσε το κενό που υπήρχε σχετικά με τις διαφορετικές προσπάθειες. Από όλες αυτές τις ηχογραφήσεις που πραγματοποιήθηκαν στο παρελθόν, κυκλοφόρησαν και είναι γνωστός μεγάλος αριθμός τραγουδιών, στον δίσκο βινυλίου «Τραγούδια Ανατολικής Μακεδονίας» του «Συλλόγου προς Διάδοσιν της Ελληνικής Μουσικής» και τους ψηφιακούς δίσκους που κυκλοφόρησαν από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Ιερισσού «Κλειγένης» και προέρχονται από τις ηχογραφήσεις του Ραδιοφωνικού Σταθμού Θεσσαλονίκης το 1968, αλλά και από πιο σύγχρονες ηχογραφήσεις. Δύο από τις ηχογραφήσεις που περιέχονται στο δίσκο βινυλίου και μετέπειτα στο cd που κυκλοφόρησε μαζί με τον τόμο «Μουσική Εκλογή» της Ακαδημίας Αθηνών του 1967, ταυτίζονται με τις ηχογραφήσεις που πραγματοποιήθηκαν από τον Τάκη Σαμαρά και το Ρ/Φ Σταθμό Θεσσαλονίκης από το 1954 κ.ε. και δόθηκαν στα 1959 στα μέλη της

---

² Sophia.mus.auth.gr, βλ. Βαγγέλης Θεοδωρίκας, Θωμάς Παυλίδης.

αποστολής της Ακαδημίας Αθηνών (Καρακάσης 333-341)³. Εκεί η Βαγγελιώ Λαγόντζου ερμηνεύει δύο τραγούδια τα «Καλογριοπούλα περπατεί» και «Ο κυρ βορηάς παρήγγειλε»⁴.

Τα τραγούδια που περιλαμβάνονται στο αρχείο της Π. Χ. Χρηστάρα ηχογραφήθηκαν και τεκμηριώθηκαν με σκοπό την εκπόνηση της διδακτορικής της διατριβής *Le 'Δημοτικό Τραγούδι' (Chanson Traditionnelle) De Halcidique (En Macedoine Grecque)*, στην *École des Hautes Etudes en Sciences Sociales* στο Παρίσι. Σε αυτό περιλαμβάνονται πέρα από τις διακόσιες βασικές ηχογραφήσεις της περιοχής της Ιερισσού, για τις οποίες θα αναφερθούμε εκτενέστερα παρακάτω, της Αρναίας, και του Πολυγύρου. Η σχετική έρευνα έχει δείξει μέχρι στιγμής ότι η συλλογή της Π. Χ. Χρηστάρα αποτελεί την ογκωδέστερη και ίσως πληρέστερη καταγραφή της μουσικής κληρονομιάς της περιοχής της Ιερισσού ενώ, όπως αναφέρθηκε, σημαντικός είναι ο αριθμός των ηχογραφήσεων που πραγματοποίησε στην Αρναία. Στον Πολύγουρο παρόλο που οι ηχογραφήσεις είναι λιγότερες (τέλη 70) περιλαμβάνουν ερμηνείες της Ζαφειρώς Δέλιου, η οποία είχε ηχογραφηθεί στις αρχές του '60 από την αποστολή της Ακαδημίας Αθηνών. Ορισμένα τραγούδια απαντώνται και στις δύο περιοχές, λογική συνέπεια της γειτνίασης, ιστορικής και γεωγραφικής, των δύο αυτών παλαιών οικισμών. Στο αρχείο ακούγονται οι φωνές είκοσι περίπου ερμηνευτών από την Ιερισσό, δέκα από την Αρναία και τριών από τον Πολύγουρο. Ο γηραιότερος εξ αυτών ήταν κατά τη διάρκεια της ηχογράφησης 80 ετών (Δημήτρης Κουτσογιώργης), ενώ ο νεώτερος περίπου 30 ετών. Οι Ιερισσιώτες που ερμηνεύουν πλέον των εκατόν εξήντα τίτλων τραγουδιών είναι οι:

Στέριος Γκατζώνης με πλέον των σαράντα τραγουδιών, Γιάννης Τσιριγώτης, Μαρία Γατά, Μηλιά Στρούνη-Λαγόντζου, Γιάννης Μαρίνος, Μαρίκα Γκαγκούτσα, Αντώνης Γκαγκούτσας, Βάγια Πλιάκου, Βέτα Χασάπη, Μαρία Καλαϊτζή, Δημήτρης Κουτσογιώργης, Μαρία Παρθενιώτη, Κατερίνα Μήτρου, Δημήτρης Μήτρος, Ελευθερία Μπαρμπούνη, Στέλλα Παπαδοπούλου, Νικολέτα Τζέλιου και Φλωρίνα Δότσου, Γιώργος Κόκκινος, Μηλιά Στρούνη, Πελαγία Χασάπη και η Βαγγελιώ Λαγόντζου.

Τα τραγούδια της Αρναίας και του Πολυγύρου ερμηνεύονται από τους:

³ Ορισμένα τραγούδια της Χαλκιδικής που δωρήθηκαν, περιελήφθησαν στο δίσκο και μετέπειτα στα CD, που συνόδευε τον τόμο «Μουσική Εκλογή», χωρίς σχετική σημείωση προέλευσης. Τα τραγούδια αυτά έχουν συνοδεία ορχήστρας, η οποία ήταν η τότε ορχήστρα ποικίλης μουσικής του Ρ/Φ Θεσσαλονίκης, ενώ στις αρχές του 60 με πρωτοβουλία του Παντελή Καβακόπουλου, ως υπευθύνου του παραδοσιακού προγράμματος του Ε.Ι.Ρ. (σύμφωνα με μαρτυρία του ιδίου στον Α.Μπαζμαδέλη) δημιουργήθηκαν οι παραδοσιακές ορχήστρες των ραδιοφωνικών σταθμών με παραδοσιακούς μουσικούς. Με αυτήν την ορχήστρα ηχογραφήθηκαν περισσότερα από 100 τραγούδια της Ιερισσού το 1968 (βλ. *Αγάπη μου καλονικίρ'νη να σ' είχα ντου χειμώνα*).

⁴ Το ηχητικό υλικό των δύο τραγουδιών παραχώρησε η Βαγγελιώ Λαγόντζου στον Άρη Μπαζμαδέλη με δικαιώματα χρήσης.

Στέριο Τζίτζικα, Άννα Δαλέ, Τασία Πανιώρα, Έλλη Σαμαρά, Κυριάκο Αδάμο, Κατερίνα Καραστέριου, Ρήνα Κουλουμπή, Μαρία Πνευματικού, Ρούλα Πίτουλα και Σουζάνα Ρούκα (Αρναία), Ζαφειρώ και Μιχάλη Δέλλιο (Πολύγυρος).

Στις ηχογραφήσεις εκτός από τα γνωστά τραγούδια όπως τα «Μια κόρη από τον Έλυμπο κι από τη Μυτιλήνη», «Κάτω στις Χάϊδως τα Νησιά», «Πάνω Σβουνή Ήθελα ν' Ανεβώ», «Ένα Πουλί Θαλασσινό κι Ένα Πουλί Βουνίσιο», «Ασπρα μου περιστέρια μαύρα μου πουλιά» και πολλά άλλα, περιλαμβάνονται και λιγότερο γνωστά και ερμηνευμένα και κατ' επέκταση ηχογραφημένα όπως τα:

«Στην Πόλη Ήμαν Κρητικούδα μου»

«Δώδεκα Χρόνους Έκανα μ ένα Κοράσι Αντάμα»

«Σ' ένα Περιβολάκι Μέσα Μπαίνω»

«Σήμερα δεν Επέρασε τ' Όμορφο Παλλικάρι»

«Που να'βρω γω Βασιλικό»

«Κάτω στο Γιαλό Κάτω στο Περιγιάλι»

«Ένας Κοντός Κοντούτσικος Παίρνει Όμορφη Γυναίκα»

«Κοράδιον Ετραγούδησε Πα' σε Γιαλένιο Πύργο»

«Ηρθαν Καράβια στο Γιαλό»

«Σύρε Πουλάκι κι Έγω θα σι το Κτίσω»

«Ξένε μ' τι Θέλεις κι Έρχεσαι»

«Όλες οι Βέργες Ειν' Εδώ Μαρία μου»

«Μάνα με Κακοπάντρεψς κι μ' Εδωσες στους Κάμπους»

«Μέσα στα Μαύρα Πέλαγα»

«Δε Ξημερώνεις Μάυρη Αυγή να Πάω στο Πουλί μου»

και πολλά άλλα. Αξιόλογη είναι μία μικρή συλλογή με ταχταρίσματα από την περιοχή της Αρναίας, τα οποία ερμηνεύονται από ηλικιωμένες τραγουδίστριες της περιοχής.

Ειδικά για τη συλλογή τραγουδιών της Ιερισσού αξίζει να τονιστεί ότι περιλαμβάνονται περίπου 25 τραγούδια που ανήκουν στην κατηγορία Ακριτικά και Κλέφτικα, 7-8 Ιστορικά, 5-6 του Γάμου, 10 περίπου της Ξενιτιάς, 7-8 Μοιρολόγια, 10 περίπου τραγούδια που σχετίζονται με θρησκευτικές εορτές, ενώ τον μεγαλύτερο όγκο καταλαμβάνουν τα τραγούδια της Αγάπης. Ο αριθμός τους ξεπερνά τους 100 τίτλους (Χρηστάρα).

Στα τέλη του 2017 και στις αρχές του 2018 η Βιβλιοθήκη του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ, πραγματοποίησε ορισμένες καταγραφές, στα πλαίσια της παραγωγής του διπλού CD Φωνές της Ιερισσού». Σε δύο αποστολές

ηχογραφήθηκαν και βιντεοσκοπήθηκαν τραγούδια καθώς και συνεντεύξεις με τις Βέτα Χασάπη, Βαγγελιώ Λαγοντζου, Μαρίκα Γκαγκουτσα, Μηλιά Στρουνη, Γιώργο Λαγοντζο, Νικολέτα Τζέλιου και Πελαγία Χασάπη. Σε αυτές συμμετείχαν οι Άρης Μπαζμαδέλης μουσικός βιβλιοθηκονόμος, Nancy Brown Birk καθηγήτρια αρχειονομίας και Δημήτρης Κοκκώνης φοιτητής μουσικολογίας. Το υλικό χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή 15λεπτου βίντεο, για την τεκμηρίωση του

Εικόνα 1

CD Φωνές της Ιερισσού

Εικόνα 2

Β. Λαγοντζου, Β. Χασάπη, Μ. Γκαγκούτσα, © Άρης Μπαζμαδέλης

προϋπάρχοντος υλικού αλλά και για τον εμπλουτισμό του Αρχείου της Βιβλιοθήκης. Το CD κυκλοφόρησε με την επιμέλεια των Α. Μπαζμαδέλη, Σ. Τσοπάνη, Κ. Κόντου (ηχητική επεξεργασία), Γ. Μπαζμαδέλη (επιμέλεια φυλλαδίων), Ο. Κολοκυθά (μεταφράσεις), Δ. Θέμελη, Α. Κατσανεβάκη και Χ.Π. Χρηστάρα (αναλύσεις και κείμενα). Η παραγωγή ολοκληρώθηκε με τη συμβολή της ομάδας «Κύτταρο» της Ιερισσού. Το βίντεο⁵ ολοκληρώθηκε με την επιμέλεια των Αρη Μπαζμαδέλη, Αναστάση Δελλή, Νίκου Καλαθάκη και τη συμβολή των Nancy Brown Birk, Δημήτρη Κοκκώνη, Βαγγέλη Θεοδωρίκα, Ηλία Χατζηδημητρίου, Χρήστου Καραστέριου. Το CD και το βίντεο πρωτοπαρουσιάστηκαν στην Ιερισσό, με την παρουσία ερμηνευτών εν ζωή.

Πρέπει να σημειωθεί ότι από τις ηχογραφήσεις του Αρχείου της Π.Χ. Χρηστάρα απουσιάζουν κάποιοι ερμηνευτές των οποίων η φωνή είχε διασωθεί σε παλαιότερες ηχογραφήσεις των Δόμνας Σαμίου και Σίμωνος Καρά με χαρακτηριστικότερη την περίπτωση της *Βαγγελιώς Λαγόντζου*, η ερμηνεία της οποίας σε νεανική ηλικία είχε διασωθεί μέσα από την ηχογράφηση δύο τραγουδιών στο Ραδιοφωνικό Σταθμό Θεσσαλονίκης στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Ειδικότερα για τη *Βαγγελιώ Λαγόντζου*, κατά παρότρυνση της εθνομουσικολόγου και ποιήτριας Χαράς Παναγιώτας Χρηστάρα, έγινε προσπάθεια και ηχογραφήθηκε για το Αρχείο της Βιβλιοθήκης του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, μόλις το Δεκέμβριο του 2017. Παράλληλα ηχογραφήθηκε, κατά τα έτη 2016 και 2017, η *Βέτα Χασάπη*, ενώ συνεχίστηκαν οι προσπάθειες να ηχογραφηθούν ερμηνευτές της Ιερισσού, η φωνή των οποίων δεν έχει καταγραφεί επαρκώς σε προηγούμενες ηχογραφήσεις.

Εκτός του μεγάλου αριθμού ηχογραφήσεων του Στέριου Γκατζώνη, ο οποίος ηχογραφήθηκε στο σπίτι του, λίγο πριν αποβιώσει, αξιόλογος είναι ο αριθμός και η ποιότητα των ηχογραφημένων τραγουδιών που ερμηνεύουν οι Μαρίκα Γκαγκούτσα, Μαρία Γατά, Βέτα Χασάπη, Γιάννης Τσιριγώτης, Γιάννης Μαρίνος και Βάγια Πλιάκου. Πρέπει να σημειωθεί ότι ένα μέρος του υλικού είναι αποσπασματικό και συνεπώς λιγότερο αξιοποιήσιμο, μιας και η ηλικία πολλών συντελεστών ήταν προχωρημένη και ως εκ τούτου οι δυνατότητες τους περιορισμένες.

Οργάνωση και επεξεργασία του υλικού

Για την υλοποίηση της οργάνωσης της συλλογής οι γνώσεις μουσικής αρχειονομίας και μουσικολογίας ήταν απαραίτητες. Για την ακρίβεια αποτέλεσαν τη βάση για την τελική ταξινόμηση και κατά συνέπεια διαμόρφωση

---

⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=c9Z-jN5V9Lg>

του αρχείου. Η επιστήμη της αρχειονομίας στις μέρες μας συνδέεται άμεσα με τα υπόλοιπα γνωστικά πεδία. Η καθημερινή εξέλιξη της τεχνολογίας έχει καταστήσει αναγκαία την οργάνωση της μουσικής πληροφορίας σε αρχεία και βιβλιοθήκες μέσω της επιστήμης της πληροφόρησης. Πλέον οι βιβλιοθηκονόμοι - αρχειονόμοι που διαχειρίζονται μουσικές συλλογές είναι απαραίτητο να έχουν επαρκείς γνώσεις σχετικές με το υλικό που διαχειρίζονται. Από την άλλη πλευρά οι μουσικοί-μουσικολόγοι που καλούνται να διαχειριστούν μουσικά αρχεία είναι απαραίτητο να γνωρίζουν τις βασικές και απaráβατες αρχές της επιστήμης της αρχειονομίας. Αυτή η αναγκαιότητα της εξειδίκευσης είναι απαραίτητη για την ορθή οργάνωση των μουσικών πηγών και των τεκμηρίων. Κατά συνέπεια, ο αρχειονόμος έχει “χρέος” να εξειδικευτεί για να ανταπεξέλθει στην ορθή δημιουργία μιας βάσης δεδομένων, η οποία θα έχει την δυνατότητα να προβάλλει γενικές αλλά και πιο ειδικές πληροφορίες που μπορεί να αναζητηθούν (search) από άλλους επιστήμονες του συγκεκριμένου γνωστικού πεδίου και έρευνας (Ιωαννίδου). Το ανθρώπινο δυναμικό που απασχολήθηκε για την οργάνωση και επεξεργασία της συλλογής αποτελούνταν από μουσικό βιβλιοθηκονόμο-αρχειονόμο και μουσικολόγους που είχαν τη βασική εκπαίδευση στην επιστήμη της πληροφόρησης, μέσα από ειδικά μαθήματα (μουσικής βιβλιοθηκονομίας-αρχειονομίας) που είχαν παρακολουθήσει κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών τους σπουδών. Επικουρικά, σημαντική ήταν η συμβολή των δύο εθνομουσικολόγων Χ.Π. Χρηστάρα και Α. Κατσανεβάκη, για τη μουσικολογική τεκμηρίωση του υλικού.

Το σύνολο του υλικού που δωρήθηκε, αλλά και στη συνέχεια συλλέχθηκε, ψηφιοποιήθηκε, καταγράφηκε, ταξινομήθηκε και οργανώθηκε σύμφωνα με την κατάταξη των Γεωργίου Σπυριδάκη και Σπυριδώνος Περιστέρη της Ακαδημίας Αθηνών σε *Ακριτικά, Ιστορικά, Κλέφτικα, Παραλογές, Του Έρωτα, Του Γάμου, Νανουρίσματα, Κάλαντα, Θρησκευτικά-Λατρευτικά, Της Ξενιτιάς, Μοιρολόγια, Σκωπτικά* κ.λπ. Κατόπιν έγινε προσπάθεια καθαρισμού του ήχου και βελτίωση του ηχητικού αποτελέσματος του, μιας και το υλικό αρχικά φυλασσόταν σε μορφή κασετών για περισσότερα από τριάντα χρόνια. Ωστόσο παρά την παλαιότητα των αναλογικών μέσων στο οποίο το μουσικό υλικό είχε καταγραφεί, η κατάσταση του ήταν καλή και με ελάχιστες φθορές. Στη συνέχεια το κάθε ένα τραγούδι τεκμηριώθηκε και οργανώθηκε σύμφωνα με τα σύγχρονα αρχειακά – βιβλιοθηκονομικά πρότυπα, ενώ περιγράφηκε σύμφωνα με τα πρότυπα των μεταδεδομένων (Dublin Core Metadata).

Τμήμα Μουσικών Σπουδών Α.Π.Θ.

DSpace Αρχική → Βιβλιοθήκη Τμήματος Μουσικών Σπουδών (ΑΠΘ) → Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής "Δημήτρης Θέμελης" = Archive of Greek Traditional Music "Dimitris Themelis" → Προβολή τεκμηρίου

Ένα πουλί λέει, ένα πουλί θαλασσινό κι ένα πουλί βουνίσιο.

Χασάπη, Βέτα (τραγουδιστή) = Chasapi, Veta (singer)

URI: <http://sophia.mus.auth.gr/xmlui/handle/123456789/1548>
 Ημερομηνία: 2016-05-25

Περιγραφή:
 Παραδοσιακό ελληνικό τραγούδι με μουσική καταγραφή και ποιητικό κείμενο = Greek traditional song with musical transcription and lyrics.

Εμφάνιση ολόκληρου εγγράφου

Προεπισκόπηση αρχείων

Αρχείο ήχου
 AGTM_2_Ένα πουλί λέει.mp3

Αυτό το τεκμήριο εμφανίζεται στις ακόλουθες συλλογές

- Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής "Δημήτρης Θέμελης" = Archive of Greek Traditional Music "Dimitris Themelis" (90)

Αναζήτηση στο DSpace:

☒ Αναζήτηση στο DSpace ☐ Αυτή η συλλογή

Πλοήγηση

Όλο το DSpace
 Κοινότητες & Συλλογές
 Από πινακοποιημένη δημοσίευση
 Συγγραφείς
 Επιμέλητες
 Τίτλοι
 Λέξεις κλειδιά
 Αυτή η συλλογή
 Από πινακοποιημένη δημοσίευση
 Συγγραφείς
 Επιμέλητες
 Τίτλοι
 Λέξεις κλειδιά

Ο λογαριασμός μου

[Σύνδεση](#)
[Εγγραφή](#)

Τμήμα Μουσικών Σπουδών Α.Π.Θ.

DSpace Αρχική → Βιβλιοθήκη Τμήματος Μουσικών Σπουδών (ΑΠΘ) → Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής "Δημήτρης Θέμελης" = Archive of Greek Traditional Music "Dimitris Themelis" → Προβολή τεκμηρίου

Εμφάνιση ολόκληρου εγγράφου

dc.contributor.other	Χασάπη, Βέτα (τραγουδιστή) = Chasapi, Veta (singer)
dc.date.available	2016-05-25T09:25:05Z
dc.date.created	1984-08-01
dc.date.issued	2016-05-25
dc.identifier.other	LMS_AGTM_2
dc.identifier.uri	http://sophia.mus.auth.gr/xmlui/handle/123456789/1548
dc.description	Παραδοσιακό ελληνικό τραγούδι με μουσική καταγραφή και ποιητικό κείμενο = Greek traditional song with musical transcription and lyrics. ει
dc.language	Ελληνικά = Greek
dc.relation.ispartof	Le "Θημοτικό τραγούδι" (chanson traditionnelle) de Haïkidi (en Macédoine grecque) - PhD de l'École des hautes études en sciences sociales - France, (2001)
dc.source	Αρχείο Χρηστούρα Παναγιώτα - Χαρά = Archive Christara Panayota - Chara
dc.subject	Ερωτικά = Love songs ει
dc.subject	Χαλκιδική
dc.subject	Chalkidiki
dc.subject	Ierissos
dc.subject.other	Ierissos
dc.title	Ένα πουλί λέει, ένα πουλί θαλασσινό κι ένα πουλί βουνίσιο. ει
dc.title.alternative	Un oiseau de mer et un oiseau de montagne.

Αναζήτηση στο DSpace:

☒ Αναζήτηση στο DSpace ☐ Αυτή η συλλογή

Πλοήγηση

Όλο το DSpace
 Κοινότητες & Συλλογές
 Από πινακοποιημένη δημοσίευση
 Συγγραφείς
 Επιμέλητες
 Τίτλοι
 Λέξεις κλειδιά
 Αυτή η συλλογή
 Από πινακοποιημένη δημοσίευση
 Συγγραφείς
 Επιμέλητες
 Τίτλοι
 Λέξεις κλειδιά

Ο λογαριασμός μου

[Σύνδεση](#)
[Εγγραφή](#)

Εικ. 4, 5. Επεξεργασία και εγγραφή του τραγουδιού «Ένα πουλί θαλασσινό κι ένα πουλί βουνίσιο» σε ερμηνεία Βέτας Χασάπη από το ψηφιακό αρχείο.

© Άρης Μπαζμαδέλης, Σοφία Τσοπάνη

Επιπροσθέτως, έγινε σημαντική προσπάθεια να συλλεχθεί, σε όσα τραγούδια ήταν εφικτό, το ποιητικό κείμενο, καθώς και οι μουσικές τους μεταγραφές. Τριάντα πέντε περίπου εγγραφές τραγουδιών στο Αρχείο περιλαμβάνουν εκτός από την ήχο, το ποιητικό κείμενο και τη μουσική μεταγραφή. Το τελικό αποτέλεσμα φιλοξενείται στο Ψηφιακό Αποθετήριο της Βιβλιοθήκης του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ. (<https://sophia.mus.auth.gr/xmlui/>), ως

Αρχείο Παραδοσιακής Μουσικής «Δημήτρης Θέμελης». Σε αυτό το ψηφιακό αποθετήριο το υλικό είναι ελεύθερα προσβάσιμο σε κάθε ενδιαφερόμενο και διέπεται από περιορισμούς χρήσης που έχουν τεθεί από τη δωρήτρια, αλλά και τη βιβλιοθήκη. (*Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές*) Πιο συγκεκριμένα, οι χρήστες είναι ελεύθεροι να χρησιμοποιούν το υλικό με την υποχρέωση την αναφορά στους συντελεστές και τον φορέα (με προσθήκη της σχετικής ιστοσελίδας) χωρίς τη δυνατότητα εμπορικής χρήσης του υλικού ούτε της παραγωγής νέου υλικού με βάση το υπάρχον. Με τον τρόπο αυτό προστατεύονται τα δικαιώματα των ερμηνευτών, αλλά και των υπολοίπων συντελεστών του παραχθέντος υλικού.

dc.contributor.other	Βαγγελιώ Λαγόντζου (Τραγούδι) Vagkeliō Lagontzou(Singer) Γιάννης Τσιριγώτης (Τραγούδι) Giannēs Tsigiōtis (Singer)	
dc.contributor.other	Βαγγελιώ Λαγόντζου (Ηχογράφηση) Vagkeliō Lagontzou (Recording)	
dc.date.created	Δεκαετία του (Decade of) 1990	
dc.identifier.other	LAI21	
dc.description	Παραδοσιακό ελληνικό τραγούδι = Greek traditional song	el
dc.language	Ελληνικά = Greek	
dc.language.iso	el	el
dc.provenance	Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής "Δημήτριος Θέμελης"	el
dc.provenance.alternative	Archive of Greek Traditional Music "Dimitrios Themelis"	en
dc.subject	Ερωτικό , Καθιστικό τραγούδι	el
dc.subject	Erotic, Table song	en
dc.subject.other	Ιερισσός	
dc.subject.other	Ierissos	
dc.subject.other	Χαλκιδική/Θεσσαλονίκη	
dc.subject.other	Chalkidiki/Thessaloniki	
dc.title	Μα σαν μου πήρε ο λογισμός μου και την καρδιά μου την λαύρα	el
dc.title.alternative	But as if he took my mind and my heart	en
dc.type	Recording, oral	en
dc.relation	CHI25, LAI5	

Αποκλειστικός στόχος του Αρχείου, όπως και της Π.Χ. Χρηστάρα δώρησε τον κυριότερο όγκο της συλλογής, ήταν η διαφύλαξη, αλλά και η ελεύθερη διάθεση και διάδοση της μουσικής κληρονομιάς της Ιερισσού, με τους κατά το δυνατό λιγότερους περιορισμούς, όπως αυτοί αναφέρθηκαν παραπάνω.

Επιπροσθέτως, έγινε σημαντική προσπάθεια να συλλεχθεί, σε όσα τραγούδια ήταν εφικτό, το ποιητικό κείμενο, καθώς και οι μουσικές τους μεταγραφές. Τριάντα πέντε περίπου εγγραφές τραγουδιών στο Αρχείο περιλαμβάνουν εκτός από την ήχο, το ποιητικό κείμενο και τη μουσική μεταγραφή. Το τελικό αποτέλεσμα φιλοξενείται στο Ψηφιακό Αποθετήριο της Βιβλιοθήκης του

Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ. (<https://sophia.mus.auth.gr/xmlui/>), ως Αρχείο Παραδοσιακής Μουσικής «Δημήτρης Θέμελης».

Pad 7:39 pm 43%

A Ένα πουλί, λέει¹⁴, ένα πουλί θαλασσινό κι ένα πουλί βουνίσιο
 B τα δυο πουλιά, λέει, τα δυο πουλιά ζιμί-, ζιμίζανε
 τα δυο πουλιά, αίντε¹⁵, τα δυο πουλιά, ζιμίζανε, τα δυο τ' αγαπημένα
 C κι ο σταυραϊτός, λέει, κι ο σταυραϊτός τα μά-, τα μάλωνε
 κι ο σταυραϊτός τα μάλωνε κι όλο τα περιδιώχνει.
 D - Μην μας μαλώνεις, σταυραϊτέ, και μην μας περιδιώχνεις
 E εμείς καιρό δεν κάνουμε, καιρό δεν καρτερούμε
 F το Μάη και το Θεριστή κι αυτόν τον Αλωνάρη
 G κι αν πάρουμε και Αύγουστο, πέντε-έξι-εφτά ημέρες
 H αλλού θα λημεριάσουμε ...

***

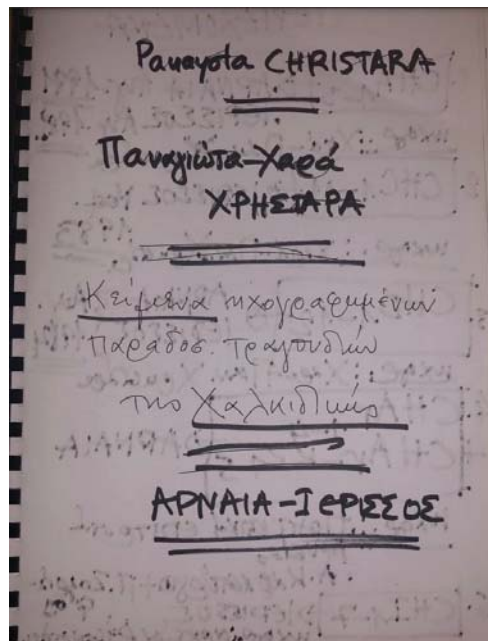
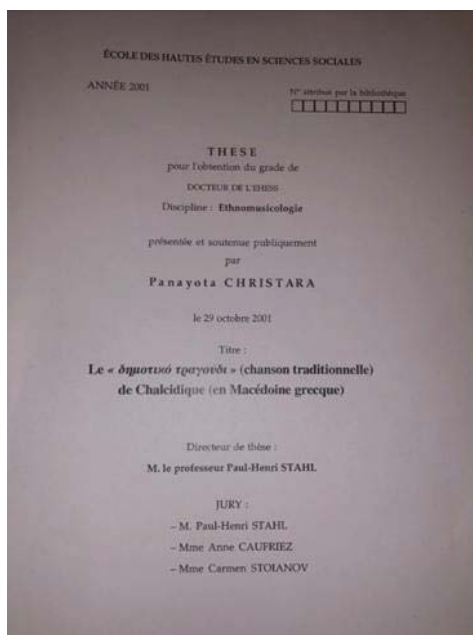
Pad 7:56 pm 43%

Ε. Βέτα Χαπάρι, 66 αυτ. Γενέσιος, Απρίλ 1984

Εικ. 6, 7. Το ποιητικό κείμενο του τραγουδιού στο ψηφιακό αρχείο και η μεταγραφή του τραγουδιού από τη φωνή της Βέτας Χαπάρη. © Άρης Μπαζμαδέλης, Σοφία Τσοπάνη

Στο ψηφιακό αποθετήριο το υλικό είναι ελεύθερα προσβάσιμο σε κάθε ενδιαφερόμενο και διέπεται από περιορισμούς χρήσης που έχουν τεθεί από τη δωρήτρια, αλλά και τη βιβλιοθήκη. ([Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές](#)) Πιο συγκεκριμένα, οι χρήστες είναι ελεύθεροι να χρησιμοποιούν το υλικό με την υποχρέωση την αναφορά στους συντελεστές και τον φορέα (με προσθήκη της σχετικής ιστοσελίδας) χωρίς τη δυνατότητα εμπορικής χρήσης του υλικού ούτε της παραγωγής νέου υλικού με βάση το υπάρχον. Με τον τρόπο αυτό προστατεύονται τα δικαιώματα των ερμηνευτών, αλλά και των υπολοίπων συντελεστών του παραχθέντος υλικού.

Εικ. 8, 9. Η Διδακτορική Διατριβή της Χ. Π. Χρηστάρα και σημειώσεις της σχετικές με το υλικό του αρχείου της⁶ © Θωμάς Παυλίδης, Βαγγέλης Θεοδωρίκας, Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής ΤΜΣ-ΑΠΘ

Αποκλειστικός στόχος του Αρχείου, όπως και της Π. Χ. Χρηστάρα που δώρησε τον κυριότερο όγκο της συλλογής, ήταν η διαφύλαξη, αλλά και η ελεύθερη διάθεση και διάδοση της μουσικής κληρονομιάς της Ιερισσού, με τους όρους οι οποίοι αναφέρθηκαν παραπάνω.

Κλείνοντας πρέπει να αναφερθεί η σημαντική συμβολή των Βέτα Χασάπη, Μαρίκα Γκαγκούτσα, Βαγγελιώ, Μηλιά και Μαρία Λαγόντζου και Γιώργο Λαγόντζο, Νικολέτας Τζέλιου, Πελαγίας Χασάπη και τον Χρήστου Καραστέριο, για την πολύτιμη βοήθεια τους στη συλλογή και τεκμηρίωση των τραγουδιών, όπως επίσης και για τις πολύτιμες πληροφορίες που παραχώρησαν.

⁶ Όπως προαναφέρθηκε, η δωρεά του υλικού που δώρησε η Χ. Π. Χρηστάρα αποτέλεσε τη βάση για την περεταίρω έρευνα και συλλογή υλικού από την περιοχή με παράλληλη την παραγωγή του cd και του μικρού video, στα πλαίσια του μαθήματος «Μουσικά αρχεία, διαχείριση, οργάνωση και εργαλεία έρευνας» του Α. Μπαζμαδέλη στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών. Ακολούθησε η ψηφιοποίηση και οργάνωση του συνόλου του υλικού όπως παρουσιάζεται στο άρθρο αυτό.

Εικόνα 10

Αναλογικό και ψηφιακό υλικό της αρχειακής συλλογής.

© Άρης Μπαζμαδέλης, Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής ΤΜΣ - ΑΠΘ

Ελληνική Βιβλιογραφία

Έντυπες πηγές

Θέμελης, Δημήτρης, Σοφία, Τσοπάνη, Άρης Μπαζμαδέλης. "Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής 'Δημήτρης Θέμελης' = Archive of Greek Traditional Music 'Dimitris Themelis'". *DSpace Βιβλιοθήκη Τμήματος Μουσικών Σπουδών* (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), sophia.mus.auth.gr/xmlui/handle/123456789/1537.

Ιωαννίδου, Αρσινόη. "Το Εκπαιδευτικό και Επαγγελματικό Καθεστώς του Μουσικού Βιβλιοθηκονόμου στην Ελλάδα και οι Προοπτικές του". *1ο Συνέδριο Μουσικών Βιβλιοθηκών και Αρχείων*, 21-22 Απριλίου 2017, Ελληνικό Παράρτημα της Διεθνούς Ένωσης Μουσικών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 2024.

Καμπούρη, Σωτηρία. «Δημοτικά Τραγούδια της Ιερισσού και του Λιβαδερού Κοζάνης». Διπλωματική Εργασία. *Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Α.Π.Θ.*, 2008.

Καρακάσης, Σταύρος. «Μουσική Αποστολή εις Χαλκιδικήν (6/8-9/9/1959)». *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου* (11-12) 1959-1960, σ. 333-341.

Μπαζμαδέλης, Άρης, Σοφία, Τσοπάνη. «Η Συλλογή Τραγουδιών της Ιερισσού στο Αρχείο Παραδοσιακής Μουσικής «Δημήτρης Θέμελης» του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.» *Κύτταρο* (16) 2018, σ. 12-15.

Μπαζμαδέλης, Άρης, Τσοπάνη, Σοφία, Κατσανεβάκη, Αθηνά, Κόντος, Κώστας. «Η Ψηφιακή Συλλογή Αρχειακών Ηχογραφήσεων της Περιοχής Ιερισσού Χαλκιδικής: Επιστροφή ενός Αρχείου στην Πατρίδα του». 3^ο Συνέδριο Μουσικών Βιβλιοθηκών και Αρχείων, Θεσσαλονίκη ΤΜΣ-ΑΠΘ, 2019, Ελληνικό Παράρτημα της Διεθνούς Ένωσης Μουσικών Βιβλιοθηκών.

Νάσση, Βαΐα. “Δημοτικά Τραγούδια Της Ιερισσού Χαλκιδικής.” Διπλωματική Εργασία. *Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Α.Π.Θ.*, 2011.

Χρηστάρα, Παναγιώτα Χαρά. “Le ‘Δημοτικό Τραγούδι’ (Chanson Traditionnelle) De Halcidique (En Macedoine Grecque).” Δ.Δ. *École des Hautes ‘Etudes en Sciences Sociales* , 2001.

Οπτικοακουστικό υλικό

Αγάπη μου καλουκίρ’νι να σ’ είχα ντον χειμώνα: Τραγούδια της Ιερισσού. 3 CD και έντυπο. Πολιτιστικός Σύλλογος Ιερισσού «Ο Κλειγένης», 1999.

Φωνές της Ιερισσού = *Voices of Ierissos*. 2 CD και έντυπο. Βιβλιοθήκη Τμήματος Μουσικών Σπουδών Α.Π.Θ., Αρχείο Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής «Δημήτρης Θέμελης», 2017. .

Καβακόπουλος, Παντελής. Φεβρουάριος 2018. Προσωπική Συνέντευξη.

Βιογραφικά σημειώματα:

Ο Άρης Μπαζμαδέλης είναι Μουσικός Βιβλιοθηκονόμος και Διδάσκων στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ από το 1993. Σπούδασε βιβλιοθηκονομία στο ΑΤΕΙ Θεσσαλονίκης και μουσική στο ΚΩΘ. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου στην Πολιτιστική Διαχείριση. Εργάστηκε ως Μουσικός Βιβλιοθηκονόμος στην Μουσική Βιβλιοθήκη του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης κατά τα έτη 1987-1993 και ως παραγωγός εκπομπών τέχνης στο Δημοτικό Ραδιόφωνο Θεσσαλονίκης 1989-2002. Το 2017 εκδόθηκε το Ευρετήριο Μουσικών Βιβλιοθηκών και Αρχείων στην Ελλάδα, ένα έργο για το οποίο συνεργάστηκε για αρκετά χρόνια με τον Neil Mixon Rattlif. Ασχολείται με ιστορικές μουσικές συλλογές καθώς και με την έρευνα, διαχείριση, διοργάνωση και διάδοση προγραμμάτων σχετικών με τα αρχεία και τις συλλογές για την ελληνική παραδοσιακή μουσική. Συμμετέχει με ανακοινώσεις και διοργάνωση σεμιναρίων σε ελληνικά και διεθνή βιβλιοθηκονομικά συνέδρια (Perugia, New York, Roma, Leipzig, Krakow, Prague, Cape Town). Δραστηριοποιείται ενεργά σε θέματα συνηγορίας (advocacy) της επιστήμης της βιβλιοθηκονομίας και δη της μουσικής βιβλιοθηκονομίας, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Είναι μέλος των διεθνών ευρετηρίων RISM και RILM, από το 1993, chair του Archives and Music Documentation Centres Section της International Association of Music Libraries, Archives and Documentation Centres

και μέλος του ΔΣ και του Παραρτήματος Βορείου Ελλάδος της Ένωσης Ελλήνων Βιβλιοθηκονόμων και Επιστημόνων της Πληροφόρησης.

Ο Θωμάς Παυλίδης γεννήθηκε στα Γιαννιτσά και εργάζεται ως εκπαιδευτικός δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Φοίτησε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών της Σχολής Καλών Τεχνών στην κατεύθυνση: Μουσικολογία / Μουσικοπαιδαγωγικά, από όπου αποφοίτησε το 2021. Στα πλαίσια των σπουδών του παρακολούθησε μαθήματα για την οργάνωση, διαχείριση και έρευνα σε μουσικές βιβλιοθήκες και αρχεία. Στην εκπόνηση της διπλωματικής του εργασίας ασχολήθηκε με την οργάνωση και τεκμηρίωση ψηφιακών μουσικών αρχειακών συλλογών. Ασχολείται με την μουσική παιδαγωγική και την εκτέλεση παραδοσιακών-λαϊκών εγχόρδων μουσικών οργάνων .

Ο Βαγγέλης Θεοδωρίκας γεννήθηκε στα Ιωάννινα. Είναι απόφοιτος του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από το 2021. Στα πλαίσια των σπουδών του και της διπλωματικής του εργασίας παρακολούθησε μαθήματα σχετικά με την οργάνωση, διαχείριση και χρήση μουσικών βιβλιοθηκών και αρχείων, ενώ ασχολήθηκε με την ψηφιοποίηση και τεκμηρίωση ψηφιακών μουσικών αρχειακών συλλογών.

ΑΓΓΛΙΚΕΣ ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ / ENGLISH ABSTRACTS

Anna Koulikourdi

Music through the archives and collections of the Central Service of the General State Archives of Greece.

Abstract: This paper aims to present the music through the public and private archives/collections which are kept in the Central Service of the General State Archives of Greece. Starting with the period of Greek Revolution and investigating later archives of 19th and 20th century, it captures the musical composition of the modern Greek state, the introduction of European music in Greece during the period of king Otto and the musical progress, presenting its various aspects (school, military, philellic, palace music, etc), through representative documents of the Service (musical scores, military marches, hymns, musical instruments, uniforms, etc).

Keywords: music, 19-20th century, archives/collections, General State Archives of Greece-Central Service.

Stephanie Merakos

Archival treasures for all: Exhibitions as a means of promoting cultural heritage.

Abstract: Libraries, archives, and museums collect, manage and share their content, serving the community in a variety of ways. They provide access to knowledge, facilitate stakeholder participation in various aspects of cultural life, and play an important role in shaping future societies. Organized archives available at specialists but also at the general public and various social groups, while offering knowledge, education and entertainment.

Music Library "Lillian Voudouri" of the Friends of Music Association has adopted this policy in order to achieve its objectives, which include the promotion of Greek music culture through its collections, services and events. In this context, it has organized two exhibitions, the first in 2019 entitled "Discovering Skalkotas" on the occasion of the 70th anniversary of N. Skalkotas' death and the hosting of his archive at the Library, and the second exhibition in 2021 entitled "My Galaxy: Mikis Theodorakis", dedicated to M. Theodorakis' 96th birthday. This presentation will highlight the design of the two exhibitions in relation to the creators of the archives and their archival content.

Keywords: Mikis Theodorakis, Nikos Skalkotas, archive, exhibition, cultural heritage, education, culture.

Olga Kolokytha & Raffaella Gmeiner

Music archives as part of the cultural and creative sectors in Europe. A case study from the CICERONE project.

Abstract: Archives and libraries are a living part of cultural heritage and cultural life. Our text focuses on the CICERONE project (Creative Industries Cultural Economy production Network <https://cicerone-project.eu/>), funded by the European Commission under the Horizon2020 programme, and concentrates on the archives and libraries sector. We first highlight the general principles of the project and present our methodology for the archives research; this is based on the analytical framework and methodology of CICERONE and has a deep sociological perspective. We then focus on our work on the archives, in the context of which we discuss the case of the Austrian pop music archive SRA (Archiv Österreichischer Populärmusik <http://www.sra.at/>) as well as some of the findings. Our aim is to show that music archives are not just repositories of cultural heritage, but dynamic institutions and essential parts of the European cultural and creative sector. Researching and understanding them from different perspectives can provide invaluable information for researchers from a range of disciplines and sectors and contribute to the formulation of meaningful cultural policies.

Keywords: music archives, CICERONE, cultural and creative sectors.

Magdalini Kalopana

The Dimitris Dragatakis Archive: History and Perspectives.

Abstract: This paper concerns the Dimitris Dragatakis (1914-2001) Archive, an important pole of attraction for researchers from Greece and abroad during the last 25 years. The archiving and cataloguing of the D. Dragatakis Archive by the writer, as a musicologist-curator, highlighted and made accessible a wealth of multimodal primary sources on the composer's works and life. The D. Dragatakis Archive has been the main source of musical material for multiple performances, as well as for various printed and audio editions by the Friends of Dragatakis Society, as a body preserving and promoting the composer's work. Documents from the Archive have been exhibited repeatedly in Athens and Platanoussa (Ioannina), the composer's birthplace (2006, 2014, 2019). The digitization of the Archive's audio material by the Institute for Research on Music and Acoustics/ IEMA (2008-2011) stored the fragile primary archival material. In the spring of 2021, the main scores' part of the D. Dragatakis Archive was granted to the Music Library "Lilian Voudouri" with the aim of digitization and inclusion in the works of Greek music culture available on the

internet.

Keywords: Dimitris Dragatakis Archive, Association of Friends of Dimitris Dragatakis, Music Library “Lilian Voudouri”, archival processing, cataloguing, multimodal primary source.

Costas Zervopoulos, Gerasimos Martinis, Eleftherios Kalogeros, Sofia Zapounidou, Aggeliki Drakopoulou, Michalis Sfakakis, Matthew Damigos, Christos Papatheodorou, Manolis Gergatsoulis

Digitization, transcription and documentation of the music archive of seven Philharmonics of the Ionian Islands.

Abstract: Ionian Islands Philharmonic Bands maintain a music archive dating back to the mid-19th century. This music archival material, which is largely handwritten, constitutes a significant part of the Heptanese School and its creators. It is preserved in the private archives of the Philharmonic Bands, but it is not always scientifically catalogued, posing a challenge to its retrieval and access. Furthermore, it is neither digitized nor transcribed, preventing interested historians, researchers, musicologists, and musicians from studying it and utilizing the material online remotely. The project “Preservation and Prominence of the Musical Heritage of the Region of Ionian Islands Prefecture through the Management of the Digital Archives of the Philharmonic Orchestras of the Region” which is implemented by the Department of Archives, Library Science, and Museology of the Ionian University aims at the preservation and the possibility of disseminating selected historical and musicological value segments of the musical archives of seven Philharmonic Bands of the Ionian Islands region, two from Kefalonia, and five from Corfu. The selected music archival material exclusively concerns works by Ionian composers. The project's tasks include a musicological study, based on which a selection of a portion of the music archive to be digitized and transcribed was made; digitization of 50,000 pages of music archive; transcription of 15,000 pages of music archive and conversion into machine-readable MusicXML format; documentation of the digitized and transcribed archive using library standards; and finally, the design and development of a digital repository through which the digitized material will be accessible. The implementation process of the aforementioned tasks, apart from highlighting the music works themselves, brings about numerous additional benefits, including a variety of other research activities in musicology. These encompass the study of band (and not only) repertoire, relevant orchestral techniques, etc.

Keywords: music score archives, linked data, MARC21, RDA, IIIF, MusicXML, semantic web

Marina Tzouli

Archive of composer Theodore Antoniou: Classification of press articles from 1958 to 1989

Abstract: This essay presents a classification process referring to articles/press releases related to the work of Theodore Antoniou (1935-2018), which were discovered by the author in the apartment where Theodore Antoniou used to keep his archives. It also records, on one hand articles published in Greece and, on the other hand, translations into Greek of articles published in the international press throughout a time period of approximately thirty years, beginning from August 1958 and the play *The Rainmaker*.

The starting point for the mapping of the process followed in the document dates back to the time when relevant duties were assigned to me by the composer (and my teacher at that time), Theodore Antoniou, since I used to be in charge of his archives for a certain period. Further on, there is a description of the difficulties which arose during the classification process, followed by the classification of the articles by subject and type of publication. For example, certain articles focus on the planning of concerts and artistic activities of Antoniou, others on commentary reviews and some on his personal interviews.

Shortly before closing, there is a cumulative outline on a yearly basis of all articles classified up to this point, followed by a brief review.

Keywords: Article, tribute, journalist, work, review, Penderecki, concert, interview, classification.

Stamatios Giannoulakis, Gregoria Evripidou & Marios Zervas

Stelios Pisis: Highlighting the Archive of the Cypriot Musician with Muscular Dystrophy from the Cyprus University of Technology Library and Exploring His Unique Methods of Communication and Composition.

Abstract: One of the main goals of the Library and Information Services of the Cyprus University of Technology is to record, digitize, promote and preserve cultural heritage. To achieve the above aim, the library contributes to enriching and preserving Cyprus's history and cultural identity. The digital Library Athena of the Library and Information Services of the Cyprus University of Technology is an open-access resource that promotes cultural heritage.

In this paper, extensive reference is made to highlight the archive of the Cypriot composer Stelios Pisis. Apart from its cultural dimension, this specific archive also has

a universal value as it highlights the effort of the musician Stelios Pisis to overcome his muscular dystrophy and to compose music. The paper analyzes the conversion of the file from conventional to digital format and the process of its submission in the "Athena" digital library. Furthermore, the paper describes the program Stelios Pisis uses to be able to communicate and compose music.

Keywords: Stelios Pisis, Muscular dystrophy, Music composer, Cyprus, Digital Library Athena

Michael Keffalas & Petros Koumpios

Proposals for the Educational Use of Audiovisual Material for Urban Popular Song in Primary Education

Abstract: The plethora of audio-visual recordings and archives of urban folk song has led to the need for its use in both primary and secondary education. Today there is a lack of documentation and teaching, so that the new generation does not know the continuity of traditional Hellenic song. In order for the audiovisual material collected in the various music libraries and digital repositories to become a tool available to teachers after the process of organizing, describing and displaying it, it needs to be processed so that it is formatted according to the students' developmental level and their educational needs.

This paper proposes creative and lively ways of using audiovisual material to give children a basic knowledge of the historical and social context in which urban popular song developed, to get to know the instruments and performers of this kind, as well as its composers and lyricists. The ultimate goals of the presentation are to contribute to a more systematic teaching of urban popular song through the use of audiovisual records, which always attract the younger generations, and a deeper understanding of the unbreakable unity of speech-music-dance through the concept/conception of the *primeval ternary act*. In addition, the proposal aims to expand activities, based on material, where children will be engaged, as they will participate by taking an active role, so that they experience the world of urban popular song by taking the stimulus to further explore it, based on their current needs and approaches.

Keywords: audiovisual material, urban popular song, educational use, primeval ternary act.

Yannis Glavinas

The preventive song censorship through the archive of General Secretariat of Press and Information of the General State Archives, Greece.

Abstract: Songs as a mean of expression ideas, feelings and entertainment of the masses were always a favorite target of censorship. In this article an attempt is made to outline the exercise of state preventive censorship of music during the period after World War II until the end of the Colonels' Dictatorship through the reach but fragmentary archive of the General Secretariat of Press and Information which is held by the Central Service of the General State Archives of Greece. The General Secretariat of Press and Information was the competent authority for the exercise of state preventive censorship. The article also highlights the fact that the state's censorship interventions in music and lyrics were part of a single framework of continuous restriction of the right of freedom of expression in art and in public discourse with common objectives and characteristics for the entire period from 1936 to 1974, whether a dictatorship or a "cachectic" democracy.

Keywords: Censorship, Preventive censorship, Songs, Music, Greek Military Dictatorship (1967-1974).

Anna Chatziathanasiou

The "Manolis Kalomiris" Society in relation to the occupation of Manolis Kalomiris as the General Inspector of the Military Musicians.

Abstract: This paper presents the initial conclusions that derive from the archive study of the "Manolis Kalomiris" Society in relation to the occupation of Manolis Kalomiris as the General Inspector of the Military Musicians. The personality of Manolis Kalomiris, is of great importance for both the military band and the archive of the Association from every aspect. However, the research focuses on his contribution to the Military Band, which is highlighted and documented by the study of primary sources. Manolis Kalomiris as General Inspector of Military Musicians (1918-1920 and 1922-1937) has introduced some innovations to the Military Band that were not similar neither in the past nor in the future, as a Bandmaster for almost seventeen years. As a General Inspector of the Military Musicians, he had the entire supervision of each of the Military Bands of the country, the direction of the Military Music School that operated in the Athens Conservatory and the direction of the Band of the Athens Guard in official ceremonies and concerts. In addition to rigorously managing the Band, in terms of its repertoire and cultural work, he made radical changes in the evaluation of musicians in regards to promotions. The archive of the

"Manolis Kalomiris" Society, among other things, offers abundance of information with reference to the important position Manolis Kalomiris held, mostly in musical material, the band concert programs (set list), newspaper clippings and correspondence. The study of the archive in combination with the primary sources of the Athens Conservatory Archive in the same period, as well as data from laws and military orders illustrate the image of the General Inspector of military musicians.

Keywords: Manolis Kalomiris, General Inspector of Military Musicians, Hellenic Army Military Band, Manolis Kalomiris Society.

Nikolaos Siklaidis

Searching in the data and metadata of the Psaltic Art

Abstract: The "information revolution" and the "age of information" are concepts introduced by theorists of post-industrial society such as Daniel Bell (1973) and Alvin Toffler (1980). Nearly half a century later, these concepts remain relevant, particularly in the humanities, as people have changed the way they learn, research, and communicate. Digital Humanities, as it is known in international bibliography, is the new challenge for the modern researcher, especially the musicologist.

This article refers to the digital documentation of the Art of Chanting. Specifically, it presents the efforts up to date, the concerns, and the proposals for Open Linked Data in the field of Byzantine Musicology. Additionally, it introduces the EBRAIN platform, which hosts data from the publications of the Foundation of Byzantine Musicology of the Church of Greece and from the Monumenta Musicae Byzantinae of Copenhagen.

Keywords: Chanting Art, data, metadata.

Aris Bazmadelis & Marios Stavrou

Michael Theodore, ένας «άγνωστος» Έλληνας τενόρος μέσα από τη δημιουργία ενός αρχείου για τη ζωή και το έργο του.

Abstract: This paper refers to the unknown to the Greek public, Thessaloniki tenor Michael Theodore. Theodore Michael or Michaelides was born in Thessaloniki to a refugee family. He was discovered by chance by the tenor and professor at Thessaloniki's Conservatoire Konstantin(os) Lontas and after intensive studies he began his important journey in the German-speaking countries of central Europe, in the recording industry and on television, under the name Michael Theodore. His repertoire was multifaceted, spreading across all genres of music, classical, opera, folk music, musicals, songs by Greek composers. Information about his career and life is scarce or non-existent. The paper focuses on the presentation of the material that was

identified, collected and organised according to appropriate archival practices. The little surviving analogue and physical material found has been supplemented with digital material located and retrieved from the internet, as well as oral anecdotal evidence of his life and his important recording and television career. The complete physical and digital archive is kept in the Library of the School of Music Studies of the Aristotle University of Thessaloniki, as a testimony to the life and work of the artist who quietly passed away on 17 December 2015.

Keywords: Michael Theodore, Music Archives.

Aris Bazmadelis, Vaggelis Theodorikas & Thomas Pavlidis

The collection of unpublished recordings of central and eastern Halkidiki in the Archive of Greek Traditional Music "Dimitris Themelis" of the Library of the DMS/AUTH. Archival processing and organization.

Abstract: The region of central and eastern Halkidiki, with its significant history and tradition, holds an enviable position among the regions with a special heritage in Greek traditional music. Over the last sixty years, various scientific institutions and researchers have visited the area carrying out field research, collecting and recording a significant number of songs. The Library of the Department of Music Studies and the Archive of Greek Traditional Music "Dimitris Themelis" holds an archival collection of unpublished recordings from Ierissos, Arnea and Polygyros. The archive includes the collection of field research and recordings of the ethnomusicologist and poet Chara Panagiota Christara, as well as recordings of private individuals and institutions of the region. In this paper, in addition to recording the research expeditions with field recordings, the focus is on recording the research in the field of ethnomusicologist Ch. P. Christara. Also, the musicological description of the archival recordings, the technical processing and archival organization - description of the entire collection. The work followed the scientific archival standards along with its inclusion in the digital repository of the Archive of Greek Traditional Music of the Library of the School of Music Studies of the Aristotle University of Thessaloniki.

Keywords: Archives of Traditional Music, Ierissos, Hierissos, Arnaia, Polygyros, Halkidiki, Chalkidiki.

Ελληνικό Παράρτημα της Διεθνούς Ένωσης Μουσικών
Βιβλιοθηκών, Αρχείων και Κέντρων Τεκμηρίωσης